નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્મપિટકે

અટ્ઠસાલિની નામ

ધમ્મસઙ્ગણી-અટ્ઠકથા

ગન્થારમ્ભકથા

કરુણા વિય સત્તેસુ, પઞ્ઞા યસ્સ મહેસિનો;
ઞેય્યધમ્મેસુ સબ્બેસુ, પવત્તિત્થ યથારુચિ.

દયાય તાય સત્તેસુ, સમુસ્સાહિતમાનસો;
પાટિહીરાવસાનમ્હિ, વસન્તો તિદસાલયે.

પારિચ્છત્તકમૂલમ્હિ, પણ્ડુકમ્બલનામકે;
સિલાસને સન્નિસિન્નો, આદિચ્ચોવ યુગન્ધરે.

ચક્કવાળસહસ્સેહિ, દસહાગમ્મ સબ્બસો;
સન્નિસિન્નેન દેવાનં, ગણેન પરિવારિતો.

માતરં પમુખં કત્વા, તસ્સા પઞ્ઞાય તેજસા;
અભિધમ્મકથામગ્ગં, દેવાનં સમ્પવત્તયિ.

તસ્સ પાદે નમસ્સિત્વા, સમ્બુદ્ધસ્સ સિરીમતો;
સદ્ધમ્મઞ્ચસ્સ પૂજેત્વા, કત્વા સઙ્ઘસ્સ ચઞ્જલિં.

નિપચ્ચકારસ્સેતસ્સ, કતસ્સ રતનત્તયે;
આનુભાવેન સોસેત્વા, અન્તરાયે અસેસતો.

વિસુદ્ધાચારસીલેન, નિપુણામલબુદ્ધિના;
ભિક્ખુના બુદ્ધઘોસેન, સક્કચ્ચં અભિયાચિતો.

યં દેવદેવો દેવાનં, દેસેત્વા નયતો પુન;
થેરસ્સ સારિપુત્તસ્સ, સમાચિક્ખિ વિનાયકો.

અનોતત્તદહે કત્વા, ઉપટ્ઠાનં મહેસિનો;
યઞ્ચ સુત્વાન સો થેરો, આહરિત્વા મહીતલં.

ભિક્ખૂનં પયિરુદાહાસિ, ઇતિ ભિક્ખૂહિ ધારિતો;
સઙ્ગીતિકાલે સઙ્ગીતો, વેદેહમુનિના પુન.

તસ્સ ગમ્ભીરઞાણેહિ, ઓગાળ્હસ્સ અભિણ્હસો;
નાનાનયવિચિત્તસ્સ, અભિધમ્મસ્સ આદિતો.

યા મહાકસ્સપાદીહિ, વસીહિટ્ઠકથા પુરા;
સઙ્ગીતા અનુસઙ્ગીતા, પચ્છાપિ ચ ઇસીહિ યા.

આભતા પન થેરેન, મહિન્દેનેતમુત્તમં;
યા દીપં દીપવાસીનં, ભાસાય અભિસઙ્ખતા.

અપનેત્વા તતો ભાસં, તમ્બપણ્ણિનિવાસિનં;
આરોપયિત્વા નિદ્દોસં, ભાસં તન્તિનયાનુગં.

નિકાયન્તરલદ્ધીહિ, અસમ્મિસ્સં અનાકુલં;
મહાવિહારવાસીનં, દીપયન્તો વિનિચ્છયં.

અત્થં પકાસયિસ્સામિ, આગમટ્ઠકથાસુપિ;
ગહેતબ્બં ગહેત્વાન, તોસયન્તો વિચક્ખણે.

કમ્મટ્ઠાનાનિ સબ્બાનિ, ચરિયાભિઞ્ઞા વિપસ્સના;
વિસુદ્ધિમગ્ગે પનિદં, યસ્મા સબ્બં પકાસિતં.

તસ્મા તં અગ્ગહેત્વાન, સકલાયપિ તન્તિયા;
પદાનુક્કમતો એવ, કરિસ્સામત્થવણ્ણનં.

ઇતિ મે ભાસમાનસ્સ, અભિધમ્મકથં ઇમં;
અવિક્ખિત્તા નિસામેથ, દુલ્લભા હિ અયં કથાતિ.

નિદાનકથા

તત્થ કેનટ્ઠેન **અભિધમ્મો?** ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેન. અતિરેકવિસેસત્થદીપકો હેત્થ ‘અભિ’-સદ્દો. ‘‘બાળ્હા મે દુક્ખા વેદના અભિક્કમન્તિ નો પટિક્કમન્તિ’’ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૮૪; સં॰ નિ॰ ૫.૧૯૫) ‘‘અભિક્કન્તવણ્ણા’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૧-૨) વિય. તસ્મા યથા સમુસ્સિતેસુ બહૂસુ છત્તેસુ ચેવ ધજેસુ ચ યં અતિરેકપ્પમાણં વિસેસવણ્ણસણ્ઠાનઞ્ચ છત્તં, તં ‘અતિચ્છત્ત’ન્તિ વુચ્ચતિ, યો અતિરેકપ્પમાણો નાનાવિરાગવણ્ણવિસેસસમ્પન્નો ચ ધજો સો ‘અતિધજો’તિ વુચ્ચતિ, યથા ચ એકતો સન્નિપતિતેસુ બહૂસુ રાજકુમારેસુ ચેવ દેવેસુ ચ યો જાતિભોગયસઇસ્સરિયાદિસમ્પત્તીહિ અતિરેકતરો ચેવ વિસેસવન્તતરો ચ રાજકુમારો સો ‘અતિરાજકુમારો’તિ વુચ્ચતિ, યો આયુવણ્ણઇસ્સરિયયસસમ્પત્તિઆદીહિ અતિરેકતરો ચેવ વિસેસવન્તતરો ચ દેવો સો ‘અતિદેવો’તિ વુચ્ચતિ, તથારૂપો બ્રહ્માપિ ‘અતિબ્રહ્મા’તિ વુચ્ચતિ, એવમેવ અયમ્પિ ધમ્મો ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેન ‘**અભિધમ્મો**’તિ વુચ્ચતિ.

સુત્તન્તઞ્હિ પત્વા પઞ્ચક્ખન્ધા એકદેસેનેવ વિભત્તા, ન નિપ્પદેસેન; અભિધમ્મં પત્વા પન સુત્તન્તભાજનીયઅભિધમ્મભાજનીયપઞ્હપુચ્છકનયાનં વસેન નિપ્પદેસતો વિભત્તા. તથા દ્વાદસાયતનાનિ, અટ્ઠારસ ધાતુયો, ચત્તારિ સચ્ચાનિ, બાવીસતિન્દ્રિયાનિ, દ્વાદસપદિકો પચ્ચયાકારો. કેવલઞ્હિ ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયં નત્થિ, પચ્ચયાકારે ચ પઞ્હપુચ્છકં નત્થિ. સુત્તન્તઞ્ચ પત્વા ચત્તારો સતિપટ્ઠાના એકદેસેનેવ વિભત્તા, ન નિપ્પદેસેન; અભિધમ્મં પત્વા પન તિણ્ણમ્પિ નયાનં વસેન નિપ્પદેસતોવ વિભત્તા. તથા ચત્તારિ સમ્મપ્પધાનાનિ, ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા, સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા, અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો, ચત્તારિ ઝાનાનિ, ચતસ્સો અપ્પમઞ્ઞાયો, પઞ્ચ સિક્ખાપદાનિ, ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા. કેવલઞ્હેત્થ સિક્ખાપદવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયં નત્થિ. સુત્તન્તં પત્વા ચ ઞાણં એકદેસેનેવ વિભત્તં ન નિપ્પદેસેન; તથા કિલેસા. અભિધમ્મં પત્વા પન ‘‘એકવિધેન ઞાણવત્થૂ’’તિઆદિના (વિભ॰ ૭૫૧) નયેન માતિકં ઠપેત્વા નિપ્પદેસતોવ વિભત્તં. તથા એકકતો પટ્ઠાય અનેકેહિ નયેહિ કિલેસા. સુત્તન્તં પત્વા ચ ભૂમન્તરપરિચ્છેદો એકદેસેનેવ વિભત્તો, ન નિપ્પદેસેન; અભિધમ્મં પન પત્વા તિણ્ણમ્પિ નયાનં વસેન ભૂમન્તરપરિચ્છેદો નિપ્પદેસતોવ વિભત્તો. એવં ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેન અભિધમ્મોતિ વેદિતબ્બો.

પકરણપરિચ્છેદતો પનેસ ધમ્મસઙ્ગણીવિભઙ્ગધાતુકથાપુગ્ગલપઞ્ઞત્તિકથાવત્થુયમકપટ્ઠાનાનં સત્તન્નં પકરણાનં વસેન ઠિતો. અયમેત્થ આચરિયાનં સમાનકથા. વિતણ્ડવાદી પનાહ – ‘કથાવત્થુ કસ્મા ગહિતં? નનુ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ પરિનિબ્બાનતો અટ્ઠારસવસ્સાધિકાનિ દ્વે વસ્સસતાનિ અતિક્કમિત્વા **મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરેનેતં** ઠપિતં? તસ્મા સાવકભાસિતત્તા છડ્ડેથ ન’ન્તિ. ‘કિં પન છપ્પકરણાનિ અભિધમ્મો’તિ? ‘એવં ન વદામી’તિ. ‘અથ કિં વદેસી’તિ. ‘સત્તપ્પકરણાની’તિ. ‘કતરં ગહેત્વા સત્ત કરોસી’તિ? ‘મહાધમ્મહદયં નામ અત્થિ, એતેન સહ

સત્તા’તિ. ‘મહાધમ્મહદયે અપુબ્બં નત્થિ, કતિપયાવ પઞ્હાવારા અવસેસા, કથાવત્થુનાવ સદ્ધિં સત્તા’તિ. ‘નો કથાવત્થુના, મહાધાતુકથા નામ અત્થિ, તાય સદ્ધિં સત્તા’તિ. ‘મહાધાતુકથાયં અપુબ્બં નત્થિ, અપ્પમત્તિકાવ તન્તિ અવસેસા. કથાવત્થુનાવ સદ્ધિં સત્તા’તિ.

સમ્માસમ્બુદ્ધો હિ સત્તપ્પકરણાનિ દેસેન્તો કથાવત્થું પત્વા યા એસા પુગ્ગલવારે તાવ ચતૂસુ પઞ્હેસુ દ્વિન્નં પઞ્ચકાનં વસેન અટ્ઠમુખા વાદયુત્તિ તં આદિં કત્વા સબ્બકથામગ્ગેસુ અસમ્પુણ્ણભાણવારમત્તાય પાળિયા માતિકં ઠપેસિ. સા પનેસા ‘‘પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થેનાતિ. આમન્તા. યો સચ્ચિકટ્ઠો પરમત્થો તતો સો પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થેનાતિ. નહેવં વત્તબ્બે. આજાનાહિ નિગ્ગહં...પે॰... પુગ્ગલો નુપલબ્ભતિ સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થેનાતિ. આમન્તા. યો સચ્ચિકટ્ઠો પરમત્થો તતો સો પુગ્ગલો નુપલબ્ભતિ સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થેનાતિ. નહેવં વત્તબ્બે. આજાનાહિ નિગ્ગહં...પે॰.... સબ્બત્થ પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ સબ્બત્થ પુગ્ગલો નુપલબ્ભતિ, સબ્બદા પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ સબ્બદા પુગ્ગલો નુપલબ્ભતિ, સબ્બેસુ પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ સબ્બેસુ પુગ્ગલો નુપલબ્ભતિ સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થેના’’તિ (કથા॰ ૧૫-૧૬) એવં પઠમં વાદં નિસ્સાય પઠમં નિગ્ગહં, દુતિયં નિસ્સાય દુતિયં ...પે॰... અટ્ઠમં નિસ્સાય અટ્ઠમં નિગ્ગહં દસ્સેન્તેન સત્થારા ઠપિતા. ઇમિના નયેન સબ્બત્થ માતિકાઠપનં વેદિતબ્બં. તં પનેતં માતિકં ઠપેન્તો ઇમં દિસ્વા ઠપેસિ – મમ પરિનિબ્બાનતો અટ્ઠારસવસ્સાધિકાનં દ્વિન્નં વસ્સસતાનં મત્થકે **મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરો** નામ ભિક્ખુ ભિક્ખુસહસ્સમજ્ઝે નિસિન્નો સકવાદે પઞ્ચ સુત્તસતાનિ પરવાદે પઞ્ચાતિ સુત્તસહસ્સં સમોધાનેત્વા દીઘનિકાયપ્પમાણં કથાવત્થુપ્પકરણં ભાજેસ્સતીતિ.

મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરોપિ ઇદં પકરણં દેસેન્તો ન અત્તનો ઞાણેન દેસેસિ, સત્થારા પન દિન્નનયેન ઠપિતમાતિકાય દેસેસિ. ઇતિ સત્થારા દિન્નનયેન ઠપિતમાતિકાય દેસિતત્તા સકલમ્પેતં પકરણં બુદ્ધભાસિતમેવ નામ જાતં. યથા કિં? યથા મધુપિણ્ડિકસુત્તન્તાદીનિ . મધુપિણ્ડિકસુત્તન્તસ્મિઞ્હિ ભગવા ‘‘યતોનિદાનં ભિક્ખુ પુરિસં પપઞ્ચસઞ્ઞાસઙ્ખા સમુદાચરન્તિ, એત્થ ચે નત્થિ અભિનન્દિતબ્બં અભિવદિતબ્બં અજ્ઝોસિતબ્બં, એસેવન્તો રાગાનુસયાન’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૨) માતિકં ઠપેત્વા ઉટ્ઠાયાસના વિહારં પાવિસિ.

ધમ્મપ્પટિગ્ગાહકા ભિક્ખૂ **મહાકચ્ચાનત્થેરં** ઉપસઙ્કમિત્વા દસબલેન ઠપિતમાતિકાય અત્થં પુચ્છિંસુ. થેરો પુચ્છિતમત્તકેનેવ અકથેત્વા દસબલસ્સ અપચિતિદસ્સનત્થં ‘‘સેય્યથાપિ આવુસો પુરિસો સારત્થિકો સારગવેસી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૩) સારોપમં આહરિત્વા સારરુક્ખો વિય ભગવા સાખાપલાસસદિસા સાવકા, ‘‘સો હાવુસો ભગવા જાનં જાનાતિ, પસ્સં પસ્સતિ ચક્ખુભૂતો ઞાણભૂતો ધમ્મભૂતો બ્રહ્મભૂતો વત્તા પવત્તા અત્થસ્સ નિન્નેતા અમતસ્સ દાતા ધમ્મસ્સામી તથાગતો’’તિ સત્થારં થોમેત્વા પુનપ્પુનં થેરેહિ યાચિતો સત્થારા ઠપિતમાતિકાય અત્થં વિભજિત્વા ‘‘આકઙ્ખમાના ચ પન તુમ્હે આયસ્મન્તો ભગવન્તંયેવ ઉપસઙ્કમિત્વા એતમત્થં પટિપુચ્છેય્યાથ સચે સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન સદ્ધિં સંસન્દિયમાનં સમેતિ ગણ્હેય્યાથ, નો ચે મા ગણ્હિત્થા’’તિ ઇમિના અધિપ્પાયેન ‘‘યથા વો ભગવા બ્યાકરોતિ તથા નં ધારેય્યાથા’’તિ વત્વા ઉય્યોજેસિ.

તે સત્થારં ઉપસઙ્કમિત્વા પુચ્છિંસુ. સત્થા દુક્કથિતં કચ્ચાનેનાતિ અવત્વા સુવણ્ણાલિઙ્ગં ઉસ્સાપેન્તો વિય ગીવં ઉન્નામેત્વા સુપુપ્ફિતસતપત્તસસ્સિરિકં મહામુખં પૂરેન્તો બ્રહ્મસ્સરં નિચ્છારેત્વા સાધુ સાધૂતિ થેરસ્સ સાધુકારં દત્વા ‘‘પણ્ડિતો, ભિક્ખવે, મહાકચ્ચાનો, મહાપઞ્ઞો ભિક્ખવે મહાકચ્ચાનો, મં ચેપિ તુમ્હે, ભિક્ખવે, એતમત્થં પટિપુચ્છેય્યાથ, અહમ્પિ તં એવમેવં બ્યાકરેય્યં યથા તં મહાકચ્ચાનેન બ્યાકત’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૫) આહ.

એવં સત્થારા અનુમોદિતકાલતો પટ્ઠાય ચ પન સકલં સુત્તં બુદ્ધભાસિતં નામ જાતં. **આનન્દત્થેરાદીહિ** વિત્થારિતસુત્તેસુપિ એસેવ નયો. એવમેવ સમ્માસમ્બુદ્ધો સત્તપ્પકરણાનિ દેસેન્તો કથાવત્થું પત્વા વુત્તનયેન માતિકં ઠપેસિ. ઠપેન્તો ચ પન ઇમં અદ્દસ –

> મમ પરિનિબ્બાનતો અટ્ઠારસવસ્સાધિકાનં દ્વિન્નં વસ્સસતાનં મત્થકે **મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરો** નામ ભિક્ખુ ભિક્ખુસહસ્સમજ્ઝે નિસિન્નો સકવાદે પઞ્ચ સુત્તસતાનિ પરવાદે પઞ્ચાતિ સુત્તસહસ્સં સમોધાનેત્વા દીઘનિકાયપ્પમાણં કથાવત્થુપ્પકરણં ભાજેસ્સતીતિ.

મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરોપિ ઇમં પકરણં દેસેન્તો ન અત્તનો ઞાણેન દેસેસિ, સત્થારા પન દિન્નનયેન ઠપિતમાતિકાય દેસેસિ. ઇતિ સત્થારા દિન્નનયેન ઠપિતમાતિકાય દેસિતત્તા સકલમ્પેતં પકરણં બુદ્ધભાસિતમેવ જાતં. એવં કથાવત્થુનાવ સદ્ધિં સત્ત પકરણાનિ અભિધમ્મો નામ.

તત્થ **ધમ્મસઙ્ગણીપકરણે** ચતસ્સો વિભત્તિયો – ચિત્તવિભત્તિ રૂપવિભત્તિ નિક્ખેપરાસિ અત્થુદ્ધારોતિ. તત્થ કામાવચરકુસલતો અટ્ઠ, અકુસલતો દ્વાદસ, કુસલવિપાકતો સોળસ, અકુસલવિપાકતો સત્ત, કિરિયતો એકાદસ; રૂપાવચરકુસલતો પઞ્ચ, વિપાકતો પઞ્ચ, કિરિયતો પઞ્ચ; અરૂપાવચરકુસલતો ચત્તારિ, વિપાકતો ચત્તારિ, કિરિયતો ચત્તારિ; લોકુત્તરકુસલતો ચત્તારિ, વિપાકતો ચત્તારીતિ એકૂનનવુતિ ચિત્તાનિ

ચિત્તવિભત્તિ નામ. **ચિત્તુપ્પાદકણ્ડન્તિ**પિ એતસ્સેવ નામં. તં વાચનામગ્ગતો અતિરેકછભાણવારં, વિત્થારિયમાનં પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

તદનન્તરં એકવિધેન દુવિધેનાતિઆદિના નયેન માતિકં ઠપેત્વા વિત્થારેન વિભજિત્વા દસ્સિતા રૂપવિભત્તિ નામ. **રૂપકણ્ડન્તિ**પિ એતસ્સેવ નામં. તં વાચનામગ્ગતો અતિરેકદ્વિભાણવારં. વિત્થારિયમાનં પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

તદનન્તરં મૂલતો ખન્ધતો દ્વારતો ભૂમિતો અત્થતો ધમ્મતો નામતો લિઙ્ગતોતિ એવં મૂલાદીહિ નિક્ખિપિત્વા દેસિતો નિક્ખેપરાસિ નામ. સો –

મૂલતો ખન્ધતો ચાપિ, દ્વારતો ચાપિ ભૂમિતો;
અત્થતો ધમ્મતો ચાપિ, નામતો ચાપિ લિઙ્ગતો;
નિક્ખિપિત્વા દેસિતત્તા, નિક્ખેપોતિ પવુચ્ચતિ.

નિક્ખેપકણ્ડન્તિપિ તસ્સેવ નામં. તં વાચનામગ્ગતો તિમત્તભાણવારં. વિત્થારિયમાનં પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

તદનન્તરં પન તેપિટકસ્સ બુદ્ધવચનસ્સ અત્થુદ્ધારભૂતં યાવ સરણદુકા નિક્ખિત્તં **અટ્ઠકથાકણ્ડં** નામ. યતો મહાપકરણિયા ભિક્ખૂ મહાપકરણે ગણનચારં અસલ્લક્ખેન્તા ગણનચારં સમાનેન્તિ. તં વાચનામગ્ગતો દ્વિમત્તભાણવારં. વિત્થારિયમાનં પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

ઇતિ સકલમ્પિ ધમ્મસઙ્ગણીપકરણં વાચનામગ્ગતો અતિરેકતેરસમત્તભાણવારં. વિત્થારિયમાનં પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ. એવમેતં –

ચિત્તવિભત્તિ રૂપઞ્ચ, નિક્ખેપો અત્થજોતના;
ગમ્ભીરં નિપુણં ઠાનં, તમ્પિ બુદ્ધેન દેસિતં.

તદનન્તરં **વિભઙ્ગપ્પકરણં** નામ. તં ખન્ધવિભઙ્ગો આયતનવિભઙ્ગો ધાતુવિભઙ્ગો સચ્ચવિભઙ્ગો ઇદ્રિયવિભઙ્ગો પચ્ચયાકારવિભઙ્ગો સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગો સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગો ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગો બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગો મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગો ઝાનવિભઙ્ગો અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગો સિક્ખાપદવિભઙ્ગો પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગો ઞાણવિભઙ્ગો ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગો ધમ્મહદયવિભઙ્ગોતિ અટ્ઠારસવિધેન વિભત્તં.

તત્થ ખન્ધવિભઙ્ગો સુત્તન્તભાજનીયઅભિધમ્મભાજનીયપઞ્હપુચ્છકાનં વસેન તિધા વિભત્તો. સો વાચનામગ્ગતો પઞ્ચમત્તભાણવારો, વિત્થારિયમાનો પન અનન્તો અપરિમાણો હોતિ. તતો પરં આયતનવિભઙ્ગાદયોપિ એતેહેવ તીહિ નયેહિ વિભત્તા. તેસુ આયતનવિભઙ્ગો વાચનામગ્ગતો અતિરેકભાણવારો, ધાતુવિભઙ્ગો દ્વિમત્તભાણવારો. તથા સચ્ચવિભઙ્ગો. ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયં નત્થિ; વાચનામગ્ગતો પનેસ અતિરેકભાણવારમત્તો. પચ્ચયાકારવિભઙ્ગો છમત્તભાણવારો, પઞ્હપુચ્છકં પનેત્થ નત્થિ. સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગો અતિરેકભાણવારમત્તો; તથા સમ્મપ્પધાન ઇદ્ધિપાદબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગા. ઝાનવિભઙ્ગો દ્વિભાણવારમત્તો, અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગો અતિરેકભાણવારમત્તો. સિક્ખાપદવિભઙ્ગેપિ સુત્તન્તભાજનીયં નત્થિ; વાચનામગ્ગતો પનેસ અતિરેકભાણવારમત્તો; તથા પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગો. ઞાણવિભઙ્ગો દસવિધેન વિભત્તો; વાચનામગ્ગતો પનેસ તિમત્તભાણવારો. ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગોપિ દસવિધેન વિભત્તો; વાચનામગ્ગતો પનેસ તિમત્તભાણવારો. ધમ્મહદયવિભઙ્ગો તિવિધેન વિભત્તો; વાચનામગ્ગતો પનેસ અતિરેકદ્વિભાણવારમત્તો. સબ્બેપિ વિત્થારિયમાના અનન્તા અપરિમાણા હોન્તિ. એવમેતં વિભઙ્ગપ્પકરણં વાચનામગ્ગતો પઞ્ચતિંસમત્તભાણવારં; વિત્થારતો પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

તદનન્તરં **ધાતુકથાપકરણં** નામ. તં સઙ્ગહો અસઙ્ગહો, સઙ્ગહિતેન અસઙ્ગહિતં, અસઙ્ગહિતેન સઙ્ગહિતં, સઙ્ગહિતેન સઙ્ગહિતં, અસઙ્ગહિતેન અસઙ્ગહિતં; સમ્પયોગો વિપ્પયોગો, સમ્પયુત્તેન વિપ્પયુત્તં, વિપ્પયુત્તેન સમ્પયુત્તં, સમ્પયુત્તેન સમ્પયુત્તં, વિપ્પયુત્તેન વિપ્પયુત્તં; સઙ્ગહિતેન સમ્પયુત્તં વિપ્પયુત્તં; સમ્પયુત્તેન સઙ્ગહિતં અસઙ્ગહિતં, અસઙ્ગહિતેન સમ્પયુત્તં વિપ્પયુત્તં, વિપ્પયુત્તેન સઙ્ગહિતં અસઙ્ગહિતન્તિ ચુદ્દસવિધેન વિભત્તં. તં વાચનામગ્ગતો અતિરેકછભાણવારમત્તં, વિત્થારિયમાનં પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

તદનન્તરં **પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિ** નામ. સા ''ખન્ધપઞ્ઞત્તિ આયતનપઞ્ઞત્તિ ધાતુપઞ્ઞત્તિ સચ્ચપઞ્ઞત્તિ ઇન્દ્રિયપઞ્ઞત્તિ પુગ્ગલપઞ્ઞત્તી''તિ છબ્બિધેન વિભત્તા. સા વાચનામગ્ગતો અતિરેકપઞ્ચભાણવારા; વિત્થારિયમાના પન અનન્તા અપરિમાણાવ હોતિ.

તદનન્તરં **કથાવત્થુપ્પકરણં** નામ. તં સકવાદે પઞ્ચ સુત્તસતાનિ પરવાદે પઞ્ચાતિ સુત્તસહસ્સં સમોધાનેત્વા વિભત્તં. તં વાચનામગ્ગતો ઇદાનિ પોત્થકે લિખિતં અગ્ગહેત્વા સઙ્ગીતિઆરોપિતનયેન દીઘનિકાયપ્પમાણં, વિત્થારિયમાનં પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

તદનન્તરં **યમકં** નામ. તં મૂલયમકં ખન્ધયમકં આયતનયમકં ધાતુયમકં સચ્ચયમકં સઙ્ખારયમકં અનુસયયમકં ચિત્તયમકં ધમ્મયમકં ઇન્દ્રિયયમકન્તિ દસવિધેન વિભત્તં. તં વાચનામગ્ગતો વીસભાણવારસતં, વિત્થારતો પન અનન્તમપરિમાણં હોતિ.

તદનન્તરં **મહાપકરણં** નામ. **પટ્ઠાનન્તિપિ** તસ્સેવ નામં. તં હેતુપચ્ચયો આરમ્મણપચ્ચયો અધિપતિપચ્ચયો અનન્તરપચ્ચયો સમનન્તરપચ્ચયો સહજાતપચ્ચયો અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો નિસ્સયપચ્ચયો ઉપનિસ્સયપચ્ચયો પુરેજાતપચ્ચયો પચ્છાજાતપચ્ચયો આસેવનપચ્ચયો કમ્મપચ્ચયો વિપાકપચ્ચયો આહારપચ્ચયો ઇન્દ્રિયપચ્ચયો ઝાનપચ્ચયો મગ્ગપચ્ચયો સમ્પયુત્તપચ્ચયો વિપ્પયુત્તપચ્ચયો અત્થિપચ્ચયો નત્થિપચ્ચયો વિગતપચ્ચયો અવિગતપચ્ચયોતિ. પચ્ચયવસેન તાવ ચતુવીસતિવિધેન વિભત્તં.

ઇમસ્મિં પન ઠાને પટ્ઠાનં સમાનેતબ્બં. કુસલત્તિકાદયો હિ દ્વાવીસતિ તિકા, નામ હેતૂ ધમ્મા નહેતૂ ધમ્મા…પે॰… સરણા ધમ્મા અરણા ધમ્માતિ ઇમે સતં દુકા. અપરેપિ વિજ્જાભાગિનો ધમ્મા અવિજ્જાભાગિનો ધમ્મા…પે॰… ખયે ઞાણં, અનુપ્પાદે ઞાણન્તિ દ્વાચત્તાલીસ સુત્તન્તિકદુકા નામ. તેસુ દ્વાવીસતિ તિકા સતં દુકાતિ અયં આહચ્ચભાસિતા જિનવચનભૂતા સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધેન દેસિતા સત્તન્નં પકરણાનં માતિકા નામ.

અથાપરે દ્વાચત્તાલીસ સુત્તન્તિકદુકા કુતોપભવા કેન ઠપિતા કેન દેસિતાતિ? **ધમ્મસેનાપતિસારિપુત્તત્થેરપ્પભવા**, તેન ઠપિતા, તેન દેસિતાતિ. ઇમે ઠપેન્તો પન થેરો ન સામુક્કંસિકેન અત્તનો ઞાણેન ઠપેસિ. એકુત્તરિયં પન એકનિપાતદુકનિપાતસઙ્ગીતિ દસુત્તરસુત્તન્તેહિ સમોધાનેત્વા આભિધમ્મિકત્થેરાનં સુત્તન્તં પત્વા અકિલમત્થં ઠપિતા. તે પનેતે એકસ્મિં નિક્ખેપકણ્ડેયેવ મત્થકં પાપેત્વા વિભત્તા. સેસટ્ઠાનેસુ યાવ સરણદુકા અભિધમ્મો વિભત્તો.

સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ અનુલોમપટ્ઠાને દ્વાવીસતિ તિકે નિસ્સાય **તિકપટ્ઠાનં** નામ નિદ્દિટ્ઠં. સતં દુકે નિસ્સાય **દુકપટ્ઠાનં** નામ નિદ્દિટ્ઠં. તતો પરં દ્વાવીસતિ તિકે ગહેત્વા દુકસતે પક્ખિપિત્વા **દુકતિકપટ્ઠાનં** નામ દસ્સિતં. તતો પરં દુકસતં ગહેત્વા દ્વાવીસતિયા તિકેસુ પક્ખિપિત્વા **તિકદુકપટ્ઠાનં** નામ દસ્સિતં. તિકે પન તિકેસુયેવ પક્ખિપિત્વા **તિકતિકપટ્ઠાનં** નામ દસ્સિતં. દુકે ચ દુકેસુયેવ પક્ખિપિત્વા **દુકદુકપટ્ઠાનં** નામ દસ્સિતં. એવં –

તિકઞ્ચ પટ્ઠાનવરં દુકુત્તમં,
દુકતિકઞ્ચેવ તિકદુકઞ્ચ;
તિકતિકઞ્ચેવ દુકદુકઞ્ચ,
છ **અનુલોમમ્હિ** નયા સુગમ્ભીરાતિ. (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૩૯);

પચ્ચનીયપટ્ઠાનેપિ દ્વાવીસતિતિકે નિસ્સાય **તિકપટ્ઠાનં** નામ. દુકસતં નિસ્સાય **દુકપટ્ઠાનં** નામ. દ્વાવીસતિતિકે દુકસતે પક્ખિપિત્વા **દુકતિકપટ્ઠાનં** નામ. દુકસતં દ્વાવીસતિયા તિકેસુ પક્ખિપિત્વા **તિકદુકપટ્ઠાનં** નામ. તિકે તિકેસુયેવ પક્ખિપિત્વા **તિકતિકપટ્ઠાનં** નામ. દુકે દુકેસુયેવ પક્ખિપિત્વા **દુકદુકપટ્ઠાનં** નામાતિ પચ્ચનીયેપિ છહિ નયેહિ પટ્ઠાનં નિદ્દિટ્ઠં. તેન વુત્તં –

તિકઞ્ચ પટ્ઠાનવરં દુકુત્તમં,
દુકતિકઞ્ચેવ તિકદુકઞ્ચ;
તિકતિકઞ્ચેવ દુકદુકઞ્ચ,
છ **પચ્ચનીયમ્હિ** નયા સુગમ્ભીરાતિ. (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૪);

તતો પરં અનુલોમપચ્ચનીયેપિ એતેનેવ ઉપાયેન છ નયા દસ્સિતા. તેનાહ –

તિકઞ્ચ પટ્ઠાનવરં દુકુત્તમં,
દુકતિકઞ્ચેવ તિકદુકઞ્ચ;
તિકતિકઞ્ચેવ દુકદુકઞ્ચ,
છ **અનુલોમપચ્ચનીયમ્હિ** નયા સુગમ્ભીરાતિ. (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૮);

તદનન્તરં પચ્ચનીયાનુલોમેપિ એતેહેવ છહિ નયેહિ નિદ્દિટ્ઠં. તેનાહ –

તિકઞ્ચ પટ્ઠાનવરં દુકુત્તમં,
દુકતિકઞ્ચેવ તિકદુકઞ્ચ;
તિકતિકઞ્ચેવ દુકદુકઞ્ચ,
છ **પચ્ચનીયાનુલોમમ્હિ** નયા સુગમ્ભીરાતિ. (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૫૨);

એવં અનુલોમે છ પટ્ઠાનાનિ, પટિલોમે છ, અનુલોમપચ્ચનીયે છ, પચ્ચનીયાનુલોમે છ પટ્ઠાનાનીતિ ઇદં ચતુવીસતિસમન્તપટ્ઠાનસમોધાનં પટ્ઠાનં મહાપકરણં નામ.

ઇદાનિ ઇમસ્સ અભિધમ્મસ્સ ગમ્ભીરભાવવિજાનનત્થં **ચત્તારો સાગરા** વેદિતબ્બા – સંસારસાગરો, જલસાગરો, નયસાગરો, ઞાણસાગરોતિ. તત્થ **સંસારસાગરો** નામ –

ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ;
અબ્બોચ્છિન્નં વત્તમાના, સંસારોતિ પવુચ્ચતીતિ.

એવં વુત્તં સંસારવટ્ટં. સ્વાયં યસ્મા ઇમેસં સત્તાનં ઉપ્પત્તિયા પુરિમા કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ એત્તકાનઞ્હિ વસ્સસતાનં વા વસ્સસહસ્સાનં વા વસ્સસતસહસ્સાનં વા, કપ્પસતાનં વા કપ્પસહસ્સાનં વા કપ્પસતસહસ્સાનં વા મત્થકે સત્તા ઉપ્પન્ના, તતો પુબ્બે નાહેસુન્તિ વા, અસુકસ્સ નામ રઞ્ઞો કાલે ઉપ્પન્ના, અસુકસ્સ બુદ્ધસ્સ કાલે ઉપ્પન્ના તતો પુબ્બે નાહેસુન્તિ વા, અયં પરિચ્છેદો નત્થિ; ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ અવિજ્જાય, ઇતો પુબ્બે અવિજ્જા નાહોસિ અથ પચ્છા સમભવી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૧) ઇમિના પન નયેન સંસારસાગરો અનમતગ્ગોવ.

મહાસમુદ્દો પન **જલસાગરો** નામાતિ વેદિતબ્બો. સો ચતુરાસીતિયોજનસહસ્સગમ્ભીરો. તત્થ ઉદકસ્સ આળ્હકસતેહિ વા આળ્હકસહસ્સેહિ વા આળ્હકસતસહસ્સેહિ વા પમાણં નામ નત્થિ . અથ ખો અસઙ્ખ્યેય્યો અપ્પમેય્યો મહાઉદકક્ખન્ધોત્વેવ સઙ્ખ્યં ગચ્છતિ. અયં જલસાગરો નામ.

કતમો **નયસાગરો**? તેપિટકં બુદ્ધવચનં. દ્વેપિ હિ તન્તિયો પચ્ચવેક્ખન્તાનં સદ્ધાસમ્પન્નાનં પસાદબહુલાનં ઞાણુત્તરાનં કુલપુત્તાનં અનન્તં પીતિસોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. કતમા દ્વે? વિનયઞ્ચ અભિધમ્મઞ્ચ. વિનયધરભિક્ખૂનઞ્હિ વિનયતન્તિં પચ્ચવેક્ખન્તાનં દોસાનુરૂપં સિક્ખાપદપઞ્ઞાપનં નામ – ઇમસ્મિં દોસે ઇમસ્મિં વીતિક્કમે ઇદં નામ હોતીતિ સિક્ખાપદપઞ્ઞાપનં – અઞ્ઞેસં અવિસયો, બુદ્ધાનમેવ વિસયોતિ. ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મપેય્યાલં પચ્ચવેક્ખન્તાનં નીલપેય્યાલં પચ્ચવેક્ખન્તાનં સઞ્ચરિત્તપેય્યાલં પચ્ચવેક્ખન્તાનં અનન્તં પીતિસોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. આભિધમ્મિકભિક્ખૂનમ્પિ ખન્ધન્તરં આયતનન્તરં ધાત્વન્તરં ઇન્દ્રિયન્તરં બલબોજ્ઝઙ્ગકમ્મવિપાકન્તરં રૂપારૂપપરિચ્છેદં સણ્હસુખુમધમ્મં ગગનતલે તારકરૂપાનિ ગણ્હન્તો વિય રૂપારૂપધમ્મે પબ્બં પબ્બં કોટ્ઠાસં કોટ્ઠાસં કત્વા વિભજન્તો દસ્સેસિ વત નો સત્થાતિ અભિધમ્મતન્તિં પચ્ચવેક્ખન્તાનં અનન્તં પીતિસોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ.

એવં ઉપ્પત્તિયા પનસ્સ ઇદં વત્થુપિ વેદિતબ્બં – **મહાગતિગમિયતિસ્સદત્તત્થેરો** કિર નામ મહાબોધિં વન્દિસ્સામીતિ પરતીરં ગચ્છન્તો નાવાય ઉપરિતલે નિસિન્નો મહાસમુદ્દં ઓલોકેસિ. અથસ્સ તસ્મિં સમયે નેવ પરતીરં પઞ્ઞાયિત્થ, ન ઓરિમતીરં, ઊમિવેગપ્પભેદસમુગ્ગતજલચુણ્ણપરિકિણ્ણો પન પસારિતરજતપટ્ટસુમનપુપ્ફસન્થરસદિસો મહાસમુદ્દોવ પઞ્ઞાયિત્થ. સો કિં નુ ખો મહાસમુદ્દસ્સ ઊમિવેગો બલવા ઉદાહુ ચતુવીસતિપ્પભેદે સમન્તપટ્ઠાને નયમુખં બલવન્તિ ચિન્તેસિ. અથસ્સ મહાસમુદ્દે પરિચ્છેદો પઞ્ઞાયતિ – અયઞ્હિ હેટ્ઠા મહાપથવિયા પરિચ્છિન્નો, ઉપરિ આકાસેન, એકતો ચક્કવાળપબ્બતેન, એકતો વેલન્તેન પરિચ્છિન્નો; સમન્તપટ્ઠાનસ્સ પન પરિચ્છેદો ન પઞ્ઞાયતીતિ સણ્હસુખુમધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ બલવપીતિ ઉપ્પન્ના. સો પીતિં વિક્ખમ્ભેત્વા વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા યથાનિસિન્નોવ સબ્બકિલેસે ખેપેત્વા અગ્ગફલે અરહત્તે પતિટ્ઠાય ઉદાનં ઉદાનેસિ –

અત્થેવ ગમ્ભીરગતં સુદુબ્બુધં,
સયં અભિઞ્ઞાય સહેતુસમ્ભવં;
યથાનુપુબ્બં નિખિલેન દેસિતં,
મહેસિના રૂપગતંવ પસ્સતીતિ.

અયં નયસાગરો નામ.

કતમો **ઞાણસાગરો**? સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં ઞાણસાગરો નામ. અયં સંસારસાગરો નામ, અયં જલસાગરો નામ, અયં નયસાગરો નામાતિ હિ અઞ્ઞેન ન સક્કા જાનિતું, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેનેવ સક્કા જાનિતુન્તિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં ઞાણસાગરો નામ. ઇમેસુ ચતૂસુ સાગરેસુ ઇમસ્મિં ઠાને નયસાગરો અધિપ્પેતો. ઇમઞ્હિ સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધાવ પટિવિજ્ઝન્તિ.

અયમ્પિ ભગવા બોધિમૂલે નિસિન્નો 'ઇમં પટિવિજ્ઝિત્વા ઇમં વત મે ધમ્મં એસન્તસ્સ ગવેસન્તસ્સ કપ્પસતસહસ્સાધિકાનિ ચત્તારિ અસઙ્ખ્યેય્યાનિ વીતિવત્તાનિ, અથ મે ઇમસ્મિં પલ્લઙ્કે નિસિન્નેન દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં ખેપેત્વા અયં ધમ્મો પટિવિદ્ધો'તિ પટિવિદ્ધધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તો સત્તાહં એકપલ્લઙ્કેન નિસીદિ. તતો તમ્હા પલ્લઙ્કા વુટ્ઠાય 'ઇમસ્મિં વત મે પલ્લઙ્કે સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પટિવિદ્ધ'ન્તિ અનિમિસેહિ ચક્ખૂહિ સત્તાહં પલ્લઙ્કં ઓલોકેન્તો અટ્ઠાસિ. તતો દેવતાનં 'અજ્જાપિ નૂન સિદ્ધત્થસ્સ કત્તબ્બકિચ્ચં અત્થિ, પલ્લઙ્કસ્મિઞ્હિ આલયં ન વિજહતી'તિ પરિવિતક્કો ઉદપાદિ.

સત્થા દેવતાનં વિતક્કં ઞત્વા તાવદેવ તાસં વિતક્કવૂપસમનત્થં વેહાસં અબ્ભુગ્ગન્ત્વા યમકપાટિહારિયં દસ્સેસિ. મહાબોધિપલ્લઙ્કસ્મિઞ્હિ કતપાટિહારિયઞ્ચ, ઞાતિસમાગમે કતપાટિહારિયઞ્ચ, પાટિયપુત્તસમાગમે કતપાટિહારિયઞ્ચ, સબ્બં કણ્ડમ્બરુક્ખમૂલે કતયમકપાટિહારિયસદિસમેવ અહોસિ. એવં યમકપાટિહારિયં કત્વા પલ્લઙ્કસ્સ ઠિતટ્ઠાનસ્સ ચ અન્તરે આકાસતો ઓરુય્હ સત્તાહં ચઙ્કમિ. ઇમેસુ ચ એકવીસતિયા દિવસેસુ એકદિવસેપિ સત્થુ સરીરતો રસ્મિયો ન નિક્ખન્તા.

ચતુત્થે પન સત્તાહે પચ્છિમુત્તરાય દિસાય રતનઘરે નિસીદિ – રતનઘરં નામ નેવ સત્તરતનમયં ગેહં. સત્તન્નં પન પકરણાનં સમ્મસિતટ્ઠાનં રતનઘરન્તિ વેદિતબ્બં – તત્થ ધમ્મસઙ્ગણિં સમ્મસન્તસ્સાપિ સરીરતો રસ્મિયો ન નિક્ખન્તા. વિભઙ્ગપ્પકરણં ધાતુકથં પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિં કથાવત્થુપ્પકરણં યમકપ્પકરણં સમ્મસન્તસ્સાપિ સરીરતો રસ્મિયો ન નિક્ખન્તા. યદા પન મહાપકરણં ઓરુય્હ ''હેતુપચ્ચયો આરમ્મણપચ્ચયો…પે॰… અવિગતપચ્ચયો''તિ સમ્મસનં આરભિ, અથસ્સ ચતુવીસતિસમન્તપટ્ઠાનં સમ્મસન્તસ્સ એકન્તતો સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં મહાપકરણેયેવ ઓકાસં લભિ. યથા હિ તિમિરપિઙ્ગલમહામચ્છો ચતુરાસીતિયોજનસહસ્સગમ્ભીરે મહાસમુદ્દેયેવ ઓકાસં લભતિ, એવમેવ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં એકન્તતો મહાપકરણેયેવ ઓકાસં લભિ.

સત્થુ એવં લદ્ધોકાસેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન યથાસુખં સણ્હસુખુમધમ્મં સમ્મસન્તસ્સ સરીરતો નીલપીતલોહિતોદાતમઞ્જિટ્ઠપભસ્સરવસેન છબ્બણ્ણરસ્મિયો નિક્ખમિંસુ. કેસમસ્સૂહિ ચેવ અક્ખીનઞ્ચ નીલટ્ઠાનેહિ **નીલરસ્મિયો** નિક્ખમિંસુ, યાસં વસેન ગગનતલં અઞ્જનચુણ્ણસમોકિણ્ણં વિય ઉમાપુપ્ફનીલુપ્પલદલસઞ્છન્નં વિય વીતિપતન્તમણિતાલવણ્ટં વિય સમ્પસારિતમેચકપટં વિય ચ અહોસિ.

છવિતો ચેવ અક્ખીનઞ્ચ પીતટ્ઠાનેહિ **પીતરસ્મિયો** નિક્ખમિંસુ; યાસં વસેન દિસાભાગા સુવણ્ણરસધારાભિસિઞ્ચમાના વિય સુવણ્ણપટપસારિતા વિય કુઙ્કુમચુણ્ણકણિકારપુપ્ફસમ્પરિકિણ્ણા વિય ચ વિરોચિંસુ.

મંસલોહિતેહિ ચેવ અક્ખીનઞ્ચ રત્તટ્ઠાનેહિ **લોહિતરસ્મિયો** નિક્ખમિંસુ યાસં વસેન દિસાભાગા ચીનપિટ્ઠચુણ્ણરઞ્જિતા વિય સુપક્કલાખારસસિઞ્ચમાના વિય રત્તકમ્બલપરિક્ખિત્તા વિય જયસુમનપારિભદ્દકબન્ધુજીવકકુસુમસમ્પરિકિણ્ણા વિય ચ વિરોચિંસુ.

અટ્ઠીહિ ચેવ દન્તેહિ ચ અક્ખીનઞ્ચ સેતટ્ઠાનેહિ **ઓદાતરસ્મિયો** નિક્ખમિંસુ; યાસં વસેન દિસાભાગા રજતઘટેહિ આસિઞ્ચમાનખીરધારાસમ્પરિકિણ્ણા વિય સમ્પસારિતરજતપટ્ટવિતાના વિય, વીતિપતન્તરજતતાલવણ્ટા વિય, કુન્દકુમુદસિન્દુવારસુમનમલ્લિકાદિકુસુમસઞ્છન્ના વિય ચ વિરોચિંસુ.

મઞ્જિટ્ઠપભસ્સરા પન તમ્હા તમ્હા સરીરપ્પદેસા નિક્ખમિંસુ. ઇતિ તા છબ્બણ્ણરસ્મિયો નિક્ખમિત્વા ઘનમહાપથવિં ગણ્હિંસુ.

ચતુનહુતાધિકદ્વિયોજનસતસહસ્સબહલા મહાપથવી નિદ્ધન્તસુવણ્ણપિણ્ડિ વિય અહોસિ. અથ મહાપથવિં ભિન્દિત્વા હેટ્ઠા ઉદકં ગણ્હિંસુ. પથવિસન્ધારકં અટ્ઠનહુતાધિકચતુયોજનસતસહસ્સબહલં ઉદકં સુવણ્ણકલસેહિ આસિઞ્ચમાનવિલીનસુવણ્ણં વિય અહોસિ. ઉદકં વિનિવિજ્ઝિત્વા વાતં અગ્ગહેસું. છનહુતાધિકનવયોજનસતસહસ્સબહલો વાતો સમુસ્સિતસુવણ્ણક્ખન્ધો વિય અહોસિ. વાતં વિનિવિજ્ઝિત્વા હેટ્ઠા અજટાકાસં પક્ખન્દિંસુ.

ઉપરિભાગેન ઉગ્ગન્ત્વાપિ ચાતુમહારાજિકે ગણ્હિંસુ. તે વિનિવિજ્ઝિત્વા તાવતિંસે તતો યામે તતો તુસિતે તતો નિમ્માનરતી તતો પરનિમ્મિતવસવત્તી તતો નવ બ્રહ્મલોકે તતો વેહપ્ફલે તતો પઞ્ચ સુદ્ધાવાસે વિનિવિજ્ઝિત્વા ચત્તારો આરુપ્પે ગણ્હિંસુ. ચત્તારો ચ આરુપ્પે વિનિવિજ્ઝિત્વા અજટાકાસં પક્ખન્દિંસુ.

તિરિયભાગેહિ અનન્તા લોકધાતુયો પક્ખન્દિંસુ. એત્તકેસુ ઠાનેસુ ચન્દમ્હિ ચન્દપ્પભા નત્થિ, સૂરિયે સૂરિયપ્પભા નત્થિ, તારકરૂપેસુ તારકરૂપપ્પભા નત્થિ, દેવતાનં ઉય્યાનવિમાનકપ્પરુક્ખેસુ ચેવ સરીરેસુ ચ આભરણેસુ ચાતિ સબ્બત્થ પભા નત્થિ. તિસહસ્સિમહાસહસ્સિલોકધાતુયા આલોકફરણસમત્થો મહાબ્રહ્માપિ સૂરિયુગ્ગમને ખજ્જોપનકો વિય અહોસિ. ચન્દસૂરિયતારકરૂપદેવતુય્યાનવિમાનકપ્પરુક્ખાનં પરિચ્છેદમત્તકમેવ પઞ્ઞાયિત્થ. એત્તકં ઠાનં બુદ્ધરસ્મીહિયેવ અજ્ઝોત્થટં અહોસિ. અયઞ્ચ નેવ બુદ્ધાનં અધિટ્ઠાનિદ્ધિ, ન ભાવનામયિદ્ધિ. સણ્હસુખુમધમ્મં પન સમ્મસતો લોકનાથસ્સ લોહિતં પસીદિ, વત્થુરૂપં પસીદિ, છવિવણ્ણો પસીદિ. ચિત્તસમુટ્ઠાના વણ્ણધાતુ સમન્તા અસીતિહત્થમત્તે પદેસે નિચ્ચલાવ અટ્ઠાસિ. ઇમિના નીહારેન સત્તાહં સમ્મસિ.

સત્ત રત્તિન્દિવાનિ સમ્મસિતધમ્મો કિત્તકો અહોસીતિ? અનન્તો અપરિમાણો અહોસિ. અયં તાવ મનસાદેસના નામ. સત્થા પન એવં સત્તાહં મનસા ચિન્તિતધમ્મં વચીભેદં કત્વા દેસેન્તો વસ્સસતેનપિ વસ્સસહસ્સેનપિ વસ્સસતસહસ્સેનપિ મત્થકં પાપેત્વા દેસેતું ન સક્કોતીતિ ન વત્તબ્બં. અપરભાગેપિ હિ તથાગતો તાવતિંસભવને પારિચ્છત્તકમૂલે પણ્ડુકમ્બલસિલાયં દસસહસ્સચક્કવાળદેવતાનં મજ્ઝે નિસિન્નો માતરં કાયસક્ખિં કત્વા કુસલા ધમ્મા, અકુસલા ધમ્મા, અબ્યાકતા ધમ્માતિ ધમ્મં દેસેન્તો સતભાગેન સહસ્સભાગેન સતસહસ્સભાગેન ધમ્મન્તરા ધમ્મન્તરં સઙ્કમિત્વા સઙ્કમિત્વાવ દેસેસિ. તયો માસે નિરન્તરં પવત્તિતદેસના વેગેન પવત્તા આકાસગઙ્ગા વિય અધોમુખઠપિતઉદકઘટા નિક્ખન્તઉદકધારા વિય ચ હુત્વા અનન્તા અપરિમાણા અહોસિ.

બુદ્ધાનઞ્હિ ભત્તાનુમોદનકાલેપિ થોકં વડ્ઢેત્વા અનુમોદેન્તાનં દેસના દીઘમજ્ઝિમનિકાયપ્પમાણા હોતિ. પચ્છાભત્તં પન સમ્પત્તપરિસાય ધમ્મં દેસેન્તાનં દેસના સંયુત્તઅઙ્ગુત્તરિકદ્વેમહાનિકાયપ્પમાણાવ હોતિ. કસ્મા? બુદ્ધાનઞ્હિ ભવઙ્ગપરિવાસો લહુકો દન્તાવરણં સુફુસિતં મુખાદાનં સિલિટ્ઠં જિવ્હા મુદુકા સરો મધુરો વચનં લહુપરિવત્તં. તસ્મા તં મુહુત્તં દેસિતધમ્મોપિ એત્તકો હોતિ. તેમાસં દેસિતધમ્મો પન અનન્તો અપરિમાણોયેવ.

આનન્દત્થેરો હિ બહુસ્સુતો તિપિટકધરો પઞ્ચદસ ગાથાસહસ્સાનિ સટ્ઠિ પદસહસ્સાનિ લતાપુપ્ફાનિ આકડ્ઢન્તો વિય ઠિતપદેનેવ ઠત્વા ગણ્હાતિ વા વાચેતિ વા દેસેતિ વા. એત્તકો થેરસ્સ એકો ઉદ્દેસમગ્ગો નામ હોતિ. થેરસ્સ હિ અનુપદં ઉદ્દેસં દદમાનો અઞ્ઞો દાતું ન સક્કોતિ, ન સમ્પાપુણાતિ. સમ્માસમ્બુદ્ધોવ સમ્પાપુણેય્ય. એવં અધિમત્તસતિમા અધિમત્તગતિમા અધિમત્તધિતિમા સાવકો સત્થારા તેમાસં ઇમિના નીહારેન દેસિતદેસનં વસ્સસતં વસ્સસહસ્સં ઉગ્ગણ્હન્તોપિ મત્થકં પાપેતું ન સક્કોતિ.

એવં તેમાસં નિરન્તરં દેસેન્તસ્સ પન તથાગતસ્સ કબળીકારાહારપ્પટિબદ્ધં ઉપાદિન્નકસરીરં કથં યાપેસીતિ? પટિજગ્ગનેનેવ. બુદ્ધાનઞ્હિ સો સો કાલો સુવવત્થિતો સુપરિચ્છિન્નો સુપચ્ચક્ખો. તસ્મા ભગવા ધમ્મં દેસેન્તોવ મનુસ્સલોકે કાલં ઓલોકેતિ. સો ભિક્ખાચારવેલં સલ્લક્ખેત્વા નિમ્મિતબુદ્ધં માપેત્વા 'ઇમસ્સ ચીવરગ્ગહણં પત્તગ્ગહણં સરકુત્તિ આકપ્પો ચ એવરૂપો નામ હોતુ, એત્તકં નામ ધમ્મં દેસેતૂ'તિ અધિટ્ઠાય પત્તચીવરમાદાય અનોતત્તદહં ગચ્છતિ. દેવતા નાગલતાદન્તકટ્ઠં દેન્તિ. તં ખાદિત્વા અનોતત્તદહે સરીરં પટિજગ્ગિત્વા મનોસિલાતલે ઠિતો સુરત્તદુપટ્ટં નિવાસેત્વા ચીવરં પારુપિત્વા ચાતુમહારાજદત્તિયં સેલમયં પત્તં આદાય ઉત્તરકુરું ગચ્છતિ. તતો પિણ્ડપાતં આહરિત્વા અનોતત્તદહતીરે નિસિન્નો તં પરિભુઞ્જિત્વા દિવાવિહારાય ચન્દનવનં ગચ્છતિ.

ધમ્મસેનાપતિસારિપુત્તત્થેરોપિ તત્થ ગન્ત્વા સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ વત્તં કત્વા એકમન્તં નિસીદતિ. અથસ્સ સત્થા નયં દેતિ. 'સારિપુત્ત, એત્તકો ધમ્મો મયા દેસિતો'તિ આચિક્ખતિ. એવં સમ્માસમ્બુદ્ધે નયં દેન્તે પટિસમ્ભિદાપ્પત્તસ્સ અગ્ગસાવકસ્સ વેલન્તે ઠત્વા હત્થં પસારેત્વા દસ્સિતસમુદ્દસદિસં નયદાનં હોતિ. થેરસ્સાપિ નયસતેન નયસહસ્સેન નયસતસહસ્સેન ભગવતા દેસિતધમ્મો ઉપટ્ઠાતિયેવ.

સત્થા દિવાવિહારં નિસીદિત્વા ધમ્મં દેસેતું કાય વેલાય ગચ્છતીતિ? સાવત્થિવાસીનં કુલપુત્તાનં સમ્પત્તાનં ધમ્મદેસનવેલા નામ અત્થિ, તાય વેલાય ગચ્છતિ. ધમ્મં દેસેત્વા ગચ્છન્તં વા આગચ્છન્તં વા કે જાનન્તિ કે ન જાનન્તીતિ? મહેસક્ખા દેવતા જાનન્તિ, અપ્પેસક્ખા દેવતા ન જાનન્તિ. કસ્મા ન જાનન્તીતિ? સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ વા નિમ્મિતબુદ્ધસ્સ વા રસ્મિઆદીસુ નાનત્તાભાવા. ઉભિન્નમ્પિ હિ તેસં રસ્મીસુ વા સરેસુ વા વચનેસુ વા નાનત્તં નત્થિ.

સારિપુત્તત્થેરોપિ સત્થારા દેસિતં દેસિતં ધમ્મં આહરિત્વા અત્તનો સદ્ધિવિહારિકાનં પઞ્ચન્નં ભિક્ખુસતાનં દેસેસિ. તેસં અયં પુબ્બયોગો – તે કિર કસ્સપદસબલસ્સ કાલે ખુદ્દકવગ્ગુલિયોનિયં નિબ્બત્તા પબ્ભારે ઓલમ્બન્તા દ્વિન્નં આભિધમ્મિકભિક્ખૂનં અભિધમ્મં સજ્ઝાયન્તાનં સરે નિમિત્તં ગહેત્વા કણ્હપક્ખસુક્કપક્ખે અજાનિત્વાપિ સરે નિમિત્તગ્ગાહમત્તકેનેવ કાલં કત્વા દેવલોકે નિબ્બત્તિંસુ. એકં બુદ્ધન્તરં દેવલોકે વસિત્વા તસ્મિં કાલે મનુસ્સલોકે નિબ્બત્તા યમકપાટિહારિયે પસીદિત્વા થેરસ્સ સન્તિકે પબ્બજિંસુ. થેરો સત્થારા દેસિતં દેસિતં ધમ્મં આહરિત્વા તેસં દેસેસિ. સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ અભિધમ્મદેસનાપરિયોસાનઞ્ચ તેસં ભિક્ખૂનં સત્તપ્પકરણઉગ્ગહણઞ્ચ એકપ્પહારેનેવ અહોસિ.

અભિધમ્મે વાચનામગ્ગો નામ **સારિપુત્તત્થેરપ્પભવો**. મહાપકરણે ગણનચારોપિ થેરેનેવ ઠપિતો. થેરો હિ ઇમિના નીહારેન ધમ્મન્તરં અમક્ખેત્વાવ સુખં ગહેતું ધારેતું પરિયાપુણિતું વાચેતુઞ્ચ પહોતીતિ ગણનચારં ઠપેસિ. એવં સન્તે થેરોવ પઠમતરં આભિધમ્મિકો હોતીતિ? ન હોતિ. સમ્માસમ્બુદ્ધોવ પઠમતરં આભિધમ્મિકો. સો હિ નં મહાબોધિપલ્લઙ્કે નિસીદિત્વા પટિવિજ્ઝિ. બુદ્ધો હુત્વા ચ પન સત્તાહં એકપલ્લઙ્કેન નિસિન્નો ઉદાનં ઉદાનેસિ –

‘‘યદા હવે પાતુભવન્તિ ધમ્મા,
આતાપિનો ઝાયતો બ્રાહ્મણસ્સ;
અથસ્સ કઙ્ખા વપયન્તિ સબ્બા,
યતો પજાનાતિ સહેતુધમ્મં.

‘‘યદા હવે પાતુભવન્તિ ધમ્મા,
આતાપિનો ઝાયતો બ્રાહ્મણસ્સ;
અથસ્સ કઙ્ખા વપયન્તિ સબ્બા,
યતો ખયં પચ્ચયાનં અવેદિ.

‘‘યદા હવે પાતુભવન્તિ ધમ્મા,
આતાપિનો ઝાયતો બ્રાહ્મણસ્સ;
વિધૂપયં તિટ્ઠતિ મારસેનં,
સૂરિયોવ ઓભાસયમન્તલિક્ખ’’ન્તિ. (મહાવ॰ ૧-૩; ઉદા॰ ૧-૩);

ઇદં **પઠમબુદ્ધવચનં** નામ. ધમ્મપદભાણકા પન –

‘‘અનેકજાતિસંસારં, સન્ધાવિસ્સં અનિબ્બિસં;
ગહકારં ગવેસન્તો, દુક્ખા જાતિ પુનપ્પુનં.

‘‘ગહકારક દિટ્ઠોસિ, પુન ગેહં ન કાહસિ;
સબ્બા તે ફાસુકા ભગ્ગા, ગહકૂટં વિસઙ્ખતં;
વિસઙ્ખારગતં ચિત્તં, તણ્હાનં ખયમજ્ઝગા’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૫૩-૧૫૪);

ઇદં **પઠમબુદ્ધવચનં** નામાતિ વદન્તિ.

યમકસાલાનમન્તરે નિપન્નેન પરિનિબ્બાનસમયે ‘‘હન્દ દાનિ, ભિક્ખવે, આમન્તયામિ વો, વયધમ્મા સઙ્ખારા, અપ્પમાદેન સમ્પાદેથા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૮) વુત્તવચનં **પચ્છિમબુદ્ધવચનં** નામ.

ઉભિન્નમન્તરે પઞ્ચચત્તાલીસ વસ્સાનિ પુપ્ફદામં ગન્થેન્તેન વિય, રતનાવલિં આવુનન્તેન વિય, ચ કથિતો અમતપ્પકાસનો સદ્ધમ્મો **મજ્ઝિમબુદ્ધવચનં** નામ.

તં સબ્બમ્પિ સઙ્ગય્હમાનં પિટકતો **તીણિ પિટકાનિ** હોન્તિ, નિકાયતો **પઞ્ચ નિકાયા**, અઙ્ગતો **નવઙ્ગાનિ**, ધમ્મક્ખન્ધતો **ચતુરાસીતિધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનિ**. કથં? સબ્બમ્પિ હેતં પિટકતો વિનયપિટકં સુત્તન્તપિટકં અભિધમ્મપિટકન્તિ તિપ્પભેદમેવ હોતિ. તત્થ ઉભયાનિ પાતિમોક્ખાનિ દ્વે વિભઙ્ગા દ્વાવીસતિ ખન્ધકા સોળસ પરિવારાતિ ઇદં **વિનયપિટકં** નામ. બ્રહ્મજાલાદિચતુત્તિંસસુત્તસઙ્ગહો દીઘનિકાયો. મૂલપરિયાયસુત્તાદિદિયડ્ઢસતદ્વેસુત્તસઙ્ગહો મજ્ઝિમનિકાયો. ઓઘતરણસુત્તાદિસત્તસુત્તસહસ્સસત્તસતદ્વાસટ્ઠિસુત્તસઙ્ગહો સંયુત્તનિકાયો. ચિત્તપરિયાદાનસુત્તાદિનવસુત્તસહસ્સપઞ્ચસતસત્તપઞ્ઞાસસુત્તસઙ્ગહો અઙ્ગુત્તરનિકાયો. ખુદ્દકપાઠધમ્મપદઉદાનઇતિવુત્તકસુત્તનિપાતવિમાનવત્થુપેતવત્થુથેરગાથાથેરીગાથાજાતકનિદ્દેસપટિસમ્ભિદાઅપદાનબુદ્ધવંસચરિયાપિટકવસેન પન્નરસપ્પભેદો ખુદ્દકનિકાયોતિ ઇદં **સુત્તન્તપિટકં** નામ. ધમ્મસઙ્ગણીઆદીનિ સત્ત પકરણાનિ **અભિધમ્મપિટકં** નામ. તત્થ –

વિવિધવિસેસનયત્તા, વિનયનતો ચેવ કાયવાચાનં;
વિનયત્થવિદૂહિ અયં, વિનયો વિનયોતિ અક્ખાતો.

વિવિધા હિ એત્થ પઞ્ચવિધપાતિમોક્ખુદ્દેસપારાજિકાદિસત્તઆપત્તિક્ખન્ધમાતિકાવિભઙ્ગાદિપ્પભેદા નયા વિસેસભૂતા ચ દળ્હીકમ્મસિથિલકરણપ્પયોજના અનુપઞ્ઞત્તિનયા. કાયિકવાચસિકઅજ્ઝાચારનિસેધનતો ચેસ કાયં વાચઞ્ચ વિનેતિ. તસ્મા વિવિધનયત્તા વિસેસનયત્તા કાયવાચાનઞ્ચ વિનયનતો અયં વિનયો વિનયોતિ અક્ખાતો. તેનેતમેતસ્સ વચનત્થકોસલ્લત્થં વુત્તં –

''વિવિધવિસેસનયત્તા , વિનયનતો ચેવ કાયવાચાનં;
વિનયત્થવિદૂહિ અયં, વિનયો વિનયોતિ અક્ખાતો''તિ.

ઇતરં પન –

અત્થાનં સૂચનતો, સુવુત્તતો સવનતોથ સૂદનતો;
સુત્તાણા સુત્તસભાગતો ચ 'સુત્ત'ન્તિ અક્ખાતં.

તઞ્હિ અત્તત્થપરત્થાદિભેદે અત્થે સૂચેતિ. સુવુત્તા ચેત્થ અત્થા વેનેય્યજ્ઝાસયાનુલોમેન વુત્તત્તા. સવતિ ચેતં અત્થે, સસ્સમિવ ફલં, પસવતીતિ વુત્તં હોતિ. સૂદતિ ચેતં, ધેનુ વિય ખીરં, પગ્ઘરતીતિ વુત્તં હોતિ. સુટ્ઠુ ચ ને તાયતિ રક્ખતીતિ વુત્તં હોતિ. સુત્તસભાગઞ્ચેતં. યથા હિ તચ્છકાનં સુત્તં પમાણં હોતિ એવમેતમ્પિ વિઞ્ઞૂનં. યથા ચ સુત્તેન સઙ્ગહિતાનિ પુપ્ફાનિ ન વિકિરિયન્તિ ન વિદ્ધંસિયન્તિ એવમેતેન સઙ્ગહિતા અત્થા. તેનેતમેતસ્સ વચનત્થકોસલ્લત્થં વુત્તં –

''અત્થાનં સૂચનતો, સુવુત્તતો સવનતોથ સૂદનતો;
સુત્તાણા સુત્તસભાગતો ચ સુત્તન્તિ અક્ખાત''ન્તિ.

અભિધમ્મસ્સ વચનત્થો વુત્તોયેવ. અપરો નયો –

યં એત્થ વુડ્ઢિમન્તો, સલક્ખણા પૂજિતા પરિચ્છિન્ના;
વુત્તાધિકા ચ ધમ્મા, અભિધમ્મો તેન અક્ખાતો.

અયઞ્હિ અભિસદ્દો વુડ્ઢિલક્ખણપૂજિતપરિચ્છિન્નાધિકેસુ દિસ્સતિ. તથા હેસ ''બાળ્હા મે દુક્ખા વેદના અભિક્કમન્તિ, નો પટિક્કમન્તી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૮૪; સં॰ નિ॰ ૫.૧૯૫) વુડ્ઢિયં આગતો. ''યા તા રત્તિયો અભિઞ્ઞાતા અભિલક્ખિતા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૯) લક્ખણે. ''રાજાભિરાજા મનુજિન્દો''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૯; સુ॰ નિ॰ ૫૫૮) પૂજિતે. ''પટિબલો વિનેતું અભિધમ્મે અભિવિનયે''તિઆદીસુ (મહાવ॰ ૮૫) પરિચ્છિન્ને; અઞ્ઞમઞ્ઞસઙ્કરવિરહિતે ધમ્મે ચ વિનયે ચાતિ વુત્તં હોતિ. ''અભિક્કન્તેન વણ્ણેના''તિઆદીસુ (વિ॰ વ॰ ૭૫) અધિકે.

એત્થ ચ ''રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતિ મેત્તાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતી''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૬૩ આદયો) નયેન વુડ્ઢિમન્તોપિ ધમ્મા વુત્તા. ''રૂપારમ્મણં વા સદ્દારમ્મણં વા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) નયેન આરમ્મણાદીહિ લક્ખણીયત્તા સલક્ખણાપિ. ''સેક્ખા ધમ્મા, અસેક્ખા ધમ્મા, લોકુત્તરા ધમ્મા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૧; દુકમાતિકા ૧૨) નયેન પૂજિતાપિ; પૂજારહાતિ અધિપ્પાયો. ''ફસ્સો હોતિ, વેદના હોતી''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) નયેન સભાવપરિચ્છિન્નત્તા પરિચ્છિન્નાપિ. ''મહગ્ગતા ધમ્મા, અપ્પમાણા ધમ્મા, અનુત્તરા ધમ્મા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૨; દુકમાતિકા ૯૯) નયેન અધિકાપિ ધમ્મા વુત્તા. તેનેતમેતસ્સ વચનત્થકોસલ્લત્થં વુત્તં –

''યં એત્થ વુડ્ઢિમન્તો, સલક્ખણા પૂજિતા પરિચ્છિન્ના;
વુત્તાધિકા ચ ધમ્મા, અભિધમ્મો તેન અક્ખાતો''તિ.

યં પનેત્થ અવિસિટ્ઠં, તં –

પિટકં પિટકત્થવિદૂ, પરિયત્તિબ્ભાજનત્થતો આહુ;
તેન સમોધાનેત્વા, તયોપિ વિનયાદયો ઞેય્યા.

પરિયત્તિપિ હિ ''મા પિટકસમ્પદાનેના''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૬૬) પિટકન્તિ વુચ્ચતિ. ''અથ પુરિસો આગચ્છેય્ય કુદાલપિટકંઆદાયા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૨૮; અ॰ નિ॰ ૩.૭૦) યંકિઞ્ચિ ભાજનમ્પિ. તસ્મા પિટકં પિટકત્થવિદૂ પરિયત્તિભાજનત્થતો આહુ.

ઇદાનિ **તેન સમોધાનેત્વા તયોપિ વિનયાદયો ઞેય્યાતિ**. તેન એવં દુવિધત્થેન પિટકસદ્દેન સહ સમાસં કત્વા વિનયો ચ સો પિટકઞ્ચ પરિયત્તિભાવતો, તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ ભાજનતો ચાતિ વિનયપિટકં. યથાવુત્તેનેવ નયેન સુત્તન્તઞ્ચ તં પિટકઞ્ચાતિ સુત્તન્તપિટકં. અભિધમ્મો ચ સો પિટકઞ્ચાતિ અભિધમ્મપિટકન્તિ એવમેતે તયોપિ વિનયાદયો ઞેય્યા.

એવં ઞત્વા ચ પુનપિ તેસ્વેવ પિટકેસુ નાનપ્પકારકોસલ્લત્થં –

દેસનાસાસનકથાભેદં તેસુ યથારહં;
સિક્ખાપહાનગમ્ભીરભાવઞ્ચ પરિદીપયે.
પરિયત્તિભેદં સમ્પત્તિં, વિપત્તિઞ્ચાપિ યં યહિં;
પાપુણાતિ યથા ભિક્ખુ, તમ્પિ સબ્બં વિભાવયે.

તત્રાયં પરિદીપના વિભાવના ચ – એતાનિ હિ તીણિ પિટકાનિ યથાક્કમં આણાવોહારપરમત્થદેસના, યથાપરાધયથાનુલોમયથાધમ્મસાસનાનિ, સંવરાસંવરદિટ્ઠિવિનિવેઠનનામરૂપપરિચ્છેદકથાતિ ચ વુચ્ચન્તિ.

એત્થ હિ વિનયપિટકં આણારહેન ભગવતા આણાબાહુલ્લતો દેસિતત્તા **આણાદેસના**; સુત્તન્તપિટકં વોહારકુસલેન ભગવતા વોહારબાહુલ્લતો દેસિતત્તા **વોહારદેસના**; અભિધમ્મપિટકં પરમત્થકુસલેન ભગવતા પરમત્થબાહુલ્લતો દેસિતત્તા **પરમત્થદેસના**તિ વુચ્ચતિ.

તથા પઠમં યે તે પચુરાપરાધા સત્તા તે યથાપરાધં એત્થ સાસિતાતિ **યથાપરાધસાસનં**; દુતિયં અનેકજ્ઝાસયાનુસયચરિયાધિમુત્તિકા સત્તા યથાનુલોમં એત્થ સાસિતાતિ **યથાનુલોમસાસનં**; તતિયં ધમ્મપુઞ્જમત્તે 'અહં મમા'તિ સઞ્ઞિનો સત્તા યથાધમ્મં એત્થ સાસિતાતિ **યથાધમ્મસાસન**ન્તિ વુચ્ચતિ.

તથા પઠમં અજ્ઝાચારપટિપક્ખભૂતો સંવરાસંવરો એત્થ કથિતોતિ **સંવરાસંવરકથા**; સંવરાસંવરોતિ ખુદ્દકો ચેવ મહન્તો ચ સંવરાસંવરો, કમ્માકમ્મં વિય ચ ફલાફલં વિય ચ; દુતિયં દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિપટિપક્ખભૂતા દિટ્ઠિવિનિવેઠના એત્થ કથિતાતિ **દિટ્ઠિવિનિવેઠનકથા**; તતિયં રાગાદિપટિપક્ખભૂતો નામરૂપપરિચ્છેદો એત્થ કથિતોતિ **નામરૂપપરિચ્છેદકથા**તિ વુચ્ચતિ.

તીસુપિ ચેતેસુ તિસ્સો સિક્ખા તીણિ પહાનાનિ ચતુબ્બિધો ચ ગમ્ભીરભાવો વેદિતબ્બો. તથા હિ વિનયપિટકે વિસેસેન **અધિસીલસિક્ખા** વુત્તા, સુત્તન્તપિટકે **અધિચિત્તસિક્ખા**, અભિધમ્મપિટકે **અધિપઞ્ઞાસિક્ખા**.

વિનયપિટકે ચ **વીતિક્કમપ્પહાનં** , કિલેસાનં વીતિક્કમપટિપક્ખત્તા સીલસ્સ; સુત્તન્તપિટકે **પરિયુટ્ઠાનપ્પહાનં**, પરિયુટ્ઠાનપટિપક્ખત્તા સમાધિસ્સ; અભિધમ્મપિટકે **અનુસયપ્પહાનં**, અનુસયપટિપક્ખત્તા પઞ્ઞાય.

પઠમે ચ **તદઙ્ગપ્પહાનં** કિલેસાનં, ઇતરેસુ **વિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદપ્પહાનાનિ**. પઠમે ચ **દુચ્ચરિતસંકિલેસસ્સ** પહાનં, ઇતરેસુ **તણ્હાદિટ્ઠિસંકિલેસાનં** પહાનં.

એકમેકસ્મિઞ્ચેત્થ ચતુબ્બિધોપિ ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધગમ્ભીરભાવો વેદિતબ્બો – તત્થ **ધમ્મો**તિ તન્તિ. **અત્થો**તિ તસ્સાયેવત્થો. **દેસના**તિ તસ્સા મનસા વવત્થાપિતાય તન્તિયા દેસના. **પટિવેધો**તિ તન્તિયા તન્તિઅત્થસ્સ ચ યથાભૂતાવબોધો. તીસુપિ ચેતેસુ એતે ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધા. યસ્મા સસાદીહિ વિય મહાસમુદ્દો મન્દબુદ્ધીહિ દુક્ખોગાહા અલબ્ભનેય્યપતિટ્ઠા ચ તસ્મા ગમ્ભીરા. એવં એકમેકસ્મિં એત્થ ચતુબ્બિધોપિ ગમ્ભીરભાવો વેદિતબ્બો.

અપરો નયો – **ધમ્મો**તિ હેતુ. વુત્તઞ્હેતં – ''હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૨૦). **અત્થો**તિ હેતુફલં. વુત્તઞ્હેતં – ''હેતુફલે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૨૦). **દેસના**તિ પઞ્ઞત્તિ, યથાધમ્મં ધમ્માભિલાપોતિ અધિપ્પાયો; અનુલોમપટિલોમસઙ્ખેપવિત્થારાદિવસેન વા કથનં. **પટિવેધો**તિ અભિસમયો. સો ચ લોકિયલોકુત્તરો. વિસયતો ચ અસમ્મોહતો ચ; અત્થાનુરૂપં ધમ્મેસુ, ધમ્માનુરૂપં અત્થેસુ, પઞ્ઞત્તિપથાનુરૂપં પઞ્ઞત્તીસુ અવબોધો. તેસં તેસં વા તત્થ તત્થ વુત્તધમ્માનં પટિવિજ્ઝિતબ્બો સલક્ખણસઙ્ખાતો અવિપરીતસભાવો.

ઇદાનિ યસ્મા એતેસુ પિટકેસુ યં યં ધમ્મજાતં વા અત્થજાતં વા યા ચાયં યથા યથા ઞાપેતબ્બો અત્થો સોતૂનં ઞાણસ્સ અભિમુખો હોતિ તથા તથા તદત્થજોતિકા દેસના, યો ચેત્થ અવિપરીતાવબોધસઙ્ખાતો પટિવેધો તેસં તેસં વા ધમ્માનં પટિવિજ્ઝિતબ્બો

સલક્ખણસઙ્ખાતો અવિપરીતસભાવો – સબ્બમ્પેતં અનુપચિતકુસલસમ્ભારેહિ દુપ્પઞ્ઞેહિ, સસાદીહિ વિય મહાસમુદ્દો, દુક્ખોગાહં અલબ્ભનેય્યપતિટ્ઠઞ્ચ, તસ્મા ગમ્ભીરં. એવમ્પિ એકમેકસ્મિં એત્થ ચતુબ્બિધોપિ ગમ્ભીરભાવો વેદિતબ્બો. એત્તાવતા ચ –

દેસનાસાસનકથાભેદં તેસુ યથારહં;
સિક્ખાપહાનગમ્ભીરભાવઞ્ચ પરિદીપયેતિ –

અયં ગાથા વુત્તત્થા હોતિ.

પરિયત્તિભેદં સમ્પત્તિં, વિપત્તિઞ્ચાપિ યં યહિં;
પાપુણાતિ યથા ભિક્ખુ, તમ્પિ સબ્બં વિભાવયેતિ.

એત્થ પન તીસુ પિટકેસુ તિવિધો પરિયત્તિભેદો દટ્ઠબ્બો. તિસ્સો હિ પરિયત્તિયો – અલગદ્દૂપમા નિસ્સરણત્થા ભણ્ડાગારિકપરિયત્તીતિ.

તત્થ યા દુગ્ગહિતા ઉપારમ્ભાદિહેતુ પરિયાપુટા અયં **અલગદ્દૂપમા**. યં સન્ધાય વુત્તં – ''સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે, પુરિસો અલગદ્દત્થિકો અલગદ્દગવેસી અલગદ્દપરિયેસનં ચરમાનો, સો પસ્સેય્ય મહન્તં અલગદ્દં, તમેનં ભોગે વા નઙ્ગુટ્ઠે વા ગણ્હેય્ય, તસ્સ સો અલગદ્દો પટિપરિવત્તિત્વા હત્થે વા બાહાય વા અઞ્ઞતરસ્મિં વા અઙ્ગપચ્ચઙ્ગે ડંસેય્ય, સો તતો નિદાનં મરણં વા નિગચ્છેય્ય મરણમત્તં વા દુક્ખં. તં કિસ્સ હેતુ? દુગ્ગહિતત્તા, ભિક્ખવે, અલગદ્દસ્સ. એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, ઇધેકચ્ચે મોઘપુરિસા ધમ્મં પરિયાપુણન્તિ સુત્તં...પે॰... વેદલ્લં, તે તં ધમ્મં પરિયાપુણિત્વા તેસં ધમ્માનં પઞ્ઞાય અત્થં ન ઉપપરિક્ખન્તિ, તેસં તે ધમ્મા પઞ્ઞાય અત્થં અનુપપરિક્ખતં ન નિજ્ઝાનં ખમન્તિ, તે ઉપારમ્ભાનિસંસા ચેવ ધમ્મં પરિયાપુણન્તિ ઇતિવાદપ્પમોક્ખાનિસંસા ચ. યસ્સ ચત્થાય ધમ્મં પરિયાપુણન્તિ તઞ્ચસ્સ અત્થં નાનુભોન્તિ. તેસં તે ધમ્મા દુગ્ગહિતા દીઘરત્તં અહિતાય દુક્ખાય સંવત્તન્તિ. તં કિસ્સ હેતુ? દુગ્ગહિતત્તા, ભિક્ખવે, ધમ્માન''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૮).

યા પન સુગ્ગહિતા સીલક્ખન્ધાદિપારિપૂરિંયેવ આકઙ્ખમાનેન પરિયાપુટા ન ઉપારમ્ભાદિહેતુ, અયં નિસ્સરણત્થા. યં સન્ધાય વુત્તં – ''તેસં તે ધમ્મા સુગ્ગહિતા દીઘરત્તં હિતાય સુખાય સંવત્તન્તિ. તં કિસ્સ હેતુ? સુગ્ગહિતત્તા, ભિક્ખવે, ધમ્માન''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૯).

યં પન પરિઞ્ઞાતક્ખન્ધો પહીનકિલેસો ભાવિતમગ્ગો પટિવિદ્ધાકુપ્પો સચ્છિકતનિરોધો ખીણાસવો કેવલં પવેણિપાલનત્થાય વંસાનુરક્ખણત્થાય પરિયાપુણાતિ, અયં **ભણ્ડાગારિકપરિયત્તી**તિ.

વિનયે પન સુપ્પટિપન્નો ભિક્ખુ સીલસમ્પદં નિસ્સાય તિસ્સો વિજ્જા પાપુણાતિ, તાસંયેવ ચ તત્થ પભેદવચનતો. સુત્તે સુપ્પટિપન્નો સમાધિસમ્પદં નિસ્સાય છળભિઞ્ઞા પાપુણાતિ, તાસંયેવ ચ તત્થ પભેદવચનતો. અભિધમ્મે સુપ્પટિપન્નો પઞ્ઞાસમ્પદં નિસ્સાય ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા પાપુણાતિ તાસઞ્ચ તત્થેવ પભેદવચનતો. એવમેતેસુ સુપ્પટિપન્નો યથાક્કમેન ઇમં વિજ્જાત્તયછળભિઞ્ઞાચતુપટિસમ્ભિદાપ્પભેદં સમ્પત્તિં પાપુણાતિ.

વિનયે પન દુપ્પટિપન્નો અનુઞ્ઞાતસુખસમ્ફસ્સઅત્થરણપાવુરણાદિફસ્સસામઞ્ઞતો પટિક્ખિત્તેસુ ઉપાદિન્નકફસ્સાદીસુ અનવજ્જસઞ્ઞી હોતિ. વુત્તઞ્હેતં – ''તથાહં ભગવતા ધમ્મં દેસિતં આજાનામિ, યથા યેમે અન્તરાયિકા ધમ્મા વુત્તા ભગવતા તે પટિસેવતો નાલં અન્તરાયાયા''તિ (પાચિ॰ ૪૧૭; મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૪). તતો દુસ્સીલભાવં પાપુણાતિ. સુત્તે દુપ્પટિપન્નો ''ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, પુગ્ગલા સન્તો સંવિજ્જમાના લોકસ્મિ''ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૫) અધિપ્પાયં અજાનન્તો દુગ્ગહિતં ગણ્હાતિ. યં સન્ધાય વુત્તં – ''અત્તના દુગ્ગહિતેન અમ્હે ચેવ અબ્ભાચિક્ખતિ અત્તાનઞ્ચ ખનતિ બહુઞ્ચ અપુઞ્ઞં પસવતી''તિ (પાચિ॰ ૪૧૭; મ॰ નિ॰ ૧.૨૩૬). તતો મિચ્છાદિટ્ઠિતં પાપુણાતિ. અભિધમ્મે દુપ્પટિપન્નો ધમ્મચિન્તં અતિધાવન્તો અચિન્તેય્યાનિપિ ચિન્તેતિ, તતો ચિત્તક્ખેપં પાપુણાતિ. વુત્તઞ્હેતં – ''ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, અચિન્તેય્યાનિ, ન ચિન્તેતબ્બાનિ, યાનિ ચિન્તેન્તો ઉમ્માદસ્સ વિઘાતસ્સ ભાગી અસ્સા''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૭). એવમેતેસુ દુપ્પટિપન્નો યથાક્કમેન ઇમં દુસ્સીલભાવમિચ્છાદિટ્ઠિતાચિત્તક્ખેપપ્પભેદં વિપત્તિં પાપુણાતીતિ. એત્તાવતા ચ –

પરિયત્તિભેદં સમ્પત્તિં, વિપત્તિઞ્ચાપિ યં યહિં;
પાપુણાતિ યથા ભિક્ખુ, તમ્પિ સબ્બં વિભાવયેતિ.

અયમ્પિ ગાથા વુત્તત્થા હોતિ. એવં નાનપ્પકારતો પિટકાનિ ઞત્વા તેસં વસેન સબ્બમ્પેતં સઙ્ગય્હમાનં તીણિ પિટકાનિ હોન્તિ.

કથં નિકાયતો પઞ્ચ નિકાયાતિ? સબ્બમેવ હેતં દીઘનિકાયો મજ્ઝિમનિકાયો સંયુત્તનિકાયો અઙ્ગુત્તરનિકાયો ખુદ્દકનિકાયોતિ પઞ્ચપ્પભેદં હોતિ. તત્થ કતમો **દીઘનિકાયો?** તિવગ્ગસઙ્ગહાનિ બ્રહ્મજાલાદીનિ ચતુત્તિંસ સુત્તાનિ.

ચતુત્તિંસેવ સુત્તન્તા, તિવગ્ગો યસ્સ સઙ્ગહો;
એસ દીઘનિકાયોતિ, પઠમો અનુલોમિકો.

કસ્મા પનેસ દીઘનિકાયોતિ વુચ્ચતિ? દીઘપ્પમાણાનં સુત્તાનં સમૂહતો નિવાસતો ચ. સમૂહનિવાસા હિ નિકાયોતિ વુચ્ચન્તિ. ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકનિકાયમ્પિ સમનુપસ્સામિ એવં ચિત્તં યથયિદં, ભિક્ખવે, તિરચ્છાનગતા પાણા (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦), પોણિકનિકાયો, ચિક્ખલ્લિકનિકાયો''તિ. એવમાદીનિ ચેત્થ સાધકાનિ સાસનતો લોકતો ચ. એવં સેસાનમ્પિ નિકાયભાવે વચનત્થો વેદિતબ્બો.

કતમો **મજ્ઝિમનિકાયો**? મજ્ઝિમપ્પમાણાનિ પઞ્ચદસવગ્ગસઙ્ગહાનિ મૂલપરિયાયસુત્તાદીનિ દિયડ્ઢસતં દ્વે ચ સુત્તાનિ.

દિયડ્ઢસતસુત્તન્તા, દ્વે ચ સુત્તાનિ યત્થ સો;
નિકાયો મજ્ઝિમો પઞ્ચ, દસવગ્ગપરિગ્ગહો.

કતમો **સંયુત્તનિકાયો**? દેવતાસંયુત્તાદિવસેન ઠિતાનિ ઓઘતરણાદીનિ સત્ત સુત્તસહસ્સાનિ સત્ત સુત્તસતાનિ ચ દ્વાસટ્ઠિ ચ સુત્તાનિ.

સત્ત સુત્તસહસ્સાનિ, સત્ત સુત્તસતાનિ ચ;
દ્વાસટ્ઠિ ચેવ સુત્તન્તા, એસો સંયુત્તસઙ્ગહો.

કતમો **અઙ્ગુત્તરનિકાયો**? એકેકઅઙ્ગાતિરેકવસેન ઠિતાનિ ચિત્તપરિયાદાનાદીનિ નવ સુત્તસહસ્સાનિ પઞ્ચ સુત્તસતાનિ સત્તપઞ્ઞાસઞ્ચ સુત્તાનિ.

નવ સુત્તસહસ્સાનિ, પઞ્ચ સુત્તસતાનિ ચ;
સત્તપઞ્ઞાસસુત્તાનિ, સઙ્ખ્યા અઙ્ગુત્તરે અયં.

કતમો **ખુદ્દકનિકાયો**? સકલં વિનયપિટકં, અભિધમ્મપિટકં, ખુદ્દકપાઠ, ધમ્મપદાદયો ચ પુબ્બે દસ્સિતા પઞ્ચદસપ્પભેદા; ઠપેત્વા ચત્તારો નિકાયે અવસેસં બુદ્ધવચનન્તિ.

ઠપેત્વા ચતુરોપેતે, નિકાયે દીઘઆદિકે;
તદઞ્ઞં બુદ્ધવચનં, નિકાયો ખુદ્દકો મતોતિ.

એવં નિકાયતો પઞ્ચ નિકાયા હોન્તિ.

કથં અઙ્ગવસેન નવઙ્ગાનીતિ? સબ્બમેવ હિદં 'સુત્તં ગેય્યં વેય્યાકરણં ગાથા ઉદાનં ઇતિવુત્તકં જાતકં અબ્ભુતધમ્મં વેદલ્લ'ન્તિ નવપ્પભેદં હોતિ. તત્થ ઉભતોવિભઙ્ગનિદ્દેસખન્ધકપરિવારા સુત્તનિપાતે મઙ્ગલસુત્તરતનસુત્તનાલકસુત્તતુવટ્ટકસુત્તાનિ અઞ્ઞમ્પિ ચ સુત્તનામકં તથાગતવચનં **સુત્ત**ન્તિ વેદિતબ્બં. સબ્બમ્પિ સગાથકં સુત્તં **ગેય્ય**ન્તિ વેદિતબ્બં. વિસેસેન સંયુત્તનિકાયે સકલોપિ સગાથાવગ્ગો. સકલમ્પિ અભિધમ્મપિટકં, નિગ્ગાથકં સુત્તં, યઞ્ચ અઞ્ઞમ્પિ અટ્ઠહિ અઙ્ગેહિ અસઙ્ગહિતં બુદ્ધવચનં, તં **વેય્યાકરણ**ન્તિ વેદિતબ્બં. ધમ્મપદં થેરગાથા થેરીગાથા સુત્તનિપાતે નોસુત્તનામિકા સુદ્ધિકગાથા ચ **ગાથા**તિ વેદિતબ્બા. સોમનસ્સઞાણમયિકગાથાપ્પટિસંયુત્તા દ્વાસીતિ સુત્તન્તા **ઉદાન**ન્તિ વેદિતબ્બં. 'વુત્તઞ્હેતં ભગવતા'તિઆદિનયપ્પવત્તા (ઇતિવુ॰ ૧) દસુત્તરસતસુત્તન્તા **ઇતિવુત્તક**ન્તિ વેદિતબ્બં. અપણ્ણકજાતકાદીનિ પઞ્ઞાસાધિકાનિ પઞ્ચ જાતકસતાનિ **જાતક**ન્તિ વેદિતબ્બં. ''ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, અચ્છરિયા અબ્ભુતા ધમ્મા આનન્દે''તિઆદિનયપવત્તા (દી॰ નિ॰ ૨.૨૦૯; અ॰ નિ॰ ૪.૧૨૯) સબ્બેપિ અચ્છરિયઅબ્ભુતધમ્મપ્પટિસંયુત્તા સુત્તન્તા **અબ્ભુતધમ્મ**ન્તિ વેદિતબ્બં.

ચૂળવેદલ્લમહાવેદલ્લસમ્માદિટ્ઠિસક્કપઞ્હસઙ્ખારભાજનીયમહાપુણ્ણમસુત્તાદયો સબ્બેપિ વેદઞ્ચ તુટ્ઠિઞ્ચ લદ્ધા લદ્ધા પુચ્છિતસુત્તન્તા **વેદલ્લ**ન્તિ વેદિતબ્બં. એવમેતં અઙ્ગતો નવઙ્ગાનિ.

કથં ધમ્મક્ખન્ધતો ચતુરાસીતિ ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનીતિ? સબ્બમેવ હિદં બુદ્ધવચનં.

''દ્વાસીતિ બુદ્ધતો ગણ્હિં, દ્વે સહસ્સાનિ ભિક્ખુતો;
ચતુરાસીતિ સહસ્સાનિ, યે મે ધમ્મા પવત્તિનો''તિ. (થેરગા॰ ૧૦૨૭);

એવં પરિદીપિતધમ્મક્ખન્ધવસેન ચતુરાસીતિસહસ્સપ્પભેદં હોતિ. તત્થ એકાનુસન્ધિકં સુત્તં એકો ધમ્મક્ખન્ધો. યં અનેકાનુસન્ધિકં તત્થ અનુસન્ધિવસેન ધમ્મક્ખન્ધગણના. ગાથાબન્ધેસુ પઞ્હાપુચ્છનં એકો ધમ્મક્ખન્ધો, વિસ્સજ્જનં એકો. અભિધમ્મે એકમેકં તિકદુકભાજનં એકમેકઞ્ચ ચિત્તવારભાજનં એકો ધમ્મક્ખન્ધો. વિનયે અત્થિ વત્થુ, અત્થિ માતિકા, અત્થિ પદભાજનીયં, અત્થિ આપત્તિ, અત્થિ અનાપત્તિ, અત્થિ અન્તરાપત્તિ, અત્થિ તિકચ્છેદો. તત્થ એકમેકો કોટ્ઠાસો એકમેકો ધમ્મક્ખન્ધોતિ વેદિતબ્બો. એવં ધમ્મક્ખન્ધતો ચતુરાસીતિ ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનિ.

એવમેતં સબ્બમ્પિ બુદ્ધવચનં પઞ્ચસતિકસઙ્ગીતિકાલે સઙ્ગાયન્તેન મહાકસ્સપપ્પમુખેન વસીગણેન અયં ધમ્મો અયં વિનયો, ઇદં પઠમબુદ્ધવચનં, ઇદં મજ્ઝિમબુદ્ધવચનં, ઇદં પચ્છિમબુદ્ધવચનં, ઇદં વિનયપિટકં, ઇદં સુત્તન્તપિટકં, ઇદં અભિધમ્મપિટકં, અયં દીઘનિકાયો...પે॰... અયં ખુદ્દકનિકાયો, ઇમાનિ સુત્તાદીનિ નવઙ્ગાનિ, ઇમાનિ ચતુરાસીતિ ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનીતિ ઇમં પભેદં વવત્થપેત્વાવ સઙ્ગીતં. ન કેવલઞ્ચ ઇમમેવ અઞ્ઞમ્પિ ઉદ્દાનસઙ્ગહવગ્ગસઙ્ગહપેય્યાલસઙ્ગહએકનિપાતદુકનિપાતાદિનિપાતસઙ્ગહસંયુત્તસઙ્ગહ પણ્ણાસસઙ્ગહાદિઅનેકવિધં, તીસુ પિટકેસુ સન્દિસ્સમાનં સઙ્ગહપ્પભેદં વવત્થપેત્વાવ સત્તહિ માસેહિ સઙ્ગીતં.

સઙ્ગીતિપરિયોસાને ચસ્સ ઇદં મહાકસ્સપત્થેરેન દસબલસ્સ સાસનં પઞ્ચવસ્સસહસ્સપરિમાણકાલં પવત્તનસમત્થં કતન્તિ સઞ્જાતપ્પમોદા સાધુકારં વિય દદમાના અયં મહાપથવી ઉદકપરિયન્તં કત્વા અનેકપ્પકારં કમ્પિ સઙ્કમ્પિ સમ્પકમ્પિ સમ્પવેધિ. અનેકાનિ ચ અચ્છરિયાનિ પાતુરહેસું.

એવં સઙ્ગીતે પનેત્થ અયં અભિધમ્મો પિટકતો અભિધમ્મપિટકં, નિકાયતો ખુદ્દકનિકાયો, અઙ્ગતો વેય્યાકરણં, ધમ્મક્ખન્ધતો કતિપયાનિ ધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનિ હોન્તિ.

તં ધારયન્તેસુ ભિક્ખૂસુ પુબ્બે એકો ભિક્ખુ સબ્બસામયિકપરિસાય નિસીદિત્વા અભિધમ્મતો સુત્તં આહરિત્વા ધમ્મં કથેન્તો ''રૂપક્ખન્ધો અબ્યાકતો, ચત્તારો ખન્ધા સિયા કુસલા સિયા અકુસલા સિયા અબ્યાકતા; દસાયતના અબ્યાકતા, દ્વે આયતના સિયા કુસલા સિયા અકુસલા સિયા અબ્યાકતા; સોળસ ધાતુયો અબ્યાકતા, દ્વે ધાતુયો સિયા કુસલા સિયા અકુસલા સિયા અબ્યાકતા; સમુદયસચ્ચં અકુસલં, મગ્ગસચ્ચં કુસલં, નિરોધસચ્ચં અબ્યાકતં, દુક્ખસચ્ચં સિયા કુસલં સિયા અકુસલં સિયા અબ્યાકતં; દસિન્દ્રિયા અબ્યાકતા, દોમનસ્સિન્દ્રિયં અકુસલં, અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં કુસલં, ચત્તારિ ઇન્દ્રિયાનિ સિયા કુસલા સિયા અબ્યાકતા, છ ઇન્દ્રિયાનિ સિયા કુસલા સિયા અકુસલા સિયા અબ્યાકતા''તિ ધમ્મકથં કથેસિ.

તસ્મિં ઠાને એકો ભિક્ખુ નિસિન્નો 'ધમ્મકથિક ત્વં સિનેરું પરિક્ખિપન્તો વિય દીઘસુત્તં આહરસિ, કિં સુત્તં નામેત'ન્તિ આહ. 'અભિધમ્મસુત્તં નામ, આવુસો'તિ. 'અભિધમ્મસુત્તં કસ્મા આહરસિ? કિં અઞ્ઞં બુદ્ધભાસિતં સુત્તં આહરિતું ન વટ્ટતી'તિ? 'અભિધમ્મો કેન ભાસિતો'તિ? 'ન એસો બુદ્ધભાસિતો'તિ. 'કિં પન તે, આવુસો, વિનયપિટકં ઉગ્ગહિત'ન્તિ? 'ન ઉગ્ગહિતં, આવુસો'તિ. 'અવિનયધારિતાય મઞ્ઞે ત્વં અજાનન્તો એવં વદેસી'તિ. 'વિનયમત્તમેવ, આવુસો, ઉગ્ગહિત'ન્તિ. 'તમ્પિ તે દુગ્ગહિતં, પરિસપરિયન્તે નિસીદિત્વા નિદ્દાયન્તેન ઉગ્ગહિતં ભવિસ્સતિ; તુમ્હાદિસે હિ પબ્બાજેન્તો વા ઉપસમ્પાદેન્તો વા સાતિસારો હોતિ'. 'કિં કારણા'? વિનયમત્તસ્સપિ દુગ્ગહિતત્તા; વુત્તઞ્હેતં – ''તત્થ અનાપત્તિ, ન વિવણ્ણેતુકામો ઇઙ્ઘ તાવ, આવુસો, સુત્તન્તં વા ગાથાયો વા અભિધમ્મં વા પરિયાપુણસ્સુ, પચ્છાપિ વિનયં પરિયાપુણિસ્સસી''તિ (પાચિ॰ ૪૪૨) ભણતિ. ''સુત્તન્તે ઓકાસં કારાપેત્વા અભિધમ્મં વા વિનયં વા પુચ્છતિ, અભિધમ્મે ઓકાસં કારાપેત્વા સુત્તન્તં વા વિનયં વા પુચ્છતિ, વિનયે ઓકાસં કારાપેત્વા સુત્તન્તં વા અભિધમ્મં વા પુચ્છતી''તિ (પાચિ॰ ૧૨૨૧). 'ત્વં પન એત્તકમ્પિ ન જાનાસી'તિ એત્તકેનપિ પરવાદી નિગ્ગહિતો હોતિ.

મહાગોસિઙ્ગસુત્તં પન ઇતોપિ બલવતરં. તત્ર હિ ધમ્મસેનાપતિ **સારિપુત્તત્થેરો** અઞ્ઞમઞ્ઞં પુચ્છિતપઞ્હઞ્ચ વિસ્સજ્જનઞ્ચ આરોચેતું સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ વિસ્સજ્જનં આરોચેન્તો ''ઇધાવુસો સારિપુત્ત, દ્વે ભિક્ખૂ અભિધમ્મકથં કથેન્તિ , તે અઞ્ઞમઞ્ઞં પઞ્હં પુચ્છન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પઞ્હં પુટ્ઠા વિસ્સજ્જેન્તિ, નો ચ સંસાદેન્તિ, ધમ્મી ચ નેસં કથાપવત્તિની હોતિ, એવરૂપેન ખો, આવુસો, સારિપુત્ત, ભિક્ખુના ગોસિઙ્ગસાલવનં સોભેય્યા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૪૩) આહ. સત્થા આભિધમ્મિકા નામ મમ સાસને પરિબાહિરાતિ અવત્વા સુવણ્ણાલિઙ્ગસદિસં ગીવં ઉન્નામેત્વા પુણ્ણચન્દસસ્સિરીકં મહામુખં પૂરેત્વા બ્રહ્મઘોસં નિચ્છારેન્તો ''સાધુ સાધુ સારિપુત્તા''તિ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ સાધુકારં દત્વા ''યથા તં મોગ્ગલ્લાનો ચ સમ્મા બ્યાકરમાનો બ્યાકરેય્ય, મોગ્ગલ્લાનો હિ સારિપુત્ત ધમ્મકથિકો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૪૩) આહ. આભિધમ્મિકભિક્ખૂયેવ કિર ધમ્મકથિકા નામ, અવસેસા ધમ્મકથં કથેન્તાપિ ન ધમ્મકથિકા. કસ્મા? તે હિ ધમ્મકથં કથેન્તા કમ્મન્તરં વિપાકન્તરં રૂપારૂપપરિચ્છેદં ધમ્મન્તરં આલોળેત્વા કથેન્તિ. આભિધમ્મિકા પન ધમ્મન્તરં ન આલોળેન્તિ. તસ્મા આભિધમ્મિકો ભિક્ખુ ધમ્મં કથેતુ વા મા વા, પુચ્છિતકાલે પન પઞ્હં કથેસ્સતીતિ. અયમેવ એકન્તધમ્મકથિકો નામ હોતિ. ઇદં સન્ધાય સત્થા સાધુકારં દત્વા 'સુકથિતં મોગ્ગલ્લાનેના'તિ આહ.

અભિધમ્મં પટિબાહેન્તો ઇમસ્મિં જિનચક્કે પહારં દેતિ, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પટિબાહતિ, સત્થુ વેસારજ્જઞાણં પટિનિવત્તેતિ, સોતુકામં પરિસં વિસંવાદેતિ, અરિયમગ્ગે આવરણં બન્ધતિ, અટ્ઠારસસુ ભેદકરવત્થૂસુ એકસ્મિં સન્દિસ્સતિ ઉક્ખેપનીયકમ્મતજ્જનીયકમ્મારહો હોતિ. તં તં કમ્મં કત્વા ઉય્યોજેતબ્બો 'ગચ્છ વિઘાસાદો હુત્વા જીવિસ્સસી'તિ.

અથાપિ એવં વદેય્ય – ''સચે અભિધમ્મો બુદ્ધભાસિતો, યથા અનેકેસુ સુત્તસહસ્સેસુ 'એકં સમયં ભગવા રાજગહે વિહરતી'તિઆદિના નયેન નિદાનં સજ્જિતં, એવમસ્સાપિ નિદાનં સજ્જિતં ભવેય્યા''તિ. સો 'જાતકસુત્તનિપાતધમ્મપદાદીનં એવરૂપં નિદાનં નત્થિ, ન ચેતાનિ ન બુદ્ધભાસિતાની'તિ પટિક્ખિપિત્વા ઉત્તરિપિ એવં વત્તબ્બો – 'પણ્ડિત, અભિધમ્મો નામેસ સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધાનંયેવ વિસયો, ન અઞ્ઞેસં વિસયો. બુદ્ધાનઞ્હિ ઓક્કન્તિ પાકટા, અભિજાતિ પાકટા, અભિસમ્બોધિ પાકટા, ધમ્મચક્કપ્પવત્તનં પાકટં. યમકપાટિહારિયં પાકટં, તિદિવક્કમો પાકટો, દેવલોકે દેસિતભાવો પાકટો, દેવોરોહનં પાકટં. યથા નામ ચક્કવત્તિરઞ્ઞો હત્થિરતનં વા અસ્સરતનં વા થેનેત્વા યાનકે યોજેત્વા વિચરણં નામ અટ્ઠાનં અકારણં; ચક્કરતનં વા પન થેનેત્વા પલાલસકટે ઓલમ્બિત્વા વિચરણં નામ અટ્ઠાનં અકારણં; યોજનપ્પમાણં ઓભાસનસમત્થં મણિરતનં વા પન કપ્પાસપચ્છિયં પક્ખિપિત્વા વળઞ્જનં નામ અટ્ઠાનં અકારણં. કસ્મા? રાજારહભણ્ડતાય; એવમેવ અભિધમ્મો નામ ન અઞ્ઞેસં વિસયો, સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધાનંયેવ વિસયો. તેસં વસેન દેસેતબ્બદેસના. બુદ્ધાનઞ્હિ ઓક્કન્તિ પાકટા...પે॰... દેવોરોહનં પાકટં. અભિધમ્મસ્સ નિદાનકિચ્ચં નામ નત્થિ પણ્ડિતા'તિ. ન હિ સક્કા એવં વુત્તે પરવાદિના સહધમ્મિકં ઉદાહરણં ઉદાહરિતું.

મણ્ડલારામવાસી **તિસ્સભૂતિત્થેરો** પન મહાબોધિનિદાનો એસ અભિધમ્મો નામાતિ દસ્સેતું ''યેન સ્વાહં, ભિક્ખવે, વિહારેન પઠમાભિસમ્બુદ્ધો વિહરામિ તસ્સ પદેસેન વિહાસિ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧) ઇમં પદેસવિહારસુત્તન્તં આહરિત્વા કથેસિ. દસવિધો હિ પદેસો નામ – ખન્ધપદેસો, આયતનપદેસો, ધાતુપદેસો, સચ્ચપદેસો, ઇન્દ્રિયપદેસો, પચ્ચયાકારપદેસો, સતિપટ્ઠાનપદેસો, ઝાનપદેસો, નામપદેસો, ધમ્મપદેસોતિ. તેસુ સત્થા મહાબોધિમણ્ડે પઞ્ચક્ખન્ધે નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં વેદનાક્ખન્ધવસેનેવ વિહાસિ. દ્વાદસાયતનાનિ અટ્ઠારસ ધાતુયો નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ. ઇમં તેમાસં ધમ્માયતને વેદનાવસેન ધમ્મધાતુયઞ્ચ વેદનાવસેનેવ વિહાસિ. ચત્તારિ સચ્ચાનિ નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં દુક્ખસચ્ચે વેદનાવસેનેવ વિહાસિ. બાવીસતિન્દ્રિયાનિ નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં વેદનાપઞ્ચકઇન્દ્રિયવસેન વિહાસિ. દ્વાદસપદિકં પચ્ચયાકારવટ્ટં નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં ફસ્સપચ્ચયા વેદનાવસેનેવ વિહાસિ. ચત્તારો સતિપટ્ઠાને નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં વેદનાસતિપટ્ઠાનવસેનેવ વિહાસિ. ચત્તારિ ઝાનાનિ નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં ઝાનઙ્ગેસુ વેદનાવસેનેવ વિહાસિ. નામં નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં તત્થ વેદનાવસેનેવ વિહાસિ. ધમ્મે નિપ્પદેસેન પટિવિજ્ઝિ, ઇમં તેમાસં વેદનાત્તિકવસેનેવ વિહાસીતિ. એવં થેરો પદેસવિહારસુત્તન્તવસેન અભિધમ્મસ્સ નિદાનં કથેસિ.

ગામવાસી **સુમનદેવત્થેરો** પન હેટ્ઠાલોહપાસાદે ધમ્મં પરિવત્તેન્તો 'અયં પરવાદી બાહા પગ્ગય્હ અરઞ્ઞે કન્દન્તો વિય, અસક્ખિકં અડ્ડં કરોન્તો વિય ચ, અભિધમ્મે નિદાનસ્સ અત્થિભાવમ્પિ ન જાનાતી'તિ વત્વા નિદાનં કથેન્તો એવમાહ – એકં સમયં ભગવા દેવેસુ વિહરતિ તાવતિંસેસુ પારિચ્છત્તકમૂલે પણ્ડુકમ્બલસિલાયં. તત્ર ખો ભગવા દેવાનં તાવતિંસાનં અભિધમ્મકથં કથેસિ – ''કુસલા ધમ્મા, અકુસલા ધમ્મા, અબ્યાકતા ધમ્મા''તિ.

અઞ્ઞેસુ પન સુત્તેસુ એકમેવ નિદાનં. અભિધમ્મે **દ્વે નિદાનાનિ** – અધિગમનિદાનઞ્ચ દેસનાનિદાનઞ્ચ . તત્થ **અધિગમનિદાનં** દીપઙ્કરદસબલતો પટ્ઠાય યાવ મહાબોધિપલ્લઙ્કા વેદિતબ્બં. **દેસનાનિદાનં** યાવ ધમ્મચક્કપ્પવત્તના. એવં ઉભયનિદાનસમ્પન્નસ્સ પનસ્સ અભિધમ્મસ્સ નિદાનકોસલ્લત્થં ઇદં તાવ **પઞ્હાકમ્મં** વેદિતબ્બં – અયં અભિધમ્મો નામ કેન પભાવિતો? કત્થ પરિપાચિતો? કત્થ અધિગતો? કદા અધિગતો? કેન અધિગતો? કત્થ વિચિતો? કદા વિચિતો? કેન વિચિતો? કત્થ દેસિતો? કસ્સત્થાય દેસિતો? કિમત્થં દેસિતો? કેહિ પટિગ્ગહિતો? કે સિક્ખન્તિ? કે સિક્ખિતસિક્ખા? કે ધારેન્તિ? કસ્સ વચનં? કેનાભતોતિ?

તત્રિદં **વિસ્સજ્જનં – કેન પભાવિતો**તિ બોધિઅભિનીહારસદ્ધાય પભાવિતો. **કત્થ પરિપાચિતો**તિ અડ્ઢછક્કેસુ જાતકસતેસુ. **કત્થ અધિગતો**તિ બોધિમૂલે. **કદા અધિગતો**તિ વિસાખાપુણ્ણમાસિયં. **કેનાધિગતો**તિ સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધેન. **કત્થ વિચિતો**તિ બોધિમણ્ડે. **કદા વિચિતો**તિ રતનઘરસત્તાહે. **કેન વિચિતો**તિ સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધેન. **કત્થ દેસિતો**તિ દેવેસુ તાવતિંસેસુ. **કસ્સત્થાય દેસિતો**તિ દેવતાનં. **કિમત્થં દેસિતો**તિ ચતુરોઘનિત્થરણત્થં. **કેહિ પટિગ્ગહિતો**તિ દેવેહિ. **કે સિક્ખન્તી**તિ સેક્ખા ચ પુથુજ્જનકલ્યાણા ચ. **કે સિક્ખિતસિક્ખા**તિ અરહન્તો ખીણાસવા. **કે ધારેન્તી**તિ યેસં વત્તતિ તે ધારેન્તિ. **કસ્સ વચન**ન્તિ ભગવતો વચનં, અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ. **કેનાભતો**તિ આચરિયપરમ્પરાય.

અયઞ્હિ સારિપુત્તત્થેરો ભદ્દજિ સોભિતો પિયજાલી પિયપાલો પિયદસ્સી કોસિયપુત્તો સિગ્ગવો સન્દેહો મોગ્ગલિપુત્તો સુદત્તો ધમ્મિયો દાસકો સોણકો રેવતોતિ એવમાદીહિ યાવ તતિયસઙ્ગીતિકાલા આભતો. તતો ઉદ્ધં તેસંયેવ સિસ્સાનુસિસ્સેહીતિ એવં તાવ જમ્બુદીપતલે આચરિયપરમ્પરાય આભતો. ઇમં પન દીપં –

તતો મહિન્દો ઇટ્ટિયો, ઉત્તિયો સમ્બલો તથા;
પણ્ડિતો ભદ્દનામો ચ, એતે નાગા મહાપઞ્ઞા.

જમ્બુદીપા ઇધાગતાતિ (પરિ॰ ૩, ૮).

ઇમેહિ મહાનાગેહિ આભતો. તતો ઉદ્ધં તેસંયેવ સિસ્સાનુસિસ્સસઙ્ખાતાય આચરિયપરમ્પરાય યાવજ્જતનકાલા આભતો.

સુમેધકથા

એવં આભતસ્સ પનસ્સ યં તં **દીપઙ્કરદસબલતો** પટ્ઠાય યાવ મહાબોધિપલ્લઙ્કા અધિગમનિદાનં, યાવ ધમ્મચક્કપ્પવત્તના દેસનાનિદાનઞ્ચ વુત્તં, તસ્સ આવિભાવત્થં અયં અનુપુબ્બિકથા વેદિતબ્બા –

ઇતો કિર કપ્પસતસહસ્સાધિકાનં ચતુન્નં અસઙ્ખ્યેય્યાનં મત્થકે અમરવતી નામ નગરં અહોસિ. તત્થ **સુમેધો** નામ બ્રાહ્મણો પટિવસતિ ઉભતો સુજાતો, માતિતો ચ પિતિતો ચ, સંસુદ્ધગહણિકો, યાવ સત્તમા કુલપરિવટ્ટા અક્ખિત્તો અનુપકુટ્ઠો જાતિવાદેન, અભિરૂપો દસ્સનીયો પાસાદિકો પરમાય વણ્ણપોક્ખરતાય સમન્નાગતો. સો અઞ્ઞં કમ્મં અકત્વા બ્રાહ્મણસિપ્પમેવ ઉગ્ગણ્હિ. તસ્સ દહરકાલેયેવ માતાપિતરો કાલમકંસુ. અથસ્સ રાસિવડ્ઢકો અમચ્ચો આયપોત્થકં આહરિત્વા સુવણ્ણરજતમણિમુત્તાદિપૂરિતે ગબ્ભે વિવરિત્વા ‘એત્તકં તે કુમાર માતુ સન્તકં, એત્તકં પિતુ સન્તકં, એત્તકા અય્યકપય્યકાનં સન્તકાતિ યાવ સત્તમા કુલપરિવટ્ટા ધનં આચિક્ખિત્વા એતં પટિપજ્જાહી’તિ આહ. **સુમેધપણ્ડિતો** ચિન્તેસિ – ‘ઇમં ધનં સંહરિત્વા મય્હં પિતુપિતામહાદયો પરલોકં ગચ્છન્તા એકકહાપણમ્પિ ગહેત્વા ન ગતા, મયા પન ગહેત્વા ગમનકારણં કાતું વટ્ટતી’તિ સો રઞ્ઞો આરોચેત્વા નગરે ભેરિં ચરાપેત્વા મહાજનસ્સ દાનં દત્વા તાપસપબ્બજ્જં પબ્બજિ. ઇમસ્મિં પન ઠાને **સુમેધકથા** કથેતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં **બુદ્ધવંસે** (બુ॰ વં॰ ૨.૧-૩૩) –

કપ્પે ચ સતસહસ્સે, ચતુરો ચ અસઙ્ખિયે;
અમરં નામ નગરં, દસ્સનેય્યં મનોરમં.

દસહિ સદ્દેહિ અવિવિત્તં, અન્નપાનસમાયુતં;
હત્થિસદ્દં અસ્સસદ્દં, ભેરિસઙ્ખરથાનિ ચ;
ખાદથ પિવથ ચેવ, અન્નપાનેન ઘોસિતં.

નગરં સબ્બઙ્ગસમ્પન્નં, સબ્બકમ્મમુપાગતં;
સત્તરતનસમ્પન્નં, નાનાજનસમાકુલં;
સમિદ્ધં દેવનગરંવ, આવાસં પુઞ્ઞકમ્મિનં.

નગરે અમરવતિયા, સુમેધો નામ બ્રાહ્મણો;
અનેકકોટિસન્નિચયો, પહૂતધનધઞ્ઞવા.

અજ્ઝાયકો મન્તધરો, તિણ્ણં વેદાન પારગૂ;
લક્ખણે ઇતિહાસે ચ, સધમ્મે પારમિં ગતો.

રહોગતો નિસીદિત્વા, એવં ચિન્તેસહં તદા;
દુક્ખો પુનબ્ભવો નામ, સરીરસ્સ ચ ભેદનં.

જાતિધમ્મો જરાધમ્મો, બ્યાધિધમ્મો સહં તદા;
અજરં અમતં ખેમં, પરિયેસિસ્સામિ નિબ્બુતિં.

યંનૂનિમં પૂતિકાયં, નાનાકુણપપૂરિતં;
છડ્ડયિત્વાન ગચ્છેય્યં, અનપેક્ખો અનત્થિકો.

અત્થિ હેહિતિ સો મગ્ગો, ન સો સક્કા ન હેતુયે;
પરિયેસિસ્સામિ તં મગ્ગં, ભવતો પરિમુત્તિયા.

યથાપિ દુક્ખે વિજ્જન્તે, સુખં નામપિ વિજ્જતિ;
એવં ભવે વિજ્જમાને, વિભવોપિ ઇચ્છિતબ્બકો.

યથાપિ ઉણ્હે વિજ્જન્તે, અપરં વિજ્જતિ સીતલં;
એવં તિવિધગ્ગિ વિજ્જન્તે, નિબ્બાનં ઇચ્છિતબ્બકં.

યથાપિ પાપે વિજ્જન્તે, કલ્યાણમપિ વિજ્જતિ;
એવમેવ જાતિ વિજ્જન્તે, અજાતિપિચ્છિતબ્બકં.

યથા ગૂથગતો પુરિસો, તળાકં દિસ્વાન પૂરિતં;
ન ગવેસતિ તં તળાકં, ન દોસો તળાકસ્સ સો.

એવં કિલેસમલધોવે, વિજ્જન્તે અમતન્તળે;
ન ગવેસતિ તં તળાકં, ન દોસો અમતન્તળે.

યથા અરીહિ પરિરુદ્ધો, વિજ્જન્તે ગમનમ્પથે;
ન પલાયતિ સો પુરિસો, ન દોસો અઞ્જસસ્સ સો.

એવં કિલેસપરિરુદ્ધો, વિજ્જમાને સિવે પથે;
ન ગવેસતિ તં મગ્ગં, ન દોસો સિવમઞ્જસે.

યથાપિ બ્યાધિતો પુરિસો, વિજ્જમાને તિકિચ્છકે;
ન તિકિચ્છાપેતિ તં બ્યાધિં, ન દોસો સો તિકિચ્છકે.

એવં કિલેસબ્યાધીહિ, દુક્ખિતો પરિપીળિતો;
ન ગવેસતિ તં આચરિયં, ન દોસો સો વિનાયકે.

યથાપિ કુણપં પુરિસો, કણ્ઠે બદ્ધં જિગુચ્છિય;
મોચયિત્વાન ગચ્છેય્ય, સુખી સેરી સયંવસી.

તથેવિમં પૂતિકાયં, નાનાકુણપસઞ્ચયં;
છડ્ડયિત્વાન ગચ્છેય્યં, અનપેક્ખો અનત્થિકો.

યથા ઉચ્ચારટ્ઠાનમ્હિ, કરીસં નરનારિયો;
છડ્ડયિત્વાન ગચ્છન્તિ, અનપેક્ખા અનત્થિકા.

એવમેવાહં ઇમં કાયં, નાનાકુણપપૂરિતં;
છડ્ડયિત્વાન ગચ્છિસ્સં, વચ્ચં કત્વા યથા કુટિં.

યથાપિ જજ્જરં નાવં, પલુગ્ગં ઉદગાહિનિં;
સામી છડ્ડેત્વા ગચ્છન્તિ, અનપેક્ખા અનત્થિકા.

એવમેવાહં ઇમં કાયં, નવચ્છિદ્દં ધુવસ્સવં;
છડ્ડયિત્વાન ગચ્છિસ્સં, જિણ્ણનાવંવ સામિકા.

યથાપિ પુરિસો ચોરેહિ, ગચ્છન્તો ભણ્ડમાદિય;
ભણ્ડચ્છેદભયં દિસ્વા, છડ્ડયિત્વાન ગચ્છતિ.

એવમેવ અયં કાયો, મહાચોરસમો વિય;

પહાયિમં ગમિસ્સામિ, કુસલચ્છેદનાભયા.

એવાહં ચિન્તયિત્વાન, નેકકોટિસતં ધનં;
નાથાનાથાનં દત્વાન, હિમવન્તમુપાગમિં.

હિમવન્તસ્સાવિદૂરે, ધમ્મિકો નામ પબ્બતો;
અસ્સમો સુકતો મય્હં, પણ્ણસાલા સુમાપિતા.

ચઙ્કમં તત્થ માપેસિં, પઞ્ચદોસવિવજ્જિતં;
અટ્ઠગુણસમુપેતં, અભિઞ્ઞાબલમાહરિં.

સાટકં પજહિં તત્થ, નવદોસમુપાગતં;
વાકચીરં નિવાસેસિં, દ્વાદસગુણમુપાગતં.

અટ્ઠદોસસમાકિણ્ણં , પજહિં પણ્ણસાલકં;
ઉપાગમિં રુક્ખમૂલં, ગુણે દસહુપાગતં.

વાપિતં રોપિતં ધઞ્ઞં, પજહિં નિરવસેસતો;
અનેકગુણસમ્પન્નં, પવત્તફલમાદિયિં.

તત્થપ્પધાનં પદહિં, નિસજ્જટ્ઠાનચઙ્કમે;
અબ્ભન્તરમ્હિ સત્તાહે, અભિઞ્ઞાબલ પાપુણિન્તિ. (બુ॰ વં॰ ૨.૧-૩૩);

તત્થ **અસ્સમો સુકતો મય્હં, પણ્ણસાલા સુમાપિતા**તિ ઇમિસ્સા પાળિયા સુમેધપણ્ડિતેન અસ્સમપણ્ણસાલાચઙ્કમા સહત્થા માપિતા વિય વુત્તા. અયં પનેત્થ અત્થો – મહાસત્તઞ્હિ ''હિમવન્તં અજ્ઝોગાહેત્વા અજ્જ ધમ્મિકપબ્બતં પવિસિસ્સામી''તિ નિક્ખન્તં દિસ્વા સક્કો દેવાનમિન્દો વિસ્સકમ્મદેવપુત્તં આમન્તેસિ – ''ગચ્છ, તાત, અયં સુમેધપણ્ડિતો 'પબ્બજિસ્સામી'તિ નિક્ખન્તો એતસ્સ વસનટ્ઠાનં માપેહી''તિ. સો તસ્સ વચનં સમ્પટિચ્છિત્વા રમણીયં અસ્સમં સુગુત્તં પણ્ણસાલં, મનોરમં ચઙ્કમઞ્ચ માપેસિ. ભગવા પન તદા અત્તનો પુઞ્ઞાનુભાવેન નિપ્ફન્નં તં અસ્સમપદં સન્ધાય ''સારિપુત્ત તસ્મિં ધમ્મિકપબ્બતે –

અસ્સમો સુકતો મય્હં, પણ્ણસાલા સુમાપિતા;
ચઙ્કમં તત્થ માપેસિં, પઞ્ચદોસવિવજ્જિત''ન્તિ. –

આહ. તત્થ **અસ્સમો સુકતો મય્હ**ન્તિ સુકતો મયા. **પણ્ણસાલા સુમાપિતા**તિ પણ્ણચ્છન્ના સાલાપિ મે સુમાપિતા અહોસિ.

પઞ્ચદોસવિવજ્જિતન્તિ પઞ્ચિમે ચઙ્કમદોસા નામ થદ્ધવિસમતા, અન્તોરુક્ખતા, ગહનચ્છન્નતા, અતિસમ્બાધતા, અતિવિસાલતાતિ. થદ્ધવિસમભૂમિભાગસ્મિઞ્હિ ચઙ્કમે ચઙ્કમન્તસ્સ પાદા રુજ્જન્તિ, ફોટા ઉટ્ઠહન્તિ, ચિત્તં એકગ્ગતં ન લભતિ, કમ્મટ્ઠાનં વિપજ્જતિ. મુદુસમતલે પન ફાસુવિહારં આગમ્મ કમ્મટ્ઠાનં સમ્પજ્જતિ. તસ્મા થદ્ધવિસમભૂમિભાગતા એકો દોસોતિ વેદિતબ્બો. ચઙ્કમનસ્સ અન્તો વા મજ્ઝે વા કોટિયં વા રુક્ખે સતિ પમાદમાગમ્મ ચઙ્કમન્તસ્સ નલાટં વા સીસં વા પટિહઞ્ઞતીતિ અન્તોરુક્ખતા દુતિયો દોસો. તિણલતાદિગહનચ્છન્ને ચઙ્કમે ચઙ્કમન્તો અન્ધકારવેલાયં ઉરગાદિકે પાણે અક્કમિત્વા વા મારેતિ, તેહિ વા દટ્ઠો દુક્ખં આપજ્જતીતિ ગહનચ્છન્નતા તતિયો દોસો. અતિસમ્બાધે ચઙ્કમે વિત્થારતો રતનિકે વા અડ્ઢરતનિકે વા ચઙ્કમન્તસ્સ પરિચ્છેદે પક્ખલિત્વા નખાપિ અઙ્ગુલિયોપિ ભિજ્જન્તીતિ અતિસમ્બાધતા ચતુત્થો દોસો. અતિવિસાલે ચઙ્કમે ચઙ્કમન્તસ્સ ચિત્તં વિધાવતિ, એકગ્ગતં ન લભતીતિ અતિવિસાલતા પઞ્ચમો દોસો. પુથુલતો પન દિયડ્ઢરતનં દ્વીસુ પસ્સેસુ રતનમત્તઅનુચઙ્કમં દીઘતો સટ્ઠિહત્થં મુદુતલં સમવિપ્પકિણ્ણવાલુકં ચઙ્કમં વટ્ટતિ, ચેતિયગિરિમ્હિ દીપપ્પસાદકમહામહિન્દત્થેરસ્સ ચઙ્કમનં વિય, તાદિસં તં અહોસિ. તેનાહ ''ચઙ્કમં તત્થ માપેસિં, પઞ્ચદોસવિવજ્જિત''ન્તિ.

અટ્ઠગુણસમુપેતન્તિ અટ્ઠહિ સમણસુખેહિ ઉપેતં. અટ્ઠિમાનિ સમણસુખાનિ નામ ધનધઞ્ઞપરિગ્ગહાભાવો અનવજ્જપિણ્ડપરિયેસનભાવો, નિબ્બુતપિણ્ડભુઞ્જનભાવો, રટ્ઠં પીળેત્વા ધનસારં વા સીસકહાપણાદીનિ વા ગણ્હન્તેસુ રાજકુલેસુ રટ્ઠપીળનકિલેસાભાવો, ઉપકરણેસુ નિચ્છન્દરાગભાવો, ચોરવિલોપે નિબ્ભયભાવો, રાજરાજમહામચ્ચેહિ અસંસટ્ઠભાવો ચતૂસુ દિસાસુ અપ્પટિહતભાવોતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ ''યથા તસ્મિં અસ્સમે વસન્તેન સક્કા હોન્તિ ઇમાનિ અટ્ઠ સમણસુખાનિ વિન્દિતું, એવં અટ્ઠગુણસમુપેતં તં અસ્સમં માપેસિ'' ન્તિ.

અભિઞ્ઞાબલમાહરિન્તિ પચ્છા તસ્મિં અસ્સમે વસન્તો કસિણપરિકમ્મં કત્વા અભિઞ્ઞાનઞ્ચ સમાપત્તીનઞ્ચ ઉપ્પાદનત્થાય અનિચ્ચતો દુક્ખતો વિપસ્સનં આરભિત્વા થામપ્પત્તં વિપસ્સનાબલં આહરિં. યથા તસ્મિં વસન્તો તં બલં આહરિતું સક્કોમિ, એવં તં અસ્સમં તસ્સ અભિઞ્ઞત્થાય વિપસ્સનાબલસ્સ અનુચ્છવિકં કત્વા માપેસિન્તિ અત્થો.

સાટકં પજહિં તત્થ, નવદોસમુપાગતન્તિ એત્થાયં અનુપુબ્બિકથા, તદા કિર કુટિલેણચઙ્કમાદિપટિમણ્ડિતં પુપ્ફૂપગફલૂપગરુક્ખસઞ્છન્નં રમણીયં મધુરસલિલાસયં અપગતવાળમિગભિંસનકસકુણં પવિવેકક્ખમં અસ્સમં માપેત્વા અલઙ્કતચઙ્કમસ્સ ઉભોસુ અન્તેસુ આલમ્બનફલકં સંવિધાય નિસીદનત્થાય ચઙ્કમવેમજ્ઝે સમતલં મુગ્ગવણ્ણસિલં માપેત્વા અન્તોપણ્ણસાલાયં જટામણ્ડલવાકચીરતિદણ્ડકુણ્ડિકાદિકે તાપસપરિક્ખારે મણ્ડપે પાનીયઘટપાનીયસઙ્ખપાનીયસરાવાનિ અગ્ગિસાલાયં અઙ્ગારકપલ્લદારુઆદીનીતિ એવં યં યં પબ્બજિતાનં ઉપકારાય સંવત્તતિ, તં તં સબ્બં માપેત્વા પણ્ણસાલાય ભિત્તિયં ''યે કેચિ પબ્બજિતુકામા ઇમે પરિક્ખારે ગહેત્વા પબ્બજન્તૂ''તિ અક્ખરાનિ છિન્દિત્વા દેવલોકમેવ ગતે વિસ્સકમ્મદેવપુત્તે સુમેધપણ્ડિતો હિમવન્તપાદે ગિરિકન્દરાનુસારેન અત્તનો નિવાસનાનુરૂપં ફાસુકટ્ઠાનં ઓલોકેન્તો નદીનિવત્તને વિસ્સકમ્મનિમ્મિતં સક્કદત્તિયં રમણીયં અસ્સમં દિસ્વા ચઙ્કમકોટિં ગન્ત્વા પદવલઞ્જં અપસ્સન્તો ''ધુવં પબ્બજિતા ધુરગામે ભિક્ખં પરિયેસિત્વા કિલન્તરૂપા આગન્ત્વા પણ્ણસાલં પવિસિત્વા નિસિન્ના ભવિસ્સન્તી''તિ ચિન્તેત્વા થોકં આગમેત્વા ''અતિવિય ચિરાયન્તિ, જાનિસ્સામી''તિ પણ્ણસાલકુટિદ્વારં વિવરિત્વા અન્તો પવિસિત્વા ઇતો ચિતો ચ ઓલોકેન્તો મહાભિત્તિયં અક્ખરાનિ વાચેત્વા ''મય્હં કપ્પિયપરિક્ખારા એતે, ઇમે ગહેત્વા પબ્બજિસ્સામી''તિ અત્તના નિવત્થપારુતં સાટકયુગં પજહિ. તેનાહ ''સાટકં પજહિં તત્થા''તિ. એવં પવિટ્ઠો અહં સારિપુત્ત તસ્સં પણ્ણસાલાયં સાટકં પજહિં.

નવદોસમુપાગતન્તિ સાટકં પજહન્તો નવ દોસે દિસ્વા પજહિન્તિ દીપેતિ. તાપસપબ્બજ્જં પબ્બજિતાનઞ્હિ સાટકસ્મિં નવ દોસા ઉપટ્ઠહન્તિ. તેસુ તસ્સ મહગ્ઘભાવો એકો દોસો, પરપટિબદ્ધતાય ઉપ્પજ્જનભાવો એકો, પરિભોગેન લહું કિલિસ્સનભાવો એકો, કિલિટ્ઠો હિ ધોવિતબ્બો ચ રજિતબ્બો ચ હોતિ, પરિભોગેન લહુકં જીરણભાવો એકો જિણ્ણસ્સ હિ તુન્નં વા અગ્ગળદાનં વા કાતબ્બં હોતિ. પુનપરિયેસનાય દુરભિસમ્ભવભાવો એકો, તાપસપબ્બજ્જાય અસારુપ્પભાવો એકો, પચ્ચત્થિકાનં સાધારણભાવો એકો, યથા હિ નં પચ્ચત્થિકા ન ગણ્હન્તિ, એવં ગોપેતબ્બો હોતિ. પરિભુઞ્જન્તસ્સ વિભૂસનટ્ઠાનભાવો એકો, ગહેત્વા ચરન્તસ્સ ખન્ધભારમહિચ્છભાવો એકોતિ.

વાકચીરં નિવાસેસિન્તિ તદા અહં સારિપુત્ત ઇમે નવ દોસે દિસ્વા સાટકં પહાય વાકચીરં નિવાસેસિં મુઞ્જતિણં હીરં હીરં કત્વા ગન્થેત્વા કતં વાકચીરં નિવાસનપારુપનત્થાય આદિયિન્તિ અત્થો.

દ્વાદસગુણમુપાગતન્તિ દ્વાદસહિ આનિસંસેહિ સમન્નાગતં, વાકચીરસ્મિઞ્હિ દ્વાદસાનિસંસા – અપ્પગ્ઘં સુન્દરં કપ્પિયન્તિ અયં તાવ એકો આનિસંસો, સહત્થા કાતું સક્કાતિ અયં દુતિયો, પરિભોગેન સણિકં કિલિસ્સતિ ધોવિયમાનેપિ પપઞ્ચો નત્થીતિ અયં તતિયો, પરિભોગેન જિણ્ણેપિ સિબ્બિતબ્બાભાવો ચતુત્થો, પુન પરિયેસન્તસ્સ સુખેન કરણભાવો પઞ્ચમો, તાપસપબ્બજ્જાય સારુપ્પભાવો છટ્ઠો, પચ્ચત્થિકાનં નિરુપભોગભાવો સત્તમો, પરિભુઞ્જન્તસ્સ વિભૂસનટ્ઠાનાભાવો અટ્ઠમો, ધારણે સલ્લહુકભાવો નવમો, ચીવરપચ્ચયે અપ્પિચ્છભાવો દસમો, વાકુપ્પત્તિયા ધમ્મિકઅનવજ્જભાવો એકાદસમો વાકચીરે નટ્ઠેપિ અનપેક્ખભાવો દ્વાદસમોતિ.

અટ્ઠદોસસમાકિણ્ણં, પજહિં પણ્ણસાલકન્તિ કથં પજહિં? સો કિર વરસાટકયુગં ઓમુઞ્ચન્તો ચીવરવંસે લગ્ગિતં અનોજપુપ્ફદામસદિસં રત્તવાકચીરં ગહેત્વા નિવાસેત્વા તસ્સુપરિ અપરં સુવણ્ણવણ્ણં વાકચીરં પરિદહિત્વા પુન્નાગપુપ્ફસન્થરસદિસં સખુરં અજિનચમ્મં એકંસં કત્વા જટામણ્ડલં પટિમુઞ્ચિત્વા ચૂળાય સદ્ધિં નિચ્ચલભાવકરણત્થં સારસૂચિં પવેસેત્વા મુત્તાજાલસદિસાય સિક્કાય પવાળવણ્ણં કુણ્ડિકં ઓદહિત્વા તીસુ ઠાનેસુ વઙ્કકાજં આદાય એકિસ્સા કાજકોટિયા કુણ્ડિકં, એકિસ્સા અઙ્કુસકપચ્છિતિદણ્ડકાદીનિ ઓલગ્ગેત્વા ખારિકાજં અંસે કત્વા દક્ખિણેન હત્થેન કત્તરદણ્ડં ગહેત્વા પણ્ણસાલતો નિક્ખમિત્વા સટ્ઠિહત્થે મહાચઙ્કમે અપરાપરં ચઙ્કમન્તો અત્તનો વેસં ઓલોકેત્વા ''મય્હં મનોરથો મત્થકં પત્તો, સોભતિ વત મે પબ્બજ્જા, બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધાદીહિ સબ્બેહિપિ ધીરપુરિસેહિ વણ્ણિતા થોમિતા અયં પબ્બજ્જા નામ, પહીનં મે ગિહિબન્ધનં, નિક્ખન્તોસ્મિ નેક્ખમ્મં, લદ્ધા મે ઉત્તમપબ્બજ્જા, કરિસ્સામિ સમણધમ્મં, લભિસ્સામિ અગ્ગફલસુખ''ન્તિ ઉસ્સાહજાતો ખારિકાજં ઓતારેત્વા ચઙ્કમવેમજ્ઝે મુગ્ગવણ્ણસિલાપટ્ટે સુવણ્ણપટિમા વિય નિસિન્નો દિવસભાગં વીતિનામેત્વા સાયન્હસમયં પણ્ણસાલં પવિસિત્વા બિદલમઞ્ચકપસ્સે કટ્ઠત્થરિકાય નિપન્નો સરીરં ઉતું ગાહાપેત્વા બલવપચ્ચૂસે પબુજ્ઝિત્વા અત્તનો આગમનં આવજ્જેસિ ''અહં ઘરાવાસે આદીનવં દિસ્વા અમિતભોગં અનન્તયસં પહાય અરઞ્ઞં પવિસિત્વા નેક્ખમગવેસકો હુત્વા પબ્બજિતો, ઇતો દાનિ પટ્ઠાય પમાદચારં ચરિતું ન વટ્ટતિ, પવિવેકઞ્હિ પહાય વિચરન્તં મિચ્છાવિતક્કમક્ખિકા ખાદન્તિ, ઇદાનિ મયા પવિવેકમનુબ્રૂહેતું વટ્ટતિ, અહઞ્હિ ઘરાવાસં પલિબોધતો દિસ્વા નિક્ખન્તો, અયઞ્ચ મનાપા પણ્ણસાલા, બેલુવપક્કવણ્ણા પરિભણ્ડકતા ભૂમિ, રજતવણ્ણા સેતભિત્તિયો, કપોતપાદવણ્ણં પણ્ણચ્છદનં, વિચિત્તત્થરણવણ્ણો બિદલમઞ્ચકો, નિવાસફાસુકં વસનટ્ઠાનં, ન એત્તો અતિરેકતરા વિય મે ગેહસમ્પદા પઞ્ઞાયતી''તિ પણ્ણસાલાય દોસે વિચિનન્તો અટ્ઠ દોસે પસ્સિ.

પણ્ણસાલાપરિભોગસ્મિઞ્હિ અટ્ઠ આદીનવા – મહાસમારમ્ભેન? દબ્બસમ્ભારે સમોધાનેત્વા કરણપરિયેસનભાવો એકો આદીનવો. તિણપણ્ણમત્તિકાસુ પતિતાસુ તાસં પુનપ્પુનં ઠપેતબ્બતાય નિબદ્ધજગ્ગનભાવો દુતિયો, સેનાસનં નામ મહલ્લકસ્સ પાપુણાતિ, અવેલાય વુટ્ઠાપિયમાનસ્સ ચિત્તેકગ્ગતા ન હોતીતિ ઉટ્ઠાપનીયભાવો તતિયો, સીતુણ્હપટિઘાતેન કાયસ્સ સુખુમાલકરણભાવો ચતુત્થો, ગેહં પવિટ્ઠેન યંકિઞ્ચિ પાપં સક્કા કાતુન્તિ ગરહપટિચ્છાદનભાવો પઞ્ચમો, ''મય્હ''ન્તિ પરિગ્ગહકરણભાવો છટ્ઠો, ગેહસ્સ અત્થિભાવો નામેસ દુતિયકવાસો વિયાતિ સત્તમો ઊકામઙ્ગુલઘરગોળિકાદીનં સાધારણતાય બહુસાધારણભાવો અટ્ઠમોતિ ઇમે અટ્ઠ આદીનવે દિસ્વા મહાસત્તો પણ્ણસાલં પજહિ. તેનાહ ''અટ્ઠદોસસમાકિણ્ણં, પજહિં પણ્ણસાલક''ન્તિ.

ઉપાગમિં રુક્ખમૂલં ગુણે દસહુપાગતન્તિ છન્નં પટિક્ખિપિત્વા દસહિ ગુણેહિ ઉપેતં રુક્ખમૂલં ઉપાગતોસ્મીતિ વદતિ.

તત્રિમે દસ ગુણા – અપ્પસમારમ્ભતા એકો ગુણો ઉપગમનમત્તમેવ હિ તત્થ હોતીતિ. અપ્પટિજગ્ગનતા દુતિયો તઞ્હિ સમ્મટ્ઠમ્પિ અસમ્મટ્ઠમ્પિ પરિભોગફાસુકં હોતિયેવ. અનુટ્ઠાપનીયભાવો તતિયો, ગરહં નપ્પટિચ્છાદેતિ, તત્થ હિ પાપં કરોન્તો લજ્જતીતિ ગરહાય અપ્પટિચ્છાદનભાવો ચતુત્થો, અબ્ભોકાસાવાસો વિય કાયં ન સન્થમ્ભેતીતિ કાયસ્સ અસન્થમ્ભનભાવો પઞ્ચમો. પરિગ્ગહકરણાભાવો છટ્ઠો, ગેહાલયપટિક્ખેપો સત્તમો, બહુસાધારણગેહે વિય ''પટિજગ્ગિસ્સામિ નં, નિક્ખમથા''તિ નીહરણાભાવો અટ્ઠમો, વસન્તસ્સ સપ્પીતિકભાવો નવમો, રુક્ખમૂલસેનાસનસ્સ ગતગતટ્ઠાને સુલભતાય અનપેક્ખભાવો દસમોતિ, ઇમે દસ ગુણે દિસ્વા રુક્ખમૂલં ઉપાગતોસ્મીતિ વદતિ.

ઇમાનિ એત્તકાનિ કારણાનિ સલ્લક્ખેત્વા મહાસત્તો પુનદિવસે ભિક્ખાય ગામં પાવિસિ. અથસ્સ સમ્પત્તગામે મનુસ્સા મહન્તેન ઉસ્સાહેન ભિક્ખં અદંસુ. સો ભત્તકિચ્ચં નિટ્ઠાપેત્વા અસ્સમં આગમ્મ નિસીદિત્વા ચિન્તેસિ ''નાહં 'આહારં ન લભામી'તિ પબ્બજિતો સિનિદ્ધાહારો નામેસ માનમદપુરિસમદે વડ્ઢેતિ. આહારમૂલકસ્સ દુક્ખસ્સ અન્તો નત્થિ યંનૂનાહં વાપિતં રોપિતં ધઞ્ઞનિબ્બત્તકં આહારં પજહિત્વા પવત્તફલભોજનો ભવેય્ય''ન્તિ. સો તતો પટ્ઠાય તથા કત્વા ઘટેન્તો વાયમન્તો સત્તાહબ્ભન્તરેયેવ અટ્ઠ સમાપત્તિયો પઞ્ચ ચ અભિઞ્ઞાયો નિબ્બત્તેસિ. તેન વુત્તં –

''વાપિતં રોપિતં ધઞ્ઞં, પજહિં નિરવસેસતો;
અનેકગુણસમ્પન્નં, પવત્તફલમાદિયિં.

''તત્થપ્પધાનં પદહિં, નિસજ્જટ્ઠાનચઙ્કમે;
અબ્ભન્તરમ્હિ સત્તાહે, અભિઞ્ઞાબલ પાપુણિ''ન્તિ.

એવં મે સિદ્ધિપ્પત્તસ્સ, વસીભૂતસ્સ સાસને;
દીપઙ્કરો નામ જિનો, ઉપ્પજ્જિ લોકનાયકો.

ઉપ્પજ્જન્તે ચ જાયન્તે, બુજ્ઝન્તે ધમ્મદેસને;
ચતુરો નિમિત્તે નાદ્દસં, ઝાનરતિસમપ્પિતો.

પચ્ચન્તદેસવિસયે, નિમન્તેત્વા તથાગતં;
તસ્સ આગમનં મગ્ગં, સોધેન્તિ તુટ્ઠમાનસા.

અહં તેન સમયેન, નિક્ખમિત્વા સકસ્સમા;
ધુનન્તો વાકચીરાનિ, ગચ્છામિ અમ્બરે તદા.

વેદજાતં જનં દિસ્વા, તુટ્ઠહટ્ઠં પમોદિતં;
ઓરોહિત્વાન ગગના, મનુસ્સે પુચ્છિ તાવદે.

''તુટ્ઠહટ્ઠો પમુદિતો, વેદજાતો મહાજનો;
કસ્સ સોધીયતિ મગ્ગો, અઞ્જસં વટુમાયનં''.

તે મે પુટ્ઠા વિયાકંસુ ''બુદ્ધો લોકે અનુત્તરો;
દીપઙ્કરો નામ જિનો, ઉપ્પજ્જિ લોકનાયકો;
તસ્સ સોધીયતિ મગ્ગો, અઞ્જસં વટુમાયનં''.

“બુદ્ધો”તિ વચનં સુત્વાન, પીતિ ઉપ્પજ્જિ તાવદે;
“બુદ્ધો બુદ્ધો”તિ કથયન્તો, સોમનસ્સં પવેદયિં.

તત્થ ઠત્વા વિચિન્તેસિં, તુટ્ઠો સંવિગ્ગમાનસો;
“ઇધ બીજાનિ રોપિસ્સં, ખણો વે મા ઉપચ્ચગા”.

યદિ બુદ્ધસ્સ સોધેથ, એકોકાસં દદાથ મે;
અહમ્પિ સોધયિસ્સામિ, અઞ્જસં વટુમાયનં.

અદંસુ તે મમોકાસં, સોધેતું અઞ્જસં તદા;
“બુદ્ધો બુદ્ધો”તિ ચિન્તેન્તો, મગ્ગં સોધેમહં તદા.

અનિટ્ઠિતે પમોકાસે, દીપઙ્કરો મહામુનિ;
ચતૂહિ સતસહસ્સેહિ, છળભિઞ્ઞેહિ તાદિહિ;
ખીણાસવેહિ વિમલેહિ, પટિપજ્જિ અઞ્જસં જિનો.

પચ્ચુગ્ગમના વત્તન્તિ, વજ્જન્તિ ભેરિયો બહૂ;
આમોદિતા નરમરૂ, સાધુકારં પવત્તયું.

દેવા મનુસ્સે પસ્સન્તિ, મનુસ્સાપિ ચ દેવતા;
ઉભોપિ તે પઞ્જલિકા, અનુયન્તિ તથાગતં.

દેવા દિબ્બેહિ તુરિયેહિ, મનુસ્સા માનુસેહિ ચ;
ઉભોપિ તે વજ્જયન્તા, અનુયન્તિ તથાગતં.

દિબ્બં મન્દારવં પુપ્ફં, પદુમં પારિછત્તકં;
દિસોદિસં ઓકિરન્તિ, આકાસનભગતા મરૂ.

દિબ્બં ચન્દનચુણ્ણઞ્ચ, વરગન્ધઞ્ચ કેવલં;
દિસોદિસં ઓકિરન્તિ, આકાસનભગતા મરૂ.

ચમ્પકં સલલં નીપં, નાગપુન્નાગકેતકં;
દિસોદિસં ઉક્ખિપન્તિ, ભૂમિતલગતા નરા.

કેસે મુઞ્ચિત્વાહં તત્થ, વાકચીરઞ્ચ ચમ્મકં;
કલલે પત્થરિત્વાન, અવકુજ્જો નિપજ્જહં.

અક્કમિત્વાન મં બુદ્ધો, સહ સિસ્સેહિ ગચ્છતુ;
મા નં કલલે અક્કમિત્થ, હિતાય મે ભવિસ્સતિ.

પથવિયં નિપન્નસ્સ, એવં મે આસિ ચેતસો;
“ઇચ્છમાનો અહં અજ્જ, કિલેસે ઝાપયે મમ.

“કિં મે અઞ્ઞાતવેસેન, ધમ્મં સચ્છિકતેનિધ;
સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા, બુદ્ધો હેસ્સં સદેવકે.

“કિં મે એકેન તિણ્ણેન, પુરિસેન થામદસ્સિના;
સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા, સન્તારેસ્સં સદેવકં.

‘‘ઇમિના મે અધિકારેન, કતેન પુરિસુત્તમે;
સબ્બઞ્ઞુતં પાપુણિત્વા, તારેમિ જનતં બહું.

‘‘સંસારસોતં છિન્દિત્વા, વિદ્ધંસેત્વા તયો ભવે;
ધમ્મનાવં સમારુય્હ, સન્તારેસ્સં સદેવકં’’.

દીપઙ્કરો લોકવિદૂ, આહુતીનં પટિગ્ગહો;
ઉસ્સીસકે મં ઠત્વાન, ઇદં વચનમબ્રવિ.

‘‘પસ્સથ ઇમં તાપસં, જટિલં ઉગ્ગતાપનં;
અપરિમેય્યે ઇતો કપ્પે, બુદ્ધો લોકે ભવિસ્સતિ.

‘‘અહુ કપિલવ્હયા રમ્મા, નિક્ખમિત્વા તથાગતો;
પધાનં પદહિત્વાન, કત્વા દુક્કરકારિકં.

‘‘અજપાલરુક્ખમૂલે, નિસીદિત્વા તથાગતો;
તત્થ પાયાસં પગ્ગય્હ, નેરઞ્જરમુપેહિતિ.

‘‘નેરઞ્જરાય તીરમ્હિ, પાયાસં અદ સો જિનો;
પટિયત્તવરમગ્ગેન, બોધિમૂલમુપેહિતિ.

‘‘તતો પદક્ખિણં કત્વા, બોધિમણ્ડં અનુત્તરો;
અસ્સત્થરુક્ખમૂલમ્હિ, બુજ્ઝિસ્સતિ મહાયસો.

‘‘ઇમસ્સ જનિકા માતા, માયા નામ ભવિસ્સતિ;
પિતા સુદ્ધોદનો નામ, અયં હેસ્સતિ ગોતમો.

‘‘અનાસવા વીતરાગા, સન્તચિત્તા સમાહિતા;
કોલિતો ઉપતિસ્સો ચ, અગ્ગા હેસ્સન્તિ સાવકા;
આનન્દો નામુપટ્ઠાકો, ઉપટ્ઠિસ્સતિમં જિનં.

‘‘ખેમા ઉપ્પલવણ્ણા ચ, અગ્ગા હેસ્સન્તિ સાવિકા;
અનાસવા વીતરાગા, સન્તચિત્તા સમાહિતા.

‘‘બોધિ તસ્સ ભગવતો, અસ્સત્થોતિ પવુચ્ચતિ;
ચિત્તો ચ હત્થાળવકો, અગ્ગા હેસ્સન્તુપટ્ઠકા;
ઉત્તરા નન્દમાતા ચ, અગ્ગા હેસ્સન્તુપટ્ઠિકા’’.

ઇદં સુત્વાન વચનં, અસમસ્સ મહેસિનો;
આમોદિતા નરમરૂ, બુદ્ધબીજં કિર અયં.

ઉક્કુટ્ઠિસદ્દા વત્તન્તિ, અપ્ફોટેન્તિ હસન્તિ ચ;
કતઞ્જલી નમસ્સન્તિ, દસસહસ્સી સદેવકા.

યદિમસ્સ લોકનાથસ્સ, વિરજ્ઝિસ્સામ સાસનં;
અનાગતમ્હિ અદ્ધાને, હેસ્સામ સમ્મુખા ઇમં.

યથા મનુસ્સા નદિં તરન્તા, પટિતિત્થં વિરજ્ઝિય;
હેટ્ઠા તિત્થે ગહેત્વાન, ઉત્તરન્તિ મહાનદિં.

એવમેવ મયં સબ્બે, યદિ મુઞ્ચામિમં જિનં;
અનાગતમ્હિ અદ્ધાને, હેસ્સામ સમ્મુખા ઇમં.

દીપઙ્કરો લોકવિદૂ, આહુતીનં પટિગ્ગહો;
મમ કમ્મં પકિત્તેત્વા, દક્ખિણં પાદમુદ્ધરિ.

યે તત્થાસું જિનપુત્તા, સબ્બે પદક્ખિણમકંસુ મં;
નરા નાગા ચ ગન્ધબ્બા, અભિવાદેત્વાન પક્કમું.

દસ્સનં મે અતિક્કન્તે, સસઙ્ઘે લોકનાયકે;
હટ્ઠતુટ્ઠેન ચિત્તેન, આસના વુટ્ઠહિં તદા.

સુખેન સુખિતો હોમિ, પામોજ્જેન પમોદિતો;
પીતિયા ચ અભિસ્સન્નો, પલ્લઙ્કં આભુજિં તદા.

પલ્લઙ્કેન નિસીદિત્વા, એવં ચિન્તેસહં તદા;
‘‘વસીભૂતો અહં ઝાને, અભિઞ્ઞાપારમિં ગતો.

‘‘દસસહસ્સિલોકમ્હિ , ઇસયો નત્થિ મે સમા;
અસમો ઇદ્ધિધમ્મેસુ, અલભિં ઈદિસં સુખં’’.

પલ્લઙ્કાભુજને મય્હં, દસસહસ્સાધિવાસિનો;
મહાનાદં પવત્તેસું, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

યા પુબ્બે બોધિસત્તાનં, પલ્લઙ્કવરમાભુજે;
નિમિત્તાનિ પદિસ્સન્તિ, તાનિ અજ્જ પદિસ્સરે.

સીતં બ્યપગતં હોતિ, ઉણ્હઞ્ચ ઉપસમ્મતિ;
તાનિ અજ્જ પદિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

દસસહસ્સી લોકધાતૂ, નિસ્સદ્દા હોન્તિ નિરાકુલા;
તાનિ અજ્જ પદિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

મહાવાતા ન વાયન્તિ, ન સન્દન્તિ સવન્તિયો;
તાનિ અજ્જ પદિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

થલજા દકજા પુપ્ફા, સબ્બે પુપ્ફન્તિ તાવદે;
તેપજ્જ પુપ્ફિતા સબ્બે, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

લતા વા યદિ વા રુક્ખા, ફલભારા હોન્તિ તાવદે;
તેપજ્જ ફલિતા સબ્બે, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

આકાસટ્ઠા ચ ભૂમટ્ઠા, રતના જોતન્તિ તાવદે;
તેપજ્જ રતના જોતન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

માનુસ્સકા ચ દિબ્બા ચ, તુરિયા વજ્જન્તિ તાવદે;
તેપજ્જુભો અભિરવન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

વિચિત્તપુપ્ફા ગગના, અભિવસ્સન્તિ તાવદે;

તેપિ અજ્જ પવસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

મહાસમુદ્દો આભુજતિ, દસસહસ્સી પકમ્પતિ;
તેપજ્જુભો અભિરવન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

નિરયેપિ દસસહસ્સે, અગ્ગી નિબ્બન્તિ તાવદે;
તેપજ્જ નિબ્બુતા અગ્ગી, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

વિમલો હોતિ સૂરિયો, સબ્બા દિસ્સન્તિ તારકા;
તેપિ અજ્જ પદિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

અનોવટ્ઠેન ઉદકં, મહિયા ઉબ્ભિજ્જિ તાવદે;
તમ્પજ્જુબ્ભિજ્જતે મહિયા, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

તારાગણા વિરોચન્તિ, નક્ખત્તા ગગનમણ્ડલે;
વિસાખા ચન્દિમાયુત્તા, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

બિલાસયા દરીસયા, નિક્ખમન્તિ સકાસયા;
તેપજ્જ આસયા છુદ્ધા, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

ન હોતિ અરતિ સત્તાનં, સન્તુટ્ઠા હોન્તિ તાવદે;
તેપજ્જ સબ્બે સન્તુટ્ઠા, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

રોગા તદુપસમ્મન્તિ, જિઘચ્છા ચ વિનસ્સતિ;
તાનિપજ્જ પદિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

રાગો તદા તનુ હોતિ, દોસો મોહો વિનસ્સતિ;
તેપજ્જ વિગતા સબ્બે, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

ભયં તદા ન ભવતિ, અજ્જપેતં પદિસ્સતિ;
તેન લિઙ્ગેન જાનામ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

રજો નુદ્ધંસતિ ઉદ્ધં, અજ્જપેતં પદિસ્સતિ;
તેન લિઙ્ગેન જાનામ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

અનિટ્ઠગન્ધો પક્કમતિ, દિબ્બગન્ધો પવાયતિ;
સોપજ્જ વાયતિ ગન્ધો, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

સબ્બે દેવા પદિસ્સન્તિ, ઠપયિત્વા અરૂપિનો;
તેપજ્જ સબ્બે દિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

યાવતા નિરયા નામ, સબ્બે દિસ્સન્તિ તાવદે;
તેપજ્જ સબ્બે દિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

કુટ્ટા કવાટા સેલા ચ, ન હોન્તાવરણા તદા;
અકાસભૂતા તેપજ્જ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

ચુતી ચ ઉપપત્તિ ચ, ખણે તસ્મિં ન વિજ્જતિ;
તાનિપજ્જ પદિસ્સન્તિ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

દળ્હં પગ્ગણ્હ વીરિયં, મા નિવત્ત અભિક્કમ;
મયમ્પેતં વિજાનામ, ધુવં બુદ્ધો ભવિસ્સસિ.

બુદ્ધસ્સ વચનં સુત્વા, દસસહસ્સીનચૂભયં;
તુટ્ઠહટ્ઠો પમોદિતો, એવં ચિન્તેસહં તદા.

અદ્વેજ્ઝવચના બુદ્ધા, અમોઘવચના જિના;
વિતથં નત્થિ બુદ્ધાનં, ધુવં બુદ્ધો ભવામહં.

યથા ખિત્તં નભે લેડ્ડુ, ધુવં પતતિ ભૂમિયં;
તથેવ બુદ્ધસેટ્ઠાનં, વચનં ધુવસસ્સતં.

યથાપિ સબ્બસત્તાનં, મરણં ધુવસસ્સતં;
તથેવ બુદ્ધસેટ્ઠાનં, વચનં ધુવસસ્સતં.

યથા રત્તિક્ખયે પત્તે, સૂરિયુગ્ગમનં ધુવં;
તથેવ બુદ્ધસેટ્ઠાનં, વચનં ધુવસસ્સતં.

યથા નિક્ખન્તસયનસ્સ, સીહસ્સ નદનં ધુવં;
તથેવ બુદ્ધસેટ્ઠાનં, વચનં ધુવસસ્સતં.

યથા આપન્નસત્તાનં, ભારમોરોપનં ધુવં;
તથેવ બુદ્ધસેટ્ઠાનં, વચનં ધુવસસ્સતં.

હન્દ બુદ્ધકરે ધમ્મે, વિચિનામિ ઇતો ચિતો;
ઉદ્ધં અધો દસ દિસા, યાવતા ધમ્મધાતુયા.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, પઠમં **દાનપારમિં**;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, અનુચિણ્ણં મહાપથં.

ઇમં ત્વં પઠમં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
દાનપારમિતં ગચ્છ, યદિ બોધિં પત્તુમિચ્છસિ.

યથાપિ કુમ્ભો સમ્પુણ્ણો, યસ્સ કસ્સચિ અધોકતો;
વમતે વુદકં નિસ્સેસં, ન તત્થ પરિરક્ખતિ.

તથેવ યાચકે દિસ્વા, હીનમુક્કટ્ઠમજ્ઝિમે;
દદાહિ દાનં નિસ્સેસં, કુમ્ભો વિય અધોકતો.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, દુતિયં **સીલપારમિં**;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં દુતિયં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
સીલપારમિતં ગચ્છ, યદિ બોધિં પત્તુમિચ્છસિ.

યથાપિ ચમરી વાલં, કિસ્મિઞ્ચિ પટિલગ્ગિતં;

ઉપેતિ મરણં તત્થ, ન વિકોપેતિ વાલધિં.

તથેવ ચતૂસુ ભૂમીસુ, સીલાનિ પરિપૂરય;
પરિરક્ખ સદા સીલં, ચમરી વિય વાલધિં.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, તતિયં **નેક્ખમ્મપારમિં**;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં તતિયં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
નેક્ખમ્મપારમિતં ગચ્છ, યદિ બોધિં પત્તુમિચ્છસિ.

યથા અન્દુઘરે પુરિસો, ચિરવુત્થો દુખટ્ટિતો;
ન તત્થ રાગં જનેતિ, મુત્તિમેવ ગવેસતિ.

તથેવ ત્વં સબ્બભવે, પસ્સ અન્દુઘરં વિય;
નેક્ખમ્માભિમુખો હોતિ, ભવતો પરિમુત્તિયા.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, ચતુત્થં **પઞ્ઞાપારમિં**;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં ચતુત્થં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
પઞ્ઞાપારમિતં ગચ્છ, યદિ બોધિં પત્તુમિચ્છસિ.

યથાપિ ભિક્ખુ ભિક્ખન્તો, હીનમુક્કટ્ઠમજ્ઝિમે;
કુલાનિ ન વિવજ્જેન્તો, એવં લભતિ યાપનં.

તથેવ ત્વં સબ્બકાલં, પરિપુચ્છં બુધં જનં;
પઞ્ઞાપારમિતં ગન્ત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, પઞ્ચમં **વીરિયપારમિં**;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં પઞ્ચમં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
વીરિયપારમિતં ગચ્છ, યદિ બોધિં પત્તુમિચ્છસિ.

યથાપિ સીહો મિગરાજા, નિસજ્જટ્ઠાનચઙ્કમે;
અલીનવીરિયો હોતિ, પગ્ગહિતમનો સદા.

તથેવ ત્વં સબ્બભવે, પગ્ગણ્હ વીરિયં દળ્હં;
વીરિયપારમિતં ગન્ત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, છટ્ઠમં **ખન્તિપારમિં**;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં છટ્ઠમં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
તત્થ અદ્વેજ્ઝમાનસો, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

યથાપિ પથવી નામ, સુચિમ્પિ અસુચિમ્પિ ચ;
સબ્બં સહતિ નિક્ખેપં, ન કરોતિ પટિઘં તયા.

તથેવ ત્વમ્પિ સબ્બેસં, સમ્માનાવમાનક્ખમો;
ખન્તિપારમિતં ગન્ત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, સત્તમં **સચ્ચપારમિં**;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં સત્તમં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
તત્થ અદ્વેજ્ઝવચનો, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

યથાપિ ઓસમી નામ, તુલાભૂતા સદેવકે;
સમયે ઉતુવસ્સે વા, ન વોક્કમતિ, વીથિતો.

તથેવ ત્વમ્પિ સચ્ચેસુ, મા વોક્કમસિ વીથિતો;
સચ્ચપારમિતં ગન્ત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, અટ્ઠમં અધિટ્ઠાનપારમિં;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં અટ્ઠમં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
તત્થ ત્વં અચલો હુત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

યથાપિ પબ્બતો સેલો, અચલો સુપ્પતિટ્ઠિતો;
ન કમ્પતિ ભુસવાતેહિ, સકટ્ઠાનેવ તિટ્ઠતિ.

તથેવ ત્વમ્પિ અધિટ્ઠાને, સબ્બદા અચલો ભવ;
અધિટ્ઠાનપારમિતં ગન્ત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, નવમં **મેત્તાપારમિં**;

પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં નવમં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
મેત્તાય અસમો હોહિ, યદિ બોધિં પત્તુમિચ્છસિ.

યથાપિ ઉદકં નામ, કલ્યાણે પાપકે જને;
સમં ફરતિ સીતેન, પવાહેતિ રજોમલં.

તથેવ ત્વમ્પિ હિતાહિતે, સમં મેત્તાય ભાવય;
મેત્તાપારમિતં ગન્ત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

ન હેતે એત્તકાયેવ, બુદ્ધધમ્મા ભવિસ્સરે;
અઞ્ઞેપિ વિચિનિસ્સામિ, યે ધમ્મા બોધિપાચના.

વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, દસમં ઉપેક્ખાપારમિં;
પુબ્બકેહિ મહેસીહિ, આસેવિતનિસેવિતં.

ઇમં ત્વં દસમં તાવ, દળ્હં કત્વા સમાદિય;
તુલાભૂતો દળ્હો હુત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

યથાપિ પથવી નામ, નિક્ખિત્તં અસુચિં સુચિં;
ઉપેક્ખતિ ઉભોપેતે, કોપાનુનયવજ્જિતા.

તથેવ ત્વમ્પિ સુખદુક્ખે, તુલાભૂતો સદા ભવ;
ઉપેક્ખાપારમિતં ગન્ત્વા, સમ્બોધિં પાપુણિસ્સસિ.

એત્તકાયેવ તે લોકે, યે ધમ્મા બોધિપાચના;
તતુદ્ધં નત્થિ અઞ્ઞત્ર, દળ્હં તત્થ પતિટ્ઠહ.

ઇમે ધમ્મે સમ્મસતો, સભાવરસલક્ખણે;
ધમ્મતેજેન વસુધા, દસસહસ્સી પકમ્પથ.

ચલતા રવતિ પથવી, ઉચ્છુયન્તંવ પીળિતં;
તેલયન્તે યથા ચક્કં, એવં કમ્પતિ મેદિની.

યાવતા પરિસા આસિ, બુદ્ધસ્સ પરિવેસને;
પવેધમાના સા તત્થ, મુચ્છિતા સેસિ ભૂમિયા.

ઘટાનેકસહસ્સાનિ , કુમ્ભીનઞ્ચ સતા બહૂ;
સઞ્ચુણ્ણમથિતા તત્થ, અઞ્ઞમઞ્ઞં પઘટ્ટિતા.

ઉબ્બિગ્ગા તસિતા ભીતા, ભન્તા બ્યાથિતમાનસા;
મહાજના સમાગમ્મ, દીપઙ્કરમુપાગમું.

કિં ભવિસ્સતિ લોકસ્સ, કલ્યાણમથ પાપકં;
સબ્બો ઉપદ્દુતો લોકો, તં વિનોદેહિ ચક્ખુમ.

તેસં તદા સઞ્ઞાપેસિ, દીપઙ્કરો મહામુનિ;
વિસ્સત્થા હોથ મા ભાથ, ઇમસ્મિં પથવિકમ્પને.

યમહં અજ્જ બ્યાકાસિં, બુદ્ધો લોકે ભવિસ્સતિ;
એસો સમ્મસતિ ધમ્મં, પુબ્બકં જિનસેવિતં.

તસ્સ સમ્મસતો ધમ્મં, બુદ્ધભૂમિં અસેસતો;
તેનાયં કમ્પિતા પથવી, દસસહસ્સી સદેવકે.

બુદ્ધસ્સ વચનં સુત્વા, મનો નિબ્બાયિ તાવદે;
સબ્બે મં ઉપસઙ્કમ્મ, પુનાપિ અભિવન્દિસું.

સમાદયિત્વા બુદ્ધગુણં, દળ્હં કત્વાન માનસં;
દીપઙ્કરં નમસ્સિત્વા, આસના વુટ્ઠહિં તદા.

દિબ્બં માનુસકં પુપ્ફં, દેવા માનુસકા ઉભો;
સમોકિરન્તિ પુપ્ફેહિ, વુટ્ઠહન્તસ્સ આસના.

વેદયન્તિ ચ તે સોત્થિં, દેવા માનુસકા ઉભો;
મહન્તં પત્થિતં તુય્હં, તં લભસ્સુ યથિચ્છિતં.

સબ્બીતિયો વિવજ્જન્તુ, સોકો રોગો વિનસ્સતુ;
મા તે ભવન્ત્વન્તરાયા, ફુસ ખિપ્પં બોધિમુત્તમં.

યથાપિ સમયે પત્તે, પુપ્ફન્તિ પુપ્ફિનો દુમા;
તથેવ ત્વં મહાવીર, બુદ્ધઞાણેન પુપ્ફસુ.

યથા યે કેચિ સમ્બુદ્ધા, પૂરયું દસપારમી;
તથેવ ત્વં મહાવીર, પૂરેહિ દસપારમી.

યથા યે કેચિ સમ્બુદ્ધા, બોધિમણ્ડમ્હિ બુજ્ઝરે;
તથેવ ત્વં મહાવીર, બુજ્ઝસ્સુ જિનબોધિયં.

યથા યે કેચિ સમ્બુદ્ધા, ધમ્મચક્કં પવત્તયું;
તથેવ ત્વં મહાવીર, ધમ્મચક્કં પવત્તય.

પુણ્ણમાયે યથા ચન્દો, પરિસુદ્ધો વિરોચતિ;
તથેવ ત્વં પુણ્ણમનો, વિરોચ દસસહસ્સિયં.

રાહુમુત્તો યથા સૂરિયો, તાપેન અતિરોચતિ;
તથેવ લોકા મુઞ્ચિત્વા, વિરોચ સિરિયા તુવં.

યથા યા કાચિ નદિયો, ઓસરન્તિ મહોદધિં;
એવં સદેવકા લોકા, ઓસરન્તુ તવન્તિકે.

તેહિ થુતપ્પસત્થો સો, દસ ધમ્મે સમાદિય;
તે ધમ્મે પરિપૂરેન્તો, પવનં પાવિસી તદા.

સુમેધકથા નિટ્ઠિતા.

તદા તે ભોજયિત્વાન, સસઙ્ઘં લોકનાયકં;
ઉપગચ્છું સરણં તસ્સ, દીપઙ્કરસ્સ સત્થુનો.

સરણાગમને કઞ્ચિ, નિવેસેસિ તથાગતો;
કઞ્ચિ પઞ્ચસુ સીલેસુ, સીલે દસવિધે પરં.

કસ્સચિ દેતિ સામઞ્ઞં, ચતુરો ફલમુત્તમે;
કસ્સચિ અસમે ધમ્મે, દેતિ સો પટિસમ્ભિદા.

કસ્સચિ વરસમાપત્તિયો, અટ્ઠ દેતિ નરાસભો;
તિસ્સો કસ્સચિ વિજ્જાયો, છળભિઞ્ઞા પવેચ્છતિ.

તેન યોગેન જનકાયં, ઓવદતિ મહામુનિ;
તેન વિત્થારિકં આસિ, લોકનાથસ્સ સાસનં.

મહાહનુસભક્ખન્ધો, દીપઙ્કરસનામકો;
બહૂ જને તારયતિ, પરિમોચેતિ દુગ્ગતિં.

બોધનેય્યં જનં દિસ્વા, સતસહસ્સેપિ યોજને;
ખણેન ઉપગન્ત્વાન, બોધેતિ તં મહામુનિ.

પઠમાભિસમયે બુદ્ધો, કોટિસતમબોધયિ;
દુતિયાભિસમયે નાથો, નવુતિકોટિમબોધયિ.

યદા ચ દેવભવનમ્હિ, બુદ્ધો ધમ્મદેસયિ;
નવુતિકોટિસહસ્સાનં, તતિયાભિસમયો અહુ.

સન્નિપાતા તયો આસું, દીપઙ્કરસ્સ સત્થુનો;
કોટિસતસહસ્સાનં, પઠમો આસિ સમાગમો.

પુન નારદકૂટમ્હિ, પવિવેકગતે જિને;
ખીણાસવા વીતમલા, સમિંસુ સતકોટિયો.

યમ્હિ કાલે મહાવીરો, સુદસ્સનસિલુચ્ચયે;
નવુતિકોટિસહસ્સેહિ, પવારેસિ મહામુનિ.

અહં તેન સમયેન, જટિલો ઉગ્ગતાપનો;
અન્તલિક્ખમ્હિ ચરણો, પઞ્ચાભિઞ્ઞાસુ પારગૂ.

દસવીસસહસ્સાનં, ધમ્માભિસમયો અહુ;
એકદ્વિન્નં અભિસમયા, ગણનાતો અસઙ્ખિયા.

વિત્થારિકં બાહુજઞ્ઞં, ઇદ્ધં ફીતં અહુ તદા;
દીપઙ્કરસ્સ ભગવતો, સાસનં સુવિસોધિતં.

ચત્તારિ સતસહસ્સાનિ, છળભિઞ્ઞા મહિદ્ધિકા;
દીપઙ્કરં લોકવિદું, પરિવારેન્તિ સબ્બદા.

યે કેચિ તેન સમયેન, જહન્તિ માનુસં ભવં;
અપ્પત્તમાનસા સેખા, ગરહિતા ભવન્તિ તે.

સુપુપ્ફિતં પાવચનં, અરહન્તેહિ તાદિહિ;

ખીણાસવેહિ વિમલેહિ, ઉપસોભતિ સદેવકે.

નગરં રમ્મવતી નામ, સુદેવો નામ ખત્તિયો;
સુમેધા નામ જનિકા, દીપઙ્કરસ્સ સત્થુનો.

સુમઙ્ગલો ચ તિસ્સો ચ, અહેસું અગ્ગસાવકા;
સાગતો નામુપટ્ઠાકો, દીપઙ્કરસ્સ સત્થુનો.

નન્દા ચેવ સુનન્દા ચ, અહેસું અગ્ગસાવિકા;
બોધિ તસ્સ ભગવતો, પિપ્ફલીતિ પવુચ્ચતિ.

અસીતિહત્થમુબ્બેધો, દીપઙ્કરો મહામુનિ;
સોભતિ દીપરુક્ખોવ, સાલરાજાવ પુપ્ફિતો;
પભા વિધાવતિ તસ્સ, સમન્તા દ્વાદસયોજને.

સતસહસ્સવસ્સાનિ, આયુ તસ્સ મહેસિનો;
તાવતા તિટ્ઠમાનો સો, તારેસિ જનતં બહું.

જોતયિત્વાન સદ્ધમ્મં, સન્તારેત્વા મહાજનં;
જલિત્વા અગ્ગિક્ખન્ધોવ, નિબ્બુતો સો સસાવકો.

સા ચ ઇદ્ધિ સો ચ યસો, તાનિ ચ પાદેસુ ચક્કરતનાનિ;
સબ્બં તમન્તરહિતં, નનુ રિત્તા સબ્બસઙ્ખારાતિ.

દીપઙ્કરસ્સ ભગવતો અપરભાગે એકં અસઙ્ખ્યેય્યં અતિક્કમિત્વા **કોણ્ડઞ્ઞો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા અહેસું. પઠમસન્નિપાતે કોટિસતસહસ્સં. દુતિયે કોટિસહસ્સં, તતિયે નવુતિકોટિયો.

તદા બોધિસત્તો **વિજિતાવી** નામ ચક્કવત્તી હુત્વા કોટિસતસહસ્સસઙ્ઘસ્સ બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ મહાદાનં અદાસિ. સત્થા બોધિસત્તં ''બુદ્ધો ભવિસ્સતી''તિ બ્યાકરિત્વા ધમ્મં દેસેસિ. સો સત્થુ ધમ્મકથં સુત્વા રજ્જં નિય્યાતેત્વા પબ્બજિ. સો તીણિ પિટકાનિ ઉગ્ગહેત્વા અટ્ઠ સમાપત્તિયો, પઞ્ચ ચ અભિઞ્ઞાયો ઉપ્પાદેત્વા અપરિહીનજ્ઝાનો બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તિ. કોણ્ડઞ્ઞબુદ્ધસ્સ પન રમ્મવતી નામ નગરં, સુનન્દો નામ ખત્તિયો પિતા, સુજાતા નામ માતા, ભદ્દો ચ સુભદ્દો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, અનુરુદ્ધો નામ ઉપટ્ઠાકો, તિસ્સા ચ ઉપતિસ્સા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, સાલકલ્યાણી બોધિ, અટ્ઠાસીતિહત્થુબ્બેધં સરીરં, વસ્સસતસહસ્સં આયુપ્પમાણં અહોસિ.

તસ્સ અપરભાગે એકં અસઙ્ખ્યેય્યં અતિક્કમિત્વા એકસ્મિંયેવ કપ્પે ચત્તારો બુદ્ધા નિબ્બત્તિંસુ **મઙ્ગલો સુમનો રેવતો સોભિતો**તિ. **મઙ્ગલસ્સ** પન ભગવતો તીસુ સાવકસન્નિપાતેસુ પઠમસન્નિપાતે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું. દુતિયે કોટિસહસ્સં. તતિયે નવુતિકોટિયો. વેમાતિકભાતા પનસ્સ આનન્દકુમારો નામ નવુતિકોટિસઙ્ખ્યાય પરિસાય સદ્ધિં ધમ્મસવનત્થાય સત્થુ સન્તિકં અગમાસિ, સત્થા તસ્સ અનુપુબ્બિકથં કથેસિ. સો સદ્ધિં પરિસાય સહ પટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિ. સત્થા તેસં કુલપુત્તાનં પુબ્બચરિયકં ઓલોકેન્તો ઇદ્ધિમયપત્તચીવરસ્સ ઉપનિસ્સયં દિસ્વા દક્ખિણહત્થં પસારેત્વા ''એથ ભિક્ખવો''તિ આહ. સબ્બે તઙ્ખણઞ્ઞેવ ઇદ્ધિમયપત્તચીવરધરા સટ્ઠિવસ્સિકત્થેરા વિય આકપ્પસમ્પન્ના હુત્વા સત્થારં વન્દિત્વા પરિવારયિંસુ અયમસ્સ તતિયો સાવકસન્નિપાતો અહોસિ.

યથા પન અઞ્ઞેસં બુદ્ધાનં સમન્તા અસીતિહત્થપ્પમાણાયેવ સરીરપ્પભા હોતિ, ન, એવં તસ્સ. તસ્સ પન ભગવતો સરીરપ્પભા નિચ્ચકાલં દસસહસ્સિલોકધાતું ફરિત્વા અટ્ઠાસિ. રુક્ખપથવીપબ્બતસમુદ્દાદયો અન્તમસો ઉક્ખલિયાદીનિ ઉપાદાય સુવણ્ણપટ પરિયોનદ્ધા વિય અહેસું. આયુપ્પમાણં પનસ્સ નવુતિવસ્સસહસ્સાનિ અહોસિ. એત્તકં કાલં ચન્દિમસૂરિયાદયો અત્તનો પભાય વિરોચિતું નાસક્ખિંસુ, રત્તિન્દિવપરિચ્છેદો ન પઞ્ઞાયિત્થ. દિવા સૂરિયાલોકેન વિય સત્તા નિચ્ચં બુદ્ધાલોકેનેવ વિચરિંસુ. સાયં પુપ્ફિતાનં કુસુમાનં, પાતો રવનકસકુણાનઞ્ચ વસેન લોકો રત્તિન્દિવપરિચ્છેદં સલ્લક્ખેસિ . કિં પન અઞ્ઞેસં બુદ્ધાનં અયમાનુભાવો નત્થીતિ? નો નત્થિ, તેપિ હિ આકઙ્ખમાના દસસહસ્સિં વા લોકધાતું, તતો વા ભિય્યો આભાય ફરેય્યું. મઙ્ગલસ્સ પન ભગવતો પુબ્બપત્થનાવસેન અઞ્ઞેસં બ્યામપ્પભા વિય સરીરપ્પભા નિચ્ચમેવ દસસહસ્સિલોકધાતું ફરિત્વા અટ્ઠાસિ.

સો કિર બોધિસત્તચરિયકાલે વેસ્સન્તરસદિસે અત્તભાવે ઠિતો સપુત્તદારો વઙ્કપબ્બતસદિસે પબ્બતે વસિ. અથેકો ખરદાઠિકો નામ યક્ખો મહાપુરિસસ્સ દાનજ્ઝાસયતં સુત્વા બ્રાહ્મણવણ્ણેન ઉપસઙ્કમિત્વા મહાસત્તં દ્વે દારકે યાચિ. મહાસત્તો ''દદામિ બ્રાહ્મણસ્સ પુત્તકે''તિ હટ્ઠપહટ્ઠો ઉદકપરિયન્તં પથવિં કમ્પેન્તો દ્વેપિ દારકે અદાસિ. યક્ખો ચઙ્કમનકોટિયં આલમ્બનફલકં નિસ્સાય ઠત્વા પસ્સન્તસ્સેવ મહાસત્તસ્સ મુળાલકલાપં વિય દ્વે દારકે ખાદિ. મહાપુરિસસ્સ યક્ખં ઓલોકેત્વા વિવટમત્તે અગ્ગિજાલં વિય લોહિતધારં ઉગ્ગિરમાનં તસ્સ મુખં દિસ્વાપિ કેસગ્ગમત્તમ્પિ દોમનસ્સં નુપ્પજ્જિ, ''સુદિન્નં વત મે દાન''ન્તિ ચિન્તયતો પનસ્સ સરીરે મહન્તં પીતિસોમનસ્સં ઉદપાદિ. સો ''ઇમસ્સ મે નિસ્સન્દેન અનાગતે ઇમિનાવ નીહારેન સરીરતો રસ્મિયો નિક્ખમન્તૂ''તિ પત્થનં અકાસિ. તસ્સ તં પત્થનં નિસ્સાય બુદ્ધભૂતસ્સ સરીરતો રસ્મિયો નિક્ખમિત્વા એત્તકં ઠાનં ફરિંસુ.

અપરમ્પિસ્સ પુબ્બચરિતં અત્થિ. સો કિર બોધિસત્તકાલે એકસ્સ બુદ્ધસ્સ ચેતિયં દિસ્વા ''ઇમસ્સ બુદ્ધસ્સ મયા જીવિતં પરિચ્ચજિતું વટ્ટતી''તિ દણ્ડકદીપિકાવેઠનનિયામેન સકલસરીરં વેઠાપેત્વા રતનમત્તમકુલં સતસહસ્સગ્ઘનિકં સુવણ્ણપાતિં સપ્પિસ્સ પૂરાપેત્વા તત્થ સહસ્સવટ્ટિયો જાલાપેત્વા તં સીસેનાદાય સકલસરીરં જાલાપેત્વા ચેતિયં પદક્ખિણં કરોન્તો સકલરત્તિં વીતિનામેસિ. એવં યાવ અરુણુગ્ગમના વાયમન્તસ્સાપિસ્સ લોમકૂપમત્તમ્પિ ઉસુમં ન ગણ્હિ, પદુમગબ્ભં પવિટ્ઠકાલો વિય અહોસિ. ધમ્મો હિ નામેસ અત્તાનં રક્ખન્તં રક્ખતિ. તેનાહ ભગવા –

> ''ધમ્મો હવે રક્ખતિ ધમ્મચારિં,
> ધમ્મો સુચિણ્ણો સુખમાવહાતિ;
> એસાનિસંસો ધમ્મે સુચિણ્ણે,
> ન દુગ્ગતિં ગચ્છતિ ધમ્મચારી''તિ. (થેરગા॰ ૩૦૩; જા॰ ૧.૧૦.૧૦૨; ૧.૧૫.૩૮૫);

ઇમસ્સાપિ કમ્મસ્સ નિસ્સન્દેન તસ્સ ભગવતો સરીરોભાસો દસસહસ્સિલોકધાતું ફરિત્વા અટ્ઠાસિ.

તદા અમ્હાકં બોધિસત્તો **સુરુચિ** નામ બ્રાહ્મણો હુત્વા ''સત્થારં નિમન્તેસ્સામી''તિ ઉપસઙ્કમિત્વા મધુરધમ્મકથં સુત્વા ''સ્વે મય્હં ભિક્ખં ગણ્હથ ભન્તે''તિ આહ. બ્રાહ્મણ કિત્તકેહિ તે ભિક્ખૂહિ અત્થોતિ, કિત્તકા પન વો ભન્તે પરિવારા ભિક્ખૂતિ. તદા સત્થુ પઠમસન્નિપાતોયેવ હોતિ. તસ્મા ''કોટિસતસહસ્સ''ન્તિ આહ. ''ભન્તે, સબ્બેહિપિ સદ્ધિં મય્હં ભિક્ખં ગણ્હથા''તિ આહ. સત્થા અધિવાસેસિ. બ્રાહ્મણો સ્વાતનાય નિમન્તેત્વા ગેહં ગચ્છન્તો ચિન્તેસિ ''અહં એત્તકાનં ભિક્ખૂનં યાગુભત્તવત્થાદીનિ દાતું નો ન સક્કોમિ, નિસીદનટ્ઠાનં પન કથં ભવિસ્સતી''તિ. તસ્સ સા ચિન્તા ચતુરાસીતિયોજનસહસ્સમત્થકે ઠિતસ્સ દેવરઞ્ઞો પણ્ડુકમ્બલસિલાસનસ્સ ઉણ્હભાવં જનેસિ. સક્કો ''કો નુ ખો મં ઇમસ્મા ઠાના ચાવેતુકામો''તિ દિબ્બચક્ખુના ઓલોકેન્તો મહાપુરિસં દિસ્વા ''અયં સુરુચિ બ્રાહ્મણો બુદ્ધપ્પમુખં ભિક્ખુસઙ્ઘં નિમન્તેત્વા નિસીદનટ્ઠાનત્થાય ચિન્તેસિ, મયાપિ તત્થ ગન્ત્વા પુઞ્ઞકોટ્ઠાસં ગહેતું વટ્ટતી''તિ વડ્ઢકિવણ્ણં નિમ્મિનિત્વા વાસિફરસુહત્થો મહાપુરિસસ્સ પુરતો પાતુરહોસિ. ''અત્થિ નુ ખો કસ્સચિ ભતિયા કત્તબ્બકિચ્ચ''ન્તિ આહ. મહાપુરિસો તં દિસ્વા ''કિં કમ્મં કરિસ્સસી''તિ આહ. મમ અજાનનસિપ્પં નામ નત્થિ, ગેહં વા મણ્ડપં વા યો યં કારેતિ, તસ્સ તં કાતું જાનામીતિ. તેન હિ મય્હં કમ્મં અત્થીતિ. કિં, અય્યાતિ? સ્વાતનાય મે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ નિમન્તિતા, તેસં નિસીદનમણ્ડપં કરિસ્સસીતિ. અહં નામ કરેય્યં, સચે મે ભતિં દાતું સક્ખિસ્સથાતિ. સક્ખિસ્સામિ, તાતાતિ. ''સાધુ કરિસ્સામી''તિ ગન્ત્વા એકં પદેસં ઓલોકેસિ.

દ્વાદસતેરસયોજનપ્પમાણો પદેસો કસિણમણ્ડલં વિય સમતલો અહોસિ. સો ''એત્તકે ઠાને સત્તરતનમયો મણ્ડપો ઉટ્ઠહતૂ''તિ ચિન્તેત્વા ઓલોકેસિ. તાવદેવ પથવિં ભિન્દિત્વા મણ્ડપો ઉટ્ઠહિ. તસ્સ સુવણ્ણમયેસુ થમ્ભેસુ રજતમયા ઘટકા અહેસું, રજતમયેસુ થમ્ભેસુ સુવણ્ણમયા, મણિત્થમ્ભેસુ પવાળમયા, પવાળત્થમ્ભેસુ મણિમયા, સત્તરતનમયેસુ થમ્ભેસુ સત્તરતનમયાવ ઘટકા અહેસું. તતો ''મણ્ડપસ્સ અન્તરન્તેન કિઙ્કિણિકજાલં ઓલમ્બતૂ''તિ ઓલોકેસિ. સહ ઓલોકનેનેવ કિઙ્કિણિકજાલં ઓલમ્બિ, યસ્સ મન્દવાતેરિતસ્સ પઞ્ચઙ્ગિકસ્સેવ તૂરિયસ્સ મધુરસદ્દો નિગ્ગચ્છતિ. દિબ્બસઙ્ગીતિવત્તનકાલો વિય અહોસિ. ''અન્તરન્તરા ગન્ધદામમાલાદામાનિ ઓલમ્બન્તૂ''તિ ચિન્તેસિ. તાવદેવ દામાનિ ઓલમ્બિંસુ. ''કોટિસતસહસ્સસઙ્ખ્યાનં ભિક્ખૂનં આસનાનિ ચ આધારકાનિ ચ પથવિં ભિન્દિત્વા ઉટ્ઠહન્તૂ''તિ ચિન્તેસિ. તાવદેવ ઉટ્ઠહિંસુ. ''કોણે કોણે એકેકા ઉદકચાટિયો ઉટ્ઠહન્તૂ''તિ ચિન્તેસિ, તાવદેવ ઉદકચાટિયો ઉટ્ઠહિંસુ એત્તકં માપેત્વા બ્રાહ્મણસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા ''એહિ અય્ય તવ મણ્ડપં ઓલોકેત્વા મય્હં ભતિં દેહી''તિ આહ. મહાપુરિસો ગન્ત્વા મણ્ડપં ઓલોકેસિ . ઓલોકેન્તસ્સેવસ્સ સકલસરીરં પઞ્ચવણ્ણાય પીતિયા નિરન્તરં ફુટં અહોસિ. અથસ્સ મણ્ડપં ઓલોકેત્વા એતદહોસિ ''નાયં મણ્ડપો મનુસ્સભૂતેન કતો, મય્હં પન અજ્ઝાસયં મય્હં ગુણં આગમ્મ અદ્ધા સક્કસ્સ ભવનં ઉણ્હં અહોસિ. તતો સક્કેન દેવરઞ્ઞા અયં મણ્ડપો કારિતો ભવિસ્સતી''તિ. ''ન ખો પન મે યુત્તં એવરૂપે મણ્ડપે એકદિવસંયેવ દાનં દાતું, સત્તાહં દસ્સામી''તિ ચિન્તેસિ.

બાહિરકદાનઞ્હિ તત્તકમ્પિ સમાનં બોધિસત્તાનં તુટ્ઠિં કાતું ન સક્કોતિ. અલઙ્કતસીસં પન છિન્દિત્વા અઞ્જિતઅક્ખીનિ ઉપ્પાટેત્વા, હદયમંસં વા ઉપ્પાટેત્વા દિન્નકાલે બોધિસત્તાનં ચાગં નિસ્સાય તુટ્ઠિ નામ હોતિ. અમ્હાકમ્પિ હિ બોધિસત્તસ્સ સિવિજાતકે દેવસિકં પઞ્ચસતસહસ્સકહાપણાનિ વિસ્સજ્જેત્વા ચતૂસુ નગરદ્વારેસુ, મજ્ઝે નગરે ચ દાનં દદન્તસ્સ તં દાનં તુટ્ઠિં ઉપ્પાદેતું નાસક્ખિ. યદા પનસ્સ બ્રાહ્મણવણ્ણેન આગન્ત્વા સક્કો દેવરાજા અક્ખીનિ યાચિ, તદા તાનિ ઉપ્પાટેત્વા દદમાનસ્સેવ હાસો ઉપ્પજ્જિ, કેસગ્ગમત્તમ્પિ ચિત્તસ્સ અઞ્ઞથત્તં નાહોસિ. એવં દાનં નિસ્સાય બોધિસત્તાનં તિત્તિ નામ નત્થિ. તસ્મા સોપિ મહાપુરિસો ''સત્તાહં મયા કોટિસતસહસ્સસઙ્ખ્યાનં ભિક્ખૂનં દાનં દાતું વટ્ટતી''તિ ચિન્તેત્વા તસ્મિં મણ્ડપે બુદ્ધપ્પમુખં ભિક્ખુસઙ્ઘં નિસીદાપેત્વા સત્તાહં ગવપાનં નામ અદાસિ. ગવપાનન્તિ મહન્તે મહન્તે કોલમ્બે ખીરસ્સ પૂરેત્વા ઉદ્ધનેસુ આરોપેત્વા ઘનપાકપક્કે ખીરે થોકે તણ્ડુલે પક્ખિપિત્વા પક્કમધુસક્કરચુણ્ણસપ્પીહિ અભિસઙ્ખતં ભોજનં વુચ્ચતિ. મનુસ્સાયેવ પન પરિવિસિતું નાસક્ખિંસુ, દેવાપિ એકન્તરિકા હુત્વા પરિવિસિંસુ. દ્વાદસતેરસયોજનપ્પમાણં ઠાનમ્પિ ભિક્ખૂ ગણ્હિતું નપ્પહોતિયેવ. તે પન ભિક્ખૂ અત્તનો આનુભાવેન નિસીદિંસુ. પરિયોસાનદિવસે સબ્બભિક્ખૂનં પત્તાનિ ધોવાપેત્વા ભેસજ્જત્થાય સપ્પિનવનીતતેલમધુફાણિતાનં પૂરેત્વા તિચીવરેહિ સદ્ધિં અદાસિ. સઙ્ઘનવકભિક્ખુના લદ્ધતિચીવરસાટકા સતસહસ્સગ્ઘનિકા અહેસું. સત્થા અનુમોદનં કરોન્તો ''અયં પુરિસો એવરૂપં મહાદાનં અદાસિ, કો નુ ખો ભવિસ્સતી''તિ ઉપધારેન્તો ''અનાગતે કપ્પસતસહસ્સાધિકાનં દ્વિન્નં અસઙ્ખ્યેય્યાનં મત્થકે ગોતમો નામ બુદ્ધો ભવિસ્સતી''તિ દિસ્વા મહાપુરિસં આમન્તેત્વા ''ત્વં એત્તકં નામ કાલં અતિક્કમિત્વા ગોતમો નામ બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

મહાપુરિસો બ્યાકરણં સુત્વા ''અહં કિર બુદ્ધો ભવિસ્સામિ, કો મે ઘરાવાસેન અત્થો , પબ્બજિસ્સામી''તિ ચિન્તેત્વા તથારૂપં સમ્પત્તિં ખેળપિણ્ડં વિય પહાય સત્થુ સન્તિકે પબ્બજિ. પબ્બજિત્વા ચ બુદ્ધવચનં ઉગ્ગણ્હિત્વા અભિઞ્ઞા, સમાપત્તિયો ચ નિબ્બત્તેત્વા આયુપરિયોસને બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તિ.

મઙ્ગલસ્સ પન ભગવતો ઉત્તરં નામ નગરં અહોસિ. પિતાપિ ઉત્તરો નામ ખત્તિયો, માતાપિ ઉત્તરા નામ, સુદેવો ચ ધમ્મસેનો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, પાલિતો નામ ઉપટ્ઠાકો, સીવલી ચ અસોકા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, નાગરુક્ખો બોધિ, અટ્ઠાસીતિહત્થુબ્બેધં સરીરં અહોસિ. નવુતિવસ્સસહસ્સાનિ ઠત્વા પરિનિબ્બુતે પન તસ્મિં એકપ્પહારેનેવ દસચક્કવાળસહસ્સાનિ એકન્ધકારાનિ અહેસું. સબ્બચક્કવાળેસુ મનુસ્સાનં મહન્તં આરોદનપરિદેવનં અહોસિ.

એવં દસસહસ્સિલોકધાતું અન્ધકારં કત્વા પરિનિબ્બુતસ્સ તસ્સ ભગવતો અપરભાગે **સુમનો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા. પઠમસન્નિપાતે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું. દુતિયે કઞ્ચનપબ્બતમ્હિ નવુતિકોટિસહસ્સાનિ, તતિયે અસીતિકોટિસહસ્સાનિ. તદા મહાસત્તો **અતુલો** નામ નાગરાજા અહોસિ મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો, સો ''બુદ્ધો ઉપ્પન્નો''તિ સુત્વા ઞાતિસઙ્ઘપરિવુતો નાગભવના નિક્ખમિત્વા કોટિસતસહસ્સભિક્ખુપરિવારસ્સ તસ્સ ભગવતો દિબ્બતૂરિયેહિ ઉપહારં કારાપેત્વા મહાદાનં પવત્તેત્વા પચ્ચેકં દુસ્સયુગાનિ દત્વા સરણેસુ પતિટ્ઠાસિ. સોપિ નં સત્થા ''અનાગતે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો નગરં મેખલં નામ અહોસિ, સુદત્તો નામ રાજા પિતા, સિરિમા નામ માતા, સરણો ચ ભાવિતત્તો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, ઉદેનો નામ ઉપટ્ઠાકો, સોણા ચ ઉપસોણા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, નાગરુક્ખોવ બોધિ, નવુતિહત્થુબ્બેધં સરીરં, નવુતિયેવ વસ્સસહસ્સાનિ આયુપ્પમાણં અહોસીતિ.

તસ્સ અપરભાગે **રેવતો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા અહેસું, પઠમસન્નિપાતે ગણના નામ નત્થિ, દુતિયે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું, તથા તતિયે. તદા બોધિસત્તો **અતિદેવો** નામ બ્રાહ્મણો હુત્વા સત્થુ ધમ્મદેસનં સુત્વા સરણેસુ પતિટ્ઠાય સિરસ્મિં અઞ્જલિં ઠપેત્વા તસ્સ સત્થુનો કિલેસપ્પહાને વણ્ણં વત્વા ઉત્તરાસઙ્ગેન પૂજમકાસિ. સોપિ નં ''બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ પન ભગવતો નગરં સુધઞ્ઞવતી નામ અહોસિ, પિતા વિપુલો નામ ખત્તિયો, માતાપિ વિપુલા નામ, વરુણો ચ બ્રહ્મદેવો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, સમ્ભવો નામ ઉપટ્ઠાકો, ભદ્દા ચ સુભદ્દા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, નાગરુક્ખોવ બોધિ, સરીરં અસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, આયુ સટ્ઠિવસ્સસહસ્સાનીતિ.

તસ્સ અપરભાગે **સોભિતો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે કોટિસતભિક્ખૂ અહેસું, દુતિયે નવુતિકોટિયો, તતિયે અસીતિકોટિયો. તદા બોધિસત્તો **અજિતો** નામ બ્રાહ્મણો હુત્વા સત્થુ ધમ્મદેસનં સુત્વા સરણેસુ પતિટ્ઠાય બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ મહાદાનં અદાસિ. સોપિ નં ''બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ પન ભગવતો નગરં સુધમ્મં નામ અહોસિ, પિતા સુધમ્મો નામ રાજા, માતાપિ સુધમ્મા નામ, અસમો ચ સુનેત્તો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, અનોમો નામ ઉપટ્ઠાકો, નકુલા ચ સુજાતા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, નાગરુક્ખોવ બોધિ, અટ્ઠપણ્ણાસહત્થુબ્બેધં સરીરં અહોસિ, નવુતિ વસ્સસહસ્સાનિ આયુપ્પમાણન્તિ.

તસ્સ અપરભાગે એકં અસઙ્ખ્યેય્યં અતિક્કમિત્વા એકસ્મિંયેવ કપ્પે તયો બુદ્ધા નિબ્બત્તિંસુ **અનોમદસ્સી**, **પદુમો**, **નારદો**તિ. **અનોમદસ્સિસ્સ** ભગવતો તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમે અટ્ઠ ભિક્ખુસતસહસ્સાનિ અહેસું, દુતિયે સત્ત, તતિયે છ તદા બોધિસત્તો એકો **યક્ખસેનાપતિ** અહોસિ મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો અનેકકોટિસતસહસ્સાનં યક્ખાનં અધિપતિ. સો ''બુદ્ધો ઉપ્પન્નો''તિ સુત્વા આગન્ત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ મહાદાનં અદાસિ. સત્થાપિ નં ''અનાગતે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

અનોમદસ્સિસ્સ પન ભગવતો ચન્દવતી નામ નગરં અહોસિ, યસવા નામ રાજા પિતા, યસોધરા નામ માતા, નિસભો ચ અનોમો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, વરુણો નામ ઉપટ્ઠાકો , સુન્દરી ચ સુમના ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, અજ્જુનરુક્ખો બોધિ, સરીરં અટ્ઠપણ્ણાસહત્થુબ્બેધં અહોસિ, વસ્સસતસહસ્સં આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે **પદુમો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું, દુતિયે તીણિસતસહસ્સાનિ, તતિયે અગામકે અરઞ્ઞે મહાવનસણ્ડવાસીનં ભિક્ખૂનં દ્વે સતસહસ્સાનિ. તદા તથાગતે તસ્મિંયેવ વનસણ્ડે વસન્તે બોધિસત્તો **સીહો** હુત્વા સત્થારં નિરોધસમાપત્તિસમાપન્નં દિસ્વા પસન્નચિત્તો વન્દિત્વા પદક્ખિણં કત્વા પીતિસોમનસ્સજાતો તિક્ખત્તું સીહનાદં નદિત્વા સત્તાહં બુદ્ધારમ્મણં પીતિંઅવિજહિત્વા પીતિસુખેનેવ ગોચરાય અપક્કમિત્વા જીવિતપરિચ્ચાગં કત્વા પયિરુપાસમાનો અટ્ઠાસિ. સત્થા સત્તાહચ્ચયેન નિરોધા વુટ્ઠિતો સીહં ઓલોકેત્વા ''ભિક્ખુસઙ્ઘેપિ ચિત્તં પસાદેત્વા સઙ્ઘં વન્દિસ્સતી''તિ ''ભિક્ખુસઙ્ઘો આગચ્છતૂ''તિ ચિન્તેસિ. ભિક્ખૂ તાવદેવ આગમિંસુ. સીહો સઙ્ઘે ચિત્તં પસાદેતિ. સત્થા તસ્સ માનસં ઓલોકેત્વા ''અનાગતે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

પદુમસ્સ પન ભગવતો ચમ્પકં નગરં અહોસિ અસમો નામ રાજા પિતા, માતા અસમા નામ, સાલો ચ ઉપસાલો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, વરુણો નામ ઉપટ્ઠાકો, રામા ચ સુરામા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, સોણરુક્ખો નામ બોધિ અટ્ઠપણ્ણાસહત્થુબ્બેધં સરીરં અહોસિ, આયુ વસ્સસતસહસ્સન્તિ.

તસ્સ અપરભાગે **નારદો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું, દુતિયે નવુતિકોટિસહસ્સાનિ, તતિયે અસીતિકોટિસહસ્સાનિ. તદા બોધિસત્તો **ઇસિપબ્બજ્જં** પબ્બજિત્વા પઞ્ચસુ અભિઞ્ઞાસુ, અટ્ઠસુ ચ સમાપત્તીસુ ચિણ્ણવસી હુત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ મહાદાનં દત્વા લોહિતચન્દનેન પૂજમકાસિ, સોપિ નં ''અનાગતે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ પન ભગવતો ધઞ્ઞવતી નામ નગરં અહોસિ, સુદેવો નામ ખત્તિયો પિતા, અનોમા નામ માતા, ભદ્દસાલો ચ જિતમિત્તો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, વાસિટ્ઠો નામ ઉપટ્ઠાકો, ઉત્તરા ચ ફગ્ગુની ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, મહાસોણરુક્ખો બોધિ, સરીરં અટ્ઠાસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, નવુતિ વસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

નારદબુદ્ધસ્સ પન અપરભાગે એકં અસઙ્ખ્યેય્યં અતિક્કમિત્વા ઇતો સતસહસ્સકપ્પમત્થકે એકસ્મિં કપ્પે એકોવ **પદુમુત્તરો** નામ બુદ્ધો ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું, દુતિયે વેભારપબ્બતે નવુતિકોટિસહસ્સાનિ, તતિયે અસીતિકોટિસહસ્સાનિ. તદા બોધિસત્તો **જટિલો** નામ મહારટ્ઠિયો હુત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ સચીવરં દાનં અદાસિ. સોપિ નં ''અનાગતે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ. પદુમુત્તરસ્સ પન ભગવતો કાલે તિત્થિયા નામ નાહેસું સબ્બે દેવમનુસ્સા બુદ્ધમેવ સરણમકંસુ.

તસ્સ નગરં હંસવતી નામ અહોસિ, પિતા આનન્દો નામ ખત્તિયો, માતા સુજાતા નામ, દેવલો ચ સુજાતો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા સુમનો નામ ઉપટ્ઠાકો, અમિતા ચ અસમા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, સલલરુક્ખો બોધિ, સરીરં અટ્ઠાસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, સરીરપ્પભા સમન્તતો દ્વાદસ યોજનાનિ ગણ્હિ વસ્સસતસહસ્સં આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે સત્તતિકપ્પસહસ્સાનિ અતિક્કમિત્વા ઇતો તિંસકપ્પસહસ્સમત્થકે **સુમેધો** ચ **સુજાતો** ચાતિ એકસ્મિં કપ્પે દ્વે બુદ્ધા નિબ્બત્તિંસુ. સુમેધસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે સુદસ્સનનગરે કોટિસતખીણાસવા અહેસું, દુતિયે નવુતિકોટિયો, તતિયે અસીતિકોટિયો. તદા બોધિસત્તો **ઉત્તરો** નામ બ્રાહ્મણમાણવો હુત્વા નિદહિત્વા ઠપિતંયેવ અસીતિકોટિધનં વિસ્સજ્જેત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ મહાદાનં દત્વા ધમ્મં સુત્વા સરણેસુ પતિટ્ઠાય નિક્ખમિત્વા પબ્બજિ. સોપિ નં ''અનાગતે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

સુમેધસ્સ ભગવતો સુદસ્સનં નામ નગરં અહોસિ, સુદત્તો નામ રાજા પિતા, માતાપિ સુદત્તા નામ, સરણો ચ સબ્બકામો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, સાગરો નામ ઉપટ્ઠાકો, રામા ચ સુરામા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, મહાનીપરુક્ખો બોધિ, સરીરં અટ્ઠાસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, આયુ નવુતિ વસ્સસહસ્સાનીતિ.

તસ્સ અપરભાગે **સુજાતો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે સટ્ઠિભિક્ખુસતસહસ્સાનિ અહેસું , દુતિયે પઞ્ઞાસં, તતિયે ચત્તાલીસં. તદા બોધિસત્તો **ચક્કવત્તિરાજા** હુત્વા ''બુદ્ધો ઉપ્પન્નો''તિ સુત્વા ઉપસઙ્કમિત્વા ધમ્મં સુત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ સદ્ધિં સત્તહિ રતનેહિ ચતુમહાદીપરજ્જં દત્વા સત્થુ સન્તિકે પબ્બજિ. સકલરટ્ઠવાસિનો રટ્ઠુપ્પાદં ગહેત્વા આરામિકકિચ્ચં સાધેન્તા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ નિચ્ચં મહાદાનં અદંસુ. સોપિ નં સત્થા બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો નગરં સુમઙ્ગલં નામ અહોસિ, ઉગ્ગતો નામ રાજા પિતા, પભાવતી નામ માતા, સુદસ્સનો ચ સુદેવો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, નારદો નામ ઉપટ્ઠાકો, નાગા ચ નાગસમાલા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, મહાવેળુરુક્ખો બોધિ, સો કિર મન્દચ્છિદ્દો ઘનક્ખન્ધો ઉપરિનિગ્ગતાહિ મહાસાખાહિ મોરપિઞ્છકલાપો વિય વિરોચિત્થ. તસ્સ ભગવતો સરીરં પણ્ણાસહત્થુબ્બેધં અહોસિ, આયુ નવુતિવસ્સસહસ્સાનીતિ.

તસ્સ અપરભાગે ઇતો અટ્ઠારસકપ્પસતમત્થકે એકસ્મિં કપ્પે **પિયદસ્સી**, **અત્થદસ્સી**, **ધમ્મદસ્સી**તિ તયો બુદ્ધા નિબ્બત્તિંસુ. **પિયદસ્સિસ્સાપિ** તયો સાવકસન્નિપાતા. પઠમે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું, દુતિયે નવુતિકોટિયો, તતિયે અસીતિકોટિયો. તદા બોધિસત્તો **કસ્સપો** નામ માણવો તિણ્ણં વેદાનં પારઙ્ગતો હુત્વા સત્થુ ધમ્મદેસનં સુત્વા કોટિસતસહસ્સધનપરિચ્ચાગેન સઙ્ઘારામં કારેત્વા સરણેસુ ચ સીલેસુ ચ પતિટ્ઠાસિ. અથ નં સત્થા ''અટ્ઠારસકપ્પસતચ્ચયેન બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો અનોમં નામ નગરં અહોસિ, પિતા સુદિન્નો નામ રાજા, માતા ચન્દા નામ, પાલિતો ચ સબ્બદસ્સી ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, સોભિતો નામ ઉપટ્ઠાકો, સુજાતા ચ ધમ્મદિન્ના ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, પિયઙ્ગુરુક્ખો બોધિ, સરીરં અસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, નવુતિવસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે **અત્થદસ્સી** નામ ભગવા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા. પઠમે અટ્ઠનવુતિભિક્ખુસતસહસ્સાનિ અહેસું, દુતિયે અટ્ઠાસીતિસહસ્સાનિ, તથા તતિયે. તદા બોધિસત્તો **સુસીમો** નામ મહિદ્ધિકો તાપસો હુત્વા દેવલોકતો મન્દારવપુપ્ફચ્છત્તં આહરિત્વા સત્થારં પૂજેસિ. સોપિ નં સત્થા બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો સોભણં નામ નગરં અહોસિ, સાગરો નામ રાજા પિતા, સુદસ્સના નામ માતા, સન્તો ચ ઉપસન્તો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, અભયો નામ ઉપટ્ઠાકો, ધમ્મા ચ સુધમ્મા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, ચમ્પકરુક્ખો બોધિ, સરીરં અસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, સરીરપ્પભા સમન્તતો સબ્બકાલં યોજનમત્તં ફરિત્વા અટ્ઠાસિ, આયુ વસ્સસતસહસ્સન્તિ.

તસ્સ અપરભાગે **ધમ્મદસ્સી** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા. પઠમસન્નિપાતે કોટિસતભિક્ખૂ અહેસું, દુતિયે નવુતિકોટિયો, તતિયે અસીતિકોટિયો. તદા બોધિસત્તો **સક્કો દેવરાજા** હુત્વા દિબ્બગન્ધપુપ્ફેહિ ચ દિબ્બતૂરિયેહિ ચ પૂજમકાસિ. સોપિ નં સત્થા બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો સરણં નામ નગરં અહોસિ, પિતા સરણો નામ રાજા, માતા સુનન્દા નામ, પદુમો ચ ફુસ્સદેવો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, સુનેત્તો નામ ઉપટ્ઠાકો, ખેમા ચ સબ્બનામા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, રત્તઙ્કુરરુક્ખો બોધિ, ''કકુધરુક્ખો''તિપિ ''બિમ્બિજાલો''તિપિ વુચ્ચતિ સરીરં પનસ્સ અસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, વસ્સસતસહસ્સં આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે ઇતો ચતુનવુતિકપ્પમત્થકે એકસ્મિં કપ્પે એકોવ **સિદ્ધત્થો** નામ બુદ્ધો ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા. પઠમસન્નિપાતે કોટિસતસહસ્સભિક્ખૂ અહેસું, દુતિયે નવુતિકોટિયો તતિયે અસીતિકોટિયો. તદા બોધિસત્તો ઉગ્ગતેજો અભિઞ્ઞાબલસમ્પન્નો **મઙ્ગલો** નામ તાપસો હુત્વા મહાજમ્બુફલં આહરિત્વા તથાગતસ્સ અદાસિ. સત્થા તં ફલં પરિભુઞ્જિત્વા ''ચતુનવુતિકપ્પમત્થકે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બોધિસત્તં બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો નગરં વેભારં નામ અહોસિ, પિતા જયસેનો નામ રાજા, માતા સુફસ્સા નામ, સમ્બલો ચ સુમિત્તો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, રેવતો નામ ઉપટ્ઠાકો, સીવલા ચ સુરામા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, કણિકારરુક્ખો બોધિ, સરીરં સટ્ઠિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, વસ્સસતસહસ્સં આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે ઇતો દ્વેનવુતિકપ્પમત્થકે **તિસ્સો ફુસ્સો**તિ એકસ્મિં કપ્પે દ્વે બુદ્ધા નિબ્બત્તિંસુ. **તિસ્સસ્સ** પન ભગવતો તયો સાવકસન્નિપાતા. પઠમસન્નિપાતે ભિક્ખૂનં કોટિસતં અહોસિ, દુતિયે નવુતિકોટિયો, તતિયે અસીતિકોટિયો. તદા બોધિસત્તો મહાભોગો

મહાયસો **સુજાતો** નામ ખત્તિયો હુત્વા ઇસિપબ્બજ્જં પબ્બજિત્વા મહિદ્ધિકભાવં પત્વા ''બુદ્ધો ઉપ્પન્નો''તિ સુત્વા દિબ્બમન્દારવપદુમપારિચ્છત્તકપુપ્ફાનિ આદાય ચતુપરિસમજ્ઝે ગચ્છન્તં તથાગતં પૂજેસિ, આકાસે પુપ્ફવિતાનં હુત્વા અટ્ઠાસિ. સોપિ નં સત્થા ''ઇતો દ્વેનવુતિકપ્પમત્થકે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો ખેમં નામ નગરં અહોસિ, પિતા જનસન્ધો નામ ખત્તિયો, માતા પદુમા નામ, બ્રહ્મદેવો ચ ઉદયો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા સમઙ્ગો નામ ઉપટ્ઠાકો, ફુસ્સા ચ સુદત્તા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા અસનરુક્ખો બોધિ, સરીરં સટ્ઠિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, વસ્સસતસહસ્સં આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે **ફુસ્સો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે સટ્ઠિ ભિક્ખુસતસહસ્સાનિ અહેસું, દુતિયે પણ્ણાસ, તતિયે દ્વત્તિંસ. તદા બોધિસત્તો **વિજિતાવી** નામ ખત્તિયો હુત્વા મહારજ્જં પહાય સત્થુ સન્તિકે પબ્બજિત્વા તીણિ પિટકાનિ ઉગ્ગહેત્વા મહાજનસ્સ ધમ્મકથં કથેસિ. સીલપારમિઞ્ચ પૂરેસિ. સોપિ નં ''બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો કાસિ નામ નગરં અહોસિ, જયસેનો નામ રાજા પિતા, સિરિમા નામ માતા, સુરક્ખિતો ચ ધમ્મસેનો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, સભિયો નામ ઉપટ્ઠાકો, ચાલા ચ ઉપચાલા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા , આમલકરુક્ખો બોધિ, સરીરં અટ્ઠપણ્ણાસહત્થુબ્બેધં અહોસિ, નવુતિ વસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે ઇતો એકનવુતિકપ્પે **વિપસ્સી** નામ ભગવા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા , પઠમસન્નિપાતે અટ્ઠસટ્ઠિભિક્ખુસતસહસ્સાનિ અહેસું, દુતિયે એકસતસહસ્સં, તતિયે અસીતિસહસ્સાનિ. તદા બોધિસત્તો મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો **અતુલો** નામ નાગરાજા હુત્વા સત્તરતનખચિતં સોવણ્ણમયં મહાપીઠં ભગવતો અદાસિ. સોપિ નં સત્થા ''ઇતો એકનવુતિકપ્પે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો બન્ધુમતી નામ નગરં અહોસિ, બન્ધુમા નામ રાજા પિતા. બન્ધુમતી નામ માતા, ખણ્ડો ચ તિસ્સો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, અસોકો નામ ઉપટ્ઠાકો, ચન્દા ચ ચન્દમિત્તા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા પાટલિરુક્ખો બોધિ, સરીરં અસીતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, સરીરપ્પભા સદા સત્ત યોજનાનિ ફરિત્વા અટ્ઠાસિ, અસીતિવસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે ઇતો એકતિંસકપ્પે **સિખી, વેસ્સભૂ** ચાતિ દ્વે બુદ્ધા અહેસું. **સિખિસ્સાપિ** ભગવતો તયો સાવકસન્નિપાતા, પઠમસન્નિપાતે ભિક્ખુસતસહસ્સં અહોસિ, દુતિયે અસીતિસહસ્સાનિ, તતિયે સત્તતિ. તદા બોધિસત્તો **અરિન્દમો** નામ રાજા હુત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ સચીવરં મહાદાનં પવત્તેત્વા સત્તરતનપટિમણ્ડિતં હત્થિરતનં દત્વા હત્થિપ્પમાણં કત્વા કપ્પિયભણ્ડં અદાસિ. સોપિ નં ''ઇતો એકતિંસકપ્પે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ પન ભગવતો અરુણવતી નામ નગરં અહોસિ, અરુણવા નામ ખત્તિયો પિતા, પભાવતી નામ માતા, અભિભૂ ચ સમ્ભવો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા ખેમઙ્કરો નામ ઉપટ્ઠાકો, સખિલા ચ પદુમા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, પુણ્ડરીકરુક્ખો બોધિ, સરીરં સત્તતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, સરીરપ્પભા યોજનત્તયં ફરિત્વા અટ્ઠાસિ, સત્તહિવસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે **વેસ્સભૂ** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ તયો સાવકસન્નિપાતા પઠમસન્નિપાતે અસીતિભિક્ખુસહસ્સાનિ અહેસું દુતિયે સત્તતિ, તતિયે સટ્ઠિ. તદા બોધિસત્તો **સુદસ્સનો** નામ રાજા હુત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ સચીવરં મહાદાનં દત્વા સત્થુ સન્તિકે પબ્બજિત્વા આચારગુણસમ્પન્નો બુદ્ધરતને ચિત્તીકારપીતિબહુલો અહોસિ. સોપિ નં ''ઇતો એકતિંસે કપ્પે બુદ્ધો ભવિસ્સસી''તિ બ્યાકાસિ.

તસ્સ પન ભગવતો અનોમં નામ નગરં અહોસિ, સુપ્પતીતો નામ રાજા પિતા, યસવતી નામ માતા, સોણો ચ ઉત્તરો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા ઉપસન્તો નામ ઉપટ્ઠાકો દામા ચ સમાલા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, સાલરુક્ખો બોધિ, સરીરં સટ્ઠિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, સટ્ઠિવસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે ઇમસ્મિં કપ્પે ચત્તારો બુદ્ધા નિબ્બત્તા **કકુસન્ધો, કોણાગમનો, કસ્સપો, અમ્હાકં ભગવાતિ. કકુસન્ધસ્સ** ભગવતો એકો સાવકસન્નિપાતો, તત્થ ચત્તાલીસભિક્ખુસહસ્સાનિ અહેસું. તદા બોધિસત્તો **ખેમો** નામ રાજા હુત્વા બુદ્ધપ્પમુખસ્સ ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ સપત્તચીવરં મહાદાનઞ્ચ અઞ્જનાદિભેસજ્જાનિ ચ દત્વા સત્થુ ધમ્મદેસનં સુત્વા પબ્બજિ. સોપિ નં સત્થા બ્યાકાસિ.

કકુસન્ધસ્સ પન ભગવતો ખેમં નામ નગરં અહોસિ, અગ્ગિદત્તો નામ બ્રાહ્મણો પિતા, વિસાખા નામ બ્રાહ્મણી માતા, વિધુરો ચ સઞ્જીવો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, બુદ્ધિજો નામ ઉપટ્ઠાકો સામા ચ ચમ્પા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા મહાસિરીસરુક્ખો બોધિ સરીરં ચત્તાલીસહત્થુબ્બેધં અહોસિ, ચત્તાલીસવસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે **કોણાગમનો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ એકો સાવકસન્નિપાતો, તત્થ તિંસભિક્ખુસહસ્સાનિ અહેસું. તદા બોધિસત્તો **પબ્બતો** નામ રાજા હુત્વા અમચ્ચગણપરિવુતો સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા ધમ્મદેસનં સુત્વા બુદ્ધપ્પમુખં ભિક્ખુસઙ્ઘં નિમન્તેત્વા મહાદાનં પવત્તેત્વા પત્તુણ્ણચીનપટકોસેય્યકમ્બલદુકુલાનિ ચેવ સુવણ્ણપાદુકઞ્ચ દત્વા સત્થુ સન્તિકે પબ્બજિ. સોપિ નં સત્થા બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો સોભવતી નામ નગરં અહોસિ, યઞ્ઞદત્તો નામ બ્રાહ્મણો પિતા, ઉત્તરા નામ બ્રાહ્મણી માતા, ભિય્યોસો ચ ઉત્તરો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, સોત્થિજો નામ ઉપટ્ઠાકો, સમુદ્દા ચ ઉત્તરા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, ઉદુમ્બરરુક્ખો બોધિ, સરીરં તિંસહત્થુબ્બેધં અહોસિ, તિંસવસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ અપરભાગે **કસ્સપો** નામ સત્થા ઉદપાદિ. તસ્સાપિ એકોવ સાવકસન્નિપાતો, તત્થ વીસતિભિક્ખુસહસ્સાનિ અહેસું. તદા બોધિસત્તો **જોતિપાલો** નામ માણવો તિણ્ણં વેદાનં પારગૂ ભૂમિયઞ્ચેવ અન્તલિક્ખે ચ પાકટો ઘટિકારસ્સ કુમ્ભકારસ્સ મિત્તો અહોસિ, સો તેન સદ્ધિં સત્થારં ઉપસઙ્કમિત્વા ધમ્મકથં સુત્વા પબ્બજિત્વા આરદ્ધવીરિયો તીણિ પિટકાનિ ઉગ્ગહેત્વા વત્તસમ્પત્તિયા બુદ્ધસાસનં સોભેસિ. સોપિ નં સત્થા બ્યાકાસિ.

તસ્સ ભગવતો જાતનગરં બારાણસી નામ અહોસિ. બ્રહ્મદત્તો નામ બ્રાહ્મણો પિતા, ધનવતી નામ બ્રાહ્મણી માતા, તિસ્સો ચ ભારદ્વાજો ચ દ્વે અગ્ગસાવકા, સબ્બમિત્તો નામ ઉપટ્ઠાકો અનુળા ચ ઉરુવેળા ચ દ્વે અગ્ગસાવિકા, નિગ્રોધરુક્ખો બોધિ સરીરં વીસતિહત્થુબ્બેધં અહોસિ, વીસતિવસ્સસહસ્સાનિ આયૂતિ.

તસ્સ પન ભગવતો ઓરભાગે ઠપેત્વા ઇમં સમ્માસમ્બુદ્ધં અઞ્ઞો બુદ્ધો નામ નત્થિ. ઇતિ **દીપઙ્કરાદીનં ચતુવીસતિયા બુદ્ધાનં** સન્તિકે લદ્ધબ્યાકરણો પન બોધિસત્તો યેનેન –

“મનુસ્સત્તં લિઙ્ગસમ્પત્તિ, હેતુ સત્થારદસ્સનં;
પબ્બજ્જા ગુણસમ્પત્તિ, અધિકારો ચ છન્દતા;
અટ્ઠધમ્મસમોધાના, અભિનીહારો સમિજ્ઝતી”તિ. (બુ॰ વં॰ ૨.૫૯);

ઇમે અટ્ઠ ધમ્મે સમોધાનેત્વા દીપઙ્કરપાદમૂલે કતાભિનીહારેન “હન્દ બુદ્ધકરે ધમ્મે વિચિનામિ ઇતો ચિતો”તિ ઉસ્સાહં કત્વા “વિચિનન્તો તદાદક્ખિં, પઠમં દાનપારમિ”ન્તિ દાનપારમિતાદયો બુદ્ધકરા ધમ્મા દિટ્ઠા, તે પૂરેન્તો યાવ વેસ્સન્તરત્તભાવા આગમિ. આગચ્છન્તો ચ યે તે કતાભિનીહારાનં બોધિસત્તાનં આનિસંસા સંવણ્ણિતા –

“એવં સબ્બઙ્ગસમ્પન્ના, બોધિયા નિયતા નરા;
સંસરં દીઘમદ્ધાનં, કપ્પકોટિસતેહિપિ.

“અવીચિમ્હિ નુપ્પજ્જન્તિ, તથા લોકન્તરેસુ ચ;
નિજ્ઝામતણ્હા ખુપ્પિપાસા, ન હોન્તિ કાલકઞ્જિકા.

“ન હોન્તિ ખુદ્દકા પાણા, ઉપ્પજ્જન્તાપિ દુગ્ગતિં;
જાયમાના મનુસ્સેસુ, જચ્ચન્ધા ન ભવન્તિ તે.

“સોતવેકલ્લતા નત્થિ, ન ભવન્તિ મૂગપક્ખિકા;
ઇત્થિભાવં ન ગચ્છન્તિ, ઉભતોબ્યઞ્જનપણ્ડકા.

“ન ભવન્તિ પરિયાપન્ના, બોધિયા નિયતા નરા;
મુત્તા આનન્તરિકેહિ, સબ્બત્થ સુદ્ધગોચરા.

“મિચ્છાદિટ્ઠિં ન સેવન્તિ, કમ્મકિરિયદસ્સના;
વસમાનાપિ સગ્ગેસુ, અસઞ્ઞં નુપપજ્જરે.

“સુદ્ધાવાસેસુ દેવેસુ, હેતુ નામ ન વિજ્જતિ;
નેક્ખમ્મનિન્ના સપ્પુરિસા, વિસંયુત્તા ભવાભવે;

ચરન્તિ લોકત્થચરિયાયો, પૂરેન્તિ સબ્બપારમી''તિ.

તે આનિસંસે અધિગન્ત્વાવ આગતો. પારમિયો પૂરેન્તસ્સ ચ તસ્સ અકિત્તિબ્રાહ્મણકાલે સઙ્ખબ્રાહ્મણકાલે ધનઞ્ચયરાજકાલે મહાસુદસ્સનરાજકાલે મહાગોવિન્દકાલે નિમિમહારાજકાલે ચન્દકુમારકાલે વિસય્હસેટ્ઠિકાલે સિવિરાજકાલે વેસ્સન્તરરાજકાલેતિ દાનપારમિતાય પૂરિતત્તભાવાનં પરિમાણં નામ નત્થિ. એકન્તેન પનસ્સ સસપણ્ડિતજાતકાલે –

''ભિક્ખાય ઉપગતં દિસ્વા, સકત્તાનં પરિચ્ચજિં;
દાનેન મે સમો નત્થિ, એસા મે દાનપારમી''તિ. (ચરિયા॰ ૧.૧૪૩ તસ્સુદ્દાન –

એવં અત્તપરિચ્ચાગં કરોન્તસ્સ **દાનપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

તથા સીલવનાગરાજકાલે ચમ્પેય્યનાગરાજકાલે ભૂરિદત્તનાગરાજકાલે છદ્દન્તનાગરાજકાલે જયદ્દિસરાજપુત્તકાલે અલીનસત્તુકુમારકાલેતિ સીલપારમિતાય પૂરિતત્તભાવાનં પરિમાણં નામ નત્થિ. એકન્તેન પનસ્સ સઙ્ખપાલજાતકાલે –

''સૂલેહિપિ વિજ્ઝિયન્તો, કોટ્ટિયન્તોપિ સત્તિહિ;
ભોજપુત્તે ન કુપ્પામિ, એસા મે સીલપારમી''તિ. (ચરિયા॰ ૨.૯૧) –

એવં અત્તપરિચ્ચાગં કરોન્તસ્સ **સીલપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

તથા સોમનસ્સકુમારકાલે હત્થિપાલકુમારકાલે અયોઘરપણ્ડિતકાલેતિ મહારજ્જં પહાય નેક્ખમ્મપારમિતાય પૂરિતત્તભાવાનં પરિમાણં નામ નત્થિ. એકન્તેન પનસ્સ ચૂળસુતસોમજાતકાલે –

''મહારજ્જં હત્થગતં, ખેળપિણ્ડંવ છડ્ડયિં;
ચજતો ન હોતિ લગનં, એસા મે નેક્ખમ્મપારમી''તિ. –

એવં નિસ્સઙ્ગતાય રજ્જં છડ્ડેત્વા નિક્ખમન્તસ્સ **નેક્ખમ્મપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

તથા વિધુરપણ્ડિતકાલે મહાગોવિન્દપણ્ડિતકાલે કુદાલપણ્ડિતકાલે અરકપણ્ડિતકાલે બોધિપરિબ્બાજકકાલે મહોસધપણ્ડિતકાલેતિ પઞ્ઞાપારમિતાય પૂરિતત્તભાવાનં પરિમાણં નામ નત્થિ. એકન્તેન પનસ્સ સત્તુભસ્તજાતકે સેનકપણ્ડિતકાલે –

''પઞ્ઞાય વિચિનન્તોહં, બ્રાહ્મણં મોચયિં દુખા;
પઞ્ઞાય મે સમો નત્થિ, એસા મે પઞ્ઞાપારમી''તિ. –

અન્તોભસ્તગતં સપ્પં દસ્સેન્તસ્સ **પઞ્ઞાપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

તથા વીરિયપારમિતાદીનમ્પિ પૂરિતત્તભાવાનં પરિમાણં નામ નત્થિ. એકન્તેન પનસ્સ મહાજનકજાતકે –

''અતીરદસ્સી જલમજ્ઝે, હતા સબ્બેવ માનુસા;
ચિત્તસ્સ અઞ્ઞથા નત્થિ, એસા મે વીરિયપારમી''તિ. –

એવં મહાસમુદ્દં તરન્તસ્સ **વીરિયપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

ખન્તિવાદીજાતકે –

''અચેતનંવ કોટ્ટેન્તે, તિણ્હેન ફરસુના મમં;
કાસિરાજે ન કુપ્પામિ, એસા મે ખન્તિપારમી''તિ. –

એવં અચેતનભાવેન વિય મહાદુક્ખં અધિવાસેન્તસ્સ **ખન્તિપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

મહાસુતસોમજાતકે –

‘‘સચ્ચવાચં અનુરક્ખન્તો, ચજિત્વા મમ જીવિતં;
મોચેસિં એકસતં ખત્તિયે, એસા મે સચ્ચપારમી’’તિ. –

એવં જીવિતં ચવિત્વા સચ્ચમનુરક્ખન્તસ્સ **સચ્ચપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

મૂગપક્ખજાતકે –

‘‘માતા પિતા ન મે દેસ્સા, નપિ દેસ્સં મહાયસં;
સબ્બઞ્ઞુતં પિયં મય્હં, તસ્મા વતમધિટ્ઠહિ’’ન્તિ. –

એવં જીવિતં ચજિત્વા વતં અધિટ્ઠહન્તસ્સ **અધિટ્ઠાનપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

એકરાજજાતકે –

‘‘ન મં કોચિ ઉત્તસતિ, નપિહં ભાયામિ કસ્સચિ;
મેત્તાબલેનુપત્થદ્ધો, રમામિ પવને તદા’’તિ. (ચરિયા॰ ૩.૧૧૩) –

એવં જીવિતં અનપલોકેત્વા મેત્તાયન્તસ્સ **મેત્તાપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા.

લોમહંસજાતકે –

‘‘સુસાને સેય્યં કપ્પેમિ, છવટ્ઠિકં ઉપનિધાયહં;
ગામણ્ડલા ઉપાગન્ત્વા, રૂપં દસ્સેન્તિ નપ્પક’’ન્તિ. –

એવં ગામદારકેસુ નિટ્ઠુભનાદીહિ ચેવ માલાગન્ધૂપહારાદીહિ ચ સુખદુક્ખં ઉપ્પાદેન્તેસુપિ ઉપેક્ખનં અનતિવત્તેન્તસ્સ **ઉપેક્ખાપારમિતા** પરમત્થપારમી નામ જાતા. અયમેત્થ સઙ્ખેપો, વિત્થારતો પનેસ અત્થો ચરિયાપિટકતો ગહેતબ્બો.

એવં પારમિયો પૂરેત્વા વેસ્સન્તરત્તભાવે ઠિતો –

‘‘અચેતનાયં પથવી, અવિઞ્ઞાય સુખં દુખં;
સાપિ દાનબલા મય્હં, સત્તક્ખત્તું પકમ્પથા’’તિ. (ચરિયા॰ ૧.૧૨૪);

એવં મહાપથવીકમ્પનાનિ મહાપુઞ્ઞાનિ કત્વા આયુપરિયોસાને તતો ચુતો તુસિતભવને નિબ્બત્તિ, તત્થ અઞ્ઞે દેવે દસહિ ઠાનેહિ અધિગણ્હિત્વા ‘‘યાવતાયુકં દિબ્બસમ્પત્તિં અનુભવન્તો મનુસ્સગણનાય ઇદાનિ સત્તહિ દિવસેહિ આયુક્ખયં પાપુણિસ્સતી’’તિ વત્થાનિ કિલિસ્સન્તિ, માલા મિલાયન્તિ, કચ્છેહિ સેદા મુચ્ચન્તિ, કાયે વેવણ્ણિયં ઓક્કમતિ, દેવો દેવાસને ન સણ્ઠહતીતિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ પુબ્બનિમિત્તેસુ ઉપ્પન્નેસુ તાનિ દિસ્વા ‘‘સુઞ્ઞા વત ભો સગ્ગા ભવિસ્સન્તી’’તિ સંવેગજાતાહિ દેવતાહિ મહાસત્તસ્સ પૂરિતપારમિભાવં ઞત્વા ‘‘ઇમસ્મિં ઇદાનિ અઞ્ઞં દેવલોકં અનુપગન્ત્વા મનુસ્સલોકે ઉપ્પજ્જિત્વા બુદ્ધભાવં પત્તે પુઞ્ઞાનિ કત્વા ચુતા ચુતા મનુસ્સા દેવલોકં પરિપૂરેસ્સન્તી’’તિ ચિન્તેત્વા –

‘‘યતોહં તુસિતે કાયે, સન્તુસિતો નામહં તદા;
દસસહસ્સી સમાગન્ત્વા, યાચન્તિ પઞ્જલી મમં.

‘‘કાલો દેવ મહાવીર, ઉપ્પજ્જ માતુકુચ્છિયં;
સદેવકં તારયન્તો, બુજ્ઝસ્સુ અમતં પદ’’ન્તિ. (બુ॰ વં॰ ૧.૬૬-૬૭);

એવં બુદ્ધભાવત્થાય આયાચિતો કાલં, દીપં, દેસં, કુલં, જનેત્તિયા આયુપ્પમાણન્તિ ઇમાનિ **પઞ્ચ મહાવિલોકનાનિ** વિલોકેત્વા કતસન્નિટ્ઠાનો તતો ચુતો સક્યરાજકુલે પટિસન્ધિં ગહેત્વા તત્થ મહાસમ્પત્તિયા પરિહરિયમાનો અનુક્કમેન ભદ્રયોબ્બનં અનુપાપુણિ. ઇમસ્મિં અન્તરે ‘‘સતો સમ્પજાનો આનન્દ બોધિસત્તો તુસિતા કાયા ચવિત્વા માતુકુચ્છિં ઓક્કમી’’તિઆદીનં (મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૦) સુત્તપદાનઞ્ચેવ તેસં અટ્ઠકથાય ચ વસેન વિત્થારો વેદિતબ્બો.

સો તિણ્ણં ઉતૂનં અનુચ્છવિકેસુ તીસુ પાસાદેસુ દેવલોકસિરિં વિય રજ્જસિરિં અનુભવમાનો ઉય્યાનકીળાય ગમનસમયે અનુક્કમેન જિણ્ણબ્યાધિમતસઙ્ખાતે તયો દેવદૂતે દિસ્વા સઞ્જાતસંવેગો નિવત્તિત્વા ચતુત્થવારે પબ્બજિતં દિસ્વા 'સાધુ પબ્બજ્જા'તિ પબ્બજ્જાય રુચિં ઉપ્પાદેત્વા ઉય્યાનં ગન્ત્વા તત્થ દિવસભાગં ખેપેત્વા મઙ્ગલપોક્ખરણીતીરે નિસિન્નો કપ્પકવેસં ગહેત્વા આગતેન વિસ્સકમ્મેન દેવપુત્તેન અલઙ્કતપટિયત્તો રાહુલભદ્દસ્સ જાતસાસનં સુત્વા પુત્તસિનેહસ્સ બલવભાવં ઞત્વા 'યાવ ઇદં બન્ધનં ન વડ્ઢતિ તાવદેવ નં છિન્દિસ્સામી'તિ ચિન્તેત્વા સાયં નગરં પવિસન્તો –

> ''નિબ્બુતા નૂન સા માતા, નિબ્બુતો નૂન સો પિતા;
> નિબ્બુતા નૂન સા નારી, યસ્સાયં ઈદિસો પતી''તિ. (બુ॰ વં॰ અટ્ઠ॰ ૨૭ અવિદૂરેનિદાનકથા; ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૦ સારિપુત્તત્થેરવત્થુ; અપ॰ અટ્ઠ॰ ૧.અવિદૂરેનિદાનકથા; જા॰ અટ્ઠ॰ ૧.અવિદૂરેનિદાનકથા);

કિસાગોતમિયા નામ પિતુચ્છાધીતાય ભાસિતં ઇમં ગાથં સુત્વા, 'અહં ઇમાય નિબ્બુતપદં સાવિતો'તિ ગીવતો સતસહસ્સગ્ઘનિકં મુત્તાહારં મુઞ્ચિત્વા, તસ્સા પેસેત્વા, અત્તનો ભવનં પવિસિત્વા, સિરિસયને નિસિન્નો નિદ્દાવસેન નાટકાનં વિપ્પકારં દિસ્વા, નિબ્બિન્નહદયો છન્નં ઉટ્ઠાપેત્વા, કણ્ડકં આહરાપેત્વા, કણ્ડકં આરુય્હ, છન્નસહાયોવ દસસહસ્સિલોકધાતુદેવતાહિ કતપરિવારો મહાભિનિક્ખમનં નિક્ખમિત્વા, તેનેવ રત્તાવસેસેન તીણિ મહારજ્જાનિ અતિક્કમ્મ અનોમાનદીતીરે પબ્બજિત્વા, અનુક્કમેન રાજગહં ગન્ત્વા, તત્થ પિણ્ડાય ચરિત્વા, પણ્ડવપબ્બતપબ્ભારે નિસિન્નો મગધરાજેન રજ્જેન નિમન્તિયમાનો તં પટિક્ખિપિત્વા, સબ્બઞ્ઞુતં પત્વા તસ્સ વિજિતં આગમનત્થાય તેન ગહિતપટિઞ્ઞો , આળારઞ્ચ ઉદકઞ્ચ ઉપસઙ્કમિત્વા, તેસં સન્તિકે અધિગતવિસેસેન અપરિતુટ્ઠો છબ્બસ્સાનિ મહાપધાનં પદહિત્વા, વિસાખાપુણ્ણમદિવસે પાતોવ સેનાનિગમે સુજાતાય દિન્નં પાયાસં પરિભુઞ્જિત્વા, નેરઞ્જરાય નદિયા સુવણ્ણપાતિં પવાહેત્વા, નેરઞ્જરાય તીરે મહાવનસણ્ડે નાનાસમાપત્તીહિ દિવસભાગં વીતિનામેત્વા, સાયન્હસમયે સોત્થિયેન દિન્નં અટ્ઠતિણમુટ્ઠિં ગહેત્વા, કાળેન નાગરાજેન અભિત્થુતગુણો બોધિમણ્ડં આરુય્હ તિણાનિ સન્થરિત્વા, 'ન તાવિમં પલ્લઙ્કં ભિન્દિસ્સામિ યાવ મે ન અનુપાદાય આસવેહિ ચિત્તં વિમુચ્ચિસ્સતી'તિ પટિઞ્ઞં કત્વા, પાચીનદિસાભિમુખો નિસીદિત્વા, સૂરિયે અનત્થઙ્ગમિતેયેવ મારબલં વિધમિત્વા, પઠમયામે પુબ્બેનિવાસઞાણં, મજ્ઝિમયામે ચુતૂપપાતઞાણં પત્વા, પચ્છિમયામાવસાને દસબલચતુવેસારજ્જાદિસબ્બબુદ્ધગુણપટિમણ્ડિતં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પટિવિજ્ઝન્તોયેવ ઇમં અભિધમ્મનયસમુદ્દં અધિગઞ્છિ. એવમસ્સ **અધિગમનિદાનં** વેદિતબ્બં.

એવં અધિગતાભિધમ્મો એકપલ્લઙ્કેન નિસિન્નસત્તાહં અનિમિસસત્તાહં ચઙ્કમનસત્તાહઞ્ચ અતિક્કમિત્વા, ચતુત્થે સત્તાહે સયમ્ભૂઞાણાધિગમેન અધિગતં અભિધમ્મં વિચિનિત્વા અપરાનિપિ અજપાલમુચલિન્દરાજાયતનેસુ તીણિ સત્તાહાનિ વીતિનામેત્વા, અટ્ઠમે સત્તાહે અજપાલનિગ્રોધરુક્ખમૂલે નિસિન્નો ધમ્મગમ્ભીરતાપચ્ચવેક્ખણેન અપ્પોસ્સુક્કતં આપજ્જમાનો દસસહસ્સિમહાબ્રહ્મપરિવારેન સહમ્પતિબ્રહ્મુના આયાચિતધમ્મદેસનો બુદ્ધચક્ખુના લોકં ઓલોકેત્વા, બ્રહ્મુનો અજ્ઝેસનં આદાય ''કસ્સ નુ ખો અહં પઠમં ધમ્મં દેસેય્ય'ન્તિ ઓલોકેન્તો આળારુદકાનં કાલઙ્કતભાવં ઞત્વા, પઞ્ચવગ્ગિયાનં ભિક્ખૂનં બહૂપકારતં અનુસ્સરિત્વા, ઉટ્ઠાયાસના કાસિપુરં ગચ્છન્તો અન્તરામગ્ગે ઉપકેન સદ્ધિં મન્તેત્વા, આસાળ્હીપુણ્ણમદિવસે ઇસિપતને મિગદાયે પઞ્ચવગ્ગિયાનં ભિક્ખૂનં વસનટ્ઠાનં પત્વા,તે અનનુચ્છવિકેન સમુદાચારેન સમુદાચરન્તે સઞ્ઞાપેત્વા, ધમ્મચક્કં પવત્તેન્તો અઞ્ઞાસિકોણ્ડઞ્ઞત્થેરપ્પમુખા અટ્ઠારસ બ્રહ્મકોટિયો અમતપાનં પાયેસિ. એવં યાવ ધમ્મચક્કપ્પવત્તના **દેસનાનિદાનં** વેદિતબ્બં. અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન સાટ્ઠકથાનં **અરિયપરિયેસન**(મ॰ નિ॰ ૧.૨૭૪) **પબ્બજ્જસુત્તાદીનં** (સુ॰ નિ॰ ૪૦૭ આદયો) વસેન વેદિતબ્બો.

એવં અધિગમનિદાનદેસનાનિદાનસમ્પન્નસ્સ પનસ્સ અભિધમ્મસ્સ અપરાનિપિ દૂરેનિદાનં, અવિદૂરેનિદાનં, સન્તિકેનિદાનન્તિ તીણિ નિદાનાનિ. તત્થ દીપઙ્કરપાદમૂલતો પટ્ઠાય યાવ તુસિતપુરા **દૂરેનિદાનં** વેદિતબ્બં. તુસિતપુરતો પટ્ઠાય યાવ બોધિમણ્ડા **અવિદૂરેનિદાનં**. 'એકં સમયં ભગવા દેવેસુ વિહરતિ તાવતિંસેસુ પારિચ્છત્તકમૂલે પણ્ડુકમ્બલસિલાયં, તત્થ ખો ભગવા દેવાનં તાવતિંસાનં અભિધમ્મકથં કથેસી'તિ ઇદમસ્સ **સન્તિકેનિદાનં**. અયં તાવ નિદાનકથા.

નિદાનકથા નિટ્ઠિતા.

૧. ચિત્તુપ્પાદકણ્ડો

તિકમાતિકાપદવણ્ણના

ઇદાનિ

ઇતિ મે ભાસમાનસ્સ, અભિધમ્મકથં ઇમં;
અવિક્ખિત્તા નિસામેથ, દુલ્લભા હિ અયં કથાતિ.

એવં પટિઞ્ઞાતાય અભિધમ્મકથાય કથનોકાસો સમ્પત્તો. તત્થ યસ્મા અભિધમ્મો નામ ધમ્મસઙ્ગણીઆદીનિ સત્તપ્પકરણાનિ; ધમ્મસઙ્ગણીપિ ચિત્તુપ્પાદકણ્ડાદીનં વસેન ચત્તારિ કણ્ડાનિ; ચિત્તુપ્પાદકણ્ડમ્પિ માતિકાપદભાજનીયવસેન દુવિધં; તત્થ માતિકા આદિ; સાપિ તિકમાતિકા દુકમાતિકાતિ દુવિધા; તત્થ તિકમાતિકા આદિ; તિકમાતિકાયપિ કુસલત્તિકં કુસલત્તિકેપિ કુસલા ધમ્માતિ ઇદં પદં; તસ્મા –

ઇતો પટ્ઠાય ગમ્ભીરં, અભિધમ્મકથં ઇમં;
વુચ્ચમાનં નિસામેથ, એકગ્ગા સાધુ સાધવોતિ.

૧. ‘‘કુસલા ધમ્મા, અકુસલા ધમ્મા, અબ્યાકતા ધમ્મા’’તિ અયં તાવ આદિપદેન લદ્ધનામો કુસલત્તિકો નામ. ‘‘સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા ધમ્મા, દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા ધમ્મા, અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા ધમ્મા’’તિ અયં સબ્બપદેહિ લદ્ધનામો વેદનાત્તિકો નામ. એવં આદિપદવસેન વા સબ્બપદવસેન વા સબ્બેસમ્પિ તિકદુકાનં નામં વેદિતબ્બં . સબ્બેવ ચેતે પઞ્ચદસહિ પરિચ્છેદેહિ વવત્થિતા. તિકાનઞ્હિ એકો પરિચ્છેદો, દુકાનં ચતુદ્દસ. ‘‘હેતૂ ધમ્મા, નહેતૂ ધમ્મા’’તિઆદયો હિ છ દુકા ગન્થતો ચ અત્થતો ચ અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધેન કણ્ણિકા વિય ઘટા વિય હુત્વા ઠિતત્તા ‘હેતુગોચ્છકો’તિ વુચ્ચતિ. તતો અપરે ‘‘સપ્પચ્ચયા ધમ્મા અપ્પચ્ચયા ધમ્મા’’તિઆદયો સત્ત દુકા, અઞ્ઞમઞ્ઞં અસમ્બન્ધા, કેવલં દુકસામઞ્ઞતો ઉચ્ચિનિત્વા ઉચ્ચિનિત્વા વિસું વિસું ગોચ્છકન્તરે ઠપિતત્તા અઞ્ઞેહિ ચ મહન્તરદુકેહિ ચૂળકત્તા ‘ચૂળન્તરદુકા’તિ વેદિતબ્બા. તતો પરં આસવદુકાદીનં છન્નં વસેન ‘આસવગોચ્છકો’ ; તથા સંયોજનદુકાદીનં વસેન ‘સંયોજનગોચ્છકો’; તથા ગન્થઓઘયોગનીવરણદુકાદીનં વસેન ‘ગન્થઓઘયોગનીવરણગોચ્છકા’; પરામાસદુકાદીનં પઞ્ચન્નં વસેન ‘પરામાસગોચ્છકો’તિ. સબ્બેપિ સત્ત ગોચ્છકા વેદિતબ્બા. તતો પરં ‘‘સારમ્મણા ધમ્મા’’તિઆદયો ચતુદ્દસ દુકા ‘મહન્તરદુકા’ નામ. તતો ઉપાદાનદુકાદયો છ દુકા ‘ઉપાદાનગોચ્છકો’ નામ. તતો કિલેસદુકાદયો અટ્ઠ દુકા ‘કિલેસગોચ્છકો’ નામ. તતો પરં દસ્સનેનપહાતબ્બદુકાદયો અટ્ઠારસ દુકા અભિધમ્મમાતિકાય પરિયોસાને ઠપિતત્તા ‘પિટ્ઠિદુકા’ નામ. ‘‘વિજ્જાભાગિનો ધમ્મા અવિજ્જાભાગિનો ધમ્મા’’તિઆદયો પન દ્વાચત્તાલીસ દુકા ‘સુત્તન્તિકદુકા’ નામ. એવં સબ્બેપેતે પઞ્ચદસહિ પરિચ્છેદેહિ વવત્થિતાતિ વેદિતબ્બા.

એવં વવત્થિતા પનેતે સપ્પદેસનિપ્પદેસવસેન દ્વે કોટ્ઠાસા હોન્તિ. તેસુ હિ નવ તિકા એકસત્તતિ ચ દુકા સપ્પદેસાનં રૂપારૂપધમ્માનં પરિગ્ગહિતત્તા સપ્પદેસા નામ. અવસેસા તેરસ તિકા એકસત્તતિ ચ દુકા નિપ્પદેસા નામ. તત્થ તિકેસુ તાવ વેદનાત્તિકો વિતક્કત્તિકો પીતિત્તિકો ઉપ્પન્નત્તિકો અતીતત્તિકો ચત્તારો આરમ્મણત્તિકાતિ ઇમે નવ તિકા સપ્પદેસા નામ. દુકેસુ હેતુગોચ્છકાદીનં ઉપાદાનગોચ્છકપરિયોસાનાનં નવન્નં ગોચ્છકાનં પરિયોસાને તયો તયો દુકા, કિલેસગોચ્છકપરિયોસાને ચત્તારો દુકા, ‘‘ચિત્તસમ્પયુત્તા ધમ્મા, ચિત્તવિપ્પયુત્તા ધમ્મા’’‘‘ચિત્તસંસટ્ઠા ધમ્મા, ચિત્તવિસંસટ્ઠા ધમ્મા’’તિ દ્વે મહન્તરદુકા, સુત્તન્તિકદુકેસુ અધિવચનદુકં નિરુત્તિદુકં

પઞ્ઞત્તિદુકં નામરૂપદુકન્તિ ઇમે ચત્તારો દુકે ઠપેત્વા અવસેસા અટ્ઠતિંસ દુકા ચાતિ એતે સપ્પદેસા નામ. વુત્તાવસેસા તિકદુકા સબ્બેપિ નિપ્પદેસાતિ વેદિતબ્બા.

ઇદાનિ **કુસલા ધમ્મા**તિઆદીનં માતિકાપદાનં અયમનુપુબ્બપદવણ્ણના – '**કુસલ**'-સદ્દો તાવ આરોગ્યઅનવજ્જછેકસુખવિપાકેસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ''કચ્ચિ નુ ભોતો કુસલં, કચ્ચિ ભોતો અનામય''ન્તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧૫.૧૪૬; ૨.૨૦.૧૨૯) આરોગ્યે દિસ્સતિ. ''કતમો પન, ભન્તે, કાયસમાચારો કુસલો? યો ખો, મહારાજ, કાયસમાચારો અનવજ્જો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૬૧) ચ, ''અપરં પન, ભન્તે, એતદાનુત્તરિયં યથા ભગવા ધમ્મં દેસેતિ કુસલેસુ ધમ્મેસૂ''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫) ચ એવમાદીસુ અનવજ્જે. ''કુસલો ત્વં રથસ્સ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં'' (મ॰ નિ॰ ૨.૮૭), ''કુસલા નચ્ચગીતસ્સ સિક્ખિતા ચાતુરિત્થિયો''તિઆદીસુ (જા॰ ૨.૨૨.૯૪) છેકે. ''કુસલાનં, ભિક્ખવે, ધમ્માનં સમાદાનહેતુ'' (દી॰ નિ॰ ૩.૮૦), ''કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) સુખવિપાકે. સ્વાયમિધ આરોગ્યેપિ અનવજ્જેપિ સુખવિપાકેપિ વત્તતિ.

ધમ્મસદ્દો પનાયં પરિયત્તિહેતુગુણનિસ્સત્તનિજ્જીવતાદીસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ''ધમ્મં પરિયાપુણાતિ સુત્તં ગેય્ય''ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૦૨) પરિયત્તિયં દિસ્સતિ. ''હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૨૦) હેતુમ્હિ.

''ન હિ ધમ્મો અધમ્મો ચ, ઉભો સમવિપાકિનો;
અધમ્મો નિરયં નેતિ, ધમ્મો પાપેતિ સુગ્ગતિ''ન્તિ. (થેરગા॰ ૩૦૪; જા॰ ૧.૧૫.૩૮૬) –

આદીસુ ગુણે. ''તસ્મિં ખો પન સમયે ધમ્મા હોન્તિ'' (ધ॰ સ॰ ૧૨૧), ''ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સી વિહરતી''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૩) નિસ્સત્તનિજ્જીવતાયં. સ્વાયમિધાપિ નિસ્સત્તનિજ્જીવતાયમેવ વટ્ટતિ.

વચનત્થો પનેત્થ – કુચ્છિતે પાપકે ધમ્મે સલયન્તિ ચલયન્તિ કમ્પેન્તિ વિદ્ધંસેન્તીતિ કુસલા. કુચ્છિતેન વા આકારેન સયન્તીતિ કુસા. તે અકુસલસઙ્ખાતે કુસે લુનન્તિ છિન્દન્તીતિ કુસલા. કુચ્છિતાનં વા સાનતો તનુકરણતો ઓસાનકરણતો ઞાણં કુસં નામ. તેન કુસેન લાતબ્બાતિ કુસલા; ગહેતબ્બા પવત્તેતબ્બાતિ અત્થો. યથા વા કુસા ઉભયભાગગતં હત્થપ્પદેસં લુનન્તિ, એવમિમેપિ ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નભાવેન ઉભયભાગગતં કિલેસપક્ખં લુનન્તિ. તસ્મા કુસા વિય લુનન્તીતિપિ **કુસલા**. અત્તનો પન સભાવં ધારેન્તીતિ **ધમ્મા**. ધારિયન્તિ વા પચ્ચયેહિ, ધારીયન્તિ વા યથાસભાવતોતિ ધમ્મા. ન કુસલા **અકુસલા**. મિત્તપટિપક્ખા અમિત્તા વિય, લોભાદિપટિપક્ખા અલોભાદયો વિય ચ, કુસલપટિપક્ખાતિ અત્થો. ન બ્યાકતાતિ **અબ્યાકતા**, કુસલાકુસલભાવેન અકથિતાતિ અત્થો. તેસુ પન અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણા કુસલા, સાવજ્જદુક્ખવિપાકલક્ખણા અકુસલા, અવિપાકલક્ખણા અબ્યાકતા.

કિં પનેતાનિ 'કુસલા'તિ વા 'ધમ્મા'તિ વાતિઆદીનિ એકત્થાનિ ઉદાહુ નાનત્થાનીતિ? કિઞ્ચેત્થ? યદિ તાવ એકત્થાનિ 'કુસલા ધમ્મા'તિ ઇદં 'કુસલાકુસલા'તિવુત્તસદિસં હોતિ. અથ નાનત્થાનિ તિકદુકાનં છક્કચતુક્કભાવો આપજ્જતિ પદાનઞ્ચ અસમ્બન્ધો.

યથા હિ 'કુસલા' 'રૂપં''ચક્ખુમા'તિ વુત્તે અત્થવસેન અઞ્ઞમઞ્ઞં અનોલોકેન્તાનં પદાનં ન કોચિ સમ્બન્ધો, એવમિધાપિ પદાનં અસમ્બન્ધો આપજ્જતિ. પુબ્બાપરસમ્બન્ધરહિતાનિ ચ પદાનિ નિપ્પયોજનાનિ નામ હોન્તિ.

યાપિ એસા પરતો ‘કતમે ધમ્મા કુસલા’તિ પુચ્છા, તાયપિ સદ્ધિં વિરોધો આપજ્જતિ. નેવ હિ ધમ્મા કુસલા; અથ ચ પનિદં વુચ્ચતિ – કતમે ધમ્મા ‘કુસલા’તિ. અપરો નયો – યદિ એતાનિ એકત્થાનિ, તિણ્ણં ‘ધમ્માનં’ એકત્તા કુસલાદીનમ્પિ એકત્તં આપજ્જતિ. કુસલાદિપરાનઞ્હિ તિણ્ણમ્પિ ‘ધમ્માનં’ ધમ્મભાવેન એકત્તં. તસ્મા ધમ્મત્તયેન સદ્ધિં અત્થતો નિન્નાનત્થાનં કુસલાદીનમ્પિ એકત્તં આપજ્જતિ. ‘યદેવ કુસલં, તં અકુસલં, તં અબ્યાકત’ન્તિ. ‘અથાપિ તિણ્ણં ધમ્માનં એકત્તં ન સમ્પટિચ્છથ, અઞ્ઞોવ કુસલપરો ધમ્મો, અઞ્ઞો અકુસલપરો ધમ્મો, અઞ્ઞો અબ્યાકતપરો ધમ્મોતિ વદથ, એવં સન્તે ધમ્મો નામ ભાવો, ભાવતો ચ અઞ્ઞો અભાવોતિ કુસલપરા ભાવસઙ્ખાતા ધમ્મા અઞ્ઞો અકુસલપરો ધમ્મો અભાવો સિયા, તથા અબ્યાકતપરો. તેહિ ચ અઞ્ઞો કુસલપરોપિ. એવં અભાવત્તં આપન્નેહિ ધમ્મેહિ અનઞ્ઞે કુસલાદયોપિ અભાવાયેવ સિયુ’ન્તિ.

સબ્બમેતં અકારણં. કસ્મા? યથાનુમતિવોહારસિદ્ધિતોતિ. વોહારો હિ યથા યથા અત્થેસુ અનુમતો સમ્પટિચ્છિતો તથા તથેવ સિદ્ધો. ન ચાયં ‘‘કુસલા ધમ્મા’’તિઆદીસુ કુસલપુબ્બો ધમ્માભિલાપો ધમ્મપરો ચ કુસલાભિલાપો, યથા ‘કુસલા કુસલા’તિ એવં, અત્તનો અત્થવિસેસાભાવેન પણ્ડિતેહિ સમ્પટિચ્છિતો; ન ચ ‘કુસલા’ ‘રૂપં’ચક્ખુમાસદ્દા વિય અઞ્ઞમઞ્ઞં અનોલોકિતત્થભાવેન. ‘કુસલ’-સદ્દો પનેત્થ અનવજ્જસુખવિપાકસઙ્ખાતસ્સ અત્થસ્સ જોતકભાવેન સમ્પટિચ્છિતો, ‘અકુસલ’-સદ્દો સાવજ્જદુક્ખવિપાકત્થજોતકત્તેન, ‘અબ્યાકત’-સદ્દો અવિપાકત્થજોતકત્તેન, ‘ધમ્મ’-સદ્દો સભાવધારણાદિઅત્થજોતકત્તેન. સો એતેસં અઞ્ઞતરાનન્તરે વુચ્ચમાનો અત્તનો અત્થસામઞ્ઞં દીપેતિ. સબ્બેવ હિ એતે સભાવધારણાદિના લક્ખણેન ધમ્મા. કુસલાદિસદ્દા ચાપિ ધમ્મસદ્દસ્સ પુરતો વુચ્ચમાના અત્તનો અત્તનો અત્થવિસેસં તસ્સ દીપેન્તિ. ધમ્મો હિ કુસલો વા હોતિ અકુસલો વા અબ્યાકતો વા. એવમેતે વિસું વિસું વુચ્ચમાના અત્તનો અત્તનો અત્થમત્તદીપકત્તેન સમ્પટિચ્છિતા. ધમ્મસદ્દેન સહ વુચ્ચમાના અત્તનો અત્તનો અત્થસામઞ્ઞં અત્થવિસેસં વા દીપકત્તેન લોકે પણ્ડિતેહિ સમ્પટિચ્છિતા. તસ્મા યદેતમેત્થ એકત્થનાનાત્થતં વિકપ્પેત્વા દોસારોપનકારણં વુત્તં સબ્બમેતં અકારણં. અયં તાવ કુસલત્તિકસ્સ અનુપુબ્બપદવણ્ણના. ઇમિનાવ નયેન સેસતિકદુકાનમ્પિ નયો વેદિતબ્બો. ઇતો પરં પન વિસેસમત્તમેવ વક્ખામ.

૨. **સુખાય વેદનાયા**તિઆદીસુ ‘સુખ’-સદ્દો તાવ સુખવેદનાસુખમૂલસુખારમ્મણસુખહેતુસુખપચ્ચયટ્ઠાનઅબ્યાબજ્ઝનિબ્બાનાદીસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ‘‘સુખસ્સ ચ પહાના’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૨) સુખવેદનાયં દિસ્સતિ. ‘‘સુખો બુદ્ધાનં ઉપ્પાદો’’ (ધ॰ પ॰ ૧૯૪), ‘‘સુખા વિરાગતા લોકે’’તિઆદીસુ (ઉદા॰ ૧૧; મહાવ॰ ૫) સુખમૂલે ‘‘યસ્મા ચ ખો, મહાલિ, રૂપં સુખં સુખાનુપતિતં સુખાવક્કન્ત’’ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૬૦) સુખારમ્મણે. ‘‘સુખસ્સેતં, ભિક્ખવે, અધિવચનં યદિદં પુઞ્ઞાની’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૨) સુખહેતુમ્હિ. ‘‘યાવઞ્ચિદં, ભિક્ખવે, ન સુકરં અક્ખાનેન પાપુણિતું યાવ સુખા સગ્ગા’’ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૫), ‘‘ન તે સુખં પજાનન્તિ યે ન પસ્સન્તિ નન્દન’’ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૧) સુખપચ્ચયટ્ઠાને. ‘‘દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારા એતે ધમ્મા’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૮૨) અબ્યાબજ્ઝે. ‘‘નિબ્બાનં પરમં સુખ’’ન્તિઆદિસુ (ધ॰ પ॰ ૨૦૩-૨૦૪) નિબ્બાને. ઇધ પનાયં સુખવેદનાયમેવ દટ્ઠબ્બો. ‘**વેદના**’-સદ્દો ‘‘વિદિતા વેદના ઉપ્પજ્જન્તી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૮) વેદયિતસ્મિંયેવ વત્તતિ.

‘**દુક્ખ**’-સદ્દો દુક્ખવેદનાદુક્ખવત્થુદુક્ખારમ્મણદુક્ખપચ્ચયદુક્ખપચ્ચયટ્ઠાનાદીસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ‘‘દુક્ખસ્સ ચ પહાના’’તિઆદીસુ દુક્ખવેદનાયં દિસ્સતિ. ‘‘જાતિપિ દુક્ખા’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૮૭; વિભ॰ ૧૯૦) દુક્ખવત્થુસ્મિં. ‘‘યસ્મા ચ ખો, મહાલિ, રૂપં દુક્ખં દુક્ખાનુપતિતં દુક્ખાવક્કન્ત’’ન્તિઆદીસુ દુક્ખારમ્મણે. ‘‘દુક્ખો

પાપસ્સ ઉચ્ચયો''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૧૭) દુક્ખપચ્ચયે. ''યાવઞ્ચિદં, ભિક્ખવે, ન સુકરં અક્ખાનેન પાપુણિતું યાવ દુક્ખા નિરયા''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૦) દુક્ખપચ્ચયટ્ઠાને. ઇધ પનાયં દુક્ખવેદનાયમેવ દટ્ઠબ્બો.

વચનત્થો પનેત્થ – સુખયતીતિ સુખા. દુક્ખયતીતિ **દુક્ખા**. ન દુક્ખા ન સુખાતિ અદુક્ખમસુખા. 'મ-કારો પદસન્ધિવસેન વુત્તો. સબ્બાપિ આરમ્મણરસં વેદયન્તિ અનુભવન્તીતિ **વેદના**. તાસુ ઇટ્ઠાનુભવનલક્ખણા સુખા, અનિટ્ઠાનુભવનલક્ખણા દુક્ખા, ઉભયવિપરીતાનુભવનલક્ખણા અદુક્ખમસુખા. યોપનાયં તીસુપિ પદેસુ 'સમ્પયુત્ત'-સદ્દો, તસ્સત્થો – સમં પકારેહિ યુત્તાતિ સમ્પયુત્તા. કતરેહિ પકારેહીતિ? એકુપ્પાદતાદીહિ. ''નત્થિ કેચિ ધમ્મા કેહિચિ ધમ્મેહિ સમ્પયુત્તાતિ? આમન્તા''તિ હિ ઇમસ્સ પઞ્હસ્સ પટિક્ખેપે ''નનુ અત્થિ કેચિ ધમ્મા કેહિચિ ધમ્મેહિ સહગતા સહજાતા સંસટ્ઠા એકુપ્પાદા એકનિરોધા એકવત્થુકા એકારમ્મણા''તિ (કથા॰ ૪૭૩) એવં એકુપ્પાદતાદીનં વસેન સમ્પયોગત્થો વુત્તો. ઇતિ ઇમેહિ એકુપ્પાદતાદીહિ સમં પકારેહિ યુત્તાતિ **સમ્પયુત્તા**.

૩. **વિપાકત્તિકે** અઞ્ઞમઞ્ઞવિસિટ્ઠાનં કુસલાકુસલાનં પાકાતિ **વિપાકા**. વિપક્કભાવમાપન્નાનં અરૂપધમ્માનમેતં અધિવચનં. **વિપાકધમ્મધમ્મા**તિ વિપાકસભાવધમ્મા. યથા જાતિજરાસભાવા જાતિજરાપકતિકા સત્તા જાતિધમ્મા જરાધમ્માતિ વુચ્ચન્તિ એવં વિપાકજનકટ્ઠેન વિપાકસભાવા વિપાકપકતિકા ધમ્માતિ અત્થો. તતિયપદં ઉભયસભાવપટિક્ખેપવસેન વુત્તં.

૪. **ઉપાદિન્નુપાદાનિયત્તિકે** આરમ્મણકરણવસેન તણ્હાદિટ્ઠીહિ ઉપેતેન કમ્મુના આદિન્ના, ફલભાવેન ગહિતાતિ **ઉપાદિન્ના**. આરમ્મણભાવં ઉપગન્ત્વા ઉપાદાનસમ્બન્ધેન ઉપાદાનાનં હિતાતિ **ઉપાદાનિયા**. ઉપાદાનસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભૂતાનમેતં અધિવચનં. ઉપાદિણ્ણા ચ તે ઉપાદાનિયા ચાતિ **ઉપાદિણ્ણુપાદાનિયા**; સાસવકમ્મનિબ્બત્તાનં રૂપારૂપધમ્માનમેતં અધિવચનં. ઇતિ ઇમિના નયેન સેસપદદ્વયેપિ પટિસેધસહિતો અત્થો વેદિતબ્બો.

૫. સંકિલિટ્ઠસંકિલેસિકત્તિકે સંકિલેસેતીતિ સંકિલેસો, વિબાધતિ, ઉપતાપેતિ ચાતિ અત્થો. સંકિલેસેન સમન્નાગતાતિ **સંકિલિટ્ઠા**. અત્તાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તનેન સંકિલેસં અરહન્તિ , સંકિલેસે વા નિયુત્તા, તસ્સ આરમ્મણભાવાનતિક્કમનતોતિ **સંકિલેસિકા**. સંકિલેસસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભૂતાનમેતં અધિવચનં. સંકિલિટ્ઠા ચ તે સંકિલેસિકા ચાતિ **સંકિલિટ્ઠસંકિલેસિકા**. સેસપદદ્વયમ્પિ પુરિમત્તિકે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૬. **વિતક્કત્તિકે** સમ્પયોગવસેન વત્તમાનેન સહ વિતક્કેન **સવિતક્કા**. સહ વિચારેન **સવિચારા**. સવિતક્કા ચ તે સવિચારા ચાતિ **સવિતક્કસવિચારા**. ઉભયરહિતા **અવિતક્કઅવિચારા**. વિતક્કવિચારેસુ વિચારોવ મત્તા, પમાણં, એતેસન્તિ વિચારમત્તા. વિચારતો ઉત્તરિ વિતક્કેન સદ્ધિં સમ્પયોગં ન ગચ્છન્તીતિ અત્થો. અવિતક્કા ચ તે વિચારમત્તા ચાતિ **અવિતક્કવિચારમત્તા**.

૭. **પીતિત્તિકે** પીતિયા સહ એકુપ્પાદાદિભાવં ગતાતિ **પીતિસહગતા**, પીતિસમ્પયુત્તાતિ અત્થો. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો. **ઉપેક્ખા**તિ ચેત્થ અદુક્ખમસુખા વેદના વુત્તા. સા હિ સુખદુક્ખાકારપ્પવત્તિં ઉપેક્ખતિ, મજ્ઝત્તાકારસણ્ઠિતત્તા તેનાકારેન પવત્તતીતિ **ઉપેક્ખા**. ઇતિ વેદનાત્તિકતો પદદ્વયમેવ ગહેત્વા નિપ્પીતિકસ્સ સુખસ્સ સપ્પીતિકસુખતો વિસેસદસ્સનવસેન અયં તિકો વુત્તો.

૮. **દસ્સનત્તિકે દસ્સનેના**તિ સોતાપત્તિમગ્ગેન. સો હિ પઠમં નિબ્બાનં દસ્સનતો **દસ્સનન્તિ** વુત્તો. ગોત્રભુ પન કિઞ્ચાપિ પઠમતરં પસ્સતિ, યથા પન રઞ્ઞો સન્તિકં કેનચિદેવ કરણીયેન આગતો પુરિસો દૂરતોવ રથિકાય ચરન્તં હત્થિક્ખન્ધગતં રાજાનં દિસ્વાપિ 'દિટ્ઠો તે રાજા'તિ પુટ્ઠો દિસ્વાપિ કત્તબ્બકિચ્ચસ્સ અકતત્તા 'ન પસ્સામી'તિ આહ. એવમેવ નિબ્બાનં દિસ્વાપિ કત્તબ્બસ્સ કિલેસપ્પહાનસ્સાભાવા ન દસ્સનન્તિ વુચ્ચતિ. તઞ્હિ ઞાણં મગ્ગસ્સ આવજ્જનટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. **ભાવનાયા**તિ સેસમગ્ગત્તયેન. સેસમગ્ગત્તયઞ્હિ પઠમમગ્ગેન દિટ્ઠસ્મિંયેવ ધમ્મે ભાવનાવસેન ઉપ્પજ્જતિ, અદિટ્ઠપુબ્બં કિઞ્ચિ ન પસ્સતિ, તસ્મા ભાવનાતિ વુચ્ચતિ. તતિયપદં ઉભયપટિક્ખેપવસેન વુત્તં.

૯. **તદનન્તરત્તિકે** દસ્સનેન પહાતબ્બો હેતુ એતેસન્તિ **દસ્સનેન પહાતબ્બહેતુકા**. દુતિયપદેપિ એસેવ નયો. તતિયપદે નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બો હેતુ એતેસન્તિ એવમત્થં અગ્ગહેત્વા નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બો હેતુ એતેસં અત્થીતિ એવમત્થો ગહેતબ્બો . ઇતરથા હિ અહેતુકાનં અગ્ગહણં ભવેય્ય; હેતુયેવ હિ તેસં નત્થિ યો દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બો સિયા. સહેતુકેસુપિ હેતુવજ્જાનં પહાનં આપજ્જતિ, ન હેતૂનં; હેતુયેવ હિ એતેસં 'નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બો'તિ વુત્તો, ન તે ધમ્મા. ઉભયમ્પિ ચેતં અનધિપ્પેતં. તસ્મા નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બો હેતુ એતેસં અત્થીતિ **નેવદસ્સનેન નભાવનાય પહાતબ્બહેતુકા**તિ અયમત્થો ગહેતબ્બો.

૧૦. **આચયગામિત્તિકે** કમ્મકિલેસેહિ આચિયતીતિ આચયો. પટિસન્ધિચુતિગતિપ્પવત્તાનં એતં નામં. તસ્સ કારણં હુત્વા નિપ્ફાદનકભાવેન તં આચયં ગચ્છન્તિ, યસ્સ વા પવત્તન્તિ તં પુગ્ગલં યથાવુત્તમેવ આચયં ગમેન્તીતિપિ **આચયગામિનો**; સાસવકુસલાકુસલાનં એતં અધિવચનં. તતો એવ આચયસઞ્ઞાતા ચયા અપેતત્તા, નિબ્બાનં અપેતં ચયાતિ અપચયો. તં આરમ્મણં કત્વા પવત્તનતો અપચયં ગચ્છન્તીતિ **અપચયગામિનો**; અરિયમગ્ગાનમેતં અધિવચનં. અપિચ પાકારં ઇટ્ઠકવડ્ઢકી વિય પવત્તં આચિનન્તા ગચ્છન્તીતિ આચયગામિનો. તેન ચિતં ચિતં ઇટ્ઠકં વિદ્ધંસયમાનો પુરિસો વિય તદેવ પવત્તં અપચિનન્તા ગચ્છન્તીતિ અપચયગામિનો. તતિયપદં ઉભયપટિક્ખેપેન વુત્તં.

૧૧. **સેક્ખત્તિકે** તીસુ સિક્ખાસુ જાતાતિ **સેક્ખા**. સત્તન્નં સેક્ખાનં એતેતિપિ **સેક્ખા**. અપરિયોસિતસિક્ખત્તા સયમેવ સિક્ખન્તીતિપિ **સેક્ખા** . ઉપરિ સિક્ખિતબ્બાભાવતો ન સેક્ખાતિ **અસેક્ખા**. વુદ્ધિપ્પત્તા વા સેક્ખાતિપિ અસેક્ખા. અરહત્તફલધમ્માનં એતં અધિવચનં. તતિયપદં ઉભયપટિક્ખેપેન વુત્તં.

૧૨. **પરિત્તત્તિકે** સમન્તતો ખણ્ડિતત્તા અપ્પમત્તકં પરિત્તન્તિ વુચ્ચતિ; 'પરિત્તં ગોમયપિણ્ડ'ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૯૬) વિય. ઇમેપિ અપ્પાનુભાવતાય પરિત્તા વિયાતિ **પરિત્તા**; કામાવચરધમ્માનમેતં અધિવચનં. કિલેસવિક્ખમ્ભનસમત્થતાય વિપુલફલતાય દીઘસન્તાનતાય ચ મહન્તભાવં ગતા, મહન્તેહિ વા ઉળારચ્છન્દવીરિયચિત્તપઞ્ઞેહિ ગતા પટિપન્નાતિપિ **મહગ્ગતા**. પમાણકરા ધમ્મા રાગાદયો પમાણં નામ. આરમ્મણતો વા સમ્પયોગતો વા નત્થિ એતેસં પમાણં, પમાણસ્સ ચ પટિપક્ખાતિ **અપ્પમાણા**.

૧૩. **પરિત્તારમ્મણત્તિકે** પરિત્તં આરમ્મણં એતેસન્તિ **પરિત્તારમ્મણા**. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો.

૧૪. **હીનત્તિકે હીના**તિ લામકા અકુસલા ધમ્મા. હીનપ્પણીતાનં મજ્ઝે ભવાતિ **મજ્ઝિમા**. અવસેસા તેભૂમકા ધમ્મા ઉત્તમટ્ઠેન અતપ્પકટ્ઠેન ચ **પણીતા**; લોકુત્તરા ધમ્મા.

૧૫. મિચ્છત્તત્તિકે ‘હિતસુખાવહા મે ભવિસ્સન્તી’તિ એવં આસીસિતાપિ તથા અભાવતો, ‘અસુભાદીસુયેવ સુભ’ન્તિઆદિ વિપરીતપ્પવત્તિતો ચ મિચ્છાસભાવાતિ **મિચ્છત્તા**; વિપાકદાને સતિ ખન્ધભેદાનન્તરમેવ વિપાકદાનતો **નિયતા**; મિચ્છત્તા ચ તે નિયતા ચાતિ **મિચ્છત્તનિયતા**. વુત્તવિપરીતેન અત્થેન સમ્માસભાવાતિ **સમ્મત્તા**; સમ્મત્તા ચ તે નિયતા ચ અનન્તરમેવ ફલદાનેનાતિ **સમ્મત્તનિયતા**. ઉભયથાપિ ન નિયતાતિ **અનિયતા**.

૧૬. મગ્ગારમ્મણત્તિકે નિબ્બાનં મગ્ગતિ, ગવેસતિ, કિલેસે વા મારેન્તો ગચ્છતીતિ મગ્ગો. મગ્ગો આરમ્મણં એતેસન્તિ **મગ્ગારમ્મણા**. અટ્ઠઙ્ગિકોપિ મગ્ગો પચ્ચયટ્ઠેન એતેસં હેતૂતિ **મગ્ગહેતુકા**. મગ્ગસમ્પયુત્તા વા હેતૂ મગ્ગે વા હેતૂતિ મગ્ગહેતૂ. તે એતેસં હેતૂતિપિ મગ્ગહેતુકા. સમ્માદિટ્ઠિ સયં મગ્ગો ચેવ હેતુ ચ. ઇતિ મગ્ગો હેતુ એતેસન્તિપિ મગ્ગહેતુકા. અભિભવિત્વા પવત્તનટ્ઠેન મગ્ગો અધિપતિ એતેસન્તિ **મગ્ગાધિપતિનો**.

૧૭. ઉપ્પન્નત્તિકે ઉપ્પાદતો પટ્ઠાય યાવ ભઙ્ગા ઉદ્ધં પન્ના ગતા પવત્તાતિ **ઉપ્પન્ના**. ન ઉપ્પન્નાતિ **અનુપ્પન્ના**. પરિનિટ્ઠિતકારણેકદેસત્તા અવસ્સં ઉપ્પજ્જિસ્સન્તીતિ **ઉપ્પાદિનો**.

૧૮. અતીતત્તિકે અત્તનો સભાવં ઉપ્પાદાદિક્ખણં વા પત્વા અતિક્કન્તાતિ **અતીતા**. તદુભયમ્પિ ન આગતાતિ **અનાગતા**. તં તં કારણં પટિચ્ચ ઉપ્પન્નાતિ **પચ્ચુપ્પન્ના**.

૧૯. અનન્તરત્તિકે અતીતં આરમ્મણં એતેસન્તિ **અતીતારમ્મણા**. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો.

૨૦. અજ્ઝત્તત્તિકે ‘એવં પવત્તમાના મયં અત્તા’તિ ગહણં, ‘ગમિસ્સામા’તિ ઇમિના વિય અધિપ્પાયેન અત્તાનં અધિકારં કત્વા પવત્તાતિ **અજ્ઝત્તા**. ‘અજ્ઝત્ત’-સદ્દો પનાયં ગોચરજ્ઝત્તે નિયકજ્ઝત્તે અજ્ઝત્તજ્ઝત્તે વિસયજ્ઝત્તેતિ ચતૂસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ. ‘‘તેનાનન્દ, ભિક્ખુના તસ્મિંયેવ પુરિમસ્મિં સમાધિનિમિત્તે અજ્ઝત્તમેવ ચિત્તં સણ્ઠપેતબ્બં’’ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૮), ‘‘અજ્ઝત્તરતો સમાહિતો’’તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૩૬૨) હિ અયં ગોચરજ્ઝત્તે દિસ્સતિ. ‘‘અજ્ઝત્તં સમ્પસાદનં’’ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૮; ધ॰ સ॰ ૧૬૧), ‘‘અજ્ઝત્તં વા ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સી વિહરતી’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૩) નિયકજ્ઝત્તે. ‘‘છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાની’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૪) અજ્ઝત્તજ્ઝત્તે. ‘‘અયં ખો પનાનન્દ, વિહારો તથાગતેન અભિસમ્બુદ્ધો યદિદં સબ્બનિમિત્તાનં અમનસિકારા અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૭) વિસયજ્ઝત્તે; ઇસ્સરિયટ્ઠાનેતિ અત્થો. ફલસમાપત્તિ હિ બુદ્ધાનં ઇસ્સરિયટ્ઠાનં નામ. ઇધ પન નિયકજ્ઝત્તે અધિપ્પેતો. તસ્મા અત્તનો સન્તાને પવત્તા પાટિપુગ્ગલિકા ધમ્મા અજ્ઝત્તાતિ વેદિતબ્બા. તતો બાહિરભૂતા પન ઇન્દ્રિયબદ્ધા વા અનિન્દ્રિયબદ્ધા વા **બહિદ્ધા** નામ. તતિયપદં તદુભયવસેન વુત્તં.

૨૧. અનન્તરત્તિકો તેયેવ તિપ્પકારેપિ ધમ્મે આરમ્મણં કત્વા પવત્તનવસેન વુત્તો.

૨૨. સનિદસ્સનત્તિકે દટ્ઠબ્બભાવસઙ્ખાતેન સહ નિદસ્સનેનાતિ સનિદસ્સના. પટિહનનભાવસઙ્ખાતેન સહ પટિઘેનાતિ સપ્પટિઘા. સનિદસ્સના ચ તે સપ્પટિઘા ચાતિ **સનિદસ્સનસપ્પટિઘા**. નત્થિ એતેસં દટ્ઠબ્બભાવસઙ્ખાતં નિદસ્સનન્તિ અનિદસ્સના. અનિદસ્સના ચ તે વુત્તનયેનેવ સપ્પટિઘા ચાતિ **અનિદસ્સનસપ્પટિઘા**. તતિયપદં ઉભયપટિક્ખેપેન વુત્તં. અયં તાવ તિકમાતિકાય અનુપુબ્બપદવણ્ણના.

તિકમાતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકમાતિકાપદવણ્ણના

૧-૬. દુકમાતિકાયં પન તિકેસુ અનાગતપદવણ્ણનંયેવ કરિસ્સામ. **હેતુગોચ્છકે** તાવ **હેતુધમ્મા**તિ મૂલટ્ઠેન હેતુસઙ્ખાતા ધમ્મા. હેતૂ ધમ્માતિપિ પાઠો. **ન હેતૂ**તિ તેસંયેવ પટિક્ખેપવચનં. સમ્પયોગતો પવત્તેન સહ હેતુનાતિ **સહેતુકા**. તથેવ પવત્તો નત્થિ એતેસં હેતૂતિ **અહેતુકા**. એકુપ્પાદાદિતાય હેતુના સમ્પયુત્તાતિ **હેતુસમ્પયુત્તા**. હેતુના વિપ્પયુત્તાતિ **હેતુવિપ્પયુત્તા**. ઇમેસં દ્વિન્નમ્પિ દુકાનં કિઞ્ચાપિ અત્થતો નાનત્તં નત્થિ, દેસનાવિલાસેન પન તથા બુજ્ઝન્તાનં વા પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયવસેન વુત્તા. તતો પરં પઠમદુકં દુતિયતતિયેહિ સદ્ધિં યોજેત્વા તેસં 'હેતૂ ન હેતૂ'તિઆદીનં પદાનં વસેન યથાસમ્ભવતો અપરેપિ તયો દુકા વુત્તા. તત્થ યથેવ 'હેતૂ ચેવ ધમ્મા સહેતુકા ચા'તિ એતં સમ્ભવતિ, તથા 'હેતૂ ચેવ ધમ્મા અહેતુકા ચા'તિ ઇદમ્પિ. યથા ચ 'સહેતુકા ચેવ ધમ્મા ન ચ હેતૂ'તિ એતં સમ્ભવતિ, તથા 'અહેતુકા ચેવ ધમ્મા ન ચ હેતૂ'તિ ઇદમ્પિ. હેતુસમ્પયુત્તદુકેન સદ્ધિં યોજનાયપિ એસેવ નયો.

તત્ર યદેતં 'ન હેતૂ ધમ્મા સહેતુકાપિ અહેતુકાપી'તિ સિદ્ધે, 'ન હેતૂ ખો પન ધમ્મા'તિ અતિરિત્તં 'ખો પના'તિ પદં વુત્તં, તસ્સ વસેન અયં અતિરેકત્થો સઙ્ગહિતોતિ વેદિતબ્બો. કથં? ન કેવલં 'ન હેતુ ધમ્મા અથ ખો અઞ્ઞેપિ ન ચ સહેતુકાપિ અહેતુકાપિ ઇચ્ચેવ, અથ ખો અઞ્ઞથાપીતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથેવ હિ 'ન હેતૂ ધમ્મા સહેતુકાપિ અહેતુકાપિ', એવં 'હેતૂ ધમ્મા સહેતુકાપિ અહેતુકાપિ'. યથા ચ 'ન હેતૂ ધમ્મા સહેતુકાપિ અહેતુકાપિ', એવં 'ન હેતૂ ધમ્મા હેતુસમ્પયુત્તાપિ હેતુવિપ્પયુત્તાપી'તિ.

૭-૧૩. **ચૂળન્તરદુકેસુ** અત્તનો નિપ્ફાદકેન સહ પચ્ચયેનાતિ **સપ્પચ્ચયા**. નત્થિ એતેસં ઉપ્પાદે વા ઠિતિયં વા પચ્ચયોતિ **અપ્પચ્ચયા**. પચ્ચયેહિ સમાગન્ત્વા કતાતિ **સઙ્ખતા**. ન સઙ્ખતાતિ **અસઙ્ખતા**. અવિનિબ્ભોગવસેન રૂપં એતેસં અત્થીતિ **રૂપિનો**. તથાવિધં નત્થિ એતેસં રૂપન્તિ **અરૂપિનો**. રુપ્પનલક્ખણં વા રૂપં; તં એતેસં અત્થીતિ **રૂપિનો**. ન રૂપિનો અરૂપિનો. **લોકિયા ધમ્મા**તિ **લોકો** વુચ્ચતિ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન વટ્ટં; તસ્મિં પરિયાપન્નભાવેન લોકે નિયુત્તાતિ **લોકિયા**. તતો ઉત્તિણ્ણાતિ ઉત્તરા; લોકે અપરિયાપન્નભાવેન લોકતો ઉત્તરાતિ **લોકુત્તરા**. **કેનચિ વિઞ્ઞેય્યા**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ કેનચિ એકેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન વા સોતવિઞ્ઞાણેન વા વિજાનિતબ્બા. **કેનચિ ન વિઞ્ઞેય્યા**તિ તેનેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન વા સોતવિઞ્ઞાણેન વા ન વિજાનિતબ્બા. એવં સન્તે દ્વિન્નમ્પિ પદાનં અત્થનાનત્તતો દુકો હોતિ.

૧૪-૧૯. **આસવગોચ્છકે** આસવન્તીતિ **આસવા**. ચક્ખુતોપિ...પે॰... મનતોપિ સન્દન્તિ પવત્તન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ધમ્મતો યાવ ગોત્રભું, ઓકાસતો યાવ ભવગ્ગં સવન્તીતિ વા **આસવા**. એતે ધમ્મે એતઞ્ચ ઓકાસં અન્તોકરિત્વા પવત્તન્તીતિ અત્થો. અન્તોકરણત્થો હિ અયં '**આ**'કારો. ચિરપારિવાસિયટ્ઠેન મદિરાદયો આસવા. આસવા વિયાતિપિ **આસવા**. લોકસ્મિઞ્હિ ચિરપારિવાસિકા મદિરાદયો આસવાતિ વુચ્ચન્તિ. યદિ ચ ચિરપારિવાસિયટ્ઠેન આસવા, એતેયેવ ભવિતુમરહન્તિ. વુત્તઞ્હેતં – ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ અવિજ્જાય, ઇતો પુબ્બે અવિજ્જા નાહોસી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૧). આયતં વા સંસારદુક્ખં સવન્તિ પસવન્તીતિપિ **આસવા**. તતો અઞ્ઞે **નો આસવા** નામ. અત્તાનં આરમ્મણં કત્વા પવત્તેહિ સહ આસવેહીતિ **સાસવા**. એવં પવત્તમાના નત્થિ એતેસં આસવાતિ **અનાસવા**. સેસં હેતુગોચ્છકે વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. અયં પન વિસેસો – યથા તત્થ 'ન હેતૂ ખો પન ધમ્મા સહેતુકાપિ અહેતુકાપીતિ અયં ઓસાનદુકો પઠમદુકસ્સ દુતિયપદં

આદિમ્હિ ઠપેત્વા વુત્તો, એવં ઇધ ‘નો આસવા ખો પન ધમ્મા સાસવાપિ અનાસવાપી’તિ ન વુત્તો. કિઞ્ચાપિ ન વુત્તો, અથ ખો અયઞ્ચ અઞ્ઞો ચ ભેદો તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૨૦-૨૫. **સંયોજનગોચ્છકે** યસ્સ સંવિજ્જન્તિ, તં પુગ્ગલં વટ્ટસ્મિં સંયોજેન્તિ બન્ધન્તીતિ **સંયોજના**. તતો અઞ્ઞે **નો સંયોજના** નામ. આરમ્મણભાવં ઉપગન્ત્વા સંયોજનસમ્બન્ધને સંયોજનાનં હિતાતિ **સંયોજનિયા**. સંયોજનસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભૂતાનં એતં અધિવચનં. ન સંયોજનિયા **અસંયોજનિયા**. સેસં હેતુગોચ્છકે વુત્તનયેનેવ યોજેતબ્બં.

૨૬-૩૧. **ગન્થગોચ્છકે** યસ્સ સંવિજ્જન્તિ તં ચુતિપટિસન્ધિવસેન વટ્ટસ્મિં ગન્થેન્તિ ઘટેન્તીતિ **ગન્થા**. તતો અઞ્ઞે **નો ગન્થા**. આરમ્મણકરણવસેન ગન્થેહિ ગન્થિતબ્બાતિ **ગન્થનિયા**. સેસં હેતુગોચ્છકે વુત્તનયેનેવ યોજેતબ્બં. યથા ચ ઇધ, એવં ઇતો પરેસુપિ વુત્તાવસેસં તત્થ તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૩૨-૩૭. **ઓઘગોચ્છકે** યસ્સ સંવિજ્જન્તિ તં વટ્ટસ્મિંયેવ ઓહનન્તિ ઓસીદાપેન્તીતિ **ઓઘા**. આરમ્મણં કત્વા અતિક્કમનીયતો ઓઘેહિ અતિક્કમિતબ્બાતિ **ઓઘનિયા**. ઓઘાનં આરમ્મણધમ્મા એવ વેદિતબ્બા.

૩૮-૪૩. **યોગગોચ્છકે** વટ્ટસ્મિં યોજેન્તીતિ **યોગા**. **યોગનિયા** ઓઘનિયા વિય વેદિતબ્બા.

૪૪-૪૯. **નીવરણગોચ્છકે** ચિત્તં નીવરન્તિ પરિયોનન્ધન્તીતિ **નીવરણા**. **નીવરણિયા** સંયોજનિયા વિય વેદિતબ્બા.

૫૦-૫૪. **પરામાસગોચ્છકે** ધમ્માનં યથાભૂતં અનિચ્ચાદિઆકારં અતિક્કમિત્વા ‘નિચ્ચ’ન્તિ આદિવસેન પવત્તમાના પરતો આમસન્તીતિ **પરામાસા**. પરામાસેહિ આરમ્મણકરણવસેન પરામટ્ઠત્તા **પરામટ્ઠા**.

૫૫-૬૮. **મહન્તરદુકેસુ** આરમ્મણં અગ્ગહેત્વા અપ્પવત્તિતો સહ આરમ્મણેનાતિ **સારમ્મણા**. નત્થિ એતેસં આરમ્મણન્તિ **અનારમ્મણા**. ચિન્તનટ્ઠેન **ચિત્તા**, વિચિત્તટ્ઠેન વા **ચિત્તા**. અવિપ્પયોગવસેન ચેતસિ નિયુત્તાતિ **ચેતસિકા**. નિરન્તરભાવૂપગમનતાય, ઉપ્પાદતો યાવ ભઙ્ગા, ચિત્તેન સંસટ્ઠાતિ **ચિત્તસંસટ્ઠા**. એકતો વત્તમાનાપિ નિરન્તરભાવં અનુપગમનતાય ચિત્તેન વિસંસટ્ઠાતિ **ચિત્તવિસંસટ્ઠા**. સમુટ્ઠહન્તિ એતેનાતિ સમુટ્ઠાનં. ચિત્તં સમુટ્ઠાનં એતેસન્તિ **ચિત્તસમુટ્ઠાના**. સહ ભવન્તીતિ સહભુનો. ચિત્તેન સહભુનો **ચિત્તસહભુનો**. અનુપરિવત્તન્તીતિ અનુપરિવત્તિનો. કિં અનુપરિવત્તન્તિ? ચિત્તં. ચિત્તસ્સ અનુપરિવત્તિનો **ચિત્તાનુપરિવત્તિનો**. ચિત્તસંસટ્ઠા ચ તે ચિત્તસમુટ્ઠાના ચાતિ **ચિત્તસંસટ્ઠસમુટ્ઠાના**. ચિત્તસંસટ્ઠા ચ તે ચિત્તસમુટ્ઠાના ચ ચિત્તસહભુનો એવ ચાતિ **ચિત્તસંસટ્ઠસમુટ્ઠાનસહભુનો**. ચિત્તસંસટ્ઠા ચ તે ચિત્તસમુટ્ઠાના ચ ચિત્તાનુપરિવત્તિનો એવ ચાતિ **ચિત્તસંસટ્ઠસમુટ્ઠાનાનુપરિવત્તિનો**. સેસાનિ સબ્બપદાનિ વુત્તપદાનં પટિક્ખેપવસેન વેદિતબ્બાનિ. અજ્ઝત્તજ્ઝત્તં સન્ધાય અજ્ઝત્તત્તિકે વુત્તવસેન અજ્ઝત્તાવ **અજ્ઝત્તિકા**. તતો બહિભૂતાતિ **બાહિરા**. ઉપાદિયન્તેવ ભૂતાનિ, ન ભૂતાનિ વિય ઉપાદિયન્તીતિ **ઉપાદા**. ન ઉપાદિયન્તેવાતિ **નોઉપાદા**.

૬૯-૭૪. **ઉપાદાનગોચ્છકે** ભુસં આદિયન્તીતિ **ઉપાદાના**; દળ્હગ્ગાહં ગણ્હન્તીતિ અત્થો. તતો અઞ્ઞે નોઉપાદાના.

૭૫-૮૨. **કિલેસગોચ્છકે** સંકિલિટ્ઠત્તિકે વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો.

૮૩-૧૦૦. **પિટ્ઠિદુકેસુ** કામે અવચરન્તીતિ **કામાવચરા** રૂપે અવચરન્તીતિ **રૂપાવચરા**. અરૂપે અવચરન્તીતિ **અરૂપાવચરા**. અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. તેભૂમકવટ્ટે પરિયાપન્ના અન્તોગધાતિ **પરિયાપન્ના**. તસ્મિં ન પરિયાપન્નાતિ **અપરિયાપન્ના**. વટ્ટમૂલં છિન્દન્તા નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા વટ્ટતો નિય્યન્તીતિ **નિય્યાનિકા**. ઇમિના લક્ખણેન ન નિય્યન્તીતિ **અનિય્યાનિકા**. ચુતિયા વા અત્તનો વા પવત્તિયા અનન્તરં ફલદાને નિયતત્તા **નિયતા**. તથા અનિયતત્તા **અનિયતા**. અઞ્ઞે ધમ્મે ઉત્તરન્તિ પજહન્તીતિ **ઉત્તરા**. અત્તાનં ઉત્તરિતું સમત્થેહિ સહ ઉત્તરેહીતિ **સઉત્તરા**. નત્થિ એતેસં ઉત્તરાતિ **અનુત્તરા**. રણન્તિ એતેહીતિ રણા; યેહિ અભિભૂતા સત્તા નાનપ્પકારેન કન્દન્તિ પરિદેવન્તિ, તેસં રાગાદીનં એતં અધિવચનં. સમ્પયોગવસેન પહાનેકટ્ઠતાવસેન ચ સહ રણેહીતિ **સરણા**. તેનાકારેન નત્થિ એતેસં રણાતિ **અરણા**.

સુત્તન્તિકદુકમાતિકાપદવણ્ણના

૧૦૧-૧૦૮. સુત્તન્તિકદુકેસુ સમ્પયોગવસેન વિજ્જં ભજન્તીતિ **વિજ્જાભાગિનો**; વિજ્જાભાગે વિજ્જાકોટ્ઠાસે વત્તન્તીતિપિ વિજ્જાભાગિનો. તત્થ વિપસ્સનાઞાણં, મનોમયિદ્ધિ, છ અભિઞ્ઞાતિ અટ્ઠ વિજ્જા. પુરિમેન અત્થેન તાહિ સમ્પયુત્તધમ્માપિ વિજ્જાભાગિનો. પચ્છિમેન અત્થેન તાસુ યા કાચિ એકા વિજ્જા વિજ્જા. સેસા વિજ્જાભાગિનોતિ. એવં વિજ્જાપિ વિજ્જાય સમ્પયુત્તધમ્માપિ વિજ્જાભાગિનોત્વેવ વેદિતબ્બા. ઇધ પન સમ્પયુત્તધમ્માવ અધિપ્પેતા. સમ્પયોગવસેનેવ અવિજ્જં ભજન્તીતિ **અવિજ્જાભાગિનો**. અવિજ્જાભાગે અવિજ્જાકોટ્ઠાસે વત્તન્તીતિપિ અવિજ્જાભાગિનો. તત્થ દુક્ખપટિચ્છાદકં તમો સમુદયાદિપટિચ્છાદકન્તિ ચતસ્સો અવિજ્જા. પુરિમનયેનેવ તાહિ સમ્પયુત્તધમ્માપિ અવિજ્જાભાગિનો. તાસુ યા કાચિ એકા અવિજ્જા અવિજ્જા. સેસા અવિજ્જાભાગિનોતિ. એવં અવિજ્જાપિ અવિજ્જાય સમ્પયુત્તધમ્માપિ અવિજ્જાભાગિનોત્વેવ વેદિતબ્બા. ઇધ પન સમ્પયુત્તધમ્માવ અધિપ્પેતા.

પુન અનજ્ઝોત્થરણભાવેન કિલેસન્ધકારં વિદ્ધંસેતું અસમત્થતાય વિજ્જુ ઉપમા એતેસન્તિ **વિજ્જૂપમા**. નિસ્સેસં વિદ્ધંસનસમત્થતાય વજિરં ઉપમા એતેસન્તિ વજિરૂપમા. બાલેસુ ઠિતત્તા યત્થ ઠિતા તદુપચારેન **બાલા**. પણ્ડિતેસુ ઠિતત્તા **પણ્ડિતા**. બાલકરત્તા વા બાલા, પણ્ડિતકરત્તા પણ્ડિતા. **કણ્હા**તિ કાળકા, ચિત્તસ્સ અપભસ્સરભાવકરણા. **સુક્કા**તિ ઓદાતા , ચિત્તસ્સ પભસ્સરભાવકરણા. કણ્હાભિજાતિહેતુતો વા **કણ્હા**; સુક્કાભિજાતિહેતુતો **સુક્કા**. ઇધ ચેવ સમ્પરાયે ચ તપેન્તીતિ **તપનીયા**. ન તપનીયા **અતપનીયા**.

અધિવચનદુકાદયો તયો અત્થતો નિન્નાનાકરણા; બ્યઞ્જનમેવેત્થ નાનં. સિરિવડ્ઢકો ધનવડ્ઢકોતિ આદયો હિ વચનમત્તમેવ અધિકારં કત્વા પવત્તા **અધિવચના** નામ. અધિવચનાનં પથા **અધિવચનપથા**. ''અભિસઙ્ખરોન્તીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા સઙ્ખારા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) એવં નિદ્ધારેત્વા સહેતુકં કત્વા વુચ્ચમાના અભિલાપા **નિરુત્તિ** નામ. નિરુત્તીનં પથા **નિરુત્તિપથા**. તક્કો વિતક્કો સઙ્કપ્પોતિ (ધ॰ સ॰ ૭) એવં તેન તેન પકારેન ઞાપનતો **પઞ્ઞત્તિ** નામ. પઞ્ઞત્તીનં પથા **પઞ્ઞત્તિપથા**. એત્થ ચ એકં દુકં વત્વાપિ ઇતરેસં વચને પયોજનં હેતુગોચ્છકે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૧૦૯-૧૧૮. નામરૂપદુકે નામકરણટ્ઠેન નમનટ્ઠેન નામનટ્ઠેન ચ **નામં**. રુપ્પનટ્ઠેન **રૂપં**. અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન **નિક્ખેપકણ્ડે** આવિ ભવિસ્સતિ. **અવિજ્જા**તિ દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણં. **ભવતણ્હા**તિ ભવપત્થના. **ભવદિટ્ઠી**તિ ભવો વુચ્ચતિ સસ્સતં; સસ્સતવસેન ઉપ્પજ્જનદિટ્ઠિ. **વિભવદિટ્ઠી**તિ વિભવો વુચ્ચતિ ઉચ્છેદં;

ઉચ્છેદવસેન ઉપ્પજ્જનદિટ્ઠિ. સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચાતિ પવત્તા દિટ્ઠિ **સસ્સતદિટ્ઠિ**. ઉચ્છિજ્જિસ્સતીતિ પવત્તા દિટ્ઠિ **ઉચ્છેદદિટ્ઠિ**. અન્તવાતિ પવત્તા દિટ્ઠિ **અન્તવાદિટ્ઠિ**. અનન્તવાતિ પવત્તા દિટ્ઠિ **અનન્તવાદિટ્ઠિ**. પુબ્બન્તં અનુગતા દિટ્ઠિ **પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિ**. અપરન્તં અનુગતા દિટ્ઠિ **અપરન્તાનુદિટ્ઠિ**. **અહિરિક**ન્તિ યં ન હિરિયતિ હિરિયિતબ્બેનાતિ (ધ॰ સ॰ ૩૮૭) એવં વિત્થારિતા નિલ્લજ્જતા. **અનોત્તપ્પ**ન્તિ યં ન ઓત્તપ્પતિ ઓત્તપ્પિતબ્બેનાતિ એવં વિત્થારિતો અભાયનકઆકારો. હિરિયના **હિરી**, ઓત્તપ્પના **ઓત્તપ્પં**. દોવચસ્સતાદીસુ દુક્ખં વચો એતસ્મિં વિપ્પટિકૂલગાહિમ્હિ વિપચ્ચનીકસાતે અનાદરે પુગ્ગલેતિ **દુબ્બચો**. તસ્સ કમ્મં દોવચસ્સં. તસ્સ ભાવો **દોવચસ્સતા**. પાપા અસ્સદ્ધાદયો પુગ્ગલા એતસ્સ મિત્તાતિ પાપમિત્તો; તસ્સ ભાવો **પાપમિત્તતા**. **સોવચસ્સતા ચ કલ્યાણમિત્તતા ચ** વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બા.

૧૧૯-૧૨૩. 'પઞ્ચપિ આપત્તિક્ખન્ધા આપત્તિયો, સત્તપિ આપત્તિક્ખન્ધા આપત્તિયો'તિ (ધ॰ સ॰ ૧૩૩૬) એવં વુત્તાસુ આપત્તીસુ કુસલભાવો **આપત્તિકુસલતા**. તાહિ આપત્તીહિ વુટ્ઠાને કુસલભાવો **આપત્તિવુટ્ઠાનકુસલતા**. સમાપત્તીસુ કુસલભાવો **સમાપત્તિકુસલતા**. સમાપત્તીનં અપ્પનાપરિચ્છેદપઞ્ઞાયેતં અધિવચનં. સમાપત્તીહિ વુટ્ઠાને કુસલભાવો **સમાપત્તિવુટ્ઠાનકુસલતા**. અટ્ઠારસસુ ધાતૂસુ કુસલભાવો **ધાતુકુસલતા**. તાસંયેવ ધાતૂનં મનસિકારે કુસલભાવો **મનસિકારકુસલતા**. ચક્ખાયતનાદીસુ કુસલભાવો **આયતનકુસલતા**. દ્વાદસઙ્ગે પટિચ્ચસમુપ્પાદે કુસલભાવો **પટિચ્ચસમુપ્પાદકુસલતા**. તસ્મિં તસ્મિં ઠાને કુસલભાવો **ઠાનકુસલતા**. ઠાનન્તિ કારણં વુચ્ચતિ. તસ્મિઞ્હિ તદાયત્તવુત્તિતાય ફલં તિટ્ઠતિ નામ, તસ્મા **ઠાન**ન્તિ વુત્તં. અટ્ઠાને કુસલભાવો **અટ્ઠાનકુસલતા**.

૧૨૪-૧૩૪. ઉજુભાવો **અજ્જવો**. મુદુભાવો **મદ્દવો**. અધિવાસનસઙ્ખાતો ખમનભાવો **ખન્તિ**. સુરતસ્સ ભાવો **સોરચ્ચં**. સમ્મોદકમુદુભાવસઙ્ખાતો સખિલભાવો **સાખલ્યં**. યથા પરેહિ સદ્ધિં અત્તનો છિદ્દં ન હોતિ એવં ધમ્મામિસેહિ પટિસન્થરણં **પટિસન્થારો**. ઇન્દ્રિયસંવરભેદસઙ્ખાતો મનચ્છટ્ઠેસુ ઇન્દ્રિયેસુ અગુત્તદ્વારભાવો **ઇન્દ્રિયેસુ અગુત્તદ્વારતા**. પટિગ્ગહણપરિભોગવસેન ભોજને મત્તં અજાનનભાવો **ભોજને અમત્તઞ્ઞુતા**. અનન્તરદુકો વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બો. સતિવિપ્પવાસસઙ્ખાતો મુટ્ઠસ્સતિભાવો **મુટ્ઠસ્સચ્ચં**. અસમ્પજાનભાવો **અસમ્પજઞ્ઞં**. સરતીતિ **સતિ**. સમ્પજાનાતીતિ **સમ્પજઞ્ઞં**. અપ્પટિસઙ્ખાને અકમ્પનટ્ઠેન પટિસઙ્ખાનસઙ્ખાતં બલં **પટિસઙ્ખાનબલં**. વીરિયસીસેન સત્ત બોજ્ઝઙ્ગે ભાવેન્તસ્સ ઉપ્પન્નં બલં **ભાવનાબલં**. પચ્ચનીકધમ્મે સમેતીતિ **સમથો**. અનિચ્ચાદિવસેન વિવિધેન આકારેન પસ્સતીતિ **વિપસ્સના**. સમથોવ તં આકારં ગહેત્વા પુન પવત્તેતબ્બસ્સ સમથસ્સ નિમિત્તવસેન **સમથનિમિત્તં**. પગ્ગાહનિમિત્તેપિ એસેવ નયો. સમ્પયુત્તધમ્મે પગ્ગણ્હાતીતિ **પગ્ગાહો**. ન વિક્ખિપતીતિ **અવિક્ખેપો**.

૧૩૫-૧૪૨. સીલવિનાસિકા અસંવરસઙ્ખાતા સીલસ્સ વિપત્તિ **સીલવિપત્તિ**. સમ્માદિટ્ઠિવિનાસિકા મિચ્છાદિટ્ઠિસઙ્ખાતા દિટ્ઠિયા વિપત્તિ **દિટ્ઠિવિપત્તિ**. સોરચ્ચમેવ સીલસ્સ સમ્પાદનતો સીલપરિપૂરણતો સીલસ્સ સમ્પદાતિ **સીલસમ્પદા**. દિટ્ઠિપારિપૂરિભૂતં ઞાણં દિટ્ઠિયા સમ્પદાતિ **દિટ્ઠિસમ્પદા**. વિસુદ્ધિભાવં સમ્પત્તા સીલસઙ્ખાતા સીલસ્સ વિસુદ્ધિ, **સીલવિસુદ્ધિ**. નિબ્બાનસઙ્ખાતં વિસુદ્ધિં પાપેતું સમત્થા, દસ્સનસઙ્ખાતા, દિટ્ઠિયા વિસુદ્ધિ **દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ**. **દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ ખો પન યથાદિટ્ઠિસ્સ ચ પધાન**ન્તિ કમ્મસ્સકતઞ્ઞાણાદિસઙ્ખાતા દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ ચેવ **યથાદિટ્ઠિસ્સ** ચ અનુરૂપદિટ્ઠિસ્સ કલ્યાણદિટ્ઠિસ્સ તંસમ્પયુત્તમેવ પધાનં. **સંવેગો**તિ જાતિઆદીનિ પટિચ્ચ ઉપ્પન્નભયસઙ્ખાતં સંવિજ્જનં. **સંવેજનિયટ્ઠાન**ન્તિ સંવેગજનકં જાતિઆદિકારણં. **સંવિગ્ગસ્સ ચ યોનિસોપધાન**ન્તિ એવં સંવેગજાતસ્સ ઉપાયપધાનં. **અસન્તુટ્ઠિતા ચ કુસલેસુ ધમ્મેસૂ**તિ કુસલધમ્મપૂરણે અસન્તુટ્ઠિભાવો. **અપ્પટિવાનિતા ચ**

પધાનસ્મિન્તિ અરહત્તં અપત્વા પધાનસ્મિં અનિવત્તનતા અનોસક્કનતા. વિજાનનતો **વિજ્જા**. વિમુચ્ચનતો **વિમુત્તિ. ખયે ઞાણ**ન્તિ કિલેસક્ખયકરે અરિયમગ્ગે ઞાણં. **અનુપ્પાદે ઞાણ**ન્તિ પટિસન્ધિવસેન અનુપ્પાદભૂતે તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસાનં અનુપ્પાદપરિયોસાને ઉપ્પન્ને અરિયફલે ઞાણં. અયં માતિકાય અનુપુબ્બપદવણ્ણના.

દુકમાતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કામાવચરકુસલપદભાજનીયં

૧. ઇદાનિ યથાનિક્ખિત્તાય માતિકાય સઙ્ગહિતે ધમ્મે પભેદતો દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિ ઇદં પદભાજનીયં આરદ્ધં. તત્થ યદેતં **યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતી**તિ પઠમં કામાવચરકુસલં દસ્સિતં, તસ્સ તાવ નિદ્દેસે ધમ્મવવત્થાનવારો સઙ્ગહવારો સુઞ્ઞતવારોતિ તયો મહાવારા હોન્તિ. તેસુ ધમ્મવવત્થાનવારો ઉદ્દેસનિદ્દેસવસેન દ્વિધા ઠિતો. તેસુ ઉદ્દેસવારસ્સ પુચ્છા, સમયનિદ્દેસો, ધમ્મુદ્દેસો, અપ્પનાતિ ચત્તારો પરિચ્છેદા. તેસુ '**કતમે ધમ્મા કુસલા**'તિ અયં પુચ્છા નામ. '**યસ્મિં સમયે કામાવચરં**...પે॰... **તસ્મિં સમયે**'તિ અયં સમયનિદ્દેસો નામ. '**ફસ્સો હોતિ**...પે॰... **અવિક્ખેપો હોતી**'તિ અયં ધમ્મુદ્દેસો નામ. '**યે વા પન તસ્મિં સમયે અઞ્ઞેપિ અત્થિ પટિચ્ચસમુપ્પન્ના અરૂપિનો ધમ્મા ઇમે ધમ્મા કુસલા**'તિ અયં અપ્પના નામ.

એવં ચતૂહિ પરિચ્છેદેહિ ઠિતસ્સ ઉદ્દેસવારસ્સ વ્વાયં પઠમો પુચ્છાપરિચ્છેદો, તત્થ 'કતમે ધમ્મા કુસલા'તિ અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. **પઞ્ચવિધાહિ પુચ્છા** – અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા, દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા, વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા, અનુમતિપુચ્છા, કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ. તાસં ઇદં નાનત્તં –

કતમા અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા? પકતિયા લક્ખણં અઞ્ઞાતં હોતિ, અદિટ્ઠં અતુલિતં અતીરિતં અવિભૂતં અવિભાવિતં. તસ્સ ઞાણાય દસ્સનાય તુલનાય તીરણાય વિભૂતત્થાય વિભાવનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ. અયં અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા (મહાનિ॰ ૧૫૦; ચૂળનિ॰ પુણ્ણકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૨).

કતમા દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા? પકતિયા લક્ખણં ઞાતં હોતિ, દિટ્ઠં તુલિતં તીરિતં વિભૂતં વિભાવિતં, સો અઞ્ઞેહિ પણ્ડિતેહિ સદ્ધિં સંસન્દનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ. અયં દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા (મહાનિ॰ ૧૫૦; ચૂળનિ॰ પુણ્ણકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૨).

કતમા વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા? પકતિયા સંસયપક્ખન્દો હોતિ, વિમતિપક્ખન્દો દ્વેળ્હકજાતો – 'એવં નુ ખો, નનુ ખો, કિં નુ ખો, કથં નુ ખો'તિ. સો વિમતિચ્છેદનત્થાય પઞ્હં પુચ્છતિ. અયં વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા (મહાનિ॰ ૧૫૦; ચૂળનિ॰ પુણ્ણકમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૨).

કતમા અનુમતિપુચ્છા? ભગવા ભિક્ખૂનં અનુમતિયા પઞ્હં પુચ્છતિ – 'તં કિં મઞ્ઞથ, ભિક્ખવે, રૂપં નિચ્ચં વા અનિચ્ચં વા'તિ? 'અનિચ્ચં, ભન્તે'. 'યં પનાનિચ્ચં દુક્ખં વા તં સુખં વા'તિ? 'દુક્ખં, ભન્તે' . 'યં પનાનિચ્ચં દુક્ખં વિપરિણામધમ્મં, કલ્લં નુ તં સમનુપસ્સિતું એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા'તિ? 'નોહેતં, ભન્તે'તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯; મહાવ॰ ૨૧). અયં અનુમતિપુચ્છા.

કતમા કથેતુકમ્યતાપુચ્છા? ભગવા ભિક્ખૂનં કથેતુકમ્યતાય પઞ્હં પુચ્છતિ. ''ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, સતિપટ્ઠાના. કતમે ચત્તારો''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૩)? અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ.

તત્થ બુદ્ધાનં પુરિમા તિસ્સો પુચ્છા નત્થિ. કસ્મા? બુદ્ધાનઞ્હિ તીસુ અદ્ધાસુ કિઞ્ચિ સઙ્ખતં, અદ્ધાવિમુત્તં વા અસઙ્ખતં, અદિટ્ઠં અનઞ્ઞાતં અજોતિતં અતુલિતં અતીરિતં અવિભૂતં અવિભાવિતં નામ નત્થિ. તેન તેસં અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા નત્થિ. યં પન ભગવતા અત્તનો ઞાણેન પટિવિદ્ધં, તસ્સ અઞ્ઞેન સમણેન વા બ્રાહ્મણેન વા દેવેન વા મારેન વા બ્રહ્મુના વા સદ્ધિં સંસન્દનકિચ્ચં નત્થિ. તેનસ્સ દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા નત્થિ. યસ્મા પનેસ

અકથંકથી તિણ્ણવિચિકિચ્છો સબ્બધમ્મેસુ વિહતસંસયો, તેનસ્સ વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા નત્થિ. ઇતરા દ્વે પન પુચ્છા ભગવતો અત્થિ. તાસુ અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ વેદિતબ્બા.

તત્થ '**કતમે**'તિપદેન નિદ્દિસિતબ્બધમ્મે પુચ્છતિ. 'ધમ્મા કુસલા'તિ હિ વચનમત્તેન 'કિં કતા કિં વા કરોન્તી'તિ ન સક્કા ઞાતું. 'કતમે'તિ વુત્તે પન તેસં પુટ્ઠભાવો પઞ્ઞાયતિ. તેન વુત્તં 'કતમેતિપદેન નિદ્દિસિતબ્બધમ્મે પુચ્છતી'તિ. '**ધમ્મા કુસલા**'તિપદદ્વયેન પુચ્છાય પુટ્ઠધમ્મે દસ્સેતિ. તેસં અત્થો હેટ્ઠા પકાસિતોવ.

કસ્મા પનેત્થ માતિકાયં વિય 'કુસલા ધમ્મા'તિ અવત્વા 'ધમ્મા કુસલા'તિ પદાનુક્કમો કતોતિ? પભેદતો ધમ્માનં દેસનં દીપેત્વા પભેદવન્તદસ્સનત્થં. ઇમસ્મિઞ્હિ અભિધમ્મે ધમ્માવ દેસેતબ્બા. તે ચ કુસલાદીહિ પભેદેહિ અનેકપ્પભેદા. તસ્મા ધમ્માયેવ ઇધ દેસેતબ્બા . નાયં વોહારદેસના. તે ચ અનેકપ્પભેદતો દેસેતબ્બા, ન ધમ્મમત્તતો. પભેદતો હિ દેસના ઘનવિનિબ્ભોગપટિસમ્ભિદાઞાણાવહા હોતીતિ 'કુસલા ધમ્મા'તિ એવં પભેદતો ધમ્માનં દેસનં દીપેત્વા, ઇદાનિ યે તેન પભેદેન દેસેતબ્બા ધમ્મા તે દસ્સેતું, અયં '**કતમે ધમ્મા કુસલા**'તિ પદાનુક્કમો કતોતિ વેદિતબ્બો. પભેદવન્તેસુ હિ દસ્સિતેસુ પભેદો દસ્સિયમાનો યુજ્જતિ સુવિઞ્ઞેય્યો ચ હોતીતિ.

ઇદાનિ **યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તન્તિ**. એત્થ –

સમયે નિદ્દિસિ ચિત્તં, ચિત્તેન સમયં મુનિ;
નિયમેત્વાન દીપેતું, ધમ્મે તત્થ પભેદતો.

'યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્ત'ન્તિ હિ નિદ્દિસન્તો ભગવા સમયે ચિત્તં નિદ્દિસિ. કિંકારણા? તેન સમયનિયમિતેન ચિત્તેન પરિયોસાને 'તસ્મિં સમયે'તિ એવં સમયં નિયમેત્વાન, અથ વિજ્જમાનેપિ સમયનાનત્તે યસ્મિં સમયે ચિત્તં તસ્મિંયેવ સમયે ફસ્સો હોતિ, વેદના હોતીતિ એવં તસ્મિં ચિત્તનિયમિતે સમયે એતે સન્તતિસમૂહકિચ્ચારમ્મણઘનવસેન દુરનુબોધપ્પભેદે ફસ્સવેદનાદયો ધમ્મે બોધેતુન્તિ અત્થો.

ઇદાનિ 'યસ્મિં સમયે'તિઆદીસુ અયમનુપુબ્બપદવણ્ણના. **યસ્મિ**ન્તિ અનિયમતો ભુમ્મનિદ્દેસો. **સમયે**તિ અનિયમનિદ્દિટ્ઠપરિદીપનં. એત્તાવતા અનિયમતો સમયો નિદ્દિટ્ઠો હોતિ. તત્થ સમયસદ્દો –

સમવાયે ખણે કાલે, સમૂહે હેતુ દિટ્ઠિસુ;
પટિલાભે પહાને ચ, પટિવેધે ચ દિસ્સતિ.

તથા હિસ્સ ''અપ્પેવ નામ સ્વેપિ ઉપસઙ્કમેય્યામ કાલઞ્ચ સમયઞ્ચ ઉપાદાયા''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૪૪૭) એવમાદીસુ સમવાયો અત્થો. ''એકોવ ખો, ભિક્ખવે, ખણો ચ સમયો ચ બ્રહ્મચરિયવાસાયા''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૮.૨૯) ખણો. ''ઉણ્હસમયો પરિળાહસમયો''તિઆદીસુ (પાચિ॰ ૩૫૮) કાલો. ''મહાસમયો પવનસ્મિ''ન્તિઆદીસુ સમૂહો. ''સમયોપિ ખો તે, ભદ્દાલિ, અપ્પટિવિદ્ધો અહોસિ – ભગવા ખો સાવત્થિયં વિહરતિ, ભગવાપિ મં જાનિસ્સતિ 'ભદ્દાલિ નામ ભિક્ખુ સત્થુસાસને સિક્ખાય અપરિપૂરકારી'તિ. અયમ્પિ ખો તે, ભદ્દાલિ, સમયો અપ્પટિવિદ્ધો અહોસી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૩૫) હેતુ. ''તેન ખો પન સમયેન ઉગ્ગાહમાનો પરિબ્બાજકો

સમણમુણ્ડિકાપુત્તો સમયપ્પવાદકે તિન્દુકાચીરે એકસાલકે મલ્લિકાય આરામે પટિવસતી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૬૦) દિટ્ઠિ.

‘‘દિટ્ઠે ધમ્મે ચ યો અત્થો, યો ચત્થો સમ્પરાયિકો;
અત્થાભિસમયા ધીરો, પણ્ડિતોતિ પવુચ્ચતી’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૯) –

આદીસુ પટિલાભો. ‘‘સમ્મા માનાભિસમયા અન્તમકાસિ દુક્ખસ્સા’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮) પહાનં. ‘‘દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો સઙ્ખતટ્ઠો સન્તાપટ્ઠો વિપરિણામટ્ઠો અભિસમયટ્ઠો’’તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૨.૮) પટિવેધો. એવમનેકેસુ સમયેસુ –

સમવાયો ખણો કાલો, સમૂહો હેતુયેવ ચ;
એતે પઞ્ચપિ વિઞ્ઞેય્યા, સમયા ઇધ વિઞ્ઞુના.

‘યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલ’ન્તિ ઇમસ્મિઞ્હિ કુસલાધિકારે તેસુ નવસુ સમયેસુ એતે સમવાયાદયો પઞ્ચ સમયા પણ્ડિતેન વેદિતબ્બા.

તેસુ પચ્ચયસામગ્ગી, સમવાયો ખણો પન;
એકોવ નવમો ઞેય્યો, ચક્કાનિ ચતુરોપિ વા.

યા હિ એસા સાધારણફલનિપ્ફાદકત્તેન સણ્ઠિતા પચ્ચયાનં સામગ્ગી, સા ઇધ સમવાયોતિ ઞાતબ્બા. ‘‘એકોવ ખો, ભિક્ખવે, ખણો ચ સમયો ચ બ્રહ્મચરિયવાસાયા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૨૯) એવં વુત્તો પન નવમોવ ખણો એકો ખણોતિ વેદિતબ્બો. યાનિ વા પનેતાનિ ‘‘ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, ચક્કાનિ યેહિ સમન્નાગતાનં દેવમનુસ્સાનં ચતુચક્કં વત્તતી’’તિ – એત્થ ‘પતિરૂપદેસવાસો, સપ્પુરિસૂપનિસ્સયો, અત્તસમ્માપણિધિ, પુબ્બે ચ કતપુઞ્ઞતા’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૧) ચત્તારિ ચક્કાનિ વુત્તાનિ, એતાનિ વા એકજ્ઝં કત્વા ઓકાસટ્ઠેન ખણોતિ વેદિતબ્બાનિ. તાનિ હિ કુસલુપ્પત્તિયા ઓકાસભૂતાનિ.

એવં સમવાયઞ્ચ ખણઞ્ચ ઞત્વા ઇતરેસુ –

તં તં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તો, કાલો વોહારમત્તકો;
પુઞ્જો ફસ્સાદિધમ્માનં, સમૂહોતિ વિભાવિતો.

‘ચિત્તકાલો રૂપકાલો’તિઆદિના હિ નયેન ધમ્મે વા, ‘અતીતો અનાગતો’તિઆદિના નયેન ધમ્મવુત્તિં વા, ‘બીજકાલો અઙ્કુરકાલો’તિ આદિના નયેન ધમ્મપટિપાટિં વા, ‘ઉપ્પાદકાલો જરાકાલો’તિઆદિના નયેન ધમ્મલક્ખણં વા, ‘વેદિયનકાલો સઞ્જાનનકાલો’તિઆદિના નયેન ધમ્મકિચ્ચં વા, ‘ન્હાનકાલો પાનકાલો’તિઆદિના નયેન સત્તકિચ્ચં વા, ‘ગમનકાલો ઠાનકાલો’તિઆદિના નયેન ઇરિયાપથં વા, ‘પુબ્બણ્હો સાયન્હો દિવા રત્તી’તિઆદિના નયેન ચન્દિમસૂરિયાદિપરિવત્તનં વા, ‘અડ્ઢમાસો માસો’તિઆદિના નયેન અહોરત્તાદિસઙ્ખાતં કાલસઞ્ચયં વાતિ – એવં તં તં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તો કાલો નામ. સો પનેસ સભાવતો અવિજ્જમાનત્તા પઞ્ઞત્તિમત્તકો એવાતિ વેદિતબ્બો. યો પનેસ ફસ્સવેદનાદીનં ધમ્માનં પુઞ્જો, સો ઇધ સમૂહોતિ વિભાવિતો. એવં કાલસમૂહેપિ ઞત્વા ઇતરો પન –

હેતૂતિ પચ્ચયોવેત્થ, તસ્સ દ્વારવસેન વા;
અનેકભાવો વિઞ્ઞેય્યો, પચ્ચયાનં વસેન વા.

એત્થ હિ પચ્ચયોવ હેતુ નામ, તસ્સ દ્વારાનં વા પચ્ચયાનં વા વસેન અનેકભાવો વેદિતબ્બો. કથં? ચક્ખુદ્વારાદીસુ હિ ઉપ્પજ્જમાનાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં ચક્ખુરૂપઆલોકમનસિકારાદયો પચ્ચયા, **મહાપકરણે** ચ ''હેતુપચ્ચયો આરમ્મણપચ્ચયો''તિઆદિના નયેન ચતુવીસતિ પચ્ચયા વુત્તા. તેસુ ઠપેત્વા વિપાકપચ્ચયઞ્ચ પચ્છાજાતપચ્ચયઞ્ચ, સેસા કુસલધમ્માનં પચ્ચયા હોન્તિયેવ. તે સબ્બેપિ ઇધ હેતૂતિ અધિપ્પેતા. એવમસ્સ ઇમિના દ્વારવસેન વા પચ્ચયવસેન વા અનેકભાવો વેદિતબ્બો . એવમેતે સમવાયાદયો પઞ્ચ અત્થા ઇધ સમયસદ્દેન પરિગ્ગહિતાતિ વેદિતબ્બા.

'કસ્મા પન એતેસુ યંકિઞ્ચિ એકં અપરિગ્ગહેત્વા સબ્બેસં પરિગ્ગહો કતો'તિ? 'તેન તેન તસ્સ તસ્સ અત્થવિસેસસ્સ દીપનતો. એતેસુ હિ સમવાયસઙ્ખાતો સમયો અનેકહેતુતો વુત્તિં દીપેતિ. તેન એકકારણવાદો પટિસેધિતો હોતિ. સમવાયો ચ નામ સાધારણફલનિપ્ફાદને અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખો હોતિ. તસ્મા 'એકો કત્તા નામ નત્થી'તિ ઇમમ્પિ અત્થં દીપેતિ. સભાવેન હિ કારણે સતિ કારણન્તરાપેક્ખા અયુત્તાતિ. એવં એકસ્સ કસ્સચિ કારણસ્સ અભાવદીપનેન ''સયંકતં સુખદુક્ખ''ન્તિઆદિ પટિસેધિતં હોતિ.

તત્થ સિયા – 'યં વુત્તં અનેકહેતુતો વુત્તિં દીપેતી'તિ, તં ન યુત્તં. 'કિંકારણા' ?'અસામગ્ગિયં અહેતૂનં સામગ્ગિયમ્પિ અહેતુભાવાપત્તિતો'. 'ન હિ એકસ્મિં અન્ધે દટ્ઠું અસક્કોન્તે અન્ધસતં પસ્સતી'તિ. 'નો ન યુત્તં; સાધારણફલનિપ્ફાદકત્તેન હિ ઠિતભાવો સામગ્ગી; ન અનેકેસં સમોધાનમત્તં. ન ચ અન્ધાનં દસ્સનં નામ સાધારણફલં'. 'કસ્મા'?'અન્ધસતે સતિપિ તસ્સ અભાવતો. ચક્ખાદીનં પન તં સાધારણફલં, તેસં ભાવે ભાવતો. અસામગ્ગિયં અહેતૂનમ્પિ ચ સામગ્ગિયં હેતુભાવો સિદ્ધો. સ્વાયં અસામગ્ગિયં ફલાભાવેન, સામગ્ગિયઞ્ચસ્સ ભાવેન, વેદિતબ્બો. ચક્ખાદીનઞ્હિ વેકલ્લે ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અભાવો, અવેકલ્લે ચ ભાવો, પચ્ચક્ખસિદ્ધો લોકસ્સા'તિ. અયં તાવ સમવાયસઙ્ખાતેન સમયેન અત્થો દીપિતો.

યો પનેસ અટ્ઠહિ અક્ખણેહિ પરિવજ્જિતો નવમો ખણો, પતિરૂપદેસવાસાદિકો ચ ચતુચક્કસઙ્ખાતો ઓકાસટ્ઠેન ખણો વુત્તો, સો મનુસ્સત્તબુદ્ધુપ્પાદસદ્ધમ્મટ્ઠિતિઆદિકં ખણસામગ્ગિં વિના નત્થિ. મનુસ્સત્તાદીનઞ્ચ કાણકચ્છપોપમાદીહિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૫૨) દુલ્લભભાવો. ઇતિ ખણસ્સ દુલ્લભત્તા સુટ્ઠુતરં ખણાયત્તં લોકુત્તરધમ્માનં ઉપકારભૂતં કુસલં દુલ્લભમેવ . એવમેતેસુ ખણસઙ્ખાતો સમયો કુસલુપ્પત્તિયા દુલ્લભભાવં દીપેતિ. એવં દીપેન્તેન અનેન અધિગતખણાનં ખણાયત્તસ્સેવ તસ્સ કુસલસ્સ અનનુટ્ઠાનેન મોઘખણં કુરુમાનાનં પમાદવિહારો પટિસેધિતો હોતિ. અયં ખણસઙ્ખાતેન સમયેન અત્થો દીપિતો.

યો પનેતસ્સ કુસલચિત્તસ્સ પવત્તિકાલો નામ હોતિ, સો અતિપરિત્તો. સા ચસ્સ અતિપરિત્તતા ''યથા ચ, ભિક્ખવે, તસ્સ પુરિસસ્સ જવો, યથા ચ ચન્દિમસૂરિયાનં જવો, યથા ચ યા દેવતા ચન્દિમસૂરિયાનં પુરતો ધાવન્તિ તાસં દેવતાનં જવો, તતો સીઘતરં આયુસઙ્ખારા ખીયન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૨૮) – ઇમસ્સ સુત્તસ્સ અટ્ઠકથાવસેન વેદિતબ્બા. તત્ર હિ સો રૂપજીવિતિન્દ્રિયસ્સ તાવ પરિત્તકો કાલો વુત્તો. યાવ પટુપ્પન્નં રૂપં તિટ્ઠતિ તાવ સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા ભિજ્જન્તિ. ઇતિ તેસં કાલપરિત્તતાય ઉપમાપિ નત્થિ. તેનેવાહ – ''યાવઞ્ચિદં, ભિક્ખવે, ઉપમાપિ ન સુકરા યાવ લહુપરિવત્તં ચિત્ત''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૮). એવમેતેસુ કાલસઙ્ખાતો સમયો

કુસલચિત્તપ્પવત્તિકાલસ્સ અતિપરિત્તતં દીપેતિ. એવં દીપેન્તેન ચાનેન અતિપરિત્તકાલતાય, વિજ્જુલતોભાસેન મુત્તાવુણનં વિય, દુપ્પટિવિજ્ઝમિદં ચિત્તં, તસ્મા એતસ્સ પટિવેધે મહાઉસ્સાહો ચ આદરો ચ કત્તબ્બોતિ ઓવાદો દિન્નો હોતિ. અયં કાલસઙ્ખાતેન સમયેન અત્થો દીપિતો.

સમૂહસઙ્ખાતો પન સમયો અનેકેસં સહુપ્પત્તિં દીપેતિ. ફસ્સાદીનઞ્હિ ધમ્માનં પુઞ્જો સમૂહોતિ વુત્તો. તસ્મિઞ્ચ ઉપ્પજ્જમાનં ચિત્તં સહ તેહિ ધમ્મેહિ ઉપ્પજ્જતીતિ અનેકેસં સહુપ્પત્તિ દીપિતા. એવં દીપેન્તેન ચાનેન એકસ્સેવ ધમ્મસ્સ ઉપ્પત્તિ પટિસેધિતા હોતિ. અયં સમૂહસઙ્ખાતેન સમયેન અત્થો દીપિતો.

હેતુસઙ્ખાતો પન સમયો પરાયત્તવુત્તિતં દીપેતિ. 'યસ્મિં સમયે'તિ હિ પદસ્સ યસ્મા 'યસ્મિં હેતુમ્હિ સતિ' ઉપ્પન્નં હોતીતિ અયમત્થો, તસ્મા 'હેતુમ્હિ સતિ' પવત્તિતો પરાયત્તવુત્તિતા દીપિતા. એવં દીપેન્તેન ચાનેન ધમ્માનં સવસવત્તિતાભિમાનો પટિસેધિતો હોતિ. અયં હેતુસઙ્ખાતેન સમયેન અત્થો દીપિતો.

તત્થ '**યસ્મિં સમયે**'તિ કાલસઙ્ખાતસ્સ સમયસ્સ વસેન 'યસ્મિં કાલે'તિ અત્થો; સમૂહસઙ્ખાતસ્સ 'યસ્મિં સમૂહે'તિ. ખણસમવાયહેતુસઙ્ખાતાનં 'યસ્મિં ખણે સતિ, યાય સામગ્ગિયા સતિ, યમ્હિ હેતુમ્હિ સતિ' કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ, તસ્મિંયેવ સતિ 'ફસ્સાદયોપી'તિ અયમત્થો વેદિતબ્બો. અધિકરણઞ્હિ કાલસઙ્ખાતો સમૂહસઙ્ખાતો ચ સમયો. તત્થ વુત્તધમ્માનન્તિ અધિકરણવસેનેત્થ ભુમ્મં. ખણસમવાયહેતુસઙ્ખાતસ્સ ચ સમયસ્સ ભાવેન તેસં ભાવો લક્ખીયતીતિ ભાવેનભાવલક્ખણવસેનેત્થ ભુમ્મં.

કામાવચરન્તિ ''કતમે ધમ્મા કામાવચરા? હેટ્ઠતો અવીચિનિરયં ઉપરિતો પરનિમ્મિતવસવત્તિં પરિયન્તં કત્વા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૭) નયેન વુત્તેસુ કામાવચરધમ્મેસુ પરિયાપન્નં. તત્રાયં વચનત્થો – ઉદ્દાનતો દ્વે કામા, વત્થુકામો ચ કિલેસકામો ચ. તત્થ કિલેસકામો અત્થતો છન્દરાગોવ વત્થુકામો તેભૂમકવટ્ટં. કિલેસકામો ચેત્થ કામેતીતિ **કામો**; ઇતરો પન કામિયતીતિ કામો. યસ્મિં પન પદેસે દુવિધોપેસો કામો પવત્તિવસેન અવચરતિ, સો ચતુન્નં અપાયાનં, મનુસ્સાનં, છન્નઞ્ચ દેવલોકાનં વસેન એકાદસવિધો પદેસો. કામો એત્થ અવચરતીતિ **કામાવચરો**, સસત્થાવચરો વિય. યથા હિ યસ્મિં પદેસે સસત્થા પુરિસા અવચરન્તિ, સો વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ દ્વિપદચતુપ્પદેસુ અવચરન્તેસુ, તેસં અભિલક્ખિતત્તા 'સસત્થાવચરો'ત્વેવ વુચ્ચતિ, એવં વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ રૂપાવચરાદીસુ તત્થ અવચરન્તેસુ, તેસં અભિલક્ખિતત્તા અયં પદેસો 'કામાવચરો'ત્વેવ વુચ્ચતિ. સ્વાયં યથા રૂપભવો રૂપં, એવં ઉત્તરપદલોપં કત્વા 'કામો'ત્વેવ વુચ્ચતિ. એવમિદં ચિત્તં ઇમસ્મિં એકાદસપદેસસઙ્ખાતે કામે અવચરતીતિ કામાવચરં.

કિઞ્ચાપિ હિ એતં રૂપારૂપભવેસુપિ અવચરતિ, યથા પન સઙ્ગામે અવચરણતો સઙ્ગામાવચરોતિ લદ્ધનામકો નાગો નગરે ચરન્તોપિ 'સઙ્ગામાવચરો'ત્વેવ વુચ્ચતિ, થલજલચરા ચ પાણા અથલે અજલે ચ ઠિતાપિ 'થલચરા જલચરા'ત્વેવ વુચ્ચન્તિ, એવમિદં અઞ્ઞત્થ અવચરન્તમ્પિ કામાવચરમેવાતિ વેદિતબ્બં. આરમ્મણકરણવસેન વા એત્થ કામો અવચરતીતિપિ કામાવચરં. કામઞ્ચેસ રૂપારૂપાવચરેસુપિ અવચરતિ, યથા પન વદતીતિ 'વચ્છો', મહિયં સેતીતિ 'મહિંસો'તિ વુત્તે, ન સત્તા યત્તકા વદન્તિ, મહિયં વા સેન્તિ સબ્બેસં તં નામં હોતિ, એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. અપિચ કામભવસઙ્ખાતે કામે પટિસન્ધિં અવચારેતીતિપિ **કામાવચરં**.

કુસલન્તિ કુચ્છિતાનં સલનાદીહિ અત્થેહિ કુસલં. અપિચ આરોગ્યટ્ઠેન અનવજ્જટ્ઠેન કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન ચ કુસલં. યથેવ હિ 'કચ્ચિ નુ ભોતો કુસલ'ન્તિ (જા॰ ૧.૧૫.૧૪૬; ૨.૨૦.૧૨૯) રૂપકાયે અનાતુરતાય અગેલઞ્ઞેન

નિબ્યાધિતાય આરોગ્યટ્ઠેન કુસલં વુત્તં, એવં અરૂપધમ્મેપિ કિલેસાતુરતાય કિલેસગેલઞ્ઞસ્સ ચ કિલેસબ્યાધિનો અભાવેન આરોગ્યટ્ઠેન કુસલં વેદિતબ્બં. કિલેસવજ્જસ્સ પન કિલેસદોસસ્સ કિલેસદરથસ્સ ચ અભાવા અનવજ્જટ્ઠેન કુસલં. કોસલ્લં વુચ્ચતિ પઞ્ઞા; કોસલ્લતો સમ્ભૂતત્તા કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન કુસલં.

'ઞાણસમ્પયુત્તં' તાવ એવં હોતુ; ઞાણવિપ્પયુત્તં કથન્તિ. તમ્પિ રુળ્હીસદ્દેન કુસલમેવ. યથા હિ તાલપણ્ણેહિ અકત્વા કિલઞ્જાદીહિ કતમ્પિ તંસરિક્ખત્તા રુળ્હીસદ્દેન તાલવણ્ટન્ત્વેવ વુચ્ચતિ, એવં 'ઞાણવિપ્પયુત્ત'મ્પિ કુસલન્ત્વેવ વેદિતબ્બં. નિપ્પરિયાયેન પન 'ઞાણસમ્પયુત્તં' આરોગ્યટ્ઠેન અનવજ્જટ્ઠેન કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેનાતિ તિવિધેનપિ કુસલન્તિ નામં લભતિ, ઞાણવિપ્પયુત્તં દુવિધેનેવ. ઇતિ યઞ્ચ જાતકપરિયાયેન યઞ્ચ બાહિતિકસુત્તપરિયાયેન યઞ્ચ અભિધમ્મપરિયાયેન કુસલં કથિતં સબ્બં તં તીહિપિ અત્થેહિ ઇમસ્મિં ચિત્તે લબ્ભતિ.

તદેતં લક્ખણાદિવસેન અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણં, અકુસલવિદ્ધંસનરસં, વોદાનપચ્ચુપટ્ઠાનં, યોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં. અવજ્જપટિપક્ખત્તા વા અનવજ્જલક્ખણમેવ કુસલં, વોદાનભાવરસં, ઇટ્ઠવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનં, યથાવુત્તપદટ્ઠાનમેવ. લક્ખણાદીસુ હિ તેસં તેસં ધમ્માનં સભાવો વા સામઞ્ઞં વા **લક્ખણં** નામ. કિચ્ચં વા સમ્પત્તિ વા **રસો** નામ. ઉપટ્ઠાનાકારો વા ફલં વા પચ્ચુપટ્ઠાનં નામ. આસન્નકારણં **પદટ્ઠાનં** નામ. ઇતિ યત્થ યત્થ લક્ખણાદીનિ વક્ખામ તત્થ તત્થ ઇમિનાવ નયેન તેસં નાનત્તં વેદિતબ્બં.

ચિત્તન્તિ આરમ્મણં ચિન્તેતીતિ ચિત્તં; વિજાનાતીતિ અત્થો. યસ્મા વા 'ચિત્ત'ન્તિ સબ્બચિત્તસાધારણો એસ સદ્દો, તસ્મા યદેત્થ લોકિયકુસલાકુસલકિરિયચિત્તં, તં જવનવીથિવસેન અત્તનો સન્તાનં ચિનોતીતિ ચિત્તં. વિપાકં કમ્મકિલેસેહિ ચિતન્તિ ચિત્તં. અપિચ સબ્બમ્પિ યથાનુરૂપતો ચિત્તતાય ચિત્તં. ચિત્તકરણતાય ચિત્તન્તિ એવમ્પેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. તત્થ યસ્મા અઞ્ઞદેવ સરાગં ચિત્તં, અઞ્ઞં સદોસં , અઞ્ઞં સમોહં; અઞ્ઞં કામાવચરં, અઞ્ઞં રૂપાવચરાદિભેદં; અઞ્ઞં રૂપારમ્મણં, અઞ્ઞં સદ્દાદિઆરમ્મણં; રૂપારમ્મણેસુ ચાપિ અઞ્ઞં નીલારમ્મણં, અઞ્ઞં પીતાદિઆરમ્મણં; સદ્દાદિઆરમ્મણેસુપિ એસેવ નયો; સબ્બેસુપિ ચેતેસુ અઞ્ઞં હીનં અઞ્ઞં મજ્ઝિમં અઞ્ઞં પણીતં; હીનાદીસુપિ અઞ્ઞં છન્દાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં વીરિયાધિપતેય્યં અઞ્ઞં ચિત્તાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં વીમંસાધિપતેય્યં, તસ્મા અસ્સ ઇમેસં સમ્પયુત્તભૂમિઆરમ્મણહીનમજ્ઝિમપણીતાધિપતીનં વસેન ચિત્તતા વેદિતબ્બા. કામઞ્ચેત્થ એકમેવ એવં ચિત્તં ન હોતિ, ચિત્તાનં પન અન્તોગધત્તા એતેસુ યંકિઞ્ચિ એકમ્પિ ચિત્તતાય ચિત્તન્તિ વત્તું વટ્ટતિ. એવં તાવ ચિત્તતાય ચિત્તં.

કથં ચિત્તકરણતાયાતિ? લોકસ્મિઞ્હિ ચિત્તકમ્મતો ઉત્તરિ અઞ્ઞં ચિત્તં નામ નત્થિ. તસ્મિમ્પિ ચરણં નામ ચિત્તં અતિચિત્તમેવ હોતિ. તં કરોન્તાનં ચિત્તકારાનં 'એવંવિધાનિ એત્થ રૂપાનિ કાતબ્બાની'તિ ચિત્તસઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ. તાય ચિત્તસઞ્ઞાય લેખાગહનરઞ્જનઉજ્જોતનવત્તનાદિનિપ્ફાદિકા ચિત્તકિરિયા ઉપ્પજ્જન્તિ, તતો ચરણસઙ્ખાતે ચિત્તે અઞ્ઞતરં વિચિત્તરૂપં નિપ્ફજ્જતિ. તતો 'ઇમસ્સ રૂપસ્સ ઉપરિ ઇદં હોતુ, હેટ્ઠા ઇદં, ઉભયપસ્સે ઇદ'ન્તિ ચિન્તેત્વા યથાચિન્તિતેન કમેન સેસચિત્તરૂપનિપ્ફાદનં હોતિ, એવં યંકિઞ્ચિ લોકે વિચિત્તં સિપ્પજાતં સબ્બં તં ચિત્તેનેવ કરિયતિ, એવં ઇમાય કરણવિચિત્તતાય તસ્સ તસ્સ ચિત્તસ્સ નિપ્ફાદકં ચિત્તમ્પિ તથેવ ચિત્તં હોતિ. યથાચિન્તિતસ્સ વા અનવસેસસ્સ અનિપ્ફજ્જનતો તતોપિ ચિત્તમેવ ચિત્તતરં. તેનાહ ભગવા –

> ''દિટ્ઠં વો, ભિક્ખવે, ચરણં નામ ચિત્તન્તિ? 'એવં, ભન્તે'. તમ્પિ ખો, ભિક્ખવે, ચરણં નામ ચિત્તં ચિત્તેનેવ ચિન્તિતં. તેનપિ ખો, ભિક્ખવે, ચરણેન ચિત્તેન ચિત્તંયેવ ચિત્તતર''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦).

તથા યદેતં દેવમનુસ્સનિરયતિરચ્છાનભેદાસુ ગતીસુ કમ્મલિઙ્ગસઞ્ઞાવોહારાદિભેદં અજ્ઝત્તિકં ચિત્તં તમ્પિ ચિત્તકતમેવ. કાયકમ્માદિભેદઞ્હિ દાનસીલવિહિંસાસાઠેય્યાદિનયપ્પવત્તં કુસલાકુસલકમ્મં ચિત્તનિપ્ફાદિતં કમ્મનાનત્તં. કમ્મનાનત્તેનેવ ચ તાસુ તાસુ ગતીસુ હત્થપાદકણ્ણઉદરગીવામુખાદિસણ્ઠાનભિન્નં લિઙ્ગનાનત્તં. લિઙ્ગનાનત્તતો યથાગહિતસણ્ઠાનવસેન 'અયં ઇત્થી અયં પુરિસો'તિ ઉપ્પજ્જમાનાય સઞ્ઞાય સઞ્ઞાનાનત્તં. સઞ્ઞાનાનત્તતો સઞ્ઞાનુરૂપેન 'ઇત્થી'તિ વા 'પુરિસો'તિ વા વોહરન્તાનં વોહારનાનત્તં. વોહારનાનત્તવસેન પન યસ્મા 'ઇત્થી ભવિસ્સામિ પુરિસો ભવિસ્સામિ, ખત્તિયો ભવિસ્સામિ બ્રાહ્મણો ભવિસ્સામી'તિ એવં તસ્સ તસ્સ અત્તભાવસ્સ જનકં કમ્મં કરીયતિ, તસ્મા વોહારનાનત્તતો કમ્મનાનત્તં. તં પનેતં કમ્મનાનત્તં યથાપત્થિતં ભવં નિબ્બત્તેન્તં યસ્મા ગતિવસેન નિબ્બત્તેતિ તસ્મા કમ્મનાનત્તતો ગતિનાનત્તં. કમ્મનાનત્તેનેવ ચ તેસં તેસં સત્તાનં તસ્સા તસ્સા ગતિયા અપાદકદ્વિપાદકાદિતા, તસ્સા તસ્સા ઉપપત્તિયા ઉચ્ચનીચાદિતા, તસ્મિં તસ્મિં અત્તભાવે સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાદિતા, લોકધમ્મેસુ લાભાલાભાદિતા ચ પઞ્ઞાયતિ. તસ્મા સબ્બમેતં દેવમનુસ્સનિરયતિરચ્છાનભેદાસુ ગતીસુ કમ્મલિઙ્ગસઞ્ઞાવોહારાદિભેદં અજ્ઝત્તિકં ચિત્તં ચિત્તેનેવ કતન્તિ વેદિતબ્બં. સ્વાયમત્થો ઇમસ્સ સઙ્ગીતિઅનારુળ્હસ્સ સુત્તસ્સ વસેન વેદિતબ્બો. વુત્તઞ્હેતં –

''કમ્મનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનવસેન લિઙ્ગનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનં ભવતિ, લિઙ્ગનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનવસેન સઞ્ઞાનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનં ભવતિ, સઞ્ઞાનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનવસેન વોહારનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનં ભવતિ, વોહારનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનવસેન કમ્મનાનત્તપુથુત્તપ્પભેદવવત્થાનં ભવતિ. કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં ગતિયા નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ – અપદા દ્વિપદા ચતુપ્પદા બહુપ્પદા, રૂપિનો અરૂપિનો, સઞ્ઞિનો અસઞ્ઞિનો નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞિનો. કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં ઉપપત્તિયા નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ – ઉચ્ચનીચતા હીનપણીતતા સુગતદુગ્ગતતા. કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં અત્તભાવે નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ – સુવણ્ણદુબ્બણ્ણતા સુજાતદુજ્જાતતા સુસણ્ઠિતદુસ્સણ્ઠિતતા. કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં લોકધમ્મે નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ – લાભાલાભે યસાયસે નિન્દાપસંસાયં સુખદુક્ખે''તિ.

અપરમ્પિ વુત્તં –

કમ્મતો લિઙ્ગતો ચેવ, લિઙ્ગસઞ્ઞા પવત્તરે;
સઞ્ઞાતો ભેદં ગચ્છન્તિ, ઇત્થાયં પુરિસોતિ વા.

''કમ્મુના વત્તતે લોકો, કમ્મુના વત્તતે પજા;
કમ્મનિબન્ધના સત્તા, રથસ્સાણીવ યાયતો''. (મ॰ નિ॰ ૨.૪૬૦; સુ॰ નિ॰ ૬૫૯);

કમ્મેન કિત્તિં લભતે પસંસં,
કમ્મેન જાનિઞ્ચ વધઞ્ચ બન્ધં;
તં કમ્મનાનાકરણં વિદિત્વા,
કસ્મા વદે નત્થિ કમ્મન્તિ લોકે. (કથા॰ ૭૮૫);

''કમ્મસ્સકા માણવ સત્તા કમ્મદાયાદા કમ્મયોની કમ્મબન્ધૂ કમ્મપટિસરણા; કમ્મં સત્તે વિભજતિ યદિદં હીનપ્પણીતતાયા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૯).

એવં ઇમાય કરણચિત્તતાયપિ ચિત્તસ્સ ચિત્તતા વેદિતબ્બા. સબ્બાનિપિ હિ એતાનિ વિચિત્રાનિ ચિત્તેનેવ કતાનિ. અલદ્ધોકાસસ્સ પન ચિત્તસ્સ યં વા પન અવસેસપચ્ચયવિકલં તસ્સ એકચ્ચચિત્તકરણાભાવતો યદેતં ચિત્તેન કતં અજ્ઝત્તિકં ચિત્તં વુત્તં, તતોપિ ચિત્તમેવ ચિત્તતરં. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકનિકાયમ્પિ સમનુપસ્સામિ એવં ચિત્તં યથયિદં, ભિક્ખવે, તિરચ્છાનગતા પાણા... તેહિપિ ખો, ભિક્ખવે, તિરચ્છાનગતેહિ પાણેહિ ચિત્તંયેવ ચિત્તતર’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦).

ઉપ્પન્નં હોતીતિ એત્થ વત્તમાનભૂતાપગતોકાસકતભૂમિલદ્ધવસેન ઉપ્પન્નં નામ અનેકપ્પભેદં. તત્થ સબ્બમ્પિ ઉપ્પાદજરાભઙ્ગસમઙ્ગીસઙ્ખાતં વત્તમાનુપ્પન્નં નામ. આરમ્મણરસં અનુભવિત્વા નિરુદ્ધં, અનુભૂતાપગતસઙ્ખાતં કુસલાકુસલં , ઉપ્પાદાદિત્તયં અનુપ્પત્વા નિરુદ્ધં, ભૂતાપગતસઙ્ખાતં, સેસસઙ્ખતઞ્ચ **ભૂતાપગતુપ્પન્નં** નામ. ‘‘યાનિસ્સ તાનિ પુબ્બે કતાનિ કમ્માની’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૮) એવમાદિના નયેન વુત્તં કમ્મં અતીતમ્પિ સમાનં, અઞ્ઞં વિપાકં પટિબાહિત્વા અત્તનો વિપાકસ્સોકાસં કત્વા ઠિતત્તા, તથા કતોકાસઞ્ચ વિપાકં અનુપ્પન્નમ્પિ સમાનં એવં કતે ઓકાસે એકન્તેન ઉપ્પજ્જનતો ઓકાસકતુપ્પન્નં નામ. તાસુ તાસુ ભૂમીસુ અસમૂહતં અકુસલં ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નં નામ. એત્થ ચ ભૂમિયા ભૂમિલદ્ધસ્સ ચ નાનત્તં વેદિતબ્બં. **ભૂમી**તિ વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા તેભૂમકા પઞ્ચક્ખન્ધા. ભૂમિલદ્ધં નામ તેસુ ખન્ધેસુ ઉપ્પત્તારહં કિલેસજાતં. તેન હેસા ભૂમિ લદ્ધા નામ હોતિ, તસ્મા ભૂમિલદ્ધન્તિ વુચ્ચતિ. એવમેતેસુ ચતૂસુ ઉપ્પન્નેસુ ઇધ ‘વત્તમાનુપ્પન્નં’ અધિપ્પેતં.

તત્રાયં વચનત્થો – પુબ્બન્તતો ઉદ્ધં ઉપ્પાદાદિઅભિમુખં પન્નન્તિ **ઉપ્પન્નં**. ‘ઉપ્પન્ન’-સદ્દો પનેસ અતીતે પટિલદ્ધે સમુટ્ઠિતે અવિક્ખમ્ભિતે અસમુચ્છિન્ને ખણત્તયગતેતિ અનેકેસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ‘‘તેન ખો પન, ભિક્ખવે, સમયેન કકુસન્ધો ભગવા અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો લોકે ઉપ્પન્નો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૪૩) એત્થ અતીતે આગતો. ‘‘આયસ્મતો આનન્દસ્સ અતિરેકચીવરં ઉપ્પન્નં હોતી’’તિ (પારા॰ ૪૬૧) એત્થ પટિલદ્ધે. ‘‘સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે, ઉપ્પન્નં મહામેઘં તમેનં મહાવાતો અન્તરાયેવ અન્તરધાપેતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૫૭) એત્થ સમુટ્ઠિતે. ‘‘ઉપ્પન્નં ગમિયચિત્તં દુપ્પટિવિનોદનીયં (અ॰ નિ॰ ૫.૧૬૦; પરિ॰ ૩૨૫); ઉપ્પન્નુપ્પન્ને પાપકે અકુસલે ધમ્મે ઠાનસો અન્તરધાપેતી’’તિ (પારા॰ ૧૬૫) એત્થ અવિક્ખમ્ભિતે. ‘‘અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં ભાવેન્તો બહુલીકરોન્તો ઉપ્પન્નુપ્પન્ને પાપકે અકુસલે ધમ્મે ઠાનસો અન્તરાયેવ અન્તરધાપેતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૫૬-૧૫૭) એત્થ અસમુચ્છિન્ને. ‘‘ઉપ્પજ્જમાનં ઉપ્પન્નન્તિ? આમન્તા’’તિ (યમ॰ ૨.ચિત્તયમક.૮૧) એત્થ ખણત્તયગતે. સ્વાયમિધાપિ ખણત્તયગતેવ દટ્ઠબ્બો. તસ્મા ‘**ઉપ્પન્નં હોતી**’તિ એત્થ ખણત્તયગતં હોતિ, વત્તમાનં હોતિ, પચ્ચુપ્પન્નં હોતીતિ. અયં સઙ્ખેપત્થો.

ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતીતિ ચેતં દેસનાસીસમેવ. ન પન ચિત્તં એકકમેવ ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મા યથા રાજા આગતોતિ વુત્તે ન પરિસં પહાય એકકોવ આગતો, રાજપરિસાય પન સદ્ધિંયેવ આગતોતિ પઞ્ઞાયતિ , એવમિદમ્પિ પરોપણ્ણાસકુસલધમ્મેહિ સદ્ધિંયેવ ઉપ્પન્નન્તિ વેદિતબ્બં. પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન પન ‘‘ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ’’ચ્ચેવ વુત્તં.

લોકિયધમ્મઞ્હિ પત્વા ચિત્તં જેટ્ઠકં ચિત્તં ધુરં ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમં હોતિ. લોકુત્તરધમ્મં પત્વા પઞ્ઞા જેટ્ઠિકા પઞ્ઞા ધુરા પઞ્ઞા પુબ્બઙ્ગમા. તેનેવ ભગવા વિનયપરિયાયં પત્વા પઞ્હં પુચ્છન્તો ‘કિંફસ્સોસિ, કિંવેદનોસિ, કિંસઞ્ઞોસિ, કિંચેતનોસી’તિ અપુચ્છિત્વા ‘‘કિંચિત્તો ત્વં ભિક્ખૂ’’તિ ચિત્તમેવ ધુરં કત્વા પુચ્છતિ. ‘‘અથેય્યચિત્તો અહં ભગવા’’તિ ચ વુત્તે ‘અનાપત્તિ અથેય્યફસ્સસ્સા’તિઆદીનિ અવત્વા ‘‘અનાપત્તિ ભિક્ખુ અથેય્યચિત્તસ્સા’’તિ વદતિ.

ન કેવલઞ્ચ વિનયપરિયાયં, અઞ્ઞમ્પિ લોકિયદેસનં દેસેન્તો ચિત્તમેવ ધુરં કત્વા દેસેતિ. યથાહ – ''યે કેચિ, ભિક્ખવે, ધમ્મા અકુસલા અકુસલભાગિયા અકુસલપક્ખિકા સબ્બેતે મનોપુબ્બઙ્ગમા. મનો તેસં ધમ્માનં પઠમં ઉપ્પજ્જતિ'' (અ॰ નિ॰ ૧.૫૬).

''મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા, મનોસેટ્ઠા મનોમયા;
મનસા ચે પદુટ્ઠેન, ભાસતિ વા કરોતિ વા;
તતો નં દુક્ખમન્વેતિ, ચક્કંવ વહતો પદં.

''મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા, મનોસેટ્ઠા મનોમયા;
મનસા ચે પસન્નેન, ભાસતિ વા કરોતિ વા;
તતો નં સુખમન્વેતિ, છાયાવ અનપાયિની''. (ધ॰ પ॰ ૧,૨);

''ચિત્તેન નીયતિ લોકો, ચિત્તેન પરિકસ્સતિ;
ચિત્તસ્સ એકધમ્મસ્સ, સબ્બેવ વસમન્વગૂ''. (સં॰ નિ॰ ૧.૬૨);

''ચિત્તસંકિલેસા, ભિક્ખવે, સત્તા સંકિલિસ્સન્તિ ચિત્તવોદાના વિસુજ્ઝન્તિ'' (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦);

''પભસ્સરમિદં, ભિક્ખવે, ચિત્તં, તઞ્ચ ખો આગન્તુકેહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠં'' (અ॰ નિ॰ ૧.૪૯);

''ચિત્તે , ગહપતિ, અરક્ખિતે કાયકમ્મમ્પિ અરક્ખિતં હોતિ, વચીકમ્મમ્પિ અરક્ખિતં હોતિ, મનોકમ્મમ્પિ અરક્ખિતં હોતિ; ચિત્તે, ગહપતિ, રક્ખિતે...પે॰... ચિત્તે, ગહપતિ, બ્યાપન્ને...પે॰... ચિત્તે, ગહપતિ, અબ્યાપન્ને...પે॰... ચિત્તે, ગહપતિ, અવસ્સુતે...પે॰... ચિત્તે, ગહપતિ, અનવસ્સુતે કાયકમ્મમ્પિ અનવસ્સુતં હોતિ, વચીકમ્મમ્પિ અનવસ્સુતં હોતિ, મનોકમ્મમ્પિ અનવસ્સુતં હોતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૧૦).

એવં લોકિયધમ્મં પત્વા ચિત્તં જેટ્ઠકં હોતિ, ચિત્તં ધુરં હોતિ, ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમં હોતીતિ વેદિતબ્બં. ઇમેસુ પન સુત્તેસુ એકં વા દ્વે વા અગ્ગહેત્વા સુત્તાનુરક્ખણત્થાય સબ્બાનિપિ ગહિતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

લોકુત્તરધમ્મં પુચ્છન્તો પન 'કતરફસ્સં અધિગતોસિ, કતરવેદનં કતરસઞ્ઞં કતરચેતનં કતરચિત્ત'ન્તિ અપુચ્છિત્વા, 'કતરપઞ્ઞં ત્વં ભિક્ખુ અધિગતો'સિ, 'કિં પઠમં મગ્ગપઞ્ઞં, ઉદાહુ દુતિયં...પે॰... તતિયં...પે॰... ચતુત્થં મગ્ગપઞ્ઞં અધિગતો'તિ પઞ્ઞં જેટ્ઠિકં પઞ્ઞં ધુરં કત્વા પુચ્છતિ. પઞ્ઞુત્તરા સબ્બે કુસલા ધમ્મા ન પરિહાયન્તિ. પઞ્ઞા પન કિમત્થિયા (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૧)? ''પઞ્ઞવતો, ભિક્ખવે, અરિયસાવકસ્સ તદન્વયા સદ્ધા સણ્ઠાતિ, તદન્વયં વીરિયં સણ્ઠાતિ, તદન્વયા સતિ સણ્ઠાતિ, તદન્વયો સમાધિ સણ્ઠાતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૫૧૫) એવમાદીનિ પનેત્થ સુત્તાનિ દટ્ઠબ્બાનિ. ઇતિ લોકુત્તરધમ્મં પત્વા પઞ્ઞા જેટ્ઠિકા હોતિ પઞ્ઞા ધુરા પઞ્ઞા પુબ્બઙ્ગમાતિ વેદિતબ્બા. અયં પન લોકિયદેસના. તસ્મા ચિત્તં ધુરં કત્વા દેસેન્તો ''ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતી''તિ આહ.

સોમનસ્સસહગતન્તિ સાતમધુરવેદયિતસઙ્ખાતેન સોમનસ્સેન સહ એકુપ્પાદાદિભાવં ગતં. અયં પન '**સહગત**'-સદ્દો તબ્ભાવે વોકિણ્ણે નિસ્સયે આરમ્મણે સંસટ્ઠેતિ ઇમેસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ. તત્થ ''યાયં તણ્હા પોનોબ્ભવિકા નન્દિરાગસહગતા''તિ (વિભ॰ ૨૦૩) તબ્ભાવે વેદિતબ્બો; નન્દિરાગભૂતાતિ અત્થો. ''યા, ભિક્ખવે, વીમંસા કોસજ્જસહગતા કોસજ્જસમ્પયુત્તા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૮૩૨) વોકિણ્ણે વેદિતબ્બો; અન્તરન્તરા

ઉપ્પજ્જમાનેન કોસજ્જેન વોકિણ્ણાતિ અયમેત્થ અત્થો. ‘‘અટ્ઠિકસઞ્ઞાસહગતં સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૮) નિસ્સયે વેદિતબ્બો; અટ્ઠિકસઞ્ઞં નિસ્સાય અટ્ઠિકસઞ્ઞં ભાવેત્વા પટિલદ્ધન્તિ અત્થો. ‘‘લાભી હોતિ રૂપસહગતાનં વા સમાપત્તીનં અરૂપસહગતાનં વા’’તિ (પુ॰ ૫॰ ૩-૫) આરમ્મણે; વેદિતબ્બો રૂપારૂપારમ્મણાનન્તિ અત્થો. ‘‘ઇદં સુખં ઇમાય પીતિયા સહગતં હોતિ સહજાતં સંસટ્ઠં સમ્પયુત્ત’’ન્તિ (વિભ॰ ૫૭૮) સંસટ્ઠે. ઇમસ્મિમ્પિ પદે અયમેવત્થો અધિપ્પેતો. સોમનસ્સસંસટ્ઠઞ્હિ ઇધ સોમનસ્સસહગતન્તિ વુત્તં.

‘સંસટ્ઠ’-સદ્દોપિ ચેસ સદિસે અવસ્સુતે મિત્તસન્થવે સહજાતેતિ બહૂસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ. અયઞ્હિ ‘‘કિસે થૂલે વિવજ્જેત્વા સંસટ્ઠા યોજિતા હયા’’તિ (જા॰ ૨.૨૨.૭૦) એત્થ સદિસે આગતો. ‘‘સંસટ્ઠાવ તુમ્હે અય્યે વિહરથા’’તિ (પાચિ॰ ૭૨૭) અવસ્સુતે. ‘‘ગિહિ સંસટ્ઠો વિહરતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૩) મિત્તસન્થવે. ‘‘ઇદં સુખં ઇમાય પીતિયા સહગતં હોતિ સહજાતં સંસટ્ઠં સમ્પયુત્ત’’ન્તિ સહજાતે. ઇધાપિ સહજાતે અધિપ્પેતો. તત્થ ‘સહગતં’ અસહજાતં અસંસટ્ઠં અસમ્પયુત્તં નામ નત્થિ. સહજાતં પન સંસટ્ઠં સમ્પયુત્તં હોતિપિ, ન હોતિપિ . રૂપારૂપધમ્મેસુ હિ એકતો જાતેસુ રૂપં અરૂપેન સહજાતં હોતિ, ન સંસટ્ઠં, ન સમ્પયુત્તં; તથા અરૂપં રૂપેન; રૂપઞ્ચ રૂપેન; અરૂપં પન અરૂપેન સદ્ધિં નિયમતોવ સહગતં સહજાતં સંસટ્ઠં સમ્પયુત્તમેવ હોતીતિ. તં સન્ધાય વુત્તં ‘સોમનસ્સસહગત’ન્તિ.

ઞાણસમ્પયુત્તન્તિ ઞાણેન સમ્પયુત્તં, સમં એકુપ્પાદાદિપ્પકારેહિ યુત્તન્તિ અત્થો. યં પનેત્થ વત્તબ્બં સિયા તં માતિકાવણ્ણનાય વેદનાત્તિકે વુત્તનયમેવ. તસ્મા એકુપ્પાદા એકનિરોધા એકવત્થુકા એકારમ્મણાતિ ઇમિના લક્ખણેનેતં સમ્પયુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસો ચેસ. અરૂપે પન વિનાપિ એકવત્થુકભાવં સમ્પયોગો લબ્ભતિ.

એત્તાવતા કિં કથિતં? કામાવચરકુસલેસુ સોમનસ્સસહગતં તિહેતુકં ઞાણસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારિકં મહાચિત્તં કથિતં. ‘‘કતમે ધમ્મા કુસલા’’તિ હિ અનિયમિતપુચ્છાય ચતુભૂમકકુસલં ગહિતં. ‘કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતી’તિ વચનેન પન તેભૂમકં કુસલં પરિચ્ચજિત્વા, અટ્ઠવિધં કામાવચરકુસલમેવ ગહિતં. ‘સોમનસ્સસહગત’ન્તિ વચનેન તતો ચતુબ્બિધં ઉપેક્ખાસહગતં પરિચ્ચજિત્વા ચતુબ્બિધં સોમનસ્સસહગતમેવ ગહિતં. ‘ઞાણસમ્પયુત્ત’ન્તિ વચનેન તતો દુવિધં ઞાણવિપ્પયુત્તં પરિચ્ચજિત્વા દ્વે ઞાણસમ્પયુત્તાનેવ ગહિતાનિ. અસઙ્ખારિકભાવો પન અનાભટ્ઠતાયેવ ન ગહિતો. કિઞ્ચાપિ ન ગહિતો, પરતો પન ‘સસઙ્ખારેના’તિ વચનતો ઇધ ‘અસઙ્ખારેના’તિ અવુત્તેપિ અસઙ્ખારિકભાવો વેદિતબ્બો. સમ્માસમ્બુદ્ધો હિ આદિતોવ ઇદં મહાચિત્તં ભાજેત્વા દસ્સેતું નિયમેત્વાવ ઇમં દેસનં આરભીતિ એવમેત્થ સન્નિટ્ઠાનં કતન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇદાનિ તમેવ ચિત્તં આરમ્મણતો દસ્સેતું **રૂપારમ્મણં વા**તિઆદિમાહ. ભગવા હિ અરૂપધમ્મં દસ્સેન્તો વત્થુના વા દસ્સેતિ, આરમ્મણેન વા, વત્થારમ્મણેહિ વા, સરસભાવેન વા. ‘‘ચક્ખુસમ્ફસ્સો…પે॰… મનોસમ્ફસ્સો; ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદના…પે॰… મનોસમ્ફસ્સજા વેદના; ચક્ખુવિઞ્ઞાણં…પે॰… મનોવિઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદીસુ હિ વત્થુના અરૂપધમ્મા દસ્સિતા. ‘‘રૂપસઞ્ઞા…પે॰… ધમ્મસઞ્ઞા, રૂપસઞ્ચેતના…પે॰… ધમ્મસઞ્ચેતના’’તિઆદીસુ આરમ્મણેન. ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો…પે॰… મનઞ્ચ પટિચ્ચ ધમ્મે ચ ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૬૦) વત્થારમ્મણેહિ. ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા , ભિક્ખવે, સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૧) સરસભાવેન અરૂપધમ્મા દસ્સિતા. ઇમસ્મિં પન ઠાને આરમ્મણેન દસ્સેન્તો ‘રૂપારમ્મણં’ વાતિઆદિમાહ.

તત્થ ચતુસમુટ્ઠાનં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં રૂપમેવ **રૂપારમ્મણં**. દ્વિસમુટ્ઠાનો અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નો સદ્દોવ **સદ્દારમ્મણં**. ચતુસમુટ્ઠાનો અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નો ગન્ધોવ **ગન્ધારમ્મણં**. ચતુસમુટ્ઠાનો અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નો રસોવ **રસારમ્મણં**. ચતુસમુટ્ઠાનં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં ફોટ્ઠબ્બમેવ **ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં**. એકસમુટ્ઠાના દ્વિસમુટ્ઠાના તિસમુટ્ઠાના ચતુસમુટ્ઠાના નકુતોચિસમુટ્ઠાના અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્ના ચિત્તચેતસિકા, તથા નવત્તબ્બા ચ, વુત્તાવસેસા ચિત્તગોચરસઙ્ખાતા ધમ્માયેવ **ધમ્મારમ્મણં**. યે પન અનાપાથગતા રૂપાદયોપિ ધમ્મારમ્મણમિચ્ચેવ વદન્તિ તે ઇમિના સુત્તેન પટિક્ખિપિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘ઇમેસં ખો, આવુસો, પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં નાનાવિસયાનં નાનાગોચરાનં ન અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોન્તાનં મનો પટિસરણં મનો નેસં ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૫).

એતેસઞ્હિ રૂપારમ્મણાદીનિ ગોચરવિસયો નામ. તાનિ મનેન પચ્ચનુભવિયમાનાનિપિ રૂપારમ્મણાદીનિયેવાતિ અયમત્થો સિદ્ધો હોતિ. દિબ્બચક્ખુઞાણાદીનઞ્ચ રૂપાદિઆરમ્મણત્તાપિ અયમત્થો સિદ્ધોયેવ હોતિ. અનાપાથગતાનેવ હિ રૂપારમ્મણાદીનિ દિબ્બચક્ખુઆદીનં આરમ્મણાનિ, ન ચ તાનિ ધમ્મારમ્મણાનિ ભવન્તીતિ વુત્તનયેનેવ આરમ્મણવવત્થાનં વેદિતબ્બં.

તત્થ એકેકં આરમ્મણં દ્વીસુ દ્વીસુ દ્વારેસુ આપાથમાગચ્છતિ. રૂપારમ્મણઞ્હિ ચક્ખુપસાદં ઘટ્ટેત્વા તઙ્ખણઞ્ઞેવ મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ; ભવઙ્ગચલનસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ અત્થો. સદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બારમ્મણેસુપિ એસેવ નયો. યથા હિ સકુણો આકાસેનાગન્ત્વા રુક્ખગ્ગે નિલીયમાનોવ રુક્ખસાખઞ્ચ ઘટ્ટેતિ, છાયા ચસ્સ પથવિયં પટિહઞ્ઞતિ સાખાઘટ્ટનછાયાફરણાનિ અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણેયેવ ભવન્તિ, એવં પચ્ચુપ્પન્નરૂપાદીનં ચક્ખુપસાદાદિઘટ્ટનઞ્ચ ભવઙ્ગચલનસમત્થતાય મનોદ્વારે આપાથગમનઞ્ચ અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણેયેવ હોતિ. તતો ભવઙ્ગં વિચ્છિન્દિત્વા ચક્ખુદ્વારાદીસુ ઉપ્પન્નાનં આવજ્જનાદીનં વોટ્ઠબ્બનપરિયોસાનાનં અનન્તરા તેસં આરમ્મણાનં અઞ્ઞતરસ્મિં ઇદં મહાચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ.

સુદ્ધમનોદ્વારે પન પસાદઘટ્ટનકિચ્ચં નત્થિ. પકતિયા દિટ્ઠસુતઘાયિતસાયિતફુટ્ઠવસેનેવ એતાનિ આરમ્મણાનિ આપાથમાગચ્છન્તિ. કથં? ઇધેકચ્ચો કતસુધાકમ્મં હરિતાલમનોસિલાદિવણ્ણવિચિત્તં પગ્ગહિતનાનપ્પકારધજપટાકં માલાદામવિનદ્ધં દીપમાલાપરિક્ખિત્તં અતિમનોરમાય સિરિયા વિરોચમાનં અલઙ્કતપટિયત્તં મહાચેતિયં પદક્ખિણં કત્વા સોળસસુ પાદપિટ્ઠિકાસુ પઞ્ચપતિટ્ઠિતેન વન્દિત્વા અઞ્જલિં પગ્ગય્હ ઉલ્લોકેન્તો બુદ્ધારમ્મણં પીતિં ગહેત્વા તિટ્ઠતિ. તસ્સ એવં ચેતિયં પસ્સિત્વા બુદ્ધારમ્મણં પીતિં નિબ્બત્તેત્વા અપરભાગે યત્થ કત્થચિ ગતસ્સ રત્તિટ્ઠાનદિવાટ્ઠાનેસુ નિસિન્નસ્સ આવજ્જમાનસ્સ અલઙ્કતપટિયત્તં મહાચેતિયં ચક્ખુદ્વારે આપાથમાગતસદિસમેવ હોતિ, પદક્ખિણં કત્વા ચેતિયવન્દનકાલો વિય હોતિ. એવં તાવ દિટ્ઠવસેન રૂપારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ.

મધુરેન પન સરેન ધમ્મકથિકસ્સ વા ધમ્મં કથેન્તસ્સ, સરભાણકસ્સ વા સરેન ભણન્તસ્સ સદ્દં સુત્વા અપરભાગે યત્થ કત્થચિ નિસીદિત્વા આવજ્જમાનસ્સ ધમ્મકથા વા સરભઞ્ઞં વા સોતદ્વારે આપાથમાગતં વિય હોતિ, સાધુકારં દત્વા સુણનકાલો વિય હોતિ. એવં સુતવસેન સદ્દારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ.

સુગન્ધં પન ગન્ધં વા માલં વા લભિત્વા આસને વા ચેતિયે વા ગન્ધારમ્મણેન ચિત્તેન પૂજં કત્વા અપરભાગે યત્થ કત્થચિ નિસીદિત્વા આવજ્જમાનસ્સ તં ગન્ધારમ્મણં ઘાનદ્વારે આપાથમાગતં વિય હોતિ,

પૂજાકરણકાલો વિય હોતિ. એવં ઘાયિતવસેન ગન્ધારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ.

પણીતં પન ખાદનીયં વા ભોજનીયં વા સબ્રહ્મચારીહિ સદ્ધિં સંવિભજિત્વા પરિભુઞ્જિત્વા અપરભાગે યત્થ કત્થચિ કુદ્રૂસકાદિભોજનં લભિત્વા ‘અસુકકાલે પણીતં ભોજનં સબ્રહ્મચારીહિ સદ્ધિં સંવિભજિત્વા પરિભુત્ત’ન્તિ આવજ્જમાનસ્સ તં રસારમ્મણં જિવ્હાદ્વારે આપાથમાગતં વિય હોતિ, પરિભુઞ્જનકાલો વિય હોતિ. એવં સાયિતવસેન રસારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ.

મુદુકં પન સુખસમ્ફસ્સં મઞ્ચં વા પીઠં વા અત્થરણપાપુરણં વા પરિભુઞ્જિત્વા અપરભાગે યત્થ કત્થચિ દુક્ખસેય્યં કપ્પેત્વા ‘અસુકકાલે મે મુદુકં મઞ્ચપીઠં અત્થરણપાવુરણં પરિભુત્ત’ન્તિ આવજ્જમાનસ્સ તં ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં કાયદ્વારે આપાથમાગતં વિય હોતિ. સુખસમ્ફસ્સં વેદયિતકાલો વિય હોતિ. એવં ફુટ્ઠવસેન ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ. એવં સુદ્ધમનોદ્વારે પસાદઘટ્ટનકિચ્ચં નત્થિ. પકતિયા દિટ્ઠસુતઘાયિતસાયિતફુટ્ઠવસેનેવ એતાનિ આરમ્મણાનિ આપાથમાગચ્છન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ.

ઇદાનિ પકતિયા દિટ્ઠાદીનં વસેન આપાથગમને અયમપરોપિ અટ્ઠકથામુત્તકો નયો હોતિ. દિટ્ઠં સુતં ઉભયસમ્બન્ધન્તિ ઇમે તાવ દિટ્ઠાદયો વેદિતબ્બા. તત્થ ‘**દિટ્ઠં**’ નામ પઞ્ચદ્વારવસેન ગહિતપુબ્બં. ‘**સુત**’ન્તિ પચ્ચક્ખતો અદિસ્વા અનુસ્સવવસેન ગહિતા રૂપાદયોવ. તેહિ દ્વીહિપિ સમ્બન્ધં ‘**ઉભયસમ્બન્ધં**’ નામ. ઇતિ ઇમેસમ્પિ દિટ્ઠાદીનં વસેન એતાનિ મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. તત્થ દિટ્ઠવસેન તાવ આપાથગમનં હેટ્ઠા પઞ્ચહિ નયેહિ વુત્તમેવ.

એકચ્ચો પન સુણાતિ – ‘ભગવતો પુઞ્ઞાતિસયનિબ્બત્તં એવરૂપં નામ રૂપં, અતિમધુરો સદ્દો, કિસ્મિઞ્ચિ પદેસે કેસઞ્ચિ પુપ્ફાનં અતિમનુઞ્ઞો ગન્ધો, કેસઞ્ચિ ફલાનં અતિમધુરો રસો, કેસઞ્ચિ પાવુરણાદીનં અતિસુખો સમ્ફસ્સો’તિ. તસ્સ, ચક્ખુપસાદાદિઘટ્ટનં વિના, સુતમત્તાનેવ તાનિ મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તિ. અથસ્સ તં ચિત્તં તસ્મિં રૂપે વા સદ્દે વા પસાદવસેન ગન્ધાદીસુ અરિયાનં દાતુકામતાવસેન અઞ્ઞેહિ દિન્નેસુ અનુમોદનાવસેન વા પવત્તતિ. એવં સુતવસેન એતાનિ મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તિ.

અપરેન પન યથાવુત્તાનિ રૂપાદીનિ દિટ્ઠાનિ વા સુતાનિ વા હોન્તિ. તસ્સ ‘ઈદિસં રૂપં આયતિં ઉપ્પજ્જનકબુદ્ધસ્સાપિ ભવિસ્સતી’તિઆદિના નયેન ચક્ખુપસાદાદિઘટ્ટનં વિના દિટ્ઠસુતસમ્બન્ધેનેવ તાનિ મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તિ. અથસ્સ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ તેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણં ઇદં મહાચિત્તં પવત્તતિ. એવં ઉભયસમ્બન્ધવસેન એતાનિ મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તિ.

ઇદમ્પિ ચ મુખમત્તમેવ. સદ્ધારુચિઆકારપરિવિતક્કદિટ્ઠિનિજ્ઝાનક્ખન્તિઆદીનં પન વસેન વિત્થારતો એતેસં મનોદ્વારે આપાથગમનં વેદિતબ્બમેવ. યસ્મા પન એવં આપાથં આગચ્છન્તાનિ ભૂતાનિપિ હોન્તિ અભૂતાનિપિ, તસ્મા અયં નયો અટ્ઠકથાયં ન ગહિતો. એવં એકેકારમ્મણં જવનં દ્વીસુ દ્વીસુ દ્વારેસુ ઉપ્પજ્જતીતિ વેદિતબ્બં. રૂપારમ્મણઞ્હિ જવનં ચક્ખુદ્વારેપિ ઉપ્પજ્જતિ મનોદ્વારેપિ. સદ્દાદિઆરમ્મણેસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ મનોદ્વારે ઉપ્પજ્જમાનં રૂપારમ્મણં જવનં દાનમયં સીલમયં ભાવનામયન્તિ તિવિધં હોતિ . તેસુ એકેકં કાયકમ્મં વચીકમ્મં મનોકમ્મન્તિ તિવિધમેવ હોતિ. સદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બધમ્મારમ્મણેસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ રૂપં તાવ આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જમાનં એતં મહાકુસલચિત્તં નીલપીતલોહિતોદાતવણ્ણેસુ પુપ્ફવત્થધાતૂસુ અઞ્ઞતરં સુભનિમિત્તસઙ્ખાતં ઇટ્ઠં કન્તં મનાપં રજનીયં વણ્ણં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ. નનુ ચેતં ઇટ્ઠારમ્મણં લોભસ્સ વત્થુ? કથં એતં ચિત્તં કુસલં નામ જાતન્તિ? નિયમિતવસેન પરિણામિતવસેન સમુદાચારવસેન આભુજિતવસેનાતિ. યસ્સ હિ 'કુસલમેવ મયા કત્તબ્બ'ન્તિ કુસલકરણે ચિત્તં નિયમિતં હોતિ, અકુસલપ્પવત્તિતો નિવત્તેત્વા કુસલકરણેયેવ પરિણામિતં, અભિણ્હકરણેન કુસલસમુદાચારેનેવ સમુદાચરિતં, પતિરૂપદેસવાસસપ્પુરિસૂપનિસ્સયસદ્ધમ્મસવનપુબ્બેકતપુઞ્ઞતાદીહિ ચ ઉપનિસ્સયેહિ યોનિસો ચ આભોગો પવત્તતિ, તસ્સ ઇમિના નિયમિતવસેન પરિણામિતવસેન સમુદાચારવસેન આભુજિતવસેન ચ કુસલં નામ જાતં હોતિ.

આરમ્મણવસેન પનેત્થ સોમનસ્સસહગતભાવો વેદિતબ્બો. ઇટ્ઠારમ્મણસ્મિઞ્હિ ઉપ્પન્નત્તા એતં સોમનસ્સસહગતં જાતં. સદ્ધાબહુલતાદીનિપેત્થ કારણાનિયેવ. અસ્સદ્ધાનઞ્હિ મિચ્છાદિટ્ઠીનઞ્ચ એકન્તઇટ્ઠારમ્મણભૂતં તથાગતરૂપમ્પિ દિસ્વા સોમનસ્સં નુપ્પજ્જતિ. યે ચ કુસલપ્પવત્તિયં આનિસંસં ન પસ્સન્તિ તેસં પરેહિ ઉસ્સાહિતાનં કુસલં કરોન્તાનમ્પિ સોમનસ્સં નુપ્પજ્જતિ. તસ્મા સદ્ધાબહુલતા વિસુદ્ધદિટ્ઠિતા આનિસંસદસ્સાવિતાતિ. એવમ્પેત્થ સોમનસ્સસહગતભાવો વેદિતબ્બો. અપિચ એકાદસધમ્મા પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – બુદ્ધાનુસ્સતિ ધમ્માનુસ્સતિ સઙ્ઘાનુસ્સતિ સીલાનુસ્સતિ ચાગાનુસ્સતિ દેવતાનુસ્સતિ ઉપસમાનુસ્સતિ લૂખપુગ્ગલપરિવજ્જનતા સિનિદ્ધપુગ્ગલસેવનતા પસાદનીયસુત્તન્તપચ્ચવેક્ખણતા તદધિમુત્તતાતિ . ઇમેહિપિ કારણેહેત્થ સોમનસ્સસહગતભાવો વેદિતબ્બો. ઇમેસં પન વિત્થારો **બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગે** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૬૭ બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના, ૪૬૮-૪૬૯) આવિ ભવિસ્સતિ.

કમ્મતો, ઉપપત્તિતો, ઇન્દ્રિયપરિપાકતો, કિલેસદૂરીભાવતોતિ ઇમેહિ પનેત્થ કારણેહિ ઞાણસમ્પયુત્તતા વેદિતબ્બા. યો હિ પરેસં ધમ્મં દેસેતિ અનવજ્જાનિ સિપ્પાયતનકમ્માયતનવિજ્જાટ્ઠાનાનિ સિક્ખાપેતિ ધમ્મકથિકં સક્કારં કત્વા ધમ્મં કથાપેતિ, 'આયતિં પઞ્ઞવા ભવિસ્સામી'તિ પત્થનં પટ્ઠપેત્વા નાનપ્પકારં દાનં દેતિ, તસ્સ એવરૂપં કમ્મં ઉપનિસ્સાય કુસલં ઉપ્પજ્જમાનં ઞાણસમ્પયુત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અબ્યાપજ્જે લોકે ઉપ્પન્નસ્સ વાપિ ''તસ્સ તત્થ સુખિનો ધમ્મપદા પિલવન્તિ... દન્ધો, ભિક્ખવે, સતુપ્પાદો, અથ સો સત્તો ખિપ્પંયેવ વિસેસગામી હોતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૯૧) ઇમિના નયેન ઉપપત્તિં નિસ્સાયપિ ઉપ્પજ્જમાનં કુસલં ઞાણસમ્પયુત્તં ઉપ્પજ્જતિ. તથા ઇન્દ્રિયપરિપાકં ઉપગતાનં પઞ્ઞાદસકપ્પત્તાનં ઇન્દ્રિયપરિપાકં નિસ્સાયપિ કુસલં ઉપ્પજ્જમાનં ઞાણસમ્પયુત્તં ઉપ્પજ્જતિ. યેહિ પન કિલેસા વિક્ખમ્ભિતા તેસં કિલેસદૂરીભાવં નિસ્સાયપિ ઉપ્પજ્જમાનં કુસલં ઞાણસમ્પયુત્તં ઉપ્પજ્જતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં –

''યોગા વે જાયતી ભૂરિ, અયોગા ભૂરિસઙ્ખયો''તિ (ધ॰ પ॰ ૨૮૨).

એવં કમ્મતો ઉપપત્તિતો ઇન્દ્રિયપરિપાકતો કિલેસદૂરીભાવતોતિ ઇમેહિ કારણેહિ ઞાણસમ્પયુત્તતા વેદિતબ્બા.

અપિચ સત્ત ધમ્મા ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – પરિપુચ્છકતા, વત્થુવિસદકિરિયા, ઇન્દ્રિયસમત્તપટિપાદના, દુપ્પઞ્ઞપુગ્ગલપરિવજ્જના, પઞ્ઞવન્તપુગ્ગલસેવના, ગમ્ભીરઞાણચરિયપચ્ચવેક્ખણા,

તદધિમુત્તતાતિ. ઇમેહિપિ કારણેહિ ઞાણસમ્પયુત્તતા વેદિતબ્બા. ઇમેસં પન વિત્થારો **બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગે** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૬૭ બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના) આવિ ભવિસ્સતિ.

એવં ઞાણસમ્પયુત્તં હુત્વા ઉપ્પન્નઞ્ચેતં અસઙ્ખારેન અપ્પયોગેન અનુપાયચિન્તનાય ઉપ્પન્નત્તા અસઙ્ખારં નામ જાતં. તયિદં રજનીયવણ્ણારમ્મણં હુત્વા ઉપ્પજ્જમાનમેવ તિવિધેન નિયમેન ઉપ્પજ્જતિ – દાનમયં વા હોતિ, સીલમયં વા, ભાવનામયં વા.

કથં? યદા હિ નીલપીતલોહિતોદાતેસુ પુપ્ફાદીસુ અઞ્ઞતરં લભિત્વા વણ્ણવસેન આભુજિત્વા ‘વણ્ણદાનં મય્હ’ન્તિ બુદ્ધરતનાદીનિ પૂજેતિ, તદા દાનમયં હોતિ. તત્રિદં વત્થુ – ભણ્ડાગારિકસઙ્ઘમિત્તો કિર એકં સુવણ્ણખચિતં વત્થં લભિત્વા ઇદમ્પિ વત્થં સુવણ્ણવણ્ણં, સમ્માસમ્બુદ્ધોપિ સુવણ્ણવણ્ણો, સુવણ્ણવણ્ણં વત્થં સુવણ્ણવણ્ણસ્સેવ અનુચ્છવિકં, અમ્હાકઞ્ચ વણ્ણદાનં ભવિસ્સતીતિ મહાચેતિયે આરોપેસિ. એવરૂપે કાલે દાનમયં હોતીતિ વેદિતબ્બં. યદા પન તથારૂપમેવ દેય્યધમ્મં લભિત્વા ‘મય્હં કુલવંસો, કુલતન્તિ કુલપ્પવેણી એસા, કુલવત્તં એત’ન્તિ બુદ્ધરતનાદીનિ પૂજેતિ તદા સીલમયં હોતિ. યદા પન તાદિસેનેવ વત્થુના રતનત્તયસ્સ પૂજં કત્વા ‘અયં વણ્ણો ખયં ગચ્છિસ્સતિ, વયં ગચ્છિસ્સતી’તિ ખયવયં પટ્ઠપેતિ, તદા ભાવનામયં હોતિ.

દાનમયં પન હુત્વા વત્તમાનમ્પિ યદા તીણિ રતનાનિ સહત્થેન પૂજેન્તસ્સ પવત્તતિ, તદા કાયકમ્મં હોતિ. યદા તીણિ રતનાનિ પૂજેન્તો પુત્તદારદાસકમ્મકરપોરિસાદયોપિ આણાપેત્વા પૂજાપેતિ તદા વચીકમ્મં હોતિ. યદા તદેવ વુત્તપ્પકારં વિજ્જમાનકવત્થું આરબ્ભ વણ્ણદાનં દસ્સામીતિ ચિન્તેતિ તદા મનોકમ્મં હોતિ. વિનયપરિયાયં પત્વા હિ ‘દસ્સામિ કરિસ્સામી’તિ વાચા ભિન્ના હોતીતિ (પારા॰ ૬૫૯) ઇમિના લક્ખણેન દાનં નામ હોતિ. અભિધમ્મપરિયાયં પત્વા પન વિજ્જમાનકવત્થું આરબ્ભ ‘દસ્સામી’તિ મનસા ચિન્તિતકાલતો પટ્ઠાય કુસલં હોતિ. અપરભાગે કાયેન વા વાચાય વા કત્તબ્બં કરિસ્સતીતિ વુત્તં. એવં દાનમયં કાયવચીમનોકમ્મવસેનેવ તિવિધં હોતિ.

યદા પન તં વુત્તપ્પકારં વત્થું લભિત્વા કુલવંસાદિવસેન સહત્થા રતનત્તયં પૂજેતિ તદા સીલમયં કાયકમ્મં હોતિ. યદા કુલવંસાદિવસેનેવ પુત્તદારાદયો આણાપેત્વા પૂજાપેતિ તદા વચીકમ્મં હોતિ. યદા ‘મય્હં કુલવંસો, કુલતન્તિ કુલપ્પવેણી એસા, કુલવત્તમેત’ન્તિ વિજ્જમાનકવત્થું આરબ્ભ ‘વણ્ણદાનં દસ્સામી’તિ ચિન્તેતિ તદા મનોકમ્મં હોતિ. એવં સીલમયં કાયવચીમનોકમ્મવસેન તિવિધં હોતિ.

યદા પન તં વુત્તપ્પકારં વત્થું લભિત્વા તીણિ રતનાનિ પૂજેત્વા ચઙ્કમન્તો ખયવયં પટ્ઠપેતિ તદા ભાવનામયં કાયકમ્મં હોતિ. વાચાય સમ્મસનં પટ્ઠપેન્તસ્સ વચીકમ્મં હોતિ, કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા મનસાવ સમ્મસનં પટ્ઠપેન્તસ્સ મનોકમ્મં હોતિ. એવં ભાવનામયં કાયવચીમનોકમ્મવસેન તિવિધં હોતિ. એવમેતં રૂપારમ્મણં કુસલં તિવિધપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન નવહિ કમ્મદ્વારેહિ ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા. સદ્દારમ્મણાદીસુપિ એસેવ નયો.

ભેરિસદ્દાદીસુ હિ રજનીયસદ્દં આરમ્મણં કત્વા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ તીહિ નિયમેહેતં કુસલં ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ સદ્દં કન્દમૂલં વિય ઉપ્પાટેત્વા નીલુપ્પલહત્થકં વિય ચ હત્થે ઠપેત્વા દાતું નામ ન સક્કા, સવત્થુકં પન કત્વા દેન્તો સદ્દદાનં દેતિ નામ. તસ્મા યદા ‘સદ્દદાનં દસ્સામી’તિ ભેરિમુદિઙ્ગાદીસુ અઞ્ઞતરતૂરિયેન તિણ્ણં રતનાનં ઉપહારં કરોતિ, ‘સદ્દદાનં મે’તિ ભેરિઆદીનિ ઠપાપેતિ, ધમ્મકથિકભિક્ખૂનં સરભેસજ્જતેલફાણિતાદીનિ દેતિ, ધમ્મસવનં ઘોસેતિ, સરભઞ્ઞં ભણતિ, ધમ્મકથં કથેતિ, ઉપનિસિન્નકકથં અનુમોદનકથં કરોતિ, તદા દાનમયંયેવ હોતિ. યદા

એતદેવ વિધાનં કુલવંસાદિવસેન વત્તવસેન કરોતિ તદા સીલમયં હોતિ. યદા સબ્બમ્પેતં કત્વા અયં એત્તકો સદ્દો બ્રહ્મલોકપ્પમાણોપિ હુત્વા 'ખયં ગમિસ્સતિ, વયં ગમિસ્સતી'તિ સમ્મસનં પટ્ઠપેતિ તદા ભાવનામયં હોતિ.

તત્થ દાનમયં તાવ યદા ભેરિઆદીનિ ગહેત્વા સહત્થા ઉપહારં કરોતિ, નિચ્ચુપહારત્થાય ઠપેન્તોપિ સહત્થા ઠપેતિ, 'સદ્દદાનં મે'તિ ધમ્મસવનં ઘોસેતું ગચ્છતિ, ધમ્મકથં સરભઞ્ઞં કાતું વા ગચ્છતિ, તદા કાયકમ્મં હોતિ. યદા 'ગચ્છથ, તાતા, અમ્હાકં સદ્દદાનં તિણ્ણં રતનાનં ઉપહારં કરોથા'તિ આણાપેતિ, 'સદ્દદાનં મે'તિ ચેતિયઙ્ગણેસુ 'ઇમં ભેરિં, ઇમં મુદિઙ્ગં ઠપેથા'તિ આણાપેતિ, સયમેવ ધમ્મસવનં ઘોસેતિ, ધમ્મકથં કથેતિ, સરભઞ્ઞં ભણતિ, તદા વચીકમ્મં હોતિ. યદા કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા 'સદ્દદાનં દસ્સામી'તિ વિજ્જમાનકવત્થું મનસા પરિચ્ચજતિ, તદા મનોકમ્મં હોતિ.

સીલમયમ્પિ 'સદ્દદાનં નામ મય્હં કુલવંસો કુલતન્તિ કુલપ્પવેણી'તિ ભેરિઆદીહિ સહત્થા ઉપહારં કરોન્તસ્સ, ભેરિઆદીનિ સહત્થા ચેતિયઙ્ગણાદીસુ ઠપેન્તસ્સ, ધમ્મકથિકાનં સરભેસજ્જં સહત્થા દદન્તસ્સ, વત્તસીસેન ધમ્મસવનઘોસનધમ્મકથાકથનસરભઞ્ઞભણનત્થાય ચ ગચ્છન્તસ્સ કાયકમ્મં હોતિ. 'સદ્દદાનં નામ અમ્હાકં કુલવંસો કુલતન્તિ કુલપ્પવેણી, ગચ્છથ , તાતા, બુદ્ધરતનાદીનં ઉપહારં કરોથા'તિ આણાપેન્તસ્સ કુલવંસવસેનેવ અત્તના ધમ્મકથં વા સરભઞ્ઞં વા કરોન્તસ્સ ચ વચીકમ્મં હોતિ. 'સદ્દદાનં નામ મય્હં કુલવંસો સદ્દદાનં દસ્સામી'તિ કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા મનસાવ વિજ્જમાનકવત્થું પરિચ્ચજન્તસ્સ મનોકમ્મં હોતિ.

ભાવનામયમ્પિ યદા ચઙ્કમન્તો સદ્દે ખયવયં પટ્ઠપેતિ તદા કાયકમ્મં હોતિ. કાયઙ્ગં પન અચોપેત્વા વાચાય સમ્મસન્તસ્સ વચીકમ્મં હોતિ. કાયઙ્ગવાચઙ્ગં અચોપેત્વા મનસાવ સદ્દાયતનં સમ્મસન્તસ્સ મનોકમ્મં હોતિ. એવં સદ્દારમ્મણમ્પિ કુસલં તિવિધપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન નવહિ કમ્મદ્વારેહિ ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા.

મૂલગન્ધાદીસુપિ રજનીયગન્ધં આરમ્મણં કત્વા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ તીહિ નિયમેહેતં કુસલં ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ યદા મૂલગન્ધાદીસુ યંકિઞ્ચિ ગન્ધં લભિત્વા ગન્ધવસેન આભુજિત્વા 'ગન્ધદાનં મય્હ'ન્તિ બુદ્ધરતનાદીનિ પૂજેતિ, તદા દાનમયં હોતીતિ સબ્બં વણ્ણદાને વુત્તનયેનેવ વિત્થારતો વેદિતબ્બં. એવં ગન્ધારમ્મણમ્પિ કુસલં તિવિધપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન નવહિ કમ્મદ્વારેહિ ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા.

મૂલરસાદીસુ પન રજનીયરસં આરમ્મણં કત્વા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ તીહિ નિયમેહેતં કુસલં ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ યદા મૂલરસાદીસુ યંકિઞ્ચિ રજનીયં રસવત્થું લભિત્વા રસવસેન આભુજિત્વા 'રસદાનં મય્હ'ન્તિ દેતિ પરિચ્ચજતિ, તદા દાનમયં હોતીતિ સબ્બં વણ્ણદાને વુત્તનયેનેવ વિત્થારતો વેદિતબ્બં. સીલમયે પનેત્થ 'સઙ્ઘસ્સ અદત્વા પરિભુઞ્જનં નામ અમ્હાકં ન આચિણ્ણ'ન્તિ દ્વાદસન્નં ભિક્ખુસહસ્સાનં દાપેત્વા સાદુરસં પરિભુત્તસ્સ દુટ્ઠગામણિઅભયરઞ્ઞો વત્થું આદિં કત્વા મહાઅટ્ઠકથાયં વત્થૂનિ આગતાનિ. અયમેવ વિસેસો. એવં રસારમ્મણમ્પિ કુસલં તિવિધપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન નવહિ કમ્મદ્વારેહિ ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા.

ફોટ્ઠબ્બારમ્મણેપિ પથવીધાતુ તેજોધાતુ વાયોધાતૂતિ તીણિ મહાભૂતાનિ ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં નામ. ઇમસ્મિં ઠાને એતેસં વસેન યોજનં અકત્વા મઞ્ચપીઠાદિવસેન કાતબ્બા. યદા હિ મઞ્ચપીઠાદીસુ યંકિઞ્ચિ રજનીયં ફોટ્ઠબ્બવત્થું લભિત્વા ફોટ્ઠબ્બવસેન આભુજિત્વા 'ફોટ્ઠબ્બદાનં મય્હ'ન્તિ દેતિ પરિચ્ચજતિ, તદા દાનમયં હોતીતિ સબ્બં વણ્ણદાને વુત્તનયેનેવ વિત્થારતો વેદિતબ્બં. એવં ફોટ્ઠબ્બારમ્મણમ્પિ કુસલં તિવિધપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન નવહિ કમ્મદ્વારેહિ ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા.

ધમ્મારમ્મણે છ અજ્ઝત્તિકાનિ આયતનાનિ, તીણિ લક્ખણાનિ, તયો અરૂપિનો ખન્ધા, પન્નરસ સુખુમરૂપાનિ, નિબ્બાનપઞ્ઞત્તીતિ ઇમે ધમ્માયતને પરિયાપન્ના ચ, અપરિયાપન્ના ચ, ધમ્મા ધમ્મારમ્મણં નામ. ઇમસ્મિં પન ઠાને એતેસં વસેન યોજનં અકત્વા ઓજદાનપાનદાનજીવિતદાનવસેન કાતબ્બા. ઓજાદીસુ હિ રજનીયં ધમ્મારમ્મણં આરમ્મણં કત્વા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ તીહિ નિયમેહેતં કુસલં ઉપ્પજ્જતિ.

તત્થ યદા 'ઓજદાનં મય્હ'ન્તિ સપ્પિનવનીતાદીનિ દેતિ, પાનદાનન્તિ અટ્ઠ પાનાનિ દેતિ, જીવિતદાનન્તિ સલાકભત્તસઙ્ઘભત્તાદીનિ દેતિ, અફાસુકાનં ભિક્ખૂનં ભેસજ્જં દેતિ, વેજ્જં પચ્ચુપટ્ઠાપેતિ, જાલં ફાલાપેતિ, કુમીનં વિદ્ધંસાપેતિ, સકુણપઞ્જરં વિદ્ધંસાપેતિ, બન્ધનમોક્ખં કારાપેતિ, માઘાતભેરિં ચરાપેતિ, અઞ્ઞાનિપિ જીવિતપરિત્તાણત્થં એવરૂપાનિ કમ્માનિ કરોતિ તદા દાનમયં હોતિ. યદા પન 'ઓજદાનપાનદાનજીવિતદાનાનિ મય્હં કુલવંસો કુલતન્તિ કુલપ્પવેણી'તિ વત્તસીસેન ઓજદાનાદીનિ પવત્તેતિ તદા સીલમયં હોતિ. યદા ધમ્મારમ્મણસ્મિં ખયવયં પટ્ઠપેતિ તદા ભાવનામયં હોતિ.

દાનમયં પન હુત્વા પવત્તમાનમ્પિ યદા ઓજદાનપાનદાનજીવિતદાનાનિ સહત્થા દેતિ, તદા કાયકમ્મં હોતિ. યદા પુત્તદારાદયો આણાપેત્વા દાપેતિ, તદા વચીકમ્મં હોતિ. યદા કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા ઓજદાનપાનદાનજીવિતદાનવસેન વિજ્જમાનકવત્થું 'દસ્સામી'તિ મનસા ચિન્તેતિ, તદા મનોકમ્મં હોતિ.

યદા પન વુત્તપ્પકારં વિજ્જમાનકવત્થું કુલવંસાદિવસેન સહત્થા દેતિ, તદા સીલમયં કાયકમ્મં હોતિ. યદા કુલવંસાદિવસેનેવ પુત્તદારાદયો આણાપેત્વા દાપેતિ, તદા વચીકમ્મં હોતિ. યદા કુલવંસાદિવસેનેવ વુત્તપ્પકારં વિજ્જમાનકવત્થું 'દસ્સામી'તિ મનસાવ ચિન્તેતિ, તદા મનોકમ્મં હોતિ.

ચઙ્કમિત્વા ધમ્મારમ્મણે ખયવયં પટ્ઠપેન્તસ્સ પન ભાવનામયં કાયકમ્મં હોતિ. કાયઙ્ગં અચોપેત્વા વાચાય ખયવયં પટ્ઠપેન્તસ્સ વચીકમ્મં હોતિ. કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા મનસાવ ધમ્મારમ્મણે ખયવયં પટ્ઠપેન્તસ્સ મનોકમ્મં હોતિ. એવં ભાવનામયં કાયવચીમનોકમ્મવસેન તિવિધં હોતિ. એવમેતં ધમ્મારમ્મણમ્પિ કુસલં તિવિધપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન નવહિ કમ્મદ્વારેહિ ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા.

એવમિદં ચિત્તં નાનાવત્થૂસુ નાનારમ્મણવસેન દીપિતં. ઇદં પન એકવત્થુસ્મિમ્પિ નાનારમ્મણવસેન લબ્ભતિયેવ. કથં? ચતૂસુ હિ પચ્ચયેસુ ચીવરે છ આરમ્મણાનિ લબ્ભન્તિ – નવરત્તસ્સ હિ ચીવરસ્સ વણ્ણો મનાપો હોતિ દસ્સનીયો, ઇદં વણ્ણારમ્મણં. પરિભોગકાલે પટપટસદ્દં કરોતિ, ઇદં સદ્દારમ્મણં. યો તત્થ કાળકચ્છકાદિગન્ધો, ઇદં ગન્ધારમ્મણં. રસારમ્મણં પન પરિભોગરસવસેન કથિતં. યા તત્થ સુખસમ્ફસ્સતા, ઇદં ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં. ચીવરં પટિચ્ચ ઉપ્પન્ના સુખા વેદના, ધમ્મારમ્મણં. પિણ્ડપાતે રસારમ્મણં નિપ્પરિયાયેનેવ લબ્ભતિ. એવં ચતૂસુ પચ્ચયેસુ નાનારમ્મણવસેન યોજનં કત્વા દાનમયાદિભેદો વેદિતબ્બો.

ઇમસ્સ પન ચિત્તસ્સ આરમ્મણમેવ નિબદ્ધં, વિના આરમ્મણેન અનુપ્પજ્જનતો. દ્વારં પન અનિબદ્ધં. કસ્મા? કમ્મસ્સ અનિબદ્ધત્તા. કમ્મસ્મિઞ્હિ અનિબદ્ધે દ્વારમ્પિ અનિબદ્ધમેવ હોતિ.

કામાવચરકુસલં દ્વારકથા

કાયકમ્મદ્વારકથા

ઇમસ્સ પનત્થસ્સ પકાસનત્થં ઇમસ્મિં ઠાને **મહાઅટ્ઠકથાયં** દ્વારકથા કથિતા. તત્થ તીણિ કમ્માનિ, તીણિ કમ્મદ્વારાનિ, પઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનિ, પઞ્ચ વિઞ્ઞાણદ્વારાનિ, છ ફસ્સા, છ ફસ્સદ્વારાનિ, અટ્ઠ અસંવરા, અટ્ઠ અસંવરદ્વારાનિ, અટ્ઠ સંવરા, અટ્ઠ સંવરદ્વારાનિ, દસ કુસલકમ્મપથા, દસ અકુસલકમ્મપથાતિ, ઇદં એત્તકં દ્વારકથાય માતિકાઠપનં નામ.

તત્થ કિઞ્ચાપિ તીણિ કમ્માનિ પઠમં વુત્તાનિ, તાનિ પન ઠપેત્વા આદિતો તાવ તીણિ કમ્મદ્વારાનિ ભાજેત્વા દસ્સિતાનિ. કતમાનિ તીણિ? કાયકમ્મદ્વારં, વચીકમ્મદ્વારં, મનોકમ્મદ્વારન્તિ.

તત્થ ચતુબ્બિધો કાયો – ઉપાદિન્નકો, આહારસમુટ્ઠાનો, ઉતુસમુટ્ઠાનો, ચિત્તસમુટ્ઠાનોતિ. તત્થ ચક્ખાયતનાદીનિ જીવિતિન્દ્રિયપરિયન્તાનિ અટ્ઠ કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપાનિપિ, કમ્મસમુટ્ઠાનાનેવ ચતસ્સો ધાતુયો વણ્ણો ગન્ધો રસો ઓજાતિ અટ્ઠ ઉપાદિન્નકકાયો નામ. તાનેવ અટ્ઠ આહારજાનિ આહારસમુટ્ઠાનિકકાયો નામ. અટ્ઠ ઉતુજાનિ ઉતુસમુટ્ઠાનિકકાયો નામ. અટ્ઠ ચિત્તજાનિ ચિત્તસમુટ્ઠાનિકકાયો નામ.

તેસુ **કાયકમ્મદ્વાર**ન્તિ નેવ ઉપાદિન્નકકાયસ્સ નામં ન ઇતરેસં. ચિત્તસમુટ્ઠાનેસુ પન અટ્ઠસુ રૂપેસુ એકા વિઞ્ઞત્તિ અત્થિ, ઇદં કાયકમ્મદ્વારં નામ. યં સન્ધાય વુત્તં – ''કતમં તં રૂપં કાયવિઞ્ઞત્તિ? યા કુસલચિત્તસ્સ વા, અકુસલચિત્તસ્સ વા, અબ્યાકતચિત્તસ્સ વા, અભિક્કમન્તસ્સ વા પટિક્કમન્તસ્સ વા, આલોકેન્તસ્સ વા વિલોકેન્તસ્સ વા, સમિઞ્જેન્તસ્સ વા પસારેન્તસ્સ વા, કાયસ્સ થમ્ભના સન્થમ્ભના સન્થમ્ભિતત્તં, વિઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞાપના વિઞ્ઞાપિતત્તં, ઇદં તં રૂપં કાયવિઞ્ઞત્તી''તિ (ધ॰ સ॰ ૭૨૦). 'અભિક્કમિસ્સામિ પટિક્કમિસ્સામી'તિ હિ ચિત્તં ઉપ્પજ્જમાનં રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. તત્થ યા પથવીધાતુ આપોધાતુ તેજોધાતુ વાયોધાતુ તન્નિસ્સિતો વણ્ણો ગન્ધો રસો ઓજાતિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં રૂપકલાપાનં અબ્ભન્તરે ચિત્તસમુટ્ઠાના વાયોધાતુ, સા અત્તના સહજાતં રૂપકાયં સન્થમ્ભેતિ સન્ધારેતિ ચાલેતિ અભિક્કમાપેતિ પટિક્કમાપેતિ.

તત્થ એકાવજ્જનવીથિયં સત્તસુ જવનેસુ પઠમચિત્તસમુટ્ઠિતા વાયોધાતુ અત્તના સહજાતં રૂપકાયં સન્થમ્ભેતું સન્ધારેતું સક્કોતિ, અપરાપરં પન ચાલેતું ન સક્કોતિ. દુતિયાદીસુપિ એસેવ નયો. સત્તમચિત્તેન પન સમુટ્ઠિતા વાયોધાતુ હેટ્ઠા છહિ ચિત્તેહિ સમુટ્ઠિતં વાયોધાતું ઉપત્થમ્ભનપચ્ચયં લભિત્વા અત્તના સહજાતં રૂપકાયં સન્થમ્ભેતું સન્ધારેતું ચાલેતું અભિક્કમાપેતું પટિક્કમાપેતું આલોકાપેતું વિલોકાપેતું સમ્મિઞ્જાપેતું પસારાપેતું સક્કોતિ. તેન ગમનં નામ જાયતિ, આગમનં નામ જાયતિ, ગમનાગમનં નામ જાયતિ. 'યોજનં ગતો દસયોજનં ગતો'તિ વત્તબ્બતં આપજ્જાપેતિ.

યથા હિ સત્તહિ યુગેહિ આકડ્ઢિતબ્બે સકટે પઠમયુગે યુત્તગોણા યુગં તાવ સન્થમ્ભેતું સન્ધારેતું સક્કોન્તિ, ચક્કં પન નપવટ્ટેન્તિ; દુતિયાદીસુપિ એસેવ નયો; સત્તમયુગે પન ગોણે યોજેત્વા યદા છેકો સારથિ ધુરે નિસીદિત્વા યોત્તાનિ આદાય સબ્બપુરિમતો પટ્ઠાય પતોદલટ્ઠિયા ગોણે આકોટેતિ, તદા સબ્બેવ એકબલા હુત્વા ધુરઞ્ચ સન્ધારેન્તિ ચક્કાનિ ચ પવટ્ટેન્તિ. 'સકટં ગહેત્વા દસયોજનં વીસતિયોજનં ગતા'તિ વત્તબ્બતં આપાદેન્તિ – એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં.

તત્થ યો ચિત્તસમુટ્ઠાનિકકાયો ન સો વિઞ્ઞત્તિ, ચિત્તસમુટ્ઠાનાય પન વાયોધાતુયા સહજાતં રૂપકાયં સન્થમ્ભેતું સન્ધારેતું ચાલેતું પચ્ચયો ભવિતું સમત્થો એકો આકારવિકારો અત્થિ, અયં વિઞ્ઞત્તિ નામ. સા અટ્ઠ રૂપાનિ વિય

ન ચિત્તસમુટ્ઠાના. યથા પન અનિચ્ચાદિભેદાનં ધમ્માનં જરામરણત્તા, ''જરામરણં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં સઙ્ખત''ન્તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) વુત્તં, એવં ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં વિઞ્ઞત્તિતાય સાપિ ચિત્તસમુટ્ઠાના નામ હોતિ.

વિઞ્ઞાપનત્તા પનેસા વિઞ્ઞત્તીતિ વુચ્ચતિ. કિં વિઞ્ઞાપેતીતિ? એકં કાયિકકરણં. ચક્ખુપથસ્મિઞ્હિ ઠિતો હત્થં વા પાદં વા ઉક્ખિપતિ, સીસં વા ભમુકં વા ચાલેતિ, અયં હત્થાદીનં આકારો ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યો હોતિ. વિઞ્ઞત્તિ પન ન ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા મનોવિઞ્ઞેય્યા એવ. ચક્ખુના હિ હત્થવિકારાદિવસેન વિપ્ફન્દમાનં વણ્ણારમ્મણમેવ પસ્સતિ. વિઞ્ઞત્તિં પન મનોદ્વારિકચિત્તેન ચિન્તેત્વા 'ઇદઞ્ચિદઞ્ચ એસ કારેતિ મઞ્ઞે'તિ જાનાતિ.

યથા હિ અરઞ્ઞે નિદાઘસમયે ઉદકટ્ઠાને મનુસ્સા 'ઇમાય સઞ્ઞાય ઇધ ઉદકસ્સ અત્થિભાવં જાનિસ્સન્તી'તિ રુક્ખગ્ગે તાલપણ્ણાદીનિ બન્ધાપેન્તિ, સુરાપાનદ્વારે ધજં ઉસ્સાપેન્તિ, ઉચ્ચં વા પન રુક્ખં વાતો પહરિત્વા ચાલેતિ, અન્તોઉદકે મચ્છે ચલન્તે ઉપરિ બુબ્બુળકાનિ ઉટ્ઠહન્તિ, મહોઘસ્સ ગતમગ્ગપરિયન્તે તિણપણ્ણકસટં ઉસ્સારિતં હોતિ. તત્થ તાલપણ્ણધજસાખાચલનબુબ્બુળકતિણપણ્ણકસટે દિસ્વા યથા ચક્ખુના અદિટ્ઠમ્પિ 'એત્થ ઉદકં ભવિસ્સતિ, સુરા ભવિસ્સતિ, અયં રુક્ખો વાતેન પહતો ભવિસ્સતિ, અન્તોઉદકે મચ્છો ભવિસ્સતિ, એત્તકં ઠાનં અજ્ઝોત્થરિત્વા ઓઘો ગતો ભવિસ્સતી'તિ મનોવિઞ્ઞાણેન જાનાતિ, એવમેવ વિઞ્ઞત્તિપિ ન ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા મનોવિઞ્ઞેય્યાવ. ચક્ખુના હિ હત્થવિકારાદિવસેન વિપ્ફન્દમાનં વણ્ણારમ્મણમેવ પસ્સતિ. વિઞ્ઞત્તિં પન મનોદ્વારિકચિત્તેન ચિન્તેત્વા 'ઇદઞ્ચિદઞ્ચ એસ કારેતિ મઞ્ઞે'તિ જાનાતિ.

ન કેવલઞ્ચેસા વિઞ્ઞાપનતોવ વિઞ્ઞત્તિ નામ. વિઞ્ઞેય્યતોપિ પન **વિઞ્ઞત્તિ**યેવ નામ. અયઞ્હિ પરેસં અન્તમસો તિરચ્છાનગતાનમ્પિ પાકટા હોતિ. તત્થ તત્થ સન્નિપતિતા હિ સોણસિઙ્ગાલકાકગોણાદયો દણ્ડં વા લેડ્ડું વા ગહેત્વા પહરણાકારે દસ્સિતે 'અયં નો પહરિતુકામો'તિ ઞત્વા યેન વા તેન વા પલાયન્તિ. પાકારકુટ્ટાદિઅન્તરિકસ્સ પન પરસ્સ અપાકટકાલોપિ અત્થિ. કિઞ્ચાપિ તસ્મિં ખણે અપાકટા સમ્મુખીભૂતાનં પન પાકટત્તા વિઞ્ઞત્તિયેવ નામ હોતિ.

ચિત્તસમુટ્ઠાનિકે પન કાયે ચલન્તે તિસમુટ્ઠાનિકો ચલતિ ન ચલતીતિ? સોપિ તથેવ ચલતિ. તંગતિકો તદનુવત્તકોવ હોતિ. યથા હિ ઉદકે ગચ્છન્તે ઉદકે પતિતાનિ સુક્ખદણ્ડકતિણપણ્ણાદીનિપિ ઉદકગતિકાનેવ ભવન્તિ, તસ્મિં ગચ્છન્તે ગચ્છન્તિ, તિટ્ઠન્તે તિટ્ઠન્તિ – એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. એવમેસા ચિત્તસમુટ્ઠાનેસુ રૂપેસુ વિઞ્ઞત્તિ **કાયકમ્મદ્વારં** નામાતિ વેદિતબ્બા.

યા પન તસ્મિં દ્વારે સિદ્ધા ચેતના યાય પાણં હનતિ, અદિન્નં આદિયતિ, મિચ્છાચારં ચરતિ, પાણાતિપાતાદીહિ વિરમતિ, ઇદં કાયકમ્મં નામ. એવં પરવાદિમ્હિ સતિ કાયો દ્વારં, તમ્હિ દ્વારે સિદ્ધા ચેતના કાયકમ્મં 'કુસલં વા અકુસલં વા'તિ ઠપેતબ્બં. પરવાદિમ્હિ પન અસતિ 'અબ્યાકતં વા'તિ તિકં પૂરેત્વાવ ઠપેતબ્બં. તત્થ યથા નગરદ્વારં કતટ્ઠાનેયેવ તિટ્ઠતિ, અઙ્ગુલમત્તમ્પિ અપરાપરં ન સઙ્કમતિ, તેન તેન પન દ્વારેન મહાજનો સઞ્ચરતિ, એવમેવ દ્વારે દ્વારં ન સઞ્ચરતિ, કમ્મં પન તસ્મિં તસ્મિં દ્વારે ઉપ્પજ્જનતો ચરતિ. તેનાહુ પોરાણા –

> દ્વારે ચરન્તિ કમ્માનિ, ન દ્વારા દ્વારચારિનો;
> તસ્મા દ્વારેહિ કમ્માનિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતાતિ.

તત્થ કમ્મેનાપિ દ્વારં નામં લભતિ, દ્વારેનાપિ કમ્મં. યથા હિ વિઞ્ઞાણાદીનં ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનાનિ વિઞ્ઞાણદ્વારં ફસ્સદ્વારં અસંવરદ્વારં સંવરદ્વારન્તિ નામં લભન્તિ, એવં કાયકમ્મસ્સ ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનં કાયકમ્મદ્વારન્તિ નામં લભતિ. વચીમનોકમ્મદ્વારેસુપિ એસેવ નયો. યથા પન તસ્મિં તસ્મિં રુક્ખે અધિવત્થા દેવતા સિમ્બલિદેવતા પલાસદેવતા પુચિમન્દદેવતા ફન્દનદેવતાતિ તેન તેન રુક્ખેન નામં લભતિ, એવમેવ કાયદ્વારેન કતં કમ્મમ્પિ કાયકમ્મન્તિ દ્વારેન નામં લભતિ. વચીકમ્મમનોકમ્મેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ અઞ્ઞો કાયો, અઞ્ઞં કમ્મં, કાયેન પન કતત્તા તં કાયકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ. તેનાહુ અટ્ઠકથાચરિયા –

કાયેન ચે કતં કમ્મં, કાયકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ;
કાયો ચ કાયકમ્મઞ્ચ, અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતા.

સૂચિયા ચે કતં કમ્મં, સૂચિકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ;
સૂચિ ચ સૂચિકમ્મઞ્ચ, અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતા.

વાસિયા ચે કતં કમ્મં, વાસિકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ;
વાસિ ચ વાસિકમ્મઞ્ચ, અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતા.

પુરિસેન ચે કતં કમ્મં, પુરિસકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ;
પુરિસો ચ પુરિસકમ્મઞ્ચ, અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતા.

એવમેવં.

કાયેન ચે કતં કમ્મં, કાયકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ;
કાયો ચ કાયકમ્મઞ્ચ, અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતાતિ.

એવં સન્તે નેવ દ્વારવવત્થાનં યુજ્જતિ, ન કમ્મવવત્થાનં. કથં? કાયવિઞ્ઞત્તિયઞ્હિ ‘‘દ્વારે ચરન્તિ કમ્માની’’તિ વચનતો વચીકમ્મમ્પિ પવત્તતિ, તેનસ્સા કાયકમ્મદ્વારન્તિ વવત્થાનં ન યુત્તં. કાયકમ્મઞ્ચ વચીવિઞ્ઞત્તિયમ્પિ પવત્તતિ, તેનસ્સ કાયકમ્મન્તિ વવત્થાનં ન યુજ્જતી’તિ. ‘નો ન યુજ્જતિ. કસ્મા? યેભુય્યવુત્તિતાય ચેવ તબ્બહુલવુત્તિતાય ચ. કાયકમ્મમેવ હિ યેભુય્યેન કાયવિઞ્ઞત્તિયં પવત્તતિ ન ઇતરાનિ, તસ્મા કાયકમ્મસ્સ યેભુય્યેન પવત્તિતો તસ્સા કાયકમ્મદ્વારભાવો સિદ્ધો. બ્રાહ્મણગામઅમ્બવનનાગવનાદીનં બ્રાહ્મણગામાદિભાવો વિયાતિ દ્વારવવત્થાનં યુજ્જતિ. કાયકમ્મં પન કાયદ્વારમ્હિયેવ બહુલં પવત્તતિ અપ્પં વચીદ્વારે . તસ્મા કાયદ્વારે બહુલં પવત્તિતો એતસ્સ કાયકમ્મભાવો સિદ્ધો, વનચરકથુલ્લકુમારિકાદિગોચરાનં વનચરકાદિભાવો વિયાતિ. એવં કમ્મવવત્થાનમ્પિ યુજ્જતી’તિ.

કાયકમ્મદ્વારકથા નિટ્ઠિતા.

વચીકમ્મદ્વારકથા

વચીકમ્મદ્વારકથાયં પન ચેતનાવિરતિસદ્દવસેન તિવિધા વાચા નામ. તત્થ ‘‘ચતૂહિ, ભિક્ખવે, અઙ્ગેહિ સમન્નાગતા વાચા સુભાસિતા હોતિ નો દુબ્ભાસિતા, અનવજ્જા ચ અનનુવજ્જા ચ વિઞ્ઞૂન’’ન્તિ (સં॰ નિ॰

૧.૨૧૩); અયં ચેતનાવાચા નામ. યા ‘‘ચતૂહિ વચીદુચ્ચરિતેહિ આરતિ વિરતિ…પે॰… અયં વુચ્ચતિ સમ્માવાચા’’તિ (વિભ॰ ૨૦૬), અયં વિરતિવાચા નામ. ‘‘વાચા ગિરા બ્યપ્પથો ઉદીરણં ઘોસો ઘોસકમ્મં વાચા વચીભેદો’’તિ (ધ॰ સ॰ ૮૫૦), અયં સદ્દવાચા નામ. તાસુ **વચીકમ્મદ્વાર**ન્તિ નેવ ચેતનાય નામં ન વિરતિયા. સહસદ્દા પન એકા વિઞ્ઞત્તિ અત્થિ, ઇદં વચીકમ્મદ્વારં નામ. યં સન્ધાય વુત્તં – ‘‘કતમં તં રૂપં વચીવિઞ્ઞત્તિ? યા કુસલચિત્તસ્સ વા અકુસલચિત્તસ્સ વા અબ્યાકતચિત્તસ્સ વા વાચા ગિરા બ્યપ્પથો ઉદીરણં ઘોસો ઘોસકમ્મં વાચા વચીભેદો, અયં વુચ્ચતિ વાચા. યા તાય વાચાય વિઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞાપના વિઞ્ઞાપિતત્તં, ઇદં તં રૂપં વચીવિઞ્ઞત્તી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૬૩૬).

‘ઇદં વક્ખામિ એતં વક્ખામી’તિ હિ વિતક્કયતો વિતક્કવિપ્ફારસદ્દો નામ ઉપ્પજ્જતિ. અયં ન સોતવિઞ્ઞેય્યો મનોવિઞ્ઞેય્યોતિ **મહાઅટ્ઠકથાયં** આગતો. આગમટ્ઠકથાસુ પન ‘**વિતક્કવિપ્ફારસદ્દ**’ન્તિ વિતક્કવિપ્ફારવસેન ઉપ્પન્નં વિપ્પલપન્તાનં સુત્તપ્પમત્તાદીનં સદ્દં; ‘**સુત્વા**’તિ તં સુત્વા, યં વિતક્કયતો તસ્સ સો સદ્દો ઉપ્પન્નો; તસ્સ વસેન ‘એવમ્પિ તે મનો, ઇત્થમ્પિ તે મનો’તિ આદિસતીતિ વત્વા વત્થૂનિપિ કથિતાનિ. પટ્ઠાનેપિ ‘‘ચિત્તસમુટ્ઠાનં સદ્દાયતનં સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ આગતં. તસ્મા વિના વિઞ્ઞત્તિઘટ્ટનાય ઉપ્પજ્જમાનો અસોતવિઞ્ઞેય્યો વિતક્કવિપ્ફારસદ્દો નામ નત્થિ. ‘ઇદં વક્ખામિ એતં વક્ખામી’તિ ઉપ્પજ્જમાનં પન ચિત્તં પથવીધાતુ આપોધાતુ તેજોધાતુ વાયોધાતુ વણ્ણો ગન્ધો રસો ઓજાતિ અટ્ઠ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેતિ. તેસં અબ્ભન્તરે ચિત્તસમુટ્ઠાના પથવીધાતુ ઉપાદિન્નકં ઘટ્ટયમાનાવ ઉપ્પજ્જતિ. તેન ધાતુસઙ્ઘટ્ટનેન સહેવ સદ્દો ઉપ્પજ્જતીતિ. અયં ચિત્તસમુટ્ઠાનસદ્દો નામ. અયં ન વિઞ્ઞત્તિ. તસ્સા પન ચિત્તસમુટ્ઠાનાય પથવીધાતુયા ઉપાદિન્નકઘટ્ટનસ્સ પચ્ચયભૂતો એકો આકારવિકારો અત્થિ, અયં વચીવિઞ્ઞત્તિ નામ. ઇતો પરં સા અટ્ઠ રૂપાનિ વિય ન ચિત્તસમુટ્ઠાનાતિઆદિ સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

ઇધાપિ હિ ‘તિસ્સ, દત્ત, મિત્તા’તિ પક્કોસન્તસ્સ સદ્દં સુત્વા વિઞ્ઞત્તિં મનોદ્વારિકચિત્તેન ચિન્તેત્વા ‘ઇદઞ્ચિદઞ્ચ એસ કારેતિ મઞ્ઞે’તિ જાનાતિ. કાયવિઞ્ઞત્તિ વિય ચ અયમ્પિ તિરચ્છાનગતાનમ્પિ પાકટા હોતિ. ‘એહિ, યાહી’તિ હિ સદ્દં સુત્વા તિરચ્છાનગતાપિ ‘ઇદં નામેસ કારેતિ મઞ્ઞે’તિ ઞત્વા આગચ્છન્તિ ચેવ ગચ્છન્તિ ચ. તિસમુટ્ઠાનિકકાયં ચાલેતિ ન ચાલેતીતિ, અયં પન વારો ઇધ ન લબ્ભતિ. પુરિમચિત્તસમુટ્ઠાનાય ઉપત્થમ્ભનકિચ્ચમ્પિ નત્થિ. યા પન તસ્મિં વચીદ્વારે સિદ્ધા ચેતના, યાય મુસા કથેતિ, પેસુઞ્ઞં કથેતિ, ફરુસં કથેતિ, સમ્ફં પલપતિ, મુસાવાદાદીહિ વિરમતિ, ઇદં વચીકમ્મં નામ. ઇતો પરં સબ્બં કમ્મવવત્થાનઞ્ચ દ્વારવવત્થાનઞ્ચ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બન્તિ.

વચીકમ્મદ્વારકથા નિટ્ઠિતા.

મનોકમ્મદ્વારકથા

મનોકમ્મદ્વારકથાયં પન કામાવચરાદિવસેન ચતુબ્બિધો મનો મનો નામ. તત્થ કામાવચરો ચતુપઞ્ઞાસવિધો હોતિ, રૂપાવચરો પન્નરસવિધો, અરૂપાવચરો દ્વાદસવિધો, લોકુત્તરો અટ્ઠવિધોતિ સબ્બોપિ એકૂનનવુતિવિધો હોતિ. તત્થ અયં નામ મનો મનોદ્વારં ન હોતીતિ ન વત્તબ્બો. યથા હિ અયં નામ ચેતના કમ્મં ન હોતીતિ ન વત્તબ્બા, અન્તમસો પઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તાપિ હિ ચેતના **મહાપકરણે** કમ્મન્ત્વેવ નિદ્દિટ્ઠા, એવમેવ અયં નામ મનો મનોદ્વારં ન હોતીતિ ન વત્તબ્બો.

એત્થાહ – કમ્મં નામેતં કિં કરોતીતિ? આયૂહતિ, અભિસઙ્ખરોતિ, પિણ્ડં કરોતિ, ચેતેતિ, કપ્પેતિ, પકપ્પેતીતિ. એવં સન્તે પઞ્ચવિઞ્ઞાણચેતના કિં આયૂહતિ, અભિસઙ્ખરોતિ, પિણ્ડં કરોતિ, ચેતેતિ, કપ્પેતિ, પકપ્પેતીતિ?. સહજાતધમ્મે. સાપિ હિ સહજાતે સમ્પયુત્તક્ખન્ધે આયૂહતિ અભિસઙ્ખરોતિ પિણ્ડં કરોતિ ચેતેતિ કપ્પેતિ પકપ્પેતીતિ. કિં વા ઇમિના વાદેન? સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન હેતં વુત્તં. ઇદં પનેત્થ સન્નિટ્ઠાનં – તેભૂમકકુસલાકુસલો એકૂનતિંસવિધો મનો મનોકમ્મદ્વારં નામ. યા પન તસ્મિં મનોદ્વારે સિદ્ધા ચેતના યાય અભિજ્ઝાબ્યાપાદમિચ્છાદસ્સનાનિ ચેવ અનભિજ્ઝાઅબ્યાપાદસમ્માદસ્સનાનિ ચ ગણ્હાતિ, ઇદં મનોકમ્મં નામ. ઇતો પરં સબ્બં કમ્મવવત્થાનઞ્ચ દ્વારવવત્થાનઞ્ચ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બન્તિ. ઇમાનિ તીણિ કમ્મદ્વારાનિ નામ.

મનોકમ્મદ્વારકથા નિટ્ઠિતા.

કમ્મકથા

ઇદાનિ યાનિ તીણિ કમ્માનિ ઠપેત્વા ઇમાનિ કમ્મદ્વારાનિ દસ્સિતાનિ, તાનિ આદિં કત્વા અવસેસસ્સ દ્વારકથાય માતિકાઠપનસ્સ વિત્થારકથા હોતિ. તીણિ હિ કમ્માનિ – કાયકમ્મં વચીકમ્મં મનોકમ્મન્તિ. કિં પનેતં કમ્મં નામાતિ? ચેતના ચેવ, એકચ્ચે ચ ચેતનાસમ્પયુત્તકા ધમ્મા. તત્થ ચેતનાય કમ્મભાવે ઇમાનિ સુત્તાનિ –

> ‘‘ચેતનાહં, ભિક્ખવે, કમ્મં વદામિ, ચેતયિત્વા કમ્મં કરોતિ કાયેન વાચાય મનસા’’ (અ॰ નિ॰ ૬.૬૩; કથા॰ ૫૩૯). ‘‘કાયે વા હિ, આનન્દ, સતિ કાયસઞ્ચેતનાહેતુ ઉપ્પજ્જતિ અજ્ઝત્તં સુખદુક્ખં, વાચાય વા, આનન્દ, સતિ વચીસઞ્ચેતનાહેતુ ઉપ્પજ્જતિ અજ્ઝત્તં સુખદુક્ખં; મને વા, આનન્દ, સતિ મનોસઞ્ચેતનાહેતુ ઉપ્પજ્જતિ અજ્ઝત્તં સુખદુક્ખં’’ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૫; અ॰ નિ॰ ૪.૧૭૧). ‘‘તિવિધા, ભિક્ખવે, કાયસઞ્ચેતના અકુસલં કાયકમ્મં દુક્ખુદ્રયં, દુક્ખવિપાકં; ચતુબ્બિધા, ભિક્ખવે, વચીસઞ્ચેતના…પે॰… તિવિધા, ભિક્ખવે, મનોસઞ્ચેતના અકુસલં મનોકમ્મં દુક્ખુદ્રયં દુક્ખવિપાકં તિવિધા , ભિક્ખવે, કાયસઞ્ચેતના કુસલં કાયકમ્મં સુખુદ્રયં સુખવિપાકં ચતુબ્બિધા, ભિક્ખવે, વચીસઞ્ચેતના…પે॰… તિવિધા, ભિક્ખવે, મનોસઞ્ચેતના, કુસલં મનોકમ્મં સુખુદ્રયં સુખવિપાકં’’ (કથા॰ ૫૩૯; અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૧૭ થોકં વિસદિસં). ‘‘સચાયં, આનન્દ, સમિદ્ધિ મોઘપુરિસો પાટલિપુત્તસ્સ પરિબ્બાજકસ્સ એવં પુટ્ઠો એવં બ્યાકરેય્ય – સઞ્ચેતનિયં, આવુસો પાટલિપુત્ત, કમ્મં કત્વા કાયેન વાચાય મનસા, સુખવેદનીયં સુખં સો વેદયતિ…પે॰… અદુક્ખમસુખવેદનીયં અદુક્ખમસુખં સો વેદયતીતિ; એવં બ્યાકરમાનો ખો, આનન્દ, સમિદ્ધિ મોઘપુરિસો પાટલિપુત્તસ્સ પરિબ્બાજકસ્સ સમ્મા બ્યાકરમાનો બ્યાકરેય્યા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૦; કથા॰ ૫૩૯).

ઇમાનિ તાવ ચેતનાય કમ્મભાવે સુત્તાનિ. ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્માનં પન કમ્મભાવો કમ્મચતુક્કેન દીપિતો. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘ચત્તારિમાનિ , ભિક્ખવે, કમ્માનિ મયા સયં અભિઞ્ઞા સચ્છિકત્વા પવેદિતાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? અત્થિ, ભિક્ખવે, કમ્મં કણ્હં કણ્હવિપાકં, અત્થિ, ભિક્ખવે, કમ્મં સુક્કં સુક્કવિપાકં, અત્થિ, ભિક્ખવે, કમ્મં કણ્હસુક્કં કણ્હસુક્કવિપાકં, અત્થિ, ભિક્ખવે, કમ્મં અકણ્હં અસુક્કં અકણ્હઅસુક્કવિપાકં કમ્મક્ખયાય સંવત્તતિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩૨-૨૩૩)…. કતમઞ્ચ, ભિક્ખવે, કમ્મં અકણ્હં અસુક્કં અકણ્હઅસુક્કવિપાકં કમ્મક્ખયાય સંવત્તતિ? યદિદં સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા – સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો…પે॰… ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, કમ્મં અકણ્હં અસુક્કં અકણ્હઅસુક્કવિપાકં કમ્મક્ખયાય સંવત્તતિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩૮)….

કતમઞ્ચ, ભિક્ખવે, કમ્મં અકણ્હં અસુક્કં અકણ્હઅસુક્કવિપાકં કમ્મક્ખયાય સંવત્તતિ? અયમેવ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો – સેય્યથિદં, સમ્માદિટ્ઠિ ...પે॰... સમ્માસમાધિ. ઇદં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, કમ્મં અકણ્હં અસુક્કં અકણ્હઅસુક્કવિપાકં કમ્મક્ખયાય સંવત્તતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩૭).

એવં ઇમે બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગપ્પભેદતો પન્નરસ ધમ્મા કમ્મચતુક્કેન દીપિતા. અભિજ્ઝા, બ્યાપાદો, મિચ્છાદિટ્ઠિ, અનભિજ્ઝા, અબ્યાપાદો, સમ્માદિટ્ઠીતિ ઇમેહિ પન છહિ સદ્ધિં એકવીસતિ ચેતનાસમ્પયુત્તકા ધમ્મા વેદિતબ્બા.

તત્થ લોકુત્તરમગ્ગો ભજાપિયમાનો કાયકમ્માદીનિ તીણિ કમ્માનિ ભજતિ. યઞ્હિ કાયેન દુસ્સીલ્યં અજ્ઝાચરતિ, તમ્હા સંવરો કાયિકોતિ વેદિતબ્બો. યં વાચાય દુસ્સીલ્યં અજ્ઝાચરતિ, તમ્હા સંવરો વાચસિકોતિ વેદિતબ્બો. ઇતિ સમ્માકમ્મન્તો કાયકમ્મં, સમ્માવાચા વચીકમ્મં. એતસ્મિં દ્વયે ગહિતે સમ્માઆજીવો તપ્પક્ખિકત્તા ગહિતોવ હોતિ. યં પન મનેન દુસ્સીલ્યં અજ્ઝાચરતિ, તમ્હા સંવરો માનસિકોતિ વેદિતબ્બો. સો દિટ્ઠિસઙ્કપ્પવાયામસતિસમાધિવસેન પઞ્ચવિધો હોતિ. અયં પઞ્ચવિધોપિ મનોકમ્મં નામ. એવં લોકુત્તરમગ્ગો ભજાપિયમાનો તીણિ કમ્માનિ ભજતિ.

ઇમસ્મિં ઠાને દ્વારસંસન્દનં નામ હોતિ. કાયવચીદ્વારેસુ હિ ચોપનં પત્વા કમ્મપથં અપ્પત્તમ્પિ અત્થિ, મનોદ્વારે ચ સમુદાચારં પત્વા કમ્મપથં અપ્પત્તમ્પિ અત્થિ; તં ગહેત્વા તંતંદ્વારપક્ખિકમેવ અકંસુ.

તત્રાયં નયો – યો 'મિગવં ગમિસ્સામી'તિ ધનું સજ્જેતિ, જિયં વટ્ટેતિ, સત્તિં નિસેતિ, ભત્તં ભુઞ્જતિ, વત્થં પરિદહતિ, એત્તાવતા કાયદ્વારે ચોપનં પત્તં હોતિ. સો અરઞ્ઞે દિવસં ચરિત્વા અન્તમસો સસબિળારમત્તમ્પિ ન લભતિ, ઇદં અકુસલં કાયકમ્મં નામ હોતિ ન હોતીતિ? ન હોતિ. કસ્મા? કમ્મપથં અપ્પત્તતાય. કેવલં પન કાયદુચ્ચરિતં નામ હોતીતિ વેદિતબ્બં. મચ્છગ્ગહણાદી સુપયોગેસુપિ એસેવ નયો.

વચીદ્વારેપિ 'મિગવં ગમિસ્સામિ' 'વેગેન ધનુઆદીનિ સજ્જેથા'તિ આણાપેત્વા પુરિમનયેનેવ અરઞ્ઞે કિઞ્ચિ અલભન્તસ્સ કિઞ્ચાપિ વચીદ્વારે ચોપનં પત્તં, કમ્મપથં અપ્પત્તતાય પન કાયકમ્મં ન હોતિ. કેવલં વચીદુચ્ચરિતં નામ હોતીતિ વેદિતબ્બં.

મનોદ્વારે પન વધકચેતનાય ઉપ્પન્નમત્તાય એવ કમ્મપથભેદોવ હોતિ. સો ચ ખો બ્યાપાદવસેન ન પાણાતિપાતવસેન. અકુસલઞ્હિ કાયકમ્મં કાયવચીદ્વારેસુ સમુટ્ઠાતિ, ન મનોદ્વારે; તથા અકુસલં વચીકમ્મં. અકુસલં મનોકમ્મં પન તીસુપિ દ્વારેસુ સમુટ્ઠાતિ; તથા કુસલાનિ કાયવચીમનોકમ્માનિ.

કથં ? સહત્થા હિ પાણં હનન્તસ્સ અદિન્નં આદિયન્તસ્સ મિચ્છાચારં ચરન્તસ્સ કમ્મં કાયકમ્મમેવ હોતિ. દ્વારમ્પિ કાયદ્વારમેવ હોતિ. એવં તાવ અકુસલં કાયકમ્મં કાયદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. તેહિ પન ચિત્તેહિ સહજાતા અભિજ્ઝાબ્યાપાદમિચ્છાદિટ્ઠિયો ચેતનાપક્ખિકા વા ભવન્તિ, અબ્બોહારિકા વા. 'ગચ્છ ઇત્થન્નામં જીવિતા વોરોપેહિ, ઇત્થન્નામં ભણ્ડં અવહરા'તિ આણાપેન્તસ્સ પન કમ્મં કાયકમ્મં હોતિ, દ્વારં પન વચીદ્વારં. એવં અકુસલં કાયકમ્મં વચીદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. તેહિ પન ચિત્તેહિ સહજાતા અભિજ્ઝાબ્યાપાદમિચ્છાદિટ્ઠિયો ચેતનાપક્ખિકા વા ભવન્તિ અબ્બોહારિકા વા. એત્તકા આચરિયાનં સમાનત્થકથા નામ.

વિતણ્ડવાદી પનાહ – ‘અકુસલં કાયકમ્મં મનોદ્વારેપિ સમુટ્ઠાતી’તિ. સો ‘તયો સઙ્ગહે આરુળ્હં સુત્તં આહરાહી’તિ વુત્તો ઇદં કુલુમ્બસુત્તં નામ આહરિ –

“પુન ચપરં , ભિક્ખવે, ઇધેકચ્ચો સમણો વા બ્રાહ્મણો વા ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો અઞ્ઞિસ્સા કુચ્છિગતં ગબ્ભં પાપકેન મનસા અનુપેક્ખકો હોતિ – ‘અહો વતાયં કુચ્છિગતો ગબ્ભો ન સોત્થિના અભિનિક્ખમેય્યા’તિ. એવં, ભિક્ખવે, કુલુમ્બસ્સ ઉપઘાતો હોતી”તિ.

ઇદં સુત્તં આહરિત્વા આહ – ‘એવં ચિન્તિતમત્તેયેવ મનસા કુચ્છિગતો ગબ્ભો ફેણપિણ્ડો વિય વિલીયતિ. એત્થ કુતો કાયઙ્ગચોપનં વા વાચઙ્ગચોપનં વા? મનોદ્વારસ્મિંયેવ પન ઇદં અકુસલં કાયકમ્મં સમુટ્ઠાતી’તિ.

તમેનં ‘તવ સુત્તસ્સ અત્થં તુલયિસ્સામા’તિ વત્વા એવં તુલયિંસુ – ‘ત્વં ઇદ્ધિયા પરૂપઘાતં વદેસિ. ઇદ્ધિ નામ ચેસા – અધિટ્ઠાનિદ્ધિ, વિકુબ્બનિદ્ધિ, મનોમયિદ્ધિ, ઞાણવિપ્ફારિદ્ધિ, સમાધિવિપ્ફારિદ્ધિ, અરિયિદ્ધિ, કમ્મવિપાકજિદ્ધિ, પુઞ્ઞવતો ઇદ્ધિ, વિજ્જામયિદ્ધિ , તત્થ તત્થ સમ્માપયોગપચ્ચયા ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધીતિ દસવિધા (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૦). તત્થ કતરં ઇદ્ધિં વદેસી’તિ? ‘ભાવનામય’ન્તિ. ‘કિં પન ભાવનામયિદ્ધિયા પરૂપઘાતકમ્મં હોતી’તિ? ‘આમ, એકચ્ચે આચરિયા એકવારં હોતી’તિ; વદન્તિ યથા હિ પરં પહરિતુકામેન ઉદકભરિતે ઘટે ખિત્તે ઘટોપિ ભિજ્જતિ, ઉદકમ્પિ નસ્સતિ, એવમેવ ભાવનામયિદ્ધિયા એકવારં પરૂપઘાતકમ્મં હોતિ. તતો પટ્ઠાય પન સા નસ્સતીતિ. અથ નં ‘ભાવનામયિદ્ધિયા નેવ એકવારં ન દ્વે વારે પરૂપઘાતકમ્મં હોતી’તિ વત્વા તં સઞ્ઞત્તિં આગચ્છન્તં પુચ્છિંસુ – ‘ભાવનામયિદ્ધિ કિં કુસલા, અકુસલા, અબ્યાકતા? સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા, દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા, અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા? સવિતક્કસવિચારા, અવિતક્કવિચારમત્તા, અવિતક્કઅવિચારા? કામાવચરા, રૂપાવચરા, અરૂપાવચરા’તિ?

ઇમં પન પઞ્હં યો જાનાતિ સો એવં વક્ખતિ – ‘ભાવનામયિદ્ધિ કુસલા વા હોતિ, અબ્યાકતા વા; અદુક્ખમસુખવેદનીયા એવ, અવિતક્કઅવિચારા એવ, રૂપાવચરા એવા’તિ. સો વત્તબ્બો – ‘પાણાતિપાતચેતના કુસલાદીસુ કતરં કોટ્ઠાસં ભજતી’તિ? જાનન્તો વક્ખતિ – ‘પાણાતિપાતચેતના અકુસલા એવ, દુક્ખવેદનીયા એવ, સવિતક્કસવિચારા એવ કામાવચરા એવા’તિ. ‘એવં સન્તે તવ પઞ્હો નેવ કુસલત્તિકેન સમેતિ, ન વેદનાત્તિકેન , ન વિતક્કત્તિકેન, ન ભૂમન્તરેના’તિ.

‘કિં પન એવં મહન્તં સુત્તં નિરત્થક’ન્તિ? ‘નો નિરત્થકં; ત્વં પનસ્સ અત્થં ન જાનાસિ. “**ઇદ્ધિમા ચેતોવસિપ્પત્તો**”તિ એત્થ હિ નેવ ભાવનામયિદ્ધિ અધિપ્પેતા, આથબ્બણિદ્ધિ પન અધિપ્પેતા. સા હિ એત્થ લબ્ભમાના લબ્ભતિ. સા પન કાયવચીદ્વારાનિ મુઞ્ચિત્વા કાતું ન સક્કા. આથબ્બણિદ્ધિકા હિ સત્તાહં અલોણકં ભુઞ્જિત્વા દબ્બે અત્થરિત્વા પથવિયં સયમાના તપં ચરિત્વા સત્તમે દિવસે સુસાનભૂમિં સજ્જેત્વા સત્તમે પદે ઠત્વા હત્થં વટ્ટેત્વા વટ્ટેત્વા મુખેન વિજ્જં પરિજપ્પન્તિ. અથ નેસં કમ્મં સમિજ્ઝતિ. એવં અયમ્પિ ઇદ્ધિ કાયવચીદ્વારાનિ મુઞ્ચિત્વા કાતું ન સક્કાતિ. ‘ન કાયકમ્મં મનોદ્વારે સમુટ્ઠાતી’તિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

હત્થમુદ્દાય પન મુસાવાદાદીનિ કથેન્તસ્સ કમ્મં વચીકમ્મં, દ્વારં પન કાયદ્વારં હોતિ . એવં અકુસલં વચીકમ્મમ્પિ કાયદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. તેહિ પન ચિત્તેહિ સહજાતા અભિજ્ઝાબ્યાપાદમિચ્છાદિટ્ઠિયો ચેતનાપક્ખિકા વા ભવન્તિ, અબ્બોહારિકા વા. વચીભેદં પન કત્વા મુસાવાદાદીનિ કથેન્તસ્સ કમ્મમ્પિ વચીકમ્મં દ્વારમ્પિ વચીદ્વારમેવ. એવં અકુસલં વચીકમ્મં વચીદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. તેહિ પન ચિત્તેહિ સહજાતા

અભિજ્ઝાબ્યાપાદમિચ્છાદિટ્ઠિયો ચેતનાપક્ખિકા વા ભવન્તિ અબ્બોહારિકા વા. એત્તકા આચરિયાનં સમાનત્થકથા નામ.

વિતણ્ડવાદી પનાહ – ‘અકુસલં વચીકમ્મં મનોદ્વારેપિ સમુટ્ઠાતી’તિ. સો ‘તયો સઙ્ગહે આરુળ્હં સુત્તં આહરાહી’તિ વુત્તો ઇદં ઉપોસથક્ખન્ધકતો સુત્તં આહરિ –

‘‘યો પન ભિક્ખુ યાવતતિયં અનુસ્સાવિયમાને સરમાનો સન્તિં આપત્તિં નાવિકરેય્ય સમ્પજાનમુસાવાદસ્સ હોતી’’તિ (મહાવ॰ ૧૩૪).

ઇદં સુત્તં આહરિત્વા આહ – ‘એવં આપત્તિં અનાવિકરોન્તો તુણ્હીભૂતોવ અઞ્ઞં આપત્તિં આપજ્જતિ, એત્થ કુતો કાયઙ્ગચોપનં વા વાચઙ્ગચોપનં વા? મનોદ્વારસ્મિંયેવ પન ઇદં અકુસલં વચીકમ્મં સમુટ્ઠાતી’તિ.

સો વત્તબ્બો – ‘કિં પનેતં સુત્તં નેય્યત્થં ઉદાહુ નીતત્થ’ન્તિ? ‘નીતત્થમેવ મય્હં સુત્ત’ન્તિ. સો ‘મા એવં અવચ, તુલયિસ્સામસ્સ અત્થ’ન્તિ વત્વા એવં પુચ્છિતબ્બો – ‘સમ્પજાનમુસાવાદે કિં હોતી’તિ? જાનન્તો ‘સમ્પજાનમુસાવાદે દુક્કટં હોતી’તિ વક્ખતિ. તતો વત્તબ્બો ‘વિનયસ્સ દ્વે મૂલાનિ – કાયો ચ વાચા ચ; સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ સબ્બાપત્તિયો ઇમેસુયેવ દ્વીસુ દ્વારેસુ પઞ્ઞત્તા, મનોદ્વારે આપત્તિપઞ્ઞપનં નામ નત્થિ. ત્વં અતિવિય વિનયે પકતઞ્ઞૂ, યો સત્થારા અપઞ્ઞત્તે ઠાને આપત્તિં પઞ્ઞપેસિ, સમ્માસમ્બુદ્ધં અબ્ભાચિક્ખસિ, જિનચક્કં પહરસી’તિઆદિવચનેહિ નિગ્ગણ્હિત્વા ઉત્તરિ પઞ્હં પુચ્છિતબ્બો – ‘સમ્પજાનમુસાવાદો કિરિયતો સમુટ્ઠાતિ ઉદાહુ અકિરિયતો’તિ? જાનન્તો ‘કિરિયતો’તિ વક્ખતિ. તતો વત્તબ્બો – ‘અનાવિકરોન્તો કતરં કિરિયં કરોતી’તિ? અદ્ધા હિ કિરિયં અપસ્સન્તો વિઘાતં આપજ્જિસ્સતિ. તતો ઇમસ્સ સુત્તસ્સ અત્થેન સઞ્ઞાપેતબ્બો. અયઞ્હેત્થ અત્થો – ય્વાયં ‘સમ્પજાનમુસાવાદો હોતી’તિ વુત્તો, સો આપત્તિતો કિં હોતિ? ‘કતરાપત્તિ હોતી’તિ અત્થો. ‘દુક્કટાપત્તિ હોતિ’. સા ચ ખો ન મુસાવાદલક્ખણેન, ભગવતો પન વચનેન વચીદ્વારે અકિરિયસમુટ્ઠાના આપત્તિ હોતીતિ વેદિતબ્બા. વુત્તમ્પિ ચેતં –

‘‘અનાલપન્તો મનુજેન કેનચિ,
વાચાગિરં નો ચ પરે ભણેય્ય;
આપજ્જેય્ય વાચસિકં ન કાયિકં,
પઞ્હા મેસા કુસલેહિ ચિન્તિતા’’તિ. (પટિ॰ ૪૭૯);

એવં અકુસલં વચીકમ્મં ન મનોદ્વારે સમુટ્ઠાતીતિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

યદા પન અભિજ્ઝાસહગતેન ચેતસા કાયઙ્ગં ચોપેન્તો હત્થગ્ગાહાદીનિ કરોતિ, બ્યાપાદસહગતેન ચેતસા દણ્ડપરામાસાદીનિ, મિચ્છાદિટ્ઠિસહગતેન ચેતસા ‘ખન્દસિવાદયો સેટ્ઠા’તિ તેસં અભિવાદનઅઞ્જલિકમ્મભૂતપીઠકપરિભણ્ડાદીનિ કરોતિ, તદા કમ્મં મનોકમ્મં હોતિ, દ્વારં પન કાયદ્વારં. એવં અકુસલં મનોકમ્મં કાયદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. ચેતના પનેત્થ અબ્બોહારિકા.

યદા પન અભિજ્ઝાસહગતેન ચેતસા વાચઙ્ગં ચોપેન્તો ‘અહો વત યં પરસ્સ, તં મમસ્સા’તિ પરવિત્તૂપકરણં અભિજ્ઝાયતિ, બ્યાપાદસહગતેન ચેતસા ‘ઇમે સત્તા હઞ્ઞન્તુ વા, બજ્ઝન્તુ વા, ઉચ્છિજ્જન્તુ વા, મા વા

અહેસુ’ન્તિ વદતિ, મિચ્છાદિટ્ઠિસહગતેન ચેતસા ‘નત્થિ દિન્નં, નત્થિ યિટ્ઠ’ન્તિઆદીનિ વદતિ, તદા કમ્મં મનોકમ્મં હોતિ, દ્વારં પન વચીદ્વારં. એવં અકુસલં મનોકમ્મં વચીદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. ચેતના પનેત્થ અબ્બોહારિકા.

યદા પન કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા રહો નિસિન્નો અભિજ્ઝાબ્યાપાદમિચ્છાદિટ્ઠિસહગતાનિ ચિત્તાનિ ઉપ્પાદેતિ, તદા કમ્મં મનોકમ્મં, દ્વારમ્પિ મનોદ્વારમેવ. એવં અકુસલં મનોકમ્મં મનોદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. ઇમસ્મિં પન ઠાને ચેતનાપિ ચેતનાસમ્પયુત્તકા ધમ્માપિ મનોદ્વારેયેવ સમુટ્ઠહન્તિ. એવં અકુસલં મનોકમ્મં તીસુપિ દ્વારેસુ સમુટ્ઠાતીતિ વેદિતબ્બં.

યં પન વુત્તં ‘તથા કુસલાનિ કાયવચીમનોકમ્માની’તિ, તત્રાયં નયો – યદા હિ કેનચિ કારણેન વત્તું અસક્કોન્તો ‘પાણાતિપાતા અદિન્નાદાના કામેસુમિચ્છાચારા પટિવિરમામી’તિ ઇમાનિ સિક્ખાપદાનિ હત્થમુદ્દાય ગણ્હાતિ, તદા કમ્મં કાયકમ્મં દ્વારમ્પિ કાયદ્વારમેવ. એવં કુસલં કાયકમ્મં કાયદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. તેહિ ચિત્તેહિ સહગતા અનભિજ્ઝાદયો ચેતનાપક્ખિકા વા હોન્તિ, અબ્બોહારિકા વા.

યદા પન તાનેવ સિક્ખાપદાનિ વચીભેદં કત્વા ગણ્હાતિ, તદા કમ્મં કાયકમ્મં, દ્વારં પન વચીદ્વારં હોતિ. એવં કુસલં કાયકમ્મં વચીદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. તેહિ ચિત્તેહિ સહગતા અનભિજ્ઝાદયો ચેતનાપક્ખિકા વા હોન્તિ, અબ્બોહારિકા વા.

યદા પન તેસુ સિક્ખાપદેસુ દિય્યમાનેસુ કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા મનસાવ ‘પાણાતિપાતા અદિન્નાદાના કામેસુમિચ્છાચારા પટિવિરમામી’તિ ગણ્હાતિ, તદા કમ્મં કાયકમ્મં, દ્વારં પન મનોદ્વારં હોતિ. એવં કુસલં કાયકમ્મં મનોદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. તેહિ ચિત્તેહિ સહગતા અનભિજ્ઝાદયો ચેતનાપક્ખિકા વા હોન્તિ, અબ્બોહારિકા વા.

‘મુસાવાદા વેરમણી’આદીનિ પન ચત્તારિ સિક્ખાપદાનિ વુત્તનયેનેવ કાયાદીહિ ગણ્હન્તસ્સ કુસલં વચીકમ્મં તીસુ દ્વારેસુ સમુટ્ઠાતીતિ વેદિતબ્બં. ઇધાપિ અનભિજ્ઝાદયો ચેતનાપક્ખિકા વા હોન્તિ, અબ્બોહારિકા વા.

અનભિજ્ઝાદિસહગતેહિ પન ચિત્તેહિ કાયઙ્ગં ચોપેત્વા ચેતિયઙ્ગણસમ્મજ્જનગન્ધમાલાદિપૂજનચેતિયવન્દનાદીનિ કરોન્તસ્સ કમ્મં મનોકમ્મં હોતિ, દ્વારં પન કાયદ્વારં. એવં કુસલં મનોકમ્મં કાયદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. ચેતના પનેત્થ અબ્બોહારિકા. અનભિજ્ઝાસહગતેન ચિત્તેન વાચઙ્ગં ચોપેત્વા ‘અહો વત યં પરસ્સ વિત્તૂપકરણં ન તં મમસ્સા’તિ અનભિજ્ઝાયતો અબ્યાપાદસહગતેન ચિત્તેન ‘સબ્બે સત્તા અવેરા અબ્યાબજ્ઝા અનીઘા સુખી અત્તાનં પરિહરન્તૂ’તિ વદન્તસ્સ સમ્માદિટ્ઠિસહગતેન ચિત્તેન ‘અત્થિ દિન્ન’ન્તિઆદીનિ ઉદાહરન્તસ્સ કમ્મં મનોકમ્મં હોતિ, દ્વારં પન વચીદ્વારં. એવં કુસલં મનોકમ્મં વચીદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. ચેતના પનેત્થ અબ્બોહારિકા. કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ પન અચોપેત્વા રહો નિસિન્નસ્સ મનસાવ અનભિજ્ઝાદિસહગતાનિ ચિત્તાનિ ઉપ્પાદેન્તસ્સ કમ્મં મનોકમ્મં, દ્વારમ્પિ મનોદ્વારમેવ. એવં કુસલં મનોકમ્મં મનોદ્વારે સમુટ્ઠાતિ. ઇમસ્મિં પન ઠાને ચેતનાપિ ચેતનાસમ્પયુત્તકા ધમ્માપિ મનોદ્વારેયેવ સમુટ્ઠહન્તિ.

તત્થ આણત્તિસમુટ્ઠિતેસુ પાણાતિપાતઅદિન્નાદાનેસુ કમ્મમ્પિ કાયકમ્મં દ્વારમ્પિ કમ્મવસેનેવ કાયદ્વારન્તિ વદન્તો કમ્મં રક્ખતિ, દ્વારં ભિન્દતિ નામ. હત્થમુદ્દાય સમુટ્ઠિતેસુ મુસાવાદાદીસુ દ્વારમ્પિ કાયદ્વારં, કમ્મમ્પિ દ્વારવસેનેવ કાયકમ્મન્તિ વદન્તો દ્વારં રક્ખતિ કમ્મં ભિન્દતિ નામ. તસ્મા ‘કમ્મં રક્ખામી’તિ દ્વારં ન ભિન્દિતબ્બં,

‘દ્વારં રક્ખામી’તિ કમ્મં ન ભિન્દિતબ્બં. યથાવુત્તેનેવ પન નયેન કમ્મઞ્ચ દ્વારઞ્ચ વેદિતબ્બં. એવં કથેન્તો હિ નેવ કમ્મં ન દ્વારં ભિન્દતીતિ.

કમ્મકથા નિટ્ઠિતા.

ઇદાનિ ‘પઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણદ્વારાની’તિઆદીસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સોતવિઞ્ઞાણં ઘાનવિઞ્ઞાણં જિવ્હાવિઞ્ઞાણં કાયવિઞ્ઞાણન્તિ ઇમાનિ પઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનિ નામ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણદ્વારં સોત... ઘાન... જિવ્હા... કાયવિઞ્ઞાણદ્વારન્તિ ઇમાનિ પઞ્ચ વિઞ્ઞાણદ્વારાનિ નામ. ઇમેસં પઞ્ચન્નં દ્વારાનં વસેન ઉપ્પન્ના ચેતના નેવ કાયકમ્મં હોતિ, ન વચીકમ્મં, મનોકમ્મમેવ હોતીતિ વેદિતબ્બા. ચક્ખુસમ્ફસ્સો સોત... ઘાન... જિવ્હા... કાય... મનોસમ્ફસ્સોતિ ઇમે પન છ સમ્ફસ્સા નામ. ચક્ખુસમ્ફસ્સદ્વારં સોત... ઘાન... જિવ્હા... કાય... મનોસમ્ફસ્સદ્વારન્તિ ઇમાનિ છ સમ્ફસ્સદ્વારાનિ નામ.

ચક્ખુઅસંવરો સોત... ઘાન... જિવ્હા... પસાદકાય... ચોપનકાયઅસંવરો વાચાઅસંવરો મનોઅસંવરોતિ – ઇમે અટ્ઠ અસંવરા નામ. તે અત્થતો ‘દુસ્સીલ્યં મુટ્ઠસ્સચ્ચં અઞ્ઞાણં અક્ખન્તિ કોસજ્જ’ન્તિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા હોન્તિ. તેસુ એકધમ્મોપિ પઞ્ચદ્વારે વોટ્ઠબ્બનપરિયોસાનેસુ ચિત્તેસુ નુપ્પજ્જતિ, જવનક્ખણેયેવ ઉપ્પજ્જતિ. જવને ઉપ્પન્નોપિ પઞ્ચદ્વારે અસંવરોતિ વુચ્ચતિ.

ચક્ખુવિઞ્ઞાણસહજાતો હિ ફસ્સો ચક્ખુસમ્ફસ્સો નામ, ચેતના મનોકમ્મં નામ, તં ચિત્તં મનોકમ્મદ્વારં નામ. એત્થ પઞ્ચવિધો અસંવરો નત્થિ . સમ્પટિચ્છનસહજાતો ફસ્સો મનોસમ્ફસ્સો નામ, ચેતના મનોકમ્મં નામ, તં ચિત્તં મનોકમ્મદ્વારં નામ. એત્થાપિ અસંવરો નત્થિ. સન્તીરણવોટ્ઠબ્બનેસુપિ એસેવ નયો. જવનસહજાતો પન ફસ્સો મનોસમ્ફસ્સો નામ, ચેતના મનોકમ્મં નામ, તં ચિત્તં મનોકમ્મદ્વારં નામ. એત્થ અસંવરો ચક્ખુઅસંવરો નામ હોતિ. સોતઘાનજિવ્હાપસાદકાયદ્વારેસુપિ એસેવ નયો. યદા પન રૂપાદીસુ અઞ્ઞતરારમ્મણં મનોદ્વારિકજવનં વિના વચીદ્વારેન સુદ્ધં કાયદ્વારસઙ્ખાતં ચોપનં પાપયમાનં ઉપ્પજ્જતિ, તદા તેન ચિત્તેન સહજાતો ફસ્સો મનોસમ્ફસ્સો નામ, ચેતના કાયકમ્મં નામ, તં પન ચિત્તં અબ્બોહારિકં, ચોપનસ્સ ઉપ્પન્નત્તા મનોદ્વારન્તિ સઙ્ખ્યં ન ગચ્છતિ. એત્થ અસંવરો ચોપનકાયઅસંવરો નામ. યદા તાદિસંયેવ જવનં વિના કાયદ્વારેન સુદ્ધં વચીદ્વારસઙ્ખાતં ચોપનં પાપયમાનં ઉપ્પજ્જતિ, તદા તેન ચિત્તેન સહજાતો ફસ્સો મનોસમ્ફસ્સો નામ, ચેતના વચીકમ્મં નામ, તં પન ચિત્તં અબ્બોહારિકં, ચોપનસ્સ ઉપ્પન્નત્તા મનોદ્વારન્તિ સઙ્ખ્યં ન ગચ્છતિ. એત્થ અસંવરો વાચાઅસંવરો નામ. યદા પન તાદિસં જવનચિત્તં વિના કાયવચીદ્વારેહિ સુદ્ધં મનોદ્વારમેવ હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ, તદા તેન ચિત્તેન સહજાતો ફસ્સો મનોસમ્ફસ્સો નામ, ચેતના મનોકમ્મં નામ, તં પન ચિત્તં મનોકમ્મદ્વારં નામ. એત્થ અસંવરો મનોઅસંવરો નામ. ઇતિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં અસંવરાનં વસેન ચક્ખુઅસંવરદ્વારં, સોત... ઘાન... જિવ્હા... પસાદકાય... ચોપનકાય... વાચા... મનોઅસંવરદ્વારન્તિ ઇમાનિ અટ્ઠ અસંવરદ્વારાનિ વેદિતબ્બાનિ.

ચક્ખુસંવરો સોત... ઘાન... જિવ્હા... પસાદકાય... ચોપનકાય... વાચા... મનોસંવરોતિ ઇમે પન અટ્ઠ સંવરા નામ. તે અત્થતો ‘સીલં સતિ ઞાણં ખન્તિ વીરિય’ન્તિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા હોન્તિ. તેસુપિ એકધમ્મોપિ પઞ્ચદ્વારે વોટ્ઠબ્બનપરિયોસાનેસુ ચિત્તેસુ નુપ્પજ્જતિ. જવનક્ખણેયેવ ઉપ્પજ્જતિ. જવને ઉપ્પન્નોપિ પઞ્ચદ્વારે સંવરોતિ વુચ્ચતિ. તસ્સ સબ્બસ્સાપિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસહજાતો હિ ફસ્સો ચક્ખુસમ્ફસ્સોતિઆદિના અસંવરે વુત્તનયેનેવ

ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. ઇતિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં સંવરાનં વસેન ચક્ખુસંવરદ્વારં…પે॰… મનોસંવરદ્વારન્તિ ઇમાનિ અટ્ઠ સંવરદ્વારાનિ વેદિતબ્બાનિ.

અકુસલકમ્મપથકથા

પાણાતિપાતો , અદિન્નાદાનં, કામેસુમિચ્છાચારો, મુસાવાદો, પિસુણવાચા, ફરુસવાચા, સમ્ફપ્પલાપો, અભિજ્ઝા, બ્યાપાદો, મિચ્છાદિટ્ઠીતિ ઇમે પન દસ અકુસલકમ્મપથા નામ.

તત્થ પાણસ્સ અતિપાતો **પાણાતિપાતો** નામ; પાણવધો, પાણઘાતોતિ વુત્તં હોતિ. પાણોતિ ચેત્થ વોહારતો સત્તો, પરમત્થતો જીવિતિન્દ્રિયં. તસ્મિં પન પાણે પાણસઞ્ઞિનો જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદકઉપક્કમસમુટ્ઠાપિકા કાયવચીદ્વારાનં અઞ્ઞતરદ્વારપ્પવત્તા વધકચેતના પાણાતિપાતો. સો ગુણવિરહિતેસુ તિરચ્છાનગતાદીસુ પાણેસુ ખુદ્દકે પાણે અપ્પસાવજ્જો, મહાસરીરે મહાસાવજ્જો. કસ્મા? પયોગમહન્તતાય. પયોગસમત્તેપિ વત્થુમહન્તતાય. ગુણવન્તેસુ મનુસ્સાદીસુ અપ્પગુણે અપ્પસાવજ્જો, મહાગુણે મહાસાવજ્જો. સરીરગુણાનં પન સમભાવે સતિ કિલેસાનં ઉપક્કમાનઞ્ચ મુદુતાય અપ્પસાવજ્જો, તિબ્બતાય મહાસાવજ્જોતિ વેદિતબ્બો.

તસ્સ પઞ્ચ સમ્ભારા હોન્તિ – પાણો, પાણસઞ્ઞિતા, વધકચિત્તં, ઉપક્કમો, તેન મરણન્તિ. છ પયોગા – સાહત્થિકો, આણત્તિકો, નિસ્સગ્ગિયો, થાવરો, વિજ્જામયો, ઇદ્ધિમયોતિ. ઇમસ્મિં પનત્થે વિત્થારિયમાને અતિપપઞ્ચો હોતિ. તસ્મા તં ન વિત્થારયામ. અઞ્ઞઞ્ચ એવરૂપં અત્થિકેહિ પન સમન્તપાસાદિકં **વિનયટ્ઠકથં** (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૭૨) ઓલોકેત્વા ગહેતબ્બં.

અદિન્નસ્સ આદાનં ‘**અદિન્નાદાનં**’; પરસ્સહરણં, થેય્યં, ચોરિકાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ અદિન્નન્તિ પરપરિગ્ગહિતં, યત્થ પરો યથાકામકારિતં આપજ્જન્તો અદણ્ડારહો અનુપવજ્જો ચ હોતિ. તસ્મિં પરપરિગ્ગહિતે પરપરિગ્ગહિતસઞ્ઞિનો તદાદાયકઉપક્કમસમુટ્ઠાપિકા થેય્યચેતના અદિન્નાદાનં. તં હીને પરસન્તકે અપ્પસાવજ્જં, પણીતે મહાસાવજ્જં. કસ્મા? વત્થુપણીતતાય. વત્થુસમત્તે સતિ ગુણાધિકાનં સન્તકે વત્થુસ્મિં મહાસાવજ્જં. તંતંગુણાધિકં ઉપાદાય તતો તતો હીનગુણસ્સ સન્તકે વત્થુસ્મિં અપ્પસાવજ્જં.

તસ્સ પઞ્ચ સમ્ભારા હોન્તિ – પરપરિગ્ગહિતં, પરપરિગ્ગહિતસઞ્ઞિતા, થેય્યચિત્તં, ઉપક્કમો , તેન હરણન્તિ. છ પયોગા – સાહત્થિકાદયોવ. તે ચ ખો યથાનુરૂપં થેય્યાવહારો, પસય્હાવહારો, પટિચ્છન્નાવહારો, પરિકપ્પાવહારો, કુસાવહારોતિ ઇમેસં પઞ્ચન્નં અવહારાનં વસેન પવત્તન્તિ. અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન સમન્તપાસાદિકાયં (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૩૮) વુત્તો.

‘કામેસુ મિચ્છાચારો’તિ એત્થ પન ‘**કામેસૂ**’તિ મેથુનસમાચારેસુ; ‘**મિચ્છાચારો**’તિ એકન્તનિન્દિતો લામકાચારો. લક્ખણતો પન અસદ્ધમ્માધિપ્પાયેન કાયદ્વારપ્પવત્તા અગમનીયટ્ઠાનવીતિક્કમચેતના **કામેસુમિચ્છાચારો**.

તત્થ **અગમનીયટ્ઠાનં** નામ – પુરિસાનં તાવ માતુરક્ખિતા, પિતુરક્ખિતા, માતાપિતુરક્ખિતા, ભાતુરક્ખિતા, ભગિનિરક્ખિતા, ઞાતિરક્ખિતા, ગોત્તરક્ખિતા, ધમ્મરક્ખિતા, સારક્ખા, સપરિદણ્ડાતિ માતુરક્ખિતાદયો દસ; ધનક્કીતા, છન્દવાસિની, ભોગવાસિની, પટવાસિની, ઓદપત્તકિની, ઓભટચુમ્બટા, દાસી ચ ભરિયા, કમ્મકારી

ચ ભરિયા, ધજાહટા, મુહુત્તિકાતિ એતા ધનક્કીતાદયો દસાતિ વીસતિ ઇત્થિયો. ઇત્થીસુ પન દ્વિન્નં સારક્ખસપરિદણ્ડાનં, દસન્નઞ્ચ ધનક્કીતાદીનન્તિ દ્વાદસન્નં ઇત્થીનં અઞ્ઞે પુરિસા ઇદં અગમનીયટ્ઠાનં નામ.

સો પનેસ મિચ્છાચારો સીલાદિગુણરહિતે અગમનીયટ્ઠાને અપ્પસાવજ્જો, સીલાદિગુણસમ્પન્ને મહાસાવજ્જો. તસ્સ ચત્તારો સમ્ભારા – અગમનીયવત્થુ, તસ્મિં સેવનચિત્તં, સેવનપ્પયોગો, મગ્ગેનમગ્ગપ્પટિપત્તિઅધિવાસનન્તિ. એકો પયોગો સાહત્થિકો એવ.

'**મુસા**'તિ વિસંવાદનપુરેક્ખારસ્સ અત્થભઞ્જકો વચીપયોગો, કાયપયોગો વા. વિસંવાદનાધિપ્પાયેન પનસ્સ પરવિસંવાદકકાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના **મુસાવાદો**. અપરો નયો – '**મુસા**'તિ અભૂતં અતચ્છં વત્થુ. '**વાદો**'તિ તસ્સ ભૂતતો તચ્છતો વિઞ્ઞાપનં. લક્ખણતો પન અતથં વત્થું તથતો પરં વિઞ્ઞાપેતુકામસ્સ તથાવિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપિકા ચેતના **મુસાવાદો**. સો યમત્થં ભઞ્જતિ તસ્સ અપ્પતાય અપ્પસાવજ્જો, મહન્તતાય મહાસાવજ્જો. અપિચ ગહટ્ઠાનં અત્તનો સન્તકં અદાતુકામતાય 'નત્થી'તિઆદિનયપ્પવત્તો અપ્પસાવજ્જો. સક્ખિના હુત્વા અત્થભઞ્જનત્થં વુત્તો મહાસાવજ્જો. પબ્બજિતાનં અપ્પકમ્પિ તેલં વા સપ્પિં વા લભિત્વા હસાધિપ્પાયેન 'અજ્જ ગામે તેલં નદી મઞ્ઞે સન્દતી'તિ પૂરણકથાનયેન પવત્તો અપ્પસાવજ્જો. અદિટ્ઠંયેવ પન દિટ્ઠન્તિઆદિના નયેન વદન્તાનં મહાસાવજ્જો.

તસ્સ ચત્તારો સમ્ભારા હોન્તિ – અતથં વત્થુ, વિસંવાદનચિત્તં, તજ્જો વાયામો, પરસ્સ તદત્થવિજાનનન્તિ. એકો પયોગો – સાહત્થિકોવ. સો ચ કાયેન વા કાયપ્પટિબદ્ધેન વા વાચાય વા પરવિસંવાદકકિરિયાકરણે દટ્ઠબ્બો. તાય ચે કિરિયાય પરો તમત્થં જાનાતિ, અયં કિરિયસમુટ્ઠાપિકચેતનાક્ખણેયેવ મુસાવાદકમ્મુના બજ્ઝતિ. યસ્મા પન યથા કાયકાયપ્પટિબદ્ધવાચાહિ પરં વિસંવાદેતિ, તથા ઇમસ્સ 'ઇમં ભણાહી'તિ આણાપેન્તોપિ, પણ્ણં લિખિત્વા પુરતો નિસ્સજ્જન્તોપિ, 'અયમત્થો એવં દટ્ઠબ્બો'તિ કુટ્ટાદીસુ લિખિત્વા ઠપેન્તોપિ; તસ્મા એત્થ આણત્તિકનિસ્સગ્ગિયથાવરાપિ પયોગા યુજ્જન્તિ. **અટ્ઠકથાસુ** પન અનાગતત્તા વીમંસિત્વા ગહેતબ્બા.

'**પિસુણવાચા**'તિઆદીસુ યાય વાચાય યસ્સ તં વાચં ભાસતિ તસ્સ હદયે અત્તનો પિયભાવં પરસ્સ ચ સુઞ્ઞભાવં કરોતિ, સા **પિસુણવાચા**. યાય પન અત્તાનમ્પિ પરમ્પિ ફરુસં કરોતિ, યા વાચા સયમ્પિ ફરુસા નેવ કણ્ણસુખા, ન હદયઙ્ગમા, અયં '**ફરુસવાચા**'. યેન સમ્ફં પલપતિ, નિરત્થકં, સો '**સમ્ફપ્પલાપો**'. તેસં મૂલભૂતા ચેતનાપિ પિસુણવાચાદિનામમેવ લભતિ. સા એવ ચ ઇધ અધિપ્પેતાતિ.

તત્થ સંકિલિટ્ઠચિત્તસ્સ પરેસં વા ભેદાય અત્તનો પિયકમ્યતાય વા કાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના પિસુણવાચા નામ. સા યસ્સ ભેદં કરોતિ તસ્સ અપ્પગુણતાય અપ્પસાવજ્જા, મહાગુણતાય મહાસાવજ્જા.

તસ્સા ચત્તારો સમ્ભારા – 'ભિન્દિતબ્બો પરો' ઇતિ 'ઇમે નાના ભવિસ્સ'ન્તિ વિના ભવિસ્સન્તીતિ ભેદપુરેક્ખારતા વા, 'ઇતિ અહં પિયો ભવિસ્સામિ વિસ્સાસિકો'તિ પિયકમ્યતા વા, તજ્જો વાયામો, તસ્સ તદત્થવિજાનનન્તિ . પરે પન અભિન્ને કમ્મપથભેદો નત્થિ, ભિન્ને એવ હોતિ.

પરસ્સ મમ્મચ્છેદકકાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા એકન્તફરુસચેતના 'ફરુસવાચા'. તસ્સા આવિભાવત્થમિદં વત્થુ – એકો કિર દારકો માતુ વચનં અનાદિયિત્વા અરઞ્ઞં ગચ્છતિ. તં માતા નિવત્તેતું અસક્કોન્તી 'ચણ્ડા તં મહિંસી અનુબન્ધતૂ'તિ અક્કોસિ. અથસ્સ તથેવ અરઞ્ઞે મહિંસી ઉટ્ઠાસિ. દારકો 'યં મમ માતા મુખેન કથેસિ તં મા

હોતુ, યં ચિત્તેન ચિન્તેસિ તં હોતૂ’તિ સચ્ચકિરિયં અકાસિ. મહિંસી તત્થેવ બદ્ધા વિય અટ્ઠાસિ. એવં મમ્મચ્છેદકોપિ પયોગો ચિત્તસણ્હતાય ફરુસવાચા ન હોતિ. માતાપિતરો હિ કદાચિ પુત્તકે એવમ્પિ વદન્તિ – ‘ચોરા વો ખણ્ડાખણ્ડિકં કરોન્તૂ’તિ, ઉપ્પલપત્તમ્પિ ચ નેસં ઉપરિ પતન્તં ન ઇચ્છન્તિ. આચરિયુપજ્ઝાયા ચ કદાચિ નિસ્સિતકે એવં વદન્તિ – ‘કિં ઇમે અહિરિકા અનોત્તપ્પિનો ચરન્તિ, નિદ્ધમથ ને’તિ; અથ ચ નેસં આગમાધિગમસમ્પત્તિં ઇચ્છન્તિ. યથા ચ ચિત્તસણ્હતાય ફરુસવાચા ન હોતિ, એવં વચનસણ્હતાય અફરુસવાચાપિ ન હોતિ. ન હિ મારાપેતુકામસ્સ ‘ઇમં સુખં સયાપેથા’તિ વચનં અફરુસવાચા હોતિ. ચિત્તફરુસતાય પનેસા ફરુસવાચાવ. સા યં સન્ધાય પવત્તિતા તસ્સ અપ્પગુણતાય અપ્પસાવજ્જા, મહાગુણતાય મહાસાવજ્જા. તસ્સા તયો સમ્ભારા – અક્કોસિતબ્બો પરો, કુપિતચિત્તં, અક્કોસનન્તિ.

અનત્થવિઞ્ઞાપિકા કાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા અકુસલચેતના ‘**સમ્ફપ્પલાપો**’. સો આસેવનમન્દતાય અપ્પસાવજ્જો. આસેવનમહન્તતાય મહાસાવજ્જો. તસ્સ દ્વે સમ્ભારા – ભારતયુદ્ધસીતાહરણાદિનિરત્થકકથાપુરેક્ખારતા, તથારૂપીકથાકથનઞ્ચાતિ. પરે પન તં કથં અગણ્હન્તે કમ્મપથભેદો નત્થિ, પરેન સમ્ફપ્પલાપે ગહિતેયેવ હોતિ.

અભિજ્ઝાયતીતિ ‘**અભિજ્ઝા**’. પરભણ્ડાભિમુખી હુત્વા તન્નિન્નતાય પવત્તતીતિ અત્થો. સા ‘અહો તવ ઇદં મમસ્સા’તિ એવં પરભણ્ડાભિજ્ઝાયનલક્ખણા. અદિન્નાદાનં વિય અપ્પસાવજ્જા મહાસાવજ્જા ચ. તસ્સા દ્વે સમ્ભારા – પરભણ્ડં, અત્તનો પરિણામનઞ્ચાતિ. પરભણ્ડવત્થુકે હિ લોભે ઉપ્પન્નેપિ ન તાવ કમ્મપથભેદો હોતિ યાવ ન ‘અહો વત ઇદં મમસ્સા’તિ અત્તનો પરિણામેતિ.

હિતસુખં બ્યાપાદયતીતિ ‘**બ્યાપાદો**’. સો પરવિનાસાય મનોપદોસલક્ખણો. ફરુસવાચા વિય અપ્પસાવજ્જો મહાસાવજ્જો ચ. તસ્સ દ્વે સમ્ભારા – પરસત્તો ચ, તસ્સ ચ વિનાસચિન્તાતિ. પરસત્તવત્થુકે હિ કોધે ઉપ્પન્નેપિ ન તાવ કમ્મપથભેદો હોતિ યાવ ‘અહો વતાયં ઉચ્છિજ્જેય્ય વિનસ્સેય્યા’તિ તસ્સ વિનાસનં ન ચિન્તેસિ.

યથાભુચ્ચગહણાભાવેન મિચ્છા પસ્સતીતિ ‘મિચ્છાદિટ્ઠિ’. સા ‘નત્થિ દિન્ન’ન્તિઆદિના નયેન વિપરીતદસ્સનલક્ખણા. સમ્ફપ્પલાપો વિય અપ્પસાવજ્જા મહાસાવજ્જા ચ. અપિચ અનિયતા અપ્પસાવજ્જા, નિયતા મહાસાવજ્જા. તસ્સા દ્વે સમ્ભારા – વત્થુનો ચ ગહિતાકારવિપરીતતા, યથા ચ તં ગણ્હાતિ તથાભાવેન તસ્સુપટ્ઠાનન્તિ. તત્થ નત્થિકાહેતુકઅકિરિયદિટ્ઠીહિ એવ કમ્મપથભેદો હોતિ, ન અઞ્ઞદિટ્ઠીહિ.

ઇમેસં પન દસન્નં અકુસલકમ્મપથાનં ધમ્મતો કોટ્ઠાસતો આરમ્મણતો વેદનાતો મૂલતો ચાતિ પઞ્ચહાકારેહિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો –

તત્થ ‘**ધમ્મતો**’તિ એતેસુ હિ પટિપાટિયા સત્ત ચેતનાધમ્માવ હોન્તિ, અભિજ્ઝાદયો તયો ચેતનાસમ્પયુત્તા.

‘**કોટ્ઠાસતો**’તિ પટિપાટિયા સત્ત, મિચ્છાદિટ્ઠિ ચાતિ ઇમે અટ્ઠ કમ્મપથા એવ હોન્તિ; નો મૂલાનિ. અભિજ્ઝાબ્યાપાદા કમ્મપથા ચેવ મૂલાનિ ચ. અભિજ્ઝા હિ મૂલં પત્વા ‘લોભો અકુસલમૂલં’ હોતિ, બ્યાપાદો ‘દોસો અકુસલમૂલં’.

‘**આરમ્મણતો**’તિ પાણાતિપાતો જીવિતિન્દ્રિયારમ્મણતો સઙ્ખારારમ્મણો હોતિ. અદિન્નાદાનં સત્તારમ્મણં વા હોતિ સઙ્ખારારમ્મણં વા. મિચ્છાચારો ફોટ્ઠબ્બવસેન સઙ્ખારારમ્મણો હોતિ; સત્તારમ્મણોતિપિ એકે. મુસાવાદો સત્તારમ્મણો વા, સઙ્ખારારમ્મણો વા. તથા પિસુણવાચા. ફરુસવાચા સત્તારમ્મણાવ. સમ્ફપ્પલાપો દિટ્ઠસુતમુતવિઞ્ઞાતવસેન સત્તારમ્મણો વા સઙ્ખારારમ્મણો વા. તથા અભિજ્ઝા. બ્યાપાદો સત્તારમ્મણોવ. મિચ્છાદિટ્ઠિ તેભૂમકધમ્મવસેન સઙ્ખારારમ્મણાવ.

‘**વેદનાતો**’તિ પાણાતિપાતો દુક્ખવેદનો હોતિ. કિઞ્ચાપિ હિ રાજાનો ચોરં દિસ્વા હસમાનાપિ ‘ગચ્છથ નં ઘાતેથા’તિ વદન્તિ, સન્નિટ્ઠાપકચેતના પન નેસં દુક્ખસમ્પયુત્તાવ હોતિ . અદિન્નાદાનં તિવેદનં. તઞ્હિ પરભણ્ડં દિસ્વા હટ્ઠતુટ્ઠસ્સ ગણ્હતો સુખવેદનં હોતિ, ભીતતસિતસ્સ ગણ્હતો દુક્ખવેદનં. તથા વિપાકનિસ્સન્દફલાનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ. ગહણકાલે મજ્ઝત્તભાવે ઠિતસ્સ પન ગણ્હતો અદુક્ખમસુખવેદનં હોતીતિ. મિચ્છાચારો સુખમજ્ઝત્તવસેન દ્વિવેદનો. સન્નિટ્ઠાપકચિત્તે પન મજ્ઝત્તવેદનો ન હોતિ. મુસાવાદો અદિન્નાદાને વુત્તનયેનેવ તિવેદનો; તથા પિસુણવાચા. ફરુસવાચા દુક્ખવેદના. સમ્ફપ્પલાપો તિવેદનો. પરેસુ હિ સાધુકારં દેન્તેસુ ચેલુક્ખેપાદીનિ ખિપન્તેસુ હટ્ઠતુટ્ઠસ્સ સીતાહરણભારતયુદ્ધાદીનિ કથનકાલે સો સુખવેદનો હોતિ. પઠમં દિન્નવેતનેન એકેન પચ્છા આગન્ત્વા ‘આદિતો પટ્ઠાય કથેહી’તિ વુત્તે ‘અનનુસન્ધિકં પકિણ્ણકકથં કથેસ્સામિ નુ ખો નો’તિ દોમનસ્સિતસ્સ કથનકાલે દુક્ખવેદનો હોતિ, મજ્ઝત્તસ્સ કથયતો અદુક્ખમસુખવેદનો હોતિ. અભિજ્ઝા સુખમજ્ઝત્તવસેન દ્વિવેદના; તથા મિચ્છાદિટ્ઠિ. બ્યાપાદો દુક્ખવેદનો.

‘**મૂલતો**’તિ પાણાતિપાતો દોસમોહવસેન દ્વિમૂલકો હોતિ. અદિન્નાદાનં દોસમોહવસેન વા લોભમોહવસેન વા. મિચ્છાચારો લોભમોહવસેન. મુસાવાદો દોસમોહવસેન વા લોભમોહવસેન વા; તથા પિસુણવાચા સમ્ફપ્પલાપો ચ. ફરુસવાચા દોસમોહવસેન. અભિજ્ઝા મોહવસેન એકમૂલા; તથા બ્યાપાદો. મિચ્છાદિટ્ઠિ લોભમોહવસેન દ્વિમૂલાતિ.

અકુસલકમ્મપથકથા નિટ્ઠિતા.

કુસલકમ્મપથકથા

પાણાતિપાતાદીહિ પન વિરતિયો અનભિજ્ઝાઅબ્યાપાદસમ્માદિટ્ઠિયો ચાતિ ઇમે દસ કુસલકમ્મપથા નામ. તત્થ પાણાતિપાતાદયો વુત્તત્થા એવ. પાણાતિપાતાદીહિ એતાય વિરમન્તિ, સયં વા વિરમતિ, વિરમણમત્તમેવ વા એતન્તિ **વિરતિ**. યા પાણાતિપાતા વિરમન્તસ્સ ‘‘યા તસ્મિં સમયે પાણાતિપાતા આરતિ વિરતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૨૯૯-૩૦૧) એવં વુત્તા કુસલચિત્તસમ્પયુત્તા વિરતિ, સા પભેદતો તિવિધા હોતિ – સમ્પત્તવિરતિ, સમાદાનવિરતિ, સમુચ્છેદવિરતીતિ.

તત્થ અસમાદિન્નસિક્ખાપદાનં અત્તનો જાતિવયબાહુસચ્ચાદીનિ પચ્ચવેક્ખિત્વા ‘અયુત્તં અમ્હાકં એવરૂપં પાપં કાતુ’ન્તિ સમ્પત્તં વત્થું અવીતિક્કમન્તાનં ઉપ્પજ્જમાના વિરતિ ‘**સમ્પત્તવિરતી**’તિ વેદિતબ્બા – સીહળદીપે **ચક્કનઉપાસકસ્સ** વિય. તસ્સ કિર દહરકાલેયેવ માતુયા રોગો ઉપ્પજ્જિ. વેજ્જેન ચ ‘અલ્લસસમંસં લદ્ધું વટ્ટતી’તિ વુત્તં. તતો ચક્કનસ્સ ભાતા ‘ગચ્છ, તાત, ખેત્તં આહિણ્ડાહી’તિ ચક્કનં પેસેસિ. સો તત્થ ગતો. તસ્મિઞ્ચ સમયે એકો સસો તરુણસસ્સં ખાદિતું આગતો હોતિ. સો તં દિસ્વાવ વેગેન ધાવન્તો વલ્લિયા બદ્ધો ‘કિરિ કિરી’તિ સદ્દમકાસિ. ચક્કનો તેન સદ્દેન ગન્ત્વા તં ગહેત્વા ચિન્તેસિ – ‘માતુ ભેસજ્જં કરોમી’તિ. પુન ચિન્તેસિ – ‘ન મેતં

પતિરૂપં ત્વાહં માતુ જીવિતકારણા પરં જીવિતા વોરોપેય્ય’ન્તિ. અથ નં ‘ગચ્છ, અરઞ્ઞે સસેહિ સદ્ધિં તિણોદકં પરિભુઞ્જા’તિ મુઞ્ચિ. ભાતરા ચ ‘કિં તાત સસો લદ્ધો’તિ પુચ્છિતો તં પવત્તિં આચિક્ખિ. તતો નં ભાતા પરિભાસિ. સો માતુસન્તિકં ગન્ત્વા ‘યતો અહં જાતો નાભિજાનામિ સઞ્ચિચ્ચ પાણં જીવિતા વોરોપેતા’તિ સચ્ચં વત્વા અટ્ઠાસિ. તાવદેવસ્સ માતા અરોગા અહોસિ.

સમાદિન્નસિક્ખાપદાનં પન સિક્ખાપદસમાદાને ચ તતુત્તરિઞ્ચ અત્તનો જીવિતમ્પિ પરિચ્ચજિત્વા વત્થું અવીતિક્કમન્તાનં ઉપ્પજ્જમાના વિરતિ ‘**સમાદાનવિરતી**’તિ વેદિતબ્બા. **ઉત્તરવડ્ઢમાનપબ્બતવાસીઉપાસકસ્સ** વિય. સો કિર અમ્બરિયવિહારવાસિનો **પિઙ્ગલબુદ્ધરક્ખિતત્થેરસ્સ** સન્તિકે સિક્ખાપદાનિ ગહેત્વા ખેત્તં કસતિ. અથસ્સ ગોણો નટ્ઠો. સો તં ગવેસન્તો ઉત્તરવડ્ઢમાનપબ્બતં આરુહિ. તત્ર નં મહાસપ્પો અગ્ગહેસિ. સો ચિન્તેસિ – ‘ઇમાયસ્સ તિખિણવાસિયા સીસં છિન્દામી’તિ. પુન ચિન્તેસિ – ‘ન મેતં પતિરૂપં ત્વાહં ભાવનીયસ્સ ગરુનો સન્તિકે સિક્ખાપદાનિ ગહેત્વા ભિન્દેય્ય’ન્તિ એવં યાવતતિયં ચિન્તેત્વા ‘જીવિતં પરિચ્ચજામિ, ન સિક્ખાપદ’ન્તિ અંસે ઠપિતં તિખિણદણ્ડવાસિં અરઞ્ઞે છડ્ડેસિ. તાવદેવ નં મહાવાળો મુઞ્ચિત્વા અગમાસીતિ.

અરિયમગ્ગસમ્પયુત્તા પન વિરતિ ‘**સમુચ્છેદવિરતી**’તિ વેદિતબ્બા, યસ્સા ઉપ્પત્તિતો પભુતિ ‘પાણં ઘાતેસ્સામી’તિ અરિયપુગ્ગલાનં ચિત્તમ્પિ નુપ્પજ્જતીતિ.

ઇદાનિ યથા અકુસલાનં એવં ઇમેસમ્પિ કુસલકમ્મપથાનં ધમ્મતો કોટ્ઠાસતો આરમ્મણતો વેદનાતો મૂલતોતિ પઞ્ચહાકારેહિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો –

તત્થ ‘**ધમ્મતો**’તિ એતેસુ હિ પટિપાટિયા સત્ત ચેતનાપિ વટ્ટન્તિ, વિરતિયોપિ; અન્તે તયો ચેતનાસમ્પયુત્તાવ.

‘**કોટ્ઠાસતો**’તિ પટિપાટિયા સત્ત કમ્મપથા એવ, નો મૂલાનિ. અન્તે તયો કમ્મપથા ચેવ મૂલાનિ ચ. અનભિજ્ઝા હિ મૂલં પત્વા ‘અલોભો કુસલમૂલં’ હોતિ. અબ્યાપાદો ‘અદોસો કુસલમૂલં’, સમ્માદિટ્ઠિ ‘અમોહો કુસલમૂલં’.

‘**આરમ્મણતો**’તિ પાણાતિપાતાદીનં આરમ્મણાનેવ એતેસં આરમ્મણાનિ. વીતિક્કમિતબ્બતોયેવ હિ વેરમણી નામ હોતિ. યથા પન નિબ્બાનારમ્મણો અરિયમગ્ગો કિલેસે પજહતિ, એવં જીવિતિન્દ્રિયાદિઆરમ્મણાપેતે કમ્મપથા પાણાતિપાતાદીનિ દુસ્સીલ્યાનિ પજહન્તીતિ વેદિતબ્બા.

‘**વેદનાતો**’તિ સબ્બે સુખવેદના વા હોન્તિ મજ્ઝત્તવેદના વા. કુસલં પત્વા હિ દુક્ખવેદના નામ નત્થિ.

‘**મૂલતો**’તિ પટિપાટિયા સત્ત કમ્મપથા ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અલોભઅદોસઅમોહવસેન તિમૂલા હોન્તિ; ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ દ્વિમૂલા. અનભિજ્ઝા ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ દ્વિમૂલા હોતિ; ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેન એકમૂલા. અલોભો પન અત્તનાવ અત્તનો મૂલં ન હોતિ. અબ્યાપાદેપિ એસેવ નયો. સમ્માદિટ્ઠિ અલોભાદોસવસેન દ્વિમૂલાવ હોતિ. ઇમે દસ કુસલકમ્મપથા નામ.

કમ્મપથસંસન્દનકથા

ઇદાનિ ઇમસ્મિં ઠાને કમ્મપથસંસન્દનં નામ વેદિતબ્બં. પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન હિ ઉપ્પન્નો અસંવરો અકુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ. મનોફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો તીણિપિ કમ્માનિ હોન્તિ – સો હિ કાયદ્વારે ચોપનપ્પત્તો અકુસલં કાયકમ્મં હોતિ, વચીદ્વારે અકુસલં વચીકમ્મં, ઉભયત્થ ચોપનં અપ્પત્તો અકુસલં મનોકમ્મં. પઞ્ચઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નોપિ અકુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ. ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો અકુસલં કાયકમ્મમેવ હોતિ, વાચાઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો અકુસલં વચીકમ્મમેવ હોતિ, મનોઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો અકુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ. તિવિધં કાયદુચ્ચરિતં અકુસલં કાયકમ્મમેવ હોતિ, ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં અકુસલં વચીકમ્મમેવ હોતિ, તિવિધં મનોદુચ્ચરિતં અકુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ.

પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો સંવરોપિ કુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ. મનોફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો પન અયમ્પિ, અસંવરો વિય, તીણિપિ કમ્માનિ હોન્તિ. પઞ્ચસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નોપિ કુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ, ચોપનકાયસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો કુસલં કાયકમ્મમેવ હોતિ, વાચાસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો કુસલં વચીકમ્મમેવ હોતિ, મનોસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો કુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ. તિવિધં કાયસુચરિતં કુસલં કાયકમ્મમેવ હોતિ, ચતુબ્બિધં વચીસુચરિતં કુસલં વચીકમ્મમેવ હોતિ, તિવિધં મનોસુચરિતં કુસલં મનોકમ્મમેવ હોતિ.

અકુસલં કાયકમ્મં પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન નુપ્પજ્જતિ; મનોફસ્સદ્વારવસેનેવ ઉપ્પજ્જતિ. તથા અકુસલં વચીકમ્મં. અકુસલં મનોકમ્મં પન છફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતિ; તં કાયવચીદ્વારેસુ ચોપનં પત્તં અકુસલં કાયવચીકમ્મં હોતિ, ચોપનં અપ્પત્તં અકુસલં મનોકમ્મમેવ. યથા ચ પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન, એવં પઞ્ચઅસંવરદ્વારવસેનપિ અકુસલં કાયકમ્મં નુપ્પજ્જતિ, ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન પન વાચાઅસંવરદ્વારવસેન ચ ઉપ્પજ્જતિ; મનોઅસંવરદ્વારવસેન નુપ્પજ્જતિ. અકુસલં વચીકમ્મમ્પિ પઞ્ચઅસંવરદ્વારવસેન નુપ્પજ્જતિ, ચોપનકાયવાચાઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતિ; મનોઅસંવરદ્વારવસેન નુપ્પજ્જતિ. અકુસલં મનોકમ્મં અટ્ઠઅસંવરદ્વારવસેનપિ ઉપ્પજ્જતેવ. કુસલકાયકમ્માદીસુપિ એસેવ નયો.

અયં પન વિસેસો – યથા અકુસલકાયકમ્મવચીકમ્માનિ મનોઅસંવરદ્વારવસેન નુપ્પજ્જન્તિ, ન તથા એતાનિ. એતાનિ પન કાયઙ્ગવાચઙ્ગં અચોપેત્વા સિક્ખાપદાનિ ગણ્હન્તસ્સ મનોસંવરદ્વારેપિ ઉપ્પજ્જન્તિ એવ. તત્થ કામાવચરં કુસલં ચિત્તં તિવિધકમ્મદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતિ, પઞ્ચવિઞ્ઞાણદ્વારવસેન નુપ્પજ્જતિ; 'યમિદં ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા ઉપ્પજ્જતિ વેદયિતં, સુખં વા દુક્ખં વા અદુક્ખમસુખં વા'તિ ઇમિના પન નયેન છફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતિ; અટ્ઠઅસંવરદ્વારવસેન નુપ્પજ્જતિ, અટ્ઠસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતિ; દસઅકુસલકમ્મપથવસેન નુપ્પજ્જતિ, દસકુસલકમ્મપથવસેન ઉપ્પજ્જતિ; તસ્મા ઇદમ્પિ ચિત્તં તિવિધકમ્મદ્વારવસેન વા ઉપ્પન્નં હોતુ, છફસ્સદ્વારવસેન વા, અટ્ઠસંવરદ્વારવસેન વા દસકુસલકમ્મપથવસેન વા. ''કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ…પે॰… રૂપારમ્મણં વા…પે॰… ધમ્મારમ્મણં વા''તિ વુત્તે સબ્બં વુત્તમેવ હોતીતિ.

દ્વારકથા નિટ્ઠિતા.

યં યં વા પનારબ્ભાતિ એત્થ અયં યોજના – હેટ્ઠા વુત્તેસુ રૂપારમ્મણાદીસુ રૂપારમ્મણં વા આરબ્ભ, આરમ્મણં કત્વાતિ અત્થો. સદ્દારમ્મણં વા…પે॰… ધમ્મારમ્મણં વા આરબ્ભ ઉપ્પન્નં હોતિ. એત્તાવતા એતસ્સ ચિત્તસ્સ એતેસુ આરમ્મણેસુ યંકિઞ્ચિ એકમેવ આરમ્મણં અનુઞ્ઞાતસદિસં હોતિ. ઇદઞ્ચ એકસ્મિં સમયે એકસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ

રૂપારમ્મણં આરબ્ભ ઉપ્પન્નં પુન અઞ્ઞસ્મિં સમયે અઞ્ઞસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ સદ્દાદીસુપિ અઞ્ઞતરં આરમ્મણં આરબ્ભ ઉપ્પજ્જતિ એવ. એવં ઉપ્પજ્જમાનસ્સ ચસ્સ એકસ્મિં ભવે પઠમં રૂપારમ્મણં આરબ્ભ પવત્તિ હોતિ, પચ્છા સદ્દારમ્મણન્તિ અયમ્પિ કમો નત્થિ. રૂપાદીસુ ચાપિ પઠમં નીલારમ્મણં પચ્છા પીતારમ્મણન્તિ અયમ્પિ નિયમો નત્થિ. ઇતિ ઇમં સબ્બારમ્મણતઞ્ચેવ, કમાભાવઞ્ચ, કમાભાવેપિ ચ નીલપીતાદીસુ નિયમાભાવં દસ્સેતું 'યં યં વા પનારબ્ભા'તિ આહ. ઇદં વુત્તં હોતિ – ઇમેસુ રૂપાદીસુ ન યંકિઞ્ચિ એકમેવ, અથ ખો યં યં વા પનારબ્ભ ઉપ્પન્નં હોતિ. એવં ઉપ્પજ્જમાનમ્પિ ચ 'પઠમં રૂપારમ્મણં પચ્છા સદ્દારમ્મણં આરબ્ભા'તિ એવમ્પિ અનુપ્પજ્જિત્વા યં યં વા પનારબ્ભ ઉપ્પન્નં હોતિ; 'પટિલોમતો વા અનુલોમતો વા, એકન્તરિકદ્વન્તરિકાદિનયેન વા, રૂપારમ્મણાદીસુ યં વા તં વા આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નં હોતી'તિ અત્થો. રૂપારમ્મણેસુપિ ચ 'પઠમં નીલારમ્મણં પચ્છા પીતારમ્મણ'ન્તિ ઇમિનાપિ નિયમેન અનુપ્પજ્જિત્વા, યં યં વા પનારબ્ભ 'નીલપીતકાદીસુ રૂપારમ્મણેસુ યં વા તં વા રૂપારમ્મણં આરબ્ભ ઉપ્પન્નં હોતી'તિ અત્થો. સદ્દારમ્મણાદીસુપિ એસેવ નયો. અયં તાવ એકા યોજના.

અયં પન અપરા – રૂપં આરમ્મણં એતસ્સાતિ રૂપારમ્મણં...પે॰... ધમ્મો આરમ્મણં એતસ્સાતિ ધમ્મારમ્મણં . ઇતિ રૂપારમ્મણં વા...પે॰... ધમ્મારમ્મણં વા ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતીતિ વત્વા પુન 'યં યં વા પનારબ્ભા'તિ આહ. તસ્સત્થો – એતેસુ રૂપાદીસુ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ યં વા તં વા પન આરબ્ભ ઉપ્પન્નં હોતીતિ. **મહાઅટ્ઠકથાયં** પન યેવાપનકે અભિનવં નત્થિ, હેટ્ઠા ગહિતમેવ ગહિત'ન્તિ વત્વા 'રૂપં વા આરબ્ભ...પે॰... ધમ્મં વા આરબ્ભ, ઇદં વા ઇદં વા આરબ્ભાતિ કથેતું ઇદં વુત્ત'ન્તિ એત્તકમેવ આગતં.

ધમ્મુદ્દેસવારો

ફસ્સપઞ્ચમકરાસિવણ્ણના

તસ્મિં સમયેતિ ઇદં અનિયમનિદ્દિટ્ઠસ્સ સમયસ્સ નિયમતો પટિનિદ્દેસવચનં. તસ્મા 'યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ, તસ્મિંયેવ સમયે ફસ્સો હોતિ...પે॰... અવિક્ખેપો હોતી'તિ અયમત્થો વેદિતબ્બો. તત્થ યથેવ ચિત્તં એવં ફસ્સાદીસુપિ ફસ્સો હોતિ. કિં હોતિ? 'કામાવચરો હોતિ, કુસલો હોતિ, ઉપ્પન્નો હોતિ, સોમનસ્સસહગતો હોતી'તિઆદિના નયેન લબ્ભમાનપદવસેન યોજના કાતબ્બા. વેદનાયઞ્હિ 'સોમનસ્સસહગતા'તિ પઞ્ઞિન્દ્રિયે ચ 'ઞાણસમ્પયુત્ત'ન્તિ ન લબ્ભતિ, તસ્મા 'લબ્ભમાનપદવસેના'તિ વુત્તં. ઇદં અટ્ઠકથામુત્તકં આચરિયાનં મતં; ન પનેતં સારતો દટ્ઠબ્બં.

કસ્મા પનેત્થ ફસ્સોવ પઠમં વુત્તોતિ? ચિત્તસ્સ પઠમાભિનિપાતત્તા. આરમ્મણસ્મિઞ્હિ ચિત્તસ્સ પઠમાભિનિપાતો હુત્વા ફસ્સો આરમ્મણં ફુસમાનો ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા પઠમં વુત્તો. ફસ્સેન પન ફુસિત્વા વેદનાય વેદયતિ, સઞ્ઞાય સઞ્જાનાતિ, ચેતનાય ચેતેતિ. તેન વુત્તં – ''ફુટ્ઠો, ભિક્ખવે, વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ ફુટ્ઠો ચેતેતી''તિ.

અપિચ , અયં ફસ્સો નામ યથા પાસાદં પત્વા થમ્ભો નામ સેસદબ્બસમ્ભારાનં બલવપચ્ચયો, તુલાસઙ્ઘાટભિત્તિપાદકૂટગોપાનસીપક્ખપાસકમુખવટ્ટિયો થમ્ભાબદ્ધા થમ્ભે પતિટ્ઠિતા, એવમેવ સહજાતસમ્પયુત્તધમ્માનં બલવપચ્ચયો હોતિ. થમ્ભસદિસો હિ એસ. અવસેસા દબ્બસમ્ભારસદિસાતિ. તસ્માપિ પઠમં વુત્તો. ઇદં પન અકારણં. એકચિત્તસ્મિઞ્હિ ઉપ્પન્નધમ્માનં 'અયં પઠમં ઉપ્પન્નો અયં પચ્છા'તિ ઇદં વત્તું ન

લબ્ભા. બલવપચ્ચયભાવેપિ ફસ્સસ્સ કારણં ન દિસ્સતિ. દેસનાવારેનેવ પન ફસ્સો પઠમં વુત્તો. વેદના હોતિ ફસ્સો હોતિ, સઞ્ઞા હોતિ ફસ્સો હોતિ, ચેતના હોતિ ફસ્સો હોતિ, ચિત્તં હોતિ ફસ્સો હોતિ, વેદના હોતિ સઞ્ઞા હોતિ, ચેતના હોતિ વિતક્કો હોતીતિ આહરિતુમ્પિ હિ વટ્ટેય્ય. દેસનાવારેન પન ફસ્સોવ પઠમં વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. યથા ચેત્થ એવં સેસધમ્મેસુપિ પુબ્બાપરક્કમો નામ ન પરિયેસિતબ્બો. વચનત્થલક્ખણરસાદીહિ પન ધમ્મા એવ પરિયેસિતબ્બા.

સેય્યથિદં – ફુસતીતિ **ફસ્સો**. સ્વાયં ફુસનલક્ખણો, સઙ્ઘટ્ટનરસો, સન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનો, આપાથગતવિસયપદટ્ઠાનો.

અયઞ્હિ અરૂપધમ્મોપિ સમાનો આરમ્મણે ફુસનાકારેનેવ પવત્તતીતિ ફુસનલક્ખણો. એકદેસેન ચ અનલ્લીયમાનોપિ રૂપં વિય ચક્ખું, સદ્દો વિય ચ સોતં, ચિત્તં આરમ્મણઞ્ચ સઙ્ઘટ્ટેતીતિ સઙ્ઘટ્ટનરસો. વત્થારમ્મણસઙ્ઘટ્ટનતો વા ઉપ્પન્નત્તા સમ્પત્તિઅત્થેનપિ રસેન સઙ્ઘટ્ટનરસોતિ વેદિતબ્બો. વુત્તઞ્હેતં અટ્ઠકથાયં – ‘‘ચતુભૂમકફસ્સો હિ નોફુસનલક્ખણો નામ નત્થિ. સઙ્ઘટ્ટનરસો પન પઞ્ચદ્વારિકોવ હોતિ. પઞ્ચદ્વારિકસ્સ હિ ફુસનલક્ખણોતિપિ સઙ્ઘટ્ટનરસોતિપિ નામં; મનોદ્વારિકસ્સ ફુસનલક્ખણોત્વેવ નામં, ન સઙ્ઘટ્ટનરસો’’તિ.

ઇદઞ્ચ વત્વા ઇદં સુત્તં આભતં – ‘‘યથા, મહારાજ, દ્વે મેણ્ડા યુજ્ઝેય્યું, તેસુ યથા એકો મેણ્ડો એવં ચક્ખુ દટ્ઠબ્બં, યથા દુતિયો મેણ્ડો એવં રૂપં દટ્ઠબ્બં; યથા તેસં સન્નિપાતો એવં ફસ્સો દટ્ઠબ્બો’’. એવં ફુસનલક્ખણો ચ ફસ્સો, સઙ્ઘટ્ટનરસો ચ. ‘‘યથા, મહારાજ, દ્વે સમ્મા વજ્જેય્યું…પે॰… દ્વે પાણી વજ્જેય્યું, યથા એકો પાણિ એવં ચક્ખુ દટ્ઠબ્બં, યથા દુતિયો પાણિ એવં રૂપં દટ્ઠબ્બં, યથા તેસં સન્નિપાતો એવં ફસ્સો દટ્ઠબ્બો. એવં ફુસનલક્ખણો ચ ફસ્સો સઙ્ઘટ્ટનરસો ચા’’તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૩.૮) વિત્થારો.

યથા વા ‘‘ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૩૫૨, ૧૩૫૪) ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ ચક્ખુઆદિનામેન વુત્તાનિ, એવમિધાપિ તાનિ ચક્ખુઆદિનામેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તસ્મા ‘એવં ચક્ખુ દટ્ઠબ્બ’ન્તિઆદીસુ એવં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દટ્ઠબ્બન્તિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. એવં સન્તે ચિત્તારમ્મણસઙ્ઘટ્ટનતો ઇમસ્મિમ્પિ સુત્તે કિચ્ચટ્ઠેનેવ રસેન સઙ્ઘટ્ટનરસોતિ સિદ્ધો હોતિ.

તિકસન્નિપાતસઙ્ખાતસ્સ પન અત્તનો કારણસ્સ વસેન પવેદિતત્તા સન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનો. અયઞ્હિ તત્થ તત્થ ‘‘તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો’’તિ એવં કારણસ્સ વસેન પવેદિતોતિ. ઇમસ્સ ચ સુત્તપદસ્સ તિણ્ણં સઙ્ગતિયા ફસ્સોતિ અયમત્થો; ન સઙ્ગતિમત્તમેવ ફસ્સોતિ.

એવં પવેદિતત્તા પન તેનેવાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ સન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનોતિ વુત્તો. ફલટ્ઠેન પન પચ્ચુપટ્ઠાનેનેસ વેદનાપચ્ચુપટ્ઠાનો નામ હોતિ. વેદનઞ્હેસ પચ્ચુપટ્ઠાપેતિ ઉપ્પાદેતીતિ અત્થો. ઉપ્પાદયમાનો ચ યથા બહિદ્ધા ઉણ્હપચ્ચયાપિ લાખાસઙ્ખાતધાતુનિસ્સિતા ઉસ્મા અત્તનો નિસ્સયે મુદુભાવકારી હોતિ, ન અત્તનો પચ્ચયભૂતેપિ બહિદ્ધા વીતચ્ચિતઙ્ગારસઙ્ખાતે ઉણ્હભાવે, એવં વત્થારમ્મણસઙ્ખાતઅઞ્ઞપચ્ચયોપિ સમાનો, ચિત્તનિસ્સિતત્તા અત્તનો નિસ્સયભૂતે ચિત્તે એવ એસ વેદનુપ્પાદકો હોતિ, ન અત્તનો પચ્ચયભૂતેપિ વત્થુમ્હિ આરમ્મણે વાતિ વેદિતબ્બો. તજ્જાસમન્નાહારેન પન ઇન્દ્રિયેન ચ પરિક્ખતે વિસયે અનન્તરાયેન ઉપ્પજ્જનતો એસ આપાથગતવિસયપદટ્ઠાનોતિ વુચ્ચતિ.

વેદયતીતિ **વેદના**. સા વેદયિતલક્ખણા, અનુભવનરસા ઇટ્ઠાકારસમ્ભોગરસા વા, ચેતસિકઅસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાના, પસ્સદ્ધિપદટ્ઠાના.

'ચતુભૂમિકવેદના હિ નોવેદયિતલક્ખણા નામ નત્થિ. અનુભવનરસતા પન સુખવેદનાયમેવ લબ્ભતી'તિ વત્વા પુન તં વાદં પટિક્ખિપિત્વા 'સુખવેદના વા હોતુ, દુક્ખવેદના વા, અદુક્ખમસુખવેદના વા, સબ્બા અનુભવનરસા'તિ વત્વા અયમત્થો દીપિતો – આરમ્મણરસાનુભવનટ્ઠાનં પત્વા સેસસમ્પયુત્તધમ્મા એકદેસમત્તકમેવ અનુભવન્તિ. ફસ્સસ્સ હિ ફુસનમત્તકમેવ હોતિ, સઞ્ઞાય સઞ્જાનનમત્તકમેવ, ચેતનાય ચેતનામત્તકમેવ, વિઞ્ઞાણસ્સ વિજાનનમત્તકમેવ. એકંસતો પન ઇસ્સરવતાય વિસ્સવિતાય સામિભાવેન વેદનાવ આરમ્મણરસં અનુભવતિ.

રાજા વિય હિ વેદના, સૂદો વિય સેસધમ્મા. યથા સૂદો નાનારસભોજનં સમ્પાદેત્વા પેળાય પક્ખિપિત્વા લઞ્છનં દત્વા રઞ્ઞો સન્તિકે ઓતારેત્વા લઞ્છનં ભિન્દિત્વા પેળં વિવરિત્વા સબ્બસૂપબ્યઞ્જનેહિ અગ્ગગ્ગં આદાય ભાજને પક્ખિપિત્વા સદોસનિદ્દોસભાવવીમંસનત્થં અજ્ઝોહરતિ, તતો રઞ્ઞો નાનગ્ગરસભોજનં ઉપનામેતિ. રાજા ઇસ્સરવતાય વિસ્સવિતાય સામી હુત્વા ઇચ્છિતિચ્છિતં ભુઞ્જતિ. તત્થ હિ સૂદસ્સ ભત્તવીમંસનમત્તમિવ અવસેસધમ્માનં આરમ્મણરસસ્સ એકદેસાનુભવનં. યથા હિ સૂદો ભત્તેકદેસમત્તમેવ વીમંસતિ એવં સેસધમ્માપિ આરમ્મણરસેકદેસમેવ અનુભવન્તિ. યથા પન રાજા ઇસ્સરવતાય વિસ્સવિતાય સામી હુત્વા યદિચ્છકં ભુઞ્જતિ, એવં વેદનાપિ ઇસ્સરવતાય વિસ્સવિતાય સામિભાવેન આરમ્મણરસં અનુભવતિ. તસ્મા અનુભવનરસાતિ વુચ્ચતિ.

દુતિયે અત્થવિકપ્પે અયં ઇધ અધિપ્પેતા વેદના યથા વા તથા વા આરમ્મણસ્સ ઇટ્ઠાકારમેવ સમ્ભુઞ્જતીતિ ઇટ્ઠાકારસમ્ભોગરસાતિ વુત્તા. ચેતસિકઅસ્સાદતો પનેસા અત્તનો સભાવેનેવ ઉપટ્ઠાનં સન્ધાય ચેતસિકઅસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાનાતિ વુત્તા. યસ્મા પન "પસ્સદ્ધિકાયો સુખં વેદેતિ" તસ્મા પસ્સદ્ધિપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા.

નીલાદિભેદં આરમ્મણં સઞ્જાનાતીતિ **સઞ્ઞા**. સા સઞ્જાનનલક્ખણા પચ્ચાભિઞ્ઞાણરસા. ચતુભૂમિકસઞ્ઞા હિ નોસઞ્જાનનલક્ખણા નામ નત્થિ . સબ્બા સઞ્જાનનલક્ખણાવ. યા પનેત્થ અભિઞ્ઞાણેન સઞ્જાનાતિ સા પચ્ચાભિઞ્ઞાણરસા નામ હોતિ.

તસ્સા, વડ્ઢકિસ્સ દારુમ્હિ અભિઞ્ઞાણં કત્વા પુન તેન અભિઞ્ઞાણેન તં પચ્ચાભિજાનનકાલે, પુરિસસ્સ કાળતિલકાદિઅભિઞ્ઞાણં સલ્લક્ખેત્વા પુન તેન અભિઞ્ઞાણેન અસુકો નામ એસોતિ તસ્સ પચ્ચાભિજાનનકાલે, રઞ્ઞો પિળન્ધનગોપકભણ્ડાગારિકસ્સ તસ્મિં તસ્મિં પિળન્ધને નામપણ્ણકં બન્ધિત્વા 'અસુકં પિળન્ધનં નામ આહરા'તિ વુત્તે દીપં જાલેત્વા રતનગબ્ભં પવિસિત્વા પણ્ણં વાચેત્વા તસ્સ તસ્સેવ પિળન્ધનસ્સ આહરણકાલે ચ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

અપરો નયો – સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન હિ સઞ્જાનનલક્ખણા સઞ્ઞા. પુનસઞ્જાનનપચ્ચયનિમિત્તકરણરસા, દારુઆદીસુ તચ્છકાદયો વિય. યથાગહિતનિમિત્તવસેન અભિનિવેસકરણપચ્ચુપટ્ઠાના, હત્થિદસ્સકઅન્ધા વિય. આરમ્મણે અનોગાળ્હવુત્તિતાય અચિરટ્ઠાનપચ્ચુપટ્ઠાના વા, વિજ્જુ વિય. યથાઉપટ્ઠિતવિસયપદટ્ઠાના,

તિણપુરિસકેસુ મિગપોતકાનં ‘પુરિસા’તિ ઉપ્પન્નસઞ્ઞા વિય. યા પનેત્થ ઞાણસમ્પયુત્તા હોતિ સા સઞ્ઞા ઞાણમેવ અનુવત્તતિ. સસમ્ભારપથવીઆદીસુ સેસધમ્મા પથવીઆદીનિ વિયાતિ વેદિતબ્બા.

ચેતયતીતિ **ચેતના** સદ્ધિં અત્તના સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણે અભિસન્દહતીતિ અત્થો. સા ચેતયિતલક્ખણા, ચેતનાભાવલક્ખણાતિ અત્થો. આયૂહનરસા. ચતુભૂમિકચેતના હિ નોચેતયિતલક્ખણા નામ નત્થિ. સબ્બા ચેતયિતલક્ખણાવ. આયૂહનરસતા પન કુસલાકુસલેસુ એવ હોતિ. કુસલાકુસલકમ્માયૂહનટ્ઠાનઞ્હિ પત્વા સેસસમ્પયુત્તધમ્માનં એકદેસમત્તકમેવ કિચ્ચં હોતિ. ચેતના પન અતિરેકઉસ્સાહા અતિરેકવાયામા, દિગુણુસ્સાહા દિગુણવાયામા. તેનાહુ પોરાણા – ‘‘થાવરિયસભાવસણ્ઠિતા ચ પનેસા ચેતના’’તિ. **થાવરિયો**તિ ખેત્તસામી વુચ્ચતિ. યથા ખેત્તસામી પુરિસો પઞ્ચપણ્ણાસ બલિપુરિસે ગહેત્વા ‘લાયિસ્સામી’તિ એકતો ખેત્તં ઓતરતિ. તસ્સ અતિરેકો ઉસ્સાહો અતિરેકો વાયામો, દિગુણો ઉસ્સાહો દિગુણો વાયામો હોતિ, ‘નિરન્તરં ગણ્હથા’તિઆદીનિ વદતિ, સીમં આચિક્ખતિ, તેસં સુરાભત્તગન્ધમાલાદીનિ જાનાતિ, મગ્ગં સમકં હરતિ. એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં . ખેત્તસામિપુરિસો વિય હિ ચેતના. પઞ્ચપણ્ણાસ બલિપુરિસા વિય ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પન્ના પઞ્ચપણ્ણાસ કુસલા ધમ્મા. ખેત્તસામિપુરિસસ્સ દિગુણુસ્સાહદિગુણવાયામકરણકાલો વિય કુસલાકુસલકમ્માયૂહનટ્ઠાનં પત્વા ચેતનાય દિગુણુસ્સાહો દિગુણવાયામો હોતિ. એવમસ્સા આયૂહનરસતા વેદિતબ્બા.

સા પનેસા સંવિદહનપચ્ચુપટ્ઠાના. સંવિદહમાના હિ અયં ઉપટ્ઠાતિ, સકિચ્ચપરકિચ્ચસાધકા, જેટ્ઠસિસ્સમહાવડ્ઢકીઆદયો વિય. યથા હિ જેટ્ઠસિસ્સો ઉપજ્ઝાયં દૂરતોવ આગચ્છન્તં દિસ્વા સયં અધીયમાનો ઇતરેપિ દારકે અત્તનો અત્તનો અજ્ઝયનકમ્મે પવત્તયતિ, તસ્મિઞ્હિ અધીયિતું આરદ્ધે તેપિ અધીયન્તિ, તદનુવત્તિતાય. યથા ચ મહાવડ્ઢકી સયં તચ્છન્તો ઇતરેપિ તચ્છકે અત્તનો અત્તનો તચ્છનકમ્મે પવત્તયતિ, તસ્મિઞ્હિ તચ્છિતું આરદ્ધે તેપિ તચ્છન્તિ, તદનુવત્તિતાય. યથા ચ યોધનાયકો સયં યુજ્ઝમાનો ઇતરેપિ યોધે સમ્પહારવુત્તિયં પવત્તયતિ, તસ્મિઞ્હિ યુજ્ઝિતું આરદ્ધે તેપિ અનિવત્તમાના યુજ્ઝન્તિ, તદનુવત્તિતાય. એવમેસાપિ અત્તનો કિચ્ચેન આરમ્મણે પવત્તમાના અઞ્ઞેપિ સમ્પયુત્તધમ્મે અત્તનો અત્તનો કિરિયાય પવત્તેતિ. તસ્સા હિ અત્તનો કિચ્ચં આરદ્ધાય, તંસમ્પયુત્તાપિ આરભન્તિ. તેન વુત્તં – ‘સકિચ્ચપરકિચ્ચસાધકા, જેટ્ઠસિસ્સમહાવડ્ઢકીઆદયો વિયા’તિ. અચ્ચાયિકકમ્માનુસ્સરણાદીસુ ચ પનાયં સમ્પયુત્તાનં ઉસ્સાહનભાવેન પવત્તમાના પાકટા હોતીતિ વેદિતબ્બા.

‘આરમ્મણં ચિન્તેતી’તિ ચિત્તન્તિ નયેન ચિત્તસ્સ વચનત્થો વુત્તો એવ. લક્ખણાદિતો પન વિજાનનલક્ખણં ચિત્તં, પુબ્બઙ્ગમરસં, સન્દહનપચ્ચુપટ્ઠાનં, નામરૂપપદટ્ઠાનં. ચતુભૂમકચિત્તઞ્હિ નોવિજાનનલક્ખણં નામ નત્થિ. સબ્બં વિજાનનલક્ખણમેવ. દ્વારં પન પત્વા આરમ્મણવિભાવનટ્ઠાને ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમં પુરેચારિકં હોતિ. ચક્ખુના હિ દિટ્ઠં રૂપારમ્મણં ચિત્તેનેવ વિજાનાતિ...પે॰... મનેન વિઞ્ઞાતં ધમ્મારમ્મણં ચિત્તેનેવ વિજાનાતિ. યથા હિ નગરગુત્તિકો નામ નગરમજ્ઝે સિઙ્ઘાટકે નિસીદિત્વા ‘અયં નેવાસિકો અયં આગન્તુકો’તિ આગતાગતં જનં ઉપધારેતિ વવત્થપેતિ – એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં. વુત્તમ્પિ ચેતં મહાથેરેન – ‘‘યથા, મહારાજ , નગરગુત્તિકો નામ મજ્ઝે નગરસ્સ સિઙ્ઘાટકે નિસિન્નો પુરત્થિમતો દિસતો પુરિસં આગચ્છન્તં પસ્સેય્ય... પચ્છિમતો... દક્ખિણતો... ઉત્તરતો દિસતો પુરિસં આગચ્છન્તં પસ્સેય્ય, એવમેવ ખો, મહારાજ, યં ચક્ખુના રૂપં પસ્સતિ તં વિઞ્ઞાણેન વિજાનાતિ, યં સોતેન સદ્દં સુણાતિ, ઘાનેન ગન્ધં ઘાયતિ, જિવ્હાય રસં સાયતિ, કાયેન ફોટ્ઠબ્બં ફુસતિ, મનસા ધમ્મં વિજાનાતિ, તં વિઞ્ઞાણેન વિજાનાતી’’તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૩.૧૨). એવં દ્વારં પત્વા આરમ્મણવિભાવનટ્ઠાને ચિત્તમેવ પુબ્બઙ્ગમં પુરેચારિકં. તસ્મા પુબ્બઙ્ગમરસન્તિ વુચ્ચતિ.

તદેતં પચ્છિમં પચ્છિમં ઉપ્પજ્જમાનં પુરિમં પુરિમં નિરન્તરં કત્વા સન્દહનમેવ ઉપટ્ઠાતીતિ સન્દહનપચ્ચુપટ્ઠાનં. પઞ્ચવોકારભવે પનસ્સ નિયમતો નામરૂપં, ચતુવોકારભવે નામમેવ પદટ્ઠાનં. તસ્મા નામરૂપપદટ્ઠાનન્તિ વુત્તં.

કિં પનેતં ચિત્તં પુરિમનિદ્દિટ્ઠચિત્તેન સદ્ધિં એકમેવ ઉદાહુ અઞ્ઞન્તિ? એકમેવ. અથ કસ્મા પુરિમનિદ્દિટ્ઠં પુન વુત્તન્તિ? અવિચારિતં એતં અટ્ઠકથાયં. અયં પનેત્થ યુત્તિ – યથા હિ રૂપાદીનિ ઉપાદાય પઞ્ઞત્તા સૂરિયાદયો ન અત્થતો રૂપાદીહિ અઞ્ઞે હોન્તિ, તેનેવ યસ્મિં સમયે સૂરિયો ઉદેતિ તસ્મિં સમયે તસ્સ તેજસઙ્ખાતં રૂપમ્પીતિ. એવં વુચ્ચમાનેપિ ન રૂપાદીહિ અઞ્ઞો સૂરિયો નામ અત્થિ. ન તથા ચિત્તં; ફસ્સાદયો ધમ્મે ઉપાદાય પઞ્ઞાપિયતિ; અત્થતો પનેતં તેહિ અઞ્ઞમેવ. તેન 'યસ્મિં સમયે ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ એકંસેનેવ તસ્મિં સમયે ફસ્સાદીહિ અત્થતો અઞ્ઞમેવ તં હોતી'તિ ઇમસ્સત્થસ્સ દીપનત્થાય એતં પુન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

યથા ચ ''યસ્મિં સમયે રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતિ...પે॰... પથવીકસિણં, તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતિ વેદના હોતી''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૬૦) પન ભાવેન્તેન વવત્થાપિતે સમયે યો ભાવેતિ ન સો અત્થતો ઉપ્પજ્જતિ નામ, તેનેવ તત્થ યથા ''ફસ્સો હોતિ વેદના હોતી''તિ વુત્તં, ન એવં ''યો ભાવેતિ સો હોતી''તિ વુત્તં. ''યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતી''તિઆદીસુ પન ચિત્તેન વવત્થાપિતે સમયે સમયવવત્થાપિતં ચિત્તં ન તથા અત્થતો નુપ્પજ્જતિ . યથેવ પન તદા 'ફસ્સો હોતિ વેદના હોતિ', તથા 'ચિત્તમ્પિ હોતી'તિ ઇમસ્સપિ અત્થસ્સ દીપનત્થમિદં પુન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. ઇદં પનેત્થ સન્નિટ્ઠાનં – ઉદ્દેસવારે સઙ્ગણ્હનત્થં નિદ્દેસવારે ચ વિભજનત્થં પુરિમેન હિ 'ચિત્ત'-સદ્દેન કેવલં સમયો વવત્થાપિતો. તસ્મિં પન ચિત્તેન વવત્થાપિતસમયે યે ધમ્મા હોન્તિ તેસં દસ્સનત્થં ''ફસ્સો હોતી''તિઆદિ આરદ્ધં. ચિત્તઞ્ચાપિ તસ્મિં સમયે હોતિયેવ. તસ્મા તસ્સાપિ સઙ્ગણ્હનત્થમેતં પુન વુત્તં. ઇમસ્મિઞ્ચ ઠાને એતસ્મિં અવુચ્ચમાને ''કતમં તસ્મિં સમયે ચિત્ત''ન્તિ ન સક્કા ભવેય્ય નિદ્દેસવારે વિભજિતું. એવમસ્સ વિભજનંયેવ પરિહાયેથ. તસ્મા તસ્સ નિદ્દેસવારે વિભજનત્થમ્પિ એતઞ્ચ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

યસ્મા વા ''ઉપ્પન્નં હોતી''તિ એત્થ ચિત્તં ઉપ્પન્નન્તિ એતં દેસનાસીસમેવ, 'ન પન ચિત્તં એકમેવ ઉપ્પજ્જતી'તિ અટ્ઠકથાયં વિચારિતં, તસ્મા ચિત્તં ''ઉપ્પન્ન''ન્તિ એત્થાપિ ચિત્તમત્તમેવ અગ્ગહેત્વા પરોપણ્ણાસકુસલધમ્મેહિ સદ્ધિંયેવ ચિત્તં ગહિતં. એવં તત્થ સઙ્ખેપતો સબ્બેપિ ચિત્તચેતસિકધમ્મે ગહેત્વા ઇધ સરૂપેન પભેદતો દસ્સેતું ''ફસ્સો હોતી''તિઆદિ આરદ્ધં. ઇતિ ફસ્સાદયો વિય ચિત્તમ્પિ વુત્તમેવાતિ વેદિતબ્બં.

ધમ્મુદ્દેસવારો

ઝાનઙ્ગરાસિવણ્ણના

વિતક્કેતીતિ **વિતક્કો**; વિતક્કનં વા વિતક્કો; ઊહનન્તિ વુત્તં હોતિ. સ્વાયં આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અભિનિરોપનલક્ખણો. સો હિ આરમ્મણે ચિત્તં આરોપેતિ. યથા હિ કોચિ રાજવલ્લભં ઞાતિં વા મિત્તં વા નિસ્સાય રાજગેહં આરોહતિ, એવં વિતક્કં નિસ્સાય ચિત્તં આરમ્મણં આરોહતિ. તસ્મા સો આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અભિનિરોપનલક્ખણોતિ વુત્તો. નાગસેનત્થેરો પનાહ – આકોટનલક્ખણો વિતક્કો. ''યથા, મહારાજ, ભેરી આકોટિતા અથ પચ્છા અનુરવતિ અનુસદ્દાયતિ, એવમેવ ખો, મહારાજ, યથા આકોટના એવં વિતક્કો દટ્ઠબ્બો. યથા પચ્છા અનુરવના અનુસદ્દાયના એવં વિચારો દટ્ઠબ્બો''તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૩.૧૪ થોકં વિસદિસં). સ્વાયં

આહનનપરિયાહનનરસો. તથા હિ તેન યોગાવચરો આરમ્મણં વિતક્કાહતં વિતક્કપરિયાહતં કરોતીતિ વુચ્ચતિ. આરમ્મણે ચિત્તસ્સ આનયનપચ્ચુપટ્ઠાનો.

આરમ્મણે તેન ચિત્તં વિચરતીતિ **વિચારો**; વિચરણં વા વિચારો. અનુસઞ્ચરણન્તિ વુત્તં હોતિ. સ્વાયં આરમ્મણાનુમજ્જનલક્ખણો. તત્થ સહજાતાનુયોજનરસો. ચિત્તસ્સ અનુપ્પબન્ધપચ્ચુપટ્ઠાનો. સન્તેપિ ચ નેસં કત્થચિ અવિયોગે ઓળારિકટ્ઠેન પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન ચ ઘણ્ટાભિઘાતો વિય અભિનિરોપનટ્ઠેન ચ ચેતસો પઠમાભિનિપાતો વિતક્કો . સુખુમટ્ઠેન અનુમજ્જનસભાવટ્ઠેન ચ ઘણ્ટાનુરવો વિય અનુપ્પબન્ધો વિચારો. વિપ્ફારવા ચેત્થ વિતક્કો, પઠમુપ્પત્તિકાલે પરિપ્ફન્દભૂતો ચિત્તસ્સ. આકાસે ઉપ્પતિતુકામસ્સ પક્ખિનો પક્ખવિક્ખેપો વિય. પદુમાભિમુખપાતો વિય ચ ગન્ધાનુબદ્ધચેતસો ભમરસ્સ. સન્તવુત્તિ વિચારો નાતિપરિપ્ફન્દનભાવો ચિત્તસ્સ, આકાસે ઉપ્પતિતસ્સ પક્ખિનો પક્ખપ્પસારણં વિય, પરિબ્ભમનં વિય ચ પદુમાભિમુખપતિતસ્સ ભમરસ્સ પદુમસ્સ ઉપરિભાગે.

અટ્ઠકથાયં પન ''આકાસે ગચ્છતો મહાસકુણસ્સ ઉભોહિ પક્ખેહિ વાતં ગહેત્વા પક્ખે સન્નિસીદાપેત્વા ગમનં વિય આરમ્મણે ચેતસો અભિનિરોપનભાવેન પવત્તો વિતક્કો. સો હિ એકગ્ગો હુત્વા અપ્પેતિ વાતગ્ગહણત્થં પક્ખે ફન્દાપયમાનસ્સ ગમનં વિય. અનુમજ્જભાવેન પવત્તો વિચારો. સો હિ આરમ્મણં અનુમજ્જતીતિ વુત્તં, તં અનુપ્પબન્ધનેન પવત્તિયં અતિવિય યુજ્જતિ. સો પન નેસં વિસેસો પઠમદુતિયજ્ઝાનેસુ પાકટો હોતિ. અપિચ મલગ્ગહિતં કંસભાજનં એકેન હત્થેન દળ્હં ગહેત્વા ઇતરેન હત્થેન ચુણ્ણતેલવાલણ્ડુપકેન પરિમજ્જન્તસ્સ દળ્હગ્ગહણહત્થો વિય વિતક્કો, પરિમજ્જનહત્થો વિય વિચારો. તથા કુમ્ભકારસ્સ દણ્ડપ્પહારેન ચક્કં ભમયિત્વા ભાજનં કરોન્તસ્સ ઉપ્પીળનહત્થો વિય વિતક્કો, ઇતો ચિતો ચ સઞ્ચરણહત્થો વિય વિચારો. તથા મણ્ડલં કરોન્તસ્સ મજ્ઝે સન્નિરુમ્ભિત્વા ઠિતકણ્ટકો વિય અભિનિરોપનો વિતક્કો, બહિપરિબ્ભમનકણ્ટકો વિય અનુમજ્જમાનો વિચારો.

પિણયતીતિ **પીતિ**. સા સમ્પિયાયનલક્ખણા. કાયચિત્તપીણનરસા, ફરણરસા વા. ઓદગ્યપચ્ચુપટ્ઠાના. સા પનેસા ખુદ્દિકાપીતિ, ખણિકાપીતિ, ઓક્કન્તિકાપીતિ, ઉબ્બેગાપીતિ, ફરણાપીતીતિ પઞ્ચવિધા હોતિ.

તત્થ ખુદ્દિકાપીતિ સરીરે લોમહંસમત્તમેવ કાતું સક્કોતિ. ખણિકાપીતિ ખણે ખણે વિજ્જુપ્પાદસદિસા હોતિ. ઓક્કન્તિકાપીતિ , સમુદ્દતીરં વીચિ વિય, કાયં ઓક્કમિત્વા ઓક્કમિત્વા ભિજ્જતિ. ઉબ્બેગાપીતિ બલવતી હોતિ, કાયં ઉદ્ધગ્ગં કત્વા આકાસે લઙ્ઘાપનપ્પમાણપ્પત્તા. તથા હિ પુણ્ણવલ્લિકવાસી મહાતિસ્સત્થેરો પુણ્ણમદિવસે સાયં ચેતિયઙ્ગણં ગન્ત્વા ચન્દાલોકં દિસ્વા મહાચેતિયાભિમુખો હુત્વા 'ઇમાય વત વેલાય ચતસ્સો પરિસા મહાચેતિયં વન્દન્તી'તિ પકતિયા દિટ્ઠારમ્મણવસેન બુદ્ધારમ્મણં ઉબ્બેગં પીતિં ઉપ્પાદેત્વા સુધાતલે પહટચિત્રગેણ્ડુકો વિય આકાસે ઉપ્પતિત્વા મહાચેતિયઙ્ગણેયેવ અટ્ઠાસિ.

તથા ગિરિકણ્ડકવિહારસ્સ ઉપનિસ્સયે વત્તકાલકગામે એકા કુલધીતાપિ બલવબુદ્ધારમ્મણાય ઉબ્બેગાય પીતિયા આકાસે લઙ્ઘેસિ. તસ્સા કિર માતાપિતરો સાયં ધમ્મસવનત્થાય વિહારં ગચ્છન્તા 'અમ્મ, ત્વં ગરુભારા, અકાલે વિચરિતું ન સક્કોસિ, મયં તુય્હં પત્તિં કત્વા ધમ્મં સોસ્સામા'તિ અગમંસુ. સા ગન્તુકામાપિ તેસં વચનં પટિબાહિતું અસક્કોન્તી ઘરે ઓહીયિત્વા ઘરદ્વારે ઠત્વા ચન્દાલોકેન ગિરિકણ્ડકે આકાસચેતિયઙ્ગણં ઓલોકેન્તી ચેતિયસ્સ દીપપૂજં અદ્દસ. ચતસ્સો ચ પરિસા માલાગન્ધાદીહિ ચેતિયપૂજં કત્વા પદક્ખિણં કરોન્તિયો

ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ચ ગણસજ્ઝાયસદ્દં અસ્સોસિ. અથસ્સા 'ધઞ્ઞા વતિમે મનુસ્સા યે વિહારં ગન્ત્વા એવરૂપે ચેતિયઙ્ગણે અનુસઞ્ચરિતું એવરૂપઞ્ચ મધુરં ધમ્મકથં સોતું લભન્તી'તિ મુત્તરાસિસદિસં ચેતિયં પસ્સન્તિયા એવ ઉબ્બેગાપીતિ ઉદપાદિ. સા આકાસે લઙ્ઘિત્વા માતાપિતૂનં પુરિમતરંયેવ આકાસતો ચેતિયઙ્ગણે ઓરુય્હ ચેતિયં વન્દિત્વા ધમ્મં સુણમાના અટ્ઠાસિ. અથ નં માતાપિતરો આગન્ત્વા 'અમ્મ, ત્વં કતરેન મગ્ગેન આગતાસી'તિ પુચ્છિંસુ. સા 'આકાસેન આગતામ્હિ, ન મગ્ગેના'તિ વત્વા 'અમ્મ, આકાસેન નામ ખીણાસવા સઞ્ચરન્તિ, ત્વં કથં આગતા'તિ પુટ્ઠા આહ – 'મય્હં ચન્દાલોકેન ચેતિયં ઓલોકેન્તિયા ઠિતાય બુદ્ધારમ્મણા બલવપીતિ ઉપ્પજ્જતિ, અથાહં નેવ અત્તનો ઠિતભાવં ન નિસિન્નભાવં અઞ્ઞાસિં, ગહિતનિમિત્તેનેવ પન આકાસં લઙ્ઘિત્વા ચેતિયઙ્ગણે પતિટ્ઠિતામ્હી'તિ. એવં ઉબ્બેગાપીતિ આકાસે લઙ્ઘાપનપ્પમાણા હોતિ.

ફરણપીતિયા પન ઉપ્પન્નાય સકલસરીરં ધમિત્વા પૂરિતવત્થિ વિય, મહતા ઉદકોઘેન પક્ખન્દપબ્બતકુચ્છિ વિય ચ અનુપરિપ્ફુટં હોતિ. સા પનેસા પઞ્ચવિધા પીતિ ગબ્ભં ગણ્હન્તી પરિપાકં ગચ્છન્તી દુવિધં પસ્સદ્ધિં પરિપૂરેતિ – કાયપસ્સદ્ધિઞ્ચ ચિત્તપસ્સદ્ધિઞ્ચ. પસ્સદ્ધિ ગબ્ભં ગણ્હન્તી પરિપાકં ગચ્છન્તી દુવિધં સુખં પરિપૂરેતિ – કાયિકં ચેતસિકઞ્ચ. સુખં ગબ્ભં ગણ્હન્તં પરિપાકં ગચ્છન્તં તિવિધં સમાધિં પરિપૂરેતિ – ખણિકસમાધિં ઉપચારસમાધિં અપ્પનાસમાધિન્તિ. તાસુ ઠપેત્વા અપ્પનાસમાધિપૂરિકં ઇતરા દ્વેપિ ઇધ યુજ્જન્તિ.

સુખયતીતિ **સુખં**; યસ્સ ઉપ્પજ્જતિ તં સુખિતં કરોતીતિ અત્થો. સુટ્ઠુ વા ખાદતિ, ખનતિ ચ કાયચિત્તાબાધન્તિ સુખં. સોમનસ્સવેદનાયેતં નામં. તસ્સ લક્ખણાદીનિ વેદનાપદે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

અપરો નયો – સાતલક્ખણં સુખં, સમ્પયુત્તાનં ઉપબ્રૂહનરસં, અનુગ્ગહણપચ્ચુપટ્ઠાનં. સતિપિ ચ નેસં પીતિસુખાનં કત્થચિ અવિપ્પયોગે, ઇટ્ઠારમ્મણપટિલાભતુટ્ઠિ પીતિ; પટિલદ્ધરસાનુભવનં સુખં. યત્થ પીતિ તત્થ સુખં. યત્થ સુખં તત્થ ન નિયમતો પીતિ. સઙ્ખારક્ખન્ધસઙ્ગહિતા પીતિ, વેદનાક્ખન્ધસઙ્ગહિતં સુખં. કન્તારખિન્નસ્સ વનન્તોદકદસ્સનસવનેસુ વિય પીતિ. વનચ્છાયાપવેસનઉદકપરિભોગેસુ વિય સુખં.

યથા હિ પુરિસો મહાકન્તારમગ્ગં પટિપન્નો ઘમ્મપરેતો તસિતો પિપાસિતો પટિપથે પુરિસં દિસ્વા 'કત્થ પાનીયં અત્થી'તિ પુચ્છેય્ય. સો 'અટવિં ઉત્તરિત્વા જાતસ્સરવનસણ્ડો અત્થિ, તત્થ ગન્ત્વા લભિસ્સસી'તિ વદેય્ય. સો તસ્સ કથં સુત્વા હટ્ઠપહટ્ઠો ભવેય્ય. તતો ગચ્છન્તો ભૂમિયં પતિતાનિ ઉપ્પલદલનાલપત્તાદીનિ દિસ્વા સુટ્ઠુતરં હટ્ઠપહટ્ઠો હુત્વા ગચ્છન્તો અલ્લવત્થે અલ્લકેસે પુરિસે પસ્સેય્ય, વનકુક્કુટમોરાદીનં સદ્દં સુણેય્ય, જાતસ્સરપરિયન્તે જાતં મણિજાલસદિસં નીલવનસણ્ડં પસ્સેય્ય, સરે જાતાનિ ઉપ્પલપદુમકુમુદાદીનિ પસ્સેય્ય, અચ્છં વિપ્પસન્નં ઉદકં પસ્સેય્ય. સો ભિય્યો ભિય્યો હટ્ઠપહટ્ઠો હુત્વા જાતસ્સરં ઓતરિત્વા યથારુચિ ન્હત્વા ચ પિવિત્વા ચ પટિપ્પસ્સદ્ધદરથો ભિસમુળાલપોક્ખરાદીનિ ખાદિત્વા નીલુપ્પલાદીનિ પિળન્ધિત્વા મન્દાલકમૂલાનિ ખન્ધે કરિત્વા ઉત્તરિત્વા સાટકં નિવાસેત્વા, ઉદકસાટકં આતપે કત્વા, સીતચ્છાયાય મન્દમન્દે વાતે પહરન્તે નિપન્નો 'અહો સુખં, અહો સુખ'ન્તિ વદેય્ય. એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

તસ્સ હિ પુરિસસ્સ જાતસ્સરવનસણ્ડસવનતો પટ્ઠાય યાવ ઉદકદસ્સના હટ્ઠપહટ્ઠકાલો વિય પુબ્બભાગારમ્મણે હટ્ઠપહટ્ઠાકારા પીતિ. ન્હત્વા ચ પિવિત્વા ચ સીતચ્છાયાય મન્દમન્દે વાતે પહરન્તે 'અહો સુખં, અહો સુખ'ન્તિ વદતો નિપન્નકાલો વિય બલવપ્પત્તં આરમ્મણરસાનુભવનાકારસણ્ઠિતં સુખં. તસ્મિં તસ્મિં સમયે પાકટભાવતો ચેતં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યત્થ પન પીતિ સુખમ્પિ તત્થ અત્થીતિ વુત્તમેવેતં.

ચિત્તસ્સેકગ્ગતાતિ ચિત્તસ્સ એકગ્ગભાવો; સમાધિસ્સેતં નામં. લક્ખણાદીસુ પનસ્સ અટ્ઠકથાયં તાવ વુત્તં – ‘‘પામોક્ખલક્ખણો ચ સમાધિ અવિક્ખેપલક્ખણો ચ’’. યથા હિ કૂટાગારકણ્ણિકા સેસદબ્બસમ્ભારાનં આબન્ધનતો પમુખા હોતિ એવમેવ સબ્બકુસલધમ્માનં સમાધિચિત્તેન ઇજ્ઝનતો સબ્બેસમ્પિ તેસં ધમ્માનં સમાધિ પામોક્ખો હોતિ. તેન વુત્તં –

‘‘યથા, મહારાજ, કૂટાગારસ્સ યા કાચિ ગોપાનસિયો સબ્બા તા કૂટઙ્ગમા હોન્તિ, કૂટનિન્ના કૂટસમોસરણા, કૂટં તાસં અગ્ગમક્ખાયતિ, એવમેવ ખો, મહારાજ, યે કેચિ કુસલા ધમ્મા સબ્બે તે સમાધિનિન્ના હોન્તિ, સમાધિપોણા, સમાધિપબ્ભારા, સમાધિ તેસં અગ્ગમક્ખાયતી’’તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૪).

યથા ચ સેનઙ્ગં પત્વા રાજા નામ યત્થ યત્થ સેના ઓસીદતિ તં તં ઠાનં ગચ્છતિ, તસ્સ ગતગતટ્ઠાને સેના પરિપૂરતિ, પરસેના ભિજ્જિત્વા રાજાનમેવ અનુવત્તતિ, એવમેવ સહજાતધમ્માનં વિક્ખિપિતું વિપ્પકિરિતું અપ્પદાનતો સમાધિ અવિક્ખેપલક્ખણો નામ હોતીતિ.

અપરો પન નયો – અયં ચિત્તસ્સેકગ્ગતાસઙ્ખાતો સમાધિ નામ અવિસારલક્ખણો વા અવિક્ખેપલક્ખણો વા, સહજાતધમ્માનં, સમ્પિણ્ડનરસો ન્હાનિયચુણ્ણાનં ઉદકં વિય, ઉપસમપચ્ચુપટ્ઠાનો ઞાણપચ્ચુપટ્ઠાનો વા. ‘‘સમાહિતો યથાભૂતં જાનાતિ પસ્સતી’’તિ હિ વુત્તં. વિસેસતો સુખપદટ્ઠાનો, નિવાતે દીપચ્ચીનં ઠિતિ વિય ચેતસો ઠિતીતિ દટ્ઠબ્બો.

ઇન્દ્રિયરાસિવણ્ણના

સદ્દહન્તિ એતાય, સયં વા સદ્દહતિ, સદ્દહનમત્તમેવ વા એસાતિ **સદ્ધા**. સાવ અસ્સદ્ધિયસ્સ અભિભવનતો અધિપતિયટ્ઠેન ઇન્દ્રિયં. અધિમોક્ખલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. સદ્ધાવ ઇન્દ્રિયં **સદ્ધિન્દ્રિયં**. સા પનેસા સમ્પસાદનલક્ખણા ચ સદ્ધા સમ્પક્ખન્દનલક્ખણા ચ.

યથા હિ રઞ્ઞો ચક્કવત્તિસ્સ ઉદકપ્પસાદકો મણિ ઉદકે પક્ખિત્તો પઙ્કસેવાલપણકકદ્દમં સન્નિસીદાપેતિ, ઉદકં અચ્છં કરોતિ વિપ્પસન્નં અનાવિલં, એવમેવ સદ્ધા ઉપ્પજ્જમાના નીવરણે વિક્ખમ્ભેતિ, કિલેસે સન્નિસીદાપેતિ, ચિત્તં પસાદેતિ, અનાવિલં કરોતિ. પસન્નેન ચિત્તેન યોગાવચરો કુલપુત્તો દાનં દેતિ, સીલં સમાદિયતિ, ઉપોસથકમ્મં કરોતિ, ભાવનં આરભતિ. એવં તાવ સદ્ધા સમ્પસાદનલક્ખણાતિ વેદિતબ્બા. તેનાહ **આયસ્મા નાગસેનો** –

‘‘યથા, મહારાજ, રાજા ચક્કવત્તિ ચતુરઙ્ગિનિયા સેનાય સદ્ધિં અદ્ધાનમગ્ગપ્પટિપન્નો પરિત્તં ઉદકં તરેય્ય, તં ઉદકં હત્થીહિ ચ અસ્સેહિ ચ રથેહિ ચ પત્તીહિ ચ સઙ્ખુભિતં ભવેય્ય આવિલં લુલિતં કલલીભૂતં, ઉત્તિણ્ણો ચ રાજા ચક્કવત્તિ મનુસ્સે આણાપેય્ય ‘પાનીયં ભણે આહરથ, તં પિવિસ્સામી’તિ. રઞ્ઞો ચ ઉદકપ્પસાદકો મણિ ભવેય્ય. ‘એવં દેવા’તિ ખો તે મનુસ્સા રઞ્ઞો ચક્કવત્તિસ્સ પટિસ્સુત્વા તં ઉદકપ્પસાદકં મણિં ઉદકે પક્ખિપેય્યું. તસ્મિં ઉદકે પક્ખિત્તમત્તે પઙ્કસેવાલપણકં વિગચ્છેય્ય, કદ્દમો ચ સન્નિસીદેય્ય, અચ્છં ભવેય્ય ઉદકં વિપ્પસન્નં અનાવિલં, તતો રઞ્ઞો ચક્કવત્તિસ્સ પાનીયં ઉપનામેય્યું – ‘પિવતુ દેવો પાનીય’ન્તિ.

‘‘યથા , મહારાજ, ઉદકં એવં ચિત્તં દટ્ઠબ્બં. યથા તે મનુસ્સા એવં યોગાવચરો દટ્ઠબ્બો. યથા પઙ્કસેવાલપણકં કદ્દમો ચ એવં કિલેસા દટ્ઠબ્બા. યથા ઉદકપ્પસાદકો મણિ એવં સદ્ધા દટ્ઠબ્બા. યથા ઉદકપ્પસાદકે મણિમ્હિ પક્ખિત્તમત્તે પઙ્કસેવાલપણકં વિગચ્છતિ કદ્દમો ચ સન્નિસીદતિ, અચ્છં ભવતિ ઉદકં વિપ્પસન્નં અનાવિલં, એવમેવ ખો, મહારાજ, સદ્ધા ઉપ્પજ્જમાના નીવરણે વિક્ખમ્ભેતિ, વિનીવરણં ચિત્તં હોતિ અચ્છં વિપ્પસન્નં અનાવિલ’’ન્તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૦).

યથા પન કુમ્ભિલમકરગાહરક્ખસાદિકિણ્ણં પૂરં મહાનદિં આગમ્મ ભીરુકજનો ઉભોસુ તીરેસુ તિટ્ઠતિ. સઙ્ગામસૂરો પન મહાયોધો આગન્ત્વા ‘કસ્મા ઠિતત્થા’તિ પુચ્છિત્વા ‘સપ્પટિભયભાવેન ઓતરિતું ન વિસહામા’તિ વુત્તે સુનિસિતં અસિં ગહેત્વા ‘મમ પચ્છતો એથ, મા ભાયિત્થા’તિ વત્વા નદિં ઓતરિત્વા આગતાગતે કુમ્ભિલાદયો પટિબાહિત્વા ઓરિમતીરતો મનુસ્સાનં સોત્થિભાવં કરોન્તો પારિમતીરં નેતિ. પારિમતીરતોપિ સોત્થિના ઓરિમતીરં આનેતિ. એવમેવ દાનં દદતો સીલં રક્ખતો ઉપોસથકમ્મં કરોતો ભાવનં આરભતો સદ્ધા પુબ્બઙ્ગમા પુરેચારિકા હોતિ. તેન વુત્તં ‘સમ્પક્ખન્દનલક્ખણા ચ સદ્ધા’તિ.

અપરો નયો – સદ્દહનલક્ખણા સદ્ધા, ઓકપ્પનલક્ખણા વા. પસાદનરસા ઉદકપ્પસાદકમણિ વિય, પક્ખન્દનરસા વા ઓઘુત્તરણો વિય. અકાલુસિયપચ્ચુપટ્ઠાના, અધિમુત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના વા. સદ્ધેય્યવત્થુપદટ્ઠાના સોતાપત્તિયઙ્ગપદટ્ઠાના વા, સા હત્થવિત્તબીજાનિ વિય દટ્ઠબ્બા.

વીરસ્સ ભાવો વીરિયં, વીરાનં વા કમ્મં વીરિયં. વિધિના વા નયેન ઉપાયેન ઈરયિતબ્બં પવત્તયિતબ્બન્તિ વીરિયં. તદેવ કોસજ્જસ્સ અભિભવનતો અધિપતિયટ્ઠેન ઇન્દ્રિયં. પગ્ગહણલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. વીરિયમેવ ઇન્દ્રિયં **વીરિયિન્દ્રિયં**. તં પનેતં ઉપત્થમ્ભનલક્ખણઞ્ચ વીરિયં પગ્ગહણલક્ખણઞ્ચ. યથા હિ જિણ્ણઘરં આગન્તુકેન થૂણુપત્થમ્ભેન તિટ્ઠતિ, એવમેવ યોગાવચરો વીરિયુપત્થમ્ભેન ઉપત્થમ્ભિતો હુત્વા સબ્બકુસલધમ્મેહિ ન હાયતિ, ન પરિહાયતિ. એવં તાવસ્સ ઉપત્થમ્ભનલક્ખણતા વેદિતબ્બા. તેનાહ **થેરો નાગસેનો** –

‘‘યથા , મહારાજ, પુરિસો ગેહે પતન્તે તમઞ્ઞેન દારુના ઉપત્થમ્ભેય્ય, ઉપત્થમ્ભિતં સન્તં એવં તં ગેહં ન પતેય્ય, એવમેવ ખો મહારાજ ઉપત્થમ્ભનલક્ખણં વીરિયં, વીરિયુપત્થમ્ભિતા સબ્બે કુસલા ધમ્મા ન હાયન્તિ ન પરિહાયન્તી’’તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૨).

યથા વા પન ખુદ્દિકાય ચ મહતિકાય ચ સેનાય સઙ્ગામે પવત્તે ખુદ્દિકા સેના ઓલીયેય્ય, તતો રઞ્ઞો આરોચેય્ય, રાજા બલવાહનં પેસેય્ય, તેન પગ્ગહિતા સકસેના પરસેનં પરાજેય્ય, એવમેવ વીરિયં સહજાતસમ્પયુત્તધમ્માનં ઓલીયિતું ઓસક્કિતું ન દેતિ, ઉક્ખિપતિ, પગ્ગણ્હાતિ. તેન વુત્તં ‘પગ્ગહણલક્ખણઞ્ચ વીરિય’ન્તિ.

અપરો નયો – ઉસ્સાહલક્ખણં વીરિયં, સહજાતાનં ઉપત્થમ્ભનરસં, અસંસીદનભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, ‘‘સંવિગ્ગો યોનિસો પદહતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૩) વચનતો સંવેગપદટ્ઠાનં, વીરિયારમ્ભવત્થુપદટ્ઠાનં વા. સમ્મા આરદ્ધં સબ્બાસં સમ્પત્તીનં મૂલં હોતીતિ દટ્ઠબ્બં.

સરન્તિ એતાય, સયં વા સરતિ, સરણમત્તમેવ વા એસાતિ સતિ. સાવ મુટ્ઠસ્સચ્ચસ્સ અભિભવનતો અધિપતિયટ્ઠેન ઇન્દ્રિયં, ઉપટ્ઠાનલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. સતિ એવ ઇન્દ્રિયં **સતિન્દ્રિયં**. સા પનેસા

અપિલાપનલક્ખણા ચ સતિ ઉપગ્ગણ્હનલક્ખણા ચ. યથા હિ રઞ્ઞો ભણ્ડાગારિકો દસવિધં રતનં ગોપયન્તો સાયંપાતં રાજાનં ઇસ્સરિયસમ્પત્તિં સલ્લક્ખાપેતિ સારેતિ, એવમેવ સતિ કુસલં ધમ્મં સલ્લક્ખાપેતિ સરાપેતિ. તેનાહ **થેરો** –

''યથા, મહારાજ, રઞ્ઞો ચક્કવત્તિસ્સ ભણ્ડાગારિકો રાજાનં ચક્કવત્તિં સાયંપાતં યસં સરાપેતિ – 'એત્તકા, દેવ, હત્થી, એત્તકા અસ્સા, એત્તકા રથા, એત્તકા પત્તી, એત્તકં હિરઞ્ઞં, એત્તકં સુવણ્ણં, એત્તકં સબ્બં સાપતેય્યં, તં દેવો સરતૂ'તિ, એવમેવ ખો, મહારાજ, સતિ કુસલે ધમ્મે અપિલાપેતિ – ઇમે ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ઇમે ચત્તારો સમ્મપ્પધાના, ઇમે ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા, ઇમાનિ પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, ઇમાનિ પઞ્ચ બલાનિ, ઇમે સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા, અયં અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો, અયં સમથો, અયં વિપસ્સના, અયં વિજ્જા, અયં વિમુત્તિ, ઇમે લોકુત્તરા ધમ્માતિ. એવં ખો, મહારાજ, અપિલાપનલક્ખણા સતી''તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૩).

યથા પન રઞ્ઞો ચક્કવત્તિસ્સ પરિણાયકરતનં રઞ્ઞો અહિતે ચ હિતે ચ ઞત્વા અહિતે અપયાપેતિ, હિતે ઉપયાપેતિ, એવમેવ સતિ હિતાહિતાનં ધમ્માનં ગતિયો સમન્વેસિત્વા 'ઇમે કાયદુચ્ચરિતાદયો ધમ્મા અહિતા'તિ અહિતે ધમ્મે અપનુદેતિ , 'ઇમે કાયસુચરિતાદયો ધમ્મા હિતા'તિ હિતે ધમ્મે ઉપગ્ગણ્હાતિ. તેનાહ થેરો –

''યથા, મહારાજ, રઞ્ઞો ચક્કવત્તિસ્સ પરિણાયકરતનં રઞ્ઞો હિતાહિતે જાનાતિ 'ઇમે રઞ્ઞો હિતા ઇમે અહિતા, ઇમે ઉપકારા ઇમે અનુપકારા'તિ, તતો અહિતે અપનુદેતિ હિતે ઉપગ્ગણ્હાતિ, એવમેવ ખો, મહારાજ, સતિ ઉપ્પજ્જમાના હિતાહિતાનં ધમ્માનં ગતિયો સમન્વેસતિ 'ઇમે ધમ્મા હિતા ઇમે ધમ્મા અહિતા, ઇમે ધમ્મા ઉપકારા ઇમે ધમ્મા અનુપકારા'તિ , તતો અહિતે ધમ્મે અપનુદેતિ હિતે ધમ્મે ઉપગ્ગણ્હાતિ. એવં ખો, મહારાજ, ઉપગ્ગણ્હનલક્ખણા સતી''તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૩).

અપરો નયો – અપિલાપનલક્ખણા સતિ, અસમ્મોસનરસા, આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના વિસયાભિમુખીભાવપચ્ચુપટ્ઠાના વા, થિરસઞ્ઞાપદટ્ઠાના, કાયાદિસતિપટ્ઠાનપદટ્ઠાના વા, આરમ્મણે દળ્હં પતિટ્ઠિતત્તા પન એસિકા વિય, ચક્ખુદ્વારાદિરક્ખણતો દોવારિકો વિય ચ દટ્ઠબ્બા.

આરમ્મણે ચિત્તં સમ્મા અધિયતિ ઠપેતીતિ સમાધિ. સોવ વિક્ખેપસ્સ અભિભવનતો અધિપતિયટ્ઠેન ઇન્દ્રિયં. અવિક્ખેપલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. સમાધિયેવ ઇન્દ્રિયં **સમાધિન્દ્રિયં**. લક્ખણાદીનિ પનસ્સ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

પજાનાતીતિ પઞ્ઞા. કિં પજાનાતિ? 'ઇદં દુક્ખ'ન્તિઆદિના નયેન અરિયસચ્ચાનિ. **અટ્ઠકથાયં** પન 'પઞ્ઞાપેતીતિ પઞ્ઞા'તિ વુત્તં. કિન્તિ પઞ્ઞાપેતીતિ? અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તાતિ પઞ્ઞાપેતિ. સાવ અવિજ્જાય અભિભવનતો અધિપતિયટ્ઠેન ઇન્દ્રિયં. દસ્સનલક્ખણે વા ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. પઞ્ઞાવ ઇન્દ્રિયં **પઞ્ઞિન્દ્રિયં**. સા પનેસા ઓભાસનલક્ખણા ચ પઞ્ઞા પજાનનલક્ખણા ચ. યથા હિ ચતુભિત્તિકે ગેહે રત્તિભાગે દીપે જલિતે અન્ધકારો નિરુજ્ઝતિ આલોકો પાતુભવતિ, એવમેવ ઓભાસનલક્ખણા પઞ્ઞા. પઞ્ઞોભાસસમો ઓભાસો નામ નત્થિ. પઞ્ઞવતો હિ એકપલ્લઙ્કેન નિસિન્નસ્સ દસસહસ્સિલોકધાતુ એકાલોકા હોતિ. તેનાહ **થેરો** –

''યથા, મહારાજ, પુરિસો અન્ધકારે ગેહે પદીપં પવેસેય્ય, પવિટ્ઠો પદીપો અન્ધકારં વિદ્ધંસેતિ, ઓભાસં જનેતિ, આલોકં વિદંસેતિ, પાકટાનિ ચ રૂપાનિ કરોતિ, એવમેવ ખો, મહારાજ, પઞ્ઞા ઉપ્પજ્જમાના

અવિજ્જન્ધકારં વિદ્ધંસેતિ, વિજ્જોભાસં જનેતિ, ઞાણાલોકં વિદંસેતિ, પાકટાનિ ચ અરિયસચ્ચાનિ કરોતિ. એવં ખો, મહારાજ, ઓભાસનલક્ખણા પઞ્ઞા’’તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૫).

યથા પન છેકો ભિસક્કો આતુરાનં સપ્પાયાસપ્પાયાનિ ભોજનાનિ જાનાતિ, એવં પઞ્ઞા ઉપ્પજ્જમાના કુસલાકુસલે સેવિતબ્બાસેવિતબ્બે હીનપ્પણીતકણ્હસુક્કસપ્પટિભાગઅપ્પટિભાગે ધમ્મે પજાનાતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં **ધમ્મસેનાપતિના** – ‘‘પજાનાતિ પજાનાતીતિ ખો, આવુસો, તસ્મા પઞ્ઞવાતિ વુચ્ચતિ. કિઞ્ચ પજાનાતિ? ઇદં દુક્ખન્તિ પજાનાતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૯) વિત્થારેતબ્બં. એવમસ્સા પજાનનલક્ખણતા વેદિતબ્બા.

અપરો નયો – યથાસભાવપટિવેધલક્ખણા પઞ્ઞા; અક્ખલિતપટિવેધલક્ખણા વા કુસલિસ્સાસખિત્તઉસુપટિવેધો વિય. વિસયોભાસરસા પદીપો વિય. અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાના અરઞ્ઞગતસુદેસકો વિય.

મનતીતિ મનો; વિજાનાતીતિ અત્થો. **અટ્ઠકથાચરિયા** પનાહુ – નાળિયા મિનમાનો વિય, મહાતુલાય ધારયમાનો વિય ચ, આરમ્મણં મિનતિ પજાનાતીતિ મનોતિ. તદેવ મનનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. મનોવ ઇન્દ્રિયં **મનિન્દ્રિયં**. હેટ્ઠા વુત્તચિત્તસ્સેવેતં વેવચનં.

પીતિસોમનસ્સસમ્પયોગતો સોભનં મનો અસ્સાતિ સુમનો. સુમનસ્સ ભાવો સોમનસ્સં. સાતલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. સોમનસ્સમેવ ઇન્દ્રિયં **સોમનસ્સિન્દ્રિયં**. હેટ્ઠા વુત્તવેદનાયેવેતં વેવચનં.

જીવન્તિ તેન તંસમ્પયુત્તકા ધમ્માતિ જીવિતં. અનુપાલનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. જીવિતમેવ ઇન્દ્રિયં **જીવિતિન્દ્રિયં**. તં પવત્તસન્તતાધિપતેય્યં હોતિ. લક્ખણાદીહિ પન અત્તના અવિનિભુત્તાનં ધમ્માનં અનુપાલનલક્ખણં જીવિતિન્દ્રિયં, તેસં પવત્તનરસં, તેસંયેવ ઠપનપચ્ચુપટ્ઠાનં, યાપયિતબ્બધમ્મપદટ્ઠાનં. સન્તેપિ ચ અનુપાલનલક્ખણાદિમ્હિ વિધાને અત્થિક્ખણેયેવ તં તે ધમ્મે અનુપાલેતિ ઉદકં વિય ઉપ્પલાદીનિ, યથાસકંપચ્ચયુપ્પન્નેપિ ચ ધમ્મે પાલેતિ ધાતી વિય કુમારં, સયંપવત્તિતધમ્મસમ્બન્ધેનેવ ચ પવત્તતિ નિયામકો વિય, ન ભઙ્ગતો ઉદ્ધં પવત્તયતિ અત્તનો ચ પવત્તયિતબ્બાનઞ્ચ અભાવા, ન ભઙ્ગક્ખણે ઠપેતિ સયં ભિજ્જમાનત્તા ખીયમાનો વિય વટ્ટિસિનેહો દીપસિખં. ન ચ અનુપાલનપવત્તનટ્ઠપનાનુભાવવિરહિતં યથાવુત્તક્ખણે તસ્સ તસ્સ સાધનતોતિ દટ્ઠબ્બં.

મગ્ગઙ્ગરાસિવણ્ણના

સમ્માદિટ્ઠિઆદીસુ દસ્સનટ્ઠેન સમ્માદિટ્ઠિ. અભિનિરોપનટ્ઠેન સમ્માસઙ્કપ્પો, પગ્ગહનટ્ઠેન સમ્માવાયામો, ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન સમ્માસતિ, અવિક્ખેપનટ્ઠેન સમ્માસમાધીતિ વેદિતબ્બો. વચનત્થતો પન સમ્મા પસ્સતિ, સમ્મા વા તાય પસ્સન્તીતિ **સમ્માદિટ્ઠિ**. સમ્મા સઙ્કપ્પેતિ, સમ્મા વા તેન સઙ્કપ્પેન્તીતિ **સમ્માસઙ્કપ્પો**. સમ્મા વાયામેતિ, સમ્મા વા તેન વાયમન્તીતિ **સમ્માવાયામો**. સમ્મા સરતિ, સમ્મા વા તાય સરન્તીતિ **સમ્માસતિ**. સમ્મા સમાધિયતિ, સમ્મા વા તેન સમાધિયન્તીતિ **સમ્માસમાધિ**. અપિચ, પસત્થા સુન્દરા વા દિટ્ઠિ સમ્માદિટ્ઠીતિ. ઇમિનાપિ નયેન તેસં વચનત્થો વેદિતબ્બો. લક્ખણાદીનિ પન હેટ્ઠા વુત્તાનેવ.

બલરાસિવણ્ણના

સદ્ધાબલાદીસુપિ સદ્ધાદીનિ વુત્તત્થાનેવ. અકમ્પિયટ્ઠેન પન બલન્તિ વેદિતબ્બં. એવમેતેસુ અસ્સદ્ધિયે ન કમ્પતીતિ **સદ્ધાબલં**. કોસજ્જે ન કમ્પતીતિ **વીરિયબલં**. મુટ્ઠસ્સચ્ચે ન કમ્પતીતિ **સતિબલં**. ઉદ્ધચ્ચે ન કમ્પતીતિ **સમાધિબલં**. અવિજ્જાય ન કમ્પતીતિ **પઞ્ઞાબલં**. અહિરિકે ન કમ્પતીતિ **હિરિબલં** . અનોત્તપ્પે ન કમ્પતીતિ **ઓત્તપ્પબલન્તિ**. અયં ઉભયપદવસેન અત્થવણ્ણના હોતિ.

તત્થ પુરિમાનિ પઞ્ચ હેટ્ઠા લક્ખણાદીહિ પકાસિતાનેવ. પચ્છિમદ્વયે કાયદુચ્ચરિતાદીહિ હિરિયતીતિ **હિરી**; લજ્જાયેતં અધિવચનં. તેહિ એવ ઓત્તપ્પતીતિ **ઓત્તપ્પં**; પાપતો ઉબ્બેગસ્સેતં અધિવચનં. તેસં નાનાકરણદીપનત્થં 'સમુટ્ઠાનં અધિપતિ લજ્જા ભયલક્ખણેન ચા'તિ ઇમં માતિકં ઠપેત્વા અયં વિત્થારકથા વુત્તા.

અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાના હિરી નામ; બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનં ઓત્તપ્પં નામ. અત્તાધિપતિ હિરી નામ; લોકાધિપતિ ઓત્તપ્પં નામ. લજ્જાસભાવસણ્ઠિતા હિરી નામ; ભયસભાવસણ્ઠિતં ઓત્તપ્પં નામ. સપ્પતિસ્સવલક્ખણા હિરી નામ; વજ્જભીરુકભયદસ્સાવિલક્ખણં ઓત્તપ્પં નામ.

તત્થ અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનં હિરિં ચતૂહિ કારણેહિ સમુટ્ઠાપેતિ – જાતિં પચ્ચવેક્ખિત્વા, વયં પચ્ચવેક્ખિત્વા, સૂરભાવં પચ્ચવેક્ખિત્વા, બાહુસચ્ચં પચ્ચવેક્ખિત્વા. કથં? 'પાપકરણં નામેતં ન જાતિસમ્પન્નાનં કમ્મં, હીનજચ્ચાનં કેવટ્ટાદીનં ઇદં કમ્મં. માદિસસ્સ જાતિસમ્પન્નસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત'ન્તિ, એવં તાવ જાતિં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. તથા 'પાપકરણં નામેતં દહરેહિ કત્તબ્બં કમ્મં, માદિસસ્સ વયે ઠિતસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત'ન્તિ, એવં વયં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. તથા 'પાપકમ્મં નામેતં દુબ્બલજાતિકાનં કમ્મં, ન સૂરભાવાનં. માદિસસ્સ સૂરભાવસમ્પન્નસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત'ન્તિ, એવં સૂરભાવં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. તથા 'પાપકમ્મં નામેતં અન્ધબાલાનં કમ્મં, ન પણ્ડિતાનં. માદિસસ્સ પણ્ડિતસ્સ બહુસ્સુતસ્સ ઇદં કમ્મં કાતું ન યુત્ત'ન્તિ, એવં બાહુસચ્ચં પચ્ચવેક્ખિત્વા પાણાતિપાતાદિપાપં અકરોન્તો હિરિં સમુટ્ઠાપેતિ. એવં અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનહિરિં ચતૂહિ કારણેહિ સમુટ્ઠાપેતિ. સમુટ્ઠાપેત્વા ચ પન અત્તનો ચિત્તે હિરિં પવેસેત્વા પાપકમ્મં ન કરોતિ. એવં અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાના હિરી નામ હોતિ.

કથં બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનં ઓત્તપ્પં નામ? સચે ત્વં પાપકમ્મં કરિસ્સસિ ચતૂસુ પરિસાસુ ગરહપ્પત્તો ભવિસ્સસિ.

ગરહિસ્સન્તિ તં વિઞ્ઞૂ, અસુચિં નાગરિકો યથા;
વજ્જિતો સીલવન્તેહિ, કથં ભિક્ખુ કરિસ્સસીતિ.

એવં પચ્ચવેક્ખન્તો હિ બહિદ્ધાસમુટ્ઠિતેન ઓત્તપ્પેન પાપકમ્મં ન કરોતિ. એવં બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનં ઓત્તપ્પં નામ હોતિ.

કથં અત્તાધિપતિ હિરી નામ? ઇધેકચ્ચો કુલપુત્તો અત્તાનં અધિપતિં જેટ્ઠકં કત્વા 'માદિસસ્સ સદ્ધાપબ્બજિતસ્સ બહુસ્સુતસ્સ ધુતઙ્ગધરસ્સ ન યુત્તં પાપકમ્મં કાતુ'ન્તિ પાપં ન કરોતિ. એવં અત્તાધિપતિ હિરી નામ હોતિ. તેનાહ ભગવા – ''સો અત્તાનંયેવ અધિપતિં જેટ્ઠકં કરિત્વા અકુસલં પજહતિ કુસલં ભાવેતિ, સાવજ્જં પજહતિ અનવજ્જં ભાવેતિ, સુદ્ધમત્તાનં પરિહરતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૦).

કથં લોકાધિપતિ ઓત્તપ્પં નામ? ઇધેકચ્ચો કુલપુત્તો લોકં અધિપતિં જેટ્ઠકં કત્વા પાપકમ્મં ન કરોતિ. યથાહ – ‘‘મહા ખો પનાયં લોકસન્નિવાસો. મહન્તસ્મિં ખો પન લોકસન્નિવાસે સન્તિ સમણબ્રાહ્મણા ઇદ્ધિમન્તો દિબ્બચક્ખુકા પરચિત્તવિદુનો, તે દૂરતોપિ પસ્સન્તિ, આસન્નાપિ ન દિસ્સન્તિ, ચેતસાપિ ચિત્તં પજાનન્તિ, તેપિમં એવં જાનિસ્સન્તિ ‘પસ્સથ ભો ઇમં કુલપુત્તં, સદ્ધા અગારસ્મા અનગારિયં પબ્બજિતો સમાનો વોકિણ્ણો વિહરતિ પાપકેહિ અકુસલેહિ ધમ્મેહી’તિ. સન્તિ દેવતા ઇદ્ધિમન્તિનિયો દિબ્બચક્ખુકા પરચિત્તવિદુનિયો. તા દૂરતોપિ પસ્સન્તિ, આસન્નાપિ ન દિસ્સન્તિ, ચેતસાપિ ચિત્તં પજાનન્તિ, તાપિ મં જાનિસ્સન્તિ ‘પસ્સથ ભો ઇમં કુલપુત્તં, સદ્ધા અગારસ્મા અનગારિયં પબ્બજિતો સમાનો વોકિણ્ણો વિહરતિ પાપકેહિ અકુસલેહિ ધમ્મેહી’તિ... સો લોકંયેવ અધિપતિં જેટ્ઠકં કત્વા અકુસલં પજહતિ કુસલં ભાવેતિ, સાવજ્જં પજહતિ અનવજ્જં ભાવેતિ, સુદ્ધમત્તાનં પરિહરતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૦). એવં લોકાધિપતિ ઓત્તપ્પં નામ હોતિ.

લજ્જાસભાવસણ્ઠિતા હિરી, ભયસભાવસણ્ઠિતં ઓત્તપ્પન્તિ. એત્થ પન **લજ્જા**તિ લજ્જનાકારો; તેન સભાવેન સણ્ઠિતા હિરી. **ભય**ન્તિ અપાયભયં; તેન સભાવેન સણ્ઠિતં ઓત્તપ્પં. તદુભયમ્પિ પાપપરિવજ્જને પાકટં હોતિ. એકચ્ચો હિ, યથા નામ એકો કુલપુત્તો ઉચ્ચારપસ્સાવાદીનિ કરોન્તો લજ્જિતબ્બયુત્તકં એકં દિસ્વા લજ્જનાકારપ્પત્તો ભવેય્ય હીળિતો, એવમેવ અજ્ઝત્તં લજ્જિધમ્મં ઓક્કમિત્વા પાપકમ્મં ન કરોતિ. એકચ્ચો અપાયભયભીતો હુત્વા પાપકમ્મં ન કરોતિ.

તત્રિદં ઓપમ્મં – યથા હિ દ્વીસુ અયોગુળેસુ એકો સીતલો ભવેય્ય ગૂથમક્ખિતો, એકો ઉણ્હો આદિત્તો. તત્થ પણ્ડિતો સીતલં ગૂથમક્ખિતત્તા જિગુચ્છન્તો ન ગણ્હાતિ, ઇતરં ડાહભયેન. તત્થ સીતલસ્સ ગૂથમક્ખનજિગુચ્છાય અગણ્હનં વિય અજ્ઝત્તં લજ્જિધમ્મં ઓક્કમિત્વા પાપસ્સ અકરણં. ઉણ્હસ્સ ડાહભયેન અગણ્હનં વિય અપાયભયેન પાપસ્સ અકરણં વેદિતબ્બં.

સપ્પતિસ્સવલક્ખણા હિરી, વજ્જભીરુકભયદસ્સાવિલક્ખણં ઓત્તપ્પન્તિ. ઇદમ્પિ દ્વયં પાપપરિવજ્જને એવ પાકટં હોતિ. એકચ્ચો હિ જાતિમહત્તપચ્ચવેક્ખણા સત્થુમહત્તપચ્ચવેક્ખણા દાયજ્જમહત્તપચ્ચવેક્ખણા સબ્રહ્મચારીમહત્તપચ્ચવેક્ખણાતિ ચતૂહિ કારણેહિ સપ્પતિસ્સવલક્ખણં હિરિં સમુટ્ઠાપેત્વા પાપં ન કરોતિ. એકચ્ચો અત્તાનુવાદભયં પરાનુવાદભયં દણ્ડભયં દુગ્ગતિભયન્તિ ચતૂહિ કારણેહિ વજ્જભીરુકભયદસ્સાવિલક્ખણં ઓત્તપ્પં સમુટ્ઠાપેત્વા પાપં ન કરોતિ. તત્થ જાતિમહત્તપચ્ચવેક્ખણાદીનિ ચેવ અત્તાનુવાદભયાદીનિ ચ વિત્થારેત્વા કથેતબ્બાનિ.

મૂલરાસિવણ્ણના

ન લુબ્ભન્તિ એતેન, સયં વા ન લુબ્ભતિ, અલુબ્ભનમત્તમેવ વા તન્તિ **અલોભો**. અદોસામોહેસુપિ એસેવ નયો. તેસુ અલોભો આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અગેધલક્ખણો, અલગ્ગભાવલક્ખણો વા કમલદલે જલબિન્દુ વિય. અપરિગ્ગહણરસો મુત્તભિક્ખુ વિય . અનલ્લીનભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો અસુચિમ્હિ પતિતપુરિસો વિય. અદોસો અચણ્ડિક્કલક્ખણો, અવિરોધલક્ખણો વા અનુકૂલમિત્તો વિય. આઘાતવિનયરસો પરિળાહવિનયરસો વા ચન્દનં વિય. સોમ્મભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો પુણ્ણચન્દો વિય. અમોહો લક્ખણાદીહિ હેટ્ઠા પઞ્ઞિન્દ્રિયપદે વિભાવિતો એવ.

ઇમેસુ પન તીસુ અલોભો મચ્છેરમલસ્સ પટિપક્ખો, અદોસો દુસ્સીલ્યમલસ્સ, અમોહો કુસલેસુ ધમ્મેસુ અભાવનાય પટિપક્ખો. અલોભો ચેત્થ દાનહેતુ, અદોસો સીલહેતુ, અમોહો ભાવનાહેતુ. તેસુ ચ અલોભેન અનધિકં

ગણ્હાતિ, લુદ્ધસ્સ અધિકગ્ગહણતો. અદોસેન અનૂનં, દુટ્ઠસ્સ ઊનગ્ગહણતો. અમોહેન અવિપરીતં, મૂળ્હસ્સ વિપરીતગ્ગહણતો.

અલોભેન ચેત્થ વિજ્જમાનં દોસં દોસતો ધારેન્તો દોસે પવત્તતિ; લુદ્ધો હિ દોસં પટિચ્છાદેતિ. અદોસેન વિજ્જમાનં ગુણં ગુણતો ધારેન્તો ગુણે પવત્તતિ; દુટ્ઠો હિ ગુણં મક્ખેતિ. અમોહેન યાથાવસભાવં યાથાવસભાવતો ધારેન્તો યાથાવસભાવે પવત્તતિ. મૂળ્હો હિ 'તચ્છં અતચ્છન્તિ અતચ્છં ચ તચ્છ'ન્તિ ગણ્હાતિ. અલોભેન ચ પિયવિપ્પયોગદુક્ખં ન હોતિ, લુદ્ધસ્સ પિયસભાવતો પિયવિપ્પયોગાસહનતો ચ. અદોસેન અપ્પિયસમ્પયોગદુક્ખં ન હોતિ, દુટ્ઠસ્સ હિ અપ્પિયસભાવતો અપ્પિયસમ્પયોગાસહનતો ચ. અમોહેન ઇચ્છિતાલાભદુક્ખં ન હોતિ, અમૂળ્હસ્સ હિ 'તં કુતેત્થ લબ્ભા'તિએવમાદિપચ્ચવેક્ખણસમ્ભવતો (દી॰ નિ॰ ૩.૩૪; અ॰ નિ॰ ૯.૩૦).

અલોભેન ચેત્થ જાતિદુક્ખં ન હોતિ, અલોભસ્સ તણ્હાપટિપક્ખતો તણ્હામૂલકત્તા ચ જાતિદુક્ખસ્સ. અદોસેન જરાદુક્ખં ન હોતિ, તિક્ખદોસસ્સ ખિપ્પં જરાસમ્ભવતો. અમોહેન મરણદુક્ખં ન હોતિ, સમ્મોહમરણઞ્હિ દુક્ખં, ન ચેતં અમૂળ્હસ્સ હોતિ. અલોભેન ચ ગહટ્ઠાનં, અમોહેન પબ્બજિતાનં, અદોસેન પન સબ્બેસમ્પિ સુખસંવાસતા હોતિ.

વિસેસતો ચેત્થ અલોભેન પેત્તિવિસયે ઉપપત્તિ ન હોતિ. યેભુય્યેન હિ સત્તા તણ્હાય પેત્તિવિસયં ઉપપજ્જન્તિ, તણ્હાય ચ પટિપક્ખો અલોભો. અદોસેન નિરયે ઉપપત્તિ ન હોતિ. દોસેન હિ ચણ્ડજાતિતાય દોસસદિસં નિરયં ઉપપજ્જન્તિ. દોસસ્સ ચ પટિપક્ખો અદોસો. અમોહેન તિરચ્છાનયોનિયં નિબ્બત્તિ ન હોતિ. મોહેન હિ નિચ્ચસમ્મૂળ્હં તિરચ્છાનયોનિં ઉપપજ્જન્તિ. મોહસ્સ પટિપક્ખો ચ અમોહો. એતેસુ ચ અલોભો રાગવસેન ઉપગમનસ્સ અભાવકરો, અદોસો દોસવસેન અપગમનસ્સ, અમોહો મોહવસેન અમજ્ઝત્તભાવસ્સ.

તીહિપિ ચેતેહિ યથાપટિપાટિયા નેક્ખમ્મસઞ્ઞા અબ્યાપાદસઞ્ઞા અવિહિંસાસઞ્ઞાતિ ઇમા તિસ્સો. અસુભસઞ્ઞા અપ્પમાણસઞ્ઞા ધાતુસઞ્ઞાતિ ઇમા ચ તિસ્સો સઞ્ઞાયો હોન્તિ. અલોભેન પન કામસુખલ્લિકાનુયોગઅન્તસ્સ, અદોસેન અત્તકિલમથાનુયોગઅન્તસ્સ પરિવજ્જનં હોતિ; અમોહેન મજ્ઝિમાય પટિપત્તિયા પટિપજ્જનં. તથા અલોભેન અભિજ્ઝાકાયગન્થસ્સ પભેદનં હોતિ, અદોસેન બ્યાપાદકાયગન્થસ્સ, અમોહેન સેસગન્થદ્વયસ્સ. પુરિમાનિ ચ દ્વે સતિપટ્ઠાનાનિ પુરિમાનં દ્વિન્નં આનુભાવેન, પચ્છિમાનિ પચ્છિમસ્સેવ આનુભાવેન ઇજ્ઝન્તિ.

અલોભો ચેત્થ આરોગ્યસ્સ પચ્ચયો હોતિ; અલુદ્ધો હિ લોભનીયમ્પિ અસપ્પાયં ન સેવતિ, તેન ખો અરોગો હોતિ. અદોસો યોબ્બનસ્સ; અદુટ્ઠો હિ વલિપલિતાવહેન દોસગ્ગિના અડય્હમાનો દીઘરત્તં યુવા હોતિ. અમોહો દીઘાયુકતાય; અમૂળ્હો હિ હિતાહિતં ઞત્વા અહિતં પરિવજ્જન્તો હિતઞ્ચ પટિસેવમાનો દીઘાયુકો હોતિ.

અલોભો ચેત્થ ભોગસમ્પત્તિયા પચ્ચયો હોતિ, અલુદ્ધસ્સ હિ ચાગેન ભોગપટિલાભો. અદોસો મિત્તસમ્પત્તિયા, મેત્તાય મિત્તાનં પટિલાભતો ચેવ અપરિહાનતો ચ. અમોહો અત્તસમ્પત્તિયા , અમૂળ્હો હિ અત્તનો હિતમેવ કરોન્તો અત્તાનં સમ્પાદેતિ . અલોભો ચ દિબ્બવિહારસ્સ પચ્ચયો હોતિ, અદોસો બ્રહ્મવિહારસ્સ, અમોહો અરિયવિહારસ્સ.

અલોભેન ચેત્થ સકપક્ખેસુ સત્તસઙ્ખારેસુ નિબ્બુતો હોતિ, તેસં વિનાસેન અભિસઙ્ગહેતુકસ્સ દુક્ખસ્સ અભાવા; અદોસેન પરપક્ખેસુ, અદુટ્ઠસ્સ હિ વેરીસુપિ વેરિસઞ્ઞાય અભાવતો; અમોહેન ઉદાસીનપક્ખેસુ, અમૂળ્હસ્સ

સબ્બાભિસઙ્ગતાય અભાવતો.

અલોભેન ચ અનિચ્ચદસ્સનં હોતિ; લુદ્ધો હિ ઉપભોગાસાય અનિચ્ચેપિ સઙ્ખારે અનિચ્ચતો ન પસ્સતિ. અદોસેન દુક્ખદસ્સનં; અદોસજ્ઝાસયો હિ પરિચ્ચત્તઆઘાતવત્થુપરિગ્ગહો સઙ્ખારેયેવ દુક્ખતો પસ્સતિ. અમોહેન અનત્તદસ્સનં; અમૂળ્હો હિ યાથાવગહણકુસલો અપરિણાયકં ખન્ધપઞ્ચકં અપરિણાયકતો બુજ્ઝતિ. યથા ચ એતેહિ અનિચ્ચદસ્સનાદીનિ એવમેતેપિ અનિચ્ચદસ્સનાદીહિ હોન્તિ. અનિચ્ચદસ્સનેન હિ અલોભો હોતિ, દુક્ખદસ્સનેન અદોસો, અનત્તદસ્સનેન અમોહો હોતિ. કો હિ નામ 'અનિચ્ચમિદ'ન્તિ સમ્મા ઞત્વા તસ્સત્થાય પિહં ઉપ્પાદેય્ય, સઙ્ખારે વા 'દુક્ખ'ન્તિ જાનન્તો અપરમ્પિ અચ્ચન્તતિખિણં કોધદુક્ખં ઉપ્પાદેય્ય, અત્તસુઞ્ઞતઞ્ચ બુજ્ઝિત્વા પુન સમ્મોહમાપજ્જેય્યાતિ?

કમ્મપથરાસિવણ્ણના

નાભિજ્ઝાયતીતિ **અનભિજ્ઝા**. કાયિકચેતસિકસુખં ઇધલોકપરલોકહિતં ગુણાનુભાવપટિલદ્ધં કિત્તિસદ્દઞ્ચ ન બ્યાપાદેતીતિ **અબ્યાપાદો**. સમ્મા પસ્સતિ, સોભના વા દિટ્ઠીતિ **સમ્માદિટ્ઠિ**. અલોભાદીનંયેવ તાનિ નામાનિ. હેટ્ઠા પનેતે ધમ્મા મૂલવસેન ગહિતા, ઇધ કમ્મપથવસેનાતિ વેદિતબ્બા.

લોકપાલદુકવણ્ણના

હિરોત્તપ્પાનિપિ હેટ્ઠા બલવસેન ગહિતાનિ, ઇધ લોકપાલવસેન. લોકઞ્હિ ઇમે દ્વે ધમ્મા પાલયન્તિ. યથાહ –

> ''દ્વેમે, ભિક્ખવે, સુક્કા ધમ્મા લોકં પાલેન્તિ. કતમે દ્વે? હિરી ચ ઓત્તપ્પઞ્ચ . ઇમે ખો, ભિક્ખવે, દ્વે સુક્કા ધમ્મા લોકં પાલેન્તિ . સચે, ભિક્ખવે, દ્વે સુક્કા ધમ્મા લોકં ન પાલેય્યું, નયિધ પઞ્ઞાયેથ માતાતિ વા, માતુચ્છાતિ વા, માતુલાનીતિ વા, આચરિયભરિયાતિ વા, ગરૂનં દારાતિ વા. સમ્ભેદં લોકો અગમિસ્સ યથા અજેળકા કુક્કુટસૂકરા સોણસિઙ્ગાલા. યસ્મા ચ ખો, ભિક્ખવે, ઇમે દ્વે સુક્કા ધમ્મા લોકં પાલેન્તિ, તસ્મા પઞ્ઞાયતિ માતાતિ વા માતુચ્છાતિ વા માતુલાનીતિ વા આચરિયભરિયાતિ વા ગરૂનં દારાતિ વા''તિ (અ॰ નિ॰ ૨.૯).

પસ્સદ્ધાદિયુગલવણ્ણના

કાયસ્સ પસ્સમ્ભનં **કાયપસ્સદ્ધિ**. ચિત્તસ્સ પસ્સમ્ભનં **ચિત્તપસ્સદ્ધિ**. કાયોતિ ચેત્થ વેદનાદયો તયો ખન્ધા. ઉભોપિ પનેતા એકતો કત્વા કાયચિત્તદરથવૂપસમલક્ખણા કાયચિત્તપસ્સદ્ધિયો, કાયચિત્તદરથનિમ્મદ્દનરસા, કાયચિત્તાનં અપરિપ્ફન્દસીતિભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં અવૂપસમકરઉદ્ધચ્ચાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ લહુભાવો **કાયલહુતા**. ચિત્તસ્સ લહુભાવો **ચિત્તલહુતા**. તા કાયચિત્તગરુભાવવૂપસમલક્ખણા, કાયચિત્તગરુભાવનિમ્મદ્દનરસા, કાયચિત્તાનં અદન્ધતાપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં ગરુભાવકરથિનમિદ્ધાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ મુદુભાવો **કાયમુદુતા**. ચિત્તસ્સ મુદુભાવો **ચિત્તમુદુતા**. તા કાયચિત્તથદ્ધભાવવૂપસમલક્ખણા, કાયચિત્તથદ્ધભાવનિમ્મદ્દનરસા, અપ્પટિઘાતપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં થદ્ધભાવકરદિટ્ઠિમાનાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ કમ્મઞ્ઞભાવો **કાયકમ્મઞ્ઞતા**. ચિત્તસ્સ કમ્મઞ્ઞભાવો **ચિત્તકમ્મઞ્ઞતા**. તા કાયચિત્તઅકમ્મઞ્ઞભાવવૂપસમલક્ખણા, કાયચિત્તાનં અકમ્મઞ્ઞભાવનિમ્મદ્દનરસા, કાયચિત્તાનં આરમ્મણકરણસમ્પત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં અકમ્મઞ્ઞભાવકરાવસેસનીવરણપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા. તા પસાદનીયવત્થૂસુ પસાદાવહા, હિતકિરિયાસુ વિનિયોગક્ખેમભાવાવહા સુવણ્ણવિસુદ્ધિ વિયાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ પાગુઞ્ઞભાવો **કાયપાગુઞ્ઞતા**. ચિત્તસ્સ પાગુઞ્ઞભાવો **ચિત્તપાગુઞ્ઞતા**. તા કાયચિત્તાનં અગેલઞ્ઞભાવલક્ખણા, કાયચિત્તગેલઞ્ઞનિમ્મદ્દનરસા, નિરાદીનવપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તગેલઞ્ઞકરઅસ્સદ્ધિયાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

કાયસ્સ ઉજુકભાવો **કાયુજુકતા**. ચિત્તસ્સ ઉજુકભાવો **ચિત્તુજુકતા**. તા કાયચિત્તાનં અજ્જવલક્ખણા, કાયચિત્તકુટિલભાવનિમ્મદ્દનરસા, અજિમ્હતાપચ્ચુપટ્ઠાના, કાયચિત્તપદટ્ઠાના. કાયચિત્તાનં કુટિલભાવકરમાયાસાઠેય્યાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

સરતીતિ **સતિ**. સમ્પજાનાતીતિ **સમ્પજઞ્ઞં**; સમન્તતો પકારેહિ જાનાતીતિ અત્થો. સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં ગોચરસમ્પજઞ્ઞં અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞન્તિ ઇમેસં ચતુન્નં પનસ્સ વસેન ભેદો વેદિતબ્બો. લક્ખણાદીનિ ચ તેસં સતિન્દ્રિયપઞ્ઞિન્દ્રિયેસુ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. ઇતિ હેટ્ઠા વુત્તમેવેતં ધમ્મદ્વયં પુન ઇમસ્મિં ઠાને ઉપકારવસેન ગહિતં.

કામચ્છન્દાદયો પચ્ચનીકધમ્મે સમેતીતિ **સમથો**. અનિચ્ચાદિવસેન વિવિધેહિ આકારેહિ ધમ્મે પસ્સતીતિ **વિપસ્સના**. પઞ્ઞાવેસા અત્થતો. ઇમેસમ્પિ દ્વિન્નં લક્ખણાદીનિ હેટ્ઠા વુત્તાનેવ. ઇધ પનેતે યુગનદ્ધવસેન ગહિતા.

સહજાતધમ્મે પગ્ગણ્હાતીતિ **પગ્ગાહો**. ઉદ્ધચ્ચસઙ્ખાતસ્સ વિક્ખેપસ્સ પટિપક્ખભાવતો ન વિક્ખેપોતિ **અવિક્ખેપો**. એતેસમ્પિ લક્ખણાદીનિ હેટ્ઠા વુત્તાનેવ. ઇધ પનેતં દ્વયં વીરિયસમાધિયોજનત્થાય ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં.

યેવાપનકવણ્ણના

યે વા પન તસ્મિં સમયે અઞ્ઞેપિ અત્થિ પટિચ્ચસમુપ્પન્ના અરૂપિનો ધમ્મા, ઇમે ધમ્મા કુસલાતિ ‘ફસ્સો હોતિ...પે॰... અવિક્ખેપો હોતી’તિ ન કેવલં પદપટિપાટિયા ઉદ્દિટ્ઠા ઇમે પરોપણ્ણાસધમ્મા એવ, અથ ખો યસ્મિં સમયે કામાવચરં તિહેતુકં સોમનસ્સસહગતં પઠમં અસઙ્ખારિકં મહાચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ, તસ્મિં સમયે યે વા પન અઞ્ઞેપિ તેહિયેવ ફસ્સાદીહિ સમ્પયુત્તા હુત્વા પવત્તમાના અત્થિ, અત્તનો અત્તનો અનુરૂપં પચ્ચયં પટિચ્ચ સમુપ્પન્ના રૂપાભાવેન અરૂપિનો, સભાવતો ઉપલબ્ભમાના ધમ્મા સબ્બેપિ ઇમે ધમ્મા કુસલા.

એત્તાવતા ચિત્તઙ્ગવસેન પાળિયં આરુળ્હે પરોપણ્ણાસધમ્મે દીપેત્વા યેવાપનકવસેન અપરેપિ નવ ધમ્મે ધમ્મરાજા દીપેતિ. તેસુ તેસુ હિ સુત્તપદેસુ 'છન્દો અધિમોક્ખો મનસિકારો તત્રમજ્ઝત્તતા કરુણા મુદિતા કાયદુચ્ચરિતવિરતિ વચીદુચ્ચરિતવિરતિ મિચ્છાજીવવિરતી'તિ ઇમે નવ ધમ્મા પઞ્ઞાયન્તિ. ઇમસ્મિઞ્ચાપિ મહાચિત્તે કત્તુકમ્યતાકુસલધમ્મચ્છન્દો અત્થિ, ચિત્તઙ્ગવસેન પન પાળિયં ન આરુળ્હો. સો ઇધ યેવાપનકવસેન ગહિતો.

અધિમોક્ખો અત્થિ, મનસિકારો અત્થિ, તત્રમજ્ઝત્તતા અત્થિ. મેત્તાપુબ્બભાગો અત્થિ; સો અદોસે ગહિતે ગહિતો એવ હોતિ. કરુણાપુબ્બભાગો અત્થિ, મુદિતાપુબ્બભાગો અત્થિ. ઉપેક્ખાપુબ્બભાગો અત્થિ; સો પન તત્રમજ્ઝત્તતાય ગહિતાય ગહિતોવ હોતિ. સમ્માવાચા અત્થિ, સમ્માકમ્મન્તો અત્થિ. સમ્માઆજીવો અત્થિ; ચિત્તઙ્ગવસેન પન પાળિયં ન આરુળ્હો. સોપિ ઇધ યેવાપનકવસેન ગહિતો.

ઇમેસુ પન નવસુ છન્દો અધિમોક્ખો મનસિકારો તત્રમજ્ઝત્તતાતિ ઇમે ચત્તારોવ એકક્ખણે લબ્ભન્તિ, સેસા નાનાક્ખણે. યદા હિ ઇમિના ચિત્તેન મિચ્છાવાચં પજહતિ, વિરતિવસેન સમ્માવાચં પૂરેતિ, તદા છન્દાદયો ચત્તારો, સમ્માવાચા ચાતિ ઇમે પઞ્ચ એકક્ખણે લબ્ભન્તિ. યદા મિચ્છાકમ્મન્તં પજહતિ, વિરતિવસેન સમ્માકમ્મન્તં પૂરેતિ...પે॰... મિચ્છાઆજીવં પજહતિ, વિરતિવસેન સમ્માઆજીવં પૂરેતિ...પે॰... યદા કરુણાય પરિકમ્મં કરોતિ...પે॰... યદા મુદિતાય પરિકમ્મં કરોતિ, તદા છન્દાદયો ચત્તારો, મુદિતાપુબ્બભાગો ચાતિ ઇમે પઞ્ચ એકક્ખણે લબ્ભન્તિ. ઇતો પન મુઞ્ચિત્વા, દાનં દેન્તસ્સ સીલં પૂરેન્તસ્સ યોગે કમ્મં કરોન્તસ્સ ચત્તારિ અપણ્ણકઙ્ગાનેવ લબ્ભન્તિ.

એવમેતેસુ નવસુ યેવાપનકધમ્મેસુ '**છન્દો**'તિ કત્તુકમ્યતાયેતં અધિવચનં. તસ્મા સો કત્તુકમ્યતાલક્ખણો છન્દો, આરમ્મણપરિયેસનરસો, આરમ્મણેન અત્થિકતાપચ્ચુપટ્ઠાનો . તદેવસ્સ પદટ્ઠાનં . આરમ્મણસ્સ ગહણે ચાયં ચેતસો હત્થપ્પસારણં વિય દટ્ઠબ્બો.

અધિમુચ્ચનં '**અધિમોક્ખો**'. સો સન્નિટ્ઠાનલક્ખણો, અસંસપ્પનરસો, નિચ્છયપચ્ચુપટ્ઠાનો સન્નિટ્ઠાતબ્બધમ્મપદટ્ઠાનો. આરમ્મણે નિચ્ચલભાવેન ઇન્દખીલો વિય દટ્ઠબ્બો.

કિરિયા કારો, મનસ્મિં કારો '**મનસિકારો**'. પુરિમમનતો વિસદિસં મનં કરોતીતિપિ મનસિકારો. સ્વાયં આરમ્મણપટિપાદકો વીથિપટિપાદકો જવનપટિપાદકોતિ તિપ્પકારો. તત્થ આરમ્મણપટિપાદકો મનસ્મિં કારોતિ મનસિકારો. સો સારણલક્ખણો, સમ્પયુત્તાનં આરમ્મણે સમ્પયોજનરસો, આરમ્મણાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો, સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નો. આરમ્મણપટિપાદકત્તેન સમ્પયુત્તાનં સારથિ વિય દટ્ઠબ્બો. વીથિપટિપાદકોતિ પન પઞ્ચદ્વારાવજ્જનસ્સેતં અધિવચનં. જવનપટિપાદકોતિ મનોદ્વારાવજ્જનસ્સ. ન તે ઇધ અધિપ્પેતા.

તેસુ ધમ્મેસુ મજ્ઝત્તતા '**તત્રમજ્ઝત્તતા**'. સા ચિત્તચેતસિકાનં સમવાહિતલક્ખણા, ઊનાધિકનિવારણરસા, પક્ખપાતુપચ્છેદનરસા વા; મજ્ઝત્તભાવપચ્ચુપટ્ઠાના. ચિત્તચેતસિકાનં અજ્ઝુપેક્ખનવસેન સમપ્પવત્તાનં આજાનેય્યાનં અજ્ઝુપેક્ખનસારથિ વિય દટ્ઠબ્બા.

'**કરુણામુદિતા**' બ્રહ્મવિહારનિદ્દેસે આવિ ભવિસ્સન્તિ. કેવલઞ્હિ તા અપ્પનપ્પત્તા રૂપાવચરા, ઇધ કામાવચરાતિ અયમેવ વિસેસો.

કાયદુચ્ચરિતતો વિરતિ '**કાયદુચ્ચરિતવિરતિ**'. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો. લક્ખણાદિતો પનેતા તિસ્સોપિ કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થૂનં અવીતિક્કમલક્ખણા; અમદ્દનલક્ખણાતિ વુત્તં હોતિ. કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થુતો સઙ્કોચનરસા, અકિરિયપચ્ચુપટ્ઠાના, સદ્ધાહિરોત્તપ્પઅપ્પિચ્છતાદિગુણપદટ્ઠાના. પાપકિરિયતો ચિત્તસ્સ વિમુખીભાવભૂતાતિ દટ્ઠબ્બા.

ઇતિ ફસ્સાદીનિ છપ્પઞ્ઞાસ યેવાપનકવસેન વુત્તાનિ નવાતિ સબ્બાનિપિ ઇમસ્મિં ધમ્મુદ્દેસવારે પઞ્ચસટ્ઠિ ધમ્મપદાનિ ભવન્તિ. તેસુ એકક્ખણે કદાચિ એકસટ્ઠિ ભવન્તિ, કદાચિ સમસટ્ઠિ. તાનિ હિ સમ્માવાચાપૂરણાદિવસેન. ઉપ્પત્તિયં પઞ્ચસુ ઠાનેસુ એકસટ્ઠિ ભવન્તિ. તેહિ મુત્તે એકસ્મિં ઠાને સમસટ્ઠિ ભવન્તિ. ઠપેત્વા પન યેવાપનકે પાળિયં યથારુતવસેન ગય્હમાનાનિ છપ્પઞ્ઞાસાવ હોન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પનેત્થ ફસ્સપઞ્ચકં, વિતક્કો વિચારો પીતિ ચિત્તેકગ્ગતા, પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ, હિરિબલં ઓત્તપ્પબલન્તિ દ્વે બલાનિ, અલોભો અદોસોતિ દ્વે મૂલાનિ, કાયપસ્સદ્ધિચિત્તપસ્સદ્ધિઆદયો દ્વાદસ ધમ્માતિ સમતિંસ ધમ્મા હોન્તિ.

તેસુ સમતિંસાય ધમ્મેસુ અટ્ઠારસ ધમ્મા અવિભત્તિકા હોન્તિ, દ્વાદસ સવિભત્તિકા. કતમે અટ્ઠારસ? ફસ્સો સઞ્ઞા ચેતના વિચારો પીતિ જીવિતિન્દ્રિયં, કાયપસ્સદ્ધિઆદયો દ્વાદસ ધમ્માતિ ઇમે અટ્ઠારસ અવિભત્તિકા. વેદના ચિત્તં વિતક્કો ચિત્તેકગ્ગતા, સદ્ધિન્દ્રિયં વીરિયિન્દ્રિયં સતિન્દ્રિયં પઞ્ઞિન્દ્રિયં, હિરિબલં ઓત્તપ્પબલં, અલોભો અદોસોતિ ઇમે દ્વાદસ ધમ્મા સવિભત્તિકા. તેસુ સત્ત ધમ્મા દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તા, એકો તીસુ, દ્વે ચતૂસુ, એકો છસુ, એકો સત્તસુ ઠાનેસુ વિભત્તો.

કથં? ચિત્તં વિતક્કો સદ્ધા હિરી ઓત્તપ્પં અલોભો અદોસોતિ ઇમે સત્ત દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તા.

એતેસુ હિ ચિત્તં તાવ ફસ્સપઞ્ચકં પત્વા ચિત્તં હોતીતિ વુત્તં, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા મનિન્દ્રિયન્તિ. વિતક્કો ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા વિતક્કો હોતીતિ વુત્તો, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા સમ્માસઙ્કપ્પોતિ. સદ્ધા ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા સદ્ધિન્દ્રિયં હોતીતિ વુત્તા, બલાનિ પત્વા સદ્ધાબલન્તિ. હિરી બલાનિ પત્વા હિરિબલં હોતીતિ વુત્તા, લોકપાલદુકં પત્વા હિરીતિ. ઓત્તપ્પેપિ એસેવ નયો. અલોભો મૂલં પત્વા અલોભો હોતીતિ વુત્તો, કમ્મપથં પત્વા અનભિજ્ઝાતિ. અદોસો મૂલં પત્વા અદોસો હોતીતિ વુત્તો, કમ્મપથં પત્વા અબ્યાપાદોતિ. ઇમે સત્ત દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તા.

વેદના પન ફસ્સપઞ્ચકં પત્વા વેદના હોતીતિ વુત્તા, ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા સુખન્તિ, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા સોમનસ્સિન્દ્રિયન્તિ. એવં એકો ધમ્મો તીસુ ઠાનેસુ વિભત્તો.

વીરિયં પન ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા વીરિયિન્દ્રિયં હોતીતિ વુત્તં, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા સમ્માવાયામોતિ, બલાનિ પત્વા વીરિયબલન્તિ, પિટ્ઠિદુકં પત્વા પગ્ગાહોતિ. સતિપિ ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા સતિન્દ્રિયં હોતીતિ વુત્તા, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા સમ્માસતીતિ, બલાનિ પત્વા સતિબલન્તિ, પિટ્ઠિદુકં પત્વા સતિ હોતીતિ વુત્તા. એવં ઇમે દ્વે ધમ્મા ચતૂસુ ઠાનેસુ વિભત્તા.

સમાધિ પન ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા ચિત્તસ્સેકગ્ગતા હોતીતિ વુત્તો, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા સમાધિન્દ્રિયન્તિ, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા સમ્માસમાધીતિ. બલાનિ પત્વા સમાધિબલન્તિ, પિટ્ઠિદુકં પત્વા સમથો અવિક્ખેપોતિ. એવમયં એકો ધમ્મો છસુ ઠાનેસુ વિભત્તો.

પઞ્ઞા પન ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા પઞ્ઞિન્દ્રિયં હોતીતિ વુત્તા, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા સમ્માદિટ્ઠીતિ, બલાનિ પત્વા પઞ્ઞાબલન્તિ, મૂલાનિ પત્વા અમોહોતિ, કમ્મપથં પત્વા સમ્માદિટ્ઠીતિ, પિટ્ઠિદુકં પત્વા સમ્પજઞ્ઞં વિપસ્સનાતિ. એવં એકો ધમ્મો સત્તસુ ઠાનેસુ વિભત્તો.

સચે પન કોચિ વદેય્ય – 'એત્થ અપુબ્બં નામ નત્થિ, હેટ્ઠા ગહિતમેવ ગણ્હિત્વા તસ્મિં તસ્મિં ઠાને પદં પૂરિતં, અનનુસન્ધિકા કથા ઉપ્પટિપાટિયા ચોરેહિ આભતભણ્ડસદિસા, ગોયૂથેન ગતમગ્ગે આલુલિતતિણસદિસા અજાનિત્વા કથિતા'તિ, સો 'માહેવ'ન્તિ પટિસેધેત્વા વત્તબ્બો – 'બુદ્ધાનં દેસના અનનુસન્ધિકા નામ નત્થિ, સાનુસન્ધિકા વ હોતિ. અજાનિત્વા કથિતાપિ નત્થિ, સબ્બા જાનિત્વા કથિતાયેવ. સમ્માસમ્બુદ્ધો હિ તેસં તેસં ધમ્માનં કિચ્ચં જાનાતિ, તં ઞત્વા કિચ્ચવસેન વિભત્તિં આરોપેન્તો અટ્ઠારસ ધમ્મા એકેકકિચ્ચાતિ ઞત્વા એકેકસ્મિં ઠાને વિભત્તિં આરોપેસિ. સત્ત ધમ્મા દ્વેદ્વેકિચ્ચાતિ ઞત્વા દ્વીસુ દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તિં આરોપેસિ. વેદના તિકિચ્ચાતિ ઞત્વા તીસુ ઠાનેસુ વિભત્તિં આરોપેસિ. વીરિયસતીનં ચત્તારિ ચત્તારિ કિચ્ચાનીતિ ઞત્વા ચતૂસુ ચતૂસુ ઠાનેસુ વિભત્તિં આરોપેસિ. સમાધિ છકિચ્ચોતિ ઞત્વા છસુ ઠાનેસુ વિભત્તિં આરોપેસિ. પઞ્ઞા સત્તકિચ્ચાતિ ઞત્વા સત્તસુ ઠાનેસુ વિભત્તિં આરોપેસિ'.

તત્રિદં ઓપમ્મં – એકો કિર પણ્ડિતો રાજા રહોગતો ચિન્તેસિ – 'ઇમં રાજકુલસન્તકં ન યથા વા તથા વા ખાદિતબ્બં, સિપ્પાનુચ્છવિકં વેતનં વડ્ઢેસ્સામી'તિ. સો સબ્બે સિપ્પિકે સન્નિપાતાપેત્વા 'એકેકસિપ્પજાનનકે પક્કોસથા'તિ આહ. એવં પક્કોસિયમાના અટ્ઠારસ જના ઉટ્ઠહિંસુ. તેસં એકેકં પટિવીસં દાપેત્વા વિસ્સજ્જેસિ. 'દ્વે દ્વે સિપ્પાનિ જાનન્તા આગચ્છન્તૂ'તિ વુત્તે પન સત્ત જના આગમંસુ. તેસં દ્વે દ્વે પટિવીસે દાપેસિ. 'તીણિ સિપ્પાનિ જાનન્તા આગચ્છન્તૂ'તિ વુત્તે એકોવ આગચ્છિ. તસ્સ તયો પટિવીસે દાપેસિ. 'ચત્તારિ સિપ્પાનિ જાનન્તા આગચ્છન્તૂ'તિ વુત્તે દ્વે જના આગમંસુ. તેસં ચત્તારિ ચત્તારિ પટિવીસે દાપેસિ. 'પઞ્ચ સિપ્પાનિ જાનન્તા આગચ્છન્તૂ'તિ વુત્તે એકોપિ નાગચ્છિ . 'છ સિપ્પાનિ જાનન્તા આગચ્છન્તૂ'તિ વુત્તે એકોવ આગચ્છિ. તસ્સ છ પટિવીસે દાપેસિ. 'સત્ત સિપ્પાનિ જાનન્તા આગચ્છન્તૂ'તિ વુત્તે એકોવ આગચ્છિ. તસ્સ સત્ત પટિવીસે દાપેસિ.

તત્થ પણ્ડિતો રાજા વિય અનુત્તરો ધમ્મરાજા. સિપ્પજાનનકા વિય ચિત્તચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પન્ના ધમ્મા. સિપ્પાનુચ્છવિકવેતનવડ્ઢનં વિય કિચ્ચવસેન તેસં તેસં ધમ્માનં વિભત્તિઆરોપનં.

સબ્બેપિ પનેતે ધમ્મા ફસ્સપઞ્ચકવસેન ઝાનઙ્ગવસેન ઇન્દ્રિયવસેન મગ્ગવસેન બલવસેન મૂલવસેન કમ્મપથવસેન લોકપાલવસેન પસ્સદ્ધિવસેન લહુતાવસેન મુદુતાવસેન કમ્મઞ્ઞતાવસેન પાગુઞ્ઞતાવસેન ઉજુકતાવસેન સતિસમ્પજઞ્ઞવસેન સમથવિપસ્સનાવસેન પગ્ગાહાવિક્ખેપવસેનાતિ સત્તરસ રાસયો હોન્તીતિ.

ધમ્મુદ્દેસવારકથા નિટ્ઠિતા.

કામાવચરકુસલં નિદ્દેસવારકથા

૨. ઇદાનિ તાનેવ ધમ્મુદ્દેસવારે પાળિઆરુળ્હાનિ છપ્પઞ્ઞાસ પદાનિ વિભજિત્વા દસ્સેતું '**કતમો તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતી**'તિઆદિના નયેન નિદ્દેસવારો આરદ્ધો.

તત્થ પુચ્છાય તાવ અયમત્થો – યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં સોમનસ્સસહગતં તિહેતુકં અસઙ્ખારિકં મહાચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતીતિ વુત્તો, કતમો સો ફસ્સોતિ ઇમિના નયેન સબ્બપુચ્છાસુ અત્થો વેદિતબ્બો.

યો તસ્મિં સમયે ફસ્સોતિ તસ્મિં સમયે યો ફુસનકવસેન ઉપ્પન્નો ફસ્સો, સો **ફસ્સો**તિ. ઇદં ફસ્સસ્સ સભાવદીપનતો સભાવપદં નામ. **ફુસના**તિ ફુસનાકારો. **સમ્ફુસના**તિ ફુસનાકારોવ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢેત્વા વુત્તો. **સમ્ફુસિતત્ત**ન્તિ સમ્ફુસિતભાવો. અયં પનેત્થ યોજના – યો તસ્મિં સમયે ફુસનકવસેન ફસ્સો, યા તસ્મિં સમયે ફુસના, યા તસ્મિં સમયે સમ્ફુસના, યં તસ્મિં સમયે સમ્ફુસિતત્તં; અથ વા, યો તસ્મિં સમયે ફુસનવસેન ફસ્સો, અઞ્ઞેનાપિ પરિયાયેન ફુસના સમ્ફુસના સમ્ફુસિતત્તન્તિ વુચ્ચતિ, અયં તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતીતિ. વેદનાદીનમ્પિ નિદ્દેસેસુ ઇમિનાવ નયેન પદયોજના વેદિતબ્બા.

અયં પનેત્થ સબ્બસાધારણો વિભત્તિવિનિચ્છયો. યાનિમાનિ ભગવતા પઠમં કામાવચરં કુસલં મહાચિત્તં ભાજેત્વા દસ્સેન્તેન અતિરેકપણ્ણાસપદાનિ માતિકાવસેન ઠપેત્વા પુન એકેકપદં ગહેત્વા વિભત્તિં આરોપિતાનિ, તાનિ વિભત્તિં ગચ્છન્તાનિ તીહિ કારણેહિ વિભત્તિં ગચ્છન્તિ; નાના હોન્તાનિ ચતૂહિ કારણેહિ નાના ભવન્તિ. અપરદીપના પનેત્થ દ્વે ઠાનાનિ ગચ્છતિ. કથં? એતાનિહિ બ્યઞ્જનવસેન ઉપસગ્ગવસેન અત્થવસેનાતિ ઇમેહિ તીહિ કારણેહિ વિભત્તિં ગચ્છન્તિ. તત્થ કોધો કુજ્ઝના કુજ્ઝિતત્તં, દોસો દુસ્સના દુસ્સિતત્તન્તિ એવં બ્યઞ્જનવસેન વિભત્તિગમનં વેદિતબ્બં. એત્થ હિ એકોવ કોધો બ્યઞ્જનવસેન એવં વિભત્તિં ગતો. ચારો વિચારો અનુવિચારો ઉપવિચારોતિ એવં પન ઉપસગ્ગવસેન વિભત્તિગમનં વેદિતબ્બં. પણ્ડિચ્ચં કોસલ્લં નેપુઞ્ઞં વેભબ્યા ચિન્તા ઉપપરિક્ખાતિ એવં અત્થવસેન વિભત્તિગમનં વેદિતબ્બં. તેસુ ફસ્સપદનિદ્દેસે તાવ ઇમા તિસ્સોપિ વિભત્તિયો લબ્ભન્તિ. 'ફસ્સો ફુસના'તિ હિ બ્યઞ્જનવસેન વિભત્તિગમનં હોતિ. 'સમ્ફુસના'તિ ઉપસગ્ગવસેન. 'સમ્ફુસિતત્ત'ન્તિ અત્થવસેન. ઇમિના નયેન સબ્બપદનિદ્દેસેસુ વિભત્તિગમનં વેદિતબ્બં.

નાના હોન્તાનિપિ પન નામનાનત્તેન લક્ખણનાનત્તેન કિચ્ચનાનત્તેન પટિક્ખેપનાનત્તેનાતિ ઇમેહિ ચતૂહિ કારણેહિ નાના હોન્તિ. તત્થ કતમો તસ્મિં સમયે બ્યાપાદો હોતિ? યો તસ્મિં સમયે દોસો દુસ્સનાતિ (ધ॰ સ॰ ૪૧૯) એત્થ બ્યાપાદોતિ વા, દોસોતિ વા, દ્વેપિ એતે કોધો એવ, નામેન નાનત્તં ગતાતિ. એવં 'નામનાનત્તેન' નાનત્તં વેદિતબ્બં.

રાસટ્ઠેન ચ પઞ્ચપિ ખન્ધા એકોવ ખન્ધો હોતિ. એત્થ પન રૂપં રુપ્પનલક્ખણં, વેદના વેદયિતલક્ખણા, સઞ્ઞા સઞ્જાનનલક્ખણા, ચેતના ચેતયિતલક્ખણા, વિઞ્ઞાણં વિજાનનલક્ખણન્તિ ઇમિના લક્ખણનાનત્તેન પઞ્ચક્ખન્ધા હોન્તિ. એવં 'લક્ખણનાનત્તેન' નાનત્તં વેદિતબ્બં.

ચત્તારો સમ્મપ્પધાના – ''ઇધ ભિક્ખુ અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં અનુપ્પાદાય...પે॰... ચિત્તં પગ્ગણ્હાતિ પદહતી''તિ (વિભ॰ ૩૯૦; દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૨) એકમેવ વીરિયં કિચ્ચનાનત્તેન ચતૂસુ ઠાનેસુ આગતં. એવં 'કિચ્ચનાનત્તેન' નાનત્તં વેદિતબ્બં.

ચત્તારો અસદ્ધમ્મા – કોધગરુતા ન સદ્ધમ્મગરુતા, મક્ખગરુતા ન સદ્ધમ્મગરુતા, લાભગરુતા ન સદ્ધમ્મગરુતા, સક્કારગરુતા ન સદ્ધમ્મગરુતાતિ, એવમાદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૪૪) પન 'પટિક્ખેપનાનત્તેન' નાનત્તં વેદિતબ્બં.

ઇમાનિ પન ચત્તારિ નાનત્તાનિ ન ફસ્સેયેવ લબ્ભન્તિ, સબ્બેસુપિ ફસ્સપઞ્ચકાદીસુ લબ્ભન્તિ. ફસ્સસ્સ હિ ફસ્સોતિ નામં...પે॰... ચિત્તસ્સ ચિત્તન્તિ. ફસ્સો ચ ફુસનલક્ખણો, વેદના વેદયિતલક્ખણા, સઞ્ઞા સઞ્જાનનલક્ખણા, ચેતના ચેતયિતલક્ખણા, વિઞ્ઞાણં વિજાનનલક્ખણં. તથા ફસ્સો ફુસનકિચ્ચો, વેદના અનુભવનકિચ્ચા, સઞ્ઞા સઞ્જાનનકિચ્ચા, ચેતના ચેતયિતકિચ્ચા, વિઞ્ઞાણં વિજાનનકિચ્ચન્તિ. એવં કિચ્ચનાનત્તેન નાનત્તં વેદિતબ્બં.

પટિક્ખેપનાનત્તં ફસ્સપઞ્ચમકે નત્થિ. અલોભાદિનિદ્દેસે પન અલોભો અલુબ્ભના અલુબ્ભિતત્તન્તિઆદિના નયેન લબ્ભતીતિ એવં પટિક્ખેપનાનત્તેન નાનત્તં વેદિતબ્બં. એવં સબ્બપદનિદ્દેસેસુ લબ્ભમાનવસેન ચતુબ્બિધમ્પિ નાનત્તં વેદિતબ્બં.

અપરદીપના પન પદત્થુતિ વા હોતિ દળ્હીકમ્મં વાતિ એવં દ્વે ઠાનાનિ ગચ્છતિ. યટ્ઠિકોટિયા ઉપ્પીળેન્તેન વિય હિ સકિમેવ ફસ્સોતિ વુત્તે એતં પદં ફુલ્લિતમણ્ડિતવિભૂસિતં નામ ન હોતિ. પુનપ્પુનં બ્યઞ્જનવસેન ઉપસગ્ગવસેન અત્થવસેન 'ફસ્સો ફુસના સમ્ફુસના સમ્ફુસિતત્ત'ન્તિ વુત્તે ફુલ્લિતમણ્ડિતવિભૂસિતં નામ હોતિ. યથા હિ દહરકુમારં ન્હાપેત્વા, મનોરમં વત્થં પરિદહાપેત્વા પુપ્ફાનિ પિળન્ધાપેત્વા અક્ખીનિ અઞ્જેત્વા અથસ્સ નલાટે એકમેવ મનોસિલાબિન્દું કરેય્યું, તસ્સ ન એત્તાવતા ચિત્તતિલકો નામ હોતિ. નાનાવણ્ણેહિ પન પરિવારેત્વા બિન્દૂસુ કતેસુ ચિત્તતિલકો નામ હોતિ. એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. અયં 'પદત્થુતિ' નામ.

બ્યઞ્જનવસેન ઉપસગ્ગવસેન અત્થવસેન ચ પુનપ્પુનં ભણનમેવ દળ્હીકમ્મં નામ. યથા હિ 'આવુસો'તિ વા 'ભન્તે'તિ વા 'યક્ખો'તિ વા 'સપ્પો'તિ વા વુત્તે દળ્હીકમ્મં નામ ન હોતિ. 'આવુસો આવુસો''ભન્તે ભન્તે''યક્ખો યક્ખો''સપ્પો સપ્પો'તિ વુત્તે પન દળ્હીકમ્મં નામ હોતિ. એવમેવ સકિદેવ યટ્ઠિકોટિયા ઉપ્પીળેન્તેન વિય 'ફસ્સો'તિ વુત્તે પદં દળ્હીકમ્મં નામ ન હોતિ. પુનપ્પુનં બ્યઞ્જનવસેન ઉપસગ્ગવસેન અત્થવસેન 'ફસ્સો ફુસના સમ્ફુસના સમ્ફુસિતત્ત'ન્તિ વુત્તેયેવ 'દળ્હીકમ્મં' નામ હોતીતિ. એવં અપરદીપના દ્વે ઠાનાનિ ગચ્છતિ. એતસ્સાપિ વસેન લબ્ભમાનકપદનિદ્દેસેસુ સબ્બત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

અયં તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતીતિ યસ્મિં સમયે પઠમં કામાવચરં મહાકુસલચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં સમયે અયં ફસ્સો નામ હોતીતિ અત્થો. અયં તાવ ફસ્સપદનિદ્દેસસ્સ વણ્ણના. ઇતો પરેસુ પન વેદનાદીનં પદાનં નિદ્દેસેસુ વિસેસમત્તમેવ વણ્ણયિસ્સામ. સેસં ઇધ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

3. **યં તસ્મિં સમયે**તિ એત્થ કિઞ્ચાપિ કતમા તસ્મિં સમયે વેદના હોતીતિ આરદ્ધં, 'સાતપદવસેન પન 'ય'ન્તિ વુત્તં. **તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજ**ન્તિ એત્થ '**તજ્જા**' વુચ્ચતિ તસ્સ સાતસુખસ્સ અનુચ્છવિકા સારુપ્પા. અનુચ્છવિકત્થોપિ હિ અયં 'તજ્જા'-સદ્દો હોતિ. યથાહ – ''તજ્જં તસ્સારુપ્પં કથં મન્તેતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૬). તેહિ વા રૂપાદીહિ આરમ્મણેહિ ઇમસ્સ ચ સુખસ્સ પચ્ચયેહિ જાતાતિપિ તજ્જા. મનોવિઞ્ઞાણમેવ નિસ્સત્તટ્ઠેન ધાતૂતિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ. સમ્ફસ્સતો જાતં, સમ્ફસ્સે વા જાતન્તિ સમ્ફસ્સજં. ચિત્તનિસ્સિતત્તા ચેતસિકં. મધુરટ્ઠેન સાતં. ઇદં વુત્તં હોતિ – યં તસ્મિં સમયે યથાવુત્તેન અત્થેન તજ્જાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા સમ્ફસ્સજં ચેતસિકં સાતં, અયં તસ્મિં સમયે વેદના હોતીતિ. એવં સબ્બપદેહિ સદ્ધિં યોજના વેદિતબ્બા.

ઇદાનિ **ચેતસિકં સુખ**ન્તિઆદીસુ ચેતસિકપદેન કાયિકસુખં પટિક્ખિપતિ, સુખપદેન ચેતસિકં દુક્ખં. **ચેતોસમ્ફસ્સજ**ન્તિ ચિત્તસમ્ફસ્સે જાતં. **સાતં સુખં વેદયિત**ન્તિ સાતં વેદયિતં, ન અસાતં વેદયિતં; સુખં વેદયિતં,

ન દુક્ખં વેદયિતં. પરતો તીણિ પદાનિ ઇત્થિલિઙ્ગવસેન વુત્તાનિ. સાતા વેદના, ન અસાતા; સુખા વેદના, ન દુક્ખાતિ. અયમેવ પનેત્થ અત્થો.

૪. સઞ્ઞાનિદ્દેસે **તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજા**તિ તસ્સાકુસલસઞ્ઞાય અનુચ્છવિકાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા સમ્ફસ્સમ્હિ જાતા. **સઞ્ઞા**તિ સભાવનામં. **સઞ્જાનના**તિ સઞ્જાનનાકારો. **સઞ્જાનિતત્ત**ન્તિ સઞ્જાનિતભાવો.

૫. **ચેતનાનિદ્દેસે**પિ ઇમિનાવ નયેન વેદિતબ્બો.

ચિત્તનિદ્દેસે ચિત્તવિચિત્તતાય ચિત્તં. આરમ્મણં મિનમાનં જાનાતીતિ **મનો. માનસ**ન્તિ મનો એવ. ''અન્તલિક્ખચરો પાસો ય્વાયં ચરતિ માનસો''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૧; મહાવ॰ ૩૩) હિ એત્થ પન સમ્પયુત્તકધમ્મો 'માનસો'તિ વુત્તો.

''કથઞ્હિ ભગવા તુય્હં, સાવકો સાસને રતો;
અપ્પત્તમાનસો સેક્ખો, કાલં કયિરા જને સુતા''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૯);

એત્થ અરહત્તં 'માનસ'ન્તિ વુત્તં. ઇધ પન 'મનોવ' માનસં. બ્યઞ્જનવસેન હેતં પદં વડ્ઢિતં.

હદયન્તિ ચિત્તં. ''ચિત્તં વા તે ખિપિસ્સામિ, હદયં વા તે ફાલેસ્સામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૭; સુ॰ નિ॰ આળવકસુત્ત) એત્થ ઉરો હદયન્તિ વુત્તં. ''હદયા હદયં મઞ્ઞે અઞ્ઞાય તચ્છતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૬૩) એત્થ ચિત્તં. ''વક્કં હદય''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૭; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૦) એત્થ હદયવત્થુ. ઇધ પન ચિત્તમેવ અબ્ભન્તરટ્ઠેન 'હદય'ન્તિ વુત્તં. તમેવ પરિસુદ્ધટ્ઠેન **પણ્ડરં**. ભવઙ્ગં સન્ધાયેતં વુત્તં. યથાહ – ''પભસ્સરમિદં, ભિક્ખવે, ચિત્તં, તઞ્ચ ખો આગન્તુકેહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠ''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૯). તતો નિક્ખન્તત્તા પન અકુસલમ્પિ, ગઙ્ગાય નિક્ખન્તા નદી ગઙ્ગા વિય, ગોધાવરિતો નિક્ખન્તા ગોધાવરી વિય ચ, પણ્ડરન્ત્વેવ વુત્તં.

મનો મનાયતનન્તિ ઇધ પન મનોગ્ગહણં મનસ્સેવ આયતનભાવદીપનત્થં. તેનેતં દીપેતિ – 'નયિદં દેવાયતનં વિય મનસ્સ આયતનત્તા મનાયતનં, અથ ખો મનો એવ આયતનં મનાયતન'ન્તિ. તત્થ નિવાસઠાનટ્ઠેન આકરટ્ઠેન સમોસરણઠાનટ્ઠેન સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન કારણટ્ઠેન ચ આયતનં વેદિતબ્બં. તથા હિ લોકે 'ઇસ્સરાયતનં વાસુદેવાયતન'ન્તિઆદીસુ નિવાસટ્ઠાનં આયતનન્તિ વુચ્ચતિ. 'સુવણ્ણાયતનં રજતાયતન'ન્તિઆદીસુ આકરો. સાસને પન ''મનોરમે આયતને સેવન્તિ નં વિહઙ્ગમા''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૩૮) સમોસરણટ્ઠાનં. ''દક્ખિણાપથો ગુન્નં આયતન''ન્તિઆદીસુ સઞ્જાતિદેસો. ''તત્ર તત્રેવ સક્ખિભબ્બતં પાપુણાતિ સતિ સતિઆયતને''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૫૮) કારણં. ઇધ પન સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન સમોસરણઠાનટ્ઠેન કારણટ્ઠેનાતિ તિધાપિ વટ્ટતિ.

ફસ્સાદયો હિ ધમ્મા એત્થ સઞ્જાયન્તીતિ સઞ્જાતિદેસટ્ઠેનપિ એતં આયતનં. બહિદ્ધા રૂપસદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બા આરમ્મણભાવેનેત્થ ઓસરન્તીતિ સમોસરણઠાનટ્ઠેનપિ આયતનં. ફસ્સાદીનં પન સહજાતાદિપચ્ચયટ્ઠેન કારણત્તા કારણટ્ઠેનપિ આયતનન્તિ વેદિતબ્બં. મનિન્દ્રિયં વુત્તત્થમેવ.

વિજાનાતીતિ વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણમેવ ખન્ધો **વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો**. તસ્સ રાસિઆદિવસેન અત્થો વેદિતબ્બો. મહાઉદકક્ખન્ધોત્વેવ સઙ્ખ્યં ગચ્છતીતિ (અ॰ નિ॰ ૪.૫૧). એત્થ હિ રાસટ્ઠેન ખન્ધો વુત્તો. ''સીલક્ખન્ધો સમાધિક્ખન્ધો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫) ગુણટ્ઠેન. ''અદ્દસા ખો ભગવા મહન્તં દારુક્ખન્ધ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૧) એત્થ પણ્ણત્તિમત્તટ્ઠેન. ઇધ પન રુળ્હિતો ખન્ધો વુત્તો. રાસટ્ઠેન હિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ એકદેસો એકં વિઞ્ઞાણં. તસ્મા યથા રુક્ખસ્સ એકદેસં છિન્દન્તો રુક્ખં છિન્દતીતિ વુચ્ચતિ, એવમેવ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ એકદેસભૂતં એકમ્પિ વિઞ્ઞાણં રુળ્હિતો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ વુત્તં.

તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ તેસં ફસ્સાદીનં ધમ્માનં અનુચ્છવિકા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ. ઇમસ્મિઞ્હિ પદે એકમેવ ચિત્તં મિનનટ્ઠેન મનો, વિજાનનટ્ઠેન વિઞ્ઞાણં, સભાવટ્ઠેન નિસ્સત્તટ્ઠેન વા ધાતૂતિ તીહિ નામેહિ વુત્તં. ઇતિ ઇમસ્મિં ફસ્સપઞ્ચમકે ફસ્સો તાવ યસ્મા ફસ્સો એવ, ન તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજો, ચિત્તઞ્ચ યસ્મા તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુ એવ, તસ્મા ઇમસ્મિં પદદ્વયે 'તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજા'તિ પઞ્ઞત્તિ ન આરોપિતા. વિતક્કપદાદીસુ પન લબ્ભમાનાપિ ઇધ પચ્છિન્નત્તા ન ઉદ્ધટા.

ઇમેસઞ્ચ પન ફસ્સપઞ્ચમકાનં ધમ્માનં પાટિયેક્કં પાટિયેક્કં વિનિબ્ભોગં કત્વા પઞ્ઞત્તિં ઉદ્ધરમાનેન ભગવતા દુક્કરં કતં. નાનાઉદકાનઞ્હિ નાનાતેલાનં વા એકભાજને પક્ખિપિત્વા દિવસં નિમ્મથિતાનં વણ્ણ ગન્ધરસાનં નાનતાય દિસ્વા વા ઘાયિત્વા વા સાયિત્વા વા નાનાકરણં સક્કા ભવેય્ય ઞાતું. એવં સન્તેપિ તં દુક્કરન્તિ વુત્તં. સમ્માસમ્બુદ્ધેન પન ઇમેસં અરૂપીનં ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં એકારમ્મણે પવત્તમાનાનં પાટિયેક્કં પાટિયેક્કં વિનિબ્ભોગં કત્વા પઞ્ઞત્તિં ઉદ્ધરમાનેન અતિદુક્કરં કતં. તેનાહ **આયસ્મા નાગસેનત્થેરો** –

> ''દુક્કરં, મહારાજ, ભગવતા કતન્તિ. 'કિં, ભન્તે નાગસેન, ભગવતા દુક્કરં કત'ન્તિ. 'દુક્કરં, મહારાજ, ભગવતા કતં, યં ઇમેસં અરૂપીનં ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં એકારમ્મણે પવત્તમાનાનં વવત્થાનં અક્ખાતં – અયં ફસ્સો, અયં વેદના, અયં સઞ્ઞા, અયં ચેતના, ઇદં ચિત્ત'ન્તિ. 'ઓપમ્મં, ભન્તે, કરોહી'તિ. 'યથા, મહારાજ, કોચિદેવ પુરિસો નાવાય સમુદ્દં અજ્ઝોગાહેત્વા હત્થપુટેન ઉદકં ગહેત્વા જિવ્હાય સાયિત્વા જાનેય્ય નુ ખો, મહારાજ, સો પુરિસો – ઇદં ગઙ્ગાય ઉદકં, ઇદં યમુનાય ઉદકં, ઇદં અચિરવતિયા ઉદકં, ઇદં સરભુયા ઉદકં, ઇદં મહિયા ઉદક'ન્તિ? 'દુક્કરં, ભન્તે, જાનિતુ'ન્તિ. 'તતો દુક્કરતરં ખો, મહારાજ, ભગવતા કતં યં ઇમેસં અરૂપીનં ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં...પે॰... ઇદં ચિત્ત'''ન્તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૭.૧૬).

૭. વિતક્કનિદ્દેસે તક્કનવસેન **તક્કો**. તસ્સ તિત્તકં તક્કેસિ કુમ્ભં તક્કેસિ સકટં તક્કેસિ યોજનં તક્કેસિ અડ્ઢયોજનં તક્કેસીતિ એવં તક્કનવસેન પવત્તિ વેદિતબ્બા. ઇદં તક્કસ્સ સભાવપદં. વિતક્કનવસેન **વિતક્કો**. બલવતરતક્કસ્સેતં નામં. સુટ્ઠુ કપ્પનવસેન **સઙ્કપ્પો**. એકગ્ગં ચિત્તં આરમ્મણે અપ્પેતીતિ **અપ્પના**. દુતિયપદં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં . બલવતરા વા અપ્પના **બ્યપ્પના**. આરમ્મણે ચિત્તં અભિનિરોપેતિ પતિટ્ઠાપેતીતિ **ચેતસો અભિનિરોપના**. યાથાવતાય નિય્યાનિકતાય ચ કુસલભાવપ્પત્તો પસત્થો સઙ્કપ્પોતિ **સમ્માસઙ્કપ્પો**.

૮. વિચારનિદ્દેસે આરમ્મણે ચરણકવસેન **ચારો**. ઇદમસ્સ સભાવપદં. વિચરણવસેન **વિચારો** . અનુગન્ત્વા વિચરણવસેન **અનુવિચારો**. ઉપગન્ત્વા વિચરણવસેન **ઉપવિચારો**તિ. ઉપસગ્ગવસેન વા પદાનિ વડ્ઢિતાનિ.

આરમ્મણે ચિત્તં, સરં વિય જિયાય, અનુસન્દહિત્વા ઠપનતો ચિત્તસ્સ **અનુસન્ધાનતા**. આરમ્મણં અનુપેક્ખમાનો વિય તિટ્ઠતીતિ **અનુપેક્ખનતા**. વિચરણવસેન વા ઉપેક્ખનતા અનુપેક્ખનતા.

૯. પીતિનિદ્દેસે **પીતી**તિ સભાવપદં. પમુદિતસ્સ ભાવો **પામોજ્જં**. આમોદનાકારો **આમોદના**. પમોદનાકારો **પમોદના**. યથા વા ભેસજ્જાનં વા તેલાનં વા ઉણ્હોદકસીતોદકાનં વા એકતોકરણં મોદનાતિ વુચ્ચતિ, એવમયમ્પિ પીતિ ધમ્માનં એકતોકરણેન મોદના. ઉપસગ્ગવસેન પન મણ્ડેત્વા આમોદના પમોદનાતિ વુત્તા. હાસેતીતિ **હાસો**. પહાસેતીતિ **પહાસો**. હટ્ઠપહટ્ઠાકારાનમેતં અધિવચનં. વિત્તીતિ વિત્તં; ધનસ્સેતં નામં. અયં પન સોમનસ્સપચ્ચયત્તા વિત્તિસરિક્ખતાય **વિત્તિ**. યથા હિ ધનિનો ધનં પટિચ્ચ સોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, એવં પીતિમતોપિ પીતિં પટિચ્ચ સોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા વિત્તીતિ વુત્તા. તુટ્ઠિસભાવસણ્ઠિતાય પીતિયા એતં નામં. પીતિમા પન પુગ્ગલો કાયચિત્તાનં ઉગ્ગતત્તા અબ્ભુગ્ગતત્તા ઉદગ્ગોતિ વુચ્ચતિ . ઉદગ્ગસ્સ ભાવો **ઓદગ્યં**. અત્તનો મનતા **અત્તમનતા**. અનભિરદ્ધસ્સ હિ મનો દુક્ખપદટ્ઠાનત્તા અત્તનો મનો નામ ન હોતિ, અભિરદ્ધસ્સ પન સુખપદટ્ઠાનત્તા અત્તનો મનો નામ હોતિ. ઇતિ અત્તનો મનતા અત્તમનતા, સકમનતા. સકમનસ્સ ભાવોતિ અત્થો. સા પન યસ્મા ન અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ અત્તનો મનતા, ચિત્તસ્સેવ પનેસો ભાવો, ચેતસિકો ધમ્મો, તસ્મા **અત્તમનતા ચિત્તસ્સા**તિ વુત્તા.

૧૧. એકગ્ગતાનિદ્દેસે અચલભાવેન આરમ્મણે તિટ્ઠતીતિ **ઠિતિ**. પરતો પદદ્વયં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં. અપિચ સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણમ્હિ સમ્પિણ્ડેત્વા તિટ્ઠતીતિ **સણ્ઠિતિ**. આરમ્મણં ઓગાહેત્વા અનુપવિસિત્વા તિટ્ઠતીતિ **અવટ્ઠિતિ**. કુસલપક્ખસ્મિઞ્હિ ચત્તારો ધમ્મા આરમ્મણં ઓગાહન્તિ – સદ્ધા સતિ સમાધિ પઞ્ઞાતિ. તેનેવ સદ્ધા ઓકપ્પનાતિ વુત્તા, સતિ અપિલાપનતાતિ, સમાધિ અવટ્ઠિતીતિ, પઞ્ઞા પરિયોગાહનાતિ. અકુસલપક્ખે પન તયો ધમ્મા આરમ્મણં ઓગાહન્તિ – તણ્હા દિટ્ઠિ અવિજ્જાતિ. તેનેવ તે ઓઘાતિ વુત્તા. ચિત્તેકગ્ગતા પનેત્થ ન બલવતી હોતિ. યથા હિ રજુટ્ઠાનટ્ઠાને ઉદકેન સિઞ્ચિત્વા સમ્મટ્ઠે થોકમેવ કાલં રજો સન્નિસીદતિ, સુક્ખન્તે સુક્ખન્તે પુન પકતિભાવેન વુટ્ઠાતિ, એવમેવ અકુસલપક્ખે ચિત્તેકગ્ગતા ન બલવતી હોતિ. યથા પન તસ્મિં ઠાને ઘટેહિ ઉદકં આસિઞ્ચિત્વા કુદાલેન ખનિત્વા આકોટનમદ્દનઘટ્ટનાનિ કત્વા ઉપલિત્તે આદાસે વિય છાયા પઞ્ઞાયતિ, વસ્સસતાતિક્કમેપિ તંમુહુત્તકતં વિય હોતિ, એવમેવ કુસલપક્ખે ચિત્તેકગ્ગતા બલવતી હોતિ.

ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાવસેન પવત્તસ્સ વિસાહારસ્સ પટિપક્ખતો **અવિસાહારો**. ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાવસેનેવ ગચ્છન્તં ચિત્તં વિક્ખિપતિ નામ. અયં પન તથાવિધો વિક્ખેપો ન હોતીતિ **અવિક્ખેપો**. ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાવસેનેવ ચ ચિત્તં વિસાહટં નામ હોતિ, ઇતો ચિતો ચ હરીયતિ. અયં પન એવં અવિસાહટસ્સ માનસસ્સ ભાવોતિ **અવિસાહટમાનસતા**.

સમથોતિ તિવિધો સમથો – ચિત્તસમથો, અધિકરણસમથો, સબ્બસઙ્ખારસમથોતિ. તત્થ અટ્ઠસુ સમાપત્તીસુ ચિત્તેકગ્ગતા ચિત્તસમથો નામ. તઞ્હિ આગમ્મ ચિત્તચલનં ચિત્તવિપ્ફન્દિતં સમ્મતિ વૂપસમ્મતિ, તસ્મા સો **ચિત્તસમથો**તિ વુચ્ચતિ. સમ્મુખાવિનયાદિસત્તવિધો સમથો અધિકરણસમથો નામ. તઞ્હિ આગમ્મ તાનિ તાનિ અધિકરણાનિ સમ્મન્તિ વૂપસમ્મન્તિ, તસ્મા સો **અધિકરણસમથો**તિ વુચ્ચતિ. યસ્મા પન સબ્બે સઙ્ખારા નિબ્બાનં આગમ્મ સમ્મન્તિ વૂપસમ્મન્તિ, તસ્મા તં **સબ્બસઙ્ખારસમથો**તિ વુચ્ચતિ. ઇમસ્મિં અત્થે ચિત્તસમથો અધિપ્પેતો. સમાધિલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સમાધિન્દ્રિયં**. ઉદ્ધચ્ચે ન કમ્પતીતિ **સમાધિબલં**. **સમ્માસમાધી**તિ યાથાવસમાધિ નિય્યાનિકસમાધિ કુસલસમાધિ.

૧૨. સદ્ધિન્દ્રિયનિદ્દેસે બુદ્ધાદિગુણાનં સદ્દહનવસેન **સદ્ધા**. બુદ્ધાદીનિ વા રતનાનિ સદ્દહતિ પત્તિયાયતીતિ સદ્ધા. **સદ્દહના**તિ સદ્દહનાકારો. બુદ્ધાદીનં ગુણે ઓગાહતિ, ભિન્દિત્વા વિય અનુપવિસતીતિ **ઓકપ્પના**. બુદ્ધાદીનં ગુણેસુ એતાય સત્તા અતિવિય પસીદન્તિ, સયં વા અભિપ્પસીદતીતિ **અભિપ્પસાદો**. ઇદાનિ યસ્મા સદ્ધિન્દ્રિયાદીનં સમાસપદાનં વસેન અઞ્ઞસ્મિં પરિયાયે આરદ્ધે આદિપદં ગહેત્વાવ પદભાજનં કરીયતિ – અયં અભિધમ્મે ધમ્મતા – તસ્મા પુન **સદ્ધા**તિ વુત્તં. યથા વા ઇત્થિયા ઇન્દ્રિયં ઇત્થિન્દ્રિયં, ન તથા ઇદં. ઇદં પન સદ્ધાવ ઇન્દ્રિયં સદ્ધિન્દ્રિયન્તિ. એવં સમાનાધિકરણભાવઞાપનત્થમ્પિ પુન સદ્ધાતિ વુત્તં. એવં સબ્બપદનિદ્દેસેસુ આદિપદસ્સ પુન વચને પયોજનં વેદિતબ્બં. અધિમોક્ખલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સદ્ધિન્દ્રિયં**. અસદ્ધિયે ન કમ્પતીતિ **સદ્ધાબલં**.

૧૩. વીરિયિન્દ્રિયનિદ્દેસે **ચેતસિકો**તિ ઇદં વીરિયસ્સ નિયમતો ચેતસિકભાવદીપનત્થં વુત્તં. ઇદઞ્હિ વીરિયં ‘‘યદપિ, ભિક્ખવે, કાયિકં વીરિયં તદપિ વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, યદપિ ચેતસિકં વીરિયં તદપિ વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિ. ઇતિહિદં ઉદ્દેસં ગચ્છતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૩) એવમાદીસુ સુત્તેસુ ચઙ્કમાદીનિ કરોન્તસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ‘કાયિક’ન્તિ વુચ્ચમાનમ્પિ કાયવિઞ્ઞાણં વિય કાયિકં નામ નત્થિ, ચેતસિકમેવ પનેતન્તિ દસ્સેતું ‘ચેતસિકો’તિ વુત્તં. **વીરિયારમ્ભો**તિ વીરિયસઙ્ખાતો આરમ્ભો. ઇમિના સેસારમ્ભે પટિક્ખિપતિ. અયઞ્હિ ‘આરમ્ભ’-સદ્દો કમ્મે આપત્તિયં કિરિયાયં વીરિયે હિંસાય વિકોપનેતિ અનેકેસુ અત્થેસુ આગતો.

> ‘‘યંકિઞ્ચિ દુક્ખં સમ્ભોતિ, સબ્બં આરમ્ભપચ્ચયા;
> આરમ્ભાનં નિરોધેન, નત્થિ દુક્ખસ્સ સમ્ભવો’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૭૪૯);

એત્થ હિ કમ્મં ‘આરમ્ભો’તિ આગતં. ‘‘આરમ્ભતિ ચ વિપ્પટિસારી ચ હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧૪૨; પુ॰ પ॰ ૧૯૧) એત્થ આપત્તિ. ‘‘મહાયઞ્ઞા મહારમ્ભા ન તે હોન્તિ મહપ્ફલા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૯; સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૦) એત્થ યૂપુસ્સાપનાદિકિરિયા. ‘‘આરમ્ભથ નિક્કમથ યુઞ્જથ બુદ્ધસાસને’’તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૫) એત્થ વીરિયં. ‘‘સમણં ગોતમં ઉદ્દિસ્સ પાણં આરભન્તી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૫૧-૫૨) એત્થ હિંસા. ‘‘બીજગામભૂતગામસમારમ્ભા પટિવિરતો હોતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૦; મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૩) એત્થ છેદનભઞ્જનાદિકં વિકોપનં. ઇધ પન વીરિયમેવ અધિપ્પેતં. તેનાહ – ‘વીરિયારમ્ભોતિ વીરિયસઙ્ખાતો આરમ્ભો’તિ. વીરિયઞ્હિ આરમ્ભનકવસેન આરમ્ભોતિ વુચ્ચતિ. ઇદમસ્સ સભાવપદં. કોસજ્જતો નિક્ખમનવસેન **નિક્કમો**. પરં પરં ઠાનં અક્કમનવસેન **પરક્કમો**. ઉગ્ગન્ત્વા યમનવસેન **ઉય્યામો**. બ્યાયમનવસેન **વાયામો**. ઉસ્સાહનવસેન **ઉસ્સાહો**. અધિમત્તુસ્સાહનવસેન **ઉસ્સોળ્હી**. થિરભાવટ્ઠેન **થામો**. ચિત્તચેતસિકાનં ધારણવસેન અવિચ્છેદતો વા પવત્તનવસેન કુસલસન્તાનં ધારેતીતિ **ધિતિ**.

અપરો નયો – નિક્કમો ચેસો કામાનં પનુદનાય, પરક્કમો ચેસો બન્ધનચ્છેદાય, ઉય્યામો ચેસો ઓઘનિત્થરણાય, વાયામો ચેસો પારઙ્ગમનટ્ઠેન, ઉસ્સાહો ચેસો પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન, ઉસ્સોળ્હી ચેસો અધિમત્તટ્ઠેન, થામો ચેસો પલિઘુગ્ઘાટનતાય, ધિતિ ચેસો અવટ્ઠિતિકારિતાયાતિ.

‘‘કામં તચો ચ ન્હારુ ચ અટ્ઠિ ચ અવસિસ્સતૂ’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૪; સં॰ નિ॰ ૨.૨૨, ૨૩૭; અ॰ નિ॰ ૨.૫; મહાનિ॰ ૧૯૬; ચૂળનિ॰ ખગ્ગવિસાણસુત્તનિદ્દેસ ૧૫૪) એવં પવત્તિકાલે અસિથિલપરક્કમવસેન **અસિથિલપરક્કમતા**; થિરપરક્કમો, દળ્હપરક્કમોતિ અત્થો. યસ્મા પનેતં વીરિયં કુસલકમ્મકરણટ્ઠાને છન્દં ન નિક્ખિપતિ, ધુરં ન નિક્ખિપતિ, ન ઓતારેતિ, ન વિસ્સજ્જેતિ, અનોસક્કિતમાનસતં આવહતિ, તસ્મા **અનિક્ખિત્તછન્દતા અનિક્ખિત્તધુરતા**તિ વુત્તં. યથા પન તજ્જાતિકે ઉદકસમ્ભિન્નટ્ઠાને ધુરવાહગોણં ગણ્હથાતિ

વદન્તિ , સો જણ્ણુના ભૂમિં ઉપ્પીળેત્વાપિ ધુરં વહતિ, ભૂમિયં પતિતું ન દેતિ, એવમેવ વીરિયં કુસલકમ્મકરણટ્ઠાને ધુરં ઉક્ખિપતિ પગ્ગણ્હાતિ, તસ્મા **ધુરસમ્પગ્ગાહો**તિ વુત્તં. પગ્ગહલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **વીરિયિન્દ્રિયં**. કોસજ્જે ન કમ્પતીતિ **વીરિયબલં**. યાથાવનિય્યાનિકકુસલવાયામતાય **સમ્માવાયામો**.

૧૪. સતિન્દ્રિયનિદ્દેસે સરણકવસેન **સતિ**. ઇદં સતિયા સભાવપદં. પુનપ્પુનં સરણતો અનુસ્સરણવસેન **અનુસ્સતિ**. અભિમુખં ગન્ત્વા વિય સરણતો પટિસરણવસેન **પટિસ્સતિ**. ઉપસગ્ગવસેન વા વડ્ઢિતમત્તમેતં. સરણાકારો **સરણતા**. યસ્મા પન સરણતાતિ તિણ્ણં સરણાનમ્પિ નામં, તસ્મા તં પટિસેધેતું પુન સતિગ્ગહણં કતં. સતિસઙ્ખાતા સરણતાતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. સુતપરિયત્તસ્સ ધારણભાવતો **ધારણતા**. અનુપવિસનસઙ્ખાતેન ઓગાહનટ્ઠેન અપિલાપનભાવો **અપિલાપનતા**. યથા હિ લાબુકટાહાદીનિ ઉદકે પ્લવન્તિ, ન અનુપવિસન્તિ, ન તથા આરમ્મણે સતિ. આરમ્મણઞ્હેસા અનુપવિસતિ, તસ્મા **અપિલાપનતા**તિ વુત્તા. ચિરકતચિરભાસિતાનં અસમ્મુસ્સનભાવતો **અસમ્મુસ્સનતા**. ઉપટ્ઠાનલક્ખણે જોતનલક્ખણે ચ ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. સતિસઙ્ખાતં ઇન્દ્રિયં **સતિન્દ્રિયં**. પમાદે ન કમ્પતીતિ **સતિબલં**. યાથાવસતિ નિય્યાનિકસતિ કુસલસતીતિ **સમ્માસતિ**.

૧૬. પઞ્ઞિન્દ્રિયનિદ્દેસે તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ પાકટકરણસઙ્ખાતેન પઞ્ઞાપનટ્ઠેન **પઞ્ઞા**. તેન તેન વા અનિચ્ચાદિના પકારેન ધમ્મે જાનાતીતિપિ પઞ્ઞા. ઇદમસ્સા સભાવપદં. પજાનનાકારો **પજાનના**. અનિચ્ચાદીનિ વિચિનાતીતિ **વિચયો**. **પવિચયો**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં . ચતુસચ્ચધમ્મે વિચિનાતીતિ **ધમ્મવિચયો**. અનિચ્ચાદીનં સલ્લક્ખણવસેન **સલ્લક્ખણા**. સાયેવ પુન ઉપસગ્ગનાનત્તેન **ઉપલક્ખણા પચ્ચુપલક્ખણા**તિ વુત્તા. પણ્ડિતસ્સ ભાવો **પણ્ડિચ્ચં**. કુસલસ્સ ભાવો **કોસલ્લં**. નિપુણસ્સ ભાવો **નેપુઞ્ઞં**. અનિચ્ચાદીનં વિભાવનવસેન **વેભબ્યા**. અનિચ્ચાદીનં ચિન્તનકવસેન **ચિન્તા**. યસ્સ વા ઉપ્પજ્જતિ તં અનિચ્ચાદીનિ ચિન્તાપેતીતિપિ ચિન્તા. અનિચ્ચાદીનિ ઉપપરિક્ખતીતિ **ઉપપરિક્ખા**. **ભૂરી**તિ પથવિયા નામં. અયમ્પિ સણ્હટ્ઠેન વિત્થટટ્ઠેન ચ ભૂરી વિયાતિ **ભૂરી**. તેન વુત્તં – ‘‘ભૂરી વુચ્ચતિ પથવી . તાય પથવીસમાય વિત્થટાય વિપુલાય પઞ્ઞાય સમન્નાગતોતિ ભૂરિપઞ્ઞોતિ (મહાનિ॰ ૨૭). અપિચ પઞ્ઞાય એતં અધિવચનં ભૂરી’’તિ. ભૂતે અત્થે રમતીતિપિ ભૂરી. અસનિ વિય સિલુચ્ચયે કિલેસે મેધતિ હિંસતીતિ **મેધા**. ખિપ્પં ગહણધારણટ્ઠેન વા **મેધા**. યસ્સ ઉપ્પજ્જતિ તં અત્તહિતપટિપત્તિયં સમ્પયુત્તધમ્મે ચ યાથાવલક્ખણપટિવેધે પરિનેતીતિ **પરિણાયિકા**. અનિચ્ચાદિવસેન ધમ્મે વિપસ્સતીતિ **વિપસ્સના**. સમ્મા પકારેહિ અનિચ્ચાદીનિ જાનાતીતિ **સમ્પજઞ્ઞં**. ઉપ્પથપટિપન્ને સિન્ધવે વીથિઆરોપનત્થં પતોદો વિય ઉપ્પથે ધાવનકં કૂટચિત્તં વીથિઆરોપનત્થં વિજ્ઝતીતિ પતોદો વિય **પતોદો**. દસ્સનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ ઇન્દ્રિયં. પઞ્ઞાસઙ્ખાતં ઇન્દ્રિયં **પઞ્ઞિન્દ્રિયં**. અવિજ્જાય ન કમ્પતીતિ **પઞ્ઞાબલં**. કિલેસચ્છેદનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ સત્થં **પઞ્ઞાસત્થં**. અચ્ચુગ્ગતટ્ઠેન પઞ્ઞાવ પાસાદો **પઞ્ઞાપાસાદો**.

આલોકનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ આલોકો **પઞ્ઞાઆલોકો**. ઓભાસનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ ઓભાસો **પઞ્ઞાઓભાસો**. પજ્જોતનટ્ઠેન પઞ્ઞાવ પજ્જોતો **પઞ્ઞાપજ્જોતો**. પઞ્ઞવતો હિ એકપલ્લઙ્કેન નિસિન્નસ્સ દસસહસ્સિલોકધાતુ એકાલોકા એકોભાસા એકપજ્જોતા હોતિ, તેનેતં વુત્તં. ઇમેસુ પન તીસુ પદેસુ એકપદેનપિ એતસ્મિં અત્થે સિદ્ધે, યાનિ પનેતાનિ ‘‘ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, આલોકા. કતમે ચત્તારો? ચન્દાલોકો સૂરિયાલોકો અગ્યાલોકો પઞ્ઞાલોકો. ઇમે ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારો આલોકા. એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, ઇમેસં ચતુન્નં આલોકાનં યદિદં પઞ્ઞાલોકો’’. તથા ‘‘ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, ઓભાસા…પે॰… ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, પજ્જોતા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૪૪) સત્તાનં અજ્ઝાસયવસેન સુત્તાનિ દેસિતાનિ, તદનુરૂપેનેવ ઇધાપિ દેસના કતા. અત્થો હિ અનેકેહિ આકારેહિ વિભજ્જમાનો સુવિભત્તો હોતિ. અઞ્ઞથા ચ અઞ્ઞો બુજ્ઝતિ, અઞ્ઞથા ચ અઞ્ઞોતિ.

રતિકરણટ્ઠેન પન રતિદાયકટ્ઠેન રતિજનકટ્ઠેન ચિત્તીકતટ્ઠેન દુલ્લભપાતુભાવટ્ઠેન અતુલટ્ઠેન અનોમસત્તપરિભોગટ્ઠેન ચ પઞ્ઞાવ રતનં **પઞ્ઞારતનં**. ન તેન સત્તા મુય્હન્તિ, સયં વા આરમ્મણે ન મુય્હતીતિ **અમોહો**. **ધમ્મવિચયપદં** વુત્તત્થમેવ. કસ્મા પનેતં પુન વુત્તન્તિ? અમોહસ્સ મોહપટિપક્ખભાવદીપનત્થં . તેનેતં દીપેતિ – ય્વાયં અમોહો સો ન કેવલં મોહતો અઞ્ઞો ધમ્મો, મોહસ્સ પન પટિપક્ખો, ધમ્મવિચયસઙ્ખાતો અમોહો નામ ઇધ અધિપ્પેતોતિ. **સમ્માદિટ્ઠી**તિ યાથાવનિય્યાનિકકુસલદિટ્ઠિ.

૧૯. જીવિતિન્દ્રિયનિદ્દેસે **યો તેસં અરૂપીનં ધમ્માનં આયૂ**તિ તેસં સમ્પયુત્તકાનં અરૂપધમ્માનં યો આયાપનટ્ઠેન આયુ, તસ્મિઞ્હિ સતિ અરૂપધમ્મા અયન્તિ ગચ્છન્તિ પવત્તન્તિ, તસ્મા આયૂતિ વુચ્ચતિ. ઇદમસ્સ સભાવપદં. યસ્મા પનેતે ધમ્મા આયુસ્મિંયેવ સતિ તિટ્ઠન્તિ યપેન્તિ યાપેન્તિ ઇરિયન્તિ વત્તન્તિ પાલયન્તિ, તસ્મા **ઠિતી**તિઆદીનિ વુત્તાનિ. વચનત્થો પનેત્થ – એતાય તિટ્ઠન્તીતિ **ઠિતિ**. યપેન્તીતિ **યપના**. તથા **યાપના**. એવં બુજ્ઝન્તાનં પન વસેન પુરિમપદે રસ્સત્તં કતં. એતાય ઇરિયન્તીતિ **ઇરિયના**. વત્તન્તીતિ **વત્તના**. પાલયન્તીતિ **પાલના**. જીવન્તિ એતેનાતિ **જીવિતં**. અનુપાલનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **જીવિતિન્દ્રિયં**.

૩૦. હિરિબલનિદ્દેસે **યં તસ્મિં સમયે**તિ યેન ધમ્મેન તસ્મિં સમયે. લિઙ્ગવિપલ્લાસં વા કત્વા યો ધમ્મો તસ્મિં સમયેતિપિ અત્થો વેદિતબ્બો. **હિરિયિતબ્બેના**તિ ઉપયોગત્થે કરણવચનં. હિરિયિતબ્બયુત્તકં કાયદુચ્ચરિતાદિધમ્મં હિરિયતિ જિગુચ્છતીતિ અત્થો. **પાપકાનન્તિ** લામકાનં. **અકુસલાનં ધમ્માનન્તિ** અકોસલ્લસમ્ભૂતાનં ધમ્માનં. **સમાપત્તિયા**તિ ઇદમ્પિ ઉપયોગત્થે કરણવચનં. તેસં ધમ્માનં સમાપત્તિં પટિલાભં સમઙ્ગીભાવં હિરિયતિ જિગુચ્છતીતિ અત્થો.

૩૧. ઓત્તપ્પબલનિદ્દેસે **ઓત્તપ્પિતબ્બેના**તિ હેત્વત્થે કરણવચનં. ઓત્તપ્પિતબ્બયુત્તકેન ઓત્તપ્પસ્સ હેતુભૂતેન કાયદુચ્ચરિતાદિના વુત્તપ્પકારાય ચ સમાપત્તિયા ઓત્તપ્પસ્સ હેતુભૂતાય ઓત્તપ્પતિ, ભાયતીતિ અત્થો.

૩૨. અલોભનિદ્દેસે અલુબ્ભનકવસેન **અલોભો**. ન લુબ્ભતીતિપિ અલોભો. ઇદમસ્સ સભાવપદં. **અલુબ્ભના**તિ અલુબ્ભનાકારો. લોભસમઙ્ગી પુગ્ગલો લુબ્ભિતો નામ. ન લુબ્ભિતો અલુબ્ભિતો . અલુબ્ભિતસ્સ ભાવો **અલુબ્ભિતત્તં**. સારાગપટિપક્ખતો ન સારાગોતિ **અસારાગો**. **અસારજ્જના**તિ અસારજ્જનાકારો. અસારજ્જિતસ્સ ભાવો **અસારજ્જિતત્તં**. ન અભિજ્ઝાયતીતિ **અનભિજ્ઝા**. **અલોભો કુસલમૂલન્તિ** અલોભસઙ્ખાતં કુસલમૂલં. અલોભો હિ કુસલાનં ધમ્માનં મૂલં પચ્ચયટ્ઠેનાતિ કુસલમૂલં. કુસલઞ્ચ તં પચ્ચયટ્ઠેન મૂલઞ્ચાતિપિ કુસલમૂલં.

૩૩. અદોસનિદ્દેસે અદુસ્સનકવસેન **અદોસો**. ન દુસ્સતીતિપિ અદોસો. ઇદમસ્સ સભાવપદં. **અદુસ્સના**તિ અદુસ્સનાકારો. અદુસ્સિતસ્સ ભાવો **અદુસ્સિતત્તં**. બ્યાપાદપટિપક્ખતો ન બ્યાપાદોતિ **અબ્યાપાદો**. કોધદુક્ખપટિપક્ખતો ન બ્યાપજ્જોતિ **અબ્યાપજ્જો**. અદોસસઙ્ખાતં કુસલમૂલં **અદોસો કુસલમૂલં**. તં વુત્તત્થમેવ.

૪૦-૪૧. કાયપસ્સદ્ધિનિદ્દેસાદીસુ યસ્મા કાયોતિ તયો ખન્ધા અધિપ્પેતા, તસ્મા **વેદનાક્ખન્ધસ્સા**તિઆદિ વુત્તં. પસ્સમ્ભન્તિ એતાય તે ધમ્મા, વિગતદરથા ભવન્તિ, સમસ્સાસપ્પત્તાતિ **પસ્સદ્ધિ**. દુતિયપદં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં. **પસ્સમ્ભના**તિ પસ્સમ્ભનાકારો. દુતિયપદં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં. પસ્સદ્ધિસમઙ્ગિતાય પટિપ્પસ્સમ્ભિતસ્સ ખન્ધત્તયસ્સ ભાવો **પટિપ્પસ્સમ્ભિતત્તં**. સબ્બપદેહિપિ તિણ્ણં ખન્ધાનં કિલેસદરથપટિપ્પસ્સદ્ધિ એવ કથિતા. દુતિયનયેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ દરથપટિપ્પસ્સદ્ધિ કથિતા.

૪૨-૪૩. લહુતાતિ લહુતાકારો. **લહુપરિણામતા**તિ લહુપરિણામો એતેસં ધમ્માનન્તિ લહુપરિણામા; તેસં ભાવો લહુપરિણામતા; સીઘં સીઘં પરિવત્તનસમત્થતાતિ વુત્તં હોતિ. **અદન્ધનતા**તિ ગરુભાવપટિક્ખેપવચનમેતં; અભારિયતાતિ અત્થો. **અવિત્થનતા**તિ માનાદિકિલેસભારસ્સ અભાવેન અથદ્ધતા. એવં પઠમેન તિણ્ણં ખન્ધાનં લહુતાકારો કથિતો. દુતિયેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ લહુતાકારો કથિતો.

૪૪-૪૫. મુદુતાતિ મુદુભાવો. **મદ્દવતા**તિ મદ્દવં વુચ્ચતિ સિનિદ્ધં, મટ્ઠં; મદ્દવસ્સ ભાવો મદ્દવતા. **અકક્ખળતા**તિ અકક્ખળભાવો. **અકથિનતા**તિ અકથિનભાવો. ઇધાપિ પુરિમનયેન તિણ્ણં ખન્ધાનં, પચ્છિમનયેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ મુદુતાકારોવ કથિતો.

૪૬-૪૭. કમ્મઞ્ઞતાતિ કમ્મનિ સાધુતા; કુસલકિરિયાય વિનિયોગક્ખમતાતિ અત્થો. સેસપદદ્વયં બ્યઞ્જનવસેન વડ્ઢિતં. પદદ્વયેનાપિ હિ પુરિમનયેન તિણ્ણં ખન્ધાનં, પચ્છિમનયેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ કમ્મનિયાકારોવ કથિતો.

૪૮-૪૯. પગુણતાતિ પગુણભાવો, અનાતુરતા નિગ્ગિલાનતાતિ અત્થો. સેસપદદ્વયં બ્યઞ્જનવસેન વડ્ઢિતં. ઇધાપિ પુરિમનયેન તિણ્ણં ખન્ધાનં, પચ્છિમનયેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ નિગ્ગિલાનાકારોવ કથિતો.

૫૦-૫૧. ઉજુકતાતિ ઉજુકભાવો, ઉજુકેનાકારેન પવત્તનતાતિ અત્થો. ઉજુકસ્સ ખન્ધત્તયસ્સ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ ચ ભાવો ઉજુકતા. **અજિમ્હતા**તિ ગોમુત્તવઙ્કભાવપટિક્ખેપો. **અવઙ્કતા**તિ ચન્દલેખાવઙ્કભાવપટિક્ખેપો. **અકુટિલતા**તિ નઙ્ગલકોટિવઙ્કભાવપટિક્ખેપો.

યો હિ પાપં કત્વાવ ‘ન કરોમી’તિ ભાસતિ, સો ગન્ત્વા પચ્ચોસક્કનતાય ‘ગોમુત્તવઙ્કો’ નામ હોતિ. યો પાપં કરોન્તોવ ‘ભાયામહં પાપસ્સા’તિ ભાસતિ, સો યેભુય્યેન કુટિલતાય ‘ચન્દલેખાવઙ્કો’ નામ હોતિ. યો પાપં કરોન્તોવ ‘કો પાપસ્સ ન ભાયેય્યા’તિ ભાસતિ, સો નાતિકુટિલતાય ‘નઙ્ગલકોટિવઙ્કો’ નામ હોતિ. યસ્સ વા તીણિપિ કમ્મદ્વારાનિ અસુદ્ધાનિ, સો ‘ગોમુત્તવઙ્કો’ નામ હોતિ. યસ્સ યાનિ કાનિચિ દ્વે, સો ‘ચન્દલેખાવઙ્કો’ નામ. યસ્સ યંકિઞ્ચિ એકં, સો ‘નઙ્ગલકોટિવઙ્કો નામ.

દીઘભાણકા પનાહુ – એકચ્ચો ભિક્ખુ સબ્બવયે એકવીસતિયા અનેસનાસુ, છસુ ચ અગોચરેસુ ચરતિ, અયં ‘ગોમુત્તવઙ્કો’ નામ. એકો પઠમવયે ચતુપારિસુદ્ધિસીલં પરિપૂરેતિ, લજ્જી કુક્કુચ્ચકો સિક્ખાકામો હોતિ, મજ્ઝિમવયપચ્છિમવયેસુ પુરિમસદિસો, અયં ‘ચન્દલેખાવઙ્કો’ નામ. એકો પઠમવયે મજ્ઝિમવયેપિ ચતુપારિસુદ્ધિસીલં પૂરેતિ, લજ્જી કુક્કુચ્ચકો સિક્ખાકામો હોતિ, પચ્છિમવયે પુરિમસદિસો. અયં ‘નઙ્ગલકોટિવઙ્કો’ નામ.

તસ્સ કિલેસવસેન એવં વઙ્કસ્સ પુગ્ગલસ્સ ભાવો જિમ્હતા વઙ્કતા કુટિલતાતિ વુચ્ચતિ. તાસં પટિક્ખેપવસેન અજિમ્હતાદિકા વુત્તા. ખન્ધાધિટ્ઠાનાવ દેસના કતા. ખન્ધાનઞ્હિ એતા અજિમ્હતાદિકા, નો પુગ્ગલસ્સાતિ. એવં સબ્બેહિપિ ઇમેહિ પદેહિ પુરિમનયેન તિણ્ણં ખન્ધાનં, પચ્છિમનયેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સાતિ અરૂપીનં ધમ્માનં નિક્કિલેસતાય ઉજુતાકારોવ કથિતોતિ વેદિતબ્બો.

ઇદાનિ ય્વાયં યેવાપનાતિ અપ્પનાવારો વુત્તો, તેન ધમ્મુદ્દેસવારે દસ્સિતાનં ‘યેવાપનકાનં’યેવ સઙ્ખેપતો નિદ્દેસો કથિતો હોતીતિ.

નિદ્દેસવારકથા નિટ્ઠિતા.

એત્તાવતા પુચ્છા સમયનિદ્દેસો ધમ્મુદ્દેસો અપ્પનાતિ ઉદ્દેસવારે ચતૂહિ પરિચ્છેદેહિ, પુચ્છા સમયનિદ્દેસો ધમ્મુદ્દેસો અપ્પનાતિ નિદ્દેસવારે ચતૂહિ પરિચ્છેદેહીતિ અટ્ઠપરિચ્છેદપટિમણ્ડિતો ધમ્મવવત્થાનવારો નિટ્ઠિતોવ હોતિ.

કોટ્ઠાસવારો

૫૮-૧૨૦. ઇદાનિ **તસ્મિં ખો પન સમયે ચત્તારો ખન્ધા હોન્તી**તિ સઙ્ગહવારો આરદ્ધો. સો ઉદ્દેસનિદ્દેસપટિનિદ્દેસાનં વસેન તિવિધો હોતિ. તત્થ ‘તસ્મિં ખો પન સમયે ચત્તારો ખન્ધા’તિ એવમાદિકો ઉદ્દેસો. કતમે તસ્મિં સમયે ચત્તારો ખન્ધા’તિઆદિકો નિદ્દેસો. કતમો તસ્મિં સમયે વેદનાક્ખન્ધોતિઆદિકો પટિનિદ્દેસોતિ વેદિતબ્બો.

તત્થ ઉદ્દેસવારે ચત્તારો ખન્ધાતિઆદયો તેવીસતિ કોટ્ઠાસા હોન્તિ. તેસં એવમત્થો વેદિતબ્બો – યસ્મિં સમયે કામાવચરં પઠમં મહાકુસલચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, યે તસ્મિં સમયે ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પન્ના, ઠપેત્વા યેવાપનકે, પાળિઆરુળ્હા અતિરેકપણ્ણાસધમ્મા, તે સબ્બેપિ સઙ્ગય્હમાના રાસટ્ઠેન ચત્તારોવ ખન્ધા હોન્તિ . હેટ્ઠા વુત્તેન આયતનટ્ઠેન દ્વે **આયતનાનિ** હોન્તિ. સભાવટ્ઠેન સુઞ્ઞતટ્ઠેન નિસ્સત્તટ્ઠેન દ્વેવ **ધાતુયો** હોન્તિ. પચ્ચયસઙ્ખાતેન આહારટ્ઠેન **તયો**વેત્થ ધમ્મા **આહારા** હોન્તિ. અવસેસા નો આહારા.

‘કિં પનેતે અઞ્ઞમઞ્ઞં વા તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ વા પચ્ચયા ન હોન્તી’તિ? ‘નો ન હોન્તિ. ઇમે પન તથા ચ હોન્તિ, અઞ્ઞથા ચાતિ સમાનેપિ પચ્ચયત્તે અતિરેકપચ્ચયા હોન્તિ, તસ્મા આહારાતિ વુત્તા. કથં? એતેસુ હિ ફસ્સાહારો, યેસં ધમ્માનં અવસેસા ચિત્તચેતસિકા પચ્ચયા હોન્તિ, તેસઞ્ચ પચ્ચયો હોતિ, તિસ્સો ચ વેદના આહરતિ. મનોસઞ્ચેતનાહારો તેસઞ્ચ પચ્ચયો હોતિ તયો ચ ભવે આહરતિ. વિઞ્ઞાણાહારો તેસઞ્ચ પચ્ચયો હોતિ પટિસન્ધિનામરૂપઞ્ચ આહરતી’તિ. ‘નનુ ચ સો વિપાકોવ ઇદં પન કુસલવિઞ્ઞાણ’ન્તિ? ‘કિઞ્ચાપિ કુસલવિઞ્ઞાણં, તંસરિક્ખતાય પન વિઞ્ઞાણાહારો’ત્વેવ વુત્તં. ઉપત્થમ્ભકટ્ઠેન વા ઇમે તયો આહારાતિ વુત્તા. ઇમે હિ સમ્પયુત્તધમ્માનં, કબળીકારાહારો વિય રૂપકાયસ્સ, ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયા હોન્તિ. તેનેવ વુત્તં – ‘‘અરૂપિનો આહારા સમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં આહારપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૫).

અપરો નયો – અજ્ઝત્તિકસન્તતિયા વિસેસપચ્ચયત્તા કબળીકારાહારો ચ ઇમે ચ તયો ધમ્મા આહારાતિ વુત્તા. વિસેસપચ્ચયો હિ કબળીકારાહારભક્ખાનં સત્તાનં રૂપકાયસ્સ કબળીકારો આહારો; નામકાયે વેદનાય ફસ્સો, વિઞ્ઞાણસ્સ મનોસઞ્ચેતના, નામરૂપસ્સ વિઞ્ઞાણં. યથાહ –

> ‘‘સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે, અયં કાયો આહારટ્ઠિતિકો, આહારં પટિચ્ચ તિટ્ઠતિ, અનાહારો નો તિટ્ઠતિ’’ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૮૩). તથા ફસ્સપચ્ચયા વેદના, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧).

અધિપતિયટ્ઠેન પન અટ્ઠેવ ધમ્મા ઇન્દ્રિયાનિ હોન્તિ, ન અવસેસા. તેન વુત્તં – અટ્ઠિન્દ્રિયાનિ હોન્તીતિ. ઉપનિજ્ઝાયનટ્ઠેન પઞ્ચેવ ધમ્મા ઝાનઙ્ગાનિ હોન્તિ. તેન વુત્તં – પઞ્ચઙ્ગિકં ઝાનં હોતીતિ.

નિય્યાનટ્ઠેન ચ હેત્વટ્ઠેન ચ પઞ્ચેવ ધમ્મા મગ્ગઙ્ગાનિ હોન્તિ. તેન વુત્તં – પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગો હોતીતિ. કિઞ્ચાપિ હિ અટ્ઠઙ્ગિકો અરિયમગ્ગો, લોકિયચિત્તે પન એકક્ખણે તિસ્સો વિરતિયો ન લબ્ભન્તિ, તસ્મા પઞ્ચઙ્ગિકોતિ વુત્તો. 'નનુ ચ "યથાગતમગ્ગોતિ ખો, ભિક્ખુ, અરિયસ્સેતં અટ્ઠઙ્ગિકસ્સ મગ્ગસ્સ અધિવચન"ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૫) ઇમસ્મિં સુત્તે 'યથેવ લોકુત્તરમગ્ગો અટ્ઠઙ્ગિકો, પુબ્બભાગવિપસ્સનામગ્ગોપિ તથેવ અટ્ઠઙ્ગિકો'તિ યથાગતવચનેન ઇમસ્સત્થસ્સ દીપિતત્તા, લોકિયમગ્ગેનાપિ અટ્ઠઙ્ગિકેન ભવિતબ્બન્તિ? ન ભવિતબ્બં . અયઞ્હિ સુત્તન્તિકદેસના નામ પરિયાયદેસના. તેનાહ – "પુબ્બેવ ખો પનસ્સ કાયકમ્મં વચીકમ્મં આજીવો સુપરિસુદ્ધો હોતી"તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩૧). અયં પન નિપ્પરિયાયદેસના. લોકિયચિત્તસ્મિઞ્હિ તિસ્સો વિરતિયો એકક્ખણે ન લબ્ભન્તિ, તસ્મા 'પઞ્ચઙ્ગિકો'વ વુત્તોતિ.

અકમ્પિયટ્ઠેન પન સત્તેવ ધમ્મા બલાનિ હોન્તિ. મૂલટ્ઠેન તયોવ ધમ્મા હેતૂ. ફુસનટ્ઠેન એકોવ ધમ્મો ફસ્સો. વેદયિતટ્ઠેન એકોવ ધમ્મો વેદના. સઞ્જાનનટ્ઠેન એકોવ ધમ્મો સઞ્ઞા. ચેતયનટ્ઠેન એકોવ ધમ્મો ચેતના. ચિત્તવિચિત્તટ્ઠેન એકોવ ધમ્મો ચિત્તં. રાસટ્ઠેન ચેવ વેદયિતટ્ઠેન ચ એકોવ ધમ્મો વેદનાક્ખન્ધો. રાસટ્ઠેન ચ સઞ્જાનનટ્ઠેન ચ એકોવ ધમ્મો સઞ્ઞાક્ખન્ધો. રાસટ્ઠેન ચ અભિસઙ્ખરણટ્ઠેન ચ એકોવ ધમ્મો સઙ્ખારક્ખન્ધો. રાસટ્ઠેન ચ ચિત્તવિચિત્તટ્ઠેન ચ એકોવ ધમ્મો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો. વિજાનનટ્ઠેન ચેવ હેટ્ઠા વુત્તઆયતનટ્ઠેન ચ એકમેવ મનાયતનં. વિજાનનટ્ઠેન ચ અધિપતિયટ્ઠેન ચ એકમેવ મનિન્દ્રિયં. વિજાનનટ્ઠેન ચ સભાવસુઞ્ઞતનિસ્સત્તટ્ઠેન ચ એકોવ ધમ્મો મનોવિઞ્ઞાણધાતુ નામ હોતિ, ન અવસેસા. ઠપેત્વા પન ચિત્તં, યથાવુત્તેન અત્થેન અવસેસા સબ્બેપિ ધમ્મા એકં ધમ્માયતનમેવ, એકા ચ ધમ્મધાતુયેવ હોતીતિ.

યે વા પન તસ્મિં સમયેતિ ઇમિના પન અપ્પનાવારેન ઇધાપિ હેટ્ઠા વુત્તા યેવાપનકાવ સઙ્ગહિતા. યથા ચ ઇધ એવં સબ્બત્થ . ઇતો પરઞ્હિ એત્તકમ્પિ ન વિચારયિસ્સામ. નિદ્દેસપટિનિદ્દેસવારેસુ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બોતિ.

સઙ્ગહવારો નિટ્ઠિતો.

કોટ્ઠાસવારોતિપિ એતસ્સેવ નામં.

સુઞ્ઞતવારો

૧૨૧-૧૪૫. ઇદાનિ **તસ્મિં ખો પન સમયે ધમ્મા હોન્તી**તિ સુઞ્ઞતવારો આરદ્ધો. સો ઉદ્દેસનિદ્દેસવસેન દ્વિધા વવત્થિતો. તત્થ ઉદ્દેસવારે '**ધમ્મા હોન્તી**'તિ ઇમિના સદ્ધિં ચતુવીસતિ કોટ્ઠાસા હોન્તિ. સબ્બકોટ્ઠાસેસુ ચ 'ચત્તારો દ્વે તયો'તિ ગણનપરિચ્છેદો ન વુત્તો. કસ્મા? સઙ્ગહવારે પરિચ્છિન્નત્તા. તત્થ પરિચ્છિન્નધમ્માયેવ હિ ઇધાપિ વુત્તા. ન હેત્થ સત્તો વા ભાવો વા અત્તા વા ઉપલબ્ભતિ. ધમ્માવ એતે ધમ્મમત્તા અસારા અપરિણાયકાતિ ઇમિસ્સા સુઞ્ઞતાય દીપનત્થં વુત્તા. તસ્મા એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો – યસ્મિં સમયે કામાવચરં પઠમં મહાકુસલચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં સમયે ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પન્ના અતિરેકપણ્ણાસધમ્મા સભાવટ્ઠેન ધમ્મા એવ હોન્તિ. ન અઞ્ઞો કોચિ સત્તો વા ભાવો વા પોસો વા પુગ્ગલો વા હોતીતિ. તથા રાસટ્ઠેન ખન્ધાવ હોન્તીતિ. એવં પુરિમનયેનેવ

સબ્બપદેસુ અત્થયોજના વેદિતબ્બા. યસ્મા પન ઞાનતો અઞ્ઞં ઞાનઙ્ગં, મગ્ગતો વા અઞ્ઞં મગ્ગઙ્ગં નત્થિ, તસ્મા ઇધ ‘**ઞાનં હોતિ, મગ્ગો હોતિ**’ ઇચ્ચેવ વુત્તં. ઉપનિજ્ઝાયનટ્ઠેન હિ ઞાનમેવ હેત્વટ્ઠેન મગ્ગોવ હોતિ. ન અઞ્ઞો કોચિ સત્તો વા ભાવો વાતિ. એવં સબ્બપદેસુ અત્થયોજના કાતબ્બા. નિદ્દેસવારો ઉત્તાનત્થોયેવાતિ.

સુઞ્ઞતવારો નિટ્ઠિતો.

નિટ્ઠિતા ચ તીહિ મહાવારેહિ મણ્ડેત્વા નિદ્દિટ્ઠસ્સ

પઠમચિત્તસ્સ અત્થવણ્ણના.

દુતિયચિત્તં

૧૪૬. ઇદાનિ દુતિયચિત્તાદીનિ દસ્સેતું પુન “**કતમે ધમ્મા**”તિઆદિ આરદ્ધં. તેસુ સબ્બેસુપિ પઠમચિત્તે વુત્તનયેનેવ તયો તયો મહાવારા વેદિતબ્બા. ન કેવલઞ્ચ મહાવારા એવ, પઠમચિત્તે વુત્તસદિસાનં સબ્બપદાનં અત્થોપિ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. ઇતો પરમ્પિ અપુબ્બપદવણ્ણનંયેવ કરિસ્સામ. ઇમસ્મિં તાવ દુતિયચિત્તનિદ્દેસે **સસઙ્ખારેના**તિ ઇદમેવ અપુબ્બં. તસ્સત્થો – સહ સઙ્ખારેનાતિ સસઙ્ખારો. તેન સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન સઉપાયેન પચ્ચયગણેનાતિ અત્થો. યેન હિ આરમ્મણાદિના પચ્ચયગણેન પઠમં મહાચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તેનેવ સપ્પયોગેન સઉપાયેન ઇદં ઉપ્પજ્જતિ.

તસ્સેવં ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા – ઇધેકચ્ચો ભિક્ખુ વિહારપચ્ચન્તે વસમાનો ચેતિયઙ્ગણસમ્મજ્જનવેલાય વા થેરુપટ્ઠાનવેલાય વા સમ્પત્તાય, ધમ્મસવનદિવસે વા સમ્પત્તે ‘મય્હં ગન્ત્વા પચ્ચાગચ્છતો અતિદૂરં ભવિસ્સતિ, ન ગમિસ્સામી’તિ ચિન્તેત્વા પુન ચિન્તેતિ – ‘ભિક્ખુસ્સ નામ ચેતિયઙ્ગણં વા થેરુપટ્ઠાનં વા ધમ્મસવનં વા અગન્તું અસારુપ્પં, ગમિસ્સામી’તિ ગચ્છતિ. તસ્સેવં અત્તનો પયોગેન વા, પરેન વા વત્તાદીનં અકરણે ચ આદીનવં કરણે ચ આનિસંસં દસ્સેત્વા ઓવદિયમાનસ્સ, નિગ્ગહવસેનેવ વા ‘એહિ, ઇદં કરોહી’તિ કારિયમાનસ્સ ઉપ્પન્નં કુસલચિત્તં સસઙ્ખારેન પચ્ચયગણેન ઉપ્પન્નં નામ હોતીતિ.

દુતિયચિત્તં.

તતિયચિત્તં

૧૪૭-૧૪૮. તતિયે ઞાણેન વિપ્પયુત્તન્તિ **ઞાણવિપ્પયુત્તં**. ઇદમ્પિ હિ આરમ્મણે હટ્ઠપહટ્ઠં હોતિ પરિચ્છિન્દકઞાણં પનેત્થ ન હોતિ. તસ્મા ઇદં દહરકુમારકાનં ભિક્ખું દિસ્વા ‘અયં થેરો મય્હ’ન્તિ વન્દનકાલે, તેનેવ નયેન ચેતિયવન્દનધમ્મસવનકાલાદીસુ ચ ઉપ્પજ્જતીતિ વેદિતબ્બં. પાળિયં પનેત્થ સત્તસુ ઠાનેસુ પઞ્ઞા પરિહાયતિ. સેસં પાકતિકમેવાતિ.

તતિયચિત્તં.

ચતુત્થચિત્તં

૧૪૯. ચતુત્થચિત્તેપિ એસેવ નયો. ઇદં પન સસઙ્ખારેનાતિ વચનતો યદા માતાપિતરો દહરકુમારકે સીસે ગહેત્વા ચેતિયાદીનિ વન્દાપેન્તિ તે ચ અનત્થિકા સમાનાપિ હટ્ઠપહટ્ઠાવ વન્દન્તિ. એવરૂપે કાલે લબ્ભતીતિ વેદિતબ્બં.

ચતુત્થચિત્તં.

પઞ્ચમચિત્તં

૧૫૦. પઞ્ચમે **ઉપેક્ખાસહગત**ન્તિ ઉપેક્ખાવેદનાય સમ્પયુત્તં . ઇદઞ્હિ આરમ્મણે મજ્ઝત્તં હોતિ. પરિચ્છિન્દકઞાણં પનેત્થ હોતિયેવ. પાળિયં પનેત્થ ઝાનચતુક્કે ઉપેક્ખા હોતીતિ ઇન્દ્રિયટ્ઠકે ઉપેક્ખિન્દ્રિયં હોતીતિ વત્વા સબ્બેસમ્પિ વેદનાદિપદાનં નિદ્દેસે સાતાસાતસુખદુક્ખપટિક્ખેપવસેન દેસનં કત્વા અદુક્ખમસુખવેદના કથિતા. તસ્સા મજ્ઝત્તલક્ખણે ઇન્દત્તકરણવસેન ઉપેક્ખિન્દ્રિયભાવો વેદિતબ્બો. પદપટિપાટિયા ચ એકસ્મિં ઠાને પીતિ પરિહીના. તસ્મા ચિત્તઙ્ગવસેન પાળિઆરુળ્હા પઞ્ચપણ્ણાસેવ ધમ્મા હોન્તિ. તેસં વસેન સબ્બકોટ્ઠાસેસુ સબ્બવારેસુ ચ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

પઞ્ચમચિત્તં.

છટ્ઠચિત્તાદિ

૧૫૬-૯. છટ્ઠસત્તમઅટ્ઠમાનિ દુતિયતતિયચતુત્થેસુ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. કેવલઞ્હિ ઇમેસુ વેદનાપરિવત્તનઞ્ચેવ પીતિપરિહાનઞ્ચ હોતિ. સેસં સદ્ધિં ઉપ્પત્તિનયેન તાદિસમેવ. કરુણામુદિતા પરિકમ્મકાલેપિ હિ ઇમેસં ઉપ્પત્તિ **મહાઅટ્ઠકથાયં** અનુઞ્ઞાતા એવ. ઇમાનિ અટ્ઠ કામાવચરકુસલચિત્તાનિ નામ.

પુઞ્ઞકિરિયવત્થાદિકથા

તાનિ સબ્બાનિપિ દસહિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂહિ દીપેતબ્બાનિ. કથં? દાનમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ, સીલમયં... ભાવનામયં... અપચિતિસહગતં... વેય્યાવચ્ચસહગતં... પત્તાનુપ્પદાનં... અબ્ભનુમોદનં... દેસનામયં... સવનમયં... દિટ્ઠિજુકમ્મં પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂતિ ઇમાનિ દસ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ નામ. તત્થ દાનમેવ દાનમયં. પુઞ્ઞકિરિયા ચ સા તેસં તેસં આનિસંસાનં વત્થુ ચાતિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ ચીવરાદીસુ ચતૂસુ પચ્ચયેસુ, રૂપાદીસુ વા છસુ આરમ્મણેસુ, અન્નાદીસુ વા દસસુ દાનવત્થૂસુ, તં તં દેન્તસ્સ તેસં તેસં ઉપ્પાદનતો પટ્ઠાય પુબ્બભાગે, પરિચ્ચાગકાલે, પચ્છા સોમનસ્સચિત્તેન અનુસ્સરણકાલે ચાતિ તીસુ કાલેસુ પવત્તા ચેતના ‘**દાનમયં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ’ નામ.

પઞ્ચસીલં અટ્ઠસીલં દસસીલં સમાદિયન્તસ્સ, ‘પબ્બજિસ્સામી’તિ વિહારં ગચ્છન્તસ્સ, પબ્બજન્તસ્સ, ‘મનોરથં મત્થકં પાપેત્વા પબ્બજિતો વત’મ્હિ, ‘સાધુ સાધૂ’તિ આવજ્જેન્તસ્સ, પાતિમોક્ખં સંવરન્તસ્સ, ચીવરાદયો પચ્ચયે પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, આપાથગતેસુ રૂપાદીસુ ચક્ખુદ્વારાદીનિ સંવરન્તસ્સ , આજીવં સોધેન્તસ્સ ચ પવત્તા ચેતના ‘**સીલમયં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ’ નામ.

પટિસમ્ભિદાયં વુત્તેન વિપસ્સનામગ્ગેન ચક્ખું અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો ભાવેન્તસ્સ...પે॰... મનં... રૂપે...પે॰... ધમ્મે... ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણં,... ચક્ખુસમ્ફસ્સં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સં, ચક્ખુસમ્ફસ્સજં વેદનં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સજં વેદનં, ...પે॰... રૂપસઞ્ઞં...પે॰... જરામરણં અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો ભાવેન્તસ્સ પવત્તા ચેતના, અટ્ઠતિંસાય વા આરમ્મણેસુ અપ્પનં અપ્પત્તા સબ્બાપિ ચેતના '**ભાવનામયં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ' નામ.

મહલ્લકં પન દિસ્વા પચ્ચુગ્ગમનપત્તચીવરપટિગ્ગહણઅભિવાદનમગ્ગસમ્પદાનાદિવસેન '**અપચિતિસહગતં**' વેદિતબ્બં.

વુડ્ઢતરાનં વત્તપ્પટિપત્તિકરણવસેન ગામં પિણ્ડાય પવિટ્ઠં ભિક્ખું દિસ્વા પત્તં ગહેત્વા ગામે ભિક્ખં સમાદપેત્વા ઉપસંહરણવસેન, 'ગચ્છ ભિક્ખૂનં પત્તં આહરા'તિ સુત્વા વેગેન ગન્ત્વા પત્તાહરણાદિવસેન ચ કાયવેય્યાવટિકકાલે '**વેય્યાવચ્ચસહગતં**' વેદિતબ્બં.

દાનં દત્વા ગન્ધાદીહિ પૂજં કત્વા 'અસુકસ્સ નામ પત્તિ હોતૂ'તિ વા, 'સબ્બસત્તાનં હોતૂ'તિ વા પત્તિં દદતો '**પત્તાનુપ્પદાનં**' વેદિતબ્બં. કિં પનેવં પત્તિં દદતો પુઞ્ઞક્ખયો હોતીતિ? ન હોતિ. યથા પન એકં દીપં જાલેત્વા તતો દીપસહસ્સં જાલેન્તસ્સ પઠમદીપો ખીણોતિ ન વત્તબ્બો; પુરિમાલોકેન પન સદ્ધિં પચ્છિમાલોકો એકતો હુત્વા અતિમહા હોતિ. એવમેવ પત્તિં દદતો પરિહાનિ નામ નત્થિ. વુડ્ઢિયેવ પન હોતીતિ વેદિતબ્બો.

પરેહિ દિન્નાય પત્તિયા વા અઞ્ઞાય વા પુઞ્ઞકિરિયાય 'સાધુ સાધૂ'તિ અનુમોદનવસેન '**અબ્ભનુમોદનં**' વેદિતબ્બં.

એકો 'એવં મં ધમ્મકથિકોતિ મં જાનિસ્સન્તી'તિ ઇચ્છાય ઠત્વા લાભગરુકો હુત્વા દેસેતિ, તં ન મહપ્ફલં. એકો અત્તનો પગુણં ધમ્મં અપચ્ચાસીસમાનો વિમુત્તાયતનસીસેન પરેસં દેસેતિ, ઇદં '**દેસનામયં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ' નામ.

એકો સુણન્તો 'ઇતિ મં સદ્ધોતિ જાનિસ્સન્તી'તિ સુણાતિ, તં ન મહપ્ફલં. એકો 'એવં મે મહપ્ફલં ભવિસ્સતી'તિ હિતફરણેન મુદુચિત્તેન ધમ્મં સુણાતિ, ઇદં '**સવનમયં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ' નામ.

દિટ્ઠિં ઉજું કરોન્તસ્સ '**દિટ્ઠિજુકમ્મં** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ' નામ. દીઘભાણકા પનાહુ – 'દિટ્ઠિજુકમ્મં સબ્બેસં નિયમલક્ખણં, યંકિઞ્ચિ પુઞ્ઞં કરોન્તસ્સ હિ દિટ્ઠિયા ઉજુકભાવેનેવ મહપ્ફલં હોતી'તિ.

એતેસુ પન પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂસુ દાનમયં તાવ 'દાનં દસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, દાનં દદતો ઉપ્પજ્જતિ, 'દિન્નં મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ. એવં પુબ્બચેતનં મુઞ્ચનચેતનં અપરચેતનન્તિ તિસ્સોપિ ચેતના એકતો કત્વા 'દાનમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ' નામ હોતિ. સીલમયમ્પિ 'સીલં પૂરેસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, સીલપૂરણકાલે ઉપ્પજ્જતિ, 'પૂરિતં મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ. તા સબ્બાપિ એકતો કત્વા 'સીલમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ' નામ હોતિ...પે॰... દિટ્ઠિજુકમ્મમ્પિ 'દિટ્ઠિં ઉજુકં કરિસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિં ઉજું કરોન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, 'દિટ્ઠિ મે ઉજુકા કતા'તિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ. તા સબ્બાપિ એકતો કત્વા 'દિટ્ઠિજુકમ્મં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ' નામ હોતિ.

સુત્તે પન તીણિયેવ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ આગતાનિ. તેસુ ઇતરેસમ્પિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. અપચિતિવેય્યાવચ્ચાનિ હિ સીલમયે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. પત્તાનુપ્પદાનઅબ્ભનુમોદનાનિ દાનમયે. દેસનાસવનદિટ્ઠિજુકમ્માનિ ભાવનામયે. યે પન 'દિટ્ઠિજુકમ્મં સબ્બેસં નિયમલક્ખણ'ન્તિ વદન્તિ તેસં તં તીસુપિ સઙ્ગહં ગચ્છતિ. એવમેતાનિ સઙ્ખેપતો તીણિ હુત્વા વિત્થારતો દસ હોન્તિ.

તેસુ 'દાનં દસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તો અટ્ઠન્નં કામાવચરકુસલચિત્તાનં અઞ્ઞતરેનેવ ચિન્તેતિ; દદમાનોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન દેતિ; 'દાનં મે દિન્ન'ન્તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ. 'સીલં પૂરેસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ચિન્તેતિ; સીલં પૂરેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પૂરેતિ, 'સીલં મે પૂરિત'ન્તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ. 'ભાવનં ભાવેસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ચિન્તેતિ; ભાવેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ભાવેતિ; 'ભાવના મે ભાવિતા'તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ.

'જેટ્ઠાપચિતિકમ્મં કરિસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ચિન્તેતિ, કરોન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન કરોતિ, 'કતં મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ. 'કાયવેય્યાવટિકકમ્મં કરિસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ, કરોન્તોપિ, 'કતં મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ. 'પત્તિં દસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ, દદન્તોપિ, 'દિન્નં મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ, 'પત્તિં વા સેસકુસલં વા અનુમોદિસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ચિન્તેતિ; અનુમોદન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન અનુમોદતિ, 'અનુમોદિતં મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ. 'ધમ્મં દેસેસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ચિન્તેતિ, દેસેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન દેસેતિ, 'દેસિતો મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ. 'ધમ્મં સોસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ચિન્તેતિ, સુણન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન સુણાતિ, 'સુતો મે'તિ પચ્ચવેક્ખન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ. 'દિટ્ઠિં ઉજુકં કરિસ્સામી'તિ ચિન્તેન્તોપિ તેસંયેવ અઞ્ઞતરેન ચિન્તેતિ, ઉજું કરોન્તો પન ચતુન્નં ઞાણસમ્પયુત્તાનં અઞ્ઞતરેન કરોતિ, 'દિટ્ઠિ મે ઉજુકા કતા'તિ પચ્ચવેક્ખન્તો અટ્ઠન્નં અઞ્ઞતરેન પચ્ચવેક્ખતિ.

ઇમસ્મિં ઠાને ચત્તારિ **અનન્તા**નિ નામ ગહિતાનિ. ચત્તારિ હિ અનન્તાનિ – આકાસો અનન્તો, ચક્કવાળાનિ અનન્તાનિ, સત્તનિકાયો અનન્તો, બુદ્ધઞાણં અનન્તં. આકાસસ્સ હિ પુરત્થિમાય દિસાય વા પચ્છિમુત્તરદક્ખિણાસુ વા એત્તકાનિ વા યોજનસતાનિ એત્તકાનિ વા યોજનસહસ્સાનીતિ પરિચ્છેદો નત્થિ. સિનેરુમત્તમ્પિ અયોકૂટં પથવિં દ્વિધા કત્વા હેટ્ઠા ખિત્તં ભસ્સેથેવ, નો પતિટ્ઠં લભેથ, એવં આકાસં અનન્તં નામ.

ચક્કવાળાનમ્પિ સતેહિ વા સહસ્સેહિ વા પરિચ્છેદો નત્થિ. સચેપિ હિ અકનિટ્ઠભવને નિબ્બત્તા, દળ્હથામધનુગ્ગહસ્સ લહુકેન સરેન તિરિયં તાલચ્છાયં અતિક્કમનમત્તેન કાલેન ચક્કવાળસતસહસ્સં અતિક્કમનસમત્થેન જવેન સમન્નાગતા ચત્તારો મહાબ્રહ્માનો 'ચક્કવાળપરિયન્તં પસ્સિસ્સામા'તિ તેન જવેન ધાવેય્યું, ચક્કવાળપરિયન્તં અદિસ્વાવ પરિનિબ્બાયેય્યું, એવં ચક્કવાળાનિ અનન્તાનિ નામ.

એત્તકેસુ પન ચક્કવાળેસુ ઉદકટ્ઠકથલટ્ઠકસત્તાનં પમાણં નત્થિ. એવં સત્તનિકાયો અનન્તો નામ. તતોપિ બુદ્ધઞાણં અનન્તમેવ.

એવં અપરિમાણેસુ ચક્કવાળેસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં કામાવચરસોમનસ્સસહગતઞાણસમ્પયુત્તઅસઙ્ખારિકકુસલચિત્તાનિ એકસ્સ બહૂનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. બહૂનમ્પિ બહૂનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તાનિ સબ્બાનિપિ કામાવચરટ્ઠેન સોમનસ્સસહગતટ્ઠેન ઞાણસમ્પયુત્તટ્ઠેન અસઙ્ખારિકટ્ઠેન એકત્તં ગચ્છન્તિ. એકમેવ સોમનસ્સસહગતં તિહેતુકં અસઙ્ખારિકં મહાચિત્તં હોતિ. તથા સસઙ્ખારિકં મહાચિત્તં...પે॰... તથા ઉપેક્ખાસહગતં ઞાણવિપ્પયુત્તં દ્વિહેતુકં સસઙ્ખારિકચિત્તન્તિ. એવં સબ્બાનિપિ અપરિમાણેસુ ચક્કવાળેસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં ઉપ્પજ્જમાનાનિ કામાવચરકુસલચિત્તાનિ સમ્માસમ્બુદ્ધો મહાતુલાય તુલયમાનો વિય, તુમ્બે પક્ખિપિત્વા મિનમાનો વિય, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન પરિચ્છિન્દિત્વા 'અટ્ઠેવેતાની'તિ સરિક્ખટ્ઠેન અટ્ઠેવ કોટ્ઠાસે કત્વા દસ્સેસિ.

પુન ઇમસ્મિં ઠાને છબ્બિધેન **પુઞ્ઞાયૂહનં** નામ ગહિતં. પુઞ્ઞઞ્હિ અત્થિ સયંકારં અત્થિ પરંકારં, અત્થિ સાહત્થિકં અત્થિ આણત્તિકં, અત્થિ સમ્પજાનકતં અત્થિ અસમ્પજાનકતન્તિ.

તત્થ અત્તનો ધમ્મતાય કતં '**સયંકારં**' નામ. પરં કરોન્તં દિસ્વા કતં '**પરંકારં**' નામ. સહત્થેન કતં '**સાહત્થિકં**' નામ. આણાપેત્વા કારિતં '**આણત્તિકં**' નામ. કમ્મઞ્ચ ફલઞ્ચ સદ્દહિત્વા કતં '**સમ્પજાનકતં**' નામ. કમ્મમ્પિ ફલમ્પિ અજાનિત્વા કતં '**અસમ્પજાનકતં**' નામ. તેસુ સયંકારં કરોન્તોપિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં કુસલચિત્તાનં અઞ્ઞતરેનેવ કરોતિ. પરંકારં કરોન્તોપિ, સહત્થેન કરોન્તોપિ, આણાપેત્વા કરોન્તોપિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં કુસલચિત્તાનં અઞ્ઞતરેનેવ કરોતિ. સમ્પજાનકરણં પન ચતૂહિ ઞાણસમ્પયુત્તેહિ હોતિ. અસમ્પજાનકરણં ચતૂહિ ઞાણવિપ્પયુત્તેહિ.

અપરાપિ ઇમસ્મિં ઠાને ચતસ્સો **દક્ખિણાવિસુદ્ધિયો** ગહિતા – પચ્ચયાનં ધમ્મિકતા, ચેતનામહત્તં, વત્થુસમ્પત્તિ, ગુણાતિરેકતાતિ. તત્થ ધમ્મેન સમેન ઉપ્પન્ના પચ્ચયા '**ધમ્મિકા**' નામ. સદ્દહિત્વા ઓકપ્પેત્વા દદતો પન '**ચેતનામહત્તં**' નામ હોતિ. ખીણાસવભાવો '**વત્થુસમ્પત્તિ**' નામ. ખીણાસવસ્સેવ નિરોધા વુટ્ઠિતભાવો '**ગુણાતિરેકતા**' નામ. ઇમાનિ ચત્તારિ સમોધાનેત્વા દાતું સક્કોન્તસ્સ કામાવચરં કુસલં ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે વિપાકં દેતિ. પુણ્ણકસેટ્ઠિકાકવલિયસુમનમાલાકારાદીનં (ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨૨૫ પુણ્ણદાસીવત્થુ) (ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૬૭ સુમનમાલાકારવત્થુ) વિય.

સઙ્ખેપતો પનેતં સબ્બમ્પિ કામાવચરકુસલચિત્તં 'ચિત્ત'ન્તિ કરિત્વા ચિત્તવિચિત્તટ્ઠેન એકમેવ હોતિ. વેદનાવસેન સોમનસ્સસહગતં ઉપેક્ખાસહગતન્તિ દુવિધં હોતિ. ઞાણવિભત્તિદેસનાવસેન ચતુબ્બિધં હોતિ. સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારિકં મહાચિત્તઞ્હિ ઉપેક્ખાસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં અસઙ્ખારિકં મહાચિત્તઞ્ચ ઞાણસમ્પયુત્તટ્ઠેન અસઙ્ખારિકટ્ઠેન ચ એકમેવ હોતિ. તથા ઞાણસમ્પયુત્તં સસઙ્ખારિકં, ઞાણવિપ્પયુત્તં અસઙ્ખારિકં, ઞાણવિપ્પયુત્તં સસઙ્ખારિકઞ્ચાતિ. એવં ઞાણવિભત્તિદેસનાવસેન ચતુબ્બિધે પનેતસ્મિં અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિભત્તિતો ચત્તારિ અસઙ્ખારિકાનિ ચત્તારિ સસઙ્ખારિકાનીતિ અટ્ઠેવ કુસલચિત્તાનિ હોન્તિ. તાનિ યાથાવતો ઞત્વા ભગવા સબ્બઞ્ઞૂ ગણીવરો મુનિસેટ્ઠો આચિક્ખતિ દેસેતિ પઞ્ઞપેતિ પટ્ઠપેતિ વિવરતિ વિભજતિ ઉત્તાનીકરોતીતિ.

અટ્ઠસાલિનિયા ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાય

કામાવચરકુસલનિદ્દેસો સમત્તો.

રૂપાવચરકુસલવણ્ણના

ચતુક્કનયો પઠમજ્ઝાનં

૧૬૦. ઇદાનિ રૂપાવચરકુસલં દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતી**તિ **રૂપં** વુચ્ચતિ રૂપભવો. **ઉપપત્તી**તિ નિબ્બત્તિ જાતિ સઞ્જાતિ. **મગ્ગો**તિ ઉપાયો. વચનત્થો પનેત્થ – તં ઉપપત્તિં મગ્ગતિ ગવેસતિ જનેતિ નિપ્ફાદેતીતિ મગ્ગો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યેન મગ્ગેન રૂપભવે ઉપપત્તિ હોતિ નિબ્બત્તિ જાતિ સઞ્જાતિ, તં મગ્ગં ભાવેતીતિ. કિં પનેતેન નિયમતો રૂપભવે ઉપપત્તિ હોતીતિ? ન હોતિ. ''સમાધિં, ભિક્ખવે, ભાવેથ, સમાહિતો યથાભૂતં પજાનાતિ પસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫; ૪.૯૯; ૫.૧૦૭૧; નેત્તિ॰ ૪૦; મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૫) એવં વુત્તેન હિ નિબ્બેધભાગિયેન રૂપભવાતિક્કમોપિ હોતિ. રૂપૂપપત્તિયા પન ઇતો અઞ્ઞો મગ્ગો નામ નત્થિ, તેન વુત્તં 'રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતી'તિ. અત્થતો ચાયં મગ્ગો નામ ચેતનાપિ હોતિ, ચેતનાય સમ્પયુત્તધમ્માપિ, તદુભયમ્પિ. ''નિરયઞ્ચાહં, સારિપુત્ત, પજાનામિ નિરયગામિઞ્ચ મગ્ગ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૩) હિ એત્થ ચેતના મગ્ગો નામ.

''સદ્ધા હિરિયં કુસલઞ્ચ દાનં, ધમ્મા એતે સપ્પુરિસાનુયાતા;
એતઞ્હિ મગ્ગં દિવિયં વદન્તિ, એતેન હિ ગચ્છતિ દેવલોક''ન્તિ. (અ॰ નિ॰ ૮.૩૨);

એત્થ ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્મા મગ્ગો નામ. ''અયં, ભિક્ખવે, મગ્ગો, અયં પટિપદા''તિ સઙ્ખારુપપત્તિસુત્તાદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૬૧ આદયો) ચેતનાપિ ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્માપિ મગ્ગો નામ. ઇમસ્મિં પન ઠાને 'ઝાન'ન્તિ વચનતો ચેતનાસમ્પયુત્તા અધિપ્પેતા. યસ્મા પન ઝાનચેતના પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ, તસ્મા ચેતનાપિ ચેતનાસમ્પયુત્તધમ્માપિ વટ્ટન્તિયેવ.

ભાવેતીતિ જનેતિ ઉપ્પાદેતિ વડ્ઢેતિ. અયં તાવ ઇધ ભાવનાય અત્થો. અઞ્ઞત્થ પન ઉપસગ્ગવસેન સમ્ભાવના પરિભાવના વિભાવનાતિ એવં અઞ્ઞથાપિ અત્થો હોતિ. તત્થ ''ઇધુદાયિ મમ સાવકા અધિસીલે સમ્ભાવેન્તિ – સીલવા સમણો ગોતમો, પરમેન સીલક્ખન્ધેન સમન્નાગતો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૩) અયં સમ્ભાવના નામ; ઓકપ્પનાતિ અત્થો. ''સીલપરિભાવિતો સમાધિ મહપ્ફલો હોતિ મહાનિસંસો, સમાધિપરિભાવિતા પઞ્ઞા મહપ્ફલા હોતિ મહાનિસંસા, પઞ્ઞાપરિભાવિતં ચિત્તં સમ્મદેવ આસવેહિ વિમુચ્ચતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૮૬) અયં પરિભાવના નામ; વાસનાતિ અત્થો. ''ઇઙ્ઘ રૂપં વિભાવેહિ, વેદનં... સઞ્ઞં... સઙ્ખારે... વિઞ્ઞાણં વિભાવેહી''તિ અયં વિભાવના નામ; અન્તરધાપનાતિ અત્થો. ''પુન ચપરં, ઉદાયિ, અક્ખાતા મયા સાવકાનં પટિપદા, યથાપટિપન્ના મે સાવકા ચત્તારો સતિપટ્ઠાને ભાવેન્તી''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૭), અયં પન ઉપ્પાદનવડ્ઢનટ્ઠેન ભાવના નામ. ઇમસ્મિમ્પિ ઠાને અયમેવ અધિપ્પેતા. તેન વુત્તં – 'ભાવેતીતિ જનેતિ ઉપ્પાદેતિ વડ્ઢેતી'તિ.

કસ્મા પનેત્થ, યથા કામાવચરકુસલનિદ્દેસે ધમ્મપુબ્બઙ્ગમા દેસના કતા તથા અકત્વા, પુગ્ગલપુબ્બઙ્ગમા કતાતિ? પટિપદાય સાધેતબ્બતો. ઇદઞ્હિ ચતૂસુ પટિપદાસુ અઞ્ઞતરાય સાધેતબ્બં; ન કામાવચરં વિય વિના પટિપદાય ઉપ્પજ્જતિ. પટિપદા ચ નામેસા પટિપન્નકે સતિ હોતીતિ એતમત્થં દસ્સેતું પુગ્ગલપુબ્બઙ્ગમં દેસનં કરોન્તો 'રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતી'તિ આહ.

વિવિચ્ચેવ કામેહીતિ કામેહિ વિવિચ્ચિત્વા, વિના હુત્વા, અપક્કમિત્વા. યો પનાયમેત્થ 'એવ'-કારો સો નિયમત્થોતિ વેદિતબ્બો. યસ્મા ચ નિયમત્થો, તસ્મા તસ્મિં પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરણસમયે અવિજ્જમાનાનમ્પિ કામાનં તસ્સ પઠમજ્ઝાનસ્સ પટિપક્ખભાવં, કામપરિચ્ચાગેનેવ ચસ્સ અધિગમં દીપેતિ.

કથં? ‘વિવિચ્ચેવ કામેહી’તિ એવઞ્હિ નિયમે કરિયમાને ઇદં પઞ્ઞાયતિ – નૂનિમસ્સ કામા પટિપક્ખભૂતા યેસુ સતિ ઇદં ન પવત્તતિ, અન્ધકારે સતિ પદીપોભાસો વિય? તેસં પરિચ્ચાગેનેવ ચસ્સ અધિગમો હોતિ ઓરિમતીરપરિચ્ચાગેન પારિમતીરસ્સેવ. તસ્મા નિયમં કરોતીતિ.

તત્થ સિયા – ‘કસ્મા પનેસ પુબ્બપદેયેવ વુત્તો, ન ઉત્તરપદે? કિં અકુસલેહિ ધમ્મેહિ અવિવિચ્ચાપિ ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરેય્યા’તિ? ન ખો પનેતં એવં દટ્ઠબ્બં. તંનિસ્સરણતો હિ પુબ્બપદે એસ વુત્તો. કામધાતુસમતિક્કમનતો હિ કામરાગપટિપક્ખતો ચ ઇદં ઝાનં કામાનમેવ નિસ્સરણં. યથાહ – ‘‘કામાનમેતં નિસ્સરણં યદિદં નેક્ખમ્મ’’ન્તિ (ઇતિવુ॰ ૭૨; દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૩). ઉત્તરપદેપિ પન, યથા ‘‘ઇધેવ, ભિક્ખવે, સમણો, ઇધ દુતિયો સમણો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૯; અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧) એત્થ ‘એવ’-કારો આનેત્વા વુચ્ચતિ, એવં વત્તબ્બો. ન હિ સક્કા ઇતો અઞ્ઞેહિપિ નીવરણસઙ્ખાતેહિ અકુસલેહિ ધમ્મેહિ અવિવિચ્ચ ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરિતું, તસ્મા ‘વિવિચ્ચેવ કામેહિ વિવિચ્ચેવ અકુસલેહિ ધમ્મેહી’તિ એવં પદદ્વયેપિ એસ દટ્ઠબ્બો. પદદ્વયેપિ ચ કિઞ્ચાપિ વિવિચ્ચાતિ ઇમિના સાધારણવચનેન તદઙ્ગવિવેકાદયો કાયવિવેકાદયો ચ સબ્બેપિ વિવેકા સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ, તથાપિ કાયવિવેકો ચિત્તવિવેકો વિક્ખમ્ભનવિવેકોતિ તયો એવ ઇધ દટ્ઠબ્બા.

કામેહીતિ ઇમિના પન પદેન યે ચ **નિદ્દેસે** ‘‘કતમે વત્થુકામા? મનાપિયા રૂપા’’તિઆદિના (મહાનિ॰ ૧) નયેન વત્થુકામા વુત્તા, યે ચ તત્થેવ વિભઙ્ગે ચ ‘‘છન્દો કામો, રાગો કામો, છન્દરાગો કામો; સઙ્કપ્પો કામો, રાગો કામો, સઙ્કપ્પરાગો કામો; ઇમે વુચ્ચન્તિ કામા’’તિ (મહાનિ॰ ૧; વિભ॰ ૫૬૪) એવં કિલેસકામા વુત્તા, તે સબ્બેપિ સઙ્ગહિતાઇચ્ચેવ દટ્ઠબ્બા. એવઞ્હિ સતિ વિવિચ્ચેવ કામેહીતિ વત્થુકામેહિપિ વિવિચ્ચેવાતિ અત્થો યુજ્જતિ. તેન કાયવિવેકો વુત્તો હોતિ.

વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહીતિ કિલેસકામેહિ સબ્બાકુસલેહિ વા વિવિચ્ચાતિ અત્થો યુજ્જતિ. તેન ચિત્તવિવેકો વુત્તો હોતિ. પુરિમેન ચેત્થ વત્થુકામેહિ વિવેકવચનતો એવ કામસુખપરિચ્ચાગો, દુતિયેન કિલેસકામેહિ વિવેકવચનતો નેક્ખમ્મસુખપરિગ્ગહો વિભાવિતો હોતિ. એવં વત્થુકામકિલેસકામવિવેકવચનતોયેવ ચ એતેસં પઠમેન સંકિલેસવત્થુપ્પહાનં, દુતિયેન સંકિલેસપ્પહાનં; પઠમેન લોલભાવસ્સ હેતુપરિચ્ચાગો, દુતિયેન બાલભાવસ્સ; પઠમેન ચ પયોગસુદ્ધિ, દુતિયેન આસયપોસનં વિભાવિતં હોતીતિ ઞાતબ્બં. એસ તાવ નયો ‘કામેહી’તિ એત્થ વુત્તકામેસુ વત્થુકામપક્ખે.

કિલેસકામપક્ખે પન ‘છન્દોતિ ચ રાગો’તિ ચ એવમાદીહિ અનેકભેદો કામચ્છન્દોયેવ કામોતિ અધિપ્પેતો. સો ચ અકુસલપરિયાપન્નોપિ સમાનો ‘‘તત્થ કતમો કામચ્છન્દો કામો’’તિઆદિના નયેન **વિભઙ્ગે** (વિભ॰ ૫૬૪) ઝાનપટિપક્ખતો વિસું વુત્તો. કિલેસકામત્તા વા પુરિમપદે વુત્તો, અકુસલપરિયાપન્નત્તા દુતિયપદે. અનેકભેદતો ચસ્સ ‘કામતો’તિ અવત્વા ‘કામેહી’તિ વુત્તં. અઞ્ઞેસમ્પિ ચ ધમ્માનં અકુસલભાવે વિજ્જમાને ‘‘તત્થ કતમે અકુસલા ધમ્મા? કામચ્છન્દો’’તિઆદિના નયેન **વિભઙ્ગે** ઉપરિઝાનઙ્ગપચ્ચનીકપટિપક્ખભાવદસ્સનતો નીવરણાનેવ વુત્તાનિ. નીવરણાનિ હિ ઝાનઙ્ગપચ્ચનીકાનિ. તેસં ઝાનઙ્ગાનેવ પટિપક્ખાનિ, વિદ્ધંસકાનિ, વિઘાતકાનીતિ વુત્તં હોતિ. તથા હિ ‘‘સમાધિ કામચ્છન્દસ્સ પટિપક્ખો, પીતિ બ્યાપાદસ્સ, વિતક્કો થિનમિદ્ધસ્સ, સુખં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ, વિચારો વિચિકિચ્છાયા’’તિ **પેટકે** વુત્તં.

એવમેત્થ ‘વિવિચ્ચેવ કામેહી’તિ ઇમિના કામચ્છન્દસ્સ વિક્ખમ્ભનવિવેકો વુત્તો હોતિ. ‘વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહી’તિ ઇમિના પઞ્ચન્નમ્પિ નીવરણાનં. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન પઠમેન કામચ્છન્દસ્સ, દુતિયેન સેસનીવરણાનં; તથા પઠમેન તીસુ અકુસલમૂલેસુ પઞ્ચકામગુણભેદવિસયસ્સ લોભસ્સ, દુતિયેન આઘાતવત્થુભેદાદિવિસયાનં દોસમોહાનં. ઓઘાદીસુ વા ધમ્મેસુ પઠમેન કામોઘકામયોગકામાસવકામુપાદાનઅભિજ્ઝાકાયગન્થકામરાગસંયોજનાનં, દુતિયેન અવસેસઓઘયોગાસવઉપાદાનગન્થસંયોજનાનં. પઠમેન ચ તણ્હાય તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ, દુતિયેન અવિજ્જાય તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ. અપિચ પઠમેન લોભસમ્પયુત્તઅટ્ઠચિત્તુપ્પાદાનં, દુતિયેન સેસાનં ચતુન્નં અકુસલચિત્તુપ્પાદાનં વિક્ખમ્ભનવિવેકો વુત્તો હોતીતિ વેદિતબ્બો. અયં તાવ ‘વિવિચ્ચેવ કામેહિ વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહી’તિ એત્થ અત્થપ્પકાસના.

એત્તાવતા ચ પઠમસ્સ ઝાનસ્સ પહાનઙ્ગં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સમ્પયોગઙ્ગં દસ્સેતું **સવિતક્કં સવિચાર**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ હેટ્ઠા વુત્તલક્ખણાદિવિભાગેન અપ્પનાસમ્પયોગતો રૂપાવચરભાવપ્પત્તેન વિતક્કેન ચેવ વિચારેન ચ સહ વત્તતિ. રુક્ખો વિય પુપ્ફેન ચ ફલેન ચાતિ ઇદં ઝાનં સવિતક્કં સવિચારન્તિ વુચ્ચતિ. વિભઙ્ગે પન “ઇમિના ચ વિતક્કેન ઇમિના ચ વિચારેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો”તિઆદિના (વિભ॰ ૫૬૫) નયેન પુગ્ગલાધિટ્ઠાના દેસના કતા. અત્થો પન તત્રાપિ એવમેવ દટ્ઠબ્બો.

વિવેકજન્તિ – એત્થ વિવિત્તિ વિવેકો. નીવરણવિગમોતિ અત્થો. વિવિત્તોતિ વા વિવેકો, નીવરણવિવિત્તો ઝાનસમ્પયુત્તધમ્મરાસીતિ અત્થો. તસ્મા વિવેકા, તસ્મિં વા વિવેકે, જાતન્તિ વિવેકજં. **પીતિસુખ**ન્તિ – એત્થ પીતિસુખાનિ હેટ્ઠા પકાસિતાનેવ. તેસુ પન વુત્તપ્પકારાય પઞ્ચવિધાય પીતિયા યા અપ્પનાસમાધિસ્સ મૂલં હુત્વા વડ્ઢમાના સમાધિસમ્પયોગં ગતા ફરણાપીતિ – અયં ઇમસ્મિં અત્થે અધિપ્પેતા પીતીતિ. અયઞ્ચ પીતિ ઇદઞ્ચ સુખં અસ્સ ઝાનસ્સ, અસ્મિં વા ઝાને અત્થીતિ ઇદં ઝાનં પીતિસુખન્તિ વુચ્ચતિ. અથ વા પીતિ ચ સુખઞ્ચ પીતિસુખં, ધમ્મવિનયાદયો વિય. વિવેકજં પીતિસુખમસ્સ ઝાનસ્સ, અસ્મિં વા ઝાને, અત્થીતિ એવમ્પિ વિવેકજં પીતિસુખં. યથેવ હિ ઝાનં એવં પીતિસુખમ્પેત્થ વિવેકજમેવ હોતિ. તઞ્ચસ્સ અત્થિ. તસ્મા એકપદેનેવ ‘વિવેકજં પીતિસુખ’ન્તિ વત્તું યુજ્જતિ. વિભઙ્ગે પન “ઇદં સુખં ઇમાય પીતિયા સહગત”ન્તિઆદિના નયેન વુત્તં. અત્થો પન તત્થાપિ એવમેવ દટ્ઠબ્બો.

પઠમં ઝાનન્તિ – એત્થ ગણનાનુપુબ્બતા પઠમં. પઠમં ઉપ્પન્નન્તિ પઠમં. પઠમં સમાપજ્જિતબ્બન્તિપિ પઠમં. ઇદં પન ન એકન્તલક્ખણં. ચિણ્ણવસીભાવો હિ અટ્ઠસમાપત્તિલાભી આદિતો પટ્ઠાય મત્થકં પાપેન્તોપિ સમાપજ્જિતું સક્કોતિ. મત્થકતો પટ્ઠાય આદિં પાપેન્તોપિ સમાપજ્જિતું સક્કોતિ. અન્તરન્તરા ઓક્કમન્તોપિ સક્કોતિ. એવં પુબ્બુપ્પત્તિયટ્ઠેન પન પઠમં નામ હોતિ.

ઝાનન્તિ દુવિધં ઝાનં – આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનં લક્ખણૂપનિજ્ઝાનન્તિ. તત્થ અટ્ઠ સમાપત્તિયો પથવિકસિણાદિઆરમ્મણં ઉપનિજ્ઝાયન્તીતિ આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનન્તિ સઙ્ખ્યં ગતા. વિપસ્સનામગ્ગફલાનિ પન લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં નામ. તત્થ વિપસ્સના અનિચ્ચાદિલક્ખણસ્સ ઉપનિજ્ઝાનતો લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં. વિપસ્સનાય કતકિચ્ચસ્સ મગ્ગેન ઇજ્ઝનતો મગ્ગો લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં. ફલં પન નિરોધસચ્ચં તથલક્ખણં ઉપનિજ્ઝાયતીતિ લક્ખણૂપનિજ્ઝાનં નામ. તેસુ ઇમસ્મિં અત્થે આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનં અધિપ્પેતં. તસ્મા આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનતો પચ્ચનીકજ્ઝાપનતો વા ઝાનન્તિ વેદિતબ્બં.

ઉપસમ્પજ્જાતિ ઉપગન્ત્વા, પાપુણિત્વાતિ વુત્તં હોતિ. ઉપસમ્પાદયિત્વા વા નિપ્ફાદેત્વાતિ વુત્તં હોતિ. વિભઙ્ગે પન ''ઉપસમ્પજ્જાતિ પઠમસ્સ ઝાનસ્સ લાભો પટિલાભો પત્તિ સમ્પત્તિ ફુસના સચ્છિકિરિયા ઉપસમ્પદા''તિ (વિભ॰ ૫૭૦) વુત્તં. તસ્સાપિ એવમેવત્થો દટ્ઠબ્બો. **વિહરતી**તિ તદનુરૂપેન ઇરિયાપથવિહારેન ઇતિવુત્તપ્પકારજ્ઝાનસમઙ્ગી હુત્વા અત્તભાવસ્સ ઇરિયનં વુત્તિં પાલનં યપનં યાપનં ચારં વિહારં અભિનિપ્ફાદેતિ. વુત્તઞ્હેતં વિભઙ્ગે – ''વિહરતીતિ ઇરિયતિ વત્તતિ પાલેતિ યપેતિ યાપેતિ ચરતિ વિહરતિ, તેન વુચ્ચતિ વિહરતી''તિ (વિભ॰ ૫૧૨, ૫૭૧).

પથવિકસિણન્તિ એત્થ પથવિમણ્ડલમ્પિ સકલટ્ઠેન પથવિકસિણન્તિ વુચ્ચતિ. તં નિસ્સાય પટિલદ્ધં નિમિત્તમ્પિ. પથવિકસિણનિમિત્તે પટિલદ્ધજ્ઝાનમ્પિ. તત્થ ઇમસ્મિં અત્થે ઝાનં પથવીકસિણન્તિ વેદિતબ્બં. પથવિકસિણસઙ્ખાતં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતીતિ અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો. ઇમસ્મિં પન પથવિકસિણે પરિકમ્મં કત્વા ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ નિબ્બત્તેત્વા ઝાનપદટ્ઠાનં વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અરહત્તં પત્તુકામેન કુલપુત્તેન કિં કત્તબ્બન્તિ? આદિતો તાવ પાતિમોક્ખસંવરઇન્દ્રિયસંવરઆજીવપારિસુદ્ધિપચ્ચયસન્નિસ્સિતસઙ્ખાતાનિ ચત્તારિ સીલાનિ વિસોધેત્વા સુપરિસુદ્ધે સીલે પતિટ્ઠિતેન, ય્વાસ્સ આવાસાદીસુ દસસુ પલિબોધેસુ પલિબોધો અત્થિ, તં ઉપચ્છિન્દિત્વા કમ્મટ્ઠાનદાયકં કલ્યાણમિત્તં ઉપસઙ્કમિત્વા પાળિયા આગતેસુ અટ્ઠતિંસાય કમ્મટ્ઠાનેસુ અત્તનો ચરિયાનુકૂલં કમ્મટ્ઠાનં ઉપપરિક્ખન્તેન સચસ્સ ઇદં પથવિકસિણં અનુકૂલં હોતિ, ઇદમેવ કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા ઝાનભાવનાય અનનુરૂપં વિહારં પહાય અનુરૂપે વિહારે વિહરન્તેન ખુદ્દકપલિબોધુપચ્છેદં કત્વા કસિણપરિકમ્મનિમિત્તાનુરક્ખણસત્તઅસપ્પાયપરિવજ્જનસત્તસપ્પાયસેવનદસવિધઅપ્પનાકોસલ્લપ્પભેદં સબ્બં ભાવનાવિધાનં અપરિહાપેન્તેન ઝાનાધિગમત્થાય પટિપજ્જિતબ્બં. અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૫૧ આદયો) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. યથા ચેત્થ એવં ઇતો પરેસુપિ. સબ્બકમ્મટ્ઠાનાનઞ્હિ ભાવનાવિધાનં સબ્બં અટ્ઠકથાનયેન ગહેત્વા વિસુદ્ધિમગ્ગે વિત્થારિતં. કિં તેન તત્થ તત્થ પુન વુત્તેનાતિ ન નં પુન વિત્થારયામ. પાળિયા પન હેટ્ઠા અનાગતં અત્થં અપરિહાપેન્તા નિરન્તરં અનુપદવણ્ણનમેવ કરિસ્સામ.

તસ્મિં સમયેતિ તસ્મિં પઠમજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરણસમયે. **ફસ્સો હોતિ...પે॰... અવિક્ખેપો હોતી**તિ ઇમે કામાવચરપઠમકુસલચિત્તે વુત્તપ્પકારાય પદપટિપાટિયા છપણ્ણાસ ધમ્મા હોન્તિ. કેવલઞ્હિ તે કામાવચરા, ઇમે ભૂમન્તરવસેન મહગ્ગતા રૂપાવચરાતિ અયમેત્થ વિસેસો. સેસં તાદિસમેવ. યેવાપનકા પનેત્થ છન્દાદયો ચત્તારોવ લબ્ભન્તિ. કોટ્ઠાસવારસુઞ્ઞતવારા પાકતિકા એવાતિ.

પઠમં.

દુતિયજ્ઝાનં

૧૬૧-૧૬૨. દુતિયજ્ઝાનનિદ્દેસે **વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા**તિ વિતક્કસ્સ ચ વિચારસ્સ ચાતિ ઇમેસં દ્વિન્નં વૂપસમા, સમતિક્કમા; દુતિયજ્ઝાનક્ખણે અપાતુભાવાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ દુતિયજ્ઝાને સબ્બેપિ પઠમજ્ઝાનધમ્મા ન સન્તિ, અઞ્ઞેયેવ હિ પઠમજ્ઝાને ફસ્સાદયો અઞ્ઞે ઇધ, ઓળારિકસ્સ પન ઓળારિકસ્સ અઙ્ગસ્સ સમતિક્કમા પઠમજ્ઝાનતો પરેસં દુતિયજ્ઝાનાદીનં અધિગમો હોતીતિ દીપનત્થં વિતક્કવિચારાનં વૂપસમાતિ એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **અજ્ઝત્ત**ન્તિ ઇધ – નિયકજ્ઝત્તં અધિપ્પેતં. **વિભઙ્ગે** પન ''અજ્ઝત્તં

પચ્ચત્ત''ન્તિ (વિભ॰ ૫૭૩) એત્તકમેવ વુત્તં. યસ્મા નિયકજ્ઝત્તં અધિપ્પેતં, તસ્મા અત્તનિ જાતં, અત્તનો સન્તાને નિબ્બત્તન્તિ અયમેત્થ અત્થો.

સમ્પસાદનન્તિ સમ્પસાદનં વુચ્ચતિ સદ્ધા. સમ્પસાદનયોગતો ઝાનમ્પિ સમ્પસાદનં, નીલવણ્ણયોગતો નીલવત્થં વિય. યસ્મા વા તં ઝાનં સમ્પસાદનસમન્નાગતત્તા વિતક્કવિચારક્ખોભવૂપસમનેન ચ ચેતો સમ્પસાદયતિ, તસ્માપિ સમ્પસાદનન્તિ વુત્તં. ઇમસ્મિઞ્ચ અત્થવિકપ્પે 'સમ્પસાદનં ચેતસો'તિ એવં પદસમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. પુરિમસ્મિં પન અત્થવિકપ્પે 'ચેતસો'તિ એતં એકોદિભાવેન સદ્ધિં યોજેતબ્બં.

તત્રાયં અત્થયોજના – એકો ઉદેતીતિ **એકોદિ**, વિતક્કવિચારેહિ અનજ્ઝારુળ્હત્તા અગ્ગો સેટ્ઠો હુત્વા ઉદેતીતિ અત્થો. સેટ્ઠોપિ હિ લોકે એકોતિ વુચ્ચતિ. વિતક્કવિચારવિરહતો વા એકો અસહાયો હુત્વાતિપિ વત્તું વટ્ટતિ. અથ વા સમ્પયુત્તધમ્મે ઉદાયતીતિ ઉદિ. ઉટ્ઠાપેતીતિ અત્થો. સેટ્ઠટ્ઠેન એકો ચ સો ઉદિ ચાતિ **એકોદિ**. સમાધિસ્સેતં અધિવચનં. ઇતિ ઇમં એકોદિં ભાવેતિ વડ્ઢેતીતિ ઇદં દુતિયજ્ઝાનં **એકોદિભાવં**. સો પનાયં એકોદિ યસ્મા ચેતસો, ન સત્તસ્સ, ન જીવસ્સ, તસ્મા એતં 'ચેતસો એકોદિભાવ'ન્તિ વુત્તં.

'નનુ ચાયં સદ્ધા પઠમજ્ઝાનેપિ અત્થિ, અયઞ્ચ એકોદિનામકો સમાધિ, અથ કસ્મા ઇદમેવ સમ્પસાદનં ચેતસો એકોદિભાવઞ્ચાતિ વુત્તન્તિ? વુચ્ચતે – 'અદુઞ્હિ પઠમજ્ઝાનં વિતક્કવિચારક્ખોભેન વીચિતરઙ્ગસમાકુલમિવ જલં ન સુપ્પસન્નં હોતિ, તસ્મા સતિયાપિ સદ્ધાય સમ્પસાદન'ન્તિ ન વુત્તં. ન સુપ્પસન્નત્તા એવ ચેત્થ સમાધિપિ ન સુટ્ઠુ પાકટો. તસ્મા એકોદિભાવન્તિપિ ન વુત્તં. ઇમસ્મિં પન ઝાને વિતક્કવિચારપલિબોધાભાવેન લદ્ધોકાસા બલવતી સદ્ધા, બલવસદ્ધાસહાયપટિલાભેનેવ સમાધિપિ પાકટો. તસ્મા ઇદમેવ એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. વિભઙ્ગે પન ''સમ્પસાદનન્તિ યા સદ્ધા સદ્દહના ઓકપ્પના અભિપ્પસાદો; ચેતસો એકોદિભાવન્તિ યા ચિત્તસ્સ ઠિતિ... પે॰... સમ્માસમાધી''તિ (વિભ॰ ૫૭૪-૫૭૫) એત્તકમેવ વુત્તં. એવં વુત્તેન પનેતેન સદ્ધિં અયં અત્થવણ્ણના યથા ન વિરુજ્ઝતિ અઞ્ઞદત્થુ સંસન્દતિ ચેવ સમેતિ ચ, એવં વેદિતબ્બા.

અવિતક્કં અવિચારન્તિ ભાવનાય પહીનત્તા એતસ્મિં એતસ્સ વા વિતક્કો નત્થીતિ અવિતક્કં. ઇમિનાવ નયેન અવિચારં. વિભઙ્ગેપિ વુત્તં – ''ઇતિ અયઞ્ચ વિતક્કો અયઞ્ચ વિચારો સન્તા હોન્તિ સમિતા વૂપસન્તા અત્થઙ્ગતા અબ્ભત્થઙ્ગતા અપ્પિતા બ્યપ્પિતા સોસિતા વિસોસિતા બ્યન્તીકતા, તેન વુચ્ચતિ અવિતક્કં અવિચાર''ન્તિ.

એત્થાહ – નનુ ચ વિતક્કવિચારાનં વૂપસમાતિ ઇમિનાપિ અયમત્થો સિદ્ધો? અથ કસ્મા પુન 'વુત્તં અવિતક્કં અવિચાર'ન્તિ? વુચ્ચતે – એવમેતં, સિદ્ધોવાયમત્થો, ન પનેતં તદત્થદીપકં. નનુ અવોચુમ્હ – 'ઓળારિકસ્સ પન ઓળારિકસ્સ અઙ્ગસ્સ સમતિક્કમા પઠમજ્ઝાનતો પરેસં દુતિયજ્ઝાનાદીનં સમધિગમો હોતીતિ દીપનત્થં વિતક્કવિચારાનં વૂપસમાતિ એવં વુત્ત'ન્તિ.

અપિચ વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા ઇદં સમ્પસાદનં, ન કિલેસકાલુસિયસ્સ; વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમા એકોદિભાવં, ન ઉપચારજ્ઝાનમિવ નીવરણપ્પહાના; ન પઠમજ્ઝાનમિવ ચ અઙ્ગપાતુભાવાતિ એવં સમ્પસાદનએકોદિભાવાનં હેતુપરિદીપકમિદં વચનં. તથા વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા ઇદં અવિતક્કં અવિચારં, ન તતિયચતુત્થજ્ઝાનાનિ વિય, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ વિય ચ, અભાવાતિ એવં અવિતક્કઅવિચારભાવસ્સ

હેતુપરિદીપકઞ્ચ, ન વિતક્કવિચારાભાવમત્તપરિદીપકં. વિતક્કવિચારાભાવમત્તપરિદીપકમેવ પન અવિતક્કં અવિચારન્તિ ઇદં વચનં, તસ્મા પુરિમં વત્વાપિ પુન વત્તબ્બમેવાતિ.

સમાધિજન્તિ પઠમજ્ઝાનસમાધિતો સમ્પયુત્તસમાધિતો વા જાતન્તિ અત્થો. તત્થ કિઞ્ચાપિ પઠમમ્પિ સમ્પયુત્તસમાધિતો જાતં, અથ ખો અયમેવ સમાધિ 'સમાધી'તિ વત્તબ્બતં અરહતિ, વિતક્કવિચારક્ખોભવિરહેન અતિવિય અચલત્તા સુપ્પસન્નત્તા ચ. તસ્મા ઇમસ્સ વણ્ણભણનત્થં ઇદમેવ સમાધિજન્તિ વુત્તં. **પીતિસુખ**ન્તિ ઇદં વુત્તનયમેવ.

દુતિયન્તિ ગણનાનુપુબ્બતા દુતિયં. ઇદં દુતિયં સમાપજ્જતીતિપિ દુતિયં. **તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતી**તિઆદીસુ ઝાનપઞ્ચકે વિતક્કવિચારપદાનિ મગ્ગપઞ્ચકે ચ સમ્માસઙ્કપ્પપદં પરિહીનં. તેસં વસેન સવિભત્તિકાવિભત્તિકપદવિનિચ્છયો વેદિતબ્બો. કોટ્ઠાસવારેપિ **તિવઙ્ગિકં ઝાનં હોતિ, ચતુરઙ્ગિકો મગ્ગો હોતી**તિ આગતં. સેસં પઠમજ્ઝાનસદિસમેવાતિ.

દુતિયં.

તતિયજ્ઝાનં

૧૬૩. તતિયજ્ઝાનનિદ્દેસે **પીતિયા ચ વિરાગા**તિ વિરાગો નામ વુત્તપ્પકારાય પીતિયા જિગુચ્છનં વા સમતિક્કમો વા. ઉભિન્નં પન અન્તરા 'ચ'-સદ્દો સમ્પિણ્ડનત્થો. સો વૂપસમં વા સમ્પિણ્ડેતિ વિતક્કવિચારવૂપસમં વા. તત્થ યદા વૂપસમમેવ સમ્પિણ્ડેતિ તદા પીતિયા વિરાગા ચ, કિઞ્ચ ભિય્યો 'વૂપસમા' ચાતિ એવં યોજના વેદિતબ્બા. ઇમિસ્સા ચ યોજનાય વિરાગો જિગુચ્છનત્થો હોતિ. તસ્મા પીતિયા જિગુચ્છના ચ વૂપસમા ચાતિ અયમત્થો દટ્ઠબ્બો. યદા પન વિતક્કવિચારાનં વૂપસમં સમ્પિણ્ડેતિ તદા પીતિયા ચ વિરાગા કિઞ્ચ ભિય્યો 'વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમા'તિ એવં યોજના વેદિતબ્બા. ઇમિસ્સા ચ યોજનાય વિરાગો સમતિક્કમનત્થો હોતિ, તસ્મા પીતિયા ચ સમતિક્કમા વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમાતિ અયમત્થો દટ્ઠબ્બો.

કામઞ્ચેતે વિતક્કવિચારા દુતિયજ્ઝાનેયેવ વૂપસન્તા, ઇમસ્સ પન ઝાનસ્સ મગ્ગપરિદીપનત્થં વણ્ણભણનત્થઞ્ચેતં વુત્તં. વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમાતિ હિ વુત્તે ઇદં પઞ્ઞાયતિ – નૂન વિતક્કવિચારવૂપસમો મગ્ગો ઇમસ્સ ઝાનસ્સાતિ? યથા ચ તતિયે અરિયમગ્ગે અપ્પહીનાનમ્પિ સક્કાયદિટ્ઠાદીનં ''પઞ્ચન્નં ઓરમ્ભાગિયાનં સંયોજનાનં પહાના''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૩૨) એવં પહાનં વુચ્ચમાનં વણ્ણભણનં હોતિ, તદધિગમાય ઉસ્સુક્કાનં ઉસ્સાહજનકં, એવમેવ ઇધ અવૂપસન્તાનમ્પિ વિતક્કવિચારાનં વૂપસમો વુચ્ચમાનો વણ્ણભણનં હોતિ. તેનાયમત્થો વુત્તો – 'પીતિયા ચ સમતિક્કમા વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વૂપસમા'તિ.

ઉપેક્ખકો ચ વિહરતીતિ – એત્થ ઉપપત્તિતો ઇક્ખતીતિ ઉપેક્ખા. સમં પસ્સતિ, અપક્ખપતિતા હુત્વા પસ્સતીતિ અત્થો. તાય વિસદાય વિપુલાય થામગતાય સમન્નાગતત્તા તતિયજ્ઝાનસમઙ્ગી ઉપેક્ખકોતિ વુચ્ચતિ.

ઉપેક્ખા પન દસવિધા હોતિ – છળઙ્ગુપેક્ખા બ્રહ્મવિહારુપેક્ખા બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા વીરિયુપેક્ખા સઙ્ખારુપેક્ખા વેદનુપેક્ખા વિપસ્સનુપેક્ખા તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા ઝાનુપેક્ખા પારિસુદ્ધુપેક્ખાતિ.

તત્થ યા ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા નેવ સુમનો હોતિ, ન દુમ્મનો, ઉપેક્ખકો ચ વિહરતિ સતો સમ્પજાનો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧; મહાનિ॰ ૯૦; ચૂળનિ॰ મેત્તગૂમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૧૮; પટિ॰ મ॰ ૩.૧૭) એવમાગતા ખીણાસવસ્સ છસુ દ્વારેસુ ઇટ્ઠાનિટ્ઠછળારમ્મણાપાથે પરિસુદ્ધપકતિભાવાવિજહનાકારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં ‘છળઙ્ગુપેક્ખા’ નામ.

યા પન ‘‘ઉપેક્ખાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૫૫૬; મ॰ નિ॰ ૧.૭૭) એવમાગતા સત્તેસુ મજ્ઝત્તાકારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં ‘બ્રહ્મવિહારુપેક્ખા’ નામ.

યા ‘‘ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતિ વિવેકનિસ્સિત’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૭; ૩.૨૪૭) એવમાગતા સહજાતધમ્માનં મજ્ઝત્તાકારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં ‘બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા’ નામ.

યા પન ‘‘કાલેન કાલં ઉપેક્ખાનિમિત્તં મનસિ કરોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૩) એવમાગતા અનચ્ચારદ્ધનાતિસિથિલવીરિયસઙ્ખાતા ઉપેક્ખા, અયં ‘વીરિયુપેક્ખા’ નામ.

યા ‘‘કતિ સઙ્ખારુપેક્ખા સમથવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, કતિ સઙ્ખારુપેક્ખા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ? અટ્ઠ સઙ્ખારુપેક્ખા સમથવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, દસ સઙ્ખારુપેક્ખા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૭) એવમાગતા નીવરણાદિપટિસઙ્ખાસન્તિટ્ઠનાગહણે મજ્ઝત્તભૂતા ઉપેક્ખા, અયં ‘સઙ્ખારુપેક્ખા’ નામ.

યા પન ‘‘યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ ઉપેક્ખાસહગત’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૫૦) એવમાગતા અદુક્ખમસુખસઙ્ખાતા ઉપેક્ખા અયં ‘વેદનુપેક્ખા’ નામ.

યા ‘‘યદત્થિ, યં ભૂતં, તં પજહતિ, ઉપેક્ખં પટિલભતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૭૧; અ॰ નિ॰ ૭.૫૫) એવમાગતા વિચિનને મજ્ઝત્તભૂતા ઉપેક્ખા, અયં ‘વિપસ્સનુપેક્ખા’ નામ.

યા પન છન્દાદીસુ યેવાપનકેસુ આગતા સહજાતાનં સમવાહિતભૂતા ઉપેક્ખા અયં, ‘તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા’ નામ.

યા ‘‘ઉપેક્ખકો ચ વિહરતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬૩; દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૦) એવમાગતા અગ્ગસુખેપિ તસ્મિં અપક્ખપાતજનની ઉપેક્ખા, અયં ‘ઝાનુપેક્ખા’ નામ.

યા ‘‘ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિં ચતુત્થં ઝાન’’ન્તિ એવમાગતા સબ્બપચ્ચનીકપરિસુદ્ધા પચ્ચનીકવૂપસમનેપિ અબ્યાપારભૂતા ઉપેક્ખા, અયં ‘પારિસુદ્ધુપેક્ખા’ નામ.

તત્થ છળઙ્ગુપેક્ખા ચ બ્રહ્મવિહારુપેક્ખા ચ બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા ચ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખા ચ ઝાનુપેક્ખા ચ પારિસુદ્ધુપેક્ખા ચ અત્થતો એકા તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાવ હોતિ. તેન તેન અવત્થાભેદેન પનસ્સા અયં ભેદો . એકસ્સાપિ સતો સત્તસ્સ કુમારયુવથેર સેનાપતિરાજાદિવસેન ભેદો વિય. તસ્મા તાસુ યત્થ છળઙ્ગુપેક્ખા ન તત્થ બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખાદયો, યત્થ વા પન બોજ્ઝઙ્ગુપેક્ખા ન તત્થ છળઙ્ગુપેક્ખાદયો હોન્તીતિ વેદિતબ્બા.

યથા ચેતાસં અત્થતો એકીભાવો, એવં સઙ્ખારુપેક્ખાવિપસ્સનુપેક્ખાનમ્પિ. પઞ્ઞા એવ હિ એસા કિચ્ચવસેન દ્વિધા ભિન્ના. યથા હિ પુરિસસ્સ સાયં ગેહં પવિટ્ઠં સપ્પં અજપદદણ્ડં ગહેત્વા પરિયેસમાનસ્સ તં થુસકોટ્ઠકે નિપન્નં દિસ્વા ‘સપ્પો નુ ખો નો’તિ અવલોકેન્તસ્સ સોવત્થિકત્તયં દિસ્વા નિબ્બેમતિકસ્સ ‘સપ્પો, ન સપ્પો’તિ વિચિનને મજ્ઝત્તતા હોતિ; એવમેવ યા આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ વિપસ્સનાઞાણેન લક્ખણત્તયે દિટ્ઠે સઙ્ખારાનં અનિચ્ચભાવાદિવિચિનને મજ્ઝત્તતા ઉપ્પજ્જતિ, અયં ‘વિપસ્સનુપેક્ખા’. યથા પન તસ્સ પુરિસસ્સ અજપદદણ્ડકેન ગાળ્હં સપ્પં ગહેત્વા ‘કિન્તાહં ઇમં સપ્પં અવિહેઠેન્તો અત્તાનઞ્ચ ઇમિના અડંસાપેન્તો મુઞ્ચેય્ય’ન્તિ મુઞ્ચનાકારમેવ પરિયેસતો ગહણે મજ્ઝત્તતા હોતિ; એવમેવ યા લક્ખણત્તયસ્સ દિટ્ઠત્તા, આદિત્તે વિય તયો ભવે પસ્સતો, સઙ્ખારગ્ગહણે મજ્ઝત્તતા, અયં ‘સઙ્ખારુપેક્ખા’. ઇતિ વિપસ્સનુપેક્ખાય સિદ્ધાય સઙ્ખારુપેક્ખાપિ સિદ્ધાવ હોતિ. ઇમિના પનેસા વિચિનનગ્ગહણેસુ મજ્ઝત્તસઙ્ખાતેન કિચ્ચેન દ્વિધા ભિન્નાતિ. વિરિયુપેક્ખા પન વેદનુપેક્ખા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્ચ અવસેસાહિ ચ અત્થતો ભિન્નાયેવાતિ.

ઇમાસુ દસસુ ઉપેક્ખાસુ ‘ઝાનુપેક્ખા’ ઇધ અધિપ્પેતા. સા મજ્ઝત્તલક્ખણા અનાભોગરસા અબ્યાપારપચ્ચુપટ્ઠાના પીતિવિરાગપદટ્ઠાનાતિ. એત્થાહ – નનુ ચાયં અત્થતો તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાવ હોતિ? સા ચ પઠમદુતિયજ્ઝાનેસુપિ અત્થિ, તસ્મા તત્રાપિ ‘ઉપેક્ખકો ચ વિહરતી’તિ એવમયં વત્તબ્બા સિયા. સા કસ્મા ન વુત્તાતિ? અપરિબ્યત્તકિચ્ચતો. અપરિબ્યત્તઞ્હિ તસ્સા તત્થ કિચ્ચં, વિતક્કાદીહિ અભિભૂતત્તા. ઇધ પનાયં વિતક્કવિચારપીતીહિ અનભિભૂતત્તા ઉક્ખિત્તસિરા વિય હુત્વા પરિબ્યત્તકિચ્ચા જાતા, તસ્મા વુત્તાતિ.

નિટ્ઠિતા ઉપેક્ખકો ચ વિહરતીતિ એતસ્સ

સબ્બસો અત્થવણ્ણના.

ઇદાનિ **સતો ચ સમ્પજાનો**તિ એત્થ સરતીતિ સતો. સમ્પજાનાતીતિ સમ્પજાનો. ઇતિ પુગ્ગલેન સતિ ચ સમ્પજઞ્ઞઞ્ચ વુત્તં. તત્થ સરણલક્ખણા સતિ, અસમ્મુસ્સનરસા, આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના. અસમ્મોહલક્ખણં સમ્પજઞ્ઞં, તીરણરસં, પવિચયપચ્ચુપટ્ઠાનં.

તત્થ કિઞ્ચાપિ ઇદં સતિસમ્પજઞ્ઞં પુરિમજ્ઝાનેસુપિ અત્થિ – મુટ્ઠસ્સતિસ્સ હિ અસમ્પજાનસ્સ ઉપચારમત્તમ્પિ ન સમ્પજ્જતિ, પગેવ અપ્પના – ઓળારિકત્તા પન તેસં ઝાનાનં, ભૂમિયં વિય પુરિસસ્સ, ચિત્તસ્સ ગતિ સુખા હોતિ, અબ્યત્તં તત્થ સતિસમ્પજઞ્ઞકિચ્ચં. ઓળારિકઙ્ગપ્પહાનેન પન સુખુમત્તા ઇમસ્સ ઝાનસ્સ, પુરિસસ્સ ખુરધારાયં વિય, સતિસમ્પજઞ્ઞકિચ્ચપરિગ્ગહિતા એવ ચિત્તસ્સ ગતિ ઇચ્છિતબ્બાતિ ઇધેવ વુત્તં. કિઞ્ચ ભિય્યો? યથા ધેનુપગો વચ્છો ધેનુતો અપનીતો અરક્ખિયમાનો પુનદેવ ધેનું ઉપગચ્છતિ, એવમિદં તતિયજ્ઝાનસુખં પીતિતો અપનીતમ્પિ સતિસમ્પજઞ્ઞારક્ખેન અરક્ખિયમાનં પુનદેવ પીતિં ઉપગચ્છેય્ય, પીતિસમ્પયુત્તમેવ સિયા. સુખે વાપિ સત્તા સારજ્જન્તિ, ઇદઞ્ચ અતિમધુરં સુખં, તતો પરં સુખાભાવા. સતિસમ્પજઞ્ઞાનુભાવેન પનેત્થ સુખે અસારજ્જના હોતિ, નો અઞ્ઞથાતિ ઇમમ્પિ અત્થવિસેસં દસ્સેતું ઇદમિધેવ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇદાનિ **સુખઞ્ચ કાયેન પટિસંવેદેતી**તિ એત્થ કિઞ્ચાપિ તતિયજ્ઝાનસમઙ્ગિનો સુખપટિસંવેદનાભોગો નત્થિ, એવં સન્તેપિ યસ્મા તસ્સ નામકાયેન સમ્પયુત્તં સુખં, યં વા તં નામકાયસમ્પયુત્તં સુખં, તંસમુટ્ઠાનેનસ્સ યસ્મા અતિપણીતેન રૂપેન રૂપકાયો ફુટો, યસ્સ ફુટત્તા ઝાના વુટ્ઠિતોપિ સુખં પટિસંવેદેય્ય, તસ્મા એતમત્થં દસ્સેન્તો ‘સુખઞ્ચ કાયેન પટિસંવેદેતી’તિ આહ.

ઇદાનિ **યં તં અરિયા આચિક્ખન્તિ ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારી**તિ એત્થ યંઝાનહેતુ યંઝાનકારણા તં તતિયજ્ઝાનસમઙ્ગીપુગ્ગલં બુદ્ધાદયો અરિયા ''આચિક્ખન્તિ દેસેન્તિ પઞ્ઞાપેન્તિ પટ્ઠપેન્તિ વિવરન્તિ વિભજન્તિ ઉત્તાનીકરોન્તિ પકાસે''ન્તિ પસંસન્તીતિ અધિપ્પાયો – કિન્તિ? 'ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારી'તિ – તં તતિયજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતીતિ એવમેત્થ યોજના વેદિતબ્બા.

કસ્મા પન તં તે એવં પસંસન્તીતિ? પસંસારહતો. અયઞ્હિ યસ્મા અતિમધુરસુખે સુખપારમિપ્પત્તેપિ તતિયજ્ઝાને ઉપેક્ખકો, ન તત્થ સુખાભિસઙ્ગેન આકડ્ઢીયતિ, 'યથા ચ પીતિ ન ઉપ્પજ્જતિ' એવં ઉપટ્ઠિતસતિતાય સતિમા, યસ્મા ચ અરિયકન્તં અરિયજનસેવિતમેવ અસંકિલિટ્ઠં સુખં નામકાયેન પટિસંવેદેતિ તસ્મા પસંસારહો; ઇતિ પસંસારહતો નં અરિયા તે એવં પસંસાહેતુભૂતે ગુણે પકાસેન્તા 'ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારી'તિ એવં પસંસન્તીતિ વેદિતબ્બં.

તતિયન્તિ ગણનાનુપુબ્બતા તતિયં. ઇદં તતિયં સમાપજ્જતીતિપિ તતિયં. **તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતી**તિઆદીસુ ઝાનપઞ્ચકે પીતિપદમ્પિ પરિહીનં. તસ્સાપિ વસેન સવિભત્તિકાવિભત્તિકપદવિનિચ્છયો વેદિતબ્બો. કોટ્ઠાસવારેપિ **દુવઙ્ગિકં ઝાનં હોતી**તિ આગતં. સેસં દુતિયજ્ઝાનસદિસમેવાતિ.

તતિયં.

ચતુત્થજ્ઝાનં

૧૬૫. ચતુત્થજ્ઝાનનિદ્દેસે **સુખસ્સ ચ પહાના દુક્ખસ્સ ચ પહાના**તિ કાયિકસુખસ્સ ચ કાયિકદુક્ખસ્સ ચ પહાના. **પુબ્બેવા**તિ તઞ્ચ ખો પુબ્બેવ ન ચતુત્થજ્ઝાનક્ખણે. **સોમનસ્સદોમનસ્સાનં અત્થઙ્ગમા**તિ ચેતસિકસુખસ્સ ચ ચેતસિકદુક્ખસ્સ ચાતિ ઇમેસમ્પિ દ્વિન્નં પુબ્બેવ અત્થઙ્ગમા; પહાના ઇચ્ચેવ વુત્તં હોતિ. કદા પન નેસં પહાનં હોતિ? ચતુન્નં ઝાનાનં ઉપચારક્ખણે. સોમનસ્સઞ્હિ ચતુત્થજ્ઝાનસ્સ ઉપચારક્ખણેયેવ પહીયતિ. દુક્ખદોમનસ્સસુખાનિ પઠમદુતિયતતિયજ્ઝાનાનં ઉપચારક્ખણેસુ. એવમેતેસં પહાનક્કમેન અવુત્તાનં **ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે** પન ઇન્દ્રિયાનં ઉદ્દેસક્કમેનેવ ઇધાપિ વુત્તાનં સુખદુક્ખસોમનસ્સદોમનસ્સાનં પહાનં વેદિતબ્બં.

યદિ પનેતાનિ તસ્સ તસ્સ ઝાનસ્સ ઉપચારક્ખણેયેવ પહીયન્તિ, અથ કસ્મા ''કત્થ ચુપ્પન્નં દુક્ખિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ વિવિચ્ચેવ કામેહિ...પે॰... પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, એત્થુપ્પન્નં દુક્ખિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતિ. કત્થ ચુપ્પન્નં દોમનસ્સિન્દ્રિયં... સુખિન્દ્રિયં... સોમનસ્સિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ સુખસ્સ ચ પહાના...પે॰... ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. એત્થુપ્પન્નં સોમનસ્સિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૫૧૦) એવં ઝાનેસ્વેવ નિરોધો વુત્તોતિ? અતિસયનિરોધત્તા. અતિસયનિરોધો હિ તેસં પઠમજ્ઝાનાદીસુ, ન નિરોધોયેવ. નિરોધોયેવ પન ઉપચારક્ખણે, નાતિસયનિરોધો. તથા હિ નાનાવજ્જને પઠમજ્ઝાનુપચારે નિરુદ્ધસ્સાપિ દુક્ખિન્દ્રિયસ્સ ડંસમકસાદિસમ્ફસ્સેન વા, વિસમાસનુપતાપેન વા સિયા ઉપ્પત્તિ, નત્વેવ અન્તોઅપ્પનાયં. ઉપચારે વા નિરુદ્ધમ્પેતં ન સુટ્ઠુ નિરુદ્ધં હોતિ, પટિપક્ખેન અવિહતત્તા. અન્તોઅપ્પનાયં પન પીતિફરણેન સબ્બો કાયો સુખોક્કન્તો હોતિ. સુખોક્કન્તકાયસ્સ ચ સુટ્ઠુ નિરુદ્ધં હોતિ દુક્ખિન્દ્રિયં, પટિપક્ખેન વિહતત્તા. નાનાવજ્જનેયેવ ચ દુતિયજ્ઝાનુપચારે પહીનસ્સ દોમનસ્સિન્દ્રિયસ્સ યસ્મા એતં વિતક્કવિચારપચ્ચયેપિ કાયકિલમથે ચિત્તુપઘાતે ચ સતિ ઉપ્પજ્જતિ, વિતક્કવિચારાભાવે નેવ ઉપ્પજ્જતિ; યત્થ પન ઉપ્પજ્જતિ તત્થ વિતક્કવિચારભાવે; અપ્પહીના એવ ચ

દુતિયજ્ઝાનુપચારે વિતક્કવિચારાતિ તત્થસ્સ સિયા ઉપ્પત્તિ, નત્વેવ દુતિયજ્ઝાને, પહીનપચ્ચયત્તા. તથા તતિયજ્ઝાનુપચારે પહીનસ્સાપિ સુખિન્દ્રિયસ્સ પીતિસમુટ્ઠાનપણીતરૂપફુટકાયસ્સ સિયા ઉપ્પત્તિ, નત્વેવ તતિયજ્ઝાને. તતિયજ્ઝાને હિ સુખસ્સ પચ્ચયભૂતા પીતિ સબ્બસો નિરુદ્ધાતિ. તથા ચતુત્થજ્ઝાનુપચારે પહીનસ્સાપિ સોમનસ્સિન્દ્રિયસ્સ આસન્નત્તા, અપ્પનાપ્પત્તાય ઉપેક્ખાય અભાવેન સમ્મા અનતિક્કન્તત્તા ચ, સિયા ઉપ્પત્તિ, નત્વેવ ચતુત્થજ્ઝાને. તસ્મા એવ ચ 'એત્થુપ્પન્નં દુક્ખિન્દ્રિયં અપરિસેસં નિરુજ્ઝતી'તિ તત્થ તત્થ અપરિસેસગ્ગહણં કતન્તિ.

એત્થાહ – 'અથેવં તસ્સ તસ્સ ઝાનસ્સુપચારે પહીનાપિ એતા વેદના ઇધ કસ્મા સમાહટા'તિ? 'સુખગ્ગહણત્થં'. યા હિ અયં 'અદુક્ખમસુખ'ન્તિ એત્થ અદુક્ખમસુખા વેદના વુત્તા, સા સુખુમા, દુબ્બિઞ્ઞેય્યા, ન સક્કા સુખેન ગહેતું. તસ્મા યથા નામ દુટ્ઠસ્સ યથા તથા વા ઉપસઙ્કમિત્વા ગહેતું અસક્કુણેય્યસ્સ ગોણસ્સ ગહણત્થં ગોપો એકસ્મિં વજે સબ્બા ગાવો સમાહરતિ, અથેકેકં નીહરન્તો પટિપાટિયા આગતં 'અયં સો, ગણ્હથ ન'ન્તિ તમ્પિ ગાહાપયતિ; એવમેવ ભગવા સુખગહણત્થં સબ્બાપિ એતા સમાહરીતિ. એવઞ્હિ સમાહટા એતા દસ્સેત્વા યં નેવ સુખં ન દુક્ખં, ન સોમનસ્સં ન દોમનસ્સં, અયં અદુક્ખમસુખાવેદનાતિ સક્કા હોતિ એસા ગાહયિતું.

અપિચ અદુક્ખમસુખાય ચેતોવિમુત્તિયા પચ્ચયદસ્સનત્થઞ્ચાપિ એતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. સુખદુક્ખપ્પહાનાદયો હિ તસ્સા પચ્ચયા. યથાહ – ''ચત્તારો ખો, આવુસો, પચ્ચયા અદુક્ખમસુખાય ચેતોવિમુત્તિયા સમાપત્તિયા. ઇધાવુસો ભિક્ખુ, સુખસ્સ ચ પહાના...પે॰... ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, ઇમે ખો, આવુસો, ચત્તારો પચ્ચયા અદુક્ખમસુખાય ચેતોવિમુત્તિયા સમાપત્તિયા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૮). યથા વા અઞ્ઞત્થ પહીનાપિ સક્કાયદિટ્ઠિઆદયો તતિયમગ્ગસ્સ વણ્ણભણનત્થં તત્થ પહીનાતિ વુત્તા, એવં વણ્ણભણનત્થમ્પેતસ્સ ઝાનસ્સેતા ઇધ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. પચ્ચયઘાતેન વા એત્થ રાગદોસાનં અતિદૂરભાવં દસ્સેતુમ્પેતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. એતાસુ હિ સુખં સોમનસ્સસ્સ પચ્ચયો, સોમનસ્સં રાગસ્સ; દુક્ખં દોમનસ્સસ્સ, દોમનસ્સં દોસસ્સ. સુખાદિઘાતેન ચ સપ્પચ્ચયા રાગદોસા હતાતિ અતિદૂરે હોન્તીતિ.

અદુક્ખમસુખન્તિ દુક્ખાભાવેન અદુક્ખં, સુખાભાવેન અસુખં. એતેનેત્થ દુક્ખસુખપ્પટિપક્ખભૂતં તતિયવેદનં દીપેતિ, ન દુક્ખસુખાભાવમત્તં. તતિયવેદના નામ અદુક્ખમસુખા. ઉપેક્ખાતિપિ વુચ્ચતિ. સા ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિપરીતાનુભવનલક્ખણા, મજ્ઝત્તરસા, અવિભૂતપચ્ચુપટ્ઠાના, સુખનિરોધપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા.

ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિન્તિ ઉપેક્ખાય જનિતસતિપારિસુદ્ધિં. ઇમસ્મિઞ્હિ ઝાને સુપરિસુદ્ધા સતિ. યા ચ તસ્સા સતિયા પારિસુદ્ધિ સા ઉપેક્ખાય કતા, ન અઞ્ઞેન. તસ્મા એતં ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધીતિ વુચ્ચતિ. **વિભઙ્ગેપિ** વુત્તં – ''અયં સતિ ઇમાય ઉપેક્ખાય વિસદા હોતિ પરિસુદ્ધા પરિયોદાતા, તેન વુચ્ચતિ ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધી''તિ (વિભ॰ ૫૯૭). યાય ચ ઉપેક્ખાય એત્થ સતિ પારિસુદ્ધિ હોતિ સા અત્થતો તત્રમજ્ઝત્તતાતિ વેદિતબ્બા. ન કેવલઞ્ચેત્થ તાય સતિયેવ પરિસુદ્ધા અપિચ ખો સબ્બેપિ સમ્પયુત્તધમ્મા. સતિસીસેન પન દેસના વુત્તા.

તત્થ કિઞ્ચાપિ અયં ઉપેક્ખા હેટ્ઠાપિ તીસુ ઝાનેસુ વિજ્જતિ – યથા પન દિવા સૂરિયપ્પભાભિભવા સોમ્મભાવેન ચ અત્તનો ઉપકારકત્તેન વા સભાગાય રત્તિયા અલાભા દિવા વિજ્જમાનાપિ ચન્દલેખા અપરિસુદ્ધા હોતિ અપરિયોદાતા – એવમયમ્પિ તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાચન્દલેખા વિતક્કાદિપચ્ચનીકધમ્મતેજાભિભવા સભાગાય

ચ ઉપેક્ખાવેદનારત્તિયા અપ્પટિલાભા વિજ્જમાનાપિ પઠમાદિજ્ઝાનભેદેસુ અપરિસુદ્ધા હોતિ. તસ્સા ચ અપરિસુદ્ધાય દિવા અપરિસુદ્ધચન્દલેખાય પભા વિય સહજાતાપિ સતિઆદયો અપરિસુદ્ધાવ હોન્તિ. તસ્મા તેસુ એકમ્પિ 'ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધી'તિ ન વુત્તં. ઇધ પન વિતક્કાદિપચ્ચનીકધમ્મતેજાભિભવાભાવા સભાગાય ચ ઉપેક્ખા વેદનારત્તિયા પટિલાભા અયં તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાચન્દલેખા અતિવિય પરિસુદ્ધા. તસ્સા પરિસુદ્ધત્તા પરિસુદ્ધચન્દલેખાય પભા વિય સહજાતાપિ સતિઆદયો પરિસુદ્ધા હોન્તિ પરિયોદાતા. તસ્મા ઇદમેવ ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધીતિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

ચતુત્થન્તિ ગણનાનુપુબ્બતા ચતુત્થં. ઇદં ચતુત્થં સમાપજ્જતીતિપિ ચતુત્થં. **ફસ્સો હોતી**તિઆદીસુ ફસ્સપઞ્ચકે તાવ વેદનાતિ ઉપેક્ખાવેદના વેદિતબ્બા. ઝાનપઞ્ચકઇન્દ્રિયઅટ્ઠકેસુ પન ઉપેક્ખા હોતિ ઉપેક્ખિન્દ્રિયં હોતીતિ (ધ॰ સ॰ ૧૬૫) વુત્તમેવ. સેસાનિ તતિયે પરિહીનપદાનિ ઇધાપિ પરિહીનાનેવ. કોટ્ઠાસવારેપિ **દુવઙ્ગિકં ઝાનન્તિ** ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાવસેનેવ વેદિતબ્બં. સેસં સબ્બં તતિયસદિસમેવાતિ.

ચતુક્કનયો નિટ્ઠિતો.

પઞ્ચકનયો

૧૬૭. ઇદાનિ **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિ પઞ્ચકનયો આરદ્ધો. કસ્માતિ ચે, પુગ્ગલજ્ઝાસયવસેન ચેવ દેસનાવિલાસેન ચ. સન્નિસિન્નદેવપરિસાય કિર એકચ્ચાનં દેવાનં વિતક્કો એવ ઓળારિકતો ઉપટ્ઠાસિ, વિચારપીતિસુખચિત્તેકગ્ગતા સન્તતો. તેસં સપ્પાયવસેન સત્થા ચતુરઙ્ગિકં અવિતક્કં વિચારમત્તં દુતિયજ્ઝાનં નામ ભાજેસિ. એકચ્ચાનં વિચારો ઓળારિકતો ઉપટ્ઠાસિ, પીતિસુખચિત્તેકગ્ગતા સન્તતો. તેસં સપ્પાયવસેન તિવઙ્ગિકં તતિયજ્ઝાનં નામ ભાજેસિ. એકચ્ચાનં પીતિ ઓળારિકતો ઉપટ્ઠાસિ, સુખચિત્તેકગ્ગતા સન્તતો. તેસં સપ્પાયવસેન દુવઙ્ગિકં ચતુત્થજ્ઝાનં નામ ભાજેસિ. એકચ્ચાનં સુખં ઓળારિકતો ઉપટ્ઠાસિ, ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતા સન્તતો. તેસં સપ્પાયવસેન દુવઙ્ગિકં પઞ્ચમજ્ઝાનં નામ ભાજેસિ. અયં તાવ 'પુગ્ગલજ્ઝાસયો'.

યસ્સા પન ધમ્મધાતુયા સુપ્પટિવિદ્ધત્તા દેસનાવિલાસપ્પત્તો નામ હોતિ – સા તથાગતસ્સ સુટ્ઠુ પટિવિદ્ધા – તસ્મા ઞાણમહત્તતાય દેસનાવિધાનેસુ કુસલો દેસનાવિલાસપ્પત્તો સત્થા યં યં અઙ્ગં લબ્ભતિ તસ્સ તસ્સ વસેન યથા યથા ઇચ્છતિ તથા તથા દેસનં નિયામેતીતિ સો ઇધ પઞ્ચઙ્ગિકં પઠમજ્ઝાનં ભાજેસિ, ચતુરઙ્ગિકં અવિતક્કં વિચારમત્તં દુતિયજ્ઝાનં, ભાજેસિ તિવઙ્ગિકં તતિયજ્ઝાનં, ભાજેસિ દુવઙ્ગિકં ચતુત્થજ્ઝાનં, દુવઙ્ગિકમેવ પઞ્ચમજ્ઝાનં ભાજેસિ. અયં 'દેસનાવિલાસો' નામ.

અપિચ યે ભગવતા ''તયોમે, ભિક્ખવે, સમાધી – સવિતક્કસવિચારો સમાધિ, અવિતક્કવિચારમત્તો સમાધિ, અવિતક્કઅવિચારો સમાધી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૦૫) સુત્તન્તે તયો સમાધી દેસિતા, તેસુ હેટ્ઠા સવિતક્કસવિચારો સમાધિ અવિતક્કઅવિચારો સમાધિ ચ ભાજેત્વા દસ્સિતો, અવિતક્કવિચારમત્તો ન દસ્સિતો. તં દસ્સેતુમ્પિ અયં પઞ્ચકનયો આરદ્ધોતિ વેદિતબ્બો.

તત્થ દુતિયજ્ઝાનનિદ્દેસે ફસ્સાદીસુ વિતક્કમત્તં પરિહાયતિ, કોટ્ઠાસવારે ''ચતુરઙ્ગિકં ઝાનં હોતિ ચતુરઙ્ગિકો મગ્ગો હોતી''તિ અયમેવ વિસેસો. સેસં સબ્બં પઠમજ્ઝાનસદિસમેવ. યાનિ ચ ચતુક્કનયે દુતિયતતિયચતુત્થાનિ તાનેવ ઇધ તતિયચતુત્થપઞ્ચમાનિ. તેસં અધિગમપટિપાટિદીપનત્થં અયં નયો વેદિતબ્બો –

એકો કિર અમચ્ચપુત્તો રાજાનં ઉપટ્ઠાતું જનપદતો નગરં આગતો. સો એકદિવસમેવ રાજાનં દિસ્વા પાનબ્યસનેન સબ્બં વિભવજાતં નાસેસિ. તં એકદિવસં સુરામદમત્તં નિચ્ચોળં કત્વા જિણ્ણકટસારકમત્તેન પટિચ્છાદેત્વા પાનાગારતો નીહરિંસુ. તમેનં સઙ્કારકૂટે નિપજ્જિત્વા નિદ્દાયન્તં એકો અઙ્ગવિજ્જાપાઠકો દિસ્વા 'અયં પુરિસો મહાજનસ્સ અવસ્સયો ભવિસ્સતિ, પટિજગ્ગિતબ્બો એસો'તિ સન્નિટ્ઠાનં કત્વા મત્તિકાય ન્હાપેત્વા થૂલસાટકયુગં નિવાસાપેત્વા પુન ગન્ધોદકેન ન્હાપેત્વા સુખુમેન દુકૂલયુગળેન અચ્છાદેત્વા પાસાદં આરોપેત્વા સુભોજનં ભોજેત્વા 'એવં નં પરિચારેય્યાથા'તિ પરિચારકે પટિપાદેત્વા પક્કામિ. અથ નં તે સયનં આરોપેસું. પાનાગારગમનપટિબાહનત્થઞ્ચ નં ચત્તારો તાવ જના ચતૂસુ હત્થપાદેસુ ઉપ્પીળેત્વા અટ્ઠંસુ. એકો પાદે પરિમજ્જિ. એકો તાલવણ્ટં ગહેત્વા બીજિ. એકો વીણં વાદયમાનો ગાયન્તો નિસીદિ.

સો સયનુપગમનેન વિગતકિલમથો થોકં નિદ્દાયિત્વા વુટ્ઠિતો હત્થપાદનિપ્પીળનં અસહમાનો 'કો મે હત્થપાદે ઉપ્પીળેતિ? અપગચ્છથા'તિ તજ્જેસિ. તે એકવચનેનેવ અપગચ્છિંસુ. તતો પુન થોકં નિદ્દાયિત્વા વુટ્ઠિતો પાદપરિમજ્જનં અસહમાનો 'કો મે પાદે પરિમજ્જતિ? અપગચ્છા'તિ આહ. સોપિ એકવચનેનેવ અપગચ્છિ. પુન થોકં નિદ્દાયિત્વા વુટ્ઠિતો વાતવુટ્ઠિ વિય તાલવણ્ટવાતં અસહન્તો 'કો એસ? અપગચ્છતૂ'તિ આહ. સોપિ એકવચનેનેવ અપગચ્છિ. પુન થોકં નિદ્દાયિત્વા વુટ્ઠિતો કણ્ણસૂલં વિય ગીતવાદિતસદ્દં અસહમાનો વીણાવાદકં તજ્જેસિ. સોપિ એકવચનેનેવ અપગચ્છિ. અથેવં અનુક્કમેન પહીનકિલમથુપ્પીળનપરિમજ્જનવાતપ્પહારગીતવાદિતસદ્દુપદ્દવો સુખં સયિત્વા વુટ્ઠાય રઞ્ઞો સન્તિકં અગમાસિ. રાજાપિસ્સ મહન્તં ઇસ્સરિયમદાસિ. સો મહાજનસ્સ અવસ્સયો જાતો.

તત્થ પાનબ્યસનેન પારિજુઞ્ઞપ્પત્તો સો અમચ્ચપુત્તો વિય અનેકબ્યસનપારિજુઞ્ઞપ્પત્તો ઘરાવાસગતો કુલપુત્તો દટ્ઠબ્બો. અઙ્ગવિજ્જાપાઠકો પુરિસો વિય તથાગતો. તસ્સ પુરિસસ્સ 'અયં મહાજનસ્સ અવસ્સયો ભવિસ્સતિ, પટિજગ્ગનં અરહતી'તિ સન્નિટ્ઠાનં વિય તથાગતસ્સ 'અયં મહાજનસ્સ અવસ્સયો ભવિસ્સતિ, પબ્બજ્જં અરહતિ કુલપુત્તો'તિ સન્નિટ્ઠાનકરણં.

અથસ્સ અમચ્ચપુત્તસ્સ મત્તિકામત્તેન ન્હાપનં વિય કુલપુત્તસ્સાપિ પબ્બજ્જાપટિલાભો. અથસ્સ થૂલસાટકનિવાસનં વિય ઇમસ્સાપિ દસસિક્ખાપદસઙ્ખાતસીલવત્થનિવાસનં. પુન તસ્સ ગન્ધોદકન્હાપનં વિય ઇમસ્સાપિ પાતિમોક્ખસંવરાદિસીલગન્ધોદકન્હાપનં. પુન તસ્સ સુખુમદુકૂલયુગળચ્છાદનં વિય ઇમસ્સાપિ યથાવુત્તસીલવિસુદ્ધિસમ્પદાસઙ્ખાતદુકૂલચ્છાદનં.

દુકૂલચ્છાદિતસ્સ પનસ્સ પાસાદારોપનં વિય ઇમસ્સાપિ સીલવિસુદ્ધિદુકૂલચ્છાદિતસ્સ સમાધિભાવનાપાસાદારોહનં. તતો તસ્સ સુભોજનભુઞ્જનં વિય ઇમસ્સાપિ સમાધિઉપકારકસતિસમ્પજઞ્ઞાદિધમ્મામતપરિભુઞ્જનં.

ભુત્તભોજનસ્સ પન તસ્સ પરિચારકેહિ સયનારોપનં વિય ઇમસ્સાપિ વિતક્કાદીહિ ઉપચારજ્ઝાનારોપનં. પુન તસ્સ પાનાગારગમનપટિબાહનત્થં હત્થપાદુપ્પીળનકપુરિસચતુક્કં વિય ઇમસ્સાપિ કામસઞ્ઞાભિમુખગમનપટિબાહનત્થં આરમ્મણે ચિત્તુપ્પીળનકો નેક્ખમ્મવિતક્કો. તસ્સ પાદપરિમજ્જકપુરિસો વિય ઇમસ્સાપિ આરમ્મણે ચિત્તાનુમજ્જનકો વિચારો. તસ્સ તાલવણ્ટવાતદાયકો વિય ઇમસ્સાપિ ચેતસો સીતલભાવદાયિકા પીતિ.

તસ્સ સોતાનુગ્ગહકરો ગન્ધબ્બપુરિસો વિય ઇમસ્સાપિ ચિત્તાનુગ્ગાહકં સોમનસ્સં. તસ્સ સયનુપગમનેન વિગતકિલમથસ્સ થોકં નિદ્દુપગમનં વિય ઇમસ્સાપિ ઉપચારજ્ઝાનસન્નિસ્સયેન વિગતનીવરણકિલમથસ્સ પઠમજ્ઝાનુપગમનં.

અથસ્સ નિદ્દાયિત્વા વુટ્ઠિતસ્સ હત્થપાદુપ્પીળનાસહનેન હત્થપાદુપ્પીળકાનં સન્તજ્જનં તેસઞ્ચ અપગમનેન પુન થોકં નિદ્દુપગમનં વિય ઇમસ્સાપિ પઠમજ્ઝાનતો વુટ્ઠિતસ્સ ચિત્તુપ્પીળકવિતક્કાસહનેન વિતક્કદોસદસ્સનં, વિતક્કપ્પહાના ચ પુન અવિતક્કવિચારમત્તદુતિયજ્ઝાનુપગમનં.

તતો તસ્સ પુનપ્પુનં નિદ્દાયિત્વા વુટ્ઠિતસ્સ યથાવુત્તેન કમેન પાદપરિમજ્જનાદીનં અસહનેન પટિપાટિયા પાદપરિમજ્જકાદીનં સન્તજ્જનં, તેસં તેસઞ્ચ અપગમનેન પુનપ્પુનં થોકં નિદ્દુપગમનં વિય ઇમસ્સાપિ પુનપ્પુનં દુતિયાદીહિ ઝાનેહિ વુટ્ઠિતસ્સ યથાવુત્તદોસાનં વિચારાદીનં અસહનેન પટિપાટિયા વિચારાદિદોસદસ્સનં. તેસં તેસઞ્ચ પહાના પુનપ્પુનં અવિતક્કઅવિચારનિપ્પીતિક પહીનસોમનસ્સજ્ઝાનુપગમનં.

તસ્સ પન સયના વુટ્ઠાય રઞ્ઞો સન્તિકં ગતસ્સ ઇસ્સરિયપ્પત્તિ વિય ઇમસ્સાપિ પઞ્ચમજ્ઝાનતો વુટ્ઠિતસ્સ વિપસ્સના મગ્ગં ઉપગતસ્સ અરહત્તપ્પત્તિ.

તસ્સ પત્તિસ્સરિયસ્સ બહૂનં જનાનં અવસ્સયભાવો વિય ઇમસ્સાપિ અરહત્તપ્પત્તસ્સ બહૂનં અવસ્સયભાવો વેદિતબ્બો. એત્તાવતા હિ એસ અનુત્તરં પુઞ્ઞક્ખેત્તં નામ હોતીતિ.

પઞ્ચકનયો નિટ્ઠિતો.

એત્તાવતા ચતુક્કપઞ્ચકનયદ્વયભેદો સુદ્ધિકનવકો નામ પકાસિતો હોતિ. અત્થતો પનેસ પઞ્ચકનયે ચતુક્કનયસ્સ પવિટ્ઠત્તા ઝાનપઞ્ચકો એવાતિ વેદિતબ્બો.

પટિપદાચતુક્કં

૧૭૬-૧૮૦. ઇદાનિ યસ્મા એતં ઝાનં નામ પટિપદાકમેન સિજ્ઝતિ, તસ્મા તસ્સ પટિપદાભેદં દસ્સેતું **પુન કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ દુક્ખા પટિપદા અસ્સાતિ **દુક્ખપટિપદં**. દન્ધા અભિઞ્ઞા અસ્સાતિ **દન્ધાભિઞ્ઞં**. ઇતિ દુક્ખપટિપદન્તિ વા દન્ધાભિઞ્ઞન્તિ વા પથવીકસિણન્તિ વા તીણિપિ ઝાનસ્સેવ નામાનિ. **દુક્ખપટિપદં ખિપ્પાભિઞ્ઞ**ન્તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ પઠમસમન્નાહારતો પટ્ઠાય યાવ તસ્સ તસ્સ ઝાનસ્સ ઉપચારં ઉપ્પજ્જતિ તાવ પવત્તા ઝાનભાવના 'પટિપદા'તિ વુચ્ચતિ. ઉપચારતો પન પટ્ઠાય યાવ અપ્પના તાવ પવત્તા પઞ્ઞા 'અભિઞ્ઞા'તિ વુચ્ચતિ. સા પનેસા પટિપદા એકચ્ચસ્સ દુક્ખા હોતિ. નીવરણાદિપચ્ચનીકધમ્મસમુદાચારગહનતાય કિચ્છા અસુખસેવનાતિ અત્થો. એકચ્ચસ્સ તદભાવેન સુખા. અભિઞ્ઞાપિ એકચ્ચસ્સ દન્ધા હોતિ, મન્દા, અસીઘપ્પવત્તિ. એકચ્ચસ્સ ખિપ્પા અમન્દા સીઘપ્પવત્તિ. તસ્મા યો આદિતો કિલેસે વિક્ખમ્ભેન્તો દુક્ખેન સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન કિલમન્તો વિક્ખમ્ભેતિ , તસ્સ દુક્ખા પટિપદા નામ હોતિ. યો પન વિક્ખમ્ભિતકિલેસો અપ્પનાપરિવાસં વસન્તો ચિરેન અઙ્ગપાતુભાવં પાપુણાતિ, તસ્સ દન્ધાભિઞ્ઞા નામ હોતિ. યો ખિપ્પં અઙ્ગપાતુભાવં પાપુણાતિ તસ્સ ખિપ્પાભિઞ્ઞા નામ હોતિ. યો કિલેસે વિક્ખમ્ભેન્તો સુખેન અકિલમન્તો વિક્ખમ્ભેતિ, તસ્સ સુખા પટિપદા નામ હોતિ.

તત્થ યાનિ સપ્પાયાસપ્પાયાનિ ચ પલિબોધુપચ્છેદાદીનિ પુબ્બકિચ્ચાનિ ચ અપ્પનાકોસલ્લાનિ ચ **વિસુદ્ધિમગ્ગે** ચિત્તભાવનાનિદ્દેસે નિદ્દિટ્ઠાનિ, તેસુ યો અસપ્પાયસેવી હોતિ, તસ્સ દુક્ખા પટિપદા દન્ધા ચ અભિઞ્ઞા હોતિ. સપ્પાયસેવિનો સુખા પટિપદા ખિપ્પા ચ અભિઞ્ઞા. યો પન પુબ્બભાગે અસપ્પાયં સેવિત્વા અપરભાગે સપ્પાયસેવી હોતિ, પુબ્બભાગે વા સપ્પાયં સેવિત્વા અપરભાગે અસપ્પાયસેવી, તસ્સ વોમિસ્સકતા વેદિતબ્બા. તથા પલિબોધુપચ્છેદાદિકં પુબ્બકિચ્ચં અસમ્પાદેત્વા ભાવનં અનુયુત્તસ્સ દુક્ખા પટિપદા હોતિ, વિપરિયાયેન સુખા. અપ્પનાકોસલ્લાનિ પન અસમ્પાદેન્તસ્સ દન્ધા અભિઞ્ઞા હોતિ, સમ્પાદેન્તસ્સ ખિપ્પા.

અપિચ તણ્હાઅવિજ્જાવસેન સમથવિપસ્સનાકતાધિકારવસેન ચાપિ એતાસં પભેદો વેદિતબ્બો. તણ્હાભિભૂતસ્સ હિ દુક્ખા પટિપદા હોતિ, અનભિભૂતસ્સ સુખા. અવિજ્જાભિભૂતસ્સ ચ દન્ધા અભિઞ્ઞા હોતિ, અનભિભૂતસ્સ ખિપ્પા. યો ચ સમથે અકતાધિકારો તસ્સ દુક્ખા પટિપદા હોતિ, કતાધિકારસ્સ સુખા. યો પન વિપસ્સનાય અકતાધિકારો હોતિ, તસ્સ દન્ધા અભિઞ્ઞા હોતિ, કતાધિકારસ્સ ખિપ્પા.

કિલેસિન્દ્રિયવસેન ચાપિ એતાસં પભેદો વેદિતબ્બો. તિબ્બકિલેસસ્સ હિ મુદિન્દ્રિયસ્સ દુક્ખા પટિપદા હોતિ દન્ધા ચ અભિઞ્ઞા, તિક્ખિન્દ્રિયસ્સ પન ખિપ્પા અભિઞ્ઞા. મન્દકિલેસસ્સ ચ મુદિન્દ્રિયસ્સ સુખા પટિપદા હોતિ દન્ધા ચ અભિઞ્ઞા, તિક્ખિન્દ્રિયસ્સ પન ખિપ્પા અભિઞ્ઞાતિ.

ઇતિ ઇમાસુ પટિપદાઅભિઞ્ઞાસુ યો પુગ્ગલો દુક્ખાય પટિપદાય દન્ધાય અભિઞ્ઞાય ઝાનં પાપુણાતિ, તસ્સ તં ઝાનં દુક્ખપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞન્તિ વુચ્ચતિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ ‘તદનુધમ્મતા સતિ સન્તિટ્ઠતિ ઠિતિભાગિની પઞ્ઞા’તિ (વિભ॰ ૭૯૯) એવં વુત્તસતિયા વા તંતંઝાનનિકન્તિયા વા વિક્ખમ્ભને પટિપદા, તંતંઝાનુપચારપ્પત્તસ્સ અપ્પનાય પરિવાસે અભિઞ્ઞા ચ વેદિતબ્બા. આગમનવસેનાપિ ચ પટિપદા અભિઞ્ઞા હોન્તિયેવ. દુક્ખપટિપદઞ્હિ દન્ધાભિઞ્ઞં પઠમજ્ઝાનં પત્વા પવત્તં દુતિયમ્પિ તાદિસમેવ હોતિ. તતિયચતુત્થેસુપિ એસેવ નયો. યથા ચ ચતુક્કનયે એવં પઞ્ચકનયેપિ પટિપદાવસેન ચતુધા ભેદો વેદિતબ્બો. ઇતિ પટિપદાવસેનપિ ચત્તારો નવકા વુત્તા હોન્તિ. તેસુ પાઠતો છત્તિંસ ચિત્તાનિ, અત્થતો પન પઞ્ચકનયે ચતુક્કનયસ્સ પવિટ્ઠત્તા વીસતિમેવ ભવન્તીતિ.

પટિપદાચતુક્કં.

આરમ્મણચતુક્કં

૧૮૧. ઇદાનિ યસ્મા એતં ઝાનં નામ યથા પટિપદાભેદેન એવં આરમ્મણભેદેનાપિ ચતુબ્બિધં હોતિ. તસ્માસ્સ તં પભેદં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **પરિત્તં પરિત્તારમ્મણ**ન્તિઆદીસુ યં અપ્પગુણં હોતિ, ઉપરિજ્ઝાનસ્સ પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતિ, ઇદં **પરિત્તં નામ**. યં પન અવડ્ઢિતે સુપ્પમત્તે વા સરાવમત્તે વા આરમ્મણે પવત્તં, તં પરિત્તં આરમ્મણં અસ્સાતિ **પરિત્તારમ્મણં**. યં પગુણં સુભાવિતં ઉપરિજ્ઝાનસ્સ પચ્ચયો ભવિતું સક્કોતિ, ઇદં **અપ્પમાણં** નામ. યં વિપુલે આરમ્મણે પવત્તં તં વુડ્ઢિપ્પમાણત્તા અપ્પમાણં આરમ્મણં અસ્સાતિ **અપ્પમાણારમ્મણં**. વુત્તલક્ખણવોમિસ્સકતાય પન વોમિસ્સકનયો વેદિતબ્બો. ઇતિ આરમ્મણવસેનપિ ચત્તારો નવકા વુત્તા હોન્તિ. ચિત્તગણનાપેત્થ પુરિમસદિસા એવાતિ.

આરમ્મણચતુક્કં.

આરમ્મણપટિપદામિસ્સકં

૧૮૬. ઇદાનિ આરમ્મણપટિપદામિસ્સકં સોળસક્ખત્તુકનયં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ પઠમનયે વુત્તજ્ઝાનં દુક્ખપટિપદત્તા દન્ધાભિઞ્ઞત્તા પરિત્તત્તા પરિત્તારમ્મણત્તાતિ ચતૂહિ કારણેહિ **હીનં**, સોળસમનયે વુત્તજ્ઝાનં સુખપટિપદત્તા ખિપ્પાભિઞ્ઞત્તા અપ્પમાણત્તા અપ્પમાણારમ્મણત્તાતિ ચતૂહિ કારણેહિ **પણીતં**. સેસેસુ ચુદ્દસસુ એકેન દ્વીહિ તીહિ ચ કારણેહિ હીનપ્પણીતતા વેદિતબ્બા.

કસ્મા પનાયં નયો દેસિતોતિ? ઝાનુપ્પત્તિકારણત્તા. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ પથવીકસિણે સુદ્ધિકજ્ઝાનં ચતુક્કનયવસેન પઞ્ચકનયવસેન ચ દસ્સિતં; તથા સુદ્ધિકપટિપદા, તથા સુદ્ધિકારમ્મણં. તત્થ યા દેવતા પથવીકસિણે સુદ્ધિકજ્ઝાનં ચતુક્કનયવસેન દેસિયમાનં બુજ્ઝિતું સક્કોન્તિ, તાસં સપ્પાયવસેન સુદ્ધિકજ્ઝાને ચતુક્કનયો દેસિતો. યા પઞ્ચકનયવસેન દેસિયમાનં બુજ્ઝિતું સક્કોન્તિ, તાસં સપ્પાયવસેન પઞ્ચકનયો. યા સુદ્ધિકપટિપદાય , સુદ્ધિકારમ્મણે ચતુક્કનયવસેન દેસિયમાનં બુજ્ઝિતું સક્કોન્તિ, તાસં સપ્પાયવસેન સુદ્ધિકપટિપદાય સુદ્ધિકારમ્મણે ચતુક્કનયો દેસિતો. યા પઞ્ચકનયવસેન દેસિયમાનં બુજ્ઝિતું સક્કોન્તિ તાસં સપ્પાયવસેન પઞ્ચકનયો. ઇતિ હેટ્ઠા પુગ્ગલજ્ઝાસયવસેન દેસના કતા.

દેસનાવિલાસપ્પત્તો ચેસ પભિન્નપટિસમ્ભિદો દસબલચતુવેસારજ્જવિસદઞાણો ધમ્માનં યાથાવસરસલક્ખણસ્સ સુપ્પટિવિદ્ધત્તા ધમ્મપઞ્ઞત્તિકુસલતાય યો યો નયો લબ્ભતિ તસ્સ તસ્સ વસેન દેસનં નિયમેતું સક્કોતિ, તસ્મા ઇમાય દેસનાવિલાસપ્પત્તિયાપિ તેન એસા પથવીકસિણે સુદ્ધિકચતુક્કનયાદિવસેન દેસના કતા.

યસ્મા પન યે કેચિ ઝાનં ઉપ્પાદેન્તિ નામ ન તે આરમ્મણપટિપદાહિ વિના ઉપ્પાદેતું સક્કોન્તિ, તસ્મા નિયમતો ઝાનુપ્પત્તિકારણત્તા અયં સોળસક્ખત્તુકનયો કથિતો.

એત્તાવતા સુદ્ધિકનવકો, ચત્તારો પટિપદાનવકા, ચત્તારો આરમ્મણનવકા, ઇમે ચ સોળસ નવકાતિ પઞ્ચવીસતિ નવકા કથિતા હોન્તિ. તત્થ એકેકસ્મિં નવકે ચતુક્કપઞ્ચકવસેન દ્વે દ્વે નયાતિ પઞ્ઞાસ નયા. તત્થ ‘‘પઞ્ચવીસતિયા ચતુક્કનયેસુ સતં, પઞ્ચકનયેસુ પઞ્ચવીસસત’’ન્તિ પાઠતો પઞ્ચવીસાધિકાનિ દ્વે ઝાનચિત્તસતાનિ હોન્તિ. પઞ્ચકનયે પન ચતુક્કનયસ્સ પવિટ્ઠત્તા અત્થતો પઞ્ચવીસાધિકમેવ ચિત્તસતં હોતિ. યાનિ ચેતાનિ પાઠે પઞ્ચવીસાધિકાનિ દ્વે ચિત્તસતાનિ તેસુ એકેકસ્સ નિદ્દેસે ધમ્મવવત્થાનાદયો તયો તયો મહાવારા હોન્તિ. તે પન તત્થ તત્થ નયમત્તમેવ દસ્સેત્વા સંખિત્તાતિ.

પથવીકસિણં.

૨૦૩. ઇદાનિ યસ્મા આપોકસિણાદીસુપિ એતાનિ ઝાનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તસ્મા તેસં દસ્સનત્થં પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તેસુ સબ્બો પાળિનયો ચ અત્થવિભાવના ચ ચિત્તગણના ચ વારસઙ્ખેપો ચ પથવીકસિણે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. ભાવનાનયો પન કસિણપરિકમ્મં આદિં કત્વા સબ્બો **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ ૧.૯૧ આદયો) પકાસિતોયેવ. **મહાસકુલુદાયિસુત્તે** પન દસકસિણાનિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૫૦) વુત્તાનિ. તેસુ

વિઞ્ઞાણકસિણં આકાસે પવત્તિતમહગ્ગતવિઞ્ઞાણમ્પિ તત્થ પરિકમ્મં કત્વા નિબ્બત્તા વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસમાપત્તિપિ હોતીતિ સબ્બપ્પકારેન આરુપ્પદેસનમેવ ભજતિ, તસ્મા ઇમસ્મિં ઠાને ન કથિતં.

આકાસકસિણન્તિ પન કસિણુગ્ઘાટિમમાકાસમ્પિ, તં આરમ્મણં કત્વા પવત્તક્ખન્ધાપિ, ભિત્તિચ્છિદ્દાદીસુ અઞ્ઞતરસ્મિં ગહેતબ્બનિમિત્તપરિચ્છેદાકાસમ્પિ, તં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નં ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનમ્પિ વુચ્ચતિ. તત્થ પુરિમનયો આરુપ્પદેસનં ભજતિ, પચ્છિમનયો રૂપાવચરદેસનં. ઇતિ મિસ્સકત્તા ઇમં રૂપાવચરદેસનં ન આરુળ્હં. પરિચ્છેદાકાસે નિબ્બત્તજ્ઝાનં પન રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગો હોતિ તસ્મા તં ગહેતબ્બં. તસ્મિં પન ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનમેવ ઉપ્પજ્જતિ, અરૂપજ્ઝાનં નુપ્પજ્જતિ. કસ્મા? કસિણુગ્ઘાટનસ્સ અલાભતો. તઞ્હિ પુનપ્પુનં ઉગ્ઘાટિયમાનમ્પિ આકાસમેવ હોતીતિ ન તત્થ કસિણુગ્ઘાટનં લબ્ભતિ, તસ્મા તત્થુપ્પન્નં ઝાનં દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારાય સંવત્તતિ, અભિઞ્ઞાપાદકં હોતિ, વિપસ્સનાપાદકં હોતિ, નિરોધપાદકં ન હોતિ. અનુપુબ્બનિરોધો પનેત્થ યાવ પઞ્ચમજ્ઝાના લબ્ભતિ વટ્ટપાદકં હોતિયેવ. યથા ચેતં એવં પુરિમકસિણેસુ ઉપ્પન્નં ઝાનમ્પિ. નિરોધપાદકભાવો પનેત્થ વિસેસો. સેસમેત્થ આકાસકસિણે યં વત્તબ્બં સિયા તં સબ્બં **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૯૮-૯૯) વુત્તમેવ.

‘એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતી’તિઆદિનયં (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૯; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૦૨) પન વિકુબ્બનં ઇચ્છન્તેન પુરિમેસુ અટ્ઠસુ કસિણેસુ અટ્ઠ સમાપત્તિયો નિબ્બત્તેત્વા કસિણાનુલોમતો કસિણપટિલોમતો, કસિણાનુલોમપટિલોમતો; ઝાનાનુલોમતો, ઝાનપટિલોમતો, ઝાનાનુલોમપટિલોમતો; ઝાનુક્કન્તિકતો, કસિણુક્કન્તિકતો, ઝાનકસિણુક્કન્તિકતો; અઙ્ગસઙ્કન્તિકતો, આરમ્મણસઙ્કન્તિકતો, અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિકતો; અઙ્ગવવત્થાનતો, આરમ્મણવવત્થાનતોતિ ઇમેહિ ચુદ્દસહાકારેહિ ચિત્તં પરિદમેતબ્બં. તેસં વિત્થારકથા **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૬૫-૩૬૬) વુત્તાયેવ.

એવં પન ચુદ્દસહાકારેહિ ચિત્તં અપરિદમેત્વા, પુબ્બે અભાવિતભાવનો આદિકમ્મિકો યોગાવચરો ઇદ્ધિવિકુબ્બનં સમ્પાદેસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ. આદિકમ્મિકસ્સ હિ કસિણપરિકમ્મમ્પિ ભારો; સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. કતકસિણપરિકમ્મસ્સ નિમિત્તુપ્પાદનં ભારો; સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. ઉપ્પન્ને નિમિત્તે તં વડ્ઢેત્વા અપ્પનાધિગમો ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. અધિગતપ્પનસ્સ ચુદ્દસહાકારેહિ ચિત્તપરિદમનં ભારો; સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. ચુદ્દસહાકારેહિ પરિદમિતચિત્તસ્સાપિ ઇદ્ધિવિકુબ્બનં નામ ભારો, સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ. વિકુબ્બનપ્પત્તસ્સાપિ ખિપ્પનિસન્તિભાવો નામ ભારો; સતેસુ સહસ્સેસુ વા એકોવ ખિપ્પનિસન્તિ હોતિ. થેરમ્બત્થલે **મહારોહનગુત્તત્થેરસ્સ** ગિલાનુપટ્ઠાનં આગતેસુ તિંસમત્તેસુ ઇદ્ધિમન્તસહસ્સેસુ ઉપસમ્પદાય અટ્ઠવસ્સિકો **રક્ખિતત્થેરો વિય**. સબ્બં વત્થુ **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૬૭) વિત્થારિતમેવાતિ.

કસિણકથા.

અભિભાયતનકથા

૨૦૪. એવં અટ્ઠસુ કસિણેસુ રૂપાવચરકુસલં નિદ્દિસિત્વા, ઇદાનિ યસ્મા સમાનેપિ આરમ્મણે ભાવનાય અસમાનં ઇમેસુ અટ્ઠસુ કસિણેસુ અઞ્ઞમ્પિ અભિભાયતનસઙ્ખાતં રૂપાવચરકુસલં પવત્તતિ, તસ્મા તં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી**તિ અલાભિતાય વા અનત્થિકતાય વા અજ્ઝત્તરૂપે

પરિકમ્મસઞ્ઞાવિરહિતો. **બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતી**તિ બહિદ્ધા અટ્ઠસુ કસિણેસુ કતપરિકમ્મતાય પરિકમ્મવસેન ચેવ અપ્પનાવસેન ચ તાનિ બહિદ્ધા અટ્ઠસુ કસિણેસુ રૂપાનિ પસ્સતિ. **પરિત્તાની**તિ અવડ્ઢિતાનિ. **તાનિ અભિભુય્યા**તિ યથા નામ સમ્પન્નગહણિકો કટચ્છુમત્તં ભત્તં લભિત્વા 'કિં એત્થ ભુઞ્જિતબ્બં અત્થી'તિ સઙ્કડ્ઢિત્વા એકકબળમેવ કરોતિ, એવમેવ ઞાણુત્તરિકો પુગ્ગલો વિસદઞાણો 'કિમેત્થ પરિત્તકે આરમ્મણે સમાપજ્જિતબ્બં અત્થિ, નાયં મમ ભારો'તિ તાનિ રૂપાનિ અભિભવિત્વા સમાપજ્જતિ. સહ નિમિત્તુપ્પાદેનેવેત્થ અપ્પનં નિબ્બત્તેતીતિ અત્થો. **જાનામિ પસ્સામી**તિ ઇમિના પનસ્સ પુબ્બભાગો કથિતો. **આગમટ્ઠકથાસુ** પન વુત્તં – ઇમિનાસ્સ પન આભોગો કથિતો. સો ચ ખો સમાપત્તિતો વુટ્ઠિતસ્સ, ન અન્તોસમાપત્તિયન્તિ (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૮.૬૫).

અપ્પમાણાનીતિ વડ્ઢિતપ્પમાણાનિ. **અભિભુય્યા**તિ એત્થ પન યથા મહગ્ઘસો પુરિસો એકં ભત્તવડ્ઢિતકં લભિત્વા 'અઞ્ઞાપિ હોતુ 'કિમેસા મય્હં કરિસ્સતી'તિ તં ન મહન્તતો પસ્સતિ, એવમેવ ઞાણુત્તરો પુગ્ગલો વિસદઞ્ઞાણો 'કિમેત્થ સમાપજ્જિતબ્બં, ન ઇદં અપ્પમાણં, ન મય્હં ચિત્તેકગ્ગતાકરણે ભારો અત્થી'તિ તાનિ અભિભવિત્વા સમાપજ્જતિ. સહ નિમિત્તુપ્પાદેનેવેત્થ અપ્પનં નિબ્બત્તેતીતિ અત્થો.

પરિત્તં પરિત્તારમ્મણં અપ્પમાણં પરિત્તારમ્મણન્તિ ઇધ પરિત્તાનીતિ આગતત્તા અપ્પમાણારમ્મણતા ન ગહિતા, પરતો અપ્પમાણાનીતિ આગતત્તા પરિત્તારમ્મણતા. **અટ્ઠકથાયં** પન વુત્તં – 'ઇમસ્મિં ઠાને ચત્તારિ ચત્તારિ આરમ્મણાનિ અગ્ગહેત્વા દ્વે દ્વેવ ગહિતાનિ . કિં કારણા? ચતૂસુ હિ ગહિતેસુ દેસના સોળસક્ખત્તુકા હોતિ, સત્થારા ચ હેટ્ઠા સોળસક્ખત્તુકા દેસના કિલઞ્જમ્હિ તિલે પત્થરન્તેન વિય વિત્થારતો કથિતા. તસ્સ ઇમસ્મિં ઠાને અટ્ઠક્ખત્તુકં દેસનં કાતું અજ્ઝાસયો. તસ્મા દ્વે દ્વેયેવ ગહિતાનીતિ વેદિતબ્બાનીતિ.

સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનીતિ પરિસુદ્ધાપરિસુદ્ધવણ્ણાનિ. પરિસુદ્ધાનિ હિ નીલાદીનિ સુવણ્ણાનિ, અપરિસુદ્ધાનિ ચ દુબ્બણ્ણાનીતિ ઇધ અધિપ્પેતાનિ. **આગમટ્ઠકથાસુ** પન 'સુવણ્ણાનિ વા હોન્તુ દુબ્બણ્ણાનિ વા, પરિત્તઅપ્પમાણવસેનેવ ઇમાનિ અભિભાયતનાનિ દેસિતાની'તિ (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૮.૬૫) વુત્તં. ઇમેસુ પન ચતૂસુ પરિત્તં વિતક્કચરિતવસેન આગતં, અપ્પમાણં મોહચરિતવસેન, સુવણ્ણં દોસચરિતવસેન, દુબ્બણ્ણં રાગચરિતવસેન. એતેસઞ્હિ એતાનિ સપ્પાયાનિ. સા ચ તેસં સપ્પાયતા વિત્થારતો **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૪૩) ચરિયનિદ્દેસે વુત્તા.

કસ્મા પન, યથા સુત્તન્તે ''અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાની''તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૩; મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૯; અ॰ નિ॰ ૮.૬૫) વુત્તં, એવં અવત્વા ઇધ ચતૂસુપિ અભિભાયતનેસુ અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞિતાવ વુત્તાતિ? અજ્ઝત્તરૂપાનં અનભિભવનીયતો. તત્થ વા હિ ઇધ વા બહિદ્ધારૂપાનેવ અભિભવિતબ્બાનિ, તસ્મા તાનિ નિયમતો વત્તબ્બાનીતિ તત્રપિ ઇધપિ વુત્તાનિ. અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞીતિ ઇદં પન સત્થુ દેસનાવિલાસમત્તમેવ. અયં તાવ ચતૂસુ અભિભાયતનેસુ અપુબ્બપદવણ્ણના. સુદ્ધિકનયપટિપદાભેદો પનેત્થ પથવીકસિણે વુત્તનયેનેવ એકેકસ્મિં અભિભાયતને વેદિતબ્બો. કેવલઞ્ચેત્થ આરમ્મણચતુક્કં આરમ્મણદુકં હોતિ, સોળસક્ખત્તુકઞ્ચ અટ્ઠક્ખત્તુકં. સેસં તાદિસમેવ. એવમેત્થ એકેકસ્મિં અભિભાયતને એકો સુદ્ધિકનવકો, ચત્તારો પટિપદાનવકા, દ્વે આરમ્મણનવકા, આરમ્મણપટિપદામિસ્સકે અટ્ઠ નવકાતિ પઞ્ચરસ નવકાતિ ચતૂસુપિ અભિભાયતનેસુ સમસટ્ઠિ નવકા વેદિતબ્બા.

૨૪૬. પઞ્ચમઅભિભાયતનાદીસુ **નીલાની**તિ સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન વુત્તં. **નીલવણ્ણાની**તિ વણ્ણવસેન, **નીલનિદસ્સનાની**તિ નિદસ્સનવસેન, અપઞ્ઞાયમાનવિવરાનિ, અસમ્ભિન્નવણ્ણાનિ, એકનીલાનેવ હુત્વા દિસ્સન્તીતિ વુત્તં હોતિ. **નીલનિભાસાની**તિ ઇદં પન ઓભાસનવસેન વુત્તં; નીલોભાસાનિ નીલપ્પભાયુત્તાનીતિ અત્થો. એતેન નેસં સુવિસુદ્ધતં દસ્સેતિ. સુવિસુદ્ધવણ્ણવસેન હિ ઇમાનિ ચત્તારિ અભિભાયતનાનિ વુત્તાનિ. **પીતાની**તિઆદીસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. નીલકસિણં ઉગ્ગણ્હન્તો નીલસ્મિં નિમિત્તં ગણ્હાતિ. પુપ્ફસ્મિં વા વત્થસ્મિં વા વણ્ણધાતુયા વાતિઆદિકં પનેત્થ કસિણકરણઞ્ચ પરિકમ્મઞ્ચ અપ્પનાવિધાનઞ્ચ સબ્બં **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૯૩ આદયો) વિત્થારતો વુત્તમેવ. યથા ચ પથવીકસિણે એવમેત્થ એકેકસ્મિં અભિભાયતને પઞ્ચવીસતિ પઞ્ચવીસતિ નવકા વેદિતબ્બા.

અભિભાયતનકથા.

વિમોક્ખકથા

૨૪૮. ઇદાનિ યસ્મા ઇદં રૂપાવચરકુસલં નામ ન કેવલં આરમ્મણસઙ્ખાતાનં આયતનાનં અભિભવનતો અભિભાયતનવસેનેવ ઉપ્પજ્જતિ, અથ ખો વિમોક્ખવસેનપિ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા તમ્પિ નયં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં.

કેનટ્ઠેન પન વિમોક્ખો વેદિતબ્બોતિ? અધિમુચ્ચનટ્ઠેન. કો અયં અધિમુચ્ચનટ્ઠો નામ? પચ્ચનીકધમ્મેહિ ચ સુટ્ઠુ વિમુચ્ચનટ્ઠો, આરમ્મણે ચ અભિરતિવસેન સુટ્ઠુ વિમુચ્ચનટ્ઠો . પિતુઅઙ્કે વિસ્સટ્ઠઅઙ્ગપચ્ચઙ્ગસ્સ દારકસ્સ સયનં વિય અનિગ્ગહિતભાવેન નિરાસઙ્કતાય આરમ્મણે પવત્તીતિ વુત્તં હોતિ. એવંલક્ખણઞ્હિ વિમોક્ખભાવપ્પત્તં રૂપાવચરકુસલં દસ્સેતું અયં નયો આરદ્ધો.

તત્થ **રૂપી**તિ અજ્ઝત્તં કેસાદીસુ ઉપ્પાદિતં રૂપજ્ઝાનં રૂપં, તદસ્સત્થીતિ રૂપી. અજ્ઝત્તઞ્હિ નીલપરિકમ્મં કરોન્તો કેસે વા પિત્તે વા અક્ખિતારકાય વા કરોતિ. પીતપરિકમ્મં કરોન્તો મેદે વા છવિયા વા અક્ખીનં પીતટ્ઠાને વા કરોતિ. લોહિતપરિકમ્મં કરોન્તો મંસે વા લોહિતે વા જિવ્હાય વા હત્થતલપાદતલેસુ વા અક્ખીનં રત્તટ્ઠાને વા કરોતિ. ઓદાતપરિકમ્મં કરોન્તો અટ્ઠિમ્હિ વા દન્તે વા નખે વા અક્ખીનં સેતટ્ઠાને વા કરોતિ. એવં પરિકમ્મં કત્વા ઉપ્પન્નજ્ઝાનસમઙ્ગિં સન્ધાયેતં વુત્તં. **રૂપાનિ પસ્સતી**તિ બહિદ્ધાપિ નીલકસિણાદિરૂપાનિ ઝાનચક્ખુના પસ્સતિ. ઇમિના અજ્ઝત્તબહિદ્ધાવત્થુકેસુ કસિણેસુ ઝાનપટિલાભો દસ્સિતો.

અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞીતિ અજ્ઝત્તં ન રૂપસઞ્ઞી. અત્તનો કેસાદીસુ અનુપ્પાદિતરૂપાવચરજ્ઝાનોતિ અત્થો. ઇમિના બહિદ્ધા પરિકમ્મં કત્વા બહિદ્ધાવ પટિલદ્ધજ્ઝાનતા દસ્સિતા.

સુભન્તિ ઇમિના સુવિસુદ્ધેસુ નીલાદીસુ વણ્ણકસિણેસુ ઝાનાનિ દસ્સિતાનિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ અન્તોઅપ્પનાય ‘સુભ’ન્તિ આભોગો નત્થિ, યો પન સુવિસુદ્ધં સુભકસિણં આરમ્મણં કત્વા વિહરતિ, સો યસ્મા ‘સુભ’ન્તિ…પે॰… પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, તથા દુતિયાદીનિ, તસ્મા એવં દેસના કતા. **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** પન ‘‘કથં સુભન્ત્વેવ અધિમુત્તો હોતીતિ વિમોક્ખો? ઇધ ભિક્ખુ મેત્તાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં…પે॰… વિહરતિ, મેત્તાય ભાવિતત્તા સત્તા અપ્પટિકૂલા હોન્તિ; કરુણા… મુદિતા… ઉપેક્ખાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં…પે॰… વિહરતિ, ઉપેક્ખાય ભાવિતત્તા સત્તા અપ્પટિકૂલા હોન્તિ, એવં સુભન્ત્વેવ અધિમુત્તો હોતી’’તિ વિમોક્ખોતિ (પટિ॰ મ॰

૧.૨૧૨) વુત્તં. ઇધ પન ઉપરિ પાળિયંયેવ બ્રહ્મવિહારાનં આગતત્તા તં નયં પટિક્ખિપિત્વા સુનીલકસુપીતકસુલોહિતકસુઓદાતકપરિસુદ્ધનીલકપરિસુદ્ધપીતકપરિસુદ્ધલોહિતકપરિસુદ્ધઓદાતકવસેનેવ સુભવિમોક્ખો અનુઞ્ઞાતો. ઇતિ કસિણન્તિ વા અભિભાયતનન્તિ વા વિમોક્ખોતિ વા રૂપાવચરજ્ઝાનમેવ . તઞ્હિ આરમ્મણસ્સ સકલટ્ઠેન કસિણં નામ, આરમ્મણં અભિભવનટ્ઠેન અભિભાયતનં નામ, આરમ્મણે અધિમુચ્ચનટ્ઠેન પચ્ચનીકધમ્મેહિ ચ વિમુચ્ચનટ્ઠેન વિમોક્ખો નામાતિ વુત્તં. તત્થ કસિણદેસના અભિધમ્મવસેન, ઇતરા પન સુત્તન્તદેસનાવસેન વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. અયમેત્થ અપુબ્બપદવણ્ણના. એકેકસ્મિં પન વિમોક્ખે પથવીકસિણે વિય પઞ્ચવીસતિ પઞ્ચવીસતીતિ કત્વા પઞ્ચસત્તતિ નવકા વેદિતબ્બા.

વિમોક્ખકથા.

બ્રહ્મવિહારકથા

૨૫૧. ઇદાનિ મેત્તાદિબ્રહ્મવિહારવસેન પવત્તમાનં રૂપાવચરકુસલં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **મેત્તાસહગત**ન્તિ મેત્તાય સમન્નાગતં. પરતો કરુણાસહગતાદીસુપિ એસેવ નયો. યેન પનેસ વિધાનેન પટિપન્નો મેત્તાદિસહગતાનિ ઝાનાનિ ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, તં મેત્તાદીનં ભાવનાવિધાનં સબ્બં **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૪૦) વિત્થારિતમેવ. અવસેસાય પાળિયા અત્થો પથવીકસિણે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

કેવલઞ્હિ પથવીકસિણે પઞ્ચવીસતિ નવકા, ઇધ પુરિમાસુ તીસુ તિકચતુક્કજ્ઝાનિકવસેન પઞ્ચવીસતિ સત્તકા, ઉપેક્ખાય ચતુત્થજ્ઝાનવસેન પઞ્ચવીસતિ એકકા, કરુણામુદિતાસુ ચ છન્દાદીહિ ચતૂહિ સદ્ધિં કરુણામુદિતાતિ ઇમેપિ યેવાપનકા લબ્ભન્તિ. દુક્ખપટિપદાદિભાવો ચેત્થ મેત્તાય તાવ બ્યાપાદવિક્ખમ્ભનવસેન, કરુણાય વિહિંસાવિક્ખમ્ભનવસેન, મુદિતાય અરતિવિક્ખમ્ભનવસેન, ઉપેક્ખાય રાગપટિઘવિક્ખમ્ભનવસેન વેદિતબ્બો. પરિત્તારમ્મણતા પન નબહુસત્તારમ્મણવસેન; અપ્પમાણારમ્મણતા બહુસત્તારમ્મણવસેન હોતીતિ અયં વિસેસો. સેસં તાદિસમેવ.

એવં તાવ પાળિવસેનેવ –

બ્રહ્મુત્તમેન કથિતે, બ્રહ્મવિહારે ઇમે ઇતિ વિદિત્વા;
ભિય્યો એતેસુ અયં, પકિણ્ણકકથાપિ વિઞ્ઞેય્યા.

એતાસુ હિ મેત્તાકરુણામુદિતાઉપેક્ખાસુ અત્થતો તાવ મેજ્જતીતિ **મેત્તા**, સિનિય્હતીતિ અત્થો. મિત્તે વા ભવા, મિત્તસ્સ વા એસા પવત્તતીપિ મેત્તા. પરદુક્ખે સતિ સાધૂનં હદયકમ્પનં કરોતીતિ **કરુણા**. કિણાતિ વા પરદુક્ખં હિંસતિ વિનાસેતીતિ **કરુણા** . કિરીયતિ વા દુક્ખિતેસુ ફરણવસેન પસારિયતીતિ **કરુણા**. મોદન્તિ તાય તંસમઙ્ગિનો, સયં વા મોદતિ, મોદનમત્તમેવ વા તન્તિ **મુદિતા**. 'અવેરા હોન્તૂ'તિઆદિબ્યાપારપ્પહાનેન મજ્ઝત્તભાવૂપગમનેન ચ ઉપેક્ખતીતિ **ઉપેક્ખા**.

લક્ખણાદિતો પનેત્થ હિતાકારપ્પવત્તિલક્ખણા 'મેત્તા', હિતૂપસંહારરસા, આઘાતવિનયપચ્ચુપટ્ઠાના, સત્તાનં મનાપભાવદસ્સનપદટ્ઠાના. બ્યાપાદૂપસમો એતિસ્સા સમ્પત્તિ, સિનેહસમ્ભવો વિપત્તિ. દુક્ખાપનયનાકારપ્પવત્તિલક્ખણા 'કરુણા', પરદુક્ખાસહનરસા, અવિહિંસાપચ્ચુપટ્ઠાના , દુક્ખાભિભૂતાનં

અનાથભાવદસ્સનપદટ્ઠાના. વિહિંસૂપસમો તસ્સા સમ્પત્તિ, સોકસમ્ભવો વિપત્તિ. સત્તેસુ પમોદનલક્ખણા ‘મુદિતા’, અનિસ્સાયનરસા, અરતિવિઘાતપચ્ચુપટ્ઠાના, સત્તાનં સમ્પત્તિદસ્સનપદટ્ઠાના. અરતિવૂપસમો તસ્સા સમ્પત્તિ, પહાસસમ્ભવો વિપત્તિ. સત્તેસુ મજ્ઝત્તાકારપ્પવત્તિલક્ખણા ‘ઉપેક્ખા’, સત્તેસુ સમભાવદસ્સનરસા, પટિઘાનુનયવૂપસમપચ્ચુપટ્ઠાના, ‘‘કમ્મસ્સકા સત્તા, તે કસ્સ રુચિયા સુખિતા વા ભવિસ્સન્તિ, દુક્ખતો વા મુચ્ચિસ્સન્તિ, પત્તસમ્પત્તિતો વા ન પરિહાયિસ્સન્તી’’તિ? એવં પવત્તકમ્મસ્સકતાદસ્સનપદટ્ઠાના. પટિઘાનુનયવૂપસમો તસ્સા સમ્પત્તિ, ગેહસ્સિતાય અઞ્ઞાણુપેક્ખાય સમ્ભવો વિપત્તિ.

ચતુન્નમ્પિ પનેતેસં બ્રહ્મવિહારાનં વિપસ્સનાસુખઞ્ચેવ ભવસમ્પત્તિ ચ સાધારણપ્પયોજનં, બ્યાપાદાદિપટિઘાતો આવેણિકં. બ્યાપાદપટિઘાતપ્પયોજના હેત્થ મેત્તા, વિહિંસાઅરતિરાગપટિઘાતપ્પયોજના ઇતરા. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘નિસ્સરણઞ્હેતં, આવુસો, બ્યાપાદસ્સ યદિદં મેત્તાચેતોવિમુત્તિ, નિસ્સરણઞ્હેતં, આવુસો, વિહેસાય યદિદં કરુણાચેતોવિમુત્તિ; નિસ્સરણઞ્હેતં, આવુસો, અરતિયા યદિદં મુદિતાચેતોવિમુત્તિ, નિસ્સરણઞ્હેતં, આવુસો, રાગસ્સ યદિદં ઉપેક્ખાચેતોવિમુત્તી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૨૬; અ॰ નિ॰ ૬.૧૩).

એકમેકસ્સ ચેત્થ આસન્નદૂરવસેન દ્વે દ્વે પચ્ચત્થિકા. મેત્તાબ્રહ્મવિહારસ્સ હિ, સમીપચારો વિય પુરિસસ્સ સપત્તો, ગુણદસ્સનસભાગતાય રાગો આસન્નપચ્ચત્થિકો. સો લહું ઓતારં લભતિ. તસ્મા તતો સુટ્ઠુ મેત્તા રક્ખિતબ્બા. પબ્બતાદિગહનનિસ્સિતો વિય પુરિસસ્સ સપત્તો સભાવવિસભાગતાય બ્યાપાદો દૂરપચ્ચત્થિકો. તસ્મા તતો નિબ્ભયેન મેત્તાયિતબ્બં. મેત્તાયિસ્સતિ ચ નામ કોપઞ્ચ કરિસ્સતીતિ અટ્ઠાનમેતં.

કરુણાબ્રહ્મવિહારસ્સ ‘‘ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાનં રૂપાનં ઇટ્ઠાનં કન્તાનં મનાપાનં મનોરમાનં લોકામિસપટિસંયુત્તાનં અપ્પટિલાભં વા અપ્પટિલાભતો સમનુપસ્સતો પુબ્બે વા પટિલદ્ધપુબ્બં અતીતં નિરુદ્ધં વિપરિણતં સમનુસ્સરતો ઉપ્પજ્જતિ દોમનસ્સં. યં એવરૂપં દોમનસ્સં ઇદં વુચ્ચતિ ગેહસ્સિતં દોમનસ્સ’’ન્તિઆદિના નયેન આગતં ગેહસ્સિતં દોમનસ્સં વિપત્તિદસ્સનસભાગતાય આસન્નપચ્ચત્થિકં. સભાવવિસભાગતાય વિહેસા દૂરપચ્ચત્થિકા. તસ્મા તતો નિબ્ભયેન કરુણાયિતબ્બં. કરુણઞ્ચ નામ કરિસ્સતિ પાણિઆદીહિ ચ વિહેસિસ્સતીતિ અટ્ઠાનમેતં.

મુદિતાબ્રહ્મવિહારસ્સ ‘‘ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાનં રૂપાનં ઇટ્ઠાનં કન્તાનં મનાપાનં મનોરમાનં લોકામિસપટિસંયુત્તાનં પટિલાભં વા પટિલાભતો સમનુપસ્સતો પુબ્બે વા પટિલદ્ધપુબ્બં અતીતં નિરુદ્ધં વિપરિણતં સમનુસ્સરતો ઉપ્પજ્જતિ સોમનસ્સં. યં એવરૂપં સોમનસ્સં ઇદં વુચ્ચતિ ગેહસ્સિતં સોમનસ્સ’’ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૬) નયેન આગતં ગેહસ્સિતં સોમનસ્સં સમ્પત્તિદસ્સનસભાગતાય આસન્નપચ્ચત્થિકં. સભાવવિસભાગતાય અરતિ દૂરપચ્ચત્થિકા. તસ્મા તતો નિબ્ભયેન મુદિતા ભાવેતબ્બા. પમુદિતો ચ નામ ભવિસ્સતિ પન્તસેનાસનેસુ ચ અધિકુસલધમ્મેસુ ચ ઉક્કણ્ઠિસ્સતીતિ અટ્ઠાનમેતં.

ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારસ્સ પન ‘‘ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા ઉપ્પજ્જતિ ઉપેક્ખા બાલસ્સ મૂળ્હસ્સ પુથુજ્જનસ્સ અનોધિજિનસ્સ અવિપાકજિનસ્સ અનાદીનવદસ્સાવિનો અસ્સુતવતો પુથુજ્જનસ્સ. યા એવરૂપા ઉપેક્ખા રૂપં સા નાતિવત્તતિ. તસ્મા સા ઉપેક્ખા ગેહસ્સિતાતિ વુચ્ચતી’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૮) નયેન આગતા ગેહસ્સિતા અઞ્ઞાણુપેક્ખા દોસગુણાનં અવિચારણવસેન સભાગત્તા આસન્નપચ્ચત્થિકા. સભાવવિસભાગતાય રાગપટિઘા

દૂરપચ્ચત્થિકા. તસ્મા તતો નિબ્ભયેન ઉપેક્ખિતબ્બં. ઉપેક્ખિસ્સતિ ચ નામ રજ્જિસ્સતિ ચ પટિહઞ્ઞિસ્સતિ ચાતિ અટ્ઠાનમેતં.

સબ્બેસમ્પિ ચ એતેસં કત્તુકામતાછન્દો આદિ, નીવરણાદિવિક્ખમ્ભનં મજ્ઝં, અપ્પના પરિયોસાનં, પઞ્ઞત્તિધમ્મવસેન એકો વા સત્તો અનેકા વા સત્તા આરમ્મણં, ઉપચારે વા અપ્પનાય વા પત્તાય આરમ્મણવડ્ઢનં.

તત્રાયં વડ્ઢનક્કમો – યથા હિ કુસલો કસ્સકો કસિતબ્બટ્ઠાનં પરિચ્છિન્દિત્વા કસતિ, એવં પઠમમેવ એકં આવાસં પરિચ્છિન્દિત્વા તત્થ સત્તેસુ ‘ઇમસ્મિં આવાસે સત્તા અવેરા હોન્તૂ’તિઆદિના નયેન મેત્તા ભાવેતબ્બા. તત્થ ચિત્તં મુદું કમ્મનિયં કત્વા દ્વે આવાસા પરિચ્છિન્દિતબ્બા . તતો અનુક્કમેન તયો ચત્તારો પઞ્ચ છ સત્ત અટ્ઠ નવ દસ, એકા રચ્છા, ઉપડ્ઢગામો, ગામો, જનપદો, રજ્જં, એકા દિસાતિ એવં યાવ એકં ચક્કવાળં, તતો વા પન ભિય્યો તત્થ તત્થ સત્તેસુ મેત્તા ભાવેતબ્બા. તથા કરુણાદયોતિ. અયમેત્થ આરમ્મણવડ્ઢનક્કમો.

યથા પન કસિણાનં નિસ્સન્દો આરુપ્પા, સમાધીનં નિસ્સન્દો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં, વિપસ્સનાનં નિસ્સન્દો ફલસમાપત્તિ, સમથવિપસ્સનાનં નિસ્સન્દો નિરોધસમાપત્તિ, એવં પુરિમબ્રહ્મવિહારત્તયસ્સ નિસ્સન્દો એત્થ ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારો. યથા હિ થમ્ભે અનુસ્સાપેત્વા તુલાસઙ્ઘાટં અનારોપેત્વા ન સક્કા આકાસે કૂટગોપાનસિયો ઠપેતું, એવં પુરિમેસુ તતિયજ્ઝાનં વિના ન સક્કા ચતુત્થં ભાવેતું. કસિણેસુ પન ઉપ્પન્નતતિયજ્ઝાનસ્સપેસા નુપ્પજ્જતિ વિસભાગારમ્મણત્તાતિ.

એત્થ સિયા – ‘કસ્મા પનેતા મેત્તા કરુણા મુદિતા ઉપેક્ખા બ્રહ્મવિહારાતિ વુચ્ચન્તિ? કસ્મા ચ, ચતસ્સોવ? કો ચ એતાસં કમો? વિભઙ્ગે ચ કસ્મા અપ્પમઞ્ઞાતિ વુત્તા’તિ? વુચ્ચતે – સેટ્ઠટ્ઠેન તાવ નિદ્દોસભાવેન ચેત્થ બ્રહ્મવિહારતા વેદિતબ્બા. સત્તેસુ સમ્માપટિપત્તિભાવેન હિ સેટ્ઠા એતે વિહારા. યથા ચ બ્રહ્માનો નિદ્દોસચિત્તા વિહરન્તિ, એવં એતેહિ સમ્પયુત્તા યોગિનો બ્રહ્મસમાવ હુત્વા વિહરન્તીતિ સેટ્ઠટ્ઠેન નિદ્દોસભાવેન ચ બ્રહ્મવિહારાતિ વુચ્ચન્તિ.

કસ્મા ચ ચતસ્સોતિઆદિપઞ્હસ્સ પન ઇદં વિસ્સજ્જનં –

વિસુદ્ધિમગ્ગાદિવસા ચતસ્સો,
હિતાદિઆકારવસા પનાસં;
કમો પવત્તન્તિ ચ અપ્પમાણે,
તા ગોચરે યેન તદપ્પમઞ્ઞા.

એતાસુ હિ યસ્મા મેત્તા બ્યાપાદબહુલસ્સ, કરુણા વિહિંસાબહુલસ્સ, મુદિતા અરતિબહુલસ્સ, ઉપેક્ખા રાગબહુલસ્સ વિસુદ્ધિમગ્ગો; યસ્મા ચ હિતૂપસંહારઅહિતાપનયનસમ્પત્તિમોદનઅનાભોગવસેન ચતુબ્બિધોયેવ સત્તેસુ મનસિકારો; યસ્મા ચ યથા માતા દહરગિલાનયોબ્બનપ્પત્તસકિચ્ચપસુતેસુ ચતૂસુ પુત્તેસુ દહરસ્સ અભિવુડ્ઢિકામા હોતિ, ગિલાનસ્સ ગેલઞ્ઞાપનયનકામા, યોબ્બનપ્પત્તસ્સ યોબ્બનસમ્પત્તિયા ચિરટ્ઠિતિકામા, સકિચ્ચપસુતસ્સ કિસ્મિઞ્ચિપિ પરિયાયે અબ્યાવટા હોતિ, તથા અપ્પમઞ્ઞાવિહારિકેનાપિ સબ્બસત્તેસુ મેત્તાદિવસેન ભવિતબ્બં, તસ્મા ઇતો વિસુદ્ધિમગ્ગાદિવસા ચતસ્સોવ અપ્પમઞ્ઞા.

યસ્મા પન ચતસ્સોપેતા ભાવેતુકામેન પઠમં હિતાકારપ્પવત્તિવસેન સત્તેસુ પટિપજ્જિતબ્બં, હિતાકારપ્પવત્તિલક્ખણા ચ મેત્તા; તતો એવં પત્થિતહિતાનં સત્તાનં દુક્ખાભિભવં દિસ્વા વા સુત્વા વા સમ્ભાવેત્વા વા દુક્ખાપનયનાકારપ્પવત્તિવસેન, દુક્ખાપનયનાકારપ્પવત્તિલક્ખણા ચ કરુણા; અથેવં પત્થિતહિતાનં પત્થિતદુક્ખાપગમાનઞ્ચ નેસં સમ્પત્તિં દિસ્વા સમ્પત્તિપ્પમોદનવસેન, પમોદનલક્ખણા ચ મુદિતા; તતો પરં પન કત્તબ્બાભાવતો અજ્ઝુપેક્ખકતાસઙ્ખાતેન મજ્ઝત્તાકારેન પટિપજ્જિતબ્બં, મજ્ઝત્તાકારપ્પવત્તિલક્ખણા ચ ઉપેક્ખા; તસ્મા ઇતો હિતાદિઆકારવસા પનાસં પઠમં મેત્તા વુત્તા. અથ કરુણા મુદિતા ઉપેક્ખાતિ અયં કમો વેદિતબ્બો.

યસ્મા પન સબ્બાપેતા અપ્પમાણે ગોચરે પવત્તન્તિ, તસ્મા અપ્પમઞ્ઞાતિ વુચ્ચન્તિ. અપ્પમાણા હિ સત્તા એતાસં ગોચરભૂતા, ‘એકસત્તસ્સાપિ ચ એત્તકે પદેસે મેત્તાદયો ભાવેતબ્બા’તિ એવં પમાણં અગ્ગહેત્વા સકલફરણવસેનેવ પવત્તાતિ, તેન વુત્તં –

> વિસુદ્ધિમગ્ગાદિવસા ચતસ્સો,
> હિતાદિઆકારવસા પનાસં;
> કમો પવત્તન્તિ ચ અપ્પમાણે,
> તા ગોચરે યેન તદપ્પમઞ્ઞાતિ.

એવં અપ્પમાણગોચરતાય એકલક્ખણાસુ ચાપિ એતાસુ પુરિમા તિસ્સો તિકચતુક્કજ્ઝાનિકાવ હોન્તિ. કસ્મા? સોમનસ્સાવિપ્પયોગતો. કસ્મા પનાસં સોમનસ્સેન અવિપ્પયોગોતિ? દોમનસ્સસમુટ્ઠિતાનં બ્યાપાદાદીનં નિસ્સરણત્તા. પચ્છિમા પન અવસેસેકજ્ઝાનિકાવ. કસ્મા? ઉપેક્ખાવેદનાસમ્પયોગતો. ન હિ સત્તેસુ મજ્ઝત્તાકારપ્પવત્તા બ્રહ્મવિહારુપેક્ખા ઉપેક્ખાવેદનં વિના વત્તતીતિ.

બ્રહ્મવિહારકથા.

અસુભકથા

૨૬૩. ઇદાનિ રાગચરિતસત્તાનં એકન્તહિતં નાનારમ્મણેસુ એકેકજ્ઝાનવસેનેવ પવત્તમાનં રૂપાવચરકુસલં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં.

તત્થ **ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞાસહગત**ન્તિઆદીસુ, ભસ્તા વિય વાયુના, ઉદ્ધં જીવિતપરિયાદાના યથાનુક્કમં સમુગ્ગતેન સૂનભાવેન ધુમાતત્તા ઉદ્ધુમાતં. ઉદ્ધુમાતમેવ **ઉદ્ધુમાતકં**. પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં ઉદ્ધુમાતન્તિ ઉદ્ધુમાતકં. તથારૂપસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. વિનીલં વુચ્ચતિ વિપરિભિન્નનીલવણ્ણં. વિનીલમેવ **વિનીલકં**. પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિનીલન્તિ વિનીલકં. મંસુસ્સદટ્ઠાનેસુ રત્તવણ્ણસ્સ, પુબ્બસન્નિચયટ્ઠાનેસુ સેતવણ્ણસ્સ, યેભુય્યેન ચ નીલવણ્ણસ્સ , નીલટ્ઠાને નીલસાટકપારુતસ્સેવ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. પરિભિન્નટ્ઠાનેસુ વિસ્સન્દમાનં પુબ્બં વિપુબ્બં. વિપુબ્બમેવ **વિપુબ્બકં**. પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિપુબ્બન્તિ વિપુબ્બકં. તથારૂપસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. વિચ્છિદ્દં વુચ્ચતિ દ્વિધા છિન્દનેન અપધારિતં, વિચ્છિદ્દમેવ **વિચ્છિદ્દકં**. પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિચ્છિદ્દન્તિ વિચ્છિદ્દકં. વેમજ્ઝે છિન્નસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. ઇતો ચ એત્તો ચ વિવિધાકારેન સોણસિઙ્ગાલાદીહિ ખાયિતં વિક્ખાયિતં. વિક્ખાયિતમેવ **વિક્ખાયિતકં**. પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિક્ખાયિતન્તિ

વિક્ખાયિતકં. તથારૂપસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. વિવિધા ખિત્તં વિક્ખિત્તં. વિક્ખિત્તમેવ **વિક્ખિત્તકં**. પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં વિક્ખિત્તન્તિ વિક્ખિત્તકં. 'અઞ્ઞેન હત્થં અઞ્ઞેન પાદં અઞ્ઞેન સીસ'ન્તિ એવં તતો તતો ખિત્તસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. હતઞ્ચ તં પુરિમનયેનેવ વિક્ખિત્તકઞ્ચાતિ **હતવિક્ખિત્તકં**. કાકપદાકારેન અઙ્ગપચ્ચઙ્ગેસુ સત્થેન હનિત્વા વુત્તનયેન વિક્ખિત્તકસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. લોહિતં કિરતિ, વિક્ખિપતિ, ઇતો ચિતો ચ પગ્ઘરતીતિ **લોહિતકં**. પગ્ઘરિતલોહિતમક્ખિતસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. પુળવા વુચ્ચન્તિ કિમયો. પુળવે વિકિરતીતિ **પુળવકં**. કિમિપરિપુણ્ણસ્સ છવસરીરસ્સેતં અધિવચનં. અટ્ઠિયેવ **અટ્ઠિકં**. પટિક્કૂલત્તા વા કુચ્છિતં અટ્ઠીતિ અટ્ઠિકં. અટ્ઠિસઙ્ખલિકાયપિ એકટ્ઠિકસ્સપિ એતં અધિવચનં. ઇમાનિ ચ પન ઉદ્ધુમાતકાદીનિ નિસ્સાય ઉપ્પન્નનિમિત્તાનમ્પિ નિમિત્તેસુ પટિલદ્ધજ્ઝાનાનમ્પિ એતાનેવ નામાનિ.

તત્થ ઉદ્ધુમાતકનિમિત્તે અપ્પનાવસેન ઉપ્પન્ના સઞ્ઞા ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞા. તાય ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞાય સમ્પયોગટ્ઠેન સહગતં **ઉદ્ધુમાતકસઞ્ઞાસહગતં**. **વિનીલકસઞ્ઞાસહગતા**દીસુપિ એસેવ નયો. યં પનેત્થ ભાવનાવિધાનં વત્તબ્બં ભવેય્ય, તં સબ્બાકારેન **વિસુદ્ધિમગ્ગે** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૦૩ આદયો) વુત્તમેવ. અવસેસા પાળિવણ્ણના હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. કેવલઞ્હિ ઇધ, ચતુત્થજ્ઝાનવસેન ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારે વિય, પઠમજ્ઝાનવસેન એકેકસ્મિં પઞ્ચવીસતિ એકકા હોન્તિ. અસુભારમ્મણસ્સ ચ અવડ્ઢનીયત્તા, પરિત્તે ઉદ્ધુમાતકટ્ઠાને ઉપ્પન્નનિમિત્તારમ્મણં **પરિત્તારમ્મણં**, મહન્તે **અપ્પમાણારમ્મણં** વેદિતબ્બં. સેસેસુપિ એસેવ નયોતિ.

ઇતિ અસુભાનિ સુભગુણો,
દસસતલોચનેન થુતકિત્તિ;
યાનિ અવોચ દસબલો,
એકેકજ્ઝાનહેતૂનિ.

એવં પાળિનયેનેવ, તાવ સબ્બાનિ તાનિ જાનિત્વા;
તેસ્વેવ અયં ભિય્યો, પકિણ્ણકકથાપિ વિઞ્ઞેય્યા. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૨૦);

એતેસુ હિ યત્થ કત્થચિ અધિગતજ્ઝાનો સુવિક્ખમ્ભિતરાગત્તા વીતરાગો વિય નિલ્લોલુપ્પચારો હોતિ. એવં સન્તેપિ ય્વાયં અસુભભેદો વુત્તો, સો સરીરસભાવપ્પત્તિવસેન ચ રાગચરિતભેદવસેન ચાતિ વેદિતબ્બો.

છવસરીરઞ્હિ પટિક્કૂલભાવં આપજ્જમાનં ઉદ્ધુમાતકસભાવપ્પત્તં વા સિયા, વિનીલકાદીનં વા અઞ્ઞતરસભાવપ્પત્તં. ઇતિ યાદિસં યાદિસં સક્કા હોતિ લદ્ધું તાદિસે તાદિસે ઉદ્ધુમાતકપટિક્કૂલં વિનીલકપટિક્કૂલન્તિ એવં નિમિત્તં ગણ્હિતબ્બમેવાતિ સરીરસભાવપ્પત્તિવસેન દસધા અસુભપ્પભેદો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

વિસેસતો ચેત્થ ઉદ્ધુમાતકં સરીરસણ્ઠાનવિપત્તિપ્પકાસનતો સરીરસણ્ઠાનરાગિનો સપ્પાયં. વિનીલકં છવિરાગવિપત્તિપ્પકાસનતો સરીરવણ્ણરાગિનો સપ્પાયં. વિપુબ્બકં કાયવણપટિબદ્ધસ્સ દુગ્ગન્ધભાવસ્સ પકાસનતો માલાગન્ધાદિવસેન સમુટ્ઠાપિતસરીરગન્ધરાગિનો સપ્પાયં. વિચ્છિદ્દકં અન્તોસુસિરભાવપ્પકાસનતો સરીરે ઘનભાવરાગિનો સપ્પાયં. વિક્ખાયિતકં મંસૂપચયસમ્પત્તિવિનાસપ્પકાસનતો થનાદીસુ સરીરપ્પદેસેસુ મંસૂપચયરાગિનો સપ્પાયં. વિક્ખિત્તકં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં વિક્ખેપપ્પકાસનતો અઙ્ગપચ્ચઙ્ગલીલારાગિનો સપ્પાયં. હતવિક્ખિત્તકં સરીરસઙ્ઘાટભેદવિકારપ્પકાસનતો સરીરસઙ્ઘાટસમ્પત્તિરાગિનો સપ્પાયં. લોહિતકં

લોહિતમક્ખિતપટિક્કૂલભાવપ્પકાસનતો અલઙ્કારજનિતસોભરાગિનો સપ્પાયં. પુળવકં કાયસ્સ અનેકકિમિકુલસાધારણભાવપ્પકાસનતો કાયે મમત્તરાગિનો સપ્પાયં. અટ્ઠિકં સરીરટ્ઠીનં પટિક્કૂલભાવપ્પકાસનતો દન્તસમ્પત્તિરાગિનો સપ્પાયન્તિ. એવં રાગચરિતવસેનાપિ દસધા અસુભપ્પભેદો વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

યસ્મા પન દસવિધેપિ એતસ્મિં અસુભે સેય્યથાપિ નામ અપરિસણ્ઠિતજલાય સીઘસોતાય નદિયા અરિત્તબલેનેવ નાવા તિટ્ઠતિ, વિના અરિત્તેન ન સક્કા ઠપેતું, એવમેવ દુબ્બલત્તા આરમ્મણસ્સ વિતક્કબલેનેવ ચિત્તં એકગ્ગં હુત્વા તિટ્ઠતિ, વિના વિતક્કેન ન સક્કા ઠપેતું, તસ્મા પઠમજ્ઝાનમેવેત્થ હોતિ, ન દુતિયાદીનિ. પટિક્કૂલેપિ ચેતસ્મિં આરમ્મણે ‘અદ્ધા ઇમાય પટિપદાય જરામરણમ્હા પરિમુચ્ચિસ્સામી’તિ એવં આનિસંસદસ્સાવિતાય ચેવ નીવરણસન્તાપપ્પહાનેન ચ પીતિસોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, ‘બહું દાનિ વેતનં લભિસ્સામી’તિ આનિસંસદસ્સાવિનો પુપ્ફછડ્ડકસ્સ ગૂથરાસિમ્હિ વિય, ઉસ્સન્નબ્યાધિદુક્ખસ્સ રોગિનો વમનવિરેચનપ્પવત્તિયં વિય ચ.

દસવિધમ્પિ ચેતં અસુભં લક્ખણતો એકમેવ હોતિ. દસવિધસ્સપિ હિ એતસ્સ અસુચિદુગ્ગન્ધજેગુચ્છપટિક્કૂલભાવો એવ લક્ખણં. તદેતં ઇમિના લક્ખણેન ન કેવલં મતસરીરેયેવ દન્તટ્ઠિકદસ્સાવિનો પન ચેતિયપબ્બતવાસિનો **મહાતિસ્સત્થેરસ્સ** વિય, હત્થિક્ખન્ધગતં રાજાનં ઉલ્લોકેન્તસ્સ **સઙ્ઘરક્ખિતત્થેરુપટ્ઠાકસામણેરસ્સ** વિય ચ, જીવમાનકસરીરેપિ ઉપટ્ઠાતિ. યથેવ હિ મતસરીરં એવં જીવમાનકમ્પિ અસુભમેવ. અસુભલક્ખણં પનેત્થ આગન્તુકેન અલઙ્કારેન પટિચ્છન્નત્તા ન પઞ્ઞાયતીતિ.

અસુભકથા.

કિં પન પથવીકસિણં આદિં કત્વા અટ્ઠિકસઞ્ઞાપરિયોસાનાવેસા રૂપાવચરપ્પના, ઉદાહુ અઞ્ઞાપિ અત્થીતિ? અત્થિ; આનાપાનજ્ઝાનઞ્હિ કાયગતાસતિભાવના ચ ઇધ ન કથિતા. કિઞ્ચાપિ ન કથિતા વાયોકસિણે પન ગહિતે આનાપાનજ્ઝાનં ગહિતમેવ; વણ્ણકસિણેસુ ચ ગહિતેસુ કેસાદીસુ ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનવસેન ઉપ્પન્ના કાયગતાસતિ, દસસુ અસુભેસુ ગહિતેસુ દ્વત્તિંસાકારે પટિક્કૂલમનસિકારજ્ઝાનવસેન ચેવ નવસિવથિકાવણ્ણજ્ઝાનવસેન ચ પવત્તા કાયગતાસતિ ગહિતાવાતિ. સબ્બાપિ રૂપાવચરપ્પના ઇધ કથિતાવ હોતીતિ.

રૂપાવચરકુસલકથા નિટ્ઠિતા.

અરૂપાવચરકુસલવણ્ણના

આકાસાનઞ્ચાયતનં

૨૬૫. ઇદાનિ અરૂપાવચરકુસલં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અરૂપૂપપત્તિયા**તિ અરૂપભવો અરૂપં, અરૂપે ઉપપત્તિ અરૂપૂપપત્તિ, તસ્સા અરૂપૂપપત્તિયા. **મગ્ગં ભાવેતી**તિ ઉપાયં હેતું કારણં ઉપ્પાદેતિ વડ્ઢેતિ. **સબ્બસો**તિ સબ્બાકારેન. સબ્બાસં વા અનવસેસાનન્તિ અત્થો. **રૂપસઞ્ઞાન**ન્તિ સઞ્ઞાસીસેન વુત્તરૂપાવચરજ્ઝાનાનઞ્ચેવ તદારમ્મણાનઞ્ચ. રૂપાવચરજ્ઝાનમ્પિ હિ રૂપન્તિ વુચ્ચતિ ‘રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૨૪૮; દી॰ નિ॰ ૨.૧૨૯). તસ્સ આરમ્મણમ્પિ ‘‘બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૨૪૪-૨૪૬; દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૩); તસ્મા ઇધ રૂપે સઞ્ઞા રૂપસઞ્ઞાતિ એવં

સઞ્ઞાસીસેન વુત્તરૂપાવચરજ્ઝાનસ્સેતં અધિવચનં. રૂપં સઞ્ઞા અસ્સાતિ રૂપસઞ્ઞં, રૂપમસ્સ નામન્તિ વુત્તં હોતિ. એવં પથવીકસિણાદિભેદસ્સ તદારમ્મણસ્સ ચેતં અધિવચનન્તિ વેદિતબ્બં.

સમતિક્કમાતિ વિરાગા નિરોધા ચ. કિં વુત્તં હોતિ? એતાસં કુસલવિપાકકિરિયવસેન પઞ્ચદસન્નં ઝાનસઙ્ખાતાનં રૂપસઞ્ઞાનં, એતેસઞ્ચ પથવીકસિણાદિવસેન અટ્ઠન્નં આરમ્મણસઙ્ખાતાનં રૂપસઞ્ઞાનં, સબ્બાકારેન અનવસેસાનં વા વિરાગા ચ નિરોધા ચ વિરાગહેતુ ચેવ નિરોધહેતુ ચ આકાસાનઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. ન હિ સક્કા સબ્બસો અનતિક્કન્તરૂપસઞ્ઞેન એતં ઉપસમ્પજ્જ વિહરિતુન્તિ.

તત્થ યસ્મા આરમ્મણે અવિરત્તસ્સ સઞ્ઞાસમતિક્કમો ન હોતિ, સમતિક્કન્તાસુ ચ સઞ્ઞાસુ આરમ્મણં સમતિક્કન્તમેવ હોતિ, તસ્મા આરમ્મણસમતિક્કમં અવત્વા ‘‘તત્થ કતમા રૂપસઞ્ઞા? રૂપાવચરસમાપત્તિં સમાપન્નસ્સ વા ઉપપન્નસ્સ વા દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારિસ્સ વા સઞ્ઞા સઞ્જાનના સઞ્જાનિતત્તં, ઇમા વુચ્ચન્તિ રૂપસઞ્ઞાયો. ઇમા રૂપસઞ્ઞાયો અતિક્કન્તો હોતિ, વીતિક્કન્તો, સમતિક્કન્તો, તેન વુચ્ચતિ સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા’’તિ (વિભ॰ ૬૦૨) એવં **વિભઙ્ગે** સઞ્ઞાનંયેવ સમતિક્કમો વુત્તો. યસ્મા પન આરમ્મણસમતિક્કમેન પત્તબ્બા એતા સમાપત્તિયો, ન એકસ્મિંયેવ આરમ્મણે પઠમજ્ઝાનાદીનિ વિય, તસ્મા અયં આરમ્મણસમતિક્કમવસેનાપિ અત્થવણ્ણના કતાતિ વેદિતબ્બા.

પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમાતિ ચક્ખાદીનં વત્થૂનં રૂપાદીનં આરમ્મણાનઞ્ચ પટિઘાતેન સમુપ્પન્ના સઞ્ઞા **પટિઘસઞ્ઞા**. રૂપસઞ્ઞાદીનં એતં અધિવચનં. યથાહ – ‘‘તત્થ કતમા પટિઘસઞ્ઞા? રૂપસઞ્ઞા સદ્દસઞ્ઞા ગન્ધસઞ્ઞા રસસઞ્ઞા ફોટ્ઠબ્બસઞ્ઞા, ઇમા વુચ્ચન્તિ પટિઘસઞ્ઞાયો’’તિ (વિભ॰ ૬૦૩). તાસં કુસલવિપાકાનં પઞ્ચન્નં અકુસલવિપાકાનં પઞ્ચન્નન્તિ સબ્બસો દસન્નમ્પિ પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા પહાના અસમુપ્પાદા અપ્પવત્તિં કત્વાતિ વુત્તં હોતિ.

કામઞ્ચેતા પઠમજ્ઝાનાદીનિ સમાપન્નસ્સાપિ ન સન્તિ – ન હિ તસ્મિં સમયે પઞ્ચદ્વારવસેન ચિત્તં પવત્તતિ – એવં સન્તેપિ, અઞ્ઞત્થ પહીનાનં સુખદુક્ખાનં ચતુત્થજ્ઝાને વિય, સક્કાયદિટ્ઠાદીનં તતિયમગ્ગે વિય ચ, ઇમસ્મિં ઝાને ઉસ્સાહજનનત્થં ઇમસ્સ ઝાનસ્સ પસંસાવસેન એતાસં એત્થ વચનં વેદિતબ્બં. અથ વા કિઞ્ચાપિ તા રૂપાવચરં સમાપન્નસ્સ ન સન્તિ, અથ ખો ન પહીનત્તા ન સન્તિ. ન હિ રૂપવિરાગાય રૂપાવચરભાવના સંવત્તતિ, રૂપાયત્તા ચ એતાસં પવત્તિ. અયં પન ભાવના રૂપવિરાગાય સંવત્તતિ. તસ્મા તા એત્થ પહીનાતિ વત્તું વટ્ટતિ. ન કેવલઞ્ચ વત્તું, એકંસેનેવ એવં ધારેતુમ્પિ વટ્ટતિ. તાસઞ્હિ ઇતો પુબ્બે અપ્પહીનત્તાયેવ પઠમજ્ઝાનં સમાપન્નસ્સ ‘‘સદ્દો કણ્ટકો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૭૨) વુત્તો ભગવતા. ઇધ ચ પહીનત્તાયેવ અરૂપસમાપત્તીનં આનેઞ્જતા સન્તવિમોક્ખતા ચ વુત્તા. આળારો ચ કાળામો આરુપ્પસમાપન્નો પઞ્ચમત્તાનિ સકટસતાનિ નિસ્સાય નિસ્સાય અતિક્કન્તાનિ નેવ અદ્દસ, ન પન સદ્દં અસ્સોસીતિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૯૨).

નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારાતિ નાનત્તે ગોચરે પવત્તાનં સઞ્ઞાનં નાનત્તાનં વા સઞ્ઞાનં. યસ્મા હિ એતા ‘‘તત્થ કતમા નાનત્તસઞ્ઞા? અસમાપન્નસ્સ મનોધાતુસમઙ્ગિસ્સ વા મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમઙ્ગિસ્સ વા સઞ્ઞા સઞ્જાનના સઞ્જાનિતત્તં, ઇમા વુચ્ચન્તિ નાનત્તસઞ્ઞાયો’’તિ (વિભ॰ ૬૦૪) એવં **વિભઙ્ગે** વિભજિત્વા વુત્તા ઇધ અધિપ્પેતા; અસમાપન્નસ્સ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુસઙ્ગહિતા સઞ્ઞા રૂપસદ્દાદિભેદે નાનત્તે નાનાસભાવે ગોચરે પવત્તન્તિ; યસ્મા ચેતા અટ્ઠ કામાવચરકુસલસઞ્ઞા, દ્વાદસ અકુસલસઞ્ઞા, એકાદસ કામાવચરકુસલવિપાકસઞ્ઞા

, દ્વે અકુસલવિપાકસઞ્ઞા, એકાદસ કામાવચરકિરિયસઞ્ઞાતિ એવં ચતુચત્તાલીસમ્પિ સઞ્ઞા નાનત્તા નાનાસભાવા અઞ્ઞમઞ્ઞં અસદિસા, તસ્મા નાનત્તસઞ્ઞાતિ વુત્તા. તાસં સબ્બસો નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા અનાવજ્જના અસમન્નાહારા અપચ્ચવેક્ખણા. યસ્મા તા નાવજ્જતિ, ન મનસિકરોતિ, ન પચ્ચવેક્ખતિ, તસ્માતિ વુત્તં હોતિ.

યસ્મા ચેત્થ પુરિમા રૂપસઞ્ઞા પટિઘસઞ્ઞા ચ ઇમિના ઝાનેન નિબ્બત્તે ભવેપિ ન વિજ્જન્તિ, પગેવ તસ્મિં ભવે ઇમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરણકાલે, તસ્મા તાસં ‘સમતિક્કમા અત્થઙ્ગમા’તિ દ્વેધાપિ અભાવોયેવ વુત્તો. નાનત્તસઞ્ઞાસુ પન યસ્મા અટ્ઠ કામાવચરકુસલસઞ્ઞા, નવ કિરિયાસઞ્ઞા, દસ અકુસલસઞ્ઞાતિ ઇમા સત્તવીસતિ સઞ્ઞા ઇમિના ઝાનેન નિબ્બત્તે ભવે વિજ્જન્તિ, તસ્મા તાસં અમનસિકારાતિ વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તત્રાપિ હિ ઇમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરન્તો તાસં અમનસિકારાયેવ ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. તા પન મનસિકરોન્તો અસમાપન્નો હોતીતિ. સઙ્ખેપતો ચેત્થ ‘રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા’તિ ઇમિના સબ્બરૂપાવચરધમ્માનં પહાનં વુત્તં. ‘પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા’તિ ઇમિના સબ્બેસં કામાવચરચિત્તચેતસિકાનઞ્ચ પહાનં અમનસિકારો ચ વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

ઇતિ ભગવા ‘પન્નરસન્નં રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમેન, દસન્નં પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમેન, ચતુચત્તાલીસાય નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારેના’તિ તીહિ પદેહિ આકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિયા વણ્ણં કથેસિ. કિં કારણાતિ ચે સોતૂનં ઉસ્સાહજનનત્થઞ્ચેવ પલોભનત્થઞ્ચ. સચે હિ કેચિ અપણ્ડિતા વદેય્યું ‘સત્થા આકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિં નિબ્બત્તેથાતિ વદતિ, કો નુ ખો એતાય નિબ્બત્તિતાય અત્થો? કો આનિસંસો’તિ તે એવં વત્તું મા લભન્તૂતિ ઇમેહિ આકારેહિ સમાપત્તિયા વણ્ણં કથેસિ. તઞ્હિ નેસં સુત્વા એવં ભવિસ્સતિ – ‘એવંસન્તા કિર અયં સમાપત્તિ, એવંપણીતા, નિબ્બત્તેસ્સામ ન’ન્તિ. અથસ્સ નિબ્બત્તનત્થાય ઉસ્સાહં કરિસ્સન્તીતિ.

પલોભનત્થઞ્ચાપિ નેસં એતિસ્સા વણ્ણં કથેસિ, વિસકણ્ટકવાણિજો વિય. વિસકણ્ટકવાણિજો નામ ગુળવાણિજો વુચ્ચતિ. સો કિર ગુળફાણિતખણ્ડસક્કરાદીનિ સકટેનાદાય પચ્ચન્તગામં ગન્ત્વા ‘વિસકણ્ટકં ગણ્હથ વિસકણ્ટકં ગણ્હથા’તિ ઉગ્ઘોસેસિ. તં સુત્વા ગામિકા ‘વિસં નામ કક્ખળં, યો નં ખાદતિ સો મરતિ, કણ્ટકોપિ વિજ્ઝિત્વા મારેતિ. ઉભોપેતે કક્ખળા, કો એત્થ આનિસંસો’તિ ગેહદ્વારાનિ થકેસું, દારકે ચ પલાપેસું. તં દિસ્વા વાણિજો ‘અવોહારકુસલા ઇમે ગામિકા, હન્દ ને ઉપાયેન ગણ્હાપેમી’તિ ‘અતિમધુરં ગણ્હથ અતિસાદું ગણ્હથ, ગુળં ફાણિતં સક્કરં સમગ્ઘં લબ્ભતિ, કૂટમાસકકૂટકહાપણાદીહિપિ લબ્ભતી’તિ ઉગ્ઘોસેસિ. તં સુત્વા ગામિકા હટ્ઠપહટ્ઠા નિગ્ગન્ત્વા બહુમ્પિ મૂલં દત્વા ગહેસું.

તત્થ વાણિજસ્સ ‘વિસકણ્ટકં ગણ્હથા’તિ ઉગ્ઘોસનં વિય ભગવતો ‘આકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિં નિબ્બત્તેથા’તિ વચનં. ‘ઉભોપેતે કક્ખળા , કો એત્થ આનિસંસો’તિ? ગામિકાનં ચિન્તનં વિય ‘ભગવા આકાસાનઞ્ચાયતનં નિબ્બત્તેથાતિ આહ, કો એત્થ આનિસંસો? નાસ્સ ગુણં જાનામા’તિ સોતૂનં ચિન્તનં. અથસ્સ વાણિજસ્સ ‘અતિમધુરં ગણ્હથા’તિઆદિવચનં વિય ભગવતો રૂપસઞ્ઞાસમતિક્કમનાદિકં આનિસંસપ્પકાસનં. ઇદઞ્હિ સુત્વા તે બહુમ્પિ મૂલં દત્વા, ગામિકા વિય ગુળં, ઇમિના આનિસંસેન પલોભિતચિત્તા મહન્તમ્પિ ઉસ્સાહં કત્વા ઇમં સમાપત્તિં નિબ્બત્તેસ્સન્તીતિ ઉસ્સાહજનનત્થં પલોભનત્થઞ્ચ કથેસિ.

આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતન્તિ એત્થ નાસ્સ અન્તોતિ અનન્તં. આકાસં અનન્તં આકાસાનન્તં. આકાસાનન્તમેવ આકાસાનઞ્ચં. તં આકાસાનઞ્ચં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનમસ્સ સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ઝાનસ્સ, દેવાનં

દેવાયતનમિવાતિ **આકાસાનઞ્ચાયતનં**. ઇતિ આકાસાનઞ્ચં ચ તં આયતનઞ્ચાતિપિ આકાસાનઞ્ચાયતનં. કસિણુગ્ઘાટિમાકાસસ્સેતં અધિવચનં. તસ્મિં આકાસાનઞ્ચાયતને અપ્પનાપ્પત્તાય સઞ્ઞાય સહગતં આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતં.

યથા પન અઞ્ઞત્થ 'અનન્તો આકાસો'તિ (વિભ॰ ૫૦૮; દી॰ નિ॰ ૨.૧૨૯) વુત્તં, એવમિધ અનન્તન્તિ વા પરિત્તન્તિ વા ન ગહિતં. કસ્મા? અનન્તે હિ ગહિતે પરિત્તં ન ગય્હતિ, પરિત્તે ગહિતે અનન્તં ન ગય્હતિ. એવં સન્તે આરમ્મણચતુક્કં ન પૂરતિ, દેસના સોળસક્ખત્તુકા ન હોતિ. સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ ચ ઇમસ્મિં ઠાને દેસનં સોળસક્ખત્તુકં કાતું અજ્ઝાસયો, તસ્મા અનન્તન્તિ વા પરિત્તન્તિ વા અવત્વા 'આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગત'ન્તિ આહ. એવઞ્હિ સતિ ઉભયમ્પિ ગહિતમેવ હોતિ. આરમ્મણચતુક્કં પૂરતિ, દેસના સોળસક્ખત્તુકા સમ્પજ્જતિ. અવસેસો પાળિઅત્થો હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનનિકન્તિપરિયાદાનદુક્ખતાય ચેત્થ દુક્ખા પટિપદા, પરિયાદિન્નનિકન્તિકસ્સ અપ્પનાપરિવાસદન્ધતાય દન્ધાભિઞ્ઞા હોતિ. વિપરિયાયેન સુખા પટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા ચ વેદિતબ્બા. પરિત્તકસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પન પવત્તં ઝાનં પરિત્તારમ્મણં વિપુલકસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પવત્તં અપ્પમાણારમ્મણન્તિ વેદિતબ્બં. ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારે વિય ચ ઇધાપિ ચતુત્થજ્ઝાનવસેન પઞ્ચવીસતિ એકકા હોન્તિ . યથા ચેત્થ એવં ઇતો પરેસુપિ. વિસેસમત્તમેવ પન તેસુ વણ્ણયિસ્સામ.

વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં

૨૬૬. **આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા**તિ, એત્થ તાવ પુબ્બે વુત્તનયેન આકાસાનઞ્ચં આયતનમસ્સ અધિટ્ઠાનટ્ઠેનાતિ ઝાનમ્પિ આકાસાનઞ્ચાયતનં. વુત્તનયેનેવ આરમ્મણમ્પિ. એવમેતં ઝાનઞ્ચ આરમ્મણઞ્ચાતિ ઉભયમ્પિ અપ્પવત્તિકરણેન ચ અમનસિકરણેન ચ સમતિક્કમિત્વાવ યસ્મા ઇદં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહાતબ્બં, તસ્મા ઉભયમ્પેતં એકજ્ઝં કત્વા 'આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા'તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતન્તિ, એત્થ પન અનન્તન્તિ મનસિકાતબ્બવસેન નાસ્સ અન્તોતિ અનન્તં. અનન્તમેવ આનઞ્ચં. વિઞ્ઞાણં આનઞ્ચં વિઞ્ઞાણાનઞ્ચન્તિ અવત્વા વિઞ્ઞાણઞ્ચન્તિ વુત્તં. અયઞ્હેત્થ રૂળ્હીસદ્દો. તદેવ વિઞ્ઞાણઞ્ચં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન ઇમાય સઞ્ઞાય આયતનન્તિ **વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં**. તસ્મિં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતને પવત્તાય સઞ્ઞાય સહગતન્તિ **વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતં**. આકાસે પવત્તવિઞ્ઞાણારમ્મણસ્સ ઝાનસ્સેતં અધિવચનં. ઇધ આકાસાનઞ્ચાયતનસમાપત્તિયા નિકન્તિપરિયાદાનદુક્ખતાય દુક્ખા પટિપદા, પરિયાદિન્નનિકન્તિકસ્સ અપ્પનાપરિવાસદન્ધતાય દન્ધાભિઞ્ઞા. વિપરિયાયેન સુખા પટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા ચ. પરિત્તકસિણુગ્ઘાટિમાકાસારમ્મણં સમાપત્તિં આરબ્ભ પવત્તિયા પરિત્તારમ્મણતા, વિપરિયાયેન અપ્પમાણારમ્મણતા વેદિતબ્બા. સેસં પુરિમસદિસમેવ.

આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં

૨૬૭. **વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા**તિ એત્થાપિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વિઞ્ઞાણઞ્ચ આયતનમસ્સ અધિટ્ઠાનટ્ઠેનાતિ ઝાનમ્પિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં. વુત્તનયેનેવ ચ આરમ્મણમ્પિ. એવમેતં ઝાનઞ્ચ આરમ્મણઞ્ચાતિ ઉભયમ્પિ અપ્પવત્તિકરણેન ચ અમનસિકરણેન ચ સમતિક્કમિત્વાવ યસ્મા ઇદં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહાતબ્બં, તસ્મા ઉભયમ્પેતં એકજ્ઝં કત્વા 'વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મા'તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતન્તિ એત્થ પન નાસ્સ કિઞ્ચનન્તિ અકિઞ્ચનં; અન્તમસો ભઙ્ગમત્તમ્પિ અસ્સ અવસિટ્ઠં નત્થીતિ વુત્તં હોતિ. અકિઞ્ચનસ્સ ભાવો આકિઞ્ચઞ્ઞં. આકાસાનઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણાપગમસ્સેતં અધિવચનં. તં આકિઞ્ચઞ્ઞં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન ઇમિસ્સા સઞ્ઞાય આયતનન્તિ **આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં**. તસ્મિં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતને પવત્તાય સઞ્ઞાય સહગતન્તિ **આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતં**. આકાસે પવત્તિતવિઞ્ઞાણાપગમારમ્મણસ્સ ઝાનસ્સેતં અધિવચનં. ઇધ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસમાપત્તિયા નિકન્તિપરિયાદાનદુક્ખતાય દુક્ખા પટિપદા, પરિયાદિન્નનિકન્તિકસ્સ અપ્પના પરિવાસદન્ધતાય દન્ધાભિઞ્ઞા. વિપરિયાયેન સુખા પટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા ચ. પરિત્તકસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પવત્તિતવિઞ્ઞાણાપગમારમ્મણતાય પરિત્તારમ્મણતા, વિપરિયાયેન અપ્પમાણારમ્મણતા વેદિતબ્બા. સેસં પુરિમસદિસમેવ.

નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં

આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્માતિ એત્થાપિ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ આકિઞ્ચઞ્ઞં આયતનમસ્સ અધિટ્ઠાનટ્ઠેનાતિ ઝાનમ્પિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં. વુત્તનયેનેવ આરમ્મણમ્પિ. એવમેતં ઝાનઞ્ચ આરમ્મણઞ્ચાતિ ઉભયમ્પિ અપ્પવત્તિકરણેન ચ અમનસિકરણે ચ સમતિક્કમિત્વાવ યસ્મા ઇદં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ઉપસમ્પજ્જ વિહાતબ્બં, તસ્મા ઉભયમ્પેતં એકજ્ઝં કત્વા 'આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમતિક્કમ્મા'તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતન્તિ એત્થ પન યાય સઞ્ઞાય ભાવતો તં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ વુચ્ચતિ, યથા પટિપન્નસ્સ સા સઞ્ઞા હોતિ, તં તાવ દસ્સેતું **વિભઙ્ગે** ''નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞી''તિ ઉદ્ધરિત્વા ''તઞ્ઞેવ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સન્તતો મનસિકરોતિ સઙ્ખારાવસેસસમાપત્તિં ભાવેતિ, તેન વુચ્ચતિ નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞી''તિ (વિભ॰ ૬૧૯) વુત્તં. તત્થ '**સન્તતો મનસિકરોતી**'તિ 'સન્તા વતાયં સમાપત્તિ, યત્ર હિ નામ નત્થિભાવમ્પિ આરમ્મણં કરિત્વા ઠસ્સતી'તિ એવં સન્તારમ્મણતાય નં 'સન્તા'તિ મનસિકરોતિ. સન્તતો ચે મનસિકરોતિ, કથં સમતિક્કમો હોતીતિ? અનાવજ્જિતુકામતાય. સો હિ કિઞ્ચાપિ નં સન્તતો મનસિકરોતિ, અથ ખ્વસ્સ 'અહમેતં આવજ્જિસ્સામિ સમાપજ્જિસ્સામિ અધિટ્ઠહિસ્સામિ વુટ્ઠહિસ્સામિ પચ્ચવેક્ખિસ્સામી'તિ એસ આભોગો સમન્નાહારો મનસિકારો ન હોતિ. કસ્મા? આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનતો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ સન્તતરપણીततરતાય.

યથા હિ રાજા મહચ્ચરાજાનુભાવેન હત્થિક્ખન્ધગતો નગરવીથિયં વિચરન્તો દન્તકારાદયો સિપ્પિકે એકં વત્થં દળ્હં નિવાસેત્વા એકેન સીસં વેઠેત્વા દન્તચુણ્ણાદીહિ સમોકિણ્ણગત્તે અનેકાનિ દન્તવિકતિઆદીનિ કરોન્તે દિસ્વા 'અહો વત રે છેકા આચરિયા, ઈદિસાનિપિ નામ સિપ્પાનિ કરિસ્સન્તી'તિ, એવં તેસં છેકતાય તુસ્સતિ, ન ચસ્સ એવં હોતિ – 'અહો વતાહં રજ્જં પહાય એવરૂપો સિપ્પિકો ભવેય્ય'ન્તિ. તં કિસ્સ હેતુ? રજ્જસિરિયા મહાનિસંસતાય. સો સિપ્પિકે સમતિક્કમિત્વાવ ગચ્છતિ. એવમેવેસ કિઞ્ચાપિ તં સમાપત્તિં સન્તતો મનસિકરોતિ, અથ ખ્વસ્સ 'અહમેતં સમાપત્તિં આવજ્જિસ્સામિ સમાપજ્જિસ્સામિ અધિટ્ઠહિસ્સામિ વુટ્ઠહિસ્સામિ પચ્ચવેક્ખિસ્સામી'તિ નેવ એસ આભોગો સમન્નાહારો મનસિકારો હોતિ. સો તં સન્તતો મનસિ કરોન્તો તં પરમસુખુમં અપ્પનાપ્પત્તં સઞ્ઞં પાપુણાતિ, યાય 'નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞી નામ હોતિ, સઙ્ખારાવસેસસમાપત્તિં ભાવેતી'તિ વુચ્ચતિ. 'સઙ્ખારાવસેસસમાપત્તિ'ન્તિ અચ્ચન્તસુખુમભાવપ્પત્તસઙ્ખારં ચતુત્થારુપ્પસમાપત્તિં.

ઇદાનિ યં તં એવં અધિગતાય સઞ્ઞાય વસેન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ વુચ્ચતિ, તં અત્થતો દસ્સેતું ''નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપન્નસ્સ વા, ઉપપન્નસ્સ વા, દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારિસ્સ

વા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા''તિ (વિભ॰ ૬૨૦) વુત્તં. તેસુ ઇધ સમાપન્નસ્સ ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા અધિપ્પેતા.

વચનત્થો પનેત્થ – ઓળારિકાય સઞ્ઞાય અભાવતો, સુખુમાય ચ ભાવતો, નેવસ્સ સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ઝાનસ્સ સઞ્ઞા, નાસઞ્ઞાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞં. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞઞ્ચ તં મનાયતનધમ્માયતનપરિયાપન્નત્તા આયતનઞ્ચાતિ **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં**. અથ વા યાયમેત્થ સઞ્ઞા, સા પટુસઞ્ઞાકિચ્ચં કાતું અસમત્થતાય નેવસઞ્ઞા , સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવેન વિજ્જમાનત્તા નાસઞ્ઞાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા ચ સા સેસધમ્માનં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન આયતનઞ્ચાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં.

ન કેવલઞ્ચેત્થ સઞ્ઞાવ એદિસી, અથ ખો વેદનાપિ નેવવેદના નાવેદના, ચિત્તમ્પિ નેવચિત્તં નાચિત્તં, ફસ્સોપિ નેવફસ્સો નાફસ્સોતિ. એસ નયો સેસસમ્પયુત્તધમ્મેસુ. સઞ્ઞાસીસેન પનાયં દેસના કતાતિ વેદિતબ્બા. પત્તમક્ખનતેલપ્પભુતીહિ ચ ઉપમાહિ એસમત્થો વિભાવેતબ્બો – **સામણેરો** કિર તેલેન પત્તં મક્ખેત્વા ઠપેસિ. તં યાગુપાનકાલે થેરો 'પત્તમાહરા'તિ આહ. સો 'પત્તે તેલમત્થિ, ભન્તે'તિ આહ. તતો 'આહર, સામણેર, તેલં નાળિં પૂરેસ્સામી'તિ વુત્તે 'નત્થિ, ભન્તે, તેલ'ન્તિ આહ. તત્થ યથા અન્તોવુત્થત્તા યાગુયા સદ્ધિં અકપ્પિયટ્ઠેન તેલં અત્થીતિ હોતિ, નાળિપૂરણાદીનં અભાવવસેન નત્થીતિ હોતિ, એવં સાપિ સઞ્ઞા પટુસઞ્ઞાકિચ્ચં કાતું અસમત્થતાય નેવસઞ્ઞા, સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવેન વિજ્જમાનત્તા નાસઞ્ઞા હોતિ.

કિમ્પનેત્થ સઞ્ઞાકિચ્ચન્તિ? આરમ્મણસઞ્જાનનઞ્ચેવ વિપસ્સનાય ચ વિસયભાવં ઉપગન્ત્વા નિબ્બિદાજનનં. દહનકિચ્ચમિવ હિ સુખોદકે તેજોધાતુ, સઞ્જાનનકિચ્ચમ્પેસા પટું કાતું ન સક્કોતિ. સેસસમાપત્તીસુ સઞ્ઞા વિય વિપસ્સનાય વિસયભાવં ઉપગન્ત્વા નિબ્બિદાજનનમ્પિ કાતું ન સક્કોતિ. અઞ્ઞેસુ હિ ખન્ધેસુ અકતાભિનિવેસો ભિક્ખુ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનક્ખન્ધે સમ્મસિત્વા નિબ્બિદં પત્તું સમત્થો નામ નત્થિ. અપિચ **આયસ્મા સારિપુત્તો**, પકતિવિપસ્સકો પન મહાપઞ્ઞો સારિપુત્તસદિસોવ સક્કુણેય્ય. સોપિ ''એવં કિરિમે ધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૯૫) એવં કલાપસમ્મસનવસેનેવ, નો અનુપદધમ્મવિપસ્સનાવસેન. એવં સુખુમત્તં ગતા એસા સમાપત્તિ.

યથા ચ પત્તમક્ખનતેલૂપમાય એવં મગ્ગુદકૂપમાયપિ અયમત્થો વિભાવેતબ્બો. મગ્ગપટિપન્નસ્સ કિર થેરસ્સ પુરતો ગચ્છન્તો સામણેરો થોકમુદકં દિસ્વા 'ઉદકં, ભન્તે, ઉપાહના ઓમુઞ્ચથા'તિ આહ. તતો થેરેન 'સચે ઉદકમત્થિ, આહર ન્હાનસાટકં, ન્હાયિસ્સામી'તિ વુત્તે 'નત્થિ, ભન્તે'તિ આહ. તત્થ યથા ઉપાહનતેમનમત્તટ્ઠેન ઉદકં અત્થીતિ હોતિ , ન્હાનટ્ઠેન નત્થીતિ હોતિ, એવમ્પિ સા પટુસઞ્ઞાકિચ્ચં કાતું અસમત્થતાય નેવ સઞ્ઞા, સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવેન વિજ્જમાનત્તા નાસઞ્ઞા હોતિ. ન કેવલઞ્ચ એતાહેવ, અઞ્ઞાહિપિ અનુરૂપાહિ ઉપમાહિ એસ અત્થો વિભાવેતબ્બો. ઇતિ ઇમાય નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતને પવત્તાય સઞ્ઞાય નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનભૂતાય વા સઞ્ઞાય સહગતન્તિ **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતં**. આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસમાપત્તિઆરમ્મણસ્સ ઝાનસ્સેતં અધિવચનં.

ઇધ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયા નિકન્તિપરિયાદાનદુક્ખતાય દુક્ખા પટિપદા, પરિયાદિન્નનિકન્તિકસ્સ અપ્પનાપરિવાસદન્ધતાય દન્ધાભિઞ્ઞા. વિપરિયાયેન સુખા પટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા ચ. પરિત્તકસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પવત્તિતવિઞ્ઞાણાપગમારમ્મણં સમાપત્તિં આરબ્ભ પવત્તિતાય પરિત્તારમ્મણતા, વિપરિયાયેન અપ્પમાણારમ્મણતા વેદિતબ્બા. સેસં પુરિમસદિસમેવ.

અસદિસરૂપો નાથો, આરુપ્પં યં ચતુબ્બિધં આહ;
તં ઇતિ ઞત્વા તસ્મિં, પકિણ્ણકકથાપિ વિઞ્ઞેય્યા.

અરૂપસમાપત્તિયો હિ –

આરમ્મણાતિક્કમતો, ચતસ્સોપિ ભવન્તિમા;
અઙ્ગાતિક્કમમેતાસં, ન ઇચ્છન્તિ વિભાવિનો.

એતાસુ હિ રૂપનિમિત્તાતિક્કમતો પઠમા, આકાસાતિક્કમતો દુતિયા, આકાસે પવત્તિતવિઞ્ઞાણાતિક્કમતો તતિયા, આકાસે પવત્તિતવિઞ્ઞાણસ્સ અપગમાતિક્કમતો ચતુત્થાતિ સબ્બથા 'આરમ્મણાતિક્કમતો ચતસ્સોપિ ભવન્તિમા' અરૂપસમાપત્તિયોતિ વેદિતબ્બા. અઙ્ગાતિક્કમં પન એતાસં ન ઇચ્છન્તિ પણ્ડિતા. ન હિ રૂપાવચરસમાપત્તીસુ વિય એતાસુ અઙ્ગાતિક્કમો અત્થિ. સબ્બાસુપિ હિ એતાસુ ઉપેક્ખા ચિત્તેકગ્ગતાતિ દ્વે એવ ઝાનઙ્ગાનિ હોન્તિ. એવં સન્તેપિ –

સુપણીતતરા હોન્તિ, પચ્છિમા પચ્છિમા ઇધ;
ઉપમા તત્થ વિઞ્ઞેય્યા, પાસાદતલસાટિકા.

યથા હિ ચતુભૂમકપાસાદસ્સ હેટ્ઠિમતલે દિબ્બનચ્ચગીતવાદિતસુરભિગન્ધમાલાસાદુરસપાનભોજનસયનચ્છાદનાદિવસેન પણીતા પઞ્ચ કામગુણા પચ્ચુપટ્ઠિતા અસ્સુ, દુતિયે તતો પણીતતરા, તતિયે તતો પણીતતમા, ચતુત્થે સબ્બપણીતા; તત્થ કિઞ્ચાપિ તાનિ ચત્તારિપિ પાસાદતલાનેવ, નત્થિ નેસં પાસાદતલભાવેન વિસેસો, પઞ્ચકામગુણસમિદ્ધિવિસેસેન પન હેટ્ઠિમતો હેટ્ઠિમતો ઉપરિમં ઉપરિમં પણીતતરં હોતિ.

યથા ચ એકાય ઇત્થિયા કન્તિતથૂલસણ્હસણ્હતરસણ્હતમસુત્તાનં ચતુપલતિપલદ્વિપલએકપલસાટિકા અસ્સુ, આયામેન વિત્થારેન ચ સમપ્પમાણા; તત્થ કિઞ્ચાપિ તા સાટિકા ચતસ્સોપિ આયામતો ચ વિત્થારતો ચ સમપ્પમાણા, નત્થિ તાસં પમાણતો વિસેસો, સુખસમ્ફસ્સસુખુમભાવમહગ્ઘભાવેહિ પન પુરિમાય પુરિમાય પચ્છિમા પચ્છિમા પણીતતરા હોન્તિ, એવમેવ કિઞ્ચાપિ ચતૂસુપિ એતાસુ ઉપેક્ખા ચિત્તેકગ્ગતાતિ એતાનિ દ્વેયેવ અઙ્ગાનિ હોન્તિ, અથ ખો ભાવનાવિસેસેન તેસં અઙ્ગાનં પણીતપણીતતરભાવેન સુપણીતતરા હોન્તિ પચ્છિમા પચ્છિમા ઇધાતિ વેદિતબ્બા. એવં અનુપુબ્બેન પણીતપણીતા ચેતા –

અસુચિમ્હિ મણ્ડપે લગ્ગો, એકો તં નિસ્સિતો પરો;
અઞ્ઞો બહિ અનિસ્સાય, તં તં નિસ્સાય ચાપરો.

ઠિતો ચતૂહિ એતેહિ, પુરિસેહિ યથાક્કમં;
સમાનતાય ઞાતબ્બા, ચતસ્સોપિ વિભાવિના. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૯૧);

તત્રાયમત્થયોજના – અસુચિમ્હિ કિર દેસે એકો મણ્ડપો. અથેકો પુરિસો આગન્ત્વા તં અસુચિં જિગુચ્છમાનો તં મણ્ડપં હત્થેહિ આલમ્બિત્વા તત્થ લગ્ગો, લગ્ગિતો વિય અટ્ઠાસિ. અથાપરો આગન્ત્વા તં મણ્ડપલગ્ગં પુરિસં નિસ્સિતો. અથઞ્ઞો આગન્ત્વા ચિન્તેસિ – 'યો એસ મણ્ડપે લગ્ગો, યો ચ તં નિસ્સિતો, ઉભોપેતે દુટ્ઠિતા; ધુવો ચ

નેસં મણ્ડપપપાતે પાતો, હન્દાહં બહિયેવ તિટ્ઠામી’તિ સો તન્નિસ્સિતં અનિસ્સાય બહિયેવ અટ્ઠાસિ. અથાપરો આગન્ત્વા મણ્ડપલગ્ગસ્સ તન્નિસ્સિતસ્સ ચ અખેમભાવં ચિન્તેત્વા બહિઠિતઞ્ચ સુટ્ઠિતોતિ મન્ત્વા તં નિસ્સાય અટ્ઠાસિ.

તત્થ અસુચિમ્હિ દેસે મણ્ડપો વિય કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં દટ્ઠબ્બં. અસુચિજિગુચ્છાય મણ્ડપલગ્ગો પુરિસો વિય રૂપનિમિત્તજિગુચ્છાય આકાસારમ્મણં આકાસાનઞ્ચાયતનં . મણ્ડપલગ્ગં પુરિસં નિસ્સિતો વિય આકાસારમ્મણં આકાસાનઞ્ચાયતનં આરબ્ભ પવત્તં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં. તેસં દ્વિન્નમ્પિ અખેમભાવં ચિન્તેત્વા અનિસ્સાય તં મણ્ડપલગ્ગં, બહિઠિતો વિય, આકાસાનઞ્ચાયતનં આરમ્મણં અકત્વા તદભાવારમ્મણં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં. મણ્ડપલગ્ગસ્સ તન્નિસ્સિતસ્સ ચ અખેમતં ચિન્તેત્વા બહિઠિતઞ્ચ ‘સુટ્ઠિતો’તિ મન્ત્વા તં નિસ્સાય ઠિતો વિય વિઞ્ઞાણાભાવસઙ્ખાતે બહિપદેસે ઠિતં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં આરબ્ભ પવત્તં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં દટ્ઠબ્બં. એવં પવત્તમાનઞ્ચ –

આરમ્મણં કરોતેવ, અઞ્ઞાભાવેન તં ઇદં;
દિટ્ઠદોસમ્પિ રાજાનં, વુત્તિહેતુ યથા જનો. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૯૨);

ઇદઞ્હિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ‘આસન્નવિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનપચ્ચત્થિકા અયં સમાપત્તી’તિ એવં દિટ્ઠદોસમ્પિ તં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં અઞ્ઞસ્સ આરમ્મણસ્સ અભાવા આરમ્મણં કરોતેવ. યથા કિં? ‘દિટ્ઠદોસમ્પિ રાજાનં વુત્તિહેતુ યથા જનો’. યથા હિ અસંયતં ફરુસકાયવચીમનોસમાચારં કઞ્ચિ સબ્બદિસમ્પતિં રાજાનં ‘ફરુસસમાચારો અય’ન્તિ એવં દિટ્ઠદોસમ્પિ અઞ્ઞત્થ વુત્તિં અલભમાનો જનો વુત્તિહેતુ નિસ્સાય વત્તતિ, એવં દિટ્ઠદોસમ્પિ તં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં અઞ્ઞં આરમ્મણં અલભમાનમિદં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં આરમ્મણં કરોતેવ. એવં કુરુમાનઞ્ચ –

આરુળ્હો દીઘનિસ્સેણિં, યથા નિસ્સેણિબાહુકં;
પબ્બતગ્ગઞ્ચ આરુળ્હો, યથા પબ્બતમત્થકં.

યથા વા ગિરિમારુળ્હો, અત્તનોયેવ જણ્ણુકં;
ઓલુબ્ભતિ તથેવેતં, ઝાનમોલુબ્ભ વત્તતીતિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૨૯૩);

અરૂપાવચરકુસલકથા નિટ્ઠિતા.

તેભૂમકકુસલવણ્ણના

૨૬૯. ઇદાનિ યસ્મા સબ્બાનિપેતાનિ તેભૂમકકુસલાનિ હીનાદિના પભેદેન વત્તન્તિ, તસ્મા તેસં તં પભેદં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **હીન**ન્તિ લામકં. તં આયૂહનવસેન વેદિતબ્બં. હીનુત્તમાનં મજ્ઝે ભવં **મજ્ઝિમં**. પધાનભાવં નીતં **પણીતં**, ઉત્તમન્તિ અત્થો. તાનિપિ આયૂહનવસેનેવ વેદિતબ્બાનિ. યસ્સ હિ આયૂહનક્ખણે છન્દો વા હીનો હોતિ, વીરિયં વા, ચિત્તં વા, વીમંસા વા, તં હીનં નામ. યસ્સ તે ધમ્મા મજ્ઝિમા ચેવ પણીતા, ચ તં મજ્ઝિમઞ્ચેવ પણીતઞ્ચ. યં પન કત્તુકામતાસઙ્ખાતં છન્દં ધુરં છન્દં જેટ્ઠકં છન્દં

પુબ્બઙ્ગમં કત્વા આયૂહિતં, તં છન્દાધિપતિતો આગતત્તા **છન્દાધિપતેય્યં** નામ. વીરિયાધિપતેય્યાદીસુપિ એસેવ નયો.

ઇમસ્મિં પન ઠાને ઠત્વા નયા ગણેતબ્બા. સબ્બપઠમં વિભત્તો હિ એકો નયો, હીનન્તિ એકો, મજ્ઝિમન્તિ એકો, પણીતન્તિ એકો, છન્દાધિપતેય્યન્તિ એકો. ઇમે તાવ છન્દાધિપતેય્યે પઞ્ચ નયા. એવં વીરિયાધિપતેય્યાદીસુપીતિ ચત્તારો પઞ્ચકા વીસતિ હોન્તિ. પુરિમો વા એકો સુદ્ધિકનયો, હીનન્તિઆદયો તયો, છન્દાધિપતેય્યન્તિઆદયો ચત્તારો, છન્દાધિપતેય્યં હીનન્તિઆદયો દ્વાદસાતિ એવમ્પિ વીસતિ નયા હોન્તિ.

ઇમે વીસતિ મહાનયા કત્થ વિભત્તાતિ? **મહાપકરણે** (પટ્ઠા॰ ૨.૧૪.૧) હીનત્તિકે વિભત્તા. ઇમસ્મિં પન ઠાને હીનત્તિકતો મજ્ઝિમરાસિં ગહેત્વા હીનમજ્ઝિમપણીતવસેન તયો કોટ્ઠાસા કાતબ્બા. તતોપિ મજ્ઝિમરાસિં ઠપેત્વા હીનપણીતે ગહેત્વા નવ નવ કોટ્ઠાસા કાતબ્બા. હીનસ્મિંયેવ હિ હીનં અત્થિ મજ્ઝિમં અત્થિ પણીતં અત્થિ. પણીતસ્મિમ્પિ હીનં અત્થિ મજ્ઝિમં અત્થિ પણીતં અત્થિ. તથા હીનહીનસ્મિં હીનં, હીનહીનસ્મિં મજ્ઝિમં, હીનહીનસ્મિં પણીતં. હીનમજ્ઝિમસ્મિં હીનં, હીનમજ્ઝિમસ્મિં મજ્ઝિમં, હીનમજ્ઝિમસ્મિં પણીતં. હીનપણીતસ્મિં હીનં, હીનપણીતસ્મિં મજ્ઝિમં, હીનપણીતસ્મિં પણીતન્તિ અયમેકો નવકો. પણીતહીનસ્મિમ્પિ હીનં નામ અત્થિ, પણીતહીનસ્મિં મજ્ઝિમં, પણીતહીનસ્મિં પણીતં. તથા પણીતમજ્ઝિમસ્મિં હીનં, પણીતમજ્ઝિમસ્મિં મજ્ઝિમં, પણીતમજ્ઝિમસ્મિં પણીતં. પણીતપણીતસ્મિં હીનં, પણીતપણીતસ્મિં મજ્ઝિમં, પણીતપણીતસ્મિં પણીતન્તિ. અયં દુતિયો નવકોતિ દ્વે નવકા અટ્ઠારસ. ઇમાનિ અટ્ઠારસ કમ્મદ્વારાનિ નામ . ઇમેહિ પભાવિતત્તા , ઇમેસં વસેન, અટ્ઠારસ ખત્તિયા, અટ્ઠારસ બ્રાહ્મણા, અટ્ઠારસ વેસ્સા, અટ્ઠારસ સુદ્દા, અટ્ઠચત્તાલીસ ગોત્તચરણાનિ વેદિતબ્બાનિ.

ઇમેસુ ચ પન તેભૂમકેસુ કુસલેસુ કામાવચરકુસલં તિહેતુકમ્પિ દુહેતુકમ્પિ હોતિ ઞાણસમ્પયુત્તવિપ્પયુત્તવસેન. રૂપાવચરારૂપાવચરં પન તિહેતુકમેવ ઞાણસમ્પયુત્તમેવ. કામાવચરમ્પેત્થ અધિપતિના સહાપિ ઉપ્પજ્જતિ વિનાપિ. રૂપાવચરારૂપાવચરં અધિપતિસમ્પન્નમેવ હોતિ. કામાવચરકુસલે ચેત્થ આરમ્મણાધિપતિ સહજાતાધિપતીતિ દ્વેપિ અધિપતયો લબ્ભન્તિ. રૂપાવચરારૂપાવચરેસુ આરમ્મણાધિપતિ ન લબ્ભતિ, સહજાતાધિપતિયેવ લબ્ભતિ. તત્થ ચિત્તસ્સ ચિત્તાધિપતેય્યભાવો સમ્પયુત્તધમ્માનં વસેન વુત્તો. દ્વિન્નં પન ચિત્તાનં એકતો અભાવેન સમ્પયુત્તચિત્તસ્સ ચિત્તાધિપતિ નામ નત્થિ. તથા છન્દાદીનં છન્દાધિપતિઆદયો. કેચિ પન ‘સચે ચિત્તવતો કુસલં હોતિ, મય્હં ભવિસ્સતીતિ એવં યં ચિત્તં ધુરં કત્વા જેટ્ઠકં કત્વા અપરં કુસલચિત્તં આયૂહિતં, તસ્સ તં પુરિમચિત્તં ચિત્તાધિપતિ નામ હોતિ, તતો આગતત્તા ઇદં ચિત્તાધિપતેય્યં નામા’તિ એવં આગમનવસેનાપિ અધિપતિં નામ ઇચ્છન્તિ. અયં પન નયો નેવ પાળિયં ન અટ્ઠકથાયં દિસ્સતિ. તસ્મા વુત્તનયેનેવ અધિપતિભાવો વેદિતબ્બો. ઇમેસુ ચ એકૂનવીસતિયા મહાનયેસુ પુરિમે સુદ્ધિકનયે વુત્તપરિમાણાનેવ ચિત્તાનિ ચ નવકા ચ પાઠવારા ચ હોન્તિ. તસ્મા ઞાણસમ્પયુત્તેસુ વુત્તપરિમાણતો વીસતિગુણો ચિત્તનવકવારભેદો વેદિતબ્બો, ચતૂસુ ઞાણવિપ્પયુત્તેસુ સોળસગુણોતિ, અયં તેભૂમકકુસલે પકિણ્ણકકથા નામાતિ.

તેભૂમકકુસલં.

લોકુત્તરકુસલવણ્ણના

૨૭૭. એવં ભવત્તયસમ્પત્તિનિબ્બત્તકં કુસલં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સબ્બભવસમતિક્કમનાય લોકુત્તરકુસલં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **લોકુત્તર**ન્તિ કેનટ્ઠેન લોકુત્તરં? લોકં તરતીતિ, લોકુત્તરં લોકં

ઉત્તરતીતિ લોકુત્તરં; લોકં સમતિક્કમ્મ અભિભુય્ય તિટ્ઠતીતિ લોકુત્તરં (પટિ॰ મ॰ ૨.૪૩). **ઝાનં ભાવેતી**તિ એકચિત્તક્ખણિકં અપ્પનાઝાનં ભાવેતિ જનેતિ વડ્ઢેતિ.

લોકતો નિય્યાતિ વટ્ટતો નિય્યાતીતિ **નિય્યાનિકં**. નિય્યાતિ વા એતેનાતિ નિય્યાનિકં. તંસમઙ્ગી હિ પુગ્ગલો દુક્ખં પરિજાનન્તો નિય્યાતિ, સમુદયં પજહન્તો નિય્યાતિ, નિરોધં સચ્છિકરોન્તો નિય્યાતિ, મગ્ગં ભાવેન્તો નિય્યાતિ. યથા ચ પન તેભૂમકકુસલં વટ્ટસ્મિં ચુતિપટિસન્ધિયો આચિનાતિ વડ્ઢેતીતિ આચયગામી નામ હોતિ, ન તથા ઇદં. ઇદં પન યથા એકસ્મિં પુરિસે અટ્ઠારસહત્થં પાકારં ચિનન્તે અપરો મહામુગ્ગરં ગહેત્વા તેન ચિતચિતટ્ઠાનં અપચિનન્તો વિદ્ધંસેન્તો એવ ગચ્છેય્ય, એવમેવ તેભૂમકકુસલેન ચિતા ચુતિપટિસન્ધિયો પચ્ચયવેકલ્લકરણેન અપચિનન્તં વિદ્ધંસેન્તં ગચ્છતીતિ અપચયગામિ.

દિટ્ઠિગતાનં પહાનાયાતિ, એત્થ દિટ્ઠિયો એવ દિટ્ઠિગતાનિ, ગૂથગતં મુત્તગતન્તિઆદીનિ (અ॰ નિ॰ ૯.૧૧) વિય. દ્વાસટ્ઠિયા વા દિટ્ઠીનં અન્તોગધત્તા દિટ્ઠીસુ ગતાનીતિપિ દિટ્ઠિગતાનિ. દિટ્ઠિયા વા ગતં એતેસન્તિપિ દિટ્ઠિગતાનિ. દિટ્ઠિસદિસગમનાનિ દિટ્ઠિસદિસપ્પવત્તાનીતિ અત્થો. કાનિ પન તાનીતિ? સસમ્પયુત્તાનિ સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસઅપાયગમનીયરાગદોસમોહાકુસલાનિ. તાનિ હિ યાવ પઠમમગ્ગભાવના તાવ પવત્તિસબ્ભાવતો દિટ્ઠિસદિસગમનાનીતિ વુચ્ચન્તિ. ઇતિ દિટ્ઠિયો ચ દિટ્ઠિગતાનિ ચ દિટ્ઠિગતાનિ. તેસં **દિટ્ઠિગતાનં. પહાનાયા**તિ સમુચ્છેદવસેનેવ પજહનત્થાય. **પઠમાયા**તિ ગણનવસેનપિ પઠમુપ્પત્તિવસેનપિ પઠમાય. **ભૂમિયા**તિ ''અનન્તરહિતાય ભૂમિયા''તિઆદીસુ (પારા॰ ૨૭; મ॰ નિ॰ ૨.૨૯૬) તાવ અયં મહાપથવી ભૂમીતિ વુચ્ચતિ. ''સુખભૂમિયં કામાવચરે''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૯૮૮) ચિત્તુપ્પાદો. ઇધ પન સામઞ્ઞફલં અધિપ્પેતં. તઞ્હિ સમ્પયુત્તાનં નિસ્સયભાવતો તે ધમ્મા ભવન્તિ એત્થાતિ ભૂમિ. યસ્મા વા સમાનેપિ લોકુત્તરભાવે સયમ્પિ ભવતિ ઉપ્પજ્જતિ, ન નિબ્બાનં વિય અપાતુભાવં, તસ્માપિ ભૂમીતિ વુચ્ચતિ; તસ્સા **પઠમાય ભૂમિયા. પત્તિયા**તિ સોતાપત્તિફલસઙ્ખાતસ્સ પઠમસ્સ સામઞ્ઞફલસ્સ પત્તત્થાય પટિલાભત્થાયાતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. **વિવિચ્ચા**તિ સમુચ્છેદવિવેકવસેન વિવિચ્ચિત્વા, વિના હુત્વા.

ઇદાનિ કિઞ્ચાપિ લોકિયજ્ઝાનમ્પિ ન વિના પટિપદાય ઇજ્ઝતિ, એવં સન્તેપિ ઇધ સુદ્ધિકનયં પહાય લોકુત્તરજ્ઝાનં પટિપદાય સદ્ધિંયેવ ગરું કત્વા દેસેતુકામતાય **દુક્ખપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞ**ન્તિઆદિમાહ.

તત્થ યો આદિતોવ કિલેસે વિક્ખમ્ભેન્તો દુક્ખેન સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન કિલમન્તો વિક્ખમ્ભેતિ તસ્સ દુક્ખા પટિપદા હોતિ; યો પન વિક્ખમ્ભિત કિલેસો વિપસ્સનાપરિવાસં વસન્તો ચિરેન મગ્ગપાતુભાવં પાપુણાતિ તસ્સ દન્ધાભિઞ્ઞા હોતિ. ઇતિ યો કોચિ વારો દુક્ખપટિપદદન્ધાભિઞ્ઞો નામ કતો.

કતમં પન વારં રોચેસુન્તિ? યત્થ સકિં વિક્ખમ્ભિતા કિલેસા સમુદાચરિત્વા દુતિયમ્પિ વિક્ખમ્ભિતા પુન સમુદાચરન્તિ, તતિયં વિક્ખમ્ભિતે પન તથાવિક્ખમ્ભિતેવ કત્વા મગ્ગેન સમુગ્ઘાતં પાપેતિ, ઇમં વારં રોચેસું. ઇમસ્સ વારસ્સ દુક્ખાપટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞાતિ નામં કતં. એત્તકેન પન ન પાકટં હોતિ. તસ્મા એવમેત્થ આદિતો પટ્ઠાય વિભાવના વેદિતબ્બા – યો હિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ પરિગ્ગહેત્વા ઉપાદારૂપં પરિગ્ગણ્હાતિ, અરૂપં પરિગ્ગણ્હાતિ, 'રૂપારૂપં' પન પરિગ્ગણ્હન્તો દુક્ખેન કસિરેન કિલમન્તો પરિગ્ગહેતું સક્કોતિ, તસ્સ દુક્ખા પટિપદા નામ હોતિ. પરિગ્ગહિતરૂપારૂપસ્સ પન વિપસ્સનાપરિવાસે મગ્ગપાતુભાવદન્ધતાય દન્ધાભિઞ્ઞા નામ હોતિ.

યોપિ રૂપારૂપં પરિગ્ગહેત્વા ‘નામરૂપં’ વવત્થપેન્તો દુક્ખેન કસિરેન કિલમન્તો વવત્થપેતિ, વવત્થાપિતે ચ નામરૂપે વિપસ્સનાપરિવાસં વસન્તો ચિરેન મગ્ગં ઉપ્પાદેતું સક્કોતિ, તસ્સાપિ દુક્ખા પટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા નામ હોતિ.

અપરો નામરૂપમ્પિ વવત્થપેત્વા ‘પચ્ચયે’ પરિગ્ગણ્હન્તો દુક્ખેન કસિરેન કિલમન્તો પરિગ્ગણ્હાતિ, પચ્ચયે ચ પરિગ્ગહેત્વા વિપસ્સનાપરિવાસં વસન્તો ચિરેન મગ્ગં ઉપ્પાદેતિ, એવમ્પિ દુક્ખા પટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા નામ હોતિ.

અપરો પચ્ચયેપિ પરિગ્ગહેત્વા ‘લક્ખણાનિ’ પટિવિજ્ઝન્તો દુક્ખેન કસિરેન કિલમન્તો પટિવિજ્ઝતિ, પટિવિદ્ધલક્ખણો ચ વિપસ્સનાપરિવાસં વસન્તો ચિરેન મગ્ગં ઉપ્પાદેતિ, એવમ્પિ દુક્ખા પટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા નામ હોતિ.

અપરો લક્ખણાનિપિ પટિવિજ્ઝિત્વા વિપસ્સનાઞાણે તિક્ખે સૂરે પસન્ને વહન્તે ઉપ્પન્નં ‘વિપસ્સનાનિકન્તિં’ પરિયાદિયમાનો દુક્ખેન કસિરેન કિલમન્તો પરિયાદિયતિ, નિકન્તિઞ્ચ પરિયાદિયિત્વા વિપસ્સનાપરિવાસં વસન્તો ચિરેન મગ્ગં ઉપ્પાદેતિ, એવમ્પિ દુક્ખા પટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા નામ હોતિ. ઇમં વારં રોચેસું. ઇમસ્સ વારસ્સ એતં નામં કતં. ઇમિનાવ ઉપાયેન પરતો તિસ્સો પટિપદા વેદિતબ્બા.

ફસ્સો હોતીતિઆદીસુ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં, સમ્માવાચા, સમ્માકમ્મન્તો, સમ્માઆજીવોતિ ચત્તારિ પદાનિ અધિકાનિ. **નિદ્દેસવારે** ચ વિતક્કાદિનિદ્દેસેસુ ‘મગ્ગઙ્ગ’ન્તિઆદીનિ પદાનિ અધિકાનિ. સેસં સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તસદિસમેવ. ભૂમન્તરવસેન પન લોકુત્તરતાવ ઇધ વિસેસો.

તત્થ **અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિય**ન્તિ ‘અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે અનઞ્ઞાતં અમતં પદં ચતુસચ્ચધમ્મમેવ વા જાનિસ્સામી’તિ પટિપન્નસ્સ ઇમિના પુબ્બાભોગેન ઉપ્પન્નં ઇન્દ્રિયં. લક્ખણાદીનિ પનસ્સ હેટ્ઠા પઞ્ઞિન્દ્રિયે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

સુન્દરા પસત્થા વા વાચા **સમ્માવાચા**. વચીદુચ્ચરિતસમુગ્ઘાટિકાય મિચ્છાવાચાવિરતિયા એતં અધિવચનં. સા પરિગ્ગહલક્ખણા વિરમણરસા મિચ્છાવાચપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાના. સુન્દરો પસત્થો વા કમ્મન્તો **સમ્માકમ્મન્તો**. મિચ્છાકમ્મન્તસમુચ્છેદિકાય પાણાતિપાતાદિવિરતિયા એતં નામં. સો સમુટ્ઠાનલક્ખણો વિરમણરસો મિચ્છાકમ્મન્તપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાનો. સુન્દરો પસત્થો વા આજીવો **સમ્માઆજીવો**. મિચ્છાજીવવિરતિયા એતં અધિવચનં. સો વોદાનલક્ખણો ઞાયાજીવપ્પવત્તિરસો મિચ્છાજીવપ્પહાનપચ્ચુપટ્ઠાનો.

અપિચ હેટ્ઠા વિરતિત્તયે વુત્તવસેનપેત્થ લક્ખણાદીનિ વેદિતબ્બાનિ. ઇતિ ઇમેસં તિણ્ણં ધમ્માનં વસેન હેટ્ઠા વુત્તં મગ્ગપઞ્ચકં ઇધ મગ્ગટ્ઠકં વેદિતબ્બં. યેવાપનકેસુ ચ ઇમેસં અભાવો. તથા કરુણામુદિતાનં. ઇમે હિ તયો ધમ્મા ઇધ પાળિયં આગતત્તાવ યેવાપનકેસુ ન ગહિતા. કરુણામુદિતા પન સત્તારમ્મણા, ઇમે ધમ્મા નિબ્બાનારમ્મણાતિ તાપેત્થ ન ગહિતા. અયં તાવ ઉદ્દેસવારે વિસેસત્થો.

૨૮૩. નિદ્દેસવારે પન **મગ્ગઙ્ગં મગ્ગપરિયાપન્ન**ન્તિ એત્થ તાવ મગ્ગસ્સ અઙ્ગન્તિ મગ્ગઙ્ગં; મગ્ગકોટ્ઠાસોતિ અત્થો. યથા પન અરઞ્ઞે પરિયાપન્નં અરઞ્ઞપરિયાપન્નં નામ હોતિ, એવં મગ્ગે પરિયાપન્નન્તિ મગ્ગપરિયાપન્નં.

મગ્ગસન્નિસ્સિતન્તિ અત્થો.

૨૮૫. **પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો**તિ એત્થ પીતિ એવ સમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિ પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો. તત્થ બોધિયા બોધિસ્સ વા અઙ્ગોતિ બોજ્ઝઙ્ગો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યા અયં ધમ્મસામગ્ગી યાય લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાય લીનુદ્ધચ્ચપતિટ્ઠાનાયૂહનકામસુખત્તકિલમથાનુયોગઉચ્છેદસસ્સતાભિનિવેસાદીનં અનેકેસં ઉપદ્દવાનં પટિપક્ખભૂતાય સતિધમ્મવિચયવીરિયપીતિપસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસઙ્ખાતાય ધમ્મસામગ્ગિયા અરિયસાવકો બુજ્ઝતીતિ કત્વા બોધીતિ વુચ્ચતિ. બુજ્ઝતીતિ કિલેસસન્તાનનિદ્દાય ઉટ્ઠહતિ, ચત્તારિ વા અરિયસચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ, નિબ્બાનમેવ વા સચ્છિકરોતિ. તસ્સા ધમ્મસામગ્ગીસઙ્ખાતાય બોધિયા અઙ્ગોતિપિ બોજ્ઝઙ્ગો, ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગાદીનિ વિય. યોપેસ યથાવુત્તપ્પકારાય એતાય ધમ્મસામગ્ગિયા બુજ્ઝતીતિ કત્વા અરિયસાવકો બોધીતિ વુચ્ચતિ, તસ્સ બોધિસ્સ અઙ્ગોતિપિ બોજ્ઝઙ્ગો; સેનઙ્ગરથઙ્ગાદયો વિય. તેનાહુ અટ્ઠકથાચરિયા – ‘‘બુજ્ઝનકસ્સ પુગ્ગલસ્સ અઙ્ગાતિ વા બોજ્ઝઙ્ગા’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૪૬૬; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૫.૧૮૨).

અપિચ ‘‘બોજ્ઝઙ્ગાતિ કેનટ્ઠેન બોજ્ઝઙ્ગા? બોધાય સંવત્તન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, બુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, અનુબુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, પટિબુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, સમ્બુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૧૭) ઇમિના પટિસમ્ભિદાનયેનાપિ બોજ્ઝઙ્ગત્થો વેદિતબ્બો. પસત્થો સુન્દરો વા બોજ્ઝઙ્ગોતિ સમ્બોજ્ઝઙ્ગો. એવં પીતિ એવ સમ્બોજ્ઝઙ્ગો પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિ. ચિત્તેકગ્ગતાનિદ્દેસાદીસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

૨૯૬. **તેસં ધમ્માનન્તિ** યે તસ્મિં સમયે પટિવેધં ગચ્છન્તિ ચતુસચ્ચધમ્મા, તેસં ધમ્માનં. **અનઞ્ઞાતાનન્તિ** કિઞ્ચાપિ પઠમમગ્ગેન તે ધમ્મા ઞાતા નામ હોન્તિ, યથા પન પકતિયા અનાગતપુબ્બં વિહારં આગન્ત્વા વિહારમજ્ઝે ઠિતોપિ પુગ્ગલો પકતિયા અનાગતભાવં ઉપાદાય ‘અનાગતપુબ્બં ઠાનં આગતોમ્હી’તિ વદતિ, યથા ચ પકતિયા અપિળન્ધપુબ્બં માલં પિળન્ધિત્વા, અનિવત્થપુબ્બં વત્થં નિવાસેત્વા, અભુત્તપુબ્બં ભોજનં ભુઞ્જિત્વા, પકતિયા અભુત્તભાવં ઉપાદાય અભુત્તપુબ્બં ભોજનં ભુત્તોમ્હીતિ વદતિ, એવમિધાપિ યસ્મા પકતિયા ઇમિના પુગ્ગલેન ઇમે ધમ્મા ન ઞાતપુબ્બા તસ્મા અનઞ્ઞાતાનન્તિ વુત્તં. અદિટ્ઠાદીસુપિ એસેવ નયો. તત્થ **અદિટ્ઠાનન્તિ** ઇતો પુબ્બે પઞ્ઞાચક્ખુના અદિટ્ઠાનં. **અપ્પત્તાનન્તિ** અધિગમનવસેન અપ્પત્તાનં. **અવિદિતાનન્તિ** ઞાણેન અપાકટકતાનં. **અસચ્છિકતાનન્તિ** અપચ્ચક્ખકતાનં. **સચ્છિકિરિયાયા**તિ પચ્ચક્ખકરણત્થં. યથા ચ ઇમિના પદેન, એવં સેસેહિપિ સદ્ધિં અનઞ્ઞાતાનં ઞાણાય, અદિટ્ઠાનં દસ્સનાય, અપ્પત્તાનં પત્તિયા, અવિદિતાનં વેદાયાતિ યોજના કાતબ્બા.

૨૯૯. **ચતૂહિ વચીદુચ્ચરિતેહી**તિઆદીસુ વચીતિ વચીવિઞ્ઞત્તિ વેદિતબ્બા. તિણ્ણં દોસાનં યેન કેનચિ દુટ્ઠાનિ ચરિતાનીતિ દુચ્ચરિતાનિ. વચીતો પવત્તાનિ દુચ્ચરિતાનિ વચીદુચ્ચરિતાનિ, વચિયા વા નિપ્ફાદિતાનિ દુચ્ચરિતાનિ વચીદુચ્ચરિતાનિ. તેહિ **વચીદુચ્ચરિતેહિ**. આરકા રમતીતિ **આરતિ**. વિના તેહિ રમતીતિ **વિરતિ**. તતો તતો પટિનિવત્તાવ હુત્વા તેહિ વિના રમતીતિ **પટિવિરતિ**. ઉપસગ્ગવસેન વા પદં વડ્ઢિતં. સબ્બમિદં ઓરમણભાવસ્સેવાધિવચનં. વેરં મણતિ, વિનાસેતીતિ **વેરમણી**. ઇદમ્પિ ઓરમણસ્સેવ વેવચનં. યાય પન ચેતનાય મુસાવાદાદીનિ ભાસમાનો કરોતિ નામ, અયં લોકુત્તરમગ્ગવિરતિ. ઉપ્પજ્જિત્વા તં કિરિયં કાતું ન દેતિ, કિરિયાપથં પચ્છિન્દતીતિ **અકિરિયા**. તથા તં કરણં કાતું ન દેતિ, કરણપથં પચ્છિન્દતીતિ **અકરણં**. યાય ચ ચેતનાય ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં ભાસમાનો અજ્ઝાપજ્જતિ નામ, અયં ઉપ્પજ્જિત્વા તથા અજ્ઝાપજ્જિતું ન દેતીતિ **અનજ્ઝાપત્તિ**.

વેલાઅનતિક્કમોતિ એત્થ ‘‘તાય વેલાયા’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૫૪; મહાવ॰ ૧-૩; ઉદા॰ ૧ આદયો) તાવ કાલો વેલાતિ આગતો. ‘‘ઉરુવેલાયં વિહરતી’’તિ (મહાવ॰ ૧; સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૭) એત્થ રાસિ. ‘‘ઠિતધમ્મો વેલં નાતિવત્તતી’’તિ (ચૂળવ॰ ૩૮૪; અ॰ નિ॰ ૮.૧૯; ઉદા॰ ૪૫) એત્થ સીમા. ઇધાપિ સીમાવ. અનતિક્કમનીયટ્ઠેન હિ ચત્તારિ વચીસુચરિતાનિ વેલાતિ અધિપ્પેતાનિ. ઇતિ યાય ચેતનાય ચત્તારિ વચીદુચ્ચરિતાનિ ભાસમાનો વેલં અતિક્કમતિ નામ, અયં ઉપ્પજ્જિત્વા તં વેલં અતિક્કમિતું ન દેતીતિ વેલાઅનતિક્કમોતિ વુત્તા. વેલાયતીતિ વા વેલા, ચલયતિ વિદ્ધંસેતીતિ અત્થો. કિં વેલાયતિ? ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં. ઇતિ વેલાયનતો ‘વેલા’. પુરિસસ્સ પન હિતસુખં અનતિક્કમિત્વા વત્તતીતિ ‘અનતિક્કમો’. એવમેત્થ પદદ્વયવસેનાપિ અત્થો વેદિતબ્બો.

સેતું હનતીતિ **સેતુઘાતો**; ચતુન્નં વચીદુચ્ચરિતાનં પદઘાતો પચ્ચયઘાતોતિ અત્થો. પચ્ચયો હિ ઇધ સેતૂતિ અધિપ્પેતો. તત્રાયં વચનત્થો – રાગાદિકો ચતુન્નં વચીદુચ્ચરિતાનં પચ્ચયો વટ્ટસ્મિં પુગ્ગલં સિનોતિ બન્ધતીતિ સેતુ. સેતુસ્સ ઘાતો સેતુઘાતો. વચીદુચ્ચરિતપચ્ચયસમુગ્ઘાટિકાય વિરતિયા એતં અધિવચનં. અયં પન સમ્માવાચાસઙ્ખાતા વિરતિ પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભતિ. અઞ્ઞેનેવ હિ ચિત્તેન મુસાવાદા વિરમતિ, અઞ્ઞેન પેસુઞ્ઞાદીહિ. લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તસ્મિંયેવ લબ્ભતિ. ચતુબ્બિધાય હિ વચીદુચ્ચરિતચેતનાય પદપચ્છેદં કુરુમાના મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ વિરતિ ઉપ્પજ્જતિ.

૩૦૦. **કાયદુચ્ચરિતેહી**તિ કાયતો પવત્તેહિ કાયેન વા નિપ્ફાદિતેહિ પાણાતિપાતાદીહિ દુચ્ચરિતેહિ. સેસં પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બં. અયમ્પિ સમ્માકમ્મન્તસઙ્ખાતા વિરતિ પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભતિ. અઞ્ઞેનેવ હિ ચિત્તેન પાણાતિપાતા વિરમતિ, અઞ્ઞેન અદિન્નાદાનમિચ્છાચારેહિ. લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તસ્મિંયેવ લબ્ભતિ. તિવિધાય હિ કાયદુચ્ચરિતચેતનાય પદપચ્છેદં કુરુમાના મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ વિરતિ ઉપ્પજ્જતિ.

૩૦૧. સમ્માઆજીવનિદ્દેસે **અકિરિયા**તિઆદીસુ યાય ચેતનાય મિચ્છાજીવં આજીવમાનો કિરિયં કરોતિ નામ, અયં ઉપ્પજ્જિત્વા તં કિરિયં કાતું ન દેતીતિ અકિરિયાતિ. ઇમિના નયેન યોજના વેદિતબ્બા. આજીવો ચ નામેસ પાટિયેક્કો નત્થિ, વાચાકમ્મન્તેસુ ગહિતેસુ ગહિતોવ હોતિ, તપ્પક્ખિકત્તા. ધુવપટિસેવનવસેન પનાયં તતો નીહરિત્વા દસ્સિતોતિ. એવં સન્તે સમ્માઆજીવો સકિચ્ચકો ન હોતિ , અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ ન પરિપૂરેન્તિ, તસ્મા સમ્માઆજીવો સકિચ્ચકો કાતબ્બો, અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ પરિપૂરેતબ્બાનીતિ. તત્રાયં નયો – આજીવો નામ ભિજ્જમાનો કાયવચીદ્વારેસુયેવ ભિજ્જતિ. મનોદ્વારે આજીવભેદો નામ નત્થિ. પૂરયમાનોપિ તસ્મિંયેવ દ્વારદ્વયે પૂરતિ. મનોદ્વારે આજીવપૂરણં નામ નત્થિ. કાયદ્વારે પન વીતિક્કમો આજીવહેતુકોપિ અત્થિ નઆજીવહેતુકોપિ. તથા વચીદ્વારે.

તત્થ યં રાજરાજમહામત્તા ખિડ્ડાપસુતા સૂરભાવં દસ્સેન્તા મિગવધં વા પન્થદુહનં વા પરદારવીતિક્કમં વા કરોન્તિ, ઇદં અકુસલં કાયકમ્મં નામ. તતો વિરતિપિ ‘સમ્માકમ્મન્તો’ નામ. યં પન નઆજીવહેતુકં ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં ભાસન્તિ, ઇદં અકુસલં વચીકમ્મં નામ. તતો વિરતિપિ ‘સમ્માવાચા’ નામ.

યં પન આજીવહેતુ નેસાદમચ્છબન્ધાદયો પાણં હનન્તિ, અદિન્નં આદિયન્તિ, મિચ્છાચારં ચરન્તિ, અયં મિચ્છાજીવો નામ. તતો વિરતિ ‘સમ્માઆજીવો’ નામ. યમ્પિ લઞ્જં ગહેત્વા મુસા ભણન્તિ, પેસુઞ્ઞફરુસસમ્ફપ્પલાપે પવત્તેન્તિ, અયમ્પિ મિચ્છાજીવો નામ. તતો વિરતિ સમ્માઆજીવો નામ.

મહાસીવત્થેરો પનાહ – ‘કાયવચીદ્વારેસુપિ વીતિક્કમો આજીવહેતુકો વા હોતુ નો વા આજીવહેતુકો, અકુસલં કાયકમ્મં વચીકમ્મન્ત્વેવ સઙ્ખ્યં ગચ્છતિ. તતો વિરતિપિ સમ્માકમ્મન્તો સમ્માવાચાત્વેવ વુચ્ચતી’તિ. ‘આજીવો કુહિ’ન્તિ વુત્તે પન ‘તીણિ કુહનવત્થૂનિ નિસ્સાય ચત્તારો પચ્ચયે ઉપ્પાદેત્વા તેસં પરિભોગો’તિ આહ. અયં પન કોટિપ્પત્તો મિચ્છાજીવો. તતો વિરતિ સમ્માઆજીવો નામ.

અયમ્પિ સમ્માઆજીવો પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભતિ, અઞ્ઞેનેવ હિ ચિત્તેન કાયદ્વારવીતિક્કમા વિરમતિ, અઞ્ઞેન વચીદ્વારવીતિક્કમા. લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તસ્મિંયેવ લબ્ભતિ. કાયવચીદ્વારેસુ હિ સત્તકમ્મપથવસેન ઉપ્પન્નાય મિચ્છાજીવસઞ્ઞિતાય દુસ્સીલ્યચેતનાય પદપચ્છેદં કુરુમાના મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ વિરતિ ઉપ્પજ્જતીતિ. અયં નિદ્દેસવારે વિસેસો.

યં પનેતં ઇન્દ્રિયેસુ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં વડ્ઢિતં, મગ્ગઙ્ગેસુ ચ સમ્માવાચાદીનિ, તેસં વસેન સઙ્ગહવારે ‘‘નવિન્દ્રિયાનિ, અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો’’તિ વુત્તં. સુઞ્ઞતવારો પાકતિકોયેવાતિ. અયં તાવ સુદ્ધિકપટિપદાય વિસેસો.

૩૪૩. ઇતો પરં સુદ્ધિકસુઞ્ઞતા સુઞ્ઞતપટિપદા સુદ્ધિકઅપ્પણિહિતા અપ્પણિહિતપટિપદાતિ અયં દેસનાભેદો હોતિ. તત્થ **સુઞ્ઞત**ન્તિ લોકુત્તરમગ્ગસ્સ નામં. સો હિ આગમનતો સગુણતો આરમ્મણતોતિ તીહિ કારણેહિ નામં લભતિ. કથં? ઇધ ભિક્ખુ અનત્તતો અભિનિવિસિત્વા અનત્તતો સઙ્ખારે પસ્સતિ. યસ્મા પન અનત્તતો દિટ્ઠમત્તેનેવ મગ્ગવુટ્ઠાનં નામ ન હોતિ, અનિચ્ચતોપિ દુક્ખતોપિ દટ્ઠુમેવ વટ્ટતિ, તસ્મા ‘અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’તિ તિવિધં અનુપસ્સનં આરોપેત્વા સમ્મસન્તો ચરતિ. વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના પનસ્સ તેભૂમકેપિ સઙ્ખારે સુઞ્ઞતોવ પસ્સતિ. અયં વિપસ્સના સુઞ્ઞતા નામ હોતિ. સા આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ ‘સુઞ્ઞત’ન્તિ નામં દેતિ. એવં મગ્ગો ‘આગમનતો’ સુઞ્ઞતનામં લભતિ. યસ્મા પન સો રાગાદીહિ સુઞ્ઞો તસ્મા ‘સગુણેનેવ’ સુઞ્ઞતનામં લભતિ. નિબ્બાનમ્પિ રાગાદીહિ સુઞ્ઞત્તા સુઞ્ઞતન્તિ વુચ્ચતિ. તં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નત્તા મગ્ગો ‘આરમ્મણતો’ સુઞ્ઞતનામં લભતિ.

તત્થ સુત્તન્તિકપરિયાયેન સગુણતોપિ આરમ્મણતોપિ નામં લભતિ. પરિયાયદેસના હેસા. અભિધમ્મકથા પન નિપ્પરિયાયદેસના. તસ્મા ઇધ સગુણતો વા આરમ્મણતો વા નામં ન લભતિ, આગમનતોવ લભતિ. આગમનમેવ હિ ધુરં. તં દુવિધં હોતિ – વિપસ્સનાગમનં મગ્ગાગમનન્તિ. તત્થ મગ્ગસ્સ આગતટ્ઠાને વિપસ્સનાગમનં ધુરં, ફલસ્સ આગતટ્ઠાને મગ્ગાગમનં ધુરં. ઇધ મગ્ગસ્સ આગતત્તા વિપસ્સનાગમનમેવ ધુરં જાતં.

૩૫૦. **અપ્પણિહિત**ન્તિ, એત્થાપિ અપ્પણિહિતન્તિ મગ્ગસ્સેવ નામં. ઇદમ્પિ નામં મગ્ગો તીહેવ કારણેહિ લભતિ. કથં? ઇધ ભિક્ખુ આદિતોવ દુક્ખતો અભિનિવિસિત્વા દુક્ખતોવ સઙ્ખારે પસ્સતિ. યસ્મા પન દુક્ખતો દિટ્ઠમત્તેનેવ મગ્ગવુટ્ઠાનં નામ ન હોતિ, અનિચ્ચતોપિ અનત્તતોપિ દટ્ઠુમેવ વટ્ટતિ, તસ્મા અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા’તિ તિવિધં અનુપસ્સનં આરોપેત્વા સમ્મસન્તો ચરતિ. વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના પનસ્સ તેભૂમકસઙ્ખારેસુ પણિધિં સોસેત્વા પરિયાદિયિત્વા વિસ્સજ્જેતિ. અયં વિપસ્સના અપ્પણિહિતા નામ હોતિ. સા આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ ‘અપ્પણિહિત’ન્તિ નામં દેતિ. એવં મગ્ગો ‘આગમનતો’ અપ્પણિહિતનામં લભતિ. યસ્મા પન તત્થ રાગદોસમોહપણિધયો નત્થિ, તસ્મા ‘સગુણેનેવ’ અપ્પણિહિતનામં લભતિ. નિબ્બાનમ્પિ તેસં પણિધીનં અભાવા અપ્પણિહિતન્તિ વુચ્ચતિ. તં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નત્તા મગ્ગો અપ્પણિહિતનામં લભતિ.

તત્થ સુત્તન્તિકપરિયાયેન સગુણતોપિ આરમ્મણતોપિ નામં લભતિ. પરિયાયદેસના હેસા . અભિધમ્મકથા પન નિપ્પરિયાયદેસના. તસ્મા ઇધ સગુણતો વા આરમ્મણતો વા નામં ન લભતિ, આગમનતોવ લભતિ. આગમનમેવ હિ ધુરં. તં દુવિધં હોતિ – વિપસ્સનાગમનં મગ્ગાગમનન્તિ. તત્થ મગ્ગસ્સ આગતટ્ઠાને વિપસ્સનાગમનં ધુરં, ફલસ્સ આગતટ્ઠાને મગ્ગાગમનં ધુરં. ઇધ મગ્ગસ્સ આગતત્તા વિપસ્સનાગમનમેવ ધુરં જાતં.

નનુ ચ સુઞ્ઞતો અનિમિત્તો અપ્પણિહિતોતિ તીણિ મગ્ગસ્સ નામાનિ? યથાહ – ''તયોમે, ભિક્ખવે, વિમોક્ખા – સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો, અનિમિત્તો વિમોક્ખો, અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯). તેસુ ઇધ દ્વે મગ્ગે ગહેત્વા અનિમિત્તો કસ્મા ન ગહિતોતિ? આગમનાભાવતો. અનિમિત્તવિપસ્સના હિ સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દાતું ન સક્કોતિ. સમ્માસમ્બુદ્ધો પન અત્તનો પુત્તસ્સ રાહુલત્થેરસ્સ.

''અનિમિત્તઞ્ચ ભાવેહિ, માનાનુસયમુજ્જહ;
તતો માનાભિસમયા, ઉપસન્તો ચરિસ્સસી''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૩૪૪);

અનિમિત્તવિપસ્સનં કથેસિ. વિપસ્સના હિ નિચ્ચનિમિત્તં ધુવનિમિત્તં સુખનિમિત્તં અત્તનિમિત્તઞ્ચ ઉગ્ઘાટેતિ. તસ્મા અનિમિત્તાતિ કથિતા. સા ચ કિઞ્ચાપિ તં નિમિત્તં ઉગ્ઘાટેતિ, સયં પન નિમિત્તધમ્મેસુ ચરતીતિ સનિમિત્તાવ હોતિ. તસ્મા સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દાતું ન સક્કોતિ.

અપરો નયો – અભિધમ્મો નામ પરમત્થદેસના. અનિમિત્તમગ્ગસ્સ ચ પરમત્થતો હેતુવેકલ્લમેવ હોતિ. કથં? અનિચ્ચાનુપસ્સનાય હિ વસેન અનિમિત્તવિમોક્ખો કથિતો. તેન ચ વિમોક્ખેન સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. તં અરિયમગ્ગે એકઙ્ગમ્પિ ન હોતિ, અમગ્ગઙ્ગત્તા અત્તનો મગ્ગસ્સ પરમત્થતો નામં દાતું ન સક્કોતિ. ઇતરેસુ પન દ્વીસુ અનત્તાનુપસ્સનાય તાવ વસેન સુઞ્ઞતવિમોક્ખો, દુક્ખાનુપસ્સનાય વસેન અપ્પણિહિતવિમોક્ખો કથિતો. તેસુ સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન પઞ્ઞિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ, અપ્પણિહિતવિમોક્ખેન સમાધિન્દ્રિયં. તાનિ અરિયમગ્ગસ્સ અઙ્ગત્તા અત્તનો મગ્ગસ્સ પરમત્થતો નામં દાતું સક્કોન્તિ. મગ્ગારમ્મણત્તિકેપિ હિ મગ્ગાધિપતિધમ્મવિભજને છન્દચિત્તાનં અધિપતિકાલે તેસં ધમ્માનં અમગ્ગઙ્ગત્તાવ મગ્ગાધિપતિભાવો ન વુત્તો. એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બન્તિ. અયમેત્થ અટ્ઠકથામુત્તકો એકસ્સ આચરિયસ્સ મતિવિનિચ્છયો.

એવં સબ્બથાપિ અનિમિત્તવિપસ્સના સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દાતું ન સક્કોતીતિ અનિમિત્તમગ્ગો ન ગહિતો. કેચિ પન 'અનિમિત્તમગ્ગો આગમનતો નામં અલભન્તોપિ સુત્તન્તપરિયાયેન સગુણતો ચ આરમ્મણતો ચ નામં લભતી'તિ આહંસુ. તે ઇદં વત્વા પટિક્ખિત્તા – અનિમિત્તમગ્ગે સગુણતો ચ આરમ્મણતો ચ નામં લભન્તે સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતમગ્ગાપિ સગુણતોયેવ આરમ્મણતોયેવ ચ ઇધ નામં લભેય્યું. ન પન લભન્તિ. કિં કારણા? અયઞ્હિ મગ્ગો નામ દ્વીહિ કારણેહિ નામં લભતિ – સરસતો ચ પચ્ચનીકતો ચ; સભાવતો ચ પટિપક્ખતો ચાતિ અત્થો. તત્થ સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતમગ્ગા સરસતોપિ પચ્ચનીકતોપિ નામં લભન્તિ. સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતમગ્ગા હિ રાગાદીહિ સુઞ્ઞા, રાગપણિધિઆદીહિ ચ અપ્પણિહિતાતિ એવં 'સરસતો' નામં લભન્તિ. સુઞ્ઞતો ચ અત્તાભિનિવેસસ્સ પટિપક્ખો, અપ્પણિહિતો પણિધિસ્સાતિ એવં 'પચ્ચનીકતો' નામં લભન્તિ. અનિમિત્તમગ્ગો પન રાગાદિનિમિત્તાનં નિચ્ચનિમિત્તાદીનઞ્ચ અભાવેન સરસતોવ નામં લભતિ, નો પચ્ચનીકતો.

ન હિ સો સઙ્ખારનિમિત્તારમ્મણાય અનિચ્ચાનુપસ્સનાય પટિપક્ખો. અનિચ્ચાનુપસ્સના પનસ્સ અનુલોમભાવે ઠિતાતિ. સબ્બથાપિ અભિધમ્મપરિયાયેન અનિમિત્તમગ્ગો નામ નત્થીતિ.

સુત્તન્તિકપરિયાયેન પનેસ એવં આહરિત્વા દીપિતો – યસ્મિઞ્હિ વારે મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, તીણિ લક્ખણાનિ એકાવજ્જનેન વિય આપાથમાગચ્છન્તિ, તિણ્ણઞ્ચ એકતો આપાથગમનં નામ નત્થિ. કમ્મટ્ઠાનસ્સ પન વિભૂતભાવદીપનત્થં એવં વુત્તં. આદિતો હિ યત્થ કત્થચિ અભિનિવેસો હોતુ, વુટ્ઠાનગામિની પન વિપસ્સના યં યં સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ તસ્સ તસ્સેવ વસેન આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દેતિ. કથં? અનિચ્ચાદીસુ હિ યત્થ કત્થચિ અભિનિવિસિત્વા ઇતરમ્પિ લક્ખણદ્વયં દટ્ઠું વટ્ટતિ એવ. એકલક્ખણદસ્સનમત્તેનેવ હિ મગ્ગવુટ્ઠાનં નામ ન હોતિ, તસ્મા અનિચ્ચતો અભિનિવિટ્ઠો ભિક્ખુ ન કેવલં અનિચ્ચતોવ વુટ્ઠાતિ, દુક્ખતોપિ અનત્તતોપિ વુટ્ઠાતિયેવ. દુક્ખતો અનત્તતો અભિનિવિટ્ઠેપિ એસેવ નયો. ઇતિ આદિતો યત્થ કત્થચિ અભિનિવેસો હોતુ, વુટ્ઠાનગામિની પન વિપસ્સના યં યં સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ તસ્સ તસ્સેવ વસેન આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો મગ્ગસ્સ નામં દેતિ. તત્થ અનિચ્ચતો વુટ્ઠહન્તસ્સ મગ્ગો અનિમિત્તો નામ હોતિ, દુક્ખતો વુટ્ઠહન્તસ્સ અપ્પણિહિતો, અનત્તતો વુટ્ઠહન્તસ્સ સુઞ્ઞતોતિ. એવં સુત્તન્તપરિયાયેન આહરિત્વા દીપિતો.

વુટ્ઠાનગામિની પન વિપસ્સના કિમારમ્મણાતિ? લક્ખણારમ્મણાતિ. લક્ખણં નામ પઞ્ઞત્તિગતિકં ન વત્તબ્બધમ્મભૂતં. યો પન અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ તીણિ લક્ખણાનિ સલ્લક્ખેતિ, તસ્સ પઞ્ચક્ખન્ધા કણ્ઠે બદ્ધકુણપં વિય હોન્તિ. સઙ્ખારારમ્મણમેવ ઞાણં સઙ્ખારતો વુટ્ઠાતિ. યથા હિ એકો ભિક્ખુ પત્તં કિણિતુકામો પત્તવાણિજેન પત્તં આભતં દિસ્વા હટ્ઠપહટ્ઠો ગણ્હિસ્સામીતિ ચિન્તેત્વા વીમંસમાનો તીણિ છિદ્દાનિ પસ્સેય્ય, સો ન છિદ્દેસુ નિરાલયો હોતિ, પત્તે પન નિરાલયો હોતિ; એવમેવ તીણિ લક્ખણાનિ સલ્લક્ખેત્વા સઙ્ખારેસુ નિરાલયો હોતિ. સઙ્ખારારમ્મણેનેવ ઞાણેન સઙ્ખારતો વુટ્ઠાતીતિ વેદિતબ્બં. દુસ્સોપમાયપિ એસેવ નયો.

ઇતિ ભગવા લોકુત્તરં ઝાનં ભાજેન્તો સુદ્ધિકપટિપદાય ચતુક્કનયં પઞ્ચકનયન્તિ દ્વેપિ નયે આહરિ. તથા સુદ્ધિકસુઞ્ઞતાય સુઞ્ઞતપટિપદાય સુદ્ધિકઅપ્પણિહિતાય અપ્પણિહિતપટિપદાયાતિ. કસ્મા એવં આહરીતિ? પુગ્ગલજ્ઝાસયેન ચેવ દેસનાવિલાસેન ચ. તદુભયમ્પિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવં **લોકુત્તરં ઝાનં ભાવેતી**તિ એત્થ સુદ્ધિકપટિપદાય ચતુક્કપઞ્ચકવસેન દ્વે નયા, તથા સેસેસૂતિ સબ્બેસુપિ પઞ્ચસુ કોટ્ઠાસેસુ દસ નયા ભાજિતા.

લોકુત્તરકુસલં પકિણ્ણકકથા

તત્રિદં પકિણ્ણકં –

અજ્ઝત્તઞ્ચ બહિદ્ધા ચ, રૂપારૂપેસુ પઞ્ચસુ;
સત્તટ્ઠઙ્ગપરિણામં, નિમિત્તં પટિપદાપતીતિ.

લોકુત્તરમગ્ગો હિ અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તં વુટ્ઠાતિ , અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા વુટ્ઠાતિ, બહિદ્ધા અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તં વુટ્ઠાતિ. રૂપે અભિનિવિસિત્વા રૂપા વુટ્ઠાતિ, રૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા વુટ્ઠાતિ. અરૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા વુટ્ઠાતિ, અરૂપે અભિનિવિસિત્વા રૂપા વુટ્ઠાતિ, એકપ્પહારેનેવ પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વુટ્ઠાતિ.

‘**સત્તટ્ઠઙ્ગપરિણામ**’ન્તિ સો પનેસ મગ્ગો અટ્ઠઙ્ગિકોપિ હોતિ સત્તઙ્ગિકોપિ. બોજ્ઝઙ્ગાપિ સત્ત વા હોન્તિ છ વા. ઝાનં પન પઞ્ચઙ્ગિકં વા હોતિ ચતુરઙ્ગિકં વા; તિવઙ્ગિકં વા દુવઙ્ગિકં વા. એવં સત્તઅટ્ઠાદીનં અઙ્ગાનં પરિણામો વેદિતબ્બોતિ અત્થો.

‘**નિમિત્તં પટિપદાપતી**’તિ નિમિત્તન્તિ યતો વુટ્ઠાનં હોતિ; ‘પટિપદાપતી’તિ પટિપદાય ચ અધિપતિનો ચ ચલનાચલનં વેદિતબ્બં.

તત્થ અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તં વુટ્ઠાતીતિઆદીસુ તાવ ઇધેકચ્ચો આદિતોવ અજ્ઝત્તં પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ અભિનિવિસતિ, અભિનિવિસિત્વા તે અનિચ્ચાદિતો પસ્સતિ, યસ્મા પન ન સુદ્ધઅજ્ઝત્તદસ્સનમત્તેનેવ મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, બહિદ્ધાપિ દટ્ઠબ્બમેવ, તસ્મા પરસ્સ ખન્ધેપિ અનુપાદિન્નસઙ્ખારેપિ અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તાતિ પસ્સતિ. સો કાલેન અજ્ઝત્તં સમ્મસતિ કાલેન બહિદ્ધાતિ. તસ્સેવં સમ્મસતો અજ્ઝત્તં સમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ. એવં અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા અજ્ઝત્તં વુટ્ઠાતિ નામ. સચે પનસ્સ બહિદ્ધા સમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ, એવં અજ્ઝત્તં અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા વુટ્ઠાતિ નામ. એસેવ નયો બહિદ્ધા અભિનિવિસિત્વા બહિદ્ધા ચ અજ્ઝત્તઞ્ચ વુટ્ઠાનેપિ.

અપરો આદિતોવ રૂપે અભિનિવિસતિ અભિનિવિસિત્વા ભૂતરૂપઞ્ચ ઉપાદારૂપઞ્ચ પરિચ્છિન્દિત્વા અનિચ્ચાદિતો પસ્સતિ, યસ્મા પન ન સુદ્ધરૂપદસ્સનમત્તેનેવ વુટ્ઠાનં હોતિ અરૂપમ્પિ દટ્ઠબ્બમેવ, તસ્મા તં રૂપં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નં વેદનં સઞ્ઞં સઙ્ખારે વિઞ્ઞાણઞ્ચ ઇદં અરૂપન્તિ પરિચ્છિન્દિત્વા અનિચ્ચાદિતો પસ્સતિ. સો કાલેન રૂપં સમ્મસતિ કાલેન અરૂપં. તસ્સેવં સમ્મસતો રૂપસમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ. એવં રૂપે અભિનિવિસિત્વા રૂપા વુટ્ઠાતિ નામ. સચે પનસ્સ અરૂપસમ્મસનકાલે વિપસ્સના મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટિયતિ, એવં રૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા વુટ્ઠાતિ નામ. એસ નયો અરૂપે અભિનિવિસિત્વા અરૂપા ચ રૂપા ચ વુટ્ઠાનેપિ.

‘‘યંકિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં સબ્બં તં નિરોધધમ્મ’’ન્તિ (મહાવ॰ ૧૬; દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૮) એવં અભિનિવિસિત્વા એવમેવ વુટ્ઠાનકાલે પન એકપ્પહારેન પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વુટ્ઠાતિ નામાતિ. અયં તિક્ખવિપસ્સકસ્સ મહાપઞ્ઞસ્સ ભિક્ખુનો વિપસ્સના.

યથા હિ છાતજ્ઝત્તસ્સ પુરિસસ્સ મજ્ઝે ગૂથપિણ્ડં ઠપેત્વા નાનગ્ગરસભોજનપુણ્ણં પાતિં ઉપનેય્યું, સો બ્યઞ્જનં હત્થેન વિયૂહન્તો તં ગૂથપિણ્ડં દિસ્વા ‘કિમિદ’ન્તિ પુચ્છિત્વા ગૂથપિણ્ડોતિ વુત્તે ‘ધિ ધિ, અપનેથા’તિ ભત્તેપિ પાતિયમ્પિ નિરાલયો હોતિ. એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

ભોજનપાતિદસ્સનસ્મિઞ્હિ તસ્સ અત્તમનકાલો વિય ઇમસ્સ ભિક્ખુનો બાલપુથુજ્જનકાલે પઞ્ચક્ખન્ધે ‘અહં મમા’તિ ગહિતકાલો. ગૂથપિણ્ડસ્સ દિટ્ઠકાલો વિય તિણ્ણં લક્ખણાનં સલ્લક્ખિતકાલો. ભત્તેપિ પાતિયમ્પિ નિરાલયકાલો વિય તિક્ખવિપસ્સકસ્સ મહાપઞ્ઞસ્સ ભિક્ખુનો ‘‘યંકિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં સબ્બં તં નિરોધધમ્મ’’ન્તિ પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ એકપ્પહારેન વુટ્ઠિતકાલો વેદિતબ્બો.

‘સત્તટ્ઠઙ્ગપરિણામ’ન્તિ એત્થ અયં વુત્તપ્પભેદો અઙ્ગપરિણામો યથા હોતિ તથા વેદિતબ્બો. સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણમેવ હિ અરિયમગ્ગસ્સ બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનઙ્ગવિસેસં નિયમેતિ. કેચિ પન થેરા ‘બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનઙ્ગવિસેસં પાદકજ્ઝાનં નિયમેતી’તિ વદન્તિ. કેચિ ‘વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા

નિયમેન્તી’તિ વદન્તિ. કેચિ ‘પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયમેતી’તિ વદન્તિ. તેસમ્પિ વાદેસુ અયં સઙ્ખારુપેક્ખાસઙ્ખાતા પુબ્બભાગા વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાવ નિયમેતીતિ વેદિતબ્બા.

તત્રાયં અનુપુબ્બીકથા – વિપસ્સનાનિયમેન હિ સુક્ખવિપસ્સકસ્સ ઉપ્પન્નમગ્ગોપિ સમાપત્તિલાભિનો ઝાનં પાદકં અકત્વા ઉપ્પન્નમગ્ગોપિ પઠમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા પકિણ્ણકસઙ્ખારે સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગોપિ પઠમજ્ઝાનિકોવ હોતિ. સબ્બેસુ સત્ત બોજ્ઝઙ્ગાનિ અટ્ઠ મગ્ગઙ્ગાનિ પઞ્ચ ઝાનઙ્ગાનિ હોન્તિ. તેસઞ્હિ પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતાપિ ઉપેક્ખાસહગતાપિ હુત્વા વુટ્ઠાનકાલે સઙ્ખારુપેક્ખાભાવં પત્તા સોમનસ્સસહગતાવ હોતિ.

પઞ્ચકનયે દુતિયતતિયચતુત્થજ્ઝાનાનિ પાદકાનિ કત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગેસુ યથાક્કમેનેવ ઝાનં ચતુરઙ્ગિકં તિવઙ્ગિકં દુવઙ્ગિકઞ્ચ હોતિ. સબ્બેસુ પન સત્ત મગ્ગઙ્ગાનિ હોન્તિ, ચતુત્થે છ બોજ્ઝઙ્ગાનિ. અયં વિસેસો પાદકજ્ઝાનનિયમેન ચેવ વિપસ્સનાનિયમેન ચ હોતિ. તેસમ્પિ હિ પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતાપિ ઉપેક્ખાસહગતાપિ હોતિ. વુટ્ઠાનગામિની સોમનસ્સસહગતાવ.

પઞ્ચમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા નિબ્બત્તિતમગ્ગે પન ઉપેક્ખાચિત્તેકગ્ગતાવસેન દ્વે ઝાનઙ્ગાનિ બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનિ છ સત્ત ચેવ. અયમ્પિ વિસેસો ઉભયનિયમવસેન હોતિ. ઇમસ્મિઞ્હિ નયે પુબ્બભાગવિપસ્સના સોમનસ્સસહગતા વા ઉપેક્ખાસહગતા વા હોતિ, વુટ્ઠાનગામિની ઉપેક્ખાસહગતાવ. અરૂપજ્ઝાનાનિ પાદકાનિ કત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગેપિ એસેવ નયો. એવં પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય યે કેચિ સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતમગ્ગસ્સ આસન્નપદેસે વુટ્ઠિતા સમાપત્તિ અત્તના સદિસભાવં કરોતિ, ભૂમિવણ્ણો વિય ગોધાવણ્ણસ્સ.

દુતિયત્થેરવાદે પન યતો યતો સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય યે યે સમાપત્તિધમ્મે સમ્મસિત્વા મગ્ગો નિબ્બત્તિતો હોતિ તંતંસમાપત્તિસદિસોવ હોતિ, સમ્મસિતસમાપત્તિસદિસોતિ અત્થો. સચે પન કામાવચરધમ્મે સમ્મસતિ પઠમજ્ઝાનિકોવ હોતિ. તત્રાપિ વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

તતિયત્થેરવાદે ‘અહો વતાહં સત્તઙ્ગિકં મગ્ગં પાપુણેય્યં, અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં પાપુણેય્ય’ન્તિ અત્તનો અજ્ઝાસયાનુરૂપેન યં યં ઝાનં પાદકં કત્વા યે વા યે વા ઝાનધમ્મે સમ્મસિત્વા મગ્ગો નિબ્બત્તિતો તંતંઝાનસદિસોવ હોતિ. પાદકજ્ઝાનં પન સમ્મસિતજ્ઝાનં વા વિના, અજ્ઝાસયમત્તેનેવ તં ન ઇજ્ઝતિ. સ્વાયમત્થો **નન્દકોવાદસુત્તેન** દીપેતબ્બો. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે, તદહુપોસથે પન્નરસે ન હોતિ બહુનો જનસ્સ કઙ્ખા વા વિમતિ વા ‘ઊનો નુ ખો ચન્દો પુણ્ણો નુ ખો ચન્દો’તિ, અથ ખો પુણ્ણો ચન્દોત્વેવ હોતિ, એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, તા ભિક્ખુનિયો નન્દકસ્સ ધમ્મદેસનાય અત્તમના ચેવ પરિપુણ્ણસઙ્કપ્પા ચ. તાસં, ભિક્ખવે, પઞ્ચન્નં ભિક્ખુનિસતાનં યા પચ્છિમિકા ભિક્ખુની સા સોતાપન્ના અવિનિપાતધમ્મા નિયતા સમ્બોધિપરાયણા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૧૫).

તાસુ હિ યસ્સા ભિક્ખુનિયા સોતાપત્તિફલસ્સ ઉપનિસ્સયો, સા સોતાપત્તિફલેનેવ પરિપુણ્ણસઙ્કપ્પા અહોસિ… પે॰… યસ્સા અરહત્તસ્સ ઉપનિસ્સયો સા અરહત્તેનેવ. એવમેવ અત્તનો અજ્ઝાસયાનુરૂપેન યં યં ઝાનં પાદકં કત્વા યે વા યે વા ઝાનધમ્મે સમ્મસિત્વા મગ્ગો નિબ્બત્તિતો તંતંઝાનસદિસોવ સો હોતિ. પાદકજ્ઝાનં પન

સમ્મસિતજ્ઝાનં વા વિના, અજ્ઝાસયમત્તેનેવ તં ન ઇજ્ઝતીતિ. એત્થાપિ ચ વિપસ્સનાનિયમો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

તત્થ ‘પાદકજ્ઝાનમેવ નિયમેતી’તિ એવંવાદિં **તિપિટકચૂળનાગત્થેરં** અન્તેવાસિકા આહંસુ – ‘ભન્તે, યત્થ તાવ પાદકજ્ઝાનં અત્થિ તત્થ તં નિયમેતુ; યસ્મિં પન પાદકજ્ઝાનં નત્થિ, તસ્મિં અરૂપભવે કિં નિયમેતી’તિ? ‘આવુસો, તત્થપિ પાદકજ્ઝાનમેવ નિયમેતિ. યો હિ ભિક્ખુ અટ્ઠસમાપત્તિલાભી પઠમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા સોતાપત્તિમગ્ગફલાનિ નિબ્બત્તેત્વા અપરિહીનજ્ઝાનો કાલં કત્વા અરૂપભવે નિબ્બત્તો, પઠમજ્ઝાનિકાય સોતાપત્તિફલસમાપત્તિયા વુટ્ઠાય વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા ઉપરિ તીણિ મગ્ગફલાનિ નિબ્બત્તેતિ, તસ્સ તાનિ પઠમજ્ઝાનિકાનેવ હોન્તિ. દુતિયજ્ઝાનિકાદીસુપિ એસેવ નયો. અરૂપે તિકચતુક્કજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જતિ, તઞ્ચ ખો લોકુત્તરં ન લોકિયં. એવં તત્થાપિ પાદકજ્ઝાનમેવ નિયમેતિ આવુસો’તિ. ‘સુકથિતો, ભન્તે, પઞ્હો’તિ.

‘વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા નિયમેન્તિ; યં યં હિ પઞ્ચક્ખન્ધં સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ તંતંસદિસોવ મગ્ગો હોતી’તિ વાદિં **મોરવાપિવાસિમહાદત્તત્થેર**મ્પિ અન્તેવાસિકા આહંસુ ‘ભન્તે, તુમ્હાકં વાદે દોસો પઞ્ઞાયતિ – રૂપં સમ્મસિત્વા વુટ્ઠિતભિક્ખુનો હિ રૂપસદિસેન અબ્યાકતેન મગ્ગેન ભવિતબ્બં, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં નયતો પરિગ્ગહેત્વા વુટ્ઠિતસ્સ તંસદિસેનેવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભાવપ્પત્તેન મગ્ગેન ભવિતબ્બ’ન્તિ. ‘ન, આવુસો, એવં હોતિ. લોકુત્તરમગ્ગો હિ અપ્પનં અપ્પત્તો નામ નત્થિ, તસ્મા રૂપં સમ્મસિત્વા વુટ્ઠિતસ્સ અટ્ઠઙ્ગિકો સોમનસ્સસહગતમગ્ગો હોતિ, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમ્મસિત્વા વુટ્ઠિતસ્સપિ ન સબ્બાકારેન તાદિસો હોતિ, સત્તઙ્ગિકો પન ઉપેક્ખાસહગતમગ્ગો હોતી’તિ.

‘પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયમેતી’તિવાદિનો **ચૂળાભયત્થેરસ્સા**પિ વાદં આહરિત્વા તિપિટકચૂળનાગત્થેરસ્સ કથયિંસુ. સો આહ – ‘યસ્સ તાવ પાદકજ્ઝાનં અત્થિ તસ્સ પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયમેતુ, યસ્સ તં નત્થિ તસ્સ કતરજ્ઝાસયો નિયમેસ્સતિ નિદ્ધનસ્સ વુડ્ઢિગવેસનકાલો વિય હોતી’તિ.

તં કથં આહરિત્વા તિપિટકચૂળાભયત્થેરસ્સ પુન કથયિંસુ. સો ‘પાદકજ્ઝાનવતો ઇદં કથિતં આવુસો’તિ આહ. યથા પન પાદકજ્ઝાનવતો, સમ્મસિતજ્ઝાનવતોપિ તથેવ વેદિતબ્બં. પઞ્ચમજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય હિ પઠમાદીનિ સમ્મસતો ઉપ્પન્નમગ્ગો પઠમત્થેરવાદેન પઞ્ચમજ્ઝાનિકો. દુતિયવાદેન પઠમાદિજ્ઝાનિકો આપજ્જતીતિ દ્વેપિ વાદા વિરુજ્ઝન્તિ. તતિયવાદેન પનેત્થ ‘યં ઇચ્છતિ તજ્ઝાનિકો હોતી’તિ તે ચ વાદા ન વિરુજ્ઝન્તિ, અજ્ઝાસયો ચ સાત્થકો હોતીતિ. એવં તયોપિ થેરા પણ્ડિતા બ્યત્તા બુદ્ધિસમ્પન્નાવ . તેન તેસં વાદં તન્તિં કત્વા ઠપયિંસુ. ઇધ પન અત્થમેવ ઉદ્ધરિત્વા તયોપેતે વાદે વિપસ્સનાવ નિયમેતીતિ દસ્સિતં.

ઇદાનિ ‘નિમિત્તં પટિપદાપતી’તિ એત્થ એવં અઙ્ગપરિણામવતો મગ્ગસ્સ ઉપ્પાદકાલે ગોત્રભુ કુતો વુટ્ઠાતિ? મગ્ગો કુતોતિ? ગોત્રભુ તાવ નિમિત્તતો વુટ્ઠાતિ, પવત્તં છેત્તું ન સક્કોતિ, એકતોવુટ્ઠાનો હેસ. મગ્ગો નિમિત્તતો વુટ્ઠાતિ, પવત્તમ્પિ છિન્દતિ ઉભતોવુટ્ઠાનો હેસ. તેસં અયં ઉપ્પત્તિનયો – યસ્મિઞ્હિ વારે મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, તસ્મિં અનુલોમં નેવ એકં હોતિ, ન પઞ્ચમં. એકઞ્હિ આસેવનં ન લભતિ, પઞ્ચમં ભવઙ્ગસ્સ આસન્નત્તા પવેધતિ. તદા હિ જવનં પતિતં નામ હોતિ. તસ્મા નેવ એકં હોતિ ન પઞ્ચમં. મહાપઞ્ઞસ્સ પન દ્વે અનુલોમાનિ હોન્તિ, તતિયં ગોત્રભુ, ચતુત્થં મગ્ગચિત્તં, તીણિ ફલાનિ, તતો ભવઙ્ગોતરણં. મજ્ઝિમપઞ્ઞસ્સ તીણિ અનુલોમાનિ હોન્તિ, ચતુત્થં ગોત્રભુ, પઞ્ચમં મગ્ગચિત્તં, દ્વે ફલાનિ, તતો ભવઙ્ગોતરણં. મન્દપઞ્ઞસ્સ ચત્તારિ અનુલોમાનિ, હોન્તિ પઞ્ચમં ગોત્રભુ,

છટ્ઠં મગ્ગચિત્તં, સત્તમં ફલં, તતો ભવઙ્ગોતરણં. તત્ર મહાપઞ્ઞમન્દપઞ્ઞાનં વસેન અકથેત્વા મજ્ઝિમપઞ્ઞસ્સ વસેન કથેતબ્બં.

યસ્મિઞ્હિ વારે મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતિ, તસ્મિં કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપેક્ખાસહગતા મનોદ્વારાવજ્જનં હુત્વા વિપસ્સનાગોચરે ખન્ધે આરમ્મણં કત્વા ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ. તદનન્તરં તેનેવ આવજ્જનેન ગહિતક્ખન્ધે ગહેત્વા ઉપ્પજ્જતિ પઠમં જવનં અનુલોમઞાણં. તં તેસુ ખન્ધેસુ અનિચ્ચાતિ વા દુક્ખાતિ વા અનત્તાતિ વા પવત્તિત્વા ઓળારિકં ઓળારિકં સચ્ચપટિચ્છાદકતમં વિનોદેત્વા તીણિ લક્ખણાનિ ભિય્યો ભિય્યો પાકટાનિ કત્વા નિરુજ્ઝતિ. તદનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ દુતિયાનુલોમં. તેસુ પુરિમં અનાસેવનં. દુતિયસ્સ પુરિમં આસેવનં હોતિ. તમ્પિ લદ્ધાસેવનત્તા તિક્ખં સૂરં પસન્નં હુત્વા તસ્મિંયેવારમ્મણે તેનેવાકારેન પવત્તિત્વા મજ્ઝિમપ્પમાણં સચ્ચપટિચ્છાદકતમં વિનોદેત્વા તીણિ લક્ખણાનિ ભિય્યો ભિય્યો પાકટાનિ કત્વા નિરુજ્ઝતિ. તદનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ તતિયાનુલોમં. તસ્સ દુતિયં આસેવનં હોતિ. તમ્પિ લદ્ધાસેવનત્તા તિક્ખં સૂરં પસન્નં હુત્વા તસ્મિંયેવારમ્મણે તેનેવાકારેન પવત્તિત્વા તદવસેસં અણુસહગતં સચ્ચપટિચ્છાદકતમં વિનોદેત્વા નિરવસેસં કત્વા તીણિ લક્ખણાનિ ભિય્યો ભિય્યો પાકટાનિ કત્વા નિરુજ્ઝતિ. એવં તીહિ અનુલોમેહિ સચ્ચપટિચ્છાદકતમે વિનોદિતે તદનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ ગોત્રભુઞાણં નિબ્બાનં આરમ્મણં કુરુમાનં.

તત્રાયં ઉપમા – એકો કિર ચક્ખુમા પુરિસો નક્ખત્તયોગં જાનિસ્સામીતિ રત્તિભાગે નિક્ખમિત્વા ચન્દં પસ્સિતું ઉદ્ધં ઉલ્લોકેસિ. તસ્સ વલાહકેહિ પટિચ્છન્નત્તા ચન્દો ન પઞ્ઞાયિત્થ. અથેકો વાતો ઉટ્ઠહિત્વા થૂલથૂલે વલાહકે વિદ્ધંસેસિ. અપરો મજ્ઝિમે. અપરો સુખુમે. તતો સો પુરિસો વિગતવલાહકે નભે ચન્દં દિસ્વા નક્ખત્તયોગં અઞ્ઞાસિ.

તત્થ તયો વલાહકા વિય સચ્ચપટિચ્છાદકથૂલમજ્ઝિમસુખુમકિલેસન્ધકારા. તયો વાતા વિય તીણિ અનુલોમચિત્તાનિ. ચક્ખુમા પુરિસો વિય ગોત્રભુઞાણં. ચન્દો વિય નિબ્બાનં. એકેકસ્સ વાતસ્સ યથાક્કમેન વલાહકત્તયવિદ્ધંસનં વિય એકેકસ્સ અનુલોમચિત્તસ્સ સચ્ચપટિચ્છાદકતમવિનોદનં. વિગતવલાહકે નભે તસ્સ પુરિસસ્સ વિસુદ્ધચન્દદસ્સનં વિય વિગતે સચ્ચપટિચ્છાદકે તમે ગોત્રભુઞાણસ્સ સુવિસુદ્ધનિબ્બાનારમ્મણકરણં.

યથેવ હિ તયો વાતા ચન્દપટિચ્છાદકે વલાહકેયેવ વિદ્ધંસેતું સક્કોન્તિ, ન ચન્દં દટ્ઠું, એવં અનુલોમાનિ સચ્ચપટિચ્છાદકતમેયેવ વિનોદેતું સક્કોન્તિ, ન નિબ્બાનં આરમ્મણં કાતું . યથા સો પુરિસો ચન્દમેવ દટ્ઠું સક્કોતિ ન વલાહકે વિદ્ધંસેતું, એવં ગોત્રભુઞાણં નિબ્બાનમેવ આરમ્મણં કાતું સક્કોતિ ન કિલેસતમં વિનોદેતું. એવં અનુલોમં સઙ્ખારારમ્મણં હોતિ, ગોત્રભુ નિબ્બાનારમ્મણં.

યદિ હિ ગોત્રભુ અનુલોમેન ગહિતારમ્મણં ગણ્હેય્ય પુન અનુલોમં તં અનુબન્ધેય્યાતિ મગ્ગવુટ્ઠાનમેવ ન ભવેય્ય. ગોત્રભુઞાણં પન અનુલોમસ્સ આરમ્મણં અગ્ગહેત્વા તં અપચ્છતોપવત્તિકં કત્વા સયં અનાવજ્જનમ્પિ સમાનં આવજ્જનટ્ઠાને ઠત્વા એવં નિબ્બત્તાહીતિ મગ્ગસ્સ સઞ્ઞં દત્વા વિય નિરુજ્ઝતિ. મગ્ગોપિ તેન દિન્નસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ અવીચિસન્તતિવસેન તં ઞાણં અનુબન્ધમાનો અનિબ્બિદ્ધપુબ્બં અપદાલિતપુબ્બં લોભક્ખન્ધં દોસક્ખન્ધં મોહક્ખન્ધં નિબ્બિજ્ઝમાનોવ પદાલયમાનોવ નિબ્બત્તતિ.

તત્રાયં ઉપમા – એકો કિર ઇસ્સાસો ધનુસતમત્થકે ફલકસતં ઠપાપેત્વા વત્થેન મુખં વેઠેત્વા સરં સન્નય્હિત્વા ચક્કયન્તે અટ્ઠાસિ. અઞ્ઞો પુરિસો ચક્કયન્તં આવિઞ્છિત્વા યદા ઇસ્સાસસ્સ ફલકસતં અભિમુખં હોતિ તદા તત્થ

દણ્ડકેન સઞ્ઞં દેતિ, ઇસ્સાસો દણ્ડકસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ સરં ખિપિત્વા ફલકસતં નિબ્બિજ્ઝતિ. તત્થ દણ્ડકસઞ્ઞા વિય ગોત્રભુઞાણં. ઇસ્સાસો વિય મગ્ગઞાણં. ઇસ્સાસસ્સ દણ્ડકસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ ફલકસતનિબ્બિજ્ઝનં વિય મગ્ગઞાણસ્સ ગોત્રભુઞાણેન દિન્નસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા અનિબ્બિદ્ધપુબ્બઅપદાલિતપુબ્બાનં લોભક્ખન્ધાદીનં નિબ્બિજ્ઝનપદાલનં. ભૂમિલદ્ધવટ્ટસેતુસમુગ્ઘાતકરણન્તિપિ એતદેવ. મગ્ગસ્સ હિ એકમેવ કિચ્ચં અનુસયપ્પજહનં. ઇતિ સો અનુસયે પજહન્તો નિમિત્તા વુટ્ઠાતિ નામ, પવત્તં છિન્દતિ નામ. '**નિમિત્ત**'ન્તિ રૂપવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણનિમિત્તં. 'પવત્ત'મ્પિ રૂપવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણપવત્તમેવ. તં દુવિધં હોતિ – ઉપાદિન્નકં અનુપાદિન્નકન્તિ. તેસુ મગ્ગસ્સ અનુપાદિન્નકતો વુટ્ઠાનચ્છાયા દિસ્સતીતિ વત્વા અનુપાદિન્નકતો વુટ્ઠાતીતિ વદિંસુ.

સોતાપત્તિમગ્ગેન હિ ચત્તારિ દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તાનિ વિચિકિચ્છાસહગતન્તિ પઞ્ચ ચિત્તાનિ પહીયન્તિ. તાનિ રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તિ. તં અનુપાદિન્નકરૂપક્ખન્ધો. તાનિ ચિત્તાનિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો. તંસમ્પયુત્તા વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા તયો અરૂપક્ખન્ધા. તત્થ સચે સોતાપન્નસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગો અભાવિતો અભવિસ્સ તાનિ પઞ્ચ ચિત્તાનિ છસુ આરમ્મણેસુ પરિયુટ્ઠાનં પાપુણેય્યું. સોતાપત્તિમગ્ગો પન તેસં પરિયુટ્ઠાનેનપ્પત્તિં વારયમાનો સેતુસમુગ્ઘાતં અભબ્બુપ્પત્તિકભાવં કુરુમાનો અનુપાદિન્નકતો વુટ્ઠાતિ નામ.

સકદાગામિમગ્ગેન ચત્તારિ દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તાનિ દ્વે દોમનસ્સસહગતાનીતિ ઓળારિકકામરાગબ્યાપાદવસેન છ ચિત્તાનિ પહીયન્તિ. અનાગામિમગ્ગેન અણુસહગતકામરાગબ્યાપાદવસેન તાનિ એવ છ ચિત્તાનિ પહીયન્તિ. અરહત્તમગ્ગેન ચત્તારિ દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તાનિ ઉદ્ધચ્ચસહગતઞ્ચાતિ પઞ્ચ અકુસલચિત્તાનિ પહીયન્તિ. તત્થ સચે તેસં અરિયાનં તે મગ્ગા અભાવિતા અસ્સુ, તાનિ ચિત્તાનિ છસુ આરમ્મણેસુ પરિયુટ્ઠાનં પાપુણેય્યું. તે પન તેસં મગ્ગા પરિયુટ્ઠાનપ્પત્તિં વારયમાના સેતુસમુગ્ઘાતં અભબ્બુપ્પત્તિકભાવં કુરુમાના અનુપાદિન્નકતો વુટ્ઠહન્તિ નામ.

ઉપાદિન્નકતો વુટ્ઠાનચ્છાયા દિસ્સતીતિ વત્વા ઉપાદિન્નકતો વુટ્ઠાતીતિપિ વદિંસુ. સચે હિ સોતાપન્નસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગો અભાવિતો અભવિસ્સ, ઠપેત્વા સત્ત ભવે અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં પવત્તેય્ય. કસ્મા? તસ્સ પવત્તિયા હેતૂનં અત્થિતાય. તીણિ સંયોજનાનિ દિટ્ઠાનુસયો વિચિકિચ્છાનુસયોતિ ઇમે પન પઞ્ચ કિલેસે સોતાપત્તિમગ્ગો ઉપ્પજ્જમાનોવ સમુગ્ઘાતેતિ. ઇદાનિ કુતો સોતાપન્નસ્સ સત્ત ભવે ઠપેત્વા અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં પવત્તિસ્સતિ? એવં સોતાપત્તિમગ્ગો ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં અપ્પવત્તં કુરુમાનો ઉપાદિન્નકતો વુટ્ઠાતિ નામ.

સચે સકદાગામિસ્સ સકદાગામિમગ્ગો અભાવિતો અભવિસ્સ, ઠપેત્વા દ્વે ભવે પઞ્ચસુ ભવેસુ ઉપાદિન્નકપવત્તં પવત્તેય્ય. કસ્મા? તસ્સ પવત્તિયા હેતૂનં અત્થિતાય. ઓળારિકાનિ કામરાગપટિઘસંયોજનાનિ ઓળારિકો કામરાગાનુસયો પટિઘાનુસયોતિ ઇમે પન ચત્તારો કિલેસે સો મગ્ગો ઉપ્પજ્જમાનોવ સમુગ્ઘાતેતિ. ઇદાનિ કુતો સકદાગામિસ્સ દ્વે ભવે ઠપેત્વા પઞ્ચસુ ભવેસુ ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં પવત્તિસ્સતિ? એવં સકદાગામિમગ્ગો ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં અપ્પવત્તં કુરુમાનો ઉપાદિન્નકતો વુટ્ઠાતિ નામ.

સચે અનાગામિસ્સ અનાગામિમગ્ગો અભાવિતો અભવિસ્સ, ઠપેત્વા એકં ભવં દુતિયભવે ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં પવત્તેય્ય. કસ્મા? તસ્સ પવત્તિયા હેતૂનં અત્થિતાય. અણુસહગતાનિ કામરાગપટિઘસંયોજનાનિ અણુસહગતો કામરાગાનુસયો પટિઘાનુસયોતિ ઇમે પન ચત્તારો કિલેસે સો મગ્ગો ઉપ્પજ્જમાનોવ સમુગ્ઘાતેતિ. ઇદાનિ કુતો

અનાગામિસ્સ એકં ભવં ઠપેત્વા દુતિયભવે ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં પવત્તિસ્સતિ? એવં અનાગામિમગ્ગો ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં અપ્પવત્તં કુરુમાનો ઉપાદિન્નકતો વુટ્ઠાતિ નામ.

સચે અરહતો અરહત્તમગ્ગો અભાવિતો અભવિસ્સ, રૂપારૂપભવેસુ ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં પવત્તેય્ય. કસ્મા? તસ્સ પવત્તિયા હેતૂનં અત્થિતાય . રૂપરાગો અરૂપરાગો માનો ઉદ્ધચ્ચં અવિજ્જા માનાનુસયો ભવરાગાનુસયો અવિજ્જાનુસયોતિ ઇમે પન અટ્ઠ કિલેસે સો મગ્ગો ઉપ્પજ્જમાનોવ સમુગ્ઘાતેતિ. ઇદાનિ કુતો ખીણાસવસ્સ પુનબ્ભવે ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં પવત્તિસ્સતિ? એવં અરહત્તમગ્ગો ઉપાદિન્નકપ્પવત્તં અપ્પવત્તં કુરુમાનો ઉપાદિન્નકતો વુટ્ઠાતિ નામ.

સોતાપત્તિમગ્ગો ચેત્થ અપાયભવતો વુટ્ઠાતિ, સકદાગામિમગ્ગો સુગતિકામભવેકદેસતો, અનાગામિમગ્ગો કામભવતો, અરહત્તમગ્ગો રૂપારૂપભવતો સબ્બભવેહિપિ વુટ્ઠાતિ એવાતિ વદન્તિ.

ઇમસ્સ પનત્થસ્સ વિભાવનત્થં અયં પાળિ – ''સોતાપત્તિમગ્ગઞાણેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન સત્ત ભવે ઠપેત્વા અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે યે ઉપ્પજ્જેય્યું, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ એત્થેતે નિરુજ્ઝન્તિ વૂપસમન્તિ અત્થં ગચ્છન્તિ પટિપ્પસ્સમ્ભન્તિ.

'સકદાગામિમગ્ગઞાણેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન દ્વે ભવે ઠપેત્વા પઞ્ચસુ ભવેસુ યે ઉપ્પજ્જેય્યું, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ એત્થેતે નિરુજ્ઝન્તિ વૂપસમન્તિ અત્થં ગચ્છન્તિ પટિપ્પસ્સમ્ભન્તિ.

'અનાગામિમગ્ગઞાણેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન એકં ભવં ઠપેત્વા કામધાતુયા દ્વીસુ ભવેસુ યે ઉપ્પજ્જેય્યું, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ એત્થેતે નિરુજ્ઝન્તિ વૂપસમન્તિ અત્થં ગચ્છન્તિ પટિપ્પસ્સમ્ભન્તિ.

'અરહત્તમગ્ગઞાણેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન રૂપધાતુયા વા અરૂપધાતુયા વા યે ઉપ્પજ્જેય્યું , નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ એત્થેતે નિરુજ્ઝન્તિ વૂપસમન્તિ અત્થં ગચ્છન્તિ પટિપ્પસ્સમ્ભન્તિ. અરહતો અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયન્તસ્સ ચરિમવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન પઞ્ઞા ચ સતિ ચ નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ એત્થેતે નિરુજ્ઝન્તિ વૂપસમન્તિ અત્થં ગચ્છન્તિ પટિપ્પસ્સમ્ભન્તી''તિ (ચૂળનિ॰ અજિતમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૬). અયં તાવ નિમિત્તે વિનિચ્છયો.

'**પટિપદાપતી**'તિ – એત્થ પન પટિપદા ચલતિ ન ચલતીતિ? ચલતિ. તથાગતસ્સ હિ સારિપુત્તત્થેરસ્સ ચ ચત્તારોપિ મગ્ગા સુખપટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા અહેસું. મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ પઠમમગ્ગો સુખપટિપદો ખિપ્પાભિઞ્ઞો, ઉપરિ તયો મગ્ગા દુક્ખપટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા. કસ્મા? નિદ્દાભિભૂતત્તા. સમ્માસમ્બુદ્ધો કિર સત્તાહં દહરકુમારકં વિય થેરં પરિહરિ. થેરોપિ એકદિવસં નિદ્દાયમાનો નિસીદિ. અથ નં સત્થા આહ – ''પચલાયસિ નો ત્વં, મોગ્ગલ્લાન, પચલાયસિ નો ત્વં મોગ્ગલ્લાના''તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૧). એવરૂપસ્સપિ મહાભિઞ્ઞપ્પત્તસ્સ સાવકસ્સ પટિપદા ચલતિ, સેસાનં કિં ન ચલિસ્સતિ? એકચ્ચસ્સ હિ ભિક્ખુનો ચત્તારોપિ મગ્ગા દુક્ખપટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા હોન્તિ, એકચ્ચસ્સ દુક્ખપટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા, એકચ્ચસ્સ સુખપટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા, એકચ્ચસ્સ સુખપટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા. એકચ્ચસ્સ પઠમમગ્ગો દુક્ખપટિપદો દન્ધાભિઞ્ઞો હોતિ, દુતિયમગ્ગો દુક્ખપટિપદો ખિપ્પાભિઞ્ઞો, તતિયમગ્ગો સુખપટિપદો દન્ધાભિઞ્ઞો, ચતુત્થમગ્ગો સુખપટિપદો ખિપ્પાભિઞ્ઞોતિ.

યથા ચ પટિપદા એવં અધિપતિપિ ચલતિ એવ. એકચ્ચસ્સ હિ ભિક્ખુનો ચત્તારોપિ મગ્ગા છન્દાધિપતેય્યા હોન્તિ, એકચ્ચસ્સ વીરિયાધિપતેય્યા, એકચ્ચસ્સ ચિત્તાધિપતેય્યા, એકચ્ચસ્સ વીમંસાધિપતેય્યા. એકચ્ચસ્સ પન પઠમમગ્ગો છન્દાધિપતેય્યો હોતિ, દુતિયો વીરિયાધિપતેય્યો, તતિયો ચિત્તાધિપતેય્યો, ચતુત્થો વીમંસાધિપતેય્યોતિ.

પકિણ્ણકકથા નિટ્ઠિતા.

પઠમમગ્ગવીસતિમહાનયો

૩૫૭. ઇદાનિ યસ્મા લોકુત્તરકુસલં ભાવેન્તો ન કેવલં ઉપનિજ્ઝાયનટ્ઠેન ઝાનંયેવ ભાવેતિ, નિય્યાનટ્ઠેન પન મગ્ગમ્પિ ભાવેતિ, ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન સતિપટ્ઠાનમ્પિ, પદહનટ્ઠેન સમ્મપ્પધાનમ્પિ, ઇજ્ઝનટ્ઠેન ઇદ્ધિપાદમ્પિ, અધિપતિયટ્ઠેન ઇન્દ્રિયમ્પિ, અકમ્પિયટ્ઠેન બલમ્પિ, બુજ્ઝનટ્ઠેન બોજ્ઝઙ્ગમ્પિ, તથટ્ઠેન સચ્ચમ્પિ, અવિક્ખેપટ્ઠેન સમથમ્પિ, સુઞ્ઞતટ્ઠેન ધમ્મમ્પિ, રાસટ્ઠેન ખન્ધમ્પિ, આયતનટ્ઠેન આયતનમ્પિ, સુઞ્ઞસભાવનિસ્સત્તટ્ઠેન ધાતુમ્પિ, પચ્ચયટ્ઠેન આહારમ્પિ, ફુસનટ્ઠેન ફસ્સમ્પિ, વેદયિતટ્ઠેન વેદનમ્પિ, સઞ્જાનનટ્ઠેન સઞ્ઞમ્પિ, ચેતયિતટ્ઠેન ચેતનમ્પિ, વિજાનનટ્ઠેન ચિત્તમ્પિ ભાવેતિ, તસ્મા એતેસં એકૂનવીસતિયા પદાનં દસ્સનત્થં પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ વુત્તં. એવં ‘ઇદમ્પિ ભાવેતિ, ઇદમ્પિ ભાવેતી’તિ પુગ્ગલજ્ઝાસયેન ચેવ દેસનાવિલાસેન ચ વીસતિ નયા દેસિતા હોન્તિ . ધમ્મં સોતું નિસિન્નદેવપરિસાય હિ યે ઉપનિજ્ઝાયનટ્ઠેન લોકુત્તરં ‘ઝાન’ન્તિ કથિતે બુજ્ઝન્તિ, તેસં સપ્પાયવસેન ઝાનન્તિ કથિતં…પે॰… યે વિજાનનટ્ઠેન ‘ચિત્ત’ન્તિ વુત્તે બુજ્ઝન્તિ, તેસં સપ્પાયવસેન ચિત્તન્તિ કથિતં. અયમેત્થ ‘પુગ્ગલજ્ઝાસયો’.

સમ્માસમ્બુદ્ધો પન અત્તનો બુદ્ધસુબોધિતાય દસબલચતુવેસારજ્જચતુપટિસમ્ભિદતાય છઅસાધારણઞાણયોગેન ચ દેસનં યદિચ્છકં નિયમેત્વા દસ્સેતિ. ઇચ્છન્તો ઉપનિજ્ઝાયનટ્ઠેન લોકુત્તરં ઝાનન્તિ દસ્સેતિ, ઇચ્છન્તો નિય્યાનટ્ઠેન…પે॰… વિજાનનટ્ઠેન લોકુત્તરં ચિત્તન્તિ. અયં ‘દેસનાવિલાસો’ નામ. તત્થ યથેવ લોકુત્તરં ઝાનન્તિ વુત્તટ્ઠાને દસ નયા વિભત્તા, એવં મગ્ગાદીસુપિ તેયેવ વેદિતબ્બા. ઇતિ વીસતિયા ઠાનેસુ દસ દસ કત્વા દ્વે નયસતાનિ વિભત્તાનિ હોન્તિ.

૩૫૮. ઇદાનિ અધિપતિભેદં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ છન્દં ધુરં જેટ્ઠકં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા નિબ્બત્તિતં લોકુત્તરં ઝાનં **છન્દાધિપતેય્યં** નામ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. ઇતિ પુરિમસ્મિં સુદ્ધિકે દ્વેનયસતાનિ છન્દાધિપતેય્યાદીસુપિ દ્વે દ્વેતિ નયસહસ્સેન ભાજેત્વા પઠમમગ્ગં દસ્સેસિ ધમ્મરાજા.

પઠમમગ્ગો નિટ્ઠિતો.

દુતિયમગ્ગો

૩૬૧. ઇદાનિ દુતિયમગ્ગાદીનં દસ્સનત્થં પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **કામરાગબ્યાપાદાનં તનુભાવાયા**તિ એતેસં કિલેસાનં તનુભાવત્થાય. તત્થ દ્વીહિ કારણેહિ તનુભાવો વેદિતબ્બો – અધિચ્ચુપ્પત્તિયા ચ પરિયુટ્ઠાનમન્દતાય ચ. સકદાગામિસ્સ હિ, વટ્ટાનુસારિમહાજનસ્સેવ, કિલેસા અભિણ્હં નુપ્પજ્જન્તિ, કદાચિ કદાચિ ઉપ્પજ્જન્તિ; ઉપ્પજ્જન્તાપિ વિરળાકારા હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ, વિરળવાપિતખેત્તે અઙ્કુરા વિય. ઉપ્પજ્જમાનાપિ, ચ

વટ્ટાનુસારિમહાજનસ્સેવ, મદ્દન્તા ફરન્તા છાદેન્તા અન્ધકારં કરોન્તા નુપ્પજ્જન્તિ. દ્વીહિ પન મગ્ગેહિ પહીનત્તા મન્દા મન્દા ઉપ્પજ્જન્તિ. તનુકાકારા હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ, અબ્ભપટલં વિય મક્ખિકાપત્તં વિય ચ.

તત્થ કેચિ થેરા વદન્તિ – 'સકદાગામિસ્સ કિલેસા કિઞ્ચાપિ ચિરેન ઉપ્પજ્જન્તિ, બહલાવ પન હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ, તથા હિસ્સ પુત્તા ચ ધીતરો ચ દિસ્સન્તી'તિ. એતં પન અપ્પમાણં. પુત્તધીતરો હિ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગપરામસનમત્તેનપિ હોન્તિ. દ્વીહિ પન મગ્ગેહિ પહીનત્તા નત્થિ કિલેસાનં બહલતાતિ. દ્વીહિ એવ કારણેહિસ્સ કિલેસાનં તનુભાવો વેદિતબ્બો – અધિચ્ચુપ્પત્તિયા ચ પરિયુટ્ઠાનમન્દતાય ચાતિ.

દુતિયાયાતિ ગણનવસેનાપિ દુતિયુપ્પત્તિવસેનાપિ દુતિયાય. **ભૂમિયા પત્તિયા**તિ સામઞ્ઞફલસ્સ પટિલાભત્થાય. તતિયચતુત્થેસુપિ એસેવ નયો. વિસેસમત્તંયેવ પન વક્ખામ.

અઞ્ઞિન્દ્રિયન્તિ આજાનનકં ઇન્દ્રિયં. પઠમમગ્ગેન ઞાતમરિયાદં અનતિક્કમિત્વા તેસંયેવ તેન મગ્ગેન ઞાતાનં ચતુસચ્ચધમ્માનં જાનનકં ઇન્દ્રિયન્તિ વુત્તં હોતિ. નિદ્દેસવારેપિસ્સ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. કોટ્ઠાસવારેપિ ઇમિનાવ સદ્ધિં નવિન્દ્રિયાનિ હોન્તિ. સેસં પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બં.

દુતિયમગ્ગો નિટ્ઠિતો.

તતિયચતુત્થમગ્ગા

૩૬૨. તતિયે **અનવસેસપ્પહાનાયા**તિ તેસંયેવ સકદાગામિમગ્ગેન તનુભૂતાનં સંયોજનાનં નિસ્સેસપજહનત્થાય.

ચતુત્થે **રૂપરાગઅરૂપરાગમાનઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાય અનવસેસપ્પહાનાયા**તિ એતેસં પઞ્ચન્નં ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનં નિસ્સેસપજહનત્થાય. તત્થ **રૂપરાગો**તિ રૂપભવે છન્દરાગો. **અરૂપરાગો**તિ અરૂપભવે છન્દરાગો. **માનો**તિ અરહત્તમગ્ગવજ્ઝકો માનો એવ. તથા ઉદ્ધચ્ચાવિજ્જા. ઇમેસુપિ દ્વીસુ મગ્ગેસુ નવમં અઞ્ઞિન્દ્રિયમેવ હોતિ.

ચતુમગ્ગનયસહસ્સં

સબ્બમગ્ગેસુ પદપટિપાટિયા સમસટ્ઠિપદાનિ, ચતૂહિ અપણ્ણકઙ્ગેહિ સદ્ધિં ચતુસટ્ઠિ હોન્તિ. અસમ્ભિન્નતો પન તેત્તિંસ. કોટ્ઠાસવારસુઞ્ઞતવારા પાકતિકા એવ. યથા ચ પન પઠમમગ્ગે એવં દુતિયાદીસુપિ નયસહસ્સમેવાતિ ચત્તારો મગ્ગે ચતૂહિ નયસહસ્સેહિ ભાજેત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા.

સચ્ચવિભઙ્ગે પન સટ્ઠિ નયસહસ્સાનિ લોકુત્તરાનિ ઇમેસં એવ વસેન નિક્ખિત્તાનિ. સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગે વીસતિ નયસહસ્સાનિ લોકુત્તરાનિ, સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગે વીસતિ, ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગે દ્વત્તિંસ, બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગે દ્વત્તિંસ, મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગે અટ્ઠવીસતિ નયસહસ્સાનિ લોકુત્તરાનિ ઇમેસં એવ વસેન નિક્ખિત્તાનિ.

ઇધ પન ચતૂસુ મગ્ગેસુ ચત્તારિયેવ નયસહસ્સાનિ. તેસુ પઠમજ્ઝાનિકે પઠમમગ્ગે અટ્ઠઙ્ગાનિ ભાજિતાનિ; તથા દુતિયાદીસુ. તત્થ પઠમમગ્ગે સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિં પજહતીતિ સમ્માદિટ્ઠિ. સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ

મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીનં પજહનટ્ઠેનેવ વેદિતબ્બા. એવં સન્તે ‘પઠમમગ્ગેનેવ દ્વાસટ્ઠિયા દિટ્ઠિગતાનં પહીનત્તા ઉપરિમગ્ગત્તયેન પહાતબ્બા દિટ્ઠિ નામ નત્થિ. તત્થ સમ્માદિટ્ઠીતિ નામં કથં હોતી’તિ? ‘યથા વિસં અત્થિ વા, હોતુ મા વા, અગદો અગદો ત્વેવ વુચ્ચતિ, એવં મિચ્છાદિટ્ઠિ અત્થિ વા, હોતુ મા વા, અયં સમ્માદિટ્ઠિ એવ નામ’.

‘યદિ એવં નામમત્તમેવેતં હોતિ, ઉપરિમગ્ગત્તયે પન સમ્માદિટ્ઠિયા કિચ્ચાભાવો આપજ્જતિ, મગ્ગઙ્ગાનિ ન પરિપૂરેન્તિ, તસ્મા સમ્માદિટ્ઠિ સકિચ્ચકા કાતબ્બા મગ્ગઙ્ગાનિ પૂરેતબ્બાની’તિ. સકિચ્ચકા ચેત્થ સમ્માદિટ્ઠિ યથાલાભનિયમેન દીપેતબ્બા. ઉપરિમગ્ગત્તયવજ્ઝો હિ એકો માનો અત્થિ, સો દિટ્ઠિટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. સા તં માનં પજહતીતિ સમ્માદિટ્ઠિ. સોતાપત્તિમગ્ગસ્મિઞ્હિ સમ્માદિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિં પજહતિ. સોતાપન્નસ્સ પન સકદાગામિમગ્ગવજ્ઝો માનો અત્થિ, સો દિટ્ઠિટ્ઠાને તિટ્ઠતિ સા તં માનં પજહતીતિ સમ્માદિટ્ઠિ. તસ્સેવ સત્તઅકુસલચિત્તસહજાતો સઙ્કપ્પો અત્થિ. તેહેવ ચિત્તેહિ વાચઙ્ગચોપનં અત્થિ, કાયઙ્ગચોપનં અત્થિ , પચ્ચયપરિભોગો અત્થિ, સહજાતવાયામો અત્થિ, અસતિભાવો અત્થિ, સહજાતચિત્તેકગ્ગતા અત્થિ. એતે મિચ્છાસઙ્કપ્પાદયો નામ સકદાગામિમગ્ગે સમ્માસઙ્કપ્પાદયો. તેસં પહાનેન સમ્માસઙ્કપ્પાદયોતિ વેદિતબ્બા. એવં સકદાગામિમગ્ગે અટ્ઠઙ્ગાનિ સકિચ્ચકાનિ કત્વા આગતાનિ. સકદાગામિસ્સ અનાગામિમગ્ગવજ્ઝો માનો અત્થિ. સો દિટ્ઠિટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. તસ્સેવ સત્તહિ ચિત્તેહિ સહજાતા સઙ્કપ્પાદયો. તેસં પહાનેન અનાગામિમગ્ગે અટ્ઠન્નં અઙ્ગાનં સકિચ્ચકતા વેદિતબ્બા. અનાગામિસ્સ અરહત્તમગ્ગવજ્ઝો માનો અત્થિ. સો દિટ્ઠિટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. યાનિ પનસ્સ પઞ્ચ અકુસલચિત્તાનિ, તેહિ સહજાતા સઙ્કપ્પાદયો. તેસં પહાનેન અરહત્તમગ્ગે અટ્ઠન્નં અઙ્ગાનં સકિચ્ચકતા વેદિતબ્બા.

ઇમેસુ ચતૂસુ મગ્ગેસુ પઠમમગ્ગેન ચત્તારિ સચ્ચાનિ દિટ્ઠાનિ. ‘ઉપરિમગ્ગત્તયં દિટ્ઠકમેવ પસ્સતિ, અદિટ્ઠકં પસ્સતી’તિ દિટ્ઠકમેવ પસ્સતીતિ અયં આચરિયાનં સમાનત્થકથા. વિતણ્ડવાદી પનાહ ‘અદિટ્ઠં પસ્સતી’તિ. સો વત્તબ્બો – ‘પઠમમગ્ગે કતમં ઇન્દ્રિયં ભાજેસી’તિ? જાનમાનો ‘અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિય’ન્તિ વક્ખતિ. ‘ઉપરિમગ્ગેસુ કતર’ન્તિ? વુત્તેપિ ‘અઞ્ઞિન્દ્રિય’ન્તિ વક્ખતિ. સો વત્તબ્બો – ‘અદિટ્ઠસચ્ચદસ્સને સતિ ઉપરિમગ્ગેસુપિ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયમેવ ભાજેહિ. એવં તે પઞ્હો સમેસ્સતી’તિ. ‘કિલેસે પન અઞ્ઞે અઞ્ઞો પજહતિ; પહીને એવ પજહતી’તિ? ‘અઞ્ઞે અઞ્ઞો પજહતી’તિ. ‘યદિ અઞ્ઞે અઞ્ઞો, અપ્પહીને કિલેસે પજહતિ. સચ્ચાનિપિ અદિટ્ઠાનેવ પસ્સતી’તિ એવંવાદી પુગ્ગલો પુચ્છિતબ્બો – ‘સચ્ચાનિ નામ કતી’તિ? જાનન્તો ‘ચત્તારી’તિ વક્ખતિ. સો વત્તબ્બો – ‘તવ વાદે સોળસ સચ્ચાનિ આપજ્જન્તિ. ત્વં બુદ્ધેહિપિ અદિટ્ઠં પસ્સસિ. બહુસચ્ચકો નામ ત્વં. એવં મા ગણ્હ. સચ્ચદસ્સનં નામ અપુબ્બં નત્થિ, કિલેસે પન અપ્પહીને પજહતી’તિ.

તત્થ સચ્ચદસ્સનસ્સ અપુબ્બાભાવે પેળોપમં નામ ગહિતં – એકસ્સ કિર ચત્તારો રતનપેળા સારગબ્ભે ઠપિતા. સો રત્તિભાગે પેળાસુ ઉપ્પન્નકિચ્ચો દ્વારં વિવરિત્વા, દીપં જાલેત્વા, દીપેન વિહતે અન્ધકારે, પેળાસુ પાકટભાવં ગતાસુ, તાસુ કિચ્ચં કત્વા દ્વારં પિદહિત્વા ગતો. પુન અન્ધકારં અવત્થરિ. દુતિયવારેપિ તતિયવારેપિ તથેવ અકાસિ. ચતુત્થવારે દ્વારે વિવટે અન્ધકારે પેળા ન પઞ્ઞાયન્તીતિ વીમંસન્તસ્સેવ સૂરિયો ઉગ્ગઞ્છિ, સૂરિયોભાસેન વિહતે અન્ધકારે પેળાસુ કિચ્ચં કત્વા પક્કામિ.

તત્થ ચત્તારો પેળા વિય ચત્તારિ સચ્ચાનિ. તાસુ કિચ્ચે ઉપ્પન્ને દ્વારવિવરણકાલો વિય સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ વિપસ્સનાભિનીહરણકાલો. અન્ધકારં વિય સચ્ચપટિચ્છાદકતમં. દીપો ભાસો વિય સોતાપત્તિમગ્ગોભાસો. વિહતે અન્ધકારે તસ્સ પુરિસસ્સ પેળાનં પાકટભાવો વિય મગ્ગઞાણસ્સ સચ્ચાનં પાકટભાવો. મગ્ગઞાણસ્સ પાકટાનિ

પન મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ પુગ્ગલસ્સ પાકટાનેવ હોન્તિ. પેળાસુ કિચ્ચં કત્વા ગતકાલો વિય સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ અત્તના પહાતબ્બકિલેસે પજહિત્વા નિરુદ્ધકાલો. પુન અન્ધકારાવત્થરણં વિય ઉપરિમગ્ગત્તયવજ્ઝસચ્ચપટિચ્છાદકતમં.

દુતિયવારે દ્વારવિવરણકાલો વિય સકદાગામિમગ્ગસ્સ વિપસ્સનાભિનીહરણકાલો. દીપોભાસો વિય સકદાગામિમગ્ગોભાસો. પેળાસુ કિચ્ચં કત્વા ગતકાલો વિય સકદાગામિમગ્ગસ્સ અત્તના પહાતબ્બકિલેસે પજહિત્વા નિરુદ્ધકાલો. પુન અન્ધકારાવત્થરણં વિય ઉપરિમગ્ગદ્વયવજ્ઝસચ્ચપટિચ્છાદકતમં.

તતિયવારે દ્વારવિવરણકાલો વિય અનાગામિમગ્ગસ્સ વિપસ્સનાભિનીહરણકાલો. દીપોભાસો વિય અનાગામિમગ્ગોભાસો. પેળાસુ કિચ્ચં કત્વા ગતકાલો વિય અનાગામિમગ્ગસ્સ અત્તના પહાતબ્બકિલેસે પજહિત્વા નિરુદ્ધકાલો. પુન અન્ધકારાવત્થરણં વિય ઉપરિઅરહત્તમગ્ગવજ્ઝસચ્ચપટિચ્છાદકતમં.

ચતુત્થવારે દ્વારવિવરણકાલો વિય અરહત્તમગ્ગસ્સ વિપસ્સનાભિનીહરણકાલો. સૂરિયુગ્ગમનં વિય અરહત્તમગ્ગુપ્પાદો. અન્ધકારવિધમનં વિય અરહત્તમગ્ગસ્સ સચ્ચપટિચ્છાદકતમવિનોદનં . વિહતે અન્ધકારે તસ્સ પેળાનં પાકટભાવો વિય અરહત્તમગ્ગઞાણસ્સ ચતુન્નં સચ્ચાનં પાકટભાવો. ઞાણસ્સ પાકટાનિ પન પુગ્ગલસ્સ પાકટાનેવ હોન્તિ. પેળાસુ કિચ્ચં કત્વા ગતકાલો વિય અરહત્તમગ્ગસ્સ સબ્બકિલેસખેપનં. સૂરિયુગ્ગમનતો પટ્ઠાય આલોકસ્સેવ પવત્તિકાલો વિય અરહત્તમગ્ગસ્સ ઉપ્પન્નકાલતો પટ્ઠાય પુન સચ્ચપટિચ્છાદકતમાભાવો . ઇદં તાવ સચ્ચદસ્સનસ્સ અપુબ્બાભાવે ઓપમ્મં.

દિટ્ઠકમેવ હિ પસ્સતિ. ‘કિલેસે પન અઞ્ઞે અઞ્ઞો પજહતી’તિ એત્થ ખારોપમં નામ ગહિતં. એકો પુરિસો કિલિટ્ઠં વત્થં રજકસ્સ અદાસિ. રજકો ઊસખારં છારિકખારં ગોમયખારન્તિ તયો ખારે દત્વા ખારેહિ ખાદિતભાવં ઞત્વા ઉદકે વિક્ખાલેત્વા ઓળારિકોળારિકં મલં પવાહેસિ. તતો ન તાવ પરિસુદ્ધન્તિ દુતિયમ્પિ તથેવ ખારે દત્વા, ઉદકે વિક્ખાલેત્વા, તતો નાતિસણ્હતરં મલં પવાહેસિ. તતો ન તાવ પરિસુદ્ધન્તિ તતિયમ્પિ તે ખારે દત્વા ઉદકે વિક્ખાલેત્વા તતો સણ્હતરં મલં પવાહેસિ. તતો ન તાવ પરિસુદ્ધન્તિ ચતુત્થમ્પિ તે ખારે દત્વા, ઉદકે વિક્ખાલેત્વા અંસુઅબ્ભન્તરગતમ્પિ નિસ્સેસં મલં પવાહેત્વા સામિકસ્સ અદાસિ. સો ગન્ધકરણ્ડકે પક્ખિપિત્વા ઇચ્છિતિચ્છિતકાલે પરિદહતિ.

તત્થ કિલિટ્ઠવત્થં વિય કિલેસાનુગતં ચિત્તં. તિવિધખારદાનકાલો વિય તીસુ અનુપસ્સનાસુ કમ્મસ્સ પવત્તનકાલો. ઉદકે વિક્ખાલેત્વા ઓળારિકોળારિકમલપ્પવાહનં વિય સોતાપત્તિમગ્ગેન પઞ્ચકિલેસખેપનં. દુતિયમ્પિ તેસં ખારાનં અનુપ્પદાનં વિય ‘ન તાવ પરિસુદ્ધં ઇદં ચિત્ત’ન્તિ તાસુયેવ તીસુ અનુપસ્સનાસુ કમ્મપ્પવત્તનં. તતો નાતિસણ્હતરમલપ્પવાહનં વિય સકદાગામિમગ્ગેન ઓળારિકસંયોજનદ્વયખેપનં. તતો ‘ન તાવ પરિસુદ્ધં વત્થ’ન્તિ પુન ખારત્તયદાનં વિય ‘ન તાવ પરિસુદ્ધં ઇદં ચિત્ત’ન્તિ તાસુયેવ તીસુ અનુપસ્સનાસુ કમ્મપ્પવત્તનં. તતો સણ્હતરમલપ્પવાહનં વિય અનાગામિમગ્ગેન અણુસહગતસંયોજનદ્વયખેપનં. ‘ન તાવ પરિસુદ્ધં વત્થ’ન્તિ પુન ખારત્તયદાનં વિય ‘ન તાવ પરિસુદ્ધં ઇદં ચિત્ત’ન્તિ તાસુયેવ તીસુ અનુપસ્સનાસુ કમ્મપ્પવત્તનં. તતો વિક્ખાલનેન અંસુઅબ્ભન્તરગતે મલે પવાહેત્વા પરિસુદ્ધસ્સ રજતપટ્ટસદિસસ્સ ગન્ધકરણ્ડકે નિક્ખિત્તસ્સ વત્થસ્સ ઇચ્છિતિચ્છિતક્ખણે પરિદહનં વિય અરહત્તમગ્ગેન અટ્ઠન્નં કિલેસાનં ખેપિતત્તા પરિસુદ્ધસ્સ ખીણાસવચિત્તસ્સ ઇચ્છિતિચ્છિતક્ખણે ફલસમાપત્તિવિહારેન વીતિનામનં. ઇદં ‘અઞ્ઞે અઞ્ઞો કિલેસે પજહતી’તિ એત્થ ઓપમ્મં. વુત્તમ્પિ ચેતં –

‘‘સેય્યથાપિ , આવુસો, વત્થં સંકિલિટ્ઠં મલગ્ગહિતં, તમેનં સામિકા રજકસ્સ અનુપદજ્જેય્યું. તમેનં રજકો ઊસે વા ખારે વા ગોમયે વા સમ્મદ્દિત્વા અચ્છે ઉદકે વિક્ખાલેતિ. કિઞ્ચાપિ તં હોતિ વત્થં પરિસુદ્ધં પરિયોદાતં, અથ ખ્વસ્સ હોતિયેવ ‘અણુસહગતો ઊસગન્ધો વા ખારગન્ધો વા ગોમયગન્ધો વા અસમૂહતો’. તમેનં રજકો સામિકાનં દેતિ. તમેનં સામિકા ગન્ધપરિભાવિતે કરણ્ડકે નિક્ખિપન્તિ. યોપિસ્સ હોતિ અણુસહગતો ઊસગન્ધો વા ખારગન્ધો વા ગોમયગન્ધો વા અસમૂહતો, સોપિ સમુગ્ઘાતં ગચ્છતિ. એવમેવ ખો, આવુસો, કિઞ્ચાપિ અરિયસાવકસ્સ પઞ્ચોરમ્ભાગિયાનિ સંયોજનાનિ પહીનાનિ ભવન્તિ, અથ ખ્વસ્સ હોતિયેવ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ અણુસહગતો ‘અસ્મી’તિ માનો, ‘અસ્મી’તિ છન્દો, ‘અસ્મી’તિ અનુસયો અસમૂહતો, સો અપરેન સમયેન પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ ઉદયબ્બયાનુપસ્સી વિહરતિ – ‘ઇતિ રૂપં, ઇતિ રૂપસ્સ સમુદયો, ઇતિ રૂપસ્સ અત્થઙ્ગમો; ઇતિ વેદના ઇતિ સઞ્ઞા ઇતિ સઙ્ખારા ઇતિ વિઞ્ઞાણં, ઇતિ વિઞ્ઞાણસ્સ સમુદયો, ઇતિ વિઞ્ઞાણસ્સ અત્થઙ્ગમો’તિ. તસ્સિમેસુ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ ઉદયબ્બયાનુપસ્સિનો વિહરતો યોપિસ્સ હોતિ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ અણુસહગતો ‘અસ્મી’તિ માનો, ‘અસ્મી’તિ છન્દો, ‘અસ્મી’તિ અનુસયો અસમૂહતો, સોપિ સમુગ્ઘાતં ગચ્છતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૮૯).

તત્થ સોતાપત્તિમગ્ગેન પઞ્ચ અકુસલચિત્તાનિ પહીયન્તિ સદ્ધિં ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પજ્જનકપાપધમ્મેહિ. સકદાગામિમગ્ગેન દ્વે દોમનસ્સસહગતચિત્તાનિ તનુકાનિ ભવન્તિ સદ્ધિં ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પજ્જનકપાપધમ્મેહિ. અનાગામિમગ્ગેન તાનિયેવ પહીયન્તિ સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. અરહત્તમગ્ગેન પઞ્ચ અકુસલચિત્તાનિ પહીયન્તિ સદ્ધિં ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પજ્જનકપાપધમ્મેહિ. ઇમેસં દ્વાદસન્નં અકુસલચિત્તાનં પહીનકાલતો પટ્ઠાય ખીણાસવસ્સ ચિત્તઙ્ગવસેન પુન પચ્છતોપવત્તનકકિલેસો નામ ન હોતિ.

તત્રિદં ઓપમ્મં – એકો કિર મહારાજા પચ્ચન્તે આરક્ખં દત્વા મહાનગરે ઇસ્સરિયં અનુભવન્તો વસતિ. અથસ્સ પચ્ચન્તો કુપ્પિ. તસ્મિં સમયે દ્વાદસ ચોરજેટ્ઠકા અનેકેહિ પુરિસસહસ્સેહિ સદ્ધિં રટ્ઠં વિલુમ્પન્તિ. પચ્ચન્તવાસિનો મહામત્તા ‘પચ્ચન્તો કુપિતો’તિ રઞ્ઞો પહિણિંસુ. રાજા ‘વિસ્સટ્ઠા ગણ્હથ, અહં તુમ્હાકં કત્તબ્બં કરિસ્સામી’તિ સાસનં પહિણિ . તે પઠમસમ્પહારેનેવ અનેકેહિ પુરિસસહસ્સેહિ સદ્ધિં પઞ્ચ ચોરજેટ્ઠકે ઘાતયિંસુ. સેસા સત્ત જના અત્તનો અત્તનો પરિવારે ગહેત્વા પબ્બતં પવિસિંસુ. અમચ્ચા તં પવત્તિં રઞ્ઞો પેસયિંસુ.

રાજા ‘તુમ્હાકં કત્તબ્બયુત્તં અહં જાનિસ્સામિ, તેપિ ગણ્હથા’તિ ધનં પહિણિ. તે દુતિયસમ્પહારેન દ્વે ચોરજેટ્ઠકે પહરિંસુ, પરિવારેપિ તેસં દુબ્બલે અકંસુ. તે સબ્બેપિ પલાયિત્વા પબ્બતં પવિસિંસુ. તમ્પિ પવત્તિં અમચ્ચા રઞ્ઞો પેસયિંસુ.

પુન રાજા ‘વિસ્સટ્ઠા ગણ્હન્તૂ’તિ ધનં પહિણિ. તે તતિયસમ્પહારેન સદ્ધિં સહાયપુરિસેહિ દ્વે ચોરજેટ્ઠકે ઘાતયિત્વા તં પવત્તિં રઞ્ઞો પેસયિંસુ.

પુન રાજા ‘અવસેસે વિસ્સટ્ઠા ગણ્હન્તૂ’તિ ધનં પહિણિ. તે ચતુત્થસમ્પહારેન સપરિવારે પઞ્ચ ચોરજેટ્ઠકે ઘાતયિંસુ. દ્વાદસન્નં ચોરજેટ્ઠકાનં ઘાતિતકાલતો પટ્ઠાય કોચિ ચોરો નામ નત્થિ. ખેમા જનપદા ઉરે પુત્તે નચ્ચેન્તા મઞ્ઞે વિહરન્તિ. રાજા વિજિતસઙ્ગામેહિ યોધેહિ પરિવુતો વરપાસાદગતો મહાસમ્પત્તિં અનુભવિ.

તત્થ મહન્તો રાજા વિય ધમ્મરાજા. પચ્ચન્તવાસિનો અમચ્ચા વિય યોગાવચરા કુલપુત્તા. દ્વાદસ ચોરજેટ્ઠકા વિય દ્વાદસ અકુસલચિત્તાનિ. તેસં સહાયા અનેકસહસ્સપુરિસા વિય ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પજ્જનકપાપધમ્મા. રઞ્ઞો

પચ્ચન્તો કુપિતોતિ પહિતકાલો વિય આરમ્મણે કિલેસેસુ ઉપ્પન્નેસુ ‘ભન્તે, કિલેસો મે ઉપ્પન્નો’તિ સત્થુ આરોચનકાલો. ‘વિસ્સટ્ઠા ગણ્હન્તૂ’તિ ધનદાનં વિય ‘કિલેસે નિગ્ગણ્હ ભિક્ખૂ’તિ ધમ્મરઞ્ઞો કમ્મટ્ઠાનાચિક્ખનં. સપરિવારાનં પઞ્ચન્નં ચોરજેટ્ઠકાનં ઘાતિતકાલો વિય સોતાપત્તિમગ્ગેન સમ્પયુત્તાનં પઞ્ચન્નં અકુસલચિત્તાનં પહાનં.

પુન રઞ્ઞો પવત્તિપેસનં વિય સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ પટિલદ્ધગુણારોચનં. ‘સેસકે ચ ગણ્હન્તૂ’તિ પુન ધનદાનં વિય ભગવતો સકદાગામિમગ્ગસ્સ વિપસ્સનાચિક્ખનં. દુતિયસમ્પહારેન સપરિવારાનં દ્વિન્નં ચોરજેટ્ઠકાનં દુબ્બલીકરણં વિય સકદાગામિમગ્ગેન સસમ્પયુત્તાનં દ્વિન્નં દોમનસ્સચિત્તાનં તનુભાવકરણં.

પુન રઞ્ઞો પવત્તિપેસનં વિય સત્થુ પટિલદ્ધગુણારોચનં. ‘વિસ્સટ્ઠા ગણ્હન્તૂ’તિ પુન ધનદાનં વિય ભગવતો અનાગામિમગ્ગસ્સ વિપસ્સનાચિક્ખનં. તતિયસમ્પહારેન સપરિવારાનં દ્વિન્નં ચોરજેટ્ઠકાનં ઘાતનં વિય અનાગામિમગ્ગેન સસમ્પયુત્તાનં દ્વિન્નં દોમનસ્સચિત્તાનં પહાનં.

પુન રઞ્ઞો પવત્તિપેસનં વિય તથાગતસ્સ પટિલદ્ધગુણારોચનં. ‘વિસ્સટ્ઠા ગણ્હન્તૂ’તિ પુન ધનદાનં વિય ભગવતો અરહત્તમગ્ગસ્સ વિપસ્સનાચિક્ખનં. ચતુત્થસમ્પહારેન સપરિવારાનં પઞ્ચન્નં ચોરજેટ્ઠકાનં ઘાતિતકાલતો પટ્ઠાય જનપદસ્સ ખેમકાલો વિય અરહત્તમગ્ગેન સસમ્પયુત્તેસુ પઞ્ચસુ અકુસલચિત્તેસુ પહીનેસુ દ્વાદસન્નં અકુસલચિત્તાનં પહીનકાલતો પટ્ઠાય પુન ચિત્તઙ્ગવસેન ઉપ્પજ્જનકસ્સ અકુસલધમ્મસ્સ અભાવો. રઞ્ઞો વિજિતસઙ્ગામસ્સ અમચ્ચગણપરિવુતસ્સ વરપાસાદે મહાસમ્પત્તિઅનુભવનં વિય ખીણાસવપરિવુતસ્સ ધમ્મરઞ્ઞો સુઞ્ઞતઅનિમિત્તઅપ્પણિહિતભેદેસુ સમાપત્તિસુખેસુ ઇચ્છિતિચ્છિતફલસમાપત્તિસુખાનુભવનં વેદિતબ્બન્તિ.

કુસલા ધમ્માતિપદસ્સ વણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલપદં

ધમ્મુદ્દેસવારકથા

પઠમચિત્તં

૩૬૫. ઇદાનિ અકુસલધમ્મપદં ભાજેત્વા દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા અકુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ ધમ્મવવત્થાનાદિવારપ્પભેદો ચ હેટ્ઠા આગતાનં પદાનં અત્થવિનિચ્છયો ચ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. તત્થ તત્થ પન વિસેસમત્તમેવ વણ્ણયિસ્સામ. તત્થ સમયવવત્થાને તાવ યસ્મા, કુસલસ્સ વિય, અકુસલસ્સ ભૂમિભેદો નત્થિ, તસ્મા એકન્તં કામાવચરમ્પિ સમાનં એતં ‘કામાવચર’ન્તિ ન વુત્તં. **દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્ત**ન્તિ એત્થ દિટ્ઠિ એવ દિટ્ઠિગતં ‘ગૂથગતં મુત્તગત’ન્તિઆદીનિ (અ॰ નિ॰ ૯.૧૧) વિય. ગન્તબ્બાભાવતો વા દિટ્ઠિયા ગતમત્તમેવેતન્તિપિ દિટ્ઠિગતં. તેન સમ્પયુત્તં દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તં.

તત્થ અસદ્ધમ્મસવનં, અકલ્યાણમિત્તતા, અરિયાનં અદસ્સનકામતાદીનિ અયોનિસો મનસિકારોતિ એવમાદીહિ કારણેહિ ઇમસ્સ દિટ્ઠિગતસઙ્ખાતસ્સ મિચ્છાદસ્સનસ્સ ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. યે હિ એતે દિટ્ઠિવાદપટિસંયુત્તા અસદ્ધમ્મા તેસં બહુમાનપુબ્બઙ્ગમેન અતિક્કન્તમજ્ઝત્તેન ઉપપરિક્ખારહિતેન સવનેન, યે ચ દિટ્ઠિવિપન્ના અકલ્યાણમિત્તા તંસમ્પવઙ્કતાસઙ્ખાતાય અકલ્યાણમિત્તતાય, બુદ્ધાદીનં અરિયાનઞ્ચેવ સપ્પુરિસાનઞ્ચ અદસ્સનકામતાય ચતુસતિપટ્ઠાનાદિભેદે અરિયધમ્મે અકોવિદત્તેન

પાતિમોક્ખસંવરઇન્દ્રિયસંવરસતિસંવરઞાણસંવરપહાનસંવરપ્પભેદે અરિયધમ્મે ચેવ સપ્પુરિસધમ્મે ચ સંવરભેદસઙ્ખાતેન અવિનયેન તેહેવ કારણેહિ પરિભાવિતેન અયોનિસો મનસિકારેન કોતૂહલમઙ્ગલાદિપસુતતાય ચ એતં ઉપ્પજ્જતીતિ વેદિતબ્બં. અસઙ્ખારભાવો પનસ્સ ચિત્તસ્સ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

ધમ્મુદ્દેસવારે **ફસ્સો**તિ અકુસલચિત્તસહજાતો ફસ્સો. વેદનાદીસુપિ એસેવ નયો. ઇતિ અકુસલમત્તમેવ એતેસં પુરિમેહિ વિસેસો.

ચિત્તસ્સેકગ્ગતા હોતીતિ પાણાતિપાતાદીસુપિ અવિક્ખિત્તભાવેન ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા હોતિ. મનુસ્સા હિ ચિત્તં સમાદહિત્વા અવિક્ખિત્તા હુત્વા અવિરજ્ઝમાનાનિ સત્થાનિ પાણસરીરેસુ નિપાતેન્તિ, સુસમાહિતા પરેસં સન્તકં હરન્તિ, એકરસેન ચિત્તેન મિચ્છાચારં આપજ્જન્તિ. એવં અકુસલપ્પવત્તિયમ્પિ ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા હોતિ.

મિચ્છાદિટ્ઠીતિ અયાથાવદિટ્ઠિ, વિરજ્ઝિત્વા ગહણતો વા વિતથા દિટ્ઠિ મિચ્છાદિટ્ઠિ. અનત્થાવહત્તા પણ્ડિતેહિ જિગુચ્છિતા દિટ્ઠીતિપિ મિચ્છાદિટ્ઠિ. **મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીસુ**પિ એસેવ નયો. અપિચ મિચ્છા પસ્સન્તિ તાય, સયં વા મિચ્છા પસ્સતિ, મિચ્છાદસ્સનમત્તમેવ વા એસાતિ મિચ્છાદિટ્ઠિ. સા અયોનિસો અભિનિવેસલક્ખણા, પરામાસરસા, મિચ્છાભિનિવેસપચ્ચુપટ્ઠાના, અરિયાનં અદસ્સનકામતાદિપદટ્ઠાના; પરમં વજ્જન્તિ દટ્ઠબ્બા. મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીસુ 'મિચ્છા'તિ પદમત્તમેવ વિસેસો. સેસં કુસલાધિકારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

અહિરિકબલં અનોત્તપ્પબલન્તિ એત્થ બલત્થો નિદ્દેસવારે આવિ ભવિસ્સતિ. ઇતરેસુ પન – ન હિરિયતીતિ અહિરિકો. અહિરિકસ્સ ભાવો **અહિરિકં**. ન ઓત્તપ્પં **અનોત્તપ્પં**. તેસુ અહિરિકં કાયદુચ્ચરિતાદીહિ અજિગુચ્છનલક્ખણં, અલજ્જાલક્ખણં વા. અનોત્તપ્પં તેહેવ અસારજ્જનલક્ખણં અનુત્તાસનલક્ખણં વા. અહિરિકમેવ બલં અહિરિકબલં. અનોત્તપ્પમેવ બલં અનોત્તપ્પબલં. અયમેત્થ સઙ્ખેપત્થો. વિત્થારો પન હેટ્ઠા વુત્તપટિપક્ખવસેન વેદિતબ્બો.

લુબ્ભન્તિ તેન, સયં વા લુબ્ભતિ, લુબ્ભનમત્તમેવ વા તન્તિ **લોભો**. મુય્હન્તિ તેન, સયં વા મુય્હતિ, મુય્હનમત્તમેવ વા તન્તિ **મોહો**. તેસુ લોભો આરમ્મણગ્ગહણલક્ખણો મક્કટાલેપો વિય, અભિસઙ્ગરસો તત્તકપાલે ખિત્તમંસપેસિ વિય, અપરિચ્ચાગપચ્ચુપટ્ઠાનો તેલઞ્જનરાગો વિય, સંયોજનિયધમ્મેસુ અસ્સાદદસ્સનપદટ્ઠાનો. સો તણ્હાનદીભાવેન વડ્ઢમાનો, સીઘસોતા નદી વિય મહાસમુદ્દં, અપાયમેવ ગહેત્વા ગચ્છતીતિ દટ્ઠબ્બો.

મોહો ચિત્તસ્સ અન્ધભાવલક્ખણો અઞ્ઞાણલક્ખણો વા, અસમ્પટિવેધરસો આરમ્મણસભાવચ્છાદનરસો વા, અસમ્માપટિપત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનો અન્ધકારપચ્ચુપટ્ઠાનો વા, અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનો. સબ્બાકુસલાનં મૂલન્તિ દટ્ઠબ્બો.

અભિજ્ઝાયન્તિ તાય, સયં વા અભિજ્ઝાયતિ, અભિજ્ઝાયનમત્તમેવ વા એસાતિ **અભિજ્ઝા**. સા પરસમ્પત્તીનં સકકરણઇચ્છાલક્ખણા, તેનાકારેન એસનભાવરસા, પરસમ્પત્તિ-અભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, પરસમ્પત્તીસુ અભિરતિપદટ્ઠાના. પરસમ્પત્તિઅભિમુખા એવ હિ સા ઉપટ્ઠહતિ. તાસુ ચ અભિરતિયા સતિ પવત્તતિ, પરસમ્પત્તીસુ ચેતસો હત્થપ્પસારોવિયાતિ દટ્ઠબ્બા.

સમથો હોતીતિઆદીસુ અઞ્ઞેસુ કિચ્ચેસુ વિક્ખેપસમનતો **સમથો**. અકુસલપ્પવત્તિયં ચિત્તં પગ્ગણ્હાતીતિ **પગ્ગાહો**. ન વિક્ખિપતીતિ **અવિક્ખેપો**.

ઇમસ્મિં ચિત્તે સદ્ધા, સતિ, પઞ્ઞા, છ યુગળકાનીતિ ઇમે ધમ્મા ન ગહિતા. કસ્મા? અસ્સદ્ધિયચિત્તે પસાદો નામ નત્થિ. તસ્મા તાવ સદ્ધા ન ગહિતા. કિં પન દિટ્ઠિગતિકા અત્તનો અત્તનો સત્થારાનં ન સદ્દહન્તીતિ? સદ્દહન્તિ. સા પન સદ્ધા નામ ન હોતિ, વચનસમ્પટિચ્છનમત્તમેવેતં. અત્થતો અનુપપરિક્ખા વા હોતિ, દિટ્ઠિ વા. અસતિયચિત્તે પન સતિ નત્થીતિ ન ગહિતા. કિં દિટ્ઠિગતિકા અત્તના કતકમ્મં ન સરન્તીતિ? સરન્તિ. સા પન સતિ નામ ન હોતિ. કેવલં તેનાકારેન અકુસલચિત્તપ્પવત્તિ. તસ્મા સતિ ન ગહિતા. અથ કસ્મા ‘‘મિચ્છાસતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૩; સં॰ નિ॰ ૫.૧) સુત્તન્તે વુત્તા? સા પન અકુસલક્ખન્ધાનં સતિવિરહિતત્તા સતિપટિપક્ખત્તા ચ મિચ્છામગ્ગમિચ્છત્તાનં પૂરણત્થં તત્થ પરિયાયેન દેસના કતા. નિપ્પરિયાયેન પનેસા નત્થિ. તસ્મા ન ગહિતા. અન્ધબાલચિત્તે પન પઞ્ઞા નત્થીતિ ન ગહિતા. કિં દિટ્ઠિગતિકાનં વઞ્ચનાપઞ્ઞા નત્થીતિ? અત્થિ. ન પનેસા પઞ્ઞા, માયા નામેસા હોતિ. સા અત્થતો તણ્હાવ. ઇદં પન ચિત્તં સદરથં ગરુકં ભારિયં કક્ખળં થદ્ધં અકમ્મઞ્ઞં ગિલાનં વઙ્કં કુટિલં. તસ્મા પસ્સદ્ધાદીનિ છ યુગળકાનિ ન ગહિતાનિ.

એત્તાવતા પદપટિપાટિયા ચિત્તઙ્ગવસેન પાળિઆરુળ્હાનિ દ્વત્તિંસ પદાનિ દસ્સેત્વા ઇદાનિ યેવાપનકધમ્મે દસ્સેતું **યે વા પન તસ્મિં સમયે**તિઆદિમાહ. તત્થ સબ્બેસુપિ અકુસલચિત્તેસુ છન્દો અધિમોક્ખો મનસિકારો માનો ઇસ્સા મચ્છરિયં થિનં મિદ્ધં ઉદ્ધચ્ચં કુક્કુચ્ચન્તિ ઇમે દસેવ યેવાપનકા હોન્તિ ધમ્મા, સુત્તાગતા, સુત્તપદેસુ દિસ્સરેતિ વુત્તા. ઇમસ્મિં પન ચિત્તે છન્દો અધિમોક્ખો મનસિકારો ઉદ્ધચ્ચન્તિ ઇમે અપણ્ણકઙ્ગસઙ્ખાતા ચત્તારોવ યેવાપનકા હોન્તિ.

તત્થ છન્દાદયો હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. કેવલઞ્હિ તે કુસલા, ઇમે અકુસલા. ઇતરં પન ઉદ્ધતસ્સ ભાવો ‘ઉદ્ધચ્ચં’. તં ચેતસો અવૂપસમલક્ખણં વાતાભિઘાતચલજલં વિય, અનવટ્ઠાનરસં વાતાભિઘાતચલધજપટાકા વિય, ભન્તત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં પાસાણાભિઘાતસમુદ્ધતભસ્મા વિય, ચેતસો અવૂપસમે અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં. ચિત્તવિક્ખેપોતિ દટ્ઠબ્બં.

ઇતિ ફસ્સાદીનિ દ્વત્તિંસ, યેવાપનકવસેન વુત્તાનિ ચત્તારીતિ સબ્બાનિપિ ઇમસ્મિં ધમ્મુદ્દેસવારે છત્તિંસ ધમ્મપદાનિ ભવન્તિ. ચત્તારિ અપણ્ણકઙ્ગાનિ હાપેત્વા પાળિયં આગતાનિ દ્વત્તિંસમેવ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પનેત્થ ફસ્સપઞ્ચકં, વિતક્કો વિચારો પીતિ ચિત્તસ્સેકગ્ગતા વીરિયિન્દ્રિયં જીવિતિન્દ્રિયં મિચ્છાદિટ્ઠિ અહિરિકં અનોત્તપ્પં લોભો મોહોતિ સોળસ ધમ્મા હોન્તિ.

તેસુ સોળસસુ સત્ત ધમ્મા અવિભત્તિકા નવ સવિભત્તિકા હોન્તિ. કતમે સત્ત? ફસ્સો સઞ્ઞા ચેતના વિચારો પીતિ જીવિતિન્દ્રિયં મોહોતિ ઇમે સત્ત અવિભત્તિકા. વેદના ચિત્તં વિતક્કો ચિત્તસ્સેકગ્ગતા વીરિયિન્દ્રિયં મિચ્છાદિટ્ઠિ અહિરિકં અનોત્તપ્પં લોભોતિ ઇમે નવ સવિભત્તિકા.

તેસુ છ ધમ્મા દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તા, એકો તીસુ, એકો ચતૂસુ, એકો છસુ. કથં? ચિત્તં વિતક્કો મિચ્છાદિટ્ઠિ અહિરિકં અનોત્તપ્પં લોભોતિ ઇમે છ દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તા. તેસુ હિ ચિત્તં તાવ ફસ્સપઞ્ચકં પત્વા ચિત્તં હોતીતિ વુત્તં, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા મનિન્દ્રિયન્તિ. વિતક્કો ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા વિતક્કો હોતીતિ વુત્તો, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા મિચ્છાસઙ્કપ્પોતિ. મિચ્છાદિટ્ઠિ મગ્ગઙ્ગેસુપિ કમ્મપથેસુપિ મિચ્છાદિટ્ઠિયેવ. અહિરિકં બલાનિ પત્વા અહિરિકબલં

હોતીતિ વુત્તં, લોકનાસકદુકં પત્વા અહિરિકન્તિ. અનોત્તપ્પેપિ એસેવ નયો. લોભો મૂલં પત્વા લોભો હોતીતિ વુત્તો. કમ્મપથં પત્વા અભિજ્ઝાતિ. ઇમે છ દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તા.

વેદના પન ફસ્સપઞ્ચકં પત્વા વેદના હોતીતિ વુત્તા, ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા સુખન્તિ, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા સોમનસ્સિન્દ્રિયન્તિ. એવં એકોવ ધમ્મો તીસુ ઠાનેસુ વિભત્તો.

વીરિયં પન ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા વીરિયિન્દ્રિયં હોતીતિ વુત્તં, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા મિચ્છાવાયામો હોતીતિ, બલાનિ પત્વા વીરિયબલન્તિ, પિટ્ઠિદુકં પત્વા પગ્ગાહો હોતીતિ. એવં અયં એકો ધમ્મો ચતૂસુ ઠાનેસુ વિભત્તો.

સમાધિ પન ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા ચિત્તસ્સેકગ્ગતા હોતીતિ વુત્તો, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા સમાધિન્દ્રિયન્તિ, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા મિચ્છાસમાધીતિ, બલાનિ પત્વા સમાધિબલન્તિ, પિટ્ઠિદુકં પત્વા દુતિયદુકે એકકવસેનેવ સમથોતિ , તતિયે અવિક્ખેપોતિ. એવમયં એકો ધમ્મો છસુ ઠાનેસુ વિભત્તો.

સબ્બેપિ પનેતે ધમ્મા ફસ્સપઞ્ચકવસેન ઝાનઙ્ગવસેન ઇન્દ્રિયવસેન મગ્ગઙ્ગવસેન બલવસેન મૂલવસેન કમ્મપથવસેન લોકનાસકવસેન પિટ્ઠિદુકવસેનાતિ નવ રાસયો હોન્તિ. તત્થ યં વત્તબ્બં તં પઠમકુસલચિત્તનિદ્દેસે વુત્તમેવાતિ.

ધમ્મુદ્દેસવારકથા નિટ્ઠિતા.

નિદ્દેસવારકથા

૩૭૫. નિદ્દેસવારે ચિત્તસ્સેકગ્ગતાનિદ્દેસે તાવ **સણ્ઠિતિ અવટ્ઠિતી**તિ. ઇદં દ્વયં ઠિતિવેવચનમેવ. યં પન કુસલનિદ્દેસે ‘આરમ્મણં ઓગાહેત્વા અનુપવિસિત્વા તિટ્ઠતીતિ અવટ્ઠિતી’તિ વુત્તં, તં ઇધ ન લબ્ભતિ. અકુસલસ્મિઞ્હિ દુબ્બલા ચિત્તસ્સેકગ્ગતાતિ હેટ્ઠા દીપિતમેવ.

૩૮૪. ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાવસેન પવત્તસ્સ વિસાહારસ્સ પટિપક્ખતો અવિસાહારોતિ એવરૂપોપિ અત્થો ઇધ ન લબ્ભતિ. સહજાતધમ્મે પન ન વિસાહરતીતિ **અવિસાહારો**. ન વિક્ખિપતીતિ **અવિક્ખેપો**. અકુસલચિત્તેકગ્ગતાવસેન અવિસાહટસ્સ માનસસ્સ ભાવો **અવિસાહટમાનસતા**. સહજાતધમ્મેસુ ન કમ્પતીતિ **સમાધિબલં**. અયાથાવસમાધાનતો **મિચ્છાસમાધી**તિ એવમિધ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

૩૮૫. વીરિયિન્દ્રિયનિદ્દેસે યો હેટ્ઠા ‘નિક્કમો ચેસો કામાનં પનુદનાયા’તિઆદિ નયો વુત્તો, સો ઇધ ન લબ્ભતિ. સહજાતધમ્મેસુ અકમ્પનટ્ઠેનેવ **વીરિયબલં** વેદિતબ્બં.

૩૮૬. મિચ્છાદિટ્ઠિનિદ્દેસે અયાથાવદસ્સનટ્ઠેન **મિચ્છાદિટ્ઠિ**. દિટ્ઠીસુ ગતં ઇદં દસ્સનં, દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિઅન્તોગતત્તાતિ **દિટ્ઠિગતં**. હેટ્ઠાપિસ્સ અત્થો વુત્તોયેવ. દિટ્ઠિયેવ દુરતિક્કમનટ્ઠેન **દિટ્ઠિગહનં**, તિણગહનવનગહનપબ્બતગહનાનિ વિય. દિટ્ઠિયેવ સાસઙ્કસપ્પટિભયટ્ઠેન **દિટ્ઠિકન્તારો** , ચોરકન્તારવાળકન્તારમરુકન્તારનિરુદકકન્તારદુબ્ભિક્ખકન્તારા વિય. સમ્માદિટ્ઠિયા વિનિવિજ્ઝનટ્ઠેન વિલોમનટ્ઠેન ચ **દિટ્ઠિવિસૂકાયિકં**. મિચ્છાદસ્સનઞ્હિ ઉપ્પજ્જમાનં સમ્માદસ્સનં વિનિવિજ્ઝતિ ચેવ વિલોમેતિ ચ. કદાચિ

સસ્સતસ્સ કદાચિ ઉચ્છેદસ્સ ગહણતો દિટ્ઠિયા વિરૂપં ફન્દિતન્તિ **દિટ્ઠિવિપ્ફન્દિતં**. દિટ્ઠિગતિકો હિ એકસ્મિં પતિટ્ઠાતું ન સક્કોતિ, કદાચિ સસ્સતં અનુપતતિ કદાચિ ઉચ્છેદં. દિટ્ઠિયેવ બન્ધનટ્ઠેન સંયોજનન્તિ દિટ્ઠિસંયોજનં.

સુસુમારાદયો વિય પુરિસં, આરમ્મણં દળ્હં ગણ્હાતીતિ **ગાહો**. પતિટ્ઠહનતો **પતિટ્ઠાહો**. અયઞ્હિ બલવપ્પવત્તિભાવેન પતિટ્ઠહિત્વા ગણ્હાતિ. નિચ્ચાદિવસેન અભિનિવિસતીતિ **અભિનિવેસો**. ધમ્મસભાવં અતિક્કમિત્વા નિચ્ચાદિવસેન પરતો આમસતીતિ **પરામાસો**. અનત્થાવહત્તા કુચ્છિતો મગ્ગો, કુચ્છિતાનં વા અપાયાનં મગ્ગોતિ **કુમ્મગ્ગો**. અયાથાવપથતો **મિચ્છાપથો**. યથા હિ દિસામૂળ્હેન અયં અસુકગામસ્સ નામ પથોતિ ગહિતોપિ તં ગામં ન સમ્પાપેતિ, એવં દિટ્ઠિગતિકેન સુગતિપથોતિ ગહિતાપિ દિટ્ઠિ સુગતિં ન પાપેતીતિ અયાથાવપથતો, મિચ્છાપથો. મિચ્છાસભાવતો **મિચ્છત્તં**. તત્થેવ પરિબ્ભમનતો તરન્તિ એત્થ બાલાતિ તિત્થં. તિત્થઞ્ચ તં અનત્થાનઞ્ચ આયતનન્તિ **તિત્થાયતનં**. તિત્થિયાનં વા સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન ચ આયતનન્તિપિ તિત્થાયતનં. વિપરિયેસભૂતો ગાહો, વિપરિયેસતો વા ગાહોતિ **વિપરિયેસગ્ગાહો**; વિપલ્લત્થ ગાહોતિ અત્થો.

૩૮૭-૩૮૮. અહિરિકાનોત્તપ્પનિદ્દેસેસુ હિરોત્તપ્પનિદ્દેસવિપરિયાયેન અત્થો વેદિતબ્બો. સહજાતધમ્મેસુ પન અકમ્પનટ્ઠેનેવ અહિરિકબલં અનોત્તપ્પબલઞ્ચ વેદિતબ્બં.

૩૮૯. લોભમોહનિદ્દેસેસુ લુબ્ભતીતિ **લોભો**. **લુબ્ભના**તિ લુબ્ભનાકારો. લોભસમ્પયુત્તચિત્તં, પુગ્ગલો વા લુબ્ભિતો; લુબ્ભિતસ્સ ભાવો **લુબ્ભિતત્તં**. સારજ્જતીતિ **સારાગો**. સારજ્જનાકારો **સારજ્જના**. સારજ્જિતસ્સ ભાવો **સારજ્જિતત્તં**. અભિજ્ઝાયનટ્ઠેન **અભિજ્ઝા** . પુન ‘લોભ’-વચને કારણં વુત્તમેવ. અકુસલઞ્ચ તં મૂલઞ્ચ અકુસલાનં વા મૂલન્તિ **અકુસલમૂલં**.

૩૯૦. ઞાણદસ્સનપટિપક્ખતો **અઞ્ઞાણં અદસ્સનં**. અભિમુખો હુત્વા ધમ્મેન ન સમેતિ, ન સમાગચ્છતીતિ **અનભિસમયો**. અનુરૂપતો ધમ્મે બુજ્ઝતીતિ અનુબોધો. તપ્પટિપક્ખતાય **અનનુબોધો**. અનિચ્ચાદીહિ સદ્ધિં યોજેત્વા ન બુજ્ઝતીતિ **અસમ્બોધો**. અસન્તં અસમઞ્ચ બુજ્ઝતીતિપિ અસમ્બોધો. ચતુસચ્ચધમ્મં નપ્પટિવિજ્ઝતીતિ **અપ્પટિવેધો**. રૂપાદીસુ એકધમ્મમ્પિ અનિચ્ચાદિસામઞ્ઞતો ન સઙ્ગણ્હાતીતિ **અસંગાહના**. તમેવ ધમ્મં ન પરિયોગાહતીતિ **અપરિયોગાહના**. ન સમં પેક્ખતીતિ **અસમપેક્ખણા**. ધમ્માનં સભાવં પતિ ન અપેક્ખતીતિ **અપચ્ચવેક્ખણા**.

કુસલાકુસલકમ્મેસુ વિપરીતવુત્તિયા સભાવગ્ગહણાભાવેન વા એકમ્પિ કમ્મં એતસ્સ પચ્ચક્ખં નત્થિ, સયં વા કસ્સચિ કમ્મસ્સ પચ્ચક્ખકરણં નામ ન હોતીતિ **અપ્પચ્ચક્ખકમ્મં**. યં એતસ્મિં અનુપ્પજ્જમાને ચિત્તસન્તાનં મેજ્ઝં ભવેય્ય, સુચિ, વોદાનં, તં દુટ્ઠં મેજ્ઝં ઇમિનાતિ **દુમ્મેજ્ઝં**. બાલાનં ભાવોતિ **બાલ્યં**. મુય્હતીતિ **મોહો**. બલવતરો મોહો **પમોહો**. સમન્તતો મુય્હતીતિ **સમ્મોહો**. વિજ્જાય પટિપક્ખભાવતો ન વિજ્જાતિ **અવિજ્જા**. **ઓઘયોગ**ત્થો વુત્તોયેવ. થામગતટ્ઠેન અનુસેતીતિ **અનુસયો**. ચિત્તં પરિયુટ્ઠાતિ, અભિભવતીતિ **પરિયુટ્ઠાનં**. હિતગ્ગહણાભાવેન હિતાભિમુખં ગન્તું ન સક્કોતિ, અઞ્ઞદત્થુ લઙ્ગતિયેવાતિ **લઙ્ગી**; ખઞ્જતીતિ અત્થો. દુરુગ્ઘાટનટ્ઠેન વા લઙ્ગી. યથા હિ મહાપલિઘસઙ્ખાતા લઙ્ગી દુરુગ્ઘાટા હોતિ, એવમયમ્પિ લઙ્ગી વિયાતિ લઙ્ગી. સેસં ઉત્તાનત્થમેવ. સઙ્ગહવારસુઞ્ઞતવારાપિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ અત્થતો વેદિતબ્બાતિ.

દુતિયચિત્તં

૩૯૯. દુતિયચિત્તે **સસઙ્ખારેના**તિ પદં વિસેસં. તમ્પિ હેટ્ઠા વુત્તત્થમેવ. ઇદં પન ચિત્તં કિઞ્ચાપિ છસુ આરમ્મણેસુ સોમનસ્સિતસ્સ લોભં ઉપ્પાદેત્વા ‘સત્તો સત્તો’તિઆદિના નયેન પરામસન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, તથાપિ સસઙ્ખારિકત્તા સપ્પયોગેન સઉપાયેન ઉપ્પજ્જનતો – યદા કુલપુત્તો મિચ્છાદિટ્ઠિકસ્સ કુલસ્સ કુમારિકં પત્થેતિ. તે ચ ‘અઞ્ઞદિટ્ઠિકા તુમ્હે’તિ કુમારિકં ન દેન્તિ. અથઞ્ઞે ઞાતકા ‘યં તુમ્હે કરોથ તમેવાયં કરિસ્સતી’તિ દાપેન્તિ. સો તેહિ સદ્ધિં તિત્થિયે ઉપસઙ્કમતિ. આદિતોવ વેમતિકો હોતિ. ગચ્છન્તે ગચ્છન્તે કાલે એતેસં કિરિયા મનાપાતિ લદ્ધિં રોચેતિ, દિટ્ઠિં ગણ્હાતિ – એવરૂપે કાલે ઇદં લબ્ભતીતિ વેદિતબ્બં.

યેવાપનકેસુ પનેત્થ થિનમિદ્ધં અધિકં. તત્થ થિનનતા ‘થિનં’. મિદ્ધનતા ‘મિદ્ધં’; અનુસ્સાહસંહનનતા અસત્તિવિઘાતો ચાતિ અત્થો. થિનઞ્ચ મિદ્ધઞ્ચ **થિનમિદ્ધં**. તત્થ થિનં અનુસ્સાહલક્ખણં, વીરિયવિનોદનરસં, સંસીદનપચ્ચુપટ્ઠાનં. મિદ્ધં અકમ્મઞ્ઞતાલક્ખણં, ઓનહનરસં, લીનભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં પચલાયિકાનિદ્દાપચ્ચુપટ્ઠાનં વા. ઉભયમ્પિ અરતિતન્દીવિજમ્ભિતાદીસુ અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનન્તિ.

તતિયચિત્તં

૪૦૦. તતિયં છસુ આરમ્મણેસુ સોમનસ્સિતસ્સ લોભં ઉપ્પાદેત્વા ‘સત્તો સત્તો’તિઆદિના નયેન અપરામસન્તસ્સ નારાયણવિરાજનમલ્લયુદ્ધનટસમજ્જાદીનિ પસ્સતો મનાપિયસદ્દસવનાદિપસુતસ્સ વા ઉપ્પજ્જતિ. ઇધ માનેન સદ્ધિં પઞ્ચ અપણ્ણકઙ્ગાનિ હોન્તિ. તત્થ મઞ્ઞતીતિ ‘**માનો**’. સો ઉન્નતિલક્ખણો, સમ્પગ્ગહરસો, કેતુકમ્યતાપચ્ચુપટ્ઠાનો, દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તલોભપદટ્ઠાનો, ઉમ્માદો વિય દટ્ઠબ્બોતિ.

ચતુત્થચિત્તં

૪૦૨. ચતુત્થં વુત્તપ્પકારેસુ એવ ઠાનેસુ યદા સીસે ખેળં ખિપન્તિ, પાદપંસું ઓકિરન્તિ, તદા તસ્સ પરિહરણત્થં સઉસ્સાહેન અન્તરન્તરા ઓલોકેન્તાનં રાજનાટકેસુ નિક્ખન્તેસુ ઉસ્સારણાય વત્તમાનાય તેન તેન છિદ્દેન ઓલોકેન્તાનઞ્ચાતિ એવમાદીસુ ઠાનેસુ ઉપ્પજ્જતિ. ઇધ પન થિનમિદ્ધેહિ સદ્ધિં સત્ત યેવાપનકા હોન્તિ. ઉભયત્થાપિ મિચ્છાદિટ્ઠિ પરિહાયતિ. તં ઠપેત્વા સેસાનં વસેન ધમ્મગણના વેદિતબ્બાતિ.

પઞ્ચમચિત્તં

૪૦૩. પઞ્ચમં છસુ આરમ્મણેસુ વેદનાવસેન મજ્ઝત્તસ્સ લોભં ઉપ્પાદેત્વા ‘સત્તો સત્તો’તિઆદિના નયેન પરામસન્તસ્સ ઉપ્પજ્જતિ. સોમનસ્સટ્ઠાને પનેત્થ ઉપેક્ખાવેદના હોતિ, પીતિપદં પરિહાયતિ. સેસં સબ્બં પઠમચિત્તસદિસમેવ.

છટ્ઠચિત્તાદિ

૪૦૯-૪૧૨. છટ્ઠસત્તમટ્ઠમાનિપિ વેદનં પરિવત્તેત્વા પીતિપદઞ્ચ હાપેત્વા દુતિયતતિયચતુત્થેસુ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. ઇમેસુ અટ્ઠસુ લોભસહગતચિત્તેસુ સહજાતાધિપતિ આરમ્મણાધિપતીતિ દ્વેપિ અધિપતયો લબ્ભન્તિ.

નવમચિત્તં

૪૧૩. નવમં છસુ આરમ્મણેસુ દોમનસ્સિતસ્સ પટિઘં ઉપ્પાદયતો ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સ સમયવવત્થાનવારે તાવ દુટ્ઠુ મનો, હીનવેદનત્તા વા કુચ્છિતં મનોતિ દુમ્મનો; દુમ્મનસ્સ ભાવો દોમનસ્સં. તેન સહગતન્તિ **દોમનસ્સસહગતં**. અસમ્પિયાયનભાવેન આરમ્મણસ્મિં પટિહઞ્ઞતીતિ પટિઘં. તેન સમ્પયુત્તન્તિ **પટિઘસમ્પયુત્તં**.

ધમ્મુદ્દેસે તીસુપિ ઠાનેસુ દોમનસ્સવેદનાવ આગતા. તત્થ વેદનાપદં વુત્તમેવ. તથા દુક્ખદોમનસ્સપદાનિ લક્ખણાદિતો પન અનિટ્ઠારમ્મણાનુભવનલક્ખણં દોમનસ્સં, યથાતથા વા અનિટ્ઠાકારસમ્ભોગરસં, ચેતસિકાબાધપચ્ચુપટ્ઠાનં, એકન્તેનેવ હદયવત્થુપદટ્ઠાનં.

મૂલકમ્મપથેસુ યથા પુરિમચિત્તેસુ લોભો હોતિ, અભિજ્ઝા હોતીતિ આગતં, એવં દોસો હોતિ, બ્યાપાદો હોતીતિ વુત્તં. તત્થ દુસ્સન્તિ તેન, સયં વા દુસ્સતિ, દુસ્સનમત્તમેવ વા તન્તિ **દોસો** સો ચણ્ડિક્કલક્ખણો પહટાસિવિસો વિય, વિસપ્પનરસો વિસનિપાતો વિય, અત્તનો નિસ્સયદહનરસો વા દાવગ્ગિ વિય, દુસ્સનપચ્ચુપટ્ઠાનો લદ્ધોકાસો વિય સપત્તો, આઘાતવત્થુપદટ્ઠાનો વિસસંસટ્ઠપૂતિમુત્તં વિય દટ્ઠબ્બો.

બ્યાપજ્જતિ તેન ચિત્તં, પૂતિભાવં ઉપગચ્છતિ, બ્યાપાદયતિ વા વિનયાચારરૂપસમ્પત્તિહિતસુખાદીનીતિ **બ્યાપાદો**. અત્થતો પનેસ દોસોયેવ. ઇધ પદપટિપાટિયા એકૂનતિંસ પદાનિ હોન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન ચુદ્દસ. તેસં વસેન સવિભત્તિકાવિભત્તિકરાસિભેદો વેદિતબ્બો.

યેવાપનકેસુ છન્દાધિમોક્ખમનસિકારઉદ્ધચ્ચાનિ નિયતાનિ. ઇસ્સામચ્છરિયકુક્કુચ્ચેસુ પન અઞ્ઞતરેન સદ્ધિં પઞ્ચ પઞ્ચ હુત્વાપિ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમેપિ તયો ધમ્મા અનિયતયેવાપનકા નામ. તેસુ ઇસ્સતીતિ '**ઇસ્સા**'. સા પરસમ્પત્તીનં ઉસૂયનલક્ખણા, તત્થેવ અનભિરતિરસા, તતો વિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, પરસમ્પત્તિપદટ્ઠાના. સંયોજનન્તિ દટ્ઠબ્બા. મચ્છેરભાવો '**મચ્છરિયં**'. તં લદ્ધાનં વા લભિતબ્બાનં વા અત્તનો સમ્પત્તીનં નિગૂહનલક્ખણં, તાસંયેવ પરેહિ સાધારણભાવઅક્ખમનરસં, સઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાનં કટુકઞ્ચુકતાપચ્ચુપટ્ઠાનં વા, અત્તસમ્પત્તિપદટ્ઠાનં. ચેતસો વિરૂપભાવોતિ દટ્ઠબ્બં. કુચ્છિતં કતં કુકતં. તસ્સ ભાવો '**કુક્કુચ્ચં**'. તં પચ્છાનુતાપલક્ખણં, કતાકતાનુસોચનરસં, વિપ્પટિસારપચ્ચુપટ્ઠાનં, કતાકતપદટ્ઠાનં. દાસબ્યં વિય દટ્ઠબ્બં. અયં તાવ ઉદ્દેસવારે વિસેસો.

૪૧૫. નિદ્દેસવારે વેદનાનિદ્દેસે **અસાતં** સાતપટિપક્ખવસેન વેદિતબ્બં.

૪૧૮. દોસનિદ્દેસે દુસ્સતીતિ **દોસો**. **દુસ્સના**તિ દુસ્સનાકારો. **દુસ્સિતત્ત**ન્તિ દુસ્સિતભાવો. પકતિભાવવિજહનટ્ઠેન બ્યાપજ્જનં **બ્યાપત્તિ**. **બ્યાપજ્જના**તિ બ્યાપજ્જનાકારો. વિરુજ્ઝતીતિ **વિરોધો**. પુનપ્પુનં વિરુજ્ઝતીતિ **પટિવિરોધો**. વિરુદ્ધાકારપટિવિરુદ્ધાકારવસેન વા ઇદં વુત્તં. ચણ્ડિકો વુચ્ચતિ ચણ્ડો, થદ્ધપુગ્ગલો; તસ્સ ભાવો **ચણ્ડિક્કં**. ન એતેન સુરોપિતં વચનં હોતિ, દુરુત્તં અપરિપુણ્ણમેવ હોતીતિ **અસુરોપો**. કુદ્ધકાલે હિ પરિપુણ્ણવચનં નામ નત્થિ. સચેપિ કસ્સચિ હોતિ તં અપ્પમાણં. અપરે પન અસ્સુજનનટ્ઠેન અસ્સુરોપનતો અસ્સુરોપોતિ વદન્તિ. તં અકારણં, સોમનસ્સસ્સાપિ અસ્સુજનનતો. હેટ્ઠા વુત્તઅત્તમનતાપટિપક્ખતો ન અત્તમનતાતિ **અનત્તમનતા**. સા પન યસ્મા ચિત્તસ્સેવ, ન સત્તસ્સ, તસ્મા **ચિત્તસ્સા**તિ વુત્તં. સેસમેત્થ સઙ્ગહસુઞ્ઞતવારેસુ ચ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બન્તિ.

દસમચિત્તં

૪૨૧. દસમં સસઙ્ખારત્તા પરેહિ ઉસ્સાહિતસ્સ વા, પરેસં વા અપરાધં સારિતસ્સ, સયમેવ વા પરેસં અપરાધં અનુસ્સરિત્વા કુજ્ઝમાનસ્સ ઉપ્પજ્જતિ.

ઇધાપિ પદપટિપાટિયા એકૂનતિંસ, અગ્ગહિતગ્ગહણેન ચ ચુદ્દસેવ પદાનિ હોન્તિ. યેવાપનકેસુ પન થિનમિદ્ધમ્પિ લબ્ભતિ. તસ્મા એત્થ વિના ઇસ્સામચ્છરિયકુક્કુચ્ચેહિ ચત્તારિ અપણ્ણકઙ્ગાનિ થિનમિદ્ધન્તિ ઇમે છ ઇસ્સાદીનં ઉપ્પત્તિકાલે તેસુ અઞ્ઞતરેન સદ્ધિં સત્ત યેવાપનકા એકક્ખણે ઉપ્પજ્જન્તિ. સેસં સબ્બં સબ્બવારેસુ નવમસદિસમેવ. ઇમેસુ પન દ્વીસુ દોમનસ્સચિત્તેસુ સહજાતાધિપતિયેવ લબ્ભતિ, ન આરમ્મણાધિપતિ. ન હિ કુદ્ધો કિઞ્ચિ ગરું કરોતીતિ.

એકાદસમચિત્તં

૪૨૨. એકાદસમં છસુ આરમ્મણેસુ વેદનાવસેન મજ્ઝત્તસ્સ કઙ્ખાપવત્તિકાલે ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સ સમયવવત્થાને **વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્ત**ન્તિ પદં અપુબ્બં. તસ્સત્થો – વિચિકિચ્છાય સમ્પયુત્તન્તિ **વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તં**. ધમ્મુદ્દેસે ‘**વિચિકિચ્છા હોતી**’તિ પદમેવ વિસેસો. તત્થ વિગતા ચિકિચ્છાતિ **વિચિકિચ્છા**. સભાવં વા વિચિનન્તો એતાય કિચ્છતિ કિલમતીતિ વિચિકિચ્છા. સા સંસયલક્ખણા, કમ્પનરસા, અનિચ્છયપચ્ચુપટ્ઠાના અનેકંસગાહપચ્ચુપટ્ઠાના વા, અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાના. પટિપત્તિઅન્તરાયકરાતિ દટ્ઠબ્બા.

ઇધ પદપટિપાટિયા તેવીસતિ પદાનિ હોન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન ચુદ્દસ. તેસં વસેન સવિભત્તિકાવિભત્તિકરાસિવિનિચ્છયો વેદિતબ્બો. મનસિકારો ઉદ્ધચ્ચન્તિ દ્વેયેવ યેવાપનકા.

૪૨૪. નિદ્દેસવારસ્સ ચિત્તસ્સેકગ્ગતાનિદ્દેસે યસ્મા ઇદં દુબ્બલં ચિત્તં પવત્તિટ્ઠિતિમત્તકમેવેત્થ હોતિ, તસ્મા ‘સણ્ઠિતી’તિઆદીનિ અવત્વા **ચિત્તસ્સ ‘ઠિતી**’તિ એકમેવ પદં વુત્તં. તેનેવ ચ કારણેન ઉદ્દેસવારેપિ ‘સમાધિન્દ્રિય’ન્તિઆદિ ન વુત્તં.

૪૨૫. વિચિકિચ્છાનિદ્દેસે કઙ્ખનવસેન **કઙ્ખા**. કઙ્ખાય આયનાતિ **કઙ્ખાયના**. પુરિમકઙ્ખા હિ ઉત્તરકઙ્ખં આનેતિ નામ. આકારવસેન વા એતં વુત્તં. કઙ્ખાસમઙ્ગિચિત્તં કઙ્ખાય આયિતત્તા કઙ્ખાયિતં નામ. તસ્સ ભાવો **કઙ્ખાયિતત્તં**. **વિમતી**તિ નમતિ. **વિચિકિચ્છા** વુત્તત્થા એવ. કમ્પનટ્ઠેન દ્વિધા એળયતીતિ **દ્વેળ્હકં**. પટિપત્તિનિવારણેન દ્વિધાપથો વિયાતિ **દ્વેધાપથો**. ‘નિચ્ચં નુ ખો ઇદં, અનિચ્ચં નુ ખો’તિઆદિપવત્તિયા એકસ્મિં આકારે સણ્ઠાતું અસમત્થતાય સમન્તતો સેતીતિ **સંસયો**. એકંસં ગહેતું અસમત્થતાય ન એકંસગ્ગાહોતિ **અનેકંસગ્ગાહો** . નિચ્છેતું અસક્કોન્તી આરમ્મણતો ઓસક્કતીતિ **આસપ્પના**. ઓગાહિતું અસક્કોન્તી પરિસમન્તતો સપ્પતીતિ **પરિસપ્પના**. પરિયોગાહિતું અસમત્થતાય **અપરિયોગાહના**. નિચ્છયવસેન આરમ્મણે પવત્તિતું અસમત્થતાય **થમ્ભિતત્તં**; ચિત્તસ્સ થદ્ધભાવોતિ અત્થો. વિચિકિચ્છા હિ ઉપ્પજ્જિત્વા ચિત્તં થદ્ધં કરોતિ. યસ્મા પનેસા ઉપ્પજ્જમાના આરમ્મણં ગહેત્વા મનં વિલિખન્તી વિય, તસ્મા **મનોવિલેખો**તિ વુત્તા. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવ.

દ્વાદસમચિત્તં

૪૨૭. દ્વાદસમસ્સ સમયવવત્થાને ઉદ્ધચ્ચેન સમ્પયુત્તન્તિ **ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તં**. ઇદઞ્હિ ચિત્તં છસુ આરમ્મણેસુ વેદનાવસેન મજ્ઝત્તં હુત્વા ઉદ્ધતં હોતિ. ઇધ ધમ્મુદ્દેસે 'વિચિકિચ્છા'-ઠાને 'ઉદ્ધચ્ચં હોતી'તિ આગતં. પદપટિપાટિયા અટ્ઠવીસતિ પદાનિ હોન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન ચુદ્દસ. તેસં વસેન સવિભત્તિકાવિભત્તિકરાસિવિધાનં વેદિતબ્બં. અધિમોક્ખો મનસિકારોતિ દ્વેયેવ યેવાપનકા.

૪૨૯. નિદ્દેસવારસ્સ ઉદ્ધચ્ચનિદ્દેસે **ચિત્તસ્સા**તિ ન સત્તસ્સ, ન પોસસ્સ. **ઉદ્ધચ્ચન્તિ** ઉદ્ધતાકારો. ન વૂપસમોતિ **અવૂપસમો**. ચેતો વિક્ખિપતીતિ **ચેતસોવિક્ખેપો**. **ભન્તત્તં ચિત્તસ્સા**તિ ચિત્તસ્સ ભન્તભાવો, ભન્તયાનભન્તગોણાદીનિ વિય. ઇમિના એકારમ્મણસ્મિંયેવ વિપ્ફન્દનં કથિતં. ઉદ્ધચ્ચઞ્હિ એકારમ્મણે વિપ્ફન્દતિ, વિચિકિચ્છા નાનારમ્મણે. સેસં સબ્બવારેસુ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

ઇદાનિ ઇમસ્મિં ચિત્તદ્વયે પકિણ્ણકવિનિચ્છયો હોતિ. 'આરમ્મણે પવટ્ટનકચિત્તાનિ નામ કતી'તિ? હિ વુત્તે 'ઇમાનેવ દ્વે'તિ વત્તબ્બં. તત્થ વિચિકિચ્છાસહગતં એકન્તેન પવટ્ટતિ, ઉદ્ધચ્ચસહગતં પન લદ્ધાધિમોક્ખત્તા લદ્ધપતિટ્ઠં પવટ્ટતિ. યથા હિ વટ્ટચતુરસ્સેસુ દ્વીસુ મણીસુ પબ્ભારટ્ઠાને પવટ્ટેત્વા વિસ્સટ્ઠેસુ વટ્ટમણિ એકન્તેનેવ પવટ્ટતિ, ચતુરસ્સો પતિટ્ઠાય પતિટ્ઠાય પવટ્ટતિ, એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. સબ્બેસુપિ હીનાદિભેદો ન ઉદ્ધટો, સબ્બેસં એકન્તહીનત્તા. સહજાતાધિપતિ લબ્ભમાનોપિ ન ઉદ્ધટો, હેટ્ઠા દસ્સિતનયત્તા. ઞાણાભાવતો પનેત્થ વીમંસાધિપતિ નામ નત્થિ. પચ્છિમદ્વયે સેસોપિ નત્થિ એવ. કસ્મા? કઞ્ચિ ધમ્મં ધુરં કત્વા અનુપ્પજ્જનતો, પટ્ઠાને ચ પટિસિદ્ધતો.

ઇમેહિ પન દ્વાદસહિપિ અકુસલચિત્તેહિ કમ્મે આયૂહિતે, ઠપેત્વા ઉદ્ધચ્ચસહગતં, સેસાનિ એકાદસેવ પટિસન્ધિં આકડ્ઢન્તિ. વિચિકિચ્છાસહગતે અલદ્ધાધિમોક્ખે દુબ્બલેપિ પટિસન્ધિં આકડ્ઢમાને ઉદ્ધચ્ચસહગતં લદ્ધાધિમોક્ખં બલવં કસ્મા નાકડ્ઢતીતિ? દસ્સનેન પહાતબ્બાભાવતો. યદિ હિ આકડ્ઢેય્ય 'દસ્સનેનપહાતબ્બ'-પદવિભઙ્ગે આગચ્છેય્ય, તસ્મા, ઠપેત્વા તં, સેસાનિ એકાદસ આકડ્ઢન્તિ. તેસુ હિ યેન કેનચિ કમ્મે આયૂહિતે તાય ચેતનાય ચતૂસુ અપાયેસુ પટિસન્ધિ હોતિ. અકુસલવિપાકેસુ અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુઉપેક્ખાસહગતાય પટિસન્ધિં ગણ્હાતિ. ઇતરસ્સાપિ એત્થેવ પટિસન્ધિદાનં ભવેય્ય. યસ્મા પનેતં નત્થિ, તસ્મા 'દસ્સનેનપહાતબ્બ'-પદવિભઙ્ગે નાગતન્તિ.

અકુસલા ધમ્માતિપદસ્સ વણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અબ્યાકતપદં

અહેતુકકુસલવિપાકો

૪૩૧. ઇદાનિ અબ્યાકતપદં ભાજેત્વા દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ ચતુબ્બિધં અબ્યાકતં – વિપાકં કિરિયં રૂપં નિબ્બાનન્તિ. તેસુ વિપાકાબ્યાકતં. વિપાકાબ્યાકતેપિ કુસલવિપાકં. તસ્મિમ્પિ પરિત્તવિપાકં. તસ્મિમ્પિ અહેતુકં. તસ્મિમ્પિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણં. તસ્મિમ્પિ દ્વારપટિપાટિયા ચક્ખુવિઞ્ઞાણં . તસ્સાપિ, ઠપેત્વા દ્વારારમ્મણાદિસાધારણપચ્ચયં, અસાધારણકમ્મપચ્ચયવસેનેવ ઉપ્પત્તિં દીપેતું **કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **કતત્તા**તિ કતકારણા. **ઉપચિતત્તા**તિ આચિતત્તા, વડ્ઢિતકારણા.

ચક્ખુવિઞ્ઞાણન્તિ કારણભૂતસ્સ ચક્ખુસ્સ વિઞ્ઞાણં, ચક્ખુતો વા પવત્તં, ચક્ખુસ્મિં વા નિસ્સિતં વિઞ્ઞાણન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં. પરતો **સોતવિઞ્ઞાણાદીસુ**પિ એસેવ નયો.

તત્થ ચક્ખુસન્નિસ્સિતરૂપવિજાનનલક્ખણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, રૂપમત્તારમ્મણરસં, રૂપાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં , રૂપારમ્મણાય કિરિયમનોધાતુયા અપગમપદટ્ઠાનં. પરતો આગતાનિ સોતાદિસન્નિસ્સિતસદ્દાદિવિજાનનલક્ખણાનિ સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ સદ્દાદિમત્તારમ્મણરસાનિ, સદ્દાદિઅભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનાનિ, સદ્દાદિઆરમ્મણાનં કિરિયમનોધાતૂનં અપગમપદટ્ઠાનાનિ.

ઇધ પદપટિપાટિયા દસ પદાનિ હોન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન સત્ત. તેસુ પઞ્ચ અવિભત્તિકાનિ, દ્વે સવિભત્તિકાનિ. તેસુ ચિત્તં ફસ્સપઞ્ચકવસેન ચેવ ઇન્દ્રિયવસેન ચ દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તિં ગચ્છતિ, વેદના ફસ્સપઞ્ચકઝાનઙ્ગઇન્દ્રિયવસેન તીસુયેવ. રાસયોપિ ઇમેવ તયો હોન્તિ. યેવાપનકો એકો મનસિકારો એવ.

૪૩૬. નિદ્દેસવારે ચક્ખુવિઞ્ઞાણં પણ્ડરન્તિ વત્થુતો વુત્તં. કુસલઞ્હિ અત્તનો પરિસુદ્ધતાય પણ્ડરં નામ, અકુસલં ભવઙ્ગનિસ્સન્દેન, વિપાકં વત્થુપણ્ડરત્તા.

૪૩૯. ચિત્તસ્સેકગ્ગતાનિદ્દેસે **ચિત્તસ્સ ઠિતી**તિ એકમેવ પદં વુત્તં. ઇદમ્પિ હિ દુબ્બલં ચિત્તં પવત્તિટ્ઠિતિમત્તમેવેત્થ લબ્ભતિ, ‘સણ્ઠિતિઅવટ્ઠિતિ’-ભાવં પાપુણિતું ન સક્કોતિ. સઙ્ગહવારે ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનિ ન ઉદ્ધટાનિ. કસ્મા? વિતક્કપચ્છિમકઞ્હિ ઝાનં નામ, હેતુપચ્છિમકો મગ્ગો નામ. પકતિયા અવિતક્કચિત્તે ઝાનઙ્ગં ન લબ્ભતિ, અહેતુકચિત્તે ચ મગ્ગઙ્ગાનિ. તસ્મા ઇધ ઉભયમ્પિ ન ઉદ્ધટં. સઙ્ખારક્ખન્ધોપેત્થ ચતુરઙ્ગિકોયેવ ભાજિતો. સુઞ્ઞતવારો પાકતિકોયેવ. સોતવિઞ્ઞાણાદિનિદ્દેસાપિ ઇમિનાવ નયેન વેદિતબ્બા.

કેવલઞ્હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ ‘ઉપેક્ખા’ ભાજિતા, કાયવિઞ્ઞાણે ‘સુખ’ન્તિ, અયમેત્થ વિસેસો. સોપિ ચ ઘટ્ટનવસેન હોતીતિ વેદિતબ્બો. ચક્ખુદ્વારાદીસુ હિ ચતૂસુ ઉપાદારૂપમેવ ઉપાદારૂપં ઘટ્ટેતિ, ઉપાદારૂપેયેવ ઉપાદારૂપં ઘટ્ટેન્તે પટિઘટ્ટનાનિઘંસો બલવા ન હોતિ. ચતુન્નં અધિકરણીનં ઉપરિ ચત્તારો કપ્પાસપિચુપિણ્ડે ઠપેત્વા પિચુપિણ્ડેહેવ પહતકાલો વિય ફુટ્ઠમત્તમેવ હોતિ. વેદના મજ્ઝત્તટ્ઠાને તિટ્ઠતિ. કાયદ્વારે પન બહિદ્ધા મહાભૂતારમ્મણં અજ્ઝત્તિકકાયપસાદં ઘટ્ટેત્વા પસાદપચ્ચયેસુ મહાભૂતેસુ પટિહઞ્ઞતિ. યથા અધિકરણીમત્થકે કપ્પાસપિચુપિણ્ડં ઠપેત્વા કૂટેન પહરન્તસ્સ કપ્પાસપિચુપિણ્ડં છિન્દિત્વા કૂટં અધિકરણિં ગણ્હતીતિ, નિઘંસો બલવા હોતિ, એવમેવ પટિઘટ્ટનાનિઘંસો બલવા હોતિ. ઇટ્ઠે આરમ્મણે સુખસહગતં કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, અનિટ્ઠે દુક્ખસહગતં.

ઇમેસં પન પઞ્ચન્નં ચિત્તાનં વત્થુદ્વારારમ્મણાનિ નિબદ્ધાનેવ હોન્તિ, વત્થાદિસઙ્કમનં નામેત્થ નત્થિ. કુસલવિપાકચક્ખુવિઞ્ઞાણઞ્હિ ચક્ખુપસાદં વત્થું કત્વા ઇટ્ઠે ચ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપારમ્મણે દસ્સનકિચ્ચં સાધયમાનં ચક્ખુદ્વારે ઠત્વા વિપચ્ચતિ. સોતવિઞ્ઞાણાદીનિ સોતપસાદાદીનિ વત્થું કત્વા ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ સદ્દાદીસુ સવનઘાયનસાયનફુસનકિચ્ચાનિ સાધયમાનાનિ સોતદ્વારાદીસુ ઠત્વા વિપચ્ચન્તિ. સદ્દો પનેત્થ દ્વિસમુટ્ઠાનિકોયેવ હોતિ.

૪૫૫. મનોધાતુનિદ્દેસે સભાવસુઞ્ઞતનિસ્સત્તટ્ઠેન મનોયેવ ધાતુ **મનોધાતુ**. સા ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અનન્તરં રૂપાદિવિજાનનલક્ખણા, રૂપાદીનં સમ્પટિચ્છનરસા, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિઅપગમપદટ્ઠાના . ઇધ ધમ્મુદ્દેસે દ્વાદસ પદાનિ હોન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન નવ. તેસુ સત્ત અવિભત્તિકાનિ દ્વે સવિભત્તિકાનિ.

અધિમોક્ખો મનસિકારોતિ દ્વે યેવાપનકા. વિતક્કનિદ્દેસો અભિનિરોપનં પાપેત્વા ઠપિતો. યસ્મા પનેતં ચિત્તં નેવ કુસલં નાકુસલં, તસ્મા સમ્માસઙ્કપ્પોતિ વા મિચ્છાસઙ્કપ્પોતિ વા ન વુત્તં. સઙ્ગહવારે લબ્ભમાનમ્પિ ઝાનઙ્ગં પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતે પતિત્વા ગતન્તિ. મગ્ગઙ્ગં પન ન લબ્ભતિયેવાતિ ન ઉદ્ધટં. સુઞ્ઞતવારો પાકતિકોયેવ. ઇમસ્સ ચિત્તસ્સ વત્થુ નિબદ્ધં હદયવત્થુમેવ હોતિ. દ્વારારમ્મણાનિ અનિબદ્ધાનિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ દ્વારારમ્મણાનિ સઙ્કમન્તિ, ઠાનં પન એકં. સમ્પટિચ્છનકિચ્ચમેવ હેતં હોતિ. ઇદઞ્હિ પઞ્ચદ્વારે પઞ્ચસુ આરમ્મણેસુ સમ્પટિચ્છનં હુત્વા વિપચ્ચતિ. કુસલવિપાકેસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ નિરુદ્ધેસુ તંસમનન્તરા તાનેવ ઠાનપ્પત્તાનિ રૂપારમ્મણાદીનિ સમ્પટિચ્છતિ.

૪૬૯. મનોવિઞ્ઞાણધાતુનિદ્દેસેસુ પઠમમનોવિઞ્ઞાણધાતુયં ‘પીતિ’પદં અધિકં. વેદનાપિ ‘સોમનસ્સ’-વેદના હોતિ. અયઞ્હિ ઇટ્ઠારમ્મણસ્મિંયેવ પવત્તતિ. દુતિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે. તસ્મા તત્થ ‘ઉપેક્ખા’ વેદના હોતીતિ. પદાનિ મનોધાતુનિદ્દેસસદિસાનેવ. ઉભયત્થાપિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતે પતિત્વા ગતત્તાયેવ ઝાનઙ્ગાનિ ન ઉદ્ધટાનિ. મગ્ગઙ્ગાનિ અલાભતોયેવ. સેસં સબ્બત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. લક્ખણાદિતો પનેસા દુવિધાપિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ અહેતુકવિપાકા, છળારમ્મણવિજાનનલક્ખણા, સન્તીરણાદિરસા, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, હદયવત્થુપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા.

તત્થ પઠમા દ્વીસુ ઠાનેસુ વિપચ્ચતિ. સા હિ પઞ્ચદ્વારે કુસલવિપાકચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિઅનન્તરં, વિપાકમનોધાતુયા તં આરમ્મણં સમ્પટિચ્છિત્વા નિરુદ્ધાય, તસ્મિં યેવારમ્મણે સન્તીરણકિચ્ચં સાધયમાના પઞ્ચસુ દ્વારેસુ ઠત્વા વિપચ્ચતિ. છસુ દ્વારેસુ પન બલવારમ્મણે તદારમ્મણા હુત્વા વિપચ્ચતિ. કથં? યથા હિ ચણ્ડસોતે, તિરિયં નાવાય ગચ્છન્તિયા, ઉદકં છિજ્જિત્વા થોકં ઠાનં નાવં અનુબન્ધિત્વા યથાસોતમેવ ગચ્છતિ, એવમેવ છસુ દ્વારેસુ બલવારમ્મણે પલોભયમાને આપાથગતે જવનં જવતિ. તસ્મિં જવિતે ભવઙ્ગસ્સ વારો. ઇદં પન ચિત્તં ભવઙ્ગસ્સ વારં અદત્વા જવનેન ગહિતારમ્મણં ગહેત્વા એકં દ્વે ચિત્તવારે પવત્તિત્વા ભવઙ્ગમેવ ઓતરતિ. ગવક્ખન્ધે નદિં તરન્તેપિ એવમેવ ઉપમા વિત્થારેતબ્બા. એવમેસા યં જવનેન ગહિતારમ્મણં તસ્સેવ ગહિતત્તા તદારમ્મણં નામ હુત્વા વિપચ્ચતિ.

દુતિયા પન પઞ્ચસુ ઠાનેસુ વિપચ્ચતિ. કથં? મનુસ્સલોકે તાવ જચ્ચન્ધજચ્ચબધિરજચ્ચએળજચ્ચુમ્મત્તકઉભતોબ્યઞ્જનકનપુંસકાનં પટિસન્ધિગ્ગહણકાલે પટિસન્ધિ હુત્વા વિપચ્ચતિ. પટિસન્ધિયા વીતિવત્તાય યાવતાયુકં ભવઙ્ગં હુત્વા વિપચ્ચતિ. ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે પઞ્ચારમ્મણવીથિયા સન્તીરણં હુત્વા, બલવારમ્મણે છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણં હુત્વા, મરણકાલે ચુતિ હુત્વાતિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ ઠાનેસુ વિપચ્ચતીતિ.

મનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયં નિટ્ઠિતં.

અટ્ઠમહાવિપાકચિત્તવણ્ણના

૪૯૮. ઇદાનિ અટ્ઠમહાવિપાકચિત્તાનિ દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ પાળિયં નયમત્તં દસ્સેત્વા સબ્બવારા સંખિત્તા. તેસં અત્થો હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. યો પનેત્થ વિસેસો તં દસ્સેતું **અલોભો અબ્યાકતમૂલ**ન્તિઆદિ વુત્તં. યમ્પિ ન વુત્તં તં એવં વેદિતબ્બં – યો હિ કામાવચરકુસલેસુ કમ્મદ્વારકમ્મપથપુઞ્ઞકિરિયવત્થુભેદો વુત્તો સો ઇધ નત્થિ. કસ્મા? અવિઞ્ઞત્તિજનકતો અવિપાકધમ્મતો તથા

અપ્પવત્તિતો ચ. યાપિ તા યેવાપનકેસુ કરુણામુદિતા વુત્તા, તા સત્તારમ્મણત્તા વિપાકેસુ ન સન્તિ. એકન્તપરિત્તારમ્મણાનિ હિ કામાવચરવિપાકાનિ. ન કેવલઞ્ચ કરુણામુદિતા, વિરતિયોપેત્થ ન સન્તિ. 'પઞ્ચ સિક્ખાપદાનિ કુસલાનેવા'તિ (વિભ॰ ૭૧૫) હિ વુત્તં.

અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિધાનઞ્ચેત્થ કુસલતો ચેવ પચ્ચયભેદતો ચ વેદિતબ્બં. અસઙ્ખારિકસ્સ હિ કુસલસ્સ અસઙ્ખારિકમેવ વિપાકં, સસઙ્ખારિકસ્સ સસઙ્ખારિકં. બલવપચ્ચયેહિ ચ ઉપ્પન્નં અસઙ્ખારિકં, ઇતરેહિ ઇતરં. હીનાદિભેદેપિ ઇમાનિ હીનમજ્ઝિમપણીતેહિ છન્દાદીહિ અનિપ્ફાદિતત્તા હીનમજ્ઝિમપણીતાનિ નામ ન હોન્તિ. હીનસ્સ પન કુસલસ્સ વિપાકં હીનં, મજ્ઝિમસ્સ મજ્ઝિમં, પણીતસ્સ પણીતં. અધિપતિનો પેત્થ ન સન્તિ. કસ્મા? છન્દાદીનિ ધુરં કત્વા અનુપ્પાદેતબ્બતો. સેસં સબ્બં અટ્ઠસુ કુસલેસુ વુત્તસદિસમેવ.

ઇદાનિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં મહાવિપાકચિત્તાનં વિપચ્ચનટ્ઠાનં વેદિતબ્બં. એતાનિ હિ ચતૂસુ ઠાનેસુ વિપચ્ચન્તિ – પટિસન્ધિયં, ભવઙ્ગે, ચુતિયં, તદારમ્મણેતિ. કથં? મનુસ્સેસુ તાવ કામાવચરદેવેસુ ચ પુઞ્ઞવન્તાનં દુહેતુકતિહેતુકાનં પટિસન્ધિગ્ગહણકાલે પટિસન્ધિ હુત્વા વિપચ્ચન્તિ. પટિસન્ધિયા વીતિવત્તાય પવત્તે સટ્ઠિપિ અસીતિપિ વસ્સાનિ અસઙ્ખ્યેય્યમ્પિ આયુકાલં ભવઙ્ગં હુત્વા, બલવારમ્મણે છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણં હુત્વા, મરણકાલે ચુતિ હુત્વાતિ. એવં ચતૂસુ ઠાનેસુ વિપચ્ચન્તિ.

તત્થ સબ્બેપિ સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તા પચ્છિમપટિસન્ધિગ્ગહણે પઠમેન સોમનસ્સસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકમહાવિપાકચિત્તેન પટિસન્ધિં ગણ્હન્તિ. તં પન મેત્તાપુબ્બભાગચિત્તસ્સ વિપાકં હોતિ. તેન દિન્નાય પટિસન્ધિયા અસઙ્ખ્યેય્યં આયુ. કાલવસેન પન પરિણમતિ. **મહાસીવત્થેરો** પનાહ – 'સોમનસ્સસહગતતો ઉપેક્ખાસહગતં બલવતરં. તેન પટિસન્ધિં ગણ્હન્તિ. તેન ગહિતપટિસન્ધિકા હિ મહજ્ઝાસયા હોન્તિ. દિબ્બેસુપિ આરમ્મણેસુ ઉપ્પિલાવિનો ન હોન્તિ, તિપિટકચૂળનાગત્થેરાદયો વિયા'તિ . અટ્ઠકથાયં પન – 'અયં થેરસ્સ મનોરથો,''નત્થિ એત'ન્તિ પટિક્ખિપિત્વા 'સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તાનં હિતૂપચારો બલવા હોતિ , તસ્મા મેત્તાપુબ્બભાગકામાવચરકુસલવિપાકસોમનસ્સસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકચિત્તેન પટિસન્ધિં ગણ્હન્તી'તિ વુત્તં.

વિપાકુદ્ધારકથા

ઇદાનિ વિપાકુદ્ધારકથાય માતિકા ઠપેતબ્બા – **તિપિટકચૂળનાગત્થેરો** તાવ આહ – એકાય કુસલચેતનાય સોળસ વિપાકચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. એત્થેવ દ્વાદસકમગ્ગોપિ અહેતુકટ્ઠકમ્પીતિ. **મોરવાપિવાસી મહાદત્તત્થેરો** પનાહ – એકાય કુસલચેતનાય દ્વાદસ વિપાકચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. એત્થેવ દસકમગ્ગોપિ અહેતુકટ્ઠકમ્પીતિ. **તિપિટકમહાધમ્મરક્ખિતત્થેરો** આહ – એકાય કુસલચેતનાય દસ વિપાકચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, એત્થેવ અહેતુકટ્ઠકન્તિ.

ઇમસ્મિં ઠાને **સાકેતપઞ્હં** નામ ગણ્હિંસુ. સાકેતે કિર ઉપાસકા સાલાયં નિસીદિત્વા 'કિં નુ ખો એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતે એકા પટિસન્ધિ હોતિ ઉદાહુ નાના'તિ? પઞ્હં નામ સમુટ્ઠાપેત્વા નિચ્છેતું અસક્કોન્તા આભિધમ્મિકત્થેરે ઉપસઙ્કમિત્વા પુચ્છિંસુ. થેરા 'યથા એકસ્મા અમ્બબીજા એકોવ અઙ્કુરો નિક્ખમતિ, એવં એકાવ પટિસન્ધિ હોતી'તિ સઞ્ઞાપેસું. અથેકદિવસં 'કિં નુ ખો નાનાચેતનાહિ કમ્મે આયૂહિતે પટિસન્ધિયો નાના હોન્તિ ઉદાહુ એકા'તિ? પઞ્હં સમુટ્ઠાપેત્વા નિચ્છેતું અસક્કોન્તા થેરે પુચ્છિંસુ. થેરા 'યથા બહૂસુ અમ્બબીજેસુ રોપિતેસુ બહૂ અઙ્કુરા નિક્ખમન્તિ, એવં બહુકાવ પટિસન્ધિયો હોન્તી'તિ સઞ્ઞાપેસું.

અપરમ્પિ ઇમસ્મિં ઠાને **ઉસ્સદકિત્તનં** નામ ગહિતં. ઇમેસઞ્હિ સત્તાનં લોભોપિ ઉસ્સન્નો હોતિ, દોસોપિ મોહોપિ; અલોભોપિ અદોસોપિ અમોહોપિ. તં નેસં ઉસ્સન્નભાવં કો નિયામેતીતિ? પુબ્બહેતુ નિયામેતિ. કમ્માયૂહનક્ખણેયેવ નાનત્તં હોતિ. કથં? ''યસ્સ હિ કમ્માયૂહનક્ખણે લોભો બલવા હોતિ અલોભો મન્દો, અદોસામોહા બલવન્તો દોસમોહા મન્દા, તસ્સ મન્દો અલોભો લોભં પરિયાદાતું ન સક્કોતિ, અદોસામોહા પન બલવન્તો દોસમોહે પરિયાદાતું સક્કોન્તિ. તસ્મા સો તેન કમ્મેન દિન્નપટિસન્ધિવસેન નિબ્બત્તો લુદ્ધો હોતિ, સુખસીલો અક્કોધનો, પઞ્ઞવા પન હોતિ વજિરૂપમઞાણો''તિ.

'યસ્સ પન કમ્માયૂહનક્ખણે લોભદોસા બલવન્તો હોન્તિ અલોભાદોસા મન્દા, અમોહો બલવા મોહો મન્દો, સો પુરિમનયેનેવ લુદ્ધો ચેવ હોતિ દુટ્ઠો ચ, પઞ્ઞવા પન હોતિ વજિરૂપમઞાણો દત્તાભયત્થેરો વિય.

'યસ્સ પન કમ્માયૂહનક્ખણે લોભાદોસમોહા બલવન્તો હોન્તિ ઇતરે મન્દા, સો પુરિમનયેનેવ લુદ્ધો ચેવ હોતિ દન્ધો ચ, સુખસીલકો પન હોતિ અક્કોધનો.

'તથા યસ્સ કમ્માયૂહનક્ખણે તયોપિ લોભદોસમોહા બલવન્તો હોન્તિ અલોભાદયો મન્દા, સો પુરિમનયેનેવ લુદ્ધો ચેવ હોતિ દુટ્ઠો ચ મૂળ્હો ચ.

'યસ્સ પન કમ્માયૂહનક્ખણે અલોભદોસમોહા બલવન્તો હોન્તિ ઇતરે મન્દા, સો પુરિમનયેનેવ અપ્પકિલેસો હોતિ, દિબ્બારમ્મણમ્પિ દિસ્વા નિચ્ચલો, દુટ્ઠો પન હોતિ દન્ધપઞ્ઞો ચાતિ.

'યસ્સ પન કમ્માયૂહનક્ખણે અલોભાદોસમોહા બલવન્તો હોન્તિ ઇતરે મન્દા, સો પુરિમનયેનેવ અલુદ્ધો ચેવ હોતિ, સુખસીલકો ચ, દન્ધો પન હોતિ.

'તથા યસ્સ કમ્માયૂહનક્ખણે અલોભદોસામોહા બલવન્તો હોન્તિ ઇતરે મન્દા, સો પુરિમનયેનેવ અલુદ્ધો ચેવ હોતિ પઞ્ઞવા ચ, દુટ્ઠો ચ પન હોતિ કોધનો.

'યસ્સ પન કમ્માયૂહનક્ખણે તયોપિ અલોભાદયો બલવન્તો હોન્તિ લોભાદયો મન્દા, સો મહાસઙ્ઘરક્ખિતત્થેરો વિય અલુદ્ધો અદુટ્ઠો પઞ્ઞવા ચ હોતી'તિ.

અપરમ્પિ ઇમસ્મિં ઠાને **હેતુકિત્તનં** નામ ગહિતં. તિહેતુકકમ્મઞ્હિ તિહેતુકમ્પિ દુહેતુકમ્પિ અહેતુકમ્પિ વિપાકં દેતિ. દુહેતુકકમ્મં તિહેતુકવિપાકં ન દેતિ, ઇતરં દેતિ. તિહેતુકકમ્મેન પટિસન્ધિ તિહેતુકાપિ હોતિ, દુહેતુકાપિ; અહેતુકા ન હોતિ. દુહેતુકેન દુહેતુકાપિ હોતિ અહેતુકાપિ; તિહેતુકા ન હોતિ. અસઙ્ખારિકં કુસલં અસઙ્ખારિકમ્પિ સસઙ્ખારિકમ્પિ વિપાકં દેતિ. સસઙ્ખારિકં સસઙ્ખારિકમ્પિ અસઙ્ખારિકમ્પિ વિપાકં દેતિ. આરમ્મણેન વેદના પરિવત્તેતબ્બા. જવનેન તદારમ્મણં નિયામેતબ્બં.

ઇદાનિ તસ્સ તસ્સ થેરસ્સ વાદે **સોળસમગ્ગાદયો** વેદિતબ્બા. પઠમકામાવચરકુસલસદિસેન હિ પઠમમહાવિપાકચિત્તેન ગહિતપટિસન્ધિકસ્સ ગબ્ભાવાસતો નિક્ખમિત્વા સંવરાસંવરે પટ્ઠપેતું સમત્થભાવં ઉપગતસ્સ ચક્ખુદ્વારસ્મિં 'ઇટ્ઠારમ્મણે' આપાથમાગતે કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગે અનાવટ્ટિતેયેવ અતિક્કમનઆરમ્મણાનં પમાણં નત્થિ. કસ્મા એવં હોતિ? આરમ્મણદુબ્બલતાય. અયં તાવ એકો મોઘવારો.

સચે પન ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ, કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગે આવટ્ટિતે, વોટ્ઠબ્બનં અપાપેત્વાવ અન્તરા, ચક્ખુવિઞ્ઞાણે વા સમ્પટિચ્છને વા સન્તીરણે વા ઠત્વા નિવત્તિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ. વોટ્ઠબ્બનવસેન પન ઠત્વા એકં વા દ્વે વા ચિત્તાનિ પવત્તન્તિ. તતો આસેવનં લભિત્વા જવનટ્ઠાને ઠત્વા પુન ભવઙ્ગં ઓતરતિ ઇદમ્પિ આરમ્મણદુબ્બલતાય એવ હોતિ. અયં પન વારો 'દિટ્ઠં વિય મે, સુતં વિય મે'તિઆદીનિ વદનકાલે લબ્ભતિ. અયમ્પિ દુતિયો મોઘવારો.

અપરસ્સ કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગે આવટ્ટિતે વીથિચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, જવનં જવતિ. જવનપરિયોસાને પન તદારમ્મણસ્સ વારો. તસ્મિં અનુપ્પન્નેયેવ ભવઙ્ગં ઓતરતિ. તત્રાયં ઉપમા – યથા હિ નદિયા આવરણં બન્ધિત્વા મહામાતિકાભિમુખે ઉદકે કતે ઉદકં ગન્ત્વા ઉભોસુ તીરેસુ કેદારે પૂરેત્વા અતિરેકં કક્કટકમગ્ગાદીહિ પલાયિત્વા પુન નદિંયેવ ઓતરતિ, એવમેતં દટ્ઠબ્બં. એત્થ હિ નદિયં ઉદકપ્પવત્તનકાલો વિય ભવઙ્ગવીથિપ્પવત્તનકાલો . આવરણબન્ધનકાલો વિય કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટનકાલો. મહામાતિકાય ઉદકપ્પવત્તનકાલો વિય વીથિચિત્તપ્પવત્તિ. ઉભોસુ તીરેસુ કેદારપૂરણં વિય જવનં. કક્કટકમગ્ગાદીહિ પલાયિત્વા પુન ઉદકસ્સ નદીઓતરણં વિય જવનં જવિત્વા તદારમ્મણે અનુપ્પન્નેયેવ પુન ભવઙ્ગોતરણં. એવં ભવઙ્ગં ઓતરણચિત્તાનમ્પિ ગણનપથો નત્થિ. ઇદઞ્ચાપિ આરમ્મણદુબ્બલતાય એવ હોતિ. અયં તતિયો મોઘવારો.

સચે પન બલવારમ્મણં આપાથગતં હોતિ કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગે આવટ્ટિતે ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. જવનટ્ઠાને પન પઠમકામાવચરકુસલચિત્તં જવનં હુત્વા છસત્તવારે જવિત્વા તદારમ્મણસ્સ વારં દેતિ. તદારમ્મણં પતિટ્ઠહમાનં તંસદિસમેવ મહાવિપાકચિત્તં પતિટ્ઠાતિ. ઇદં દ્વે નામાનિ લભતિ – પટિસન્ધિચિત્તસદિસત્તા 'મૂલભવઙ્ગ'ન્તિ ચ, યં જવનેન ગહિતં આરમ્મણં તસ્સ ગહિતત્તા 'તદારમ્મણ'ન્તિ ચ. ઇમસ્મિં ઠાને ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સમ્પટિચ્છનં સન્તીરણં તદારમ્મણન્તિ ચત્તારિ વિપાકચિત્તાનિ ગણનૂપગાનિ હોન્તિ.

યદા પન દુતિયકુસલચિત્તં જવનં હોતિ, તદા તંસદિસં દુતિયવિપાકચિત્તમેવ તદારમ્મણં હુત્વા પતિટ્ઠાતિ. ઇદઞ્ચ દ્વે નામાનિ લભતિ . પટિસન્ધિચિત્તેન અસદિસત્તા 'આગન્તુકભવઙ્ગ'ન્તિ ચ પુરિમનયેનેવ 'તદારમ્મણ'ન્તિ ચ. ઇમિના સદ્ધિં પુરિમાનિ ચત્તારિ પઞ્ચ હોન્તિ.

યદા પન તતિયકુસલચિત્તં જવનં હોતિ, તદા તંસદિસં તતિયવિપાકચિત્તં તદારમ્મણં હુત્વા પતિટ્ઠાતિ. ઇદમ્પિ વુત્તનયેનેવ 'આગન્તુકભવઙ્ગં''તદારમ્મણ'ન્તિ ચ દ્વે નામાનિ લભતિ. ઇમિના સદ્ધિં પુરિમાનિ પઞ્ચ છ હોન્તિ.

યદા પન ચતુત્થકુસલચિત્તં જવનં હોતિ, તદા તંસદિસં ચતુત્થવિપાકચિત્તં તદારમ્મણં હુત્વા પતિટ્ઠાતિ. ઇદમ્પિ વુત્તનયેનેવ 'આગન્તુકભવઙ્ગં''તદારમ્મણ'ન્તિ ચ દ્વે નામાનિ લભતિ. ઇમિના સદ્ધિં પુરિમાનિ છ સત્ત હોન્તિ.

યદા પન તસ્મિં દ્વારે 'ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણં' આપાથમાગચ્છતિ, તત્રાપિ વુત્તનયેનેવ તયો મોઘવારા લબ્ભન્તિ. યસ્મા પન આરમ્મણેન વેદના પરિવત્તતિ તસ્મા તત્થ ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણં. ચતુન્નઞ્ચ ઉપેક્ખાસહગતમહાકુસલજવનાનં પરિયોસાને ચત્તારિ ઉપેક્ખાસહગતમહાવિપાકચિત્તાનેવ તદારમ્મણભાવેન પતિટ્ઠહન્તિ. તાનિપિ વુત્તનયેનેવ 'આગન્તુકભવઙ્ગં''તદારમ્મણ'ન્તિ ચ દ્વે નામાનિ લભન્તિ. 'પિટ્ઠિભવઙ્ગાની'તિપિ વુચ્ચન્તિ એવ. ઇતિ ઇમાનિ પઞ્ચ પુરિમેહિ સત્તહિ સદ્ધિં દ્વાદસ હોન્તિ. એવં ચક્ખુદ્વારે દ્વાદસ, સોતદ્વારાદીસુ દ્વાદસ

દ્વાદસાતિ, સમસટ્ઠિ હોન્તિ. એવં એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતે સમસટ્ઠિ વિપાકચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન ચક્ખુદ્વારે દ્વાદસ, સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ ચત્તારીતિ સોળસ હોન્તિ.

ઇમસ્મિં ઠાને **અમ્બોપમં** નામ ગણ્હિંસુ – એકો કિર પુરિસો ફલિતમ્બરુક્ખમૂલે સસીસં પારુપિત્વા નિપન્નો નિદ્દાયતિ. અથેકં અમ્બપક્કં વણ્ટતો મુચ્ચિત્વા તસ્સ કણ્ણસક્ખલિં પુઞ્છમાનં વિય 'થ'ન્તિ ભૂમિયં પતિ. સો તસ્સ સદ્દેન પબુજ્ઝિત્વા ઉમ્મીલેત્વા ઓલોકેસિ. તતો હત્થં પસારેત્વા ફલં ગહેત્વા મદ્દિત્વા ઉપસિઙ્ઘિત્વા પરિભુઞ્જિ.

તત્થ, તસ્સ પુરિસસ્સ અમ્બરુક્ખમૂલે નિદ્દાયનકાલો વિય ભવઙ્ગસમઙ્ગિકાલો. અમ્બપક્કસ્સ વણ્ટતો મુચ્ચિત્વા કણ્ણસક્ખલિં પુઞ્છમાનસ્સ પતનકાલો વિય આરમ્મણસ્સ પસાદઘટ્ટનકાલો. તેન સદ્દેન પબુદ્ધકાલો વિય કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલો. ઉમ્મીલેત્વા ઓલોકિતકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ દસ્સનકિચ્ચસાધનકાલો. હત્થં પસારેત્વા ગહિતકાલો વિય વિપાકમનોધાતુયા આરમ્મણસ્સ સમ્પટિચ્છિતકાલો. ગહેત્વા મદ્દિતકાલો વિય વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ સન્તીરણકાલો. ઉપસિઙ્ઘિતકાલો વિય કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ વવત્થાપિતકાલો . પરિભુત્તકાલો વિય જવનસ્સ આરમ્મણરસં અનુભવિતકાલો. અયં ઉપમા કિં દીપેતિ? આરમ્મણસ્સ પસાદઘટ્ટનમેવ કિચ્ચં. તેન પસાદે ઘટ્ટિતે કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગાવટ્ટનમેવ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ દસ્સનમત્તકમેવ, વિપાકમનોધાતુયા આરમ્મણસમ્પટિચ્છનમત્તકમેવ, વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસન્તીરણમત્તકમેવ, કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણવવત્થાપનમત્તકમેવ કિચ્ચં. એકન્તેન પન આરમ્મણરસં જવનમેવ અનુભવતીતિ દીપેતિ.

એત્થ ચ 'ત્વં ભવઙ્ગં નામ હોહિ, ત્વં આવજ્જનં નામ, ત્વં દસ્સનં નામ, ત્વં સમ્પટિચ્છનં નામ, ત્વં સન્તીરણં નામ, ત્વં વોટ્ઠબ્બનં નામ, ત્વં જવનં નામ, હોહી'તિ કોચિ કત્તા વા કારેતા વા નત્થિ.

ઇમસ્મિં પન ઠાને **પઞ્ચવિધં નિયામં** નામ ગણ્હિંસુ – બીજનિયામં ઉતુનિયામં કમ્મનિયામં ધમ્મનિયામં ચિત્તનિયામન્તિ. તત્થ કુલત્થગચ્છસ્સ ઉત્તરગ્ગભાવો, દક્ખિણવલ્લિયા દક્ખિણતો રુક્ખપરિહરણં, સૂરિયાવટ્ટપુપ્ફાનં સૂરિયાભિમુખભાવો, માલુવલતાય રુક્ખાભિમુખગમનમેવ, નાળિકેરસ્સ મત્થકે છિદ્દસબ્ભાવોતિ તેસં તેસં બીજાનં તંતંસદિસફલદાનં **બીજનિયામો** નામ. તસ્મિં તસ્મિં સમયે તેસં તેસં રુક્ખાનં એકપ્પહારેનેવ પુપ્ફફલપલ્લવગ્ગહણં **ઉતુનિયામો** નામ. તિહેતુકકમ્મં તિહેતુકદુહેતુકાહેતુકવિપાકં દેતિ. દુહેતુકકમ્મં દુહેતુકાહેતુકવિપાકં દેતિ, તિહેતુકં ન દેતીતિ, એવં તસ્સ તસ્સ કમ્મસ્સ તંતંસદિસવિપાકદાનમેવ **કમ્મનિયામો** નામ.

અપરોપિ કમ્મસરિક્ખકવિપાકવસેનેવ કમ્મનિયામો હોતિ. તસ્સ દીપનત્થમિદં વત્થું કથેન્તિ – સમ્માસમ્બુદ્ધકાલે સાવત્થિયા દ્વારગામો ઝાયિ . તતો પજ્જલિતં તિણકરળં ઉટ્ઠહિત્વા આકાસેન ગચ્છતો કાકસ્સ ગીવાય પટિમુઞ્ચિ. સો વિરવન્તો ભૂમિયં પતિત્વા કાલમકાસિ. મહાસમુદ્દેપિ એકા નાવા નિચ્ચલા અટ્ઠાસિ. હેટ્ઠા કેનચિ નિરુદ્ધભાવં અપસ્સન્તા કાળકણ્ણિસલાકં વિચારેસું. સા નાવિકસ્સેવ ઉપાસિકાય હત્થે પતિ. તતો એકિસ્સા કારણા મા સબ્બે નસ્સન્તુ, ઉદકે નં ખિપામાતિ આહંસુ. નાવિકો 'ન સક્ખિસ્સામિ એતં ઉદકે ઉપ્પિલવમાનં પસ્સિતુ'ન્તિ વાલિકાઘટં ગીવાયં બન્ધાપેત્વા ખિપાપેસિ. તઙ્ખણઞ્ઞેવ નાવા ખિત્તસરો વિય પક્ખન્દિ. એકો ભિક્ખુ લેણે વસતિ. મહન્તં પબ્બતકૂટં પતિત્વા દ્વારં પિદહિ. તં સત્તમે દિવસે સયમેવ અપગતં. સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ જેતવને

નિસીદિત્વા ધમ્મં કથેન્તસ્સ ઇમાનિ તીણિ વત્થૂનિ એકપ્પહારેનેવ આરોચેસું. સત્થા ‘ન એતં અઞ્ઞેહિ કતં, તેહિ કતકમ્મમેવ ત’ન્તિ અતીતં આહરિત્વા દસ્સેન્તો આહ –

કાકો પુરિમત્તભાવે મનુસ્સો હુત્વા એકં દુટ્ઠગોણં દમેતું અસક્કોન્તો ગીવાય પલાલવેણિં બન્ધિત્વા અગ્ગિં અદાસિ. ગોણો તેનેવ મતો. ઇદાનિ તં કમ્મં એતસ્સ આકાસેન ગચ્છતોપિ ન મુચ્ચિતું અદાસિ. સાપિ ઇત્થી પુરિમત્તભાવે એકા ઇત્થીયેવ. એકો કુક્કુરો તાય પરિચિતો હુત્વા અરઞ્ઞં ગચ્છન્તિયા સદ્ધિં ગચ્છતિ, સદ્ધિમેવાગચ્છતિ. મનુસ્સા ‘નિક્ખન્તો ઇદાનિ અમ્હાકં સુનખલુદ્દકો’તિ ઉપ્પણ્ડેન્તિ. સા તેન અટ્ટીયમાના કુક્કુરં નિવારેતું અસક્કોન્તી વાલિકાઘટં ગીવાય બન્ધિત્વા ઉદકે ખિપિ. તં કમ્મં તસ્સા સમુદ્દમજ્ઝે મુચ્ચિતું નાદાસિ. સોપિ ભિક્ખુ પુરિમત્તભાવે ગોપાલકો હુત્વા બિલં પવિટ્ઠાય ગોધાય સાખાભઙ્ગમુટ્ઠિયા દ્વારં થકેસિ. તતો સત્તમે દિવસે સયં આગન્ત્વા વિવરિ. ગોધા કમ્પમાના નિક્ખમિ. કરુણાય તં ન મારેસિ. તં કમ્મં તસ્સ પબ્બતન્તરં પવિસિત્વા નિસિન્નસ્સ મુચ્ચિતું નાદાસીતિ. ઇમાનિ તીણિ વત્થૂનિ સમોધાનેત્વા ઇમં ગાથમાહ –

> ‘‘ન અન્તલિક્ખે ન સમુદ્દમજ્ઝે,
> ન પબ્બતાનં વિવરં પવિસ્સ;
> ન વિજ્જતે સો જગતિપ્પદેસો,
> યત્થટ્ઠિતો મુચ્ચેય્ય પાપકમ્મા’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૨૭);

અયમ્પિ કમ્મનિયામોયેવ નામ. અઞ્ઞાનિપિ એવરૂપાનિ વત્થૂનિ કથેતબ્બાનિ.

બોધિસત્તાનં પન પટિસન્ધિગ્ગહણે, માતુકુચ્છિતો નિક્ખમને, અભિસમ્બોધિયં તથાગતસ્સ ધમ્મચક્કપ્પવત્તને, આયુસઙ્ખારસ્સ ઓસ્સજ્જને, પરિનિબ્બાને ચ દસસહસ્સચક્કવાળકમ્પનં **ધમ્મનિયામો** નામ.

આરમ્મણેન પન પસાદે ઘટ્ટિતે ‘ત્વં આવજ્જનં નામ હોહિ…પે॰… ત્વં જવનં નામ હોહી’તિ કોચિ કત્તા વા કારેતા વા નત્થિ, અત્તનો અત્તનો પન ધમ્મતાય એવ આરમ્મણેન પસાદસ્સ ઘટ્ટિતકાલતો પટ્ઠાય કિરિયમનોધાતુચિત્તં ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સનકિચ્ચં સાધેતિ, વિપાકમનોધાતુ સમ્પટિચ્છનકિચ્ચં સાધેતિ, વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ સન્તીરણકિચ્ચં સાધેતિ, કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુ વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચં સાધેતિ, જવનં આરમ્મણરસં અનુભવતીતિ અયં **ચિત્તનિયામો** નામ. અયં ઇધ અધિપ્પેતો.

સસઙ્ખારિકતિહેતુકકુસલેનાપિ ઉપેક્ખાસહગતેહિ અસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકકુસલચિત્તેહિપિ કમ્મે આયૂહિતે તંસદિસવિપાકચિત્તેહિ આદિન્નાય પટિસન્ધિયા એસેવ નયો. ઉપેક્ખાસહગતદ્વયે પન પઠમં ‘ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણવસેન’ પવત્તિં દસ્સેત્વા પચ્છા ‘ઇટ્ઠારમ્મણવસેન’ દસ્સેતબ્બા.

એવમ્પિ એકેકસ્મિં દ્વારે દ્વાદસ દ્વાદસ હુત્વા સમસટ્ઠિ હોન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન સોળસ વિપાકચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ.

ઇમસ્મિં ઠાને **પઞ્ચઉચ્છુનાળિયન્તોપમં** નામ ગણ્હિંસુ. ઉચ્છુપીળનસમયે કિર એકસ્મા ગામા એકાદસ યન્તવાહા નિક્ખમિત્વા એકં ઉચ્છુવાટં દિસ્વા તસ્સ પરિપક્કભાવં ઞત્વા ઉચ્છુસામિકં ઉપસઙ્કમિત્વા ‘યન્તવાહા મય’ન્તિ આરોચેસું. સો ‘અહં તુમ્હેયેવ પરિયેસામી’તિ ઉચ્છુસાલં તે ગહેત્વા અગમાસિ. તે તત્થ નાળિયન્તં

સજ્જેત્વા ‘મયં એકાદસ જના, અપરમ્પિ એકં લદ્ધું વટ્ટતિ, વેતનેન ગણ્હથા’તિ આહંસુ. ઉચ્છુસામિકો ‘અહમેવ સહાયો ભવિસ્સામી’તિ ઉચ્છૂનં સાલં પૂરાપેત્વા તેસં સહાયો અહોસિ. તે અત્તનો અત્તનો કિચ્ચાનિ કત્વા, ફાણિતપાચકેન ઉચ્છુરસે પક્કે, ગુળબન્ધકેન બદ્ધે, ઉચ્છુસામિકેન તુલયિત્વા ભાગેસુ દિન્નેસુ, અત્તનો અત્તનો ભાગં આદાય ઉચ્છુસાલં સામિકસ્સ પટિચ્છાપેત્વા, એતેનેવ ઉપાયેન અપરાસુપિ ચતૂસુ સાલાસુ કમ્મં કત્વા પક્કમિંસુ.

તત્થ પઞ્ચ યન્તસાલા વિય પઞ્ચ પસાદા દટ્ઠબ્બા. પઞ્ચ ઉચ્છુવાટા વિય પઞ્ચ આરમ્મણાનિ. એકાદસ વિચરણકયન્તવાહા વિય એકાદસ વિપાકચિત્તાનિ. પઞ્ચ ઉચ્છુસાલાસામિનો વિય પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ. પઠમકસાલાયં સામિકેન સદ્ધિં દ્વાદસન્નં જનાનં એકતોવ હુત્વા કતકમ્માનં ભાગગ્ગહણકાલો વિય એકાદસન્નં વિપાકચિત્તાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન સદ્ધિં એકતો હુત્વા ચક્ખુદ્વારે રૂપારમ્મણે સકસકકિચ્ચકરણકાલો. સાલાસામિકસ્સ સાલાય સમ્પટિચ્છનકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ દ્વારસઙ્કન્તિઅકરણં. દુતિય તતિય ચતુત્થ પઞ્ચમસાલાય દ્વાદસન્નં એકતો હુત્વા કતકમ્માનં ભાગગ્ગહણકાલો વિય એકાદસન્નં વિપાકચિત્તાનં કાયવિઞ્ઞાણેન સદ્ધિં એકતો હુત્વા કાયદ્વારે ફોટ્ઠબ્બારમ્મણે સકસકકિચ્ચકરણકાલો. સાલાસામિકસ્સ સાલાય સમ્પટિચ્છનકાલો વિય કાયવિઞ્ઞાણસ્સ દ્વારસઙ્કન્તિઅકરણં વેદિતબ્બં. એત્તાવતા તિહેતુકકમ્મેન પટિસન્ધિ તિહેતુકા હોતીતિ વારો કથિતો. યા પન તેન દુહેતુકપટિસન્ધિ હોતિ, સા પટિચ્છન્નાવ હુત્વા ગતા.

ઇદાનિ **દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકા પટિસન્ધિ હોતી**તિ વારો કથેતબ્બો. દુહેતુકેન હિ સોમનસ્સસહગતઅસઙ્ખારિકચિત્તેન કમ્મે આયૂહિતે તંસદિસેનેવ દુહેતુકવિપાકચિત્તેન ગહિતપટિસન્ધિકસ્સ વુત્તનયેનેવ ચક્ખુદ્વારે ‘ઇટ્ઠારમ્મણે’ આપાથમાગતે તયો મોઘવારા. દુહેતુકસોમનસ્સસહગતઅસઙ્ખારિકજવનાવસાને તંસદિસમેવ મૂલભવઙ્ગસઙ્ખાતં તદારમ્મણં. સસઙ્ખારિકજવનાવસાને તંસદિસમેવ આગન્તુકભવઙ્ગસઙ્ખાતં તદારમ્મણં. ‘ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે’ દ્વિન્નં ઉપેક્ખાસહગતજવનાનં અવસાને તાદિસાનેવ દ્વે તદારમ્મણાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. ઇધ એકેકસ્મિં દ્વારે અટ્ઠ અટ્ઠ કત્વા સમચત્તાલીસ ચિત્તાનિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન ચક્ખુદ્વારે અટ્ઠ, સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ ચત્તારીતિ દ્વાદસ હોન્તિ. એવં એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતે દ્વાદસ વિપાકચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અમ્બોપમપઞ્ચનિયામકથા પાકતિકા એવ. દુહેતુકસેસચિત્તત્તયસદિસવિપાકેન ગહિતપટિસન્ધિકેપિ એસેવ નયો. યન્તવાહોપમાય પનેત્થ સત્ત યન્તવાહા. તેહિ તત્થ યન્તે નામ સજ્જિતે સાલાસામિકં અટ્ઠમં કત્વા વુત્તનયાનુસારેન યોજના વેદિતબ્બા. એત્તાવતા દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકપટિસન્ધિ હોતીતિ વારો કથિતો.

ઇદાનિ **અહેતુકપટિસન્ધિકથા** હોતિ – ચતુન્નઞ્હિ દુહેતુકકુસલચિત્તાનં અઞ્ઞતરેન કમ્મે આયૂહિતે કુસલવિપાકઉપેક્ખાસહગતાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુચિત્તેન ગહિતપટિસન્ધિકસ્સ પટિસન્ધિ કમ્મસદિસાતિ ન વત્તબ્બા. કમ્મઞ્હિ દુહેતુકં પટિસન્ધિ અહેતુકા. તસ્સ વુડ્ઢિપ્પત્તસ્સ ચક્ખુદ્વારે ‘ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે’ આપાથમાગતે પુરિમનયેનેવ તયો મોઘવારા વેદિતબ્બા. ચતુન્નં પન દુહેતુકકુસલચિત્તાનં અઞ્ઞતરજવનસ્સ પરિયોસાને અહેતુકચિત્તં તદારમ્મણભાવેન પતિટ્ઠાતિ. તં ‘મૂલભવઙ્ગ’‘તદારમ્મણ’ન્તિ દ્વે નામાનિ લભતિ. એવમેત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સમ્પટિચ્છનં ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણં તદારમ્મણમ્પિ ઉપેક્ખાસહગતમેવાતિ તેસુ એકં ગહેત્વા ગણનૂપગાનિ તીણેવ હોન્તિ.

‘ઇટ્ઠારમ્મણે’ પન સન્તીરણમ્પિ તદારમ્મણમ્પિ સોમનસ્સસહગતમેવ. તેસુ એકં ગહેત્વા પુરિમાનિ તીણિ ચત્તારિ હોન્તિ. એવં પઞ્ચસુ દ્વારેસુ ચત્તારિ ચત્તારિ કત્વા એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતે વીસતિ વિપાકચિત્તાનિ

ઉપ્પજ્જન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન ચક્ખુદ્વારે ચત્તારિ સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ ચત્તારીતિ અટ્ઠ હોન્તિ. ઇદં ‘અહેતુકટ્ઠકં’ નામ. ઇદં મનુસ્સલોકેન ગહિતં.

ચતૂસુ પન અપાયેસુ પવત્તે લબ્ભતિ. યદા હિ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરો નિરયે પદુમં માપેત્વા પદુમકણ્ણિકાય નિસિન્નો નેરયિકાનં ધમ્મકથં કથેસિ, તદા તેસં થેરં પસ્સન્તાનં કુસલવિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. સદ્દં સુણન્તાનં સોતવિઞ્ઞાણં, ચન્દનવને દિવાવિહારં નિસીદિત્વા ગતસ્સ ચીવરગન્ધઘાયનકાલે ઘાનવિઞ્ઞાણં, નિરયગ્ગિં નિબ્બાપેતું દેવં વસ્સાપેત્વા પાનીયદાનકાલે જિવ્હાવિઞ્ઞાણં, મન્દમન્દવાતસમુટ્ઠાપનકાલે કાયવિઞ્ઞાણન્તિ એવં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ પઞ્ચ , એકં સમ્પટિચ્છનં, દ્વે સન્તીરણાનીતિ અહેતુકટ્ઠકં લબ્ભતિ . નાગસુપણ્ણવેમાનિકપેતાનમ્પિ અકુસલેન પટિસન્ધિ હોતિ. પવત્તે કુસલં વિપચ્ચતિ. તથા ચક્કવત્તિનો મઙ્ગલહત્થિઅસ્સાદીનં. અયં તાવ ‘ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણેસુ’ કુસલજવનવસેન કથામગ્ગો.

‘ઇટ્ઠારમ્મણે’ પન ચતૂસુ સોમનસ્સસહગતાકુસલચિત્તેસુ જવિતેસુ કુસલવિપાકં સોમનસ્સસહગતાહેતુકચિત્તં તદારમ્મણં હોતિ. ‘ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે’ ચતૂસુ ઉપેક્ખાસહગતલોભસમ્પયુત્તેસુ જવિતેસુ કુસલવિપાકં ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકચિત્તં તદારમ્મણં હોતિ. યં પન ‘જવનેન તદારમ્મણં નિયમેતબ્બ’ન્તિ વુત્તં તં કુસલં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. દોમનસ્સસહગતજવનાનન્તરં તદારમ્મણં ઉપ્પજ્જમાનં કિં ઉપ્પજ્જતીતિ? અકુસલવિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ.

ઇદં પન જવનં કુસલત્થાય વા અકુસલત્થાય વા કો નિયામેતીતિ? આવજ્જનઞ્ચેવ વોટ્ઠબ્બનઞ્ચ. આવજ્જનેન હિ યોનિસો આવટ્ટિતે વોટ્ઠબ્બનેન યોનિસો વવત્થાપિતે જવનં અકુસલં ભવિસ્સતીતિ અટ્ઠાનમેતં. આવજ્જનેન અયોનિસો આવટ્ટિતે વોટ્ઠબ્બનેન અયોનિસો વવત્થાપિતે જવનં કુસલં ભવિસ્સતીતિપિ અટ્ઠાનમેતં. ઉભયેન પન યોનિસો આવટ્ટિતે વવત્થાપિતે ચ જવનં કુસલં હોતિ, અયોનિસો અકુસલન્તિ વેદિતબ્બં.

‘ઇટ્ઠારમ્મણે’ પન કઙ્ખતો ઉદ્ધતસ્સ ચ તદારમ્મણં કિં હોતીતિ? ઇટ્ઠારમ્મણસ્મિં કઙ્ખતુ વા મા વા, ઉદ્ધતો વા હોતુ મા વા, કુસલવિપાકાહેતુકસોમનસ્સચિત્તમેવ તદારમ્મણં હોતિ, ‘ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે’ ‘કુસલવિપાકાહેતુકઉપેક્ખાસહગત’ન્તિ, અયં પનેત્થ સઙ્ખેપતો અત્થદીપનો મહાધમ્મરક્ખિતત્થેરવાદો નામ. સોમનસ્સસહગતસ્મિઞ્હિ જવને જવિતે પઞ્ચ તદારમ્મણાનિ ગવેસિતબ્બાનીતિ. ઉપેક્ખાસહગતસ્મિં જવને જવિતે છ ગવેસિતબ્બાનીતિ.

અથ યદા સોમનસ્સસહગતપટિસન્ધિકસ્સ પવત્તે ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા પમાદેન પરિહીનજ્ઝાનસ્સ ‘પણીતધમ્મો મે નટ્ઠો’તિ પચ્ચવેક્ખતો વિપ્પટિસારવસેન દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, તદા કિં ઉપ્પજ્જતિ? ‘સોમનસ્સાનન્તરઞ્હિ દોમનસ્સં દોમનસ્સાનન્તરઞ્ચ સોમનસ્સં’ પટ્ઠાને પટિસિદ્ધં. મહગ્ગતધમ્મં આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણમ્પિ તત્થેવ પટિસિદ્ધન્તિ? કુસલવિપાકા વા અકુસલવિપાકા વા ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પજ્જતિ , કિમસ્સા આવજ્જનન્તિ? ‘ભવઙ્ગાવજ્જનાનં વિય નત્થસ્સા આવજ્જનકિચ્ચ’ન્તિ. ‘એતાનિ તાવ અત્તનો નિન્નત્તા ચ ચિણ્ણત્તા ચ સમુદાચારત્તા ચ ઉપ્પજ્જન્તુ, અયં કથં ઉપ્પજ્જતી’તિ? ‘યથા નિરોધસ્સ અનન્તરપચ્ચયં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં, નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ ફલસમાપત્તિચિત્તં, અરિયમગ્ગચિત્તં, મગ્ગાનન્તરાનિ ફલચિત્તાનિ, એવં અસન્તેપિ આવજ્જને, નિન્નચિણ્ણસમુદાચારભાવેન ઉપ્પજ્જતિ. વિના હિ આવજ્જનેન ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, આરમ્મણેન પન વિના

નુપ્પજ્જતી’તિ. ‘અથ કિમસ્સારમ્મણ’ન્તિ? ‘રૂપાદીસુ પરિત્તધમ્મેસુ અઞ્ઞતરં. એતેસુ હિ યદેવ તસ્મિં સમયે આપાથમાગતં હોતિ, તં આરબ્ભ એતં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી’તિ વેદિતબ્બં.

ઇદાનિ સબ્બેસમ્પિ એતેસં ચિત્તાનં પાકટભાવત્થં અયં પકિણ્ણકનયો વુત્તો –

સુત્તં દોવારિકો ચ, ગામિલ્લો અમ્બો કોલિયકેન ચ;
જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પી ચ, વિસયગ્ગાહો ચ ઉપનિસ્સયમત્થસોતિ.

તત્થ ‘**સુત્ત**’ન્તિ, એકો પન્થમક્કટકો પઞ્ચસુ દિસાસુ સુત્તં પસારેત્વા જાલં કત્વા મજ્ઝે નિપજ્જતિ. પઠમદિસાય પસારિતસુત્તે પાણકેન વા પટઙ્ગેન વા મક્ખિકાય વા પહટે નિપન્નટ્ઠાનતો ચલિત્વા નિક્ખમિત્વા સુત્તાનુસારેન ગન્ત્વા તસ્સ યૂસં પિવિત્વા પુનઆગન્ત્વા તત્થેવ નિપજ્જતિ. દુતિયદિસાદીસુ પહટકાલેપિ એવમેવ કરોતિ.

તત્થ પઞ્ચસુ દિસાસુ પસારિતસુત્તં વિય પઞ્ચપસાદા. મજ્ઝે નિપન્નમક્કટકો વિય ચિત્તં. પાણકાદીહિ સુત્તઘટ્ટનકાલો વિય આરમ્મણેન પસાદસ્સ ઘટ્ટિતકાલો. મજ્ઝે નિપન્નમક્કટકસ્સ ચલનં વિય પસાદઘટ્ટનકં આરમ્મણં ગહેત્વા કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલો. સુત્તાનુસારેન ગમનકાલો વિય વીથિચિત્તપ્પવત્તિ. સીસે વિજ્ઝિત્વા યૂસપિવનં વિય જવનસ્સ આરમ્મણે જવિતકાલો. પુનઆગન્ત્વા મજ્ઝે નિપજ્જનં વિય ચિત્તસ્સ હદયવત્થુમેવ નિસ્સાય પવત્તનં.

ઇદં ઓપમ્મં કિં દીપેતિ? આરમ્મણેન પસાદે ઘટ્ટિતે પસાદવત્થુકચિત્તતો હદયરૂપવત્થુકચિત્તં પઠમતરં ઉપ્પજ્જતીતિ દીપેતિ. એકેકં આરમ્મણં દ્વીસુ દ્વીસુ દ્વારેસુ આપાથમાગચ્છતીતિપિ.

‘**દોવારિકો**’તિ , એકો રાજા સયનગતો નિદ્દાયતિ. તસ્સ પરિચારકો પાદે પરિમજ્જન્તો નિસીદિ. બધિરદોવારિકો દ્વારે ઠિતો. તયો પટિહારા પટિપાટિયા ઠિતા. અથેકો પચ્ચન્તવાસી મનુસ્સો પણ્ણાકારં આદાય આગન્ત્વા દ્વારં આકોટેસિ. બધિરદોવારિકો સદ્દં ન સુણાતિ. પાદપરિમજ્જકો સઞ્ઞં અદાસિ. તાય સઞ્ઞાય દ્વારં વિવરિત્વા પસ્સિ. પઠમપટિહારો પણ્ણાકારં ગહેત્વા દુતિયસ્સ અદાસિ, દુતિયો તતિયસ્સ, તતિયો રઞ્ઞો. રાજા પરિભુઞ્જિ.

તત્થ સો રાજા વિય જવનં દટ્ઠબ્બં. પાદપરિમજ્જકો વિય આવજ્જનં. બધિરદોવારિકો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણં. તયો પટિહારા વિય સમ્પટિચ્છનાદીનિ તીણિ વીથિચિત્તાનિ. પચ્ચન્તવાસિનો પણ્ણાકારં આદાય આગન્ત્વા દ્વારાકોટનં વિય આરમ્મણસ્સ પસાદઘટ્ટનં. પાદપરિમજ્જકેન સઞ્ઞાય દિન્નકાલો વિય કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલો. તેન દિન્નસઞ્ઞાય બધિરદોવારિકસ્સ દ્વારવિવરણકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણે દસ્સનકિચ્ચસાધનકાલો. પઠમપટિહારેન પણ્ણાકારસ્સ ગહિતકાલો વિય વિપાકમનોધાતુયા આરમ્મણસ્સ સમ્પટિચ્છિતકાલો. પઠમેન દુતિયસ્સ દિન્નકાલો વિય વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ સન્તીરણકાલો. દુતિયેન તતિયસ્સ દિન્નકાલો વિય કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ વવત્થાપિતકાલો. તતિયેન રઞ્ઞો દિન્નકાલો વિય વોટ્ઠબ્બનેન જવનસ્સ નિય્યાદિતકાલો. રઞ્ઞો પરિભોગકાલો વિય જવનસ્સ આરમ્મણરસાનુભવનકાલો.

ઇદં ઓપમ્મં કિં દીપેતિ? આરમ્મણસ્સ પસાદઘટ્ટમત્તનમેવ કિચ્ચં, કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગાવટ્ટનમત્તમેવ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં દસ્સનસમ્પટિચ્છનસન્તીરણવવત્થાપનમત્તાનેવ કિચ્ચાનિ. એકન્તેન પન જવનમેવ આરમ્મણરસં અનુભોતીતિ દીપેતિ.

‘**ગામિલ્લો**’તિ , સમ્બહુલા ગામદારકા અન્તરવીથિયં પંસુકીળં કીળન્તિ. તત્થેકસ્સ હત્થે કહાપણો પટિહઞ્ઞિ. સો ‘મય્હં હત્થે પટિહતં, કિં નુ ખો એત’ન્તિ આહ. અથેકો ‘પણ્ડરં એત’ન્તિ આહ. અપરો સહ પંસુના ગાળ્હં ગણ્હિ. અઞ્ઞો ‘પુથુલં ચતુરસ્સં એત’ન્તિ આહ. અપરો ‘કહાપણો એસો’તિ આહ. અથ નં આહરિત્વા માતુ અદાસિ. સા કમ્મે ઉપનેસિ.

તત્થ સમ્બહુલાનં દારકાનં અન્તરવીથિયં કીળન્તાનં નિસિન્નકાલો વિય ભવઙ્ગચિત્તપ્પવત્તિ દટ્ઠબ્બા. કહાપણસ્સ હત્થે પટિહતકાલો વિય આરમ્મણેન પસાદસ્સ ઘટ્ટિતકાલો. ‘કિં નુ ખો એત’ન્તિ વુત્તકાલો વિય તં આરમ્મણં ગહેત્વા કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલો. ‘પણ્ડરં એત’ન્તિ વુત્તકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન દસ્સનકિચ્ચસ્સ સાધિતકાલો. સહ પંસુના ગાળ્હં ગહિતકાલો વિય વિપાકમનોધાતુયા આરમ્મણસ્સ સમ્પટિચ્છિતકાલો. ‘પુથુલં ચતુરસ્સં એત’ન્તિ વુત્તકાલો વિય વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ સન્તીરણકાલો. ‘એસો કહાપણો’તિ વુત્તકાલો વિય કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ વવત્થાપિતકાલો. માતરા કમ્મે ઉપનીતકાલો વિય જવનસ્સ આરમ્મણરસાનુભવનં વેદિતબ્બં.

ઇદં ઓપમ્મં કિં દીપેતિ? કિરિયમનોધાતુ અદિસ્વાવ ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ, વિપાકમનોધાતુ અદિસ્વાવ સમ્પટિચ્છતિ, વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ અદિસ્વાવ સન્તીરેતિ, કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુ અદિસ્વાવ વવત્થાપેતિ, જવનં અદિસ્વાવ આરમ્મણરસં અનુભોતિ. એકન્તેન પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણમેવ દસ્સનકિચ્ચં સાધેતીતિ દીપેતિ.

‘**અમ્બો કોલિયકેન ચા**’તિ, ઇદં હેટ્ઠા વુત્તં અમ્બોપમઞ્ચ ઉચ્છુસાલાસામિકોપમઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં.

‘**જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પી ચા**’તિ, ઉભોપિ કિર તે નગરદ્વારે સાલાયં નિસીદિંસુ. તત્થ પીઠસપ્પી આહ – ‘ભો અન્ધક, કસ્મા ત્વં ઇધ સુસ્સમાનો વિચરસિ, અસુકો પદેસો સુભિક્ખો બહ્વન્નપાનો, કિં તત્થ ગન્ત્વા સુખેન જીવિતું ન વટ્ટતી’તિ? ‘મય્હં તાવ તયા આચિક્ખિતં, તુય્હં પન તત્થ ગન્ત્વા સુખેન જીવિતું કિં ન વટ્ટતી’તિ? ‘મય્હં ગન્તું પાદા નત્થી’તિ. ‘મય્હમ્પિ પસ્સિતું ચક્ખૂનિ નત્થી’તિ. ‘યદિ એવં, તવ પાદા હોન્તુ, મમ ચક્ખૂની’તિ ઉભોપિ ‘સાધૂ’તિ સમ્પટિચ્છિત્વા જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પિં ખન્ધં આરોપેસિ. સો તસ્સ ખન્ધે નિસીદિત્વા વામહત્થેનસ્સ સીસં પરિક્ખિપિત્વા દક્ખિણહત્થેન ‘ઇમસ્મિં ઠાને મૂલં આવરિત્વા ઠિતં, ઇમસ્મિં પાસાણો, વામં મુઞ્ચ દક્ખિણં ગણ્હ, દક્ખિણં મુઞ્ચ વામં ગણ્હા’તિ મગ્ગં નિયમેત્વા આચિક્ખતિ. એવં જચ્ચન્ધસ્સ પાદા પીઠસપ્પિસ્સ ચક્ખૂનીતિ ઉભોપિ સમ્પયોગેન ઇચ્છિતટ્ઠાનં ગન્ત્વા સુખેન જીવિંસુ.

તત્થ જચ્ચન્ધો વિય રૂપકાયો, પીઠસપ્પી વિય અરૂપકાયો. પીઠસપ્પિના વિના જચ્ચન્ધસ્સ દિસં ગન્તું ગમનાભિસઙ્ખારસ્સ અનિબ્બત્તિતકાલો વિય રૂપસ્સ અરૂપેન વિના આદાનગહણચોપનં પાપેતું અસમત્થતા. જચ્ચન્ધેન વિના પીઠસપ્પિસ્સ દિસં ગન્તું ગમનાભિસઙ્ખારસ્સ અપ્પવત્તનં વિય પઞ્ચવોકારે રૂપં, વિના અરૂપસ્સ અપ્પવત્તિ. દ્વિન્નમ્પિ સમ્પયોગેન ઇચ્છિતટ્ઠાનં ગન્ત્વા સુખેન જીવિતકાલો વિય રૂપારૂપધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞયોગેન સબ્બકિચ્ચેસુ પવત્તિસમ્ભાવોતિ. અયં પઞ્હો પઞ્ચવોકારભવવસેન કથિતો.

‘**વિસયગ્ગાહો**’ **ચા**તિ, ચક્ખુ રૂપવિસયં ગણ્હાતિ. સોતાદીનિ સદ્દાદિવિસયે.

‘**ઉપનિસ્સયમત્થસો**’તિ, ‘ઉપનિસ્સયતો’ ચ ‘અત્થતો’ ચ. તત્થ અસમ્ભિન્નત્તા ચક્ખુસ્સ, આપાથગતત્તા રૂપાનં, આલોકસન્નિસ્સિતં, મનસિકારહેતુકં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. તત્થ મતસ્સાપિ ચક્ખુ સમ્ભિન્નં હોતિ. જીવતો નિરુદ્ધમ્પિ, પિત્તેન વા સેમ્હેન વા રુહિરેન વા પલિબુદ્ધમ્પિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ભવિતું અસક્કોન્તં ‘સમ્ભિન્નં’ નામ હોતિ. સક્કોન્તં અસમ્ભિન્નં નામ. સોતાદીસુપિ એસેવ નયો. ચક્ખુસ્મિં પન અસમ્ભિન્નેપિ બહિદ્ધા રૂપારમ્મણે આપાથં અનાગચ્છન્તે ચક્ખુવિઞ્ઞાણં નુપ્પજ્જતિ. તસ્મિં પન આપાથં આગચ્છન્તેપિ આલોકસન્નિસ્સયે અસતિ નુપ્પજ્જતિ. તસ્મિં સન્તેપિ કિરિયમનોધાતુયા ભવઙ્ગે અનાવટ્ટિતે નુપ્પજ્જતિ. આવટ્ટિતેયેવ ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પજ્જમાનં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ સદ્ધિંયેવ ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ઇમે ચત્તારો પચ્ચયે લભિત્વા ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૬ થોકં વિસદિસં).

અસમ્ભિન્નત્તા સોતસ્સ, આપાથગતત્તા સદ્દાનં, આકાસસન્નિસ્સિતં, મનસિકારહેતુકં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જતિ સોતવિઞ્ઞાણં, સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. તત્થ ‘આકાસસન્નિસ્સિત’ન્તિ આકાસસન્નિસ્સયં લદ્ધાવ ઉપ્પજ્જતિ, ન વિના તેન. ન હિ પિહિતકણ્ણચ્છિદ્દસ્સ સોતવિઞ્ઞાણં પવત્તતિ. સેસં પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બં. યથા ચેત્થ એવં ઇતો પરેસુપિ. વિસેસમત્તં પન વક્ખામ.

અસમ્ભિન્નત્તા ઘાનસ્સ, આપાથગતત્તા ગન્ધાનં, વાયોસન્નિસ્સિતં, મનસિકારહેતુકં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જતિ ઘાનવિઞ્ઞાણં , સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. તત્થ ‘વાયોસન્નિસ્સિત’ન્તિ ઘાનબિલં વાયુમ્હિ પવિસન્તેયેવ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં અસતિ નુપ્પજ્જતીતિ અત્થો.

અસમ્ભિન્નત્તા જિવ્હાય, આપાથગતત્તા રસાનં, આપોસન્નિસ્સિતં, મનસિકારહેતુકં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જતિ જિવ્હાવિઞ્ઞાણં, સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. તત્થ ‘આપોસન્નિસ્સિત’ન્તિ જિવ્હાતેમનં આપં લદ્ધાવ ઉપ્પજ્જતિ, ન વિના તેન. સુક્ખજિવ્હાનઞ્હિ સુક્ખખાદનીયે જિવ્હાય ઠપિતેપિ જિવ્હાવિઞ્ઞાણં નુપ્પજ્જતેવ.

અસમ્ભિન્નત્તા કાયસ્સ, આપાથગતત્તા ફોટ્ઠબ્બાનં, પથવિસન્નિસ્સિતં, મનસિકારહેતુકં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જતિ કાયવિઞ્ઞાણં, સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. તત્થ ‘પથવિસન્નિસ્સિત’ન્તિ કાયપસાદપચ્ચયં પથવિસન્નિસ્સયં લદ્ધાવ ઉપ્પજ્જતિ, ન તેન વિના. કાયદ્વારસ્મિઞ્હિ બહિદ્ધામહાભૂતારમ્મણં અજ્ઝત્તિકં કાયપસાદં ઘટ્ટેત્વા પસાદપચ્ચયેસુ મહાભૂતેસુ પટિહઞ્ઞતિ.

અસમ્ભિન્નત્તા મનસ્સ, આપાથગતત્તા ધમ્માનં, વત્થુસન્નિસ્સિતં, મનસિકારહેતુકં ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણં, સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ. તત્થ ‘મનો’તિ ભવઙ્ગચિત્તં. તં નિરુદ્ધમ્પિ, આવજ્જનચિત્તસ્સ પચ્ચયો ભવિતું અસમત્થં મન્દથામગતમેવ પવત્તમાનમ્પિ, સમ્ભિન્નં નામ હોતિ. આવજ્જનસ્સ પન પચ્ચયો ભવિતું સમત્થં અસમ્ભિન્નં નામ. ‘આપાથગતત્તા ધમ્માન’ન્તિ ધમ્મારમ્મણે આપાથગતે. ‘વત્થુસન્નિસ્સિત’ન્તિ હદયવત્થુસન્નિસ્સયં લદ્ધાવ ઉપ્પજ્જતિ, ન તેન વિના. અયમ્પિ પઞ્હો પઞ્ચવોકારભવં સન્ધાય કથિતો. ‘મનસિકારહેતુક’ન્તિ કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ભવઙ્ગે આવટ્ટિતેયેવ ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. અયં તાવ ‘ઉપનિસ્સયમત્થસો’તિ એત્થ ઉપનિસ્સયવણ્ણના.

‘અત્થતો’ પન ચક્ખુ દસ્સનત્થં, સોતં સવનત્થં, ઘાનં ઘાયનત્થં, જિવ્હા સાયનત્થા, કાયો ફુસનત્થો , મનો વિજાનનત્થો. તત્થ દસ્સનં અત્થો અસ્સ. તસ્મિં તેન નિપ્ફાદેતબ્બન્તિ દસ્સનત્થં. સેસેસુપિ એસેવ નયો. એત્તાવતા **તિપિટકચૂળનાગત્થેરવાદે સોળસકમગ્ગો** નિટ્ઠિતો, સદ્ધિં દ્વાદસકમગ્ગેન ચેવ અહેતુકટ્ઠકેન ચાતિ.

ઇદાનિ **મોરવાપીવાસીમહાદત્તત્થેરવાદે દ્વાદસકમગ્ગકથા** હોતિ. તત્થ સાકેતપઞ્હઉસ્સદકિત્તનહેતુકિત્તનાનિ પાકતિકાનેવ. અયં પન થેરો અસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકેસુ દોસં દિસ્વા ‘અસઙ્ખારિકં અસઙ્ખારિકમેવ વિપાકં દેતિ, નો સસઙ્ખારિકં; સસઙ્ખારિકમ્પિ સસઙ્ખારિકમેવ નો અસઙ્ખારિક’ન્તિ આહ. જવનેન ચેસ ચિત્તનિયામં ન કથેતિ. આરમ્મણેન પન વેદનાનિયામં કથેતિ. તેનસ્સ વિપાકુદ્ધારે દ્વાદસકમગ્ગો નામ જાતો. દસકમગ્ગોપિ, અહેતુકટ્ઠકમ્પિ એત્થેવ પવિટ્ઠં.

તત્રાયં નયો – સોમનસ્સસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકચિત્તેન હિ કમ્મે આયૂહિતે તાદિસેનેવ વિપાકચિત્તેન ગહિતપટિસન્ધિકસ્સ વુદ્ધિપ્પત્તસ્સ ચક્ખુદ્વારે ‘ઇટ્ઠારમ્મણે’ આપાથગતે હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ તયો મોઘવારા હોન્તિ. તસ્સ કુસલતો ચત્તારિ સોમનસ્સસહગતાનિ, અકુસલતો ચત્તારિ, કિરિયતો પઞ્ચાતિ ઇમેસં તેરસન્નં ચિત્તાનં અઞ્ઞતરેન જવિતપરિયોસાને તદારમ્મણં પતિટ્ઠહમાનં સોમનસ્સસહગતઅસઙ્ખારિકતિહેતુકચિત્તમ્પિ દુહેતુકચિત્તમ્પિ પતિટ્ઠાતિ. એવમસ્સ ચક્ખુદ્વારે ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ તીણિ, તદારમ્મણાનિ દ્વેતિ, પઞ્ચ ગણનૂપગચિત્તાનિ હોન્તિ.

આરમ્મણેન પન વેદનં પરિવત્તેત્વા કુસલતો ચતુન્નં, અકુસલતો ચતુન્નં, કિરિયતો ચતુન્નન્તિ, દ્વાદસન્નં ઉપેક્ખાસહગતચિત્તાનં અઞ્ઞતરેન જવિતાવસાને ઉપેક્ખાસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકવિપાકમ્પિ દુહેતુકઅસઙ્ખારિકવિપાકમ્પિ તદારમ્મણં હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. એવમસ્સ ચક્ખુદ્વારે ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણં, ઇમાનિ દ્વે તદારમ્મણાનીતિ, તીણિ ગણનૂપગચિત્તાનિ હોન્તિ. તાનિ પુરિમેહિ પઞ્ચહિ સદ્ધિં અટ્ઠ. સોતદ્વારાદીસુપિ અટ્ઠ અટ્ઠાતિ એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતે સમચત્તાલીસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન ચક્ખુદ્વારે અટ્ઠ, સોતવિઞ્ઞાણાદીનિ ચત્તારીતિ, દ્વાદસ હોન્તિ. તત્થ ‘મૂલભવઙ્ગતા’‘આગન્તુકભવઙ્ગતા’‘અમ્બોપમનિયામકથા’ ચ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

સોમનસ્સસહગતતિહેતુકસસઙ્ખારિકકુસલચિત્તેન કમ્મે આયૂહિતેપિ ઉપેક્ખાસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકેહિ કમ્મે આયૂહિતેપિ એસેવ નયો. તત્થ યન્તોપમાપિ એત્થ પાકતિકા એવ. એત્તાવતા તિહેતુકકમ્મેન તિહેતુકપટિસન્ધિ હોતીતિ વારો કથિતો. તિહેતુકકમ્મેન દુહેતુકપટિસન્ધિ હોતીતિ વારો પન પટિચ્છન્નો હુત્વા ગતો.

ઇદાનિ દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકપટિસન્ધિકથા હોતિ. સોમનસ્સસહગતદુહેતુકઅસઙ્ખારિકચિત્તેન હિ કમ્મે આયૂહિતે તાદિસેનેવ વિપાકચિત્તેન ગહિતપટિસન્ધિકસ્સ વુદ્ધિપ્પત્તસ્સ ચક્ખુદ્વારે ઇટ્ઠારમ્મણે આપાથગતે હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ તયો મોઘવારા હોન્તિ. દુહેતુકસ્સ પન **જવનકિરિયા** નત્થિ. તસ્મા કુસલતો ચત્તારિ સોમનસ્સસહગતાનિ, અકુસલતો ચત્તારીતિ ઇમેસં અટ્ઠન્નં અઞ્ઞતરેન જવિતપરિયોસાને દુહેતુકમેવ સોમનસ્સસહગતઅસઙ્ખારિકં તદારમ્મણં હોતિ. એવમસ્સ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ તીણિ, ઇદઞ્ચ તદારમ્મણન્તિ, ચત્તારિ ગણનૂપગચિત્તાનિ હોન્તિ. ‘ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે’ પન કુસલતો ઉપેક્ખાસહગતાનં ચતુન્નં, અકુસલતો ચતુન્નન્તિ, અટ્ઠન્નં અઞ્ઞતરેન જવિતપરિયોસાને દુહેતુકમેવ ઉપેક્ખાસહગતં અસઙ્ખારિકં તદારમ્મણં હોતિ. એવમસ્સ ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણં,

ઇદઞ્ચ તદારમ્મણન્તિ, દ્વે ગણનૂપગચિત્તાનિ હોન્તિ. તાનિ પુરિમેહિ ચતૂહિ સદ્ધિં છ. સોતદ્વારાદીસુપિ છ છાતિ એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતે સમતિંસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન ચક્ખુદ્વારે છ, સોતવિઞ્ઞાણાદીનિ ચત્તારીતિ દસ હોન્તિ. અમ્બોપમનિયામકથા પાકતિકા એવ. યન્તોપમા ઇધ ન લબ્ભતીતિ વુત્તં.

સોમનસ્સસહગતદુહેતુકસસઙ્ખારિકકુસલચિત્તેન કમ્મે આયૂહિતેપિ ઉપેક્ખાસહગતદુહેતુકઅસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકેહિ કમ્મે આયૂહિતેપિ એસેવ નયો. એત્તાવતા દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકપટિસન્ધિ હોતીતિ વારો કથિતો.

અહેતુકપટિસન્ધિ હોતીતિ વારો પન એવં વેદિતબ્બો – કુસલતો ચતૂહિ ઞાણવિપ્પયુત્તેહિ કમ્મે આયૂહિતે, કુસલવિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ઉપેક્ખાસહગતાય પટિસન્ધિયા ગહિતાય, કમ્મસદિસા પટિસન્ધીતિ ન વત્તબ્બા. ઇતો પટ્ઠાય હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ કથેત્વા ઇટ્ઠેપિ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તેપિ ચિત્તપ્પવત્તિ વેદિતબ્બા. ઇમસ્સ હિ થેરસ્સ વાદે પિણ્ડજવનં જવતિ. સેસા ઇદં પન જવનં કુસલત્થાય વા અકુસલત્થાય વા કો નિયામેતીતિઆદિકથા સબ્બા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાતિ. એત્તાવતા મોરવાપીવાસીમહાદત્તત્થેરવાદે દ્વાદસકમગ્ગો નિટ્ઠિતો સદ્ધિં દસકમગ્ગેન ચેવ અહેતુકટ્ઠકેન ચ.

ઇદાનિ **મહાધમ્મરક્ખિતત્થેરવાદે દસકમગ્ગકથા** હોતિ. તત્થ સાકેતપઞ્હઉસ્સદકિત્તનાનિ પાકતિકાનેવ. હેતુકિત્તને પન અયં વિસેસો. તિહેતુકકમ્મં તિહેતુકવિપાકમ્પિ દુહેતુકવિપાકમ્પિ અહેતુકવિપાકમ્પિ દેતિ. દુહેતુકકમ્મં તિહેતુકમેવ ન દેતિ, ઇતરં દેતિ. તિહેતુકકમ્મેન પટિસન્ધિ તિહેતુકાવ હોતિ; દુહેતુકાહેતુકા ન હોતિ. દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકાહેતુકા હોતિ, તિહેતુકા ન હોતિ. અસઙ્ખારિકકમ્મં વિપાકં અસઙ્ખારિકમેવ દેતિ, નો સસઙ્ખારિકં. સસઙ્ખારિકમ્પિ સસઙ્ખારિકમેવ દેતિ, નો અસઙ્ખારિકં. આરમ્મણેન વેદના પરિવત્તેતબ્બા. જવનં પિણ્ડજવનમેવ જવતિ. આદિતો પટ્ઠાય ચિત્તાનિ કથેતબ્બાનિ.

તત્રાયં કથા – એકો પઠમકુસલચિત્તેન કમ્મં આયૂહતિ, પઠમવિપાકચિત્તેનેવ પટિસન્ધિં ગણ્હાતિ. અયં કમ્મસદિસા પટિસન્ધિ. તસ્સ વુડ્ઢિપ્પત્તસ્સ ચક્ખુદ્વારે 'ઇટ્ઠારમ્મણે' આપાથગતે વુત્તનયેનેવ તયો મોઘવારા હોન્તિ. અથસ્સ હેટ્ઠા વુત્તાનં તેરસન્નં સોમનસ્સસહગતજવનાનં અઞ્ઞતરેન જવિતપરિયોસાને પઠમવિપાકચિત્તમેવ તદારમ્મણં હોતિ. તં 'મૂલભવઙ્ગં' 'તદારમ્મણ'ન્તિ દ્વે નામાનિ લભતિ. એવમસ્સ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ તીણિ, ઇદઞ્ચ તદારમ્મણન્તિ, ચત્તારિ ગણનૂપગચિત્તાનિ હોન્તિ. 'ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે' હેટ્ઠા વુત્તાનંયેવ દ્વાદસન્નં ઉપેક્ખાસહગતજવનાનં અઞ્ઞતરેન જવિતપરિયોસાને ઉપેક્ખાસહગતં તિહેતુકં અસઙ્ખારિકચિત્તં તદારમ્મણતાય પવત્તતિ. તં 'આગન્તુકભવઙ્ગં''તદારમ્મણ'ન્તિ દ્વે નામાનિ લભતિ. એવમસ્સ ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણં ઇદઞ્ચ તદારમ્મણન્તિ દ્વે ગણનૂપગચિત્તાનિ. તાનિ પુરિમેહિ ચતૂહિ સદ્ધિં છ હોન્તિ. એવં એકાય ચેતનાય કમ્મે આયૂહિતે પઞ્ચસુ દ્વારેસુ સમતિંસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન ચક્ખુદ્વારે છ, સોતવિઞ્ઞાણાદીનિ ચત્તારીતિ દસ હોન્તિ. અમ્બોપમનિયામકથા પાકતિકાયેવ.

દુતિયતતિયચતુત્થકુસલચિત્તેહિ કમ્મે આયૂહિતેપિ એત્તકાનેવ વિપાકચિત્તાનિ હોન્તિ. ચતૂહિ ઉપેક્ખાસહગતચિત્તેહિ આયૂહિતેપિ એસેવ નયો. ઇધ પન પઠમં ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણં દસ્સેતબ્બં. પચ્છા ઇટ્ઠારમ્મણેન વેદના પરિવત્તેતબ્બા. અમ્બોપમનિયામકથા પાકતિકા એવ. યન્તોપમા ન લબ્ભતિ. 'કુસલતો પન

ચતુન્નં ઞાણવિપ્પયુત્તાનં અઞ્ઞતરેન કમ્મે આયૂહિતે’તિ ઇતો પટ્ઠાય સબ્બં વિત્થારેત્વા અહેતુકટ્ઠકં કથેતબ્બં. એત્તાવતા મહાધમ્મરક્ખિતત્થેરવાદે દસકમગ્ગો નિટ્ઠિતો હોતિ, સદ્ધિં અહેતુકટ્ઠકેનાતિ.

ઇમેસં પન તિણ્ણં થેરાનં કતરસ્સ વાદો ગહેતબ્બોતિ? ન કસ્સચિ એકંસેન. સબ્બેસં પન વાદેસુ યુત્તં ગહેતબ્બં. પઠમવાદસ્મિઞ્હિ સસઙ્ખારાસઙ્ખારવિધાનં પચ્ચયભેદતો અધિપ્પેતં. તેનેત્થ , અસઙ્ખારિકકુસલસ્સ દુબ્બલપચ્ચયેહિ ઉપ્પન્નં સસઙ્ખારિકવિપાકં, સસઙ્ખારિકકુસલસ્સ બલવપચ્ચયેહિ ઉપ્પન્નં અસઙ્ખારિકવિપાકઞ્ચ ગહેત્વા, લબ્ભમાનાનિપિ કિરિયજવનાનિ પહાય, કુસલજવનેન તદારમ્મણં આરમ્મણેન ચ વેદનં નિયામેત્વા, સેક્ખપુથુજ્જનવસેન સોળસકમગ્ગો કથિતો. યં પનેત્થ અકુસલજવનાવસાને અહેતુકવિપાકમેવ તદારમ્મણં દસ્સિતં, તં ઇતરેસુ ન દસ્સિતમેવ. તસ્મા તં તત્થ તેસુ વુત્તં સહેતુકવિપાકઞ્ચ, એત્થાપિ સબ્બમિદં લબ્ભતેવ. તત્રાયં નયો – યદા હિ કુસલજવનાનં અન્તરન્તરા અકુસલં જવતિ, તદા કુસલાવસાને આચિણ્ણસદિસમેવ, અકુસલાવસાને સહેતુકં તદારમ્મણં યુત્તં. યદા નિરન્તરં અકુસલમેવ તદા અહેતુકં. એવં તાવ પઠમવાદે યુત્તં ગહેતબ્બં.

દુતિયવાદે પન કુસલતો સસઙ્ખારાસઙ્ખારવિધાનં અધિપ્પેતં. તેનેત્થ અસઙ્ખારિકકુસલસ્સ અસઙ્ખારિકમેવ વિપાકં, સસઙ્ખારિકકુસલસ્સ ચ સસઙ્ખારિકમેવ ગહેત્વા, જવનેન તદારમ્મણનિયામં અકત્વા, સબ્બેસમ્પિ સેક્ખાસેક્ખપુથુજ્જનાનં ઉપ્પત્તિરહો પિણ્ડજવનવસેનેવ દ્વાદસકમગ્ગો કથિતો. તિહેતુકજવનાવસાને પનેત્થ તિહેતુકં તદારમ્મણં યુત્તં. દુહેતુકજવનાવસાને દુહેતુકં, અહેતુકજવનાવસાને અહેતુકં ભાજેત્વા પન ન વુત્તં. એવં દુતિયવાદે યુત્તં ગહેતબ્બં.

તતિયવાદેપિ કુસલતોવ અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિધાનં અધિપ્પેતં. ‘તિહેતુકકમ્મં તિહેતુકવિપાકમ્પિ દુહેતુકવિપાકમ્પિ અહેતુકવિપાકમ્પિ દેતી’તિ પન વચનતો અસઙ્ખારિકતિહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ અસઙ્ખારિકદુહેતુકેનપિ તદારમ્મણેન ભવિતબ્બં. તં અદસ્સેત્વા હેતુસદિસમેવ તદારમ્મણં દસ્સિતં. તં પુરિમાય હેતુકિત્તનલદ્ધિયા ન યુજ્જતિ. કેવલં દસકમગ્ગવિભાવનત્થમેવ વુત્તં. ઇતરમ્પિ પન લબ્ભતેવ. એવં તતિયવાદેપિ યુત્તં ગહેતબ્બં. અયઞ્ચ સબ્બાપિ પટિસન્ધિજનકસ્સેવ કમ્મસ્સ વિપાકં સન્ધાય તદારમ્મણકથા. ‘સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧૦૨) વચનતો પન નાનાકમ્મેન અહેતુકપટિસન્ધિકસ્સાપિ સહેતુકવિપાકં તદારમ્મણં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સ ઉપ્પત્તિવિધાનં મહાપકરણે આવિ ભવિસ્સતીતિ.

કામાવચરકુસલવિપાકકથા નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકકથા

૪૯૯. ઇદાનિ રૂપાવચરાદિવિપાકં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ યસ્મા કામાવચરવિપાકં અત્તનો કુસલેન સદિસમ્પિ હોતિ, અસદિસમ્પિ, તસ્મા ન તં કુસલાનુગતિકં કત્વા ભાજિતં. રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકં પન યથા હત્થિઅસ્સપબ્બતાદીનં છાયા હત્થિઆદિસદિસાવ હોન્તિ, તથા અત્તનો કુસલસદિસમેવ હોતીતિ કુસલાનુગતિકં કત્વા ભાજિતં. કામાવચરકમ્મઞ્ચ યદા કદાચિ વિપાકં દેતિ, રૂપાવચરારૂપાવચરં પન અનન્તરાયેન, દુતિયસ્મિંયેવ અત્તભાવે, વિપાકં દેતીતિપિ કુસલાનુગતિકમેવ કત્વા ભાજિતં. સેસં કુસલે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. અયં પન વિસેસો – પટિપદાદિભેદો ચ હીનપણીતમજ્ઝિમભાવો ચ

એતેસુ ઝાનાગમનતો વેદિતબ્બો. છન્દાદીનં પન અઞ્ઞતરં ધુરં કત્વા અનુપ્પાદનીયત્તા નિરધિપતિકાનેવ એતાનીતિ.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકકથા નિટ્ઠિતા.

લોકુત્તરવિપાકકથા

૫૦૫. લોકુત્તરવિપાકમ્પિ કુસલસદિસત્તા કુસલાનુગતિકમેવ કત્વા ભાજિતં. યસ્મા પન તેભૂમકકુસલં ચુતિપટિસન્ધિવસેન વટ્ટં આચિનાતિ વડ્ઢેતિ, તસ્મા તત્થ **કતત્તા ઉપચિતત્તા**તિ વુત્તં. લોકુત્તરં પન તેન આચિતમ્પિ અપચિનાતિ, સયમ્પિ ચુતિપટિસન્ધિવસેન ન આચિનાતિ, તેનેત્થ ‘કતત્તા ઉપચિતત્તા’તિ અવત્વા **કતત્તા ભાવિતત્તા**તિ વુત્તં.

સુઞ્ઞતન્તિઆદીસુ ‘મગ્ગો’ તાવ ‘આગમનતો સગુણતો આરમ્મણતોતિ તીહિ કારણેહિ નામં લભતી’તિ, ઇદં હેટ્ઠા કુસલાધિકારે વિત્થારિતં. તત્થ સુત્તન્તિકપરિયાયેન સગુણતોપિ આરમ્મણતોપિ નામં લભતિ. પરિયાયદેસના હેસા. અભિધમ્મકથા પન નિપ્પરિયાયદેસના. તસ્મા ઇધ સગુણતો વા આરમ્મણતો વા નામં ન લભતિ, આગમનતોવ લભતિ. આગમનમેવ હિ ધુરં. તં દુવિધં હોતિ – વિપસ્સનાગમનં મગ્ગાગમનન્તિ.

તત્થ મગ્ગસ્સ આગતટ્ઠાને વિપસ્સનાગમનં ધુરં, ફલસ્સ આગતટ્ઠાને મગ્ગાગમનં ધુરન્તિ, ઇદમ્પિ હેટ્ઠા વુત્તમેવ. તેસુ ઇદં ફલસ્સ આગતટ્ઠાનં, તસ્મા ઇધ મગ્ગાગમનં ધુરન્તિ વેદિતબ્બં. સો પનેસ મગ્ગો આગમનતો ‘સુઞ્ઞત’ન્તિ નામં લભિત્વા સગુણતો ચ આરમ્મણતો ચ ‘અનિમિત્તો’‘અપ્પણિહિતો’તિપિ વુચ્ચતિ. તસ્મા સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ તીણિ નામાનિ દેતિ. કથં? અયઞ્હિ સુઞ્ઞાગમનવસેનેવ લદ્ધનામો ‘સુઞ્ઞતમગ્ગો’ સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામં દદમાનો ‘સુઞ્ઞત’ન્તિ નામં અકાસિ. ‘સુઞ્ઞતઅનિમિત્તમગ્ગો’ સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામં દદમાનો ‘અનિમિત્ત’ન્તિ નામં અકાસિ. ‘સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતમગ્ગો’ સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામં દદમાનો ‘અપ્પણિહિત’ન્તિ નામં અકાસિ. ઇમાનિ પન તીણિ નામાનિ મગ્ગાનન્તરે ફલચિત્તસ્મિંયેવ ઇમિના નયેન લબ્ભન્તિ, નો અપરભાગે વળઞ્જનકફલસમાપત્તિયા. અપરભાગે પન અનિચ્ચતાદીહિ તીહિ વિપસ્સનાહિ વિપસ્સિતું સક્કોતિ. અથસ્સ વુટ્ઠિતવુટ્ઠિતવિપસ્સનાવસેન અનિમિત્તઅપ્પણિહિતસુઞ્ઞતસઙ્ખાતાનિ તીણિ ફલાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તેસં તાનેવ સઙ્ખારારમ્મણાનિ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનિ ઞાણાનિ અનુલોમઞાણાનિ નામ હોન્તિ.

યો ચાયં સુઞ્ઞતમગ્ગે વુત્તો. અપ્પણિહિતમગ્ગેપિ એસેવ નયો. અયમ્પિ હિ સુઞ્ઞાગમનવસેન લદ્ધનામો ‘અપ્પણિહિતમગ્ગો’ સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામં દદમાનો ‘અપ્પણિહિત’ન્તિ નામં અકાસિ. ‘અપ્પણિહિતઅનિમિત્તમગ્ગો’ સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામં દદમાનો ‘અનિમિત્ત’ન્તિ નામં અકાસિ. ‘અપ્પણિહિતસુઞ્ઞતમગ્ગો’ સયં આગમનીયટ્ઠાને ઠત્વા અત્તનો ફલસ્સ નામં દદમાનો ‘સુઞ્ઞત’ન્તિ નામં અકાસિ. ઇમાનિપિ તીણિ નામાનિ મગ્ગાનન્તરે ફલચિત્તસ્મિંયેવ ઇમિના નયેન લબ્ભન્તિ, ન અપરભાગે વળઞ્જનકફલસમાપત્તિયાતિ. એવં ઇમસ્મિં વિપાકનિદ્દેસે કુસલચિત્તેહિ તિગુણાનિ વિપાકચિત્તાનિ વેદિતબ્બાનિ.

યથા પન તેભૂમકકુસલાનિ અત્તનો વિપાકં અધિપતિં લભાપેતું ન સક્કોન્તિ, ન એવં લોકુત્તરકુસલાનિ. કસ્મા? તેભૂમકકુસલાનઞ્હિ અઞ્ઞો આયૂહનકાલો અઞ્ઞો વિપચ્ચનકાલો. તેન તાનિ અત્તનો વિપાકં અધિપતિં

લભાપેતું ન સક્કોન્તિ. લોકુત્તરાનિ પન તાય સદ્ધાય, તસ્મિં વીરિયે, તાય સતિયા, તસ્મિં સમાધિમ્હિ, તાય પઞ્ઞાય અવૂપસન્તાય , અપણ્ણકં અવિરદ્ધં મગ્ગાનન્તરમેવ વિપાકં પટિલભન્તિ, તેન અત્તનો વિપાકં અધિપતિં લભાપેતું સક્કોન્તિ.

યથા હિ પરિત્તકસ્સ અગ્ગિનો ગતટ્ઠાને અગ્ગિમ્હિ નિબ્બુતમત્તેયેવ ઉણ્હાકારો નિબ્બાયિત્વા કિઞ્ચિ ન હોતિ, મહન્તં પન આદિત્તં અગ્ગિક્ખન્ધં નિબ્બાપેત્વા ગોમયપરિભણ્ડે કતેપિ ઉણ્હાકારો અવૂપસન્તોવ હોતિ, એવમેવ તેભૂમકકુસલે અઞ્ઞો કમ્મક્ખણો અઞ્ઞો વિપાકક્ખણો પરિત્તઅગ્ગિટ્ઠાને ઉણ્હભાવનિબ્બુતકાલો વિય હોતિ. તસ્મા તં અત્તનો વિપાકં અધિપતિં લભાપેતું ન સક્કોતિ. લોકુત્તરે પન તાય સદ્ધાય...પે॰... તાય પઞ્ઞાય અવૂપસન્તાય, મગ્ગાનન્તરમેવ ફલં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા તં અત્તનો વિપાકં અધિપતિં લભાપેતીતિ વેદિતબ્બં. તેનાહુ પોરાણા – 'વિપાકે અધિપતિ નત્થિ ઠપેત્વા લોકુત્તર'ન્તિ.

૫૫૫. ચતુત્થફલનિદ્દેસે **અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયન્તિ** અઞ્ઞાતાવિનો ચતૂસુ સચ્ચેસુ નિટ્ઠિતઞાણકિચ્ચસ્સ ઇન્દ્રિયં, અઞ્ઞાતાવીનં વા ચતૂસુ સચ્ચેસુ નિટ્ઠિતકિચ્ચાનં ચત્તારિ સચ્ચાનિ ઞત્વા પટિવિજ્ઝિત્વા ઠિતાનં ધમ્માનં અબ્ભન્તરે ઇન્દટ્ઠસાધનેન ઇન્દ્રિયં. નિદ્દેસવારેપિસ્સ **અઞ્ઞાતાવીનન્તિ** આજાનિત્વા ઠિતાનં. **ધમ્માનન્તિ** સમ્પયુત્તધમ્માનં અબ્ભન્તરે. **અઞ્ઞા**તિ આજાનના, **પઞ્ઞા પજાનના**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ. **મગ્ગઙ્ગં મગ્ગપરિયાપન્નન્તિ** ફલમગ્ગસ્સ અઙ્ગં, ફલમગ્ગે ચ પરિયાપન્નન્તિ અત્થો.

અપિચેત્થ ઇદં પકિણ્ણકં – એકં ઇન્દ્રિયં એકં ઠાનં ગચ્છતિ, એકં છ ઠાનાનિ ગચ્છતિ, એકં એકં ઠાનં ગચ્છતિ. એકસ્મિં 'અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં' એકં ઠાનં ગચ્છતિ સોતાપત્તિમગ્ગં. એકં 'અઞ્ઞિન્દ્રિયં' હેટ્ઠા તીણિ ફલાનિ, ઉપરિ તયો મગ્ગેતિ છ ઠાનાનિ ગચ્છતિ. એકં 'અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં' એકં ઠાનં ગચ્છતિ અરહત્તફલં. સબ્બેસુપિ મગ્ગફલેસુ અત્થતો અટ્ઠ અટ્ઠ ઇન્દ્રિયાનીતિ ચતુસટ્ઠિ લોકુત્તરિન્દ્રિયાનિ કથિતાનિ. પાળિતો પન નવ નવ કત્વા દ્વાસત્તતિ હોન્તિ. મગ્ગે મગ્ગઙ્ગન્તિ વુત્તં. ફલેપિ મગ્ગઙ્ગં. મગ્ગે બોજ્ઝઙ્ગોતિ વુત્તો ફલેપિ બોજ્ઝઙ્ગો. મગ્ગક્ખણે આરતિ વિરતીતિ વુત્તા ફલક્ખણેપિ આરતિ વિરતીતિ. તત્થ મગ્ગો મગ્ગભાવેનેવ મગ્ગો, ફલં પન મગ્ગં ઉપાદાય મગ્ગો નામ; ફલઙ્ગં ફલપરિયાપન્નન્તિ વત્તુમ્પિ વટ્ટતિ. મગ્ગે બુજ્ઝનકસ્સ અઙ્ગોતિ સમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ફલે બુદ્ધસ્સ અઙ્ગોતિ સમ્બોજ્ઝઙ્ગો. મગ્ગે આરમણવિરમણવસેનેવ આરતિ વિરતિ. ફલે પન આરતિવિરતિવસેનાતિ.

લોકુત્તરવિપાકકથા નિટ્ઠિતા.

અકુસલવિપાકકથા

૫૫૬. ઇતો પરાનિ અકુસલવિપાકાનિ – પઞ્ચ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ, એકા મનોધાતુ, એકા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ ઇમાનિ સત્ત ચિત્તાનિ – પાળિતો ચ અત્થતો ચ હેટ્ઠા વુત્તેહિ તાદિસેહેવ કુસલવિપાકચિત્તેહિ સદિસાનિ.

કેવલઞ્હિ તાનિ કુસલકમ્મપચ્ચયાનિ ઇમાનિ અકુસલકમ્મપચ્ચયાનિ. તાનિ ચ ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ આરમ્મણેસુ વત્તન્તિ, ઇમાનિ અનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ. તત્થ ચ સુખસહગતં કાયવિઞ્ઞાણં, ઇધ દુક્ખસહગતં . તત્થ ચ ઉપેક્ખાસહગતા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ મનુસ્સેસુ જચ્ચન્ધાદીનં પટિસન્ધિં આદિં કત્વા પઞ્ચસુ ઠાનેસુ વિપચ્ચતિ. ઇધ પન એકાદસવિધેનાપિ અકુસલચિત્તેન કમ્મે આયૂહિતે કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તેસુ અઞ્ઞતરં આરમ્મણં કત્વા

ચતૂસુ અપાયેસુ પટિસન્ધિ હુત્વા વિપચ્ચતિ; દુતિયવારતો પટ્ઠાય યાવતાયુકં ભવઙ્ગં હુત્વા, અનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણાય પઞ્ચવિઞ્ઞાણવીથિયા સન્તીરણં હુત્વા, બલવારમ્મણે છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણં હુત્વા, મરણકાલે ચુતિ હુત્વાતિ, એવં પઞ્ચસુ એવ ઠાનેસુ વિપચ્ચતીતિ.

અકુસલવિપાકકથા નિટ્ઠિતા.

કિરિયાબ્યાકતવણ્ણના

મનોધાતુચિત્તં

૫૬૬. ઇદાનિ કિરિયાબ્યાકતં ભાજેત્વા દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **કિરિયા**તિ કરણમત્તં. સબ્બેસુયેવ હિ કિરિયચિત્તેસુ યં જવનભાવં અપ્પત્તં તં વાતપુપ્ફં વિય. યં જવનભાવપ્પત્તં તં છિન્નમૂલકરુક્ખપુપ્ફં વિય અફલં હોતિ, તંતં કિચ્ચસાધનવસેન પવત્તત્તા પન કરણમત્તમેવ હોતિ. તસ્મા કિરિયાતિ વુત્તં. **નેવકુસલાનાકુસલા**તિઆદીસુ કુસલમૂલસઙ્ખાતસ્સ કુસલહેતુનો અભાવા 'નેવકુસલા'; અકુસલમૂલસઙ્ખાતસ્સ અકુસલહેતુનો અભાવા 'નેવઅકુસલા'; યોનિસોમનસિકારઅયોનિસોમનસિકારસઙ્ખાતાનમ્પિ કુસલાકુસલપચ્ચયાનં અભાવા '**નેવકુસલાનાકુસલા**'. કુસલાકુસલસઙ્ખાતસ્સ જનકહેતુનો અભાવા **નેવકમ્મવિપાકા**.

ઇધાપિ ચિત્તસ્સેકગ્ગતાનિદ્દેસે પવત્તિટ્ઠિતિમત્તમેવ લબ્ભતિ. દ્વે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, તિસ્સો મનોધાતુયો, તિસ્સો મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો, વિચિકિચ્છાસહગતન્તિ ઇમેસુ સત્તરસસુ ચિત્તેસુ દુબ્બલત્તા સણ્ઠિતિ અવટ્ઠિતિઆદીનિ ન લબ્ભન્તિ. સેસં સબ્બં વિપાકમનોધાતુનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં, અઞ્ઞત્ર ઉપ્પત્તિટ્ઠાના. તઞ્હિ ચિત્તં પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ. ઇદં પન પઞ્ચદ્વારે વળઞ્જનકપ્પવત્તિકાલે સબ્બેસં પુરે ઉપ્પજ્જતિ. કથં? ચક્ખુદ્વારે તાવ ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તઅનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તેસુ રૂપારમ્મણેસુ યેન કેનચિ પસાદે ઘટ્ટિતે તં આરમ્મણં ગહેત્વા આવજ્જનવસેન પુરેચારિકં હુત્વા ભવઙ્ગં આવટ્ટયમાનં ઉપ્પજ્જતિ. સોતદ્વારાદીસુપિ એસેવ નયોતિ.

કિરિયમનોધાતુચિત્તં નિટ્ઠિતં.

કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુચિત્તાનિ

૫૬૮. મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ...પે॰... સોમનસ્સસહગતાતિ, ઇદં ચિત્તં અઞ્ઞેસં અસાધારણં. ખીણાસવસ્સેવ પાટિપુગ્ગલિકં. છસુ દ્વારેસુ લબ્ભતિ. ચક્ખુદ્વારે હિ પધાનસારુપ્પં ઠાનં દિસ્વા ખીણાસવો ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સિતો હોતિ. સોતદ્વારે ભણ્ડભાજનીયટ્ઠાનં પત્વા મહાસદ્દં કત્વા લુદ્ધલુદ્ધેસુ ગણ્હન્તેસુ 'એવરૂપા નામ મે લોલુપ્પતણ્હા પહીના'તિ ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સિતો હોતિ. ઘાનદ્વારે ગન્ધેહિ વા પુપ્ફેહિ વા ચેતિયં પૂજેન્તો ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સિતો હોતિ. જિવ્હાદ્વારે રસસમ્પન્નં પિણ્ડપાતં લદ્ધા ભાજેત્વા પરિભુઞ્જન્તો 'સારણીયધમ્મો વત મે પૂરિતો'તિ ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સિતો હોતિ. કાયદ્વારે અભિસમાચારિકવત્તં કરોન્તો 'કાયદ્વારે મે વત્તં પૂરિત'ન્તિ ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સિતો હોતિ. એવં તાવ પઞ્ચદ્વારે લબ્ભતિ.

મનોદ્વારે પન અતીતાનાગતમારબ્ભ ઉપ્પજ્જતિ. જોતિપાલમાણવ(મ॰ નિ॰ ૨.૨૮૨ આદયો) મઘદેવરાજ(મ॰ નિ॰ ૨.૩૦૮ આદયો) કણ્હતાપસાદિકાલસ્મિઞ્હિ (જા॰ ૧.૧૦.૧૧ આદયો) કતં કારણં આવજ્જેત્વા તથાગતો સિતં પાત્વાકાસિ. તં પન પુબ્બેનિવાસઞાણસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાનં કિચ્ચં. તેસં પન દ્વિન્નં

ઞાણાનં ચિણ્ણપરિયન્તે ઇદં ચિત્તં હાસયમાનં ઉપ્પજ્જતિ. અનાગતે ‘તન્તિસ્સરો મુદિઙ્ગસ્સરો પચ્ચેકબુદ્ધો ભવિસ્સતી’તિ સિતં પાત્વાકાસિ. તમ્પિ અનાગતંસઞાણસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાનં કિચ્ચં. તેસં પન દ્વિન્નં ઞાણાનં ચિણ્ણપરિયન્તે ઇદં ચિત્તં હાસયમાનં ઉપ્પજ્જતિ.

નિદ્દેસવારે પનસ્સ સેસઅહેતુકચિત્તેહિ બલવતરતાય ચિત્તેકગ્ગતા સમાધિબલં પાપેત્વા ઠપિતા. વીરિયમ્પિ વીરિયબલં પાપેત્વા. ઉદ્દેસવારે પન ‘સમાધિબલં હોતિ વીરિયબલં હોતી’તિ અનાગતત્તા પરિપુણ્ણેન બલટ્ઠેનેતં દ્વયં બલં નામ ન હોતિ. યસ્મા પન ‘નેવ કુસલં નાકુસલં’ તસ્મા બલન્તિ વત્વાન ઠપિતં. યસ્મા ચ ન નિપ્પરિયાયેન બલં, તસ્મા સઙ્ગહવારેપિ ‘દ્વે બલાનિ હોન્તી’તિ ન વુત્તં. સેસં સબ્બં સોમનસ્સસહગતાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૫૭૪. ઉપેક્ખાસહગતાતિ ઇદં ચિત્તં તીસુ ભવેસુ સબ્બેસં સચિત્તકસત્તાનં સાધારણં, ન કસ્સચિ સચિત્તકસ્સ નુપ્પજ્જતિ નામ. ઉપ્પજ્જમાનં પન પઞ્ચદ્વારે વોટ્ઠબ્બનં હોતિ, મનોદ્વારે આવજ્જનં. છ અસાધારણઞાણાનિપિ ઇમિના ગહિતારમ્મણમેવ ગણ્હન્તિ. મહાગજં નામેતં ચિત્તં; ઇમસ્સ અનારમ્મણં નામ નત્થિ. ‘અસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણગતિકં નામ કતમ’ન્તિ વુત્તે ‘ઇદ’ન્તિ વત્તબ્બં. સેસમેત્થ પુરિમચિત્તે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. કેવલઞ્હિ તત્થ સપ્પીતિકત્તા નવઙ્ગિકો સઙ્ખારક્ખન્ધો વિભત્તો. ઇધ નિપ્પીતિકત્તા અટ્ઠઙ્ગિકો.

ઇદાનિ યાનિ કુસલતો અટ્ઠ મહાચિત્તાનેવ ખીણાસવસ્સ ઉપ્પજ્જનતાય કિરિયાનિ જાતાનિ, તસ્મા તાનિ કુસલનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

ઇધ ઠત્વા હસનકચિત્તાનિ સમોધાનેતબ્બાનિ. કતિ પનેતાનિ હોન્તીતિ? વુચ્ચતે તેરસ. પુથુજ્જના હિ કુસલતો ચતૂહિ સોમનસ્સસહગતેહિ, અકુસલતો ચતૂહીતિ, અટ્ઠહિ ચિત્તેહિ હસન્તિ. સેક્ખા કુસલતો ચતૂહિ સોમનસ્સસહગતેહિ, અકુસલતો દ્વીહિ દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તેહિ સોમનસ્સસહગતેહીતિ, છહિ ચિત્તેહિ હસન્તિ. ખીણાસવા કિરિયતો પઞ્ચહિ સોમનસ્સસહગતેહિ હસન્તીતિ.

રૂપાવચરારૂપાવચરકિરિયં

૫૭૭. રૂપાવચરારૂપાવચરકિરિયનિદ્દેસેસુ **દિટ્ઠધમ્મસુખવિહાર**ન્તિ દિટ્ઠધમ્મે, ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે, સુખવિહારમત્તં. તત્થ ખીણાસવસ્સ પુથુજ્જનકાલે નિબ્બત્તિતા સમાપત્તિ યાવ ન નં સમાપજ્જતિ તાવ કુસલાવ સમાપન્નકાલે કિરિયા હોતિ. ખીણાસવકાલે પનસ્સ નિબ્બત્તિતા સમાપત્તિ કિરિયાવ હોતિ. સેસં સબ્બં તંસદિસત્તા કુસલનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બન્તિ.

અટ્ઠસાલિનિયા ધમ્મસઙ્ગહઅટ્ઠકથાય

ચિત્તુપ્પાદકણ્ડકથા નિટ્ઠિતા.

અબ્યાકતપદં પન નેવ તાવ નિટ્ઠિતન્તિ.

ચિત્તુપ્પાદકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. રૂપકણ્ડો

ઉદ્દેસવણ્ણના

ઇદાનિ રૂપકણ્ડં ભાજેત્વા દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ કિઞ્ચાપિ હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે વિપાકાબ્યાકતઞ્ચેવ કિરિયાબ્યાકતઞ્ચ નિસ્સેસં કત્વા ભાજિતં, રૂપાબ્યાકતનિબ્બાનાબ્યાકતાનિ પન અકથિતાનિ, તાનિ કથેતું ચતુબ્બિધમ્પિ અબ્યાકતં સમોધાનેત્વા દસ્સેન્તો **કુસલાકુસલાનં ધમ્માનં વિપાકા**તિઆદિમાહ. તત્થ **કુસલાકુસલાનન્તિ** ચતુભૂમકકુસલાનઞ્ચેવ અકુસલાનઞ્ચ. એવં તાવ વિપાકાબ્યાકતં કુસલવિપાકાકુસલવિપાકવસેન દ્વીહિ પદેહિ પરિયાદિયિત્વા દસ્સિતં. યસ્મા પન તં સબ્બમ્પિ કામાવચરં વા હોતિ, રૂપાવચરાદીસુ વા અઞ્ઞતરં, તસ્મા '**કામાવચરા**'તિઆદિના નયેન તદેવ વિપાકાબ્યાકતં ભૂમન્તરવસેન પરિયાદિયિત્વા દસ્સિતં. યસ્મા પન તં વેદનાક્ખન્ધોપિ હોતિ...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોપિ, તસ્મા પુન સમ્પયુત્તચતુક્ખન્ધવસેન પરિયાદિયિત્વા દસ્સિતં.

એવં વિપાકાબ્યાકતં કુસલાકુસલવસેન ભૂમન્તરવસેન સમ્પયુત્તક્ખન્ધવસેનાતિ તીહિ નયેહિ પરિયાદાય દસ્સેત્વા, પુન કિરિયાબ્યાકતં દસ્સેન્તો **યે ચ ધમ્મા કિરિયા**તિઆદિમાહ. તત્થ 'કામાવચરા રૂપાવચરા અરૂપાવચરા વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો'તિ વત્તબ્બં ભવેય્ય. હેટ્ઠા પન ગહિતમેવાતિ નયં દસ્સેત્વા નિસ્સજ્જિતં. ઇદાનિ અવિભત્તં દસ્સેન્તો **સબ્બઞ્ચ રૂપં અસઙ્ખતા ચ ધાતૂ**તિ આહ. તત્થ '**સબ્બઞ્ચ રૂપ**'ન્તિ પદેન પઞ્ચવીસતિ રૂપાનિ છન્નવુતિરૂપકોટ્ઠાસા નિપ્પદેસતો ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. '**અસઙ્ખતા ચ ધાતૂ**'તિ પદેન નિબ્બાનં નિપ્પદેસતો ગહિતન્તિ. એત્તાવતા '**અબ્યાકતા ધમ્મા**'તિ પદં નિટ્ઠિતં હોતિ.

૫૮૪. તત્થ કતમં સબ્બં રૂપન્તિ ઇદં કસ્મા ગહિતં? હેટ્ઠા રૂપાબ્યાકતં સઙ્ખેપેન કથિતં. ઇદાનિ તં એકકદુકતિકચતુક્ક...પે॰... એકાદસકવસેન વિત્થારતો ભાજેત્વા દસ્સેતું ઇદં ગહિતં. તસ્સત્થો – યં વુત્તં 'સબ્બઞ્ચ રૂપં, અસઙ્ખતા ચ ધાતૂ'તિ, તસ્મિં પદદ્વયે 'કતમં સબ્બં રૂપં નામ'? ઇદાનિ તં દસ્સેન્તો **ચત્તારો ચ મહાભૂતા**તિઆદિમાહ . તત્થ **ચત્તારો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. તેન તેસં ઊનાધિકભાવં નિવારેતિ. 'ચ'-સદ્દો સમ્પિણ્ડનત્થો. તેન ન કેવલં 'ચત્તારો મહાભૂતાવ' રૂપં, અઞ્ઞમ્પિ અત્થીતિ 'ઉપાદારૂપં' સમ્પિણ્ડેતિ.

મહાભૂતાતિ એત્થ મહન્તપાતુભાવાદીહિ કારણેહિ મહાભૂતતા વેદિતબ્બા. એતાનિ હિ મહન્તપાતુભાવતો, મહાભૂતસામઞ્ઞતો, મહાપરિહારતો, મહાવિકારતો, મહન્તભૂતત્તા ચાતિ ઇમેહિ કારણેહિ મહાભૂતાનીતિ વુચ્ચન્તિ. તત્થ '**મહન્તપાતુભાવતો**'તિ, એતાનિ હિ અનુપાદિન્નકસન્તાનેપિ ઉપાદિન્નકસન્તાનેપિ મહન્તાનિ પાતુભૂતાનિ. તેસં અનુપાદિન્નકસન્તાને એવં મહન્તપાતુભાવતા વેદિતબ્બા – એકઞ્હિ ચક્કવાળં આયામતો ચ વિત્થારતો ચ યોજનાનં દ્વાદસ સતસહસ્સાનિ તીણિ સહસ્સાનિ ચત્તારિ સતાનિ પઞ્ઞાસઞ્ચ યોજનાનિ. પરિક્ખેપતો –

> સબ્બં સતસહસ્સાનિ, છત્તિંસ પરિમણ્ડલં;
> દસ ચેવ સહસ્સાનિ, અડ્ઢુડ્ઢાનિ સતાનિ ચ. (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧; વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૩૭);

તત્થ –

> દુવે સતસહસ્સાનિ, ચત્તારિ નહુતાનિ ચ;

એત્તકં બહલત્તેન, સઙ્ખાતાયં વસુન્ધરા. (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧; વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૩૭);

તસ્સાયેવ સન્ધારકં –

ચત્તારિ સતસહસ્સાનિ, અટ્ઠેવ નહુતાનિ ચ;
એત્તકં બહલત્તેન, જલં વાતે પતિટ્ઠિતં.

તસ્સાપિ સન્ધારકો –

નવસતસહસ્સાનિ, માલુતો નભમુગ્ગતો;
સટ્ઠિ ચેવ સહસ્સાનિ, એસા લોકસ્સ સણ્ઠિતિ.

એવં સણ્ઠિતે ચેત્થ યોજનાનં –

ચતુરાસીતિસહસ્સાનિ, અજ્ઝોગાળ્હો મહણ્ણવે;
અચ્ચુગ્ગતો તાવદેવ, સિનેરુ પબ્બતુત્તમો.

તતો ઉપડ્ઢુપડ્ઢેન, પમાણેન યથાક્કમં;
અજ્ઝોગાળ્હુગ્ગતા દિબ્બા, નાનારતનચિત્તિતા.

યુગન્ધરો ઈસધરો, કરવીકો સુદસ્સનો;
નેમિન્ધરો વિનતકો, અસ્સકણ્ણો ગિરિ બ્રહા.

એતે સત્ત મહાસેલા, સિનેરુસ્સ સમન્તતો;
મહારાજાનમાવાસા દેવયક્ખનિસેવિતા.

યોજનાનં સતાનુચ્ચો, હિમવા પઞ્ચ પબ્બતો;
યોજનાનં સહસ્સાનિ, તીણિ આયતવિત્થતો;
ચતુરાસીતિસહસ્સેહિ, કૂટેહિ પટિમણ્ડિતો.

તિપઞ્ચયોજનક્ખન્ધપરિક્ખેપા નગવ્હયા;
પઞ્ઞાસયોજનક્ખન્ધસાખાયામા સમન્તતો.

સતયોજનવિત્થિણ્ણા , તાવદેવ ચ ઉગ્ગતા;
જમ્બૂ યસ્સાનુભાવેન, જમ્બુદીપો પકાસિતો. (પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧; વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૩૭);

યઞ્ચેતં જમ્બુયા પમાણં તદેવ અસુરાનં ચિત્તપાટલિયા, ગરુળાનં સિમ્બલિરુક્ખસ્સ, અપરગોયાને કદમ્બરુક્ખસ્સ, ઉત્તરકુરુમ્હિ કપ્પરુક્ખસ્સ, પુબ્બવિદેહે સિરીસસ્સ, તાવતિંસેસુ પારિચ્છત્તકસ્સાતિ. તેનાહુ પોરાણા –

પાટલી સિમ્બલી જમ્બૂ, દેવાનં પારિચ્છત્તકો;
કદમ્બો કપ્પરુક્ખો ચ, સિરીસેન ભવતિ સત્તમન્તિ.

દ્વેઅસીતિસહસ્સાનિ, અજ્ઝોગાળ્હો મહણ્ણવે;
ઉઅચ્ચુગ્ગતો તાવદેવ, ચક્કવાળસિલુચ્ચયો;
પરિક્ખિપિત્વા તં સબ્બં, લોકધાતુમયં ઠિતોતિ.

ઉપાદિન્નકસન્તાનેપિ મચ્છકચ્છપદેવદાનવાદિસરીરવસેન મહન્તાનેવ પાતુભૂતાનિ. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા – ‘‘સન્તિ, ભિક્ખવે, મહાસમુદ્દે યોજનસતિકાપિ અત્તભાવાતિ’’આદિ.

‘**મહાભૂતસામઞ્ઞતો**’તિ એતાનિ હિ યથા માયાકારો અમણિંયેવ ઉદકં મણિં કત્વા દસ્સેતિ, અસુવણ્ણંયેવ લેડ્ડું સુવણ્ણં કત્વા દસ્સેતિ, યથા ચ સયં નેવ યક્ખો ન પક્ખી સમાનો યક્ખભાવમ્પિ પક્ખિભાવમ્પિ દસ્સેતિ, એવમેવ સયં અનીલાનેવ હુત્વા નીલં ઉપાદારૂપં દસ્સેન્તિ, અપીતાનિ... અલોહિતાનિ... અનોદાતાનેવ હુત્વા ઓદાતં ઉપાદારૂપં દસ્સેન્તીતિ માયાકારમહાભૂતસામઞ્ઞતો મહાભૂતાનિ. યથા ચ યક્ખાદીનિ મહાભૂતાનિ યં ગણ્હન્તિ નેવ તેસં તસ્સ અન્તો ન બહિઠાનં ઉપલબ્ભતિ, ન ચ તં નિસ્સાય ન તિટ્ઠન્તિ, એવમેવ એતાનિપિ નેવ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અન્તો ન બહિ ઠિતાનિ હુત્વા ઉપલબ્ભન્તિ, ન ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ન તિટ્ઠન્તીતિ. અચિન્તેય્યટ્ઠાનતાય યક્ખાદિમહાભૂતસામઞ્ઞતોપિ મહાભૂતાનિ.

યથા ચ યક્ખિનીસઙ્ખાતાનિ મહાભૂતાનિ મનાપેહિ વણ્ણસણ્ઠાનવિક્ખેપેહિ અત્તનો ભયાનકભાવં પટિચ્છાદેત્વા સત્તે વઞ્ચેન્તિ, એવમેવ એતાનિપિ ઇત્થિપુરિસસરીરાદીસુ મનાપેન છવિવણ્ણેન, મનાપેન અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસણ્ઠાનેન, મનાપેન ચ હત્થપાદઙ્ગુલિભમુકવિક્ખેપેન અત્તનો કક્ખળતાદિભેદં સરસલક્ખણં પટિચ્છાદેત્વા બાલજનં વઞ્ચેન્તિ, અત્તનો સભાવં દટ્ઠું ન દેન્તિ. ઇતિ વઞ્ચકટ્ઠેન યક્ખિનીમહાભૂતસામઞ્ઞતોપિ મહાભૂતાનિ.

‘**મહાપરિહારતો**’તિ મહન્તેહિ પચ્ચયેહિ પરિહરિતબ્બતો. એતાનિ હિ દિવસે દિવસે ઉપનેતબ્બત્તા મહન્તેહિ ઘાસચ્છાદનાદીહિ ભૂતાનિ પવત્તાનીતિ મહાભૂતાનિ. મહાપરિહારાનિ વા ભૂતાનીતિ મહાભૂતાનિ.

‘**મહાવિકારતો**’તિ ભૂતાનં મહાવિકારતો. એતાનિ હિ ઉપાદિણ્ણાનિપિ અનુપાદિણ્ણાનિપિ મહાવિકારાનિ હોન્તિ. તત્થ અનુપાદિણ્ણાનં કપ્પવુટ્ઠાને વિકારમહત્તં પાકટં હોતિ, ઉપાદિણ્ણાનં ધાતુક્ખોભકાલે. તથા હિ –

ભૂમિતો વુટ્ઠિતા યાવ, બ્રહ્મલોકા વિધાવતિ;
અચ્ચિ અચ્ચિમતો લોકે, દય્હમાનમ્હિ તેજસા.

કોટિસતસહસ્સેકં, ચક્કવાળં વિલીયતિ;
કુપિતેન યદા લોકો, સલિલેન વિનસ્સતિ.

કોટિસતસહસ્સેકં , ચક્કવાળં વિકીરતિ;
વાયોધાતુપ્પકોપેન, યદા લોકો વિનસ્સતિ.

પત્થદ્ધો ભવતિ કાયો, દટ્ઠો કટ્ઠમુખેન વા;

પથવીધાતુપ્પકોપેન, હોતિ કટ્ઠમુખેવ સો.

પૂતિયો ભવતિ કાયો, દટ્ઠો પૂતિમુખેન વા;
આપોધાતુપ્પકોપેન, હોતિ પૂતિમુખેવ સો.

સન્તત્તો ભવતિ કાયો, દટ્ઠો અગ્ગિમુખેન વા;
તેજોધાતુપ્પકોપેન, હોતિ અગ્ગિમુખેવ સો.

સઞ્છિન્નો ભવતિ કાયો, દટ્ઠો સત્થમુખેન વા;
વાયોધાતુપ્પકોપેન, હોતિ સત્થમુખેવ સો. (સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૪.૨૩૮);

ઇતિ મહાવિકારાનિ ભૂતાનીતિ મહાભૂતાનિ.

‘**મહન્તભૂતત્તા ચા**’તિ એતાનિ હિ મહન્તાનિ મહતા વાયામેન પરિગ્ગહેતબ્બત્તા, ભૂતાનિ વિજ્જમાનત્તાતિ, મહન્તભૂતત્તા ચ મહાભૂતાનિ. એવં મહન્તપાતુભાવાદીહિ કારણેહિ મહાભૂતાનિ.

ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાય રૂપન્તિ ઉપયોગત્થે સામિવચનં. ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ઉપાદાય, નિસ્સાય, અમુઞ્ચિત્વા પવત્તરૂપન્તિ અત્થો. **ઇદં વુચ્ચતિ સબ્બં રૂપન્તિ** ઇદં ચત્તારિ મહાભૂતાનિ, પદપટિપાટિયા નિદ્દિટ્ઠાનિ તેવીસતિ ઉપાદારૂપાનીતિ, સત્તવીસતિપ્પભેદં સબ્બં રૂપં નામ.

એકવિધરૂપસઙ્ગહો

ઇદાનિ તં વિત્થારતો દસ્સેતું એકવિધાદીહિ એકાદસહિ સઙ્ગહેહિ માતિકં ઠપેન્તો **સબ્બં રૂપં ન હેતૂ**તિઆદિમાહ.

તત્થ ‘**સબ્બં રૂપ**’ન્તિ ઇદં પદં ‘સબ્બં રૂપં ન હેતુ’ ‘સબ્બં રૂપં અહેતુક’ન્તિ એવં સબ્બપદેહિ સદ્ધિં યોજેતબ્બં. સબ્બાનેવ ચેતાનિ ‘ન હેતૂ’તિઆદીનિ તેચત્તાલીસપદાનિ ઉદ્દિટ્ઠાનિ. તેસુ પટિપાટિયા ચત્તાલીસપદાનિ માતિકતો ગહેત્વા ઠપિતાનિ, અવસાને તીણિ માતિકામુત્તકાનીતિ. એવં તાવ પઠમે સઙ્ગહે પાળિવવત્થાનમેવ વેદિતબ્બં. તથા દુતિયસઙ્ગહાદીસુ.

દુવિધરૂપસઙ્ગહો

તત્રાયં નયો – દુતિયસઙ્ગહે તાવ સતં ચત્તારો ચ દુકા. તત્થ **અત્થિ રૂપં ઉપાદા, અત્થિ રૂપં નોઉપાદા**તિઆદયો આદિમ્હિ ચુદ્દસ દુકા અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધાભાવતો પકિણ્ણકદુકા નામ. તતો **અત્થિ રૂપં ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ વત્થૂ**તિઆદયો પઞ્ચવીસતિ દુકા વત્થુઅવત્થુઉપપરિક્ખણવસેન પવત્તત્તા વત્થુદુકા નામ. તતો **અત્થિ રૂપં ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ આરમ્મણ**ન્તિઆદયો પઞ્ચવીસતિ આરમ્મણાનારમ્મણઉપપરિક્ખણવસેન પવત્તત્તા આરમ્મણદુકા નામ. તતો **અત્થિ રૂપં ચક્ખાયતન**ન્તિ આદયો દસ આયતનાનાયતનઉપપરિક્ખણવસેન પવત્તત્તા આયતનદુકા નામ. તતો **અત્થિ રૂપં ચક્ખુધાતૂ**તિઆદયો દસ ધાતુઅધાતુઉપપરિક્ખણવસેન પવત્તત્તા ધાતુદુકા નામ. તતો **અત્થિ રૂપં ચક્ખુન્દ્રિય**ન્તિઆદયો અટ્ઠ ઇન્દ્રિયાનિન્દ્રિયઉપપરિક્ખણવસેન પવત્તત્તા ઇન્દ્રિયદુકા નામ.

તતો **અત્થિ રૂપં કાયવિઞ્ઞત્તી**તિઆદયો દ્વાદસ સુખુમાસુખુમરૂપઉપપરિક્ખણવસેન પવત્તત્તા સુખુમરૂપદુકા નામાતિ. ઇદં દુતિયસઙ્ગહે પાળિવવત્થાનં.

તિવિધરૂપસઙ્ગહો

૫૮૫. તતિયસઙ્ગહે સતં તીણિ ચ તિકાનિ. તત્થ દુતિયસઙ્ગહે વુત્તેસુ ચુદ્દસસુ પકિણ્ણકદુકેસુ એકં અજ્ઝત્તિકદુકં સેસેહિ તેરસહિ યોજેત્વા યં તં રૂપં અજ્ઝત્તિકં તં ઉપાદા; યં તં રૂપં બાહિરં તં અત્થિ ઉપાદા , અત્થિ નોઉપાદાતિઆદિના નયેન ઠપિતા તેરસ પકિણ્ણકતિકા નામ. તતો તમેવ દુકં સેસદુકેહિ સદ્ધિં યોજેત્વા યં તં રૂપં બાહિરં તં ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ ન વત્થુ, યં તં રૂપં અજ્ઝત્તિકં તં અત્થિ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ વત્થુ, અત્થિ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ ન વત્થૂતિઆદિના નયેન સેસતિકા ઠપિતા. તેસં નામઞ્ચ ગણના ચ તેસંયેવ વત્થુદુકાદીનં વસેન વેદિતબ્બાતિ. ઇદં તતિયસઙ્ગહે પાળિવવત્થાનં.

ચતુબ્બિધાદિરૂપસઙ્ગહા

૫૮૬. ચતુત્થસઙ્ગહે દ્વાવીસતિ ચતુક્કા. તત્થ સબ્બપચ્છિમો અત્થિ રૂપં ઉપાદા અત્થિ રૂપં નોઉપાદાતિ એવં ઇધ વુત્તં માતિકં અનામસિત્વા ઠપિતો . ઇતરે પન આમસિત્વા ઠપિતા. કથં? યે તાવ ઇધ દુવિધસઙ્ગહે પકિણ્ણકેસુ આદિતો તયો દુકા, તેસુ એકેકં ગહેત્વા યં તં રૂપં ઉપાદા તં અત્થિ ઉપાદિણ્ણં, અત્થિ અનુપાદિણ્ણન્તિઆદિના નયેન પઞ્ચહિ પઞ્ચહિ દુકેહિ સદ્ધિં યોજેત્વા દુકત્તયમૂલકા આદિમ્હિ પઞ્ચદસ ચતુક્કા ઠપિતા.

ઇદાનિ યો યં ચતુક્કો સનિદસ્સનદુકો સો યસ્મા યં તં રૂપં સનિદસ્સનં તં અત્થિ સપ્પટિઘં, અત્થિ અપ્પટિઘન્તિઆદિના નયેન પરેહિ વા, અત્થિ ઉપાદા અત્થિ નોઉપાદાતિઆદિના નયેન પુરિમેહિ વા, દુકેહિ સદ્ધિં અત્થાભાવતો કમાભાવતો વિસેસાભાવતો ચ યોગં ન ગચ્છતિ. સનિદસ્સનઞ્હિ 'અપ્પટિઘં' નામ, 'નો ઉપાદા' વા નત્થીતિ અત્થાભાવતો યોગં ન ગચ્છતિ. 'ઉપાદિણ્ણં પન અનુપાદિણ્ણઞ્ચ અત્થિ તં કમાભાવા યોગં ન ગચ્છતિ. સબ્બદુકા હિ પચ્છિમપચ્છિમેહેવ સદ્ધિં યોજિતા. અયમેત્થ કમો. પુરિમેહિ પન સદ્ધિં કમાભાવોતિ. 'સતિ અત્થે કમાભાવો અકારણં. તસ્મા ઉપાદિણ્ણપદાદીહિ સદ્ધિં યોજેતબ્બો'તિ ચે – ન, વિસેસાભાવા; ઉપાદિણ્ણપદાદીનિ હિ ઇમિના સદ્ધિં યોજિતાનિ. તત્થ 'ઉપાદિણ્ણં વા સનિદસ્સનં, સનિદસ્સનં વા ઉપાદિણ્ણ'ન્તિ વુત્તે વિસેસો નત્થીતિ વિસેસાભાવાપિ યોગં ન ગચ્છતિ. તસ્મા તં ચતુત્થદુકં અનામસિત્વા, તતો પરેહિ અત્થિ રૂપં સપ્પટિઘન્તિઆદીહિ તીહિ દુકેહિ સદ્ધિં 'યં તં રૂપં સપ્પટિઘં તં અત્થિ ઇન્દ્રિયં, અત્થિ ન ઇન્દ્રિયં, યં તં રૂપં અપ્પટિઘં તં અત્થિ ઇન્દ્રિયં, અત્થિ ન ઇન્દ્રિય'ન્તિઆદિના નયેન યુજ્જમાને દ્વે દ્વે દુકે યોજેત્વા છ ચતુક્કા ઠપિતા.

યથા ચાયં ચતુત્થદુકો યોગં ન ગચ્છતિ, તથા તેન સદ્ધિં આદિદુકોપિ. કસ્મા? અનુપાદારૂપસ્સ એકન્તેન અનિદસ્સનત્તા. સો હિ યં તં રૂપં નોઉપાદા તં અત્થિ સનિદસ્સનં, અત્થિ અનિદસ્સનન્તિ – એવં ચતુત્થેન દુકેન સદ્ધિં યોજિયમાનો યોગં ન ગચ્છતિ. તસ્મા તં અતિક્કમિત્વા પઞ્ચમેન સહ યોજિતો. એવં યો યેન સદ્ધિં યોગં ગચ્છતિ, યો ચ ન ગચ્છતિ સો વેદિતબ્બોતિ. ઇદં ચતુત્થસઙ્ગહે પાળિવવત્થાનં. ઇતો પરે પન પઞ્ચવિધસઙ્ગહાદયો સત્ત સઙ્ગહા અસમ્મિસ્સા એવ. એવં સકલાયપિ માતિકાય પાળિવવત્થાનં વેદિતબ્બં.

રૂપવિભત્તિએકકનિદ્દેસવણ્ણના

૫૯૪. ઇદાનિ તસ્સા અત્થં ભાજેત્વા દસ્સેતું **સબ્બં રૂપં ન હેતુમેવા**તિઆદિ આરદ્ધં. કસ્મા પનેત્થ ‘કતમં તં સબ્બં રૂપં ન હેતૂ’તિ પુચ્છા ન કતાતિ? ભેદાભાવતો. યથા હિ દુકાદીસુ ‘ઉપાદારૂપ’મ્પિ અત્થિ ‘નોઉપાદારૂપ’મ્પિ, એવમિધ હેતુ ન હેતૂતિપિ સહેતુકમહેતુકન્તિપિ ભેદો નત્થિ, તસ્મા પુચ્છં અકત્વાવ વિભત્તં. તત્થ ‘**સબ્બ**’ન્તિ સકલં, નિરવસેસં. ‘**રૂપ**’ન્તિ અયમસ્સ સીતાદીહિ રુપ્પનભાવદીપનો સામઞ્ઞલક્ખણનિદ્દેસો. **ન હેતુમેવા**તિ સાધારણહેતુપટિક્ખેપનિદ્દેસો.

તત્થ હેતુહેતુ પચ્ચયહેતુ ઉત્તમહેતુ સાધારણહેતૂતિ ચતુબ્બિધો હેતુ. તેસુ ‘તયો કુસલહેતૂ, તયો અકુસલહેતૂ, તયો અબ્યાકતહેતૂ’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૫૯) અયં ‘હેતુહેતુ’ નામ. ‘‘ચત્તારો ખો, ભિક્ખુ, મહાભૂતા હેતુ, ચત્તારો મહાભૂતા પચ્ચયો રૂપક્ખન્ધસ્સ પઞ્ઞાપનાયા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૮૫; સં॰ નિ॰ ૩.૮૨) અયં ‘પચ્ચયહેતુ’ નામ. ‘‘કુસલાકુસલં અત્તનો વિપાકટ્ઠાને, ઉત્તમં ઇટ્ઠારમ્મણં કુસલવિપાકટ્ઠાને, ઉત્તમં અનિટ્ઠારમ્મણં અકુસલવિપાકટ્ઠાને’’તિ અયં ‘ઉત્તમહેતુ’ નામ. યથાહ – ‘અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનં કમ્મસમાદાનાનં ઠાનસો હેતુસો વિપાકં યથાભૂતં પજાનાતી’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૮; વિભ॰ ૮૧૦; પાટિ॰ મ॰ ૨.૪૪), ‘‘એસેવ હેતુ એસ પચ્ચયો સઙ્ખારાનં યદિદં અવિજ્જા’’તિ અવિજ્જા સઙ્ખારાનં સાધારણહેતુ હુત્વા પચ્ચયટ્ઠં ફરતીતિ અયં ‘સાધારણહેતુ’ નામ. યથા હિ પથવીરસો આપોરસો ચ મધુરસ્સાપિ અમધુરસ્સાપિ પચ્ચયો, એવં અવિજ્જા કુસલસઙ્ખારાનમ્પિ અકુસલસઙ્ખારાનમ્પિ સાધારણપચ્ચયો હોતિ. ઇમસ્મિં પનત્થે ‘હેતુહેતુ’ અધિપ્પેતો. ઇતિ ‘હેતૂ ધમ્મા ન હેતૂ ધમ્મા’તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧) માતિકાય આગતં હેતુભાવં રૂપસ્સ નિયમેત્વા પટિક્ખિપન્તો ‘**ન હેતુમેવા**’તિ આહ. ઇમિના નયેન સબ્બપદેસુ પટિક્ખેપનિદ્દેસો ચ અપ્પટિક્ખેપનિદ્દેસો ચ વેદિતબ્બો. વચનત્થો પન સબ્બપદાનં માતિકાવણ્ણનાયં વુત્તોયેવ.

સપ્પચ્ચયમેવાતિ એત્થ પન કમ્મસમુટ્ઠાનં કમ્મપચ્ચયમેવ હોતિ, આહારસમુટ્ઠાનાદીનિ આહારાદિપચ્ચયાનેવાતિ એવં રૂપસ્સેવ વુત્તચતુપચ્ચયવસેન અત્થો વેદિતબ્બો. **રૂપમેવા**તિ ‘રૂપિનો ધમ્મા અરૂપિનો ધમ્મા’તિ માતિકાય વુત્તં અરૂપીભાવં પટિક્ખિપતિ. **ઉપ્પન્નં છહિ વિઞ્ઞાણેહી**તિ પચ્ચુપ્પન્નરૂપમેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ છહિ વેદિતબ્બં. નિયામો પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ સન્ધાય ગહિતો. ન હિ તાનિ અતીતાનાગતં વિજાનન્તિ. મનોવિઞ્ઞાણં પન અતીતમ્પિ અનાગતમ્પિ વિજાનાતિ. તં ઇમસ્મિં પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતે પતિતત્તા સોતપતિતમેવ હુત્વા ગતં. હુત્વા અભાવટ્ઠેન પન **અનિચ્ચમેવ**. જરાય અભિભવિતબ્બધમ્મકત્તા **જરાભિભૂતમેવ**. યસ્મા વા રૂપકાયે જરા પાકટા હોતિ, તસ્માપિ ‘જરાભિભૂતમેવા’તિ વુત્તં.

એવં એકવિધેન રૂપસઙ્ગહોતિ એત્થ ‘**વિધા**’-**સદ્દો** માનસણ્ઠાનકોટ્ઠાસેસુ દિસ્સતિ. ‘‘સેય્યોહમસ્મીતિ વિધા, સદિસોહમસ્મીતિ વિધા’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૯૬૨) હિ માનો વિધા નામ. ‘‘કથંવિધં સીલવન્તં વદન્તિ, કથંવિધં પઞ્ઞવન્તં વદન્તી’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૯૫) સણ્ઠાનં. ‘કથંવિધ’ન્તિ હિ પદસ્સ કથંસણ્ઠાનન્તિ અત્થો. ‘‘એકવિધેન ઞાણવત્થું દુવિધેન ઞાણવત્થૂ’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૫૧-૭૫૨) કોટ્ઠાસો વિધા નામ. ઇધાપિ કોટ્ઠાસોવ અધિપ્પેતો.

સઙ્ગહસદ્દોપિ સજાતિસઞ્જાતિકિરિયાગણનવસેન ચતુબ્બિધો. તત્થ ‘‘સબ્બે ખત્તિયા આગચ્છન્તુ, સબ્બે બ્રાહ્મણા સબ્બે વેસ્સા સબ્બે સુદ્દા આગચ્છન્તુ’’, ‘‘યા ચાવુસો વિસાખ, સમ્માવાચા, યો ચ સમ્માકમ્મન્તો, યો ચ સમ્માઆજીવો – ઇમે ધમ્મા સીલક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) અયં ‘સજાતિસઙ્ગહો’ નામ. ‘એકજાતિકા આગચ્છન્તૂ’તિ વુત્તટ્ઠાને વિય હિ ઇધ સબ્બે જાતિયા એકસઙ્ગહં ગતા. ‘‘સબ્બે કોસલકા આગચ્છન્તુ, સબ્બે

માગધકા, સબ્બે ભારુકચ્છકા આગચ્છન્તુ'', ''યો ચાવુસો વિસાખ, સમ્માવાયામો, યા ચ સમ્માસતિ, યો ચ સમ્માસમાધિ – ઇમે ધમ્મા સમાધિક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા''તિ અયં 'સઞ્ઞાતિસઙ્ગહો' નામ. એકટ્ઠાને જાતા સંવુદ્ધા આગચ્છન્તૂતિ વુત્તટ્ઠાને વિય હિ ઇધ સબ્બે સઞ્ઞાતિટ્ઠાનેન નિવુત્થોકાસેન એકસઙ્ગહં ગતા. ''સબ્બે હત્થારોહા આગચ્છન્તુ, સબ્બે અસ્સારોહા, સબ્બે રથિકા આગચ્છન્તુ'', ''યા ચાવુસો વિસાખ, સમ્માદિટ્ઠિ, યો ચ સમ્માસઙ્કપ્પો – ઇમે ધમ્મા પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨) અયં 'કિરિયાસઙ્ગહો' નામ. સબ્બેવ હેતે અત્તનો કિરિયાકરણેન એકસઙ્ગહં ગતા. ''ચક્ખાયતનં કતમક્ખન્ધગણનં ગચ્છતિ? ચક્ખાયતનં રૂપક્ખન્ધગણનં ગચ્છતિ. હઞ્ચિ ચક્ખાયતનં રૂપક્ખન્ધગણનં ગચ્છતિ, તેન વત રે વત્તબ્બે – ચક્ખાયતનં રૂપક્ખન્ધેન સઙ્ગહિત''ન્તિ (કથા॰ ૪૭૧), અયં 'ગણનસઙ્ગહો' નામ. અયમિધ અધિપ્પેતો. એકકોટ્ઠાસેન રૂપગણનાતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. એસ નયો સબ્બત્થ.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના

ઉપાદાભાજનીયકથા

૫૯૫. ઇદાનિ દુવિધસઙ્ગહાદીસુ 'અત્થિ રૂપં ઉપાદા, અત્થિ રૂપં નોઉપાદા'તિ એવં ભેદસબ્ભાવતો પુચ્છાપુબ્બઙ્ગમં પદભાજનં દસ્સેન્તો **કતમં તં રૂપં ઉપાદા**તિઆદિમાહ. તત્થ ઉપાદિયતીતિ 'ઉપાદા'; મહાભૂતાનિ ગહેત્વા, અમુઞ્ચિત્વા, તાનિ નિસ્સાય પવત્તતીતિ અત્થો. ઇદાનિ તં પભેદતો દસ્સેન્તો **ચક્ખાયતન**ન્તિઆદિમાહ.

૫૯૬. એવં તેવીસતિવિધં ઉપાદારૂપં સઙ્ખેપતો ઉદ્દિસિત્વા પુન તદેવ વિત્થારતો નિદ્દિસન્તો **કતમં તં રૂપં ચક્ખાયતન**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ દુવિધં ચક્ખુ – મંસચક્ખુ પઞ્ઞાચક્ખુ ચ. એતેસુ 'બુદ્ધચક્ખુ સમન્તચક્ખુ ઞાણચક્ખુ દિબ્બચક્ખુ ધમ્મચક્ખૂ'તિ પઞ્ચવિધં પઞ્ઞાચક્ખુ. તત્થ ''અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, બુદ્ધચક્ખુના લોકં વોલોકેન્તો સત્તે અપ્પરજક્ખે...પે॰... દુવિઞ્ઞાપયે''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૩) ઇદં બુદ્ધચક્ખુ નામ. ''સમન્તચક્ખુ વુચ્ચતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણ''ન્તિ ઇદં સમન્તચક્ખુ નામ. ''ચક્ખું ઉદપાદિ ઞાણં ઉદપાદી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૫) ઇદં ઞાણચક્ખુ નામ. ''અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેના''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૪) ઇદં દિબ્બચક્ખુ નામ. ''તસ્મિં યેવાસને વિરજં વીતમલં ધમ્મચક્ખું ઉદપાદી''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૯૫) ઇદં હેટ્ઠિમમગ્ગત્તયસઙ્ખાતં ઞાણં ધમ્મચક્ખુ નામ.

મંસચક્ખુપિ પસાદચક્ખુ સસમ્ભારચક્ખૂતિ દુવિધં હોતિ. તત્થ યોયં અક્ખિકૂપકે પતિટ્ઠિતો હેટ્ઠા અક્ખિકૂપકટ્ઠિકેન, ઉપરિ ભમુકટ્ઠિકેન, ઉભતો અક્ખિકૂટેહિ, અન્તો મત્થલુઙ્ગેન, બહિદ્ધા અક્ખિલોમેહિ પરિચ્છિન્નો મંસપિણ્ડો. સઙ્ખેપતો 'ચતસ્સો ધાતુયો, વણ્ણો ગન્ધો રસો ઓજા, સમ્ભવો સણ્ઠાનં, જીવિતં ભાવો કાયપસાદો ચક્ખુપસાદો'તિ ચુદ્દસસમ્ભારો. વિત્થારતો 'ચતસ્સો ધાતુયો, તંસન્નિસ્સિતવણ્ણગન્ધરસઓજાસણ્ઠાનસમ્ભવા ચા'તિ ઇમાનિ દસ ચતુસમુટ્ઠાનિકત્તા ચત્તાલીસં હોન્તિ. જીવિતં ભાવો કાયપસાદો ચક્ખુપસાદોતિ ચત્તારિ એકન્તકમ્મસમુટ્ઠાનાનેવાતિ ઇમેસં ચતુચત્તાલીસાય રૂપાનં વસેન ચતુચત્તાલીસસમ્ભારો. યં લોકો સેતં ચક્ખું પુથુલં વિસટં વિત્થિણ્ણં 'ચક્ખુ'ન્તિ સઞ્જાનન્તો ન ચક્ખું સઞ્જાનાતિ, વત્થું ચક્ખુતો સઞ્જાનાતિ, સો મંસપિણ્ડો અક્ખિકૂપે પતિટ્ઠિતો, ન્હારુસુત્તકેન મત્થલુઙ્ગે આબદ્ધો, યત્થ સેતમ્પિ અત્થિ, કણ્હમ્પિ લોહિતકમ્પિ, પથવીપિ આપોપિ તેજોપિ વાયોપિ, યં સેમ્હુસ્સદત્તા સેતં, પિત્તુસ્સદત્તા કણ્હં, રુહિરુસ્સદત્તા લોહિતકં, પથવુસ્સદત્તા પત્થિણ્ણં હોતિ, આપુસ્સદત્તા પગ્ઘરતિ, તેજુસ્સદત્તા પરિદય્હતિ, વાયુસ્સદત્તા સમ્ભમતિ, ઇદં **સસમ્ભારચક્ખુ** નામ.

યો પનેત્થ સિતો એત્થ પટિબદ્ધો ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો, ઇદં **પસાદચક્ખુ** નામ. તદેતં તસ્સ સસમ્ભારચક્ખુનો સેતમણ્ડલપરિક્ખિત્તસ્સ કણ્હમણ્ડલસ્સ મજ્ઝે, અભિમુખે ઠિતાનં સરીરસણ્ઠાનુપ્પત્તિદેસભૂતે દિટ્ઠિમણ્ડલે, સત્તસુ પિચુપટલેસુ આસિત્તતેલં પિચુપટલાનિ વિય, સત્તક્ખિપટલાનિ બ્યાપેત્વા, ધારણન્હાપનમણ્ડનબીજનકિચ્ચાહિ ચતૂહિ ધાતીહિ ખત્તિયકુમારો વિય, સન્ધારણઆબન્ધનપરિપાચનસમુદીરણકિચ્ચાહિ ચતૂહિ ધાતૂહિ કતૂપકારં, ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનં, આયુના અનુપાલિયમાનં, વણ્ણગન્ધરસાદીહિ પરિવુતં, પમાણતો ઊકાસિરમત્તં, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ધમ્મસેનાપતિના –

> ‘‘યેન ચક્ખુપ્પસાદેન, રૂપાનિ મનુપસ્સતિ;
> પરિત્તં સુખુમં એતં, ઊકાસિરસમૂપમ’’ન્તિ.

ચક્ખુ ચ તં આયતનઞ્ચાતિ **ચક્ખાયતનં. યં ચક્ખુ ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો**તિ ઇધાપિ ઉપયોગત્થેયેવ સામિવચનં; ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ઉપાદિયિત્વા પવત્તપ્પસાદોતિ અત્થો. ઇમિના પસાદચક્ખુમેવ ગણ્હાતિ, સેસચક્ખું પટિક્ખિપતિ. યં પન ઇન્દ્રિયગોચરસુત્તે ‘‘એકં મહાભૂતં ઉપાદાય પસાદો પથવીધાતુયા તીહિ મહાભૂતેહિ સઙ્ગહિતો આપોધાતુયા ચ તેજોધાતુયા ચ વાયોધાતુયા ચ,’’ ચતુપરિવત્તસુત્તે ‘‘દ્વિન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો પથવીધાતુયા ચ આપોધાતુયા ચ દ્વીહિ મહાભૂતેહિ સઙ્ગહિતો તેજોધાતુયા ચ વાયોધાતુયા ચા’’તિ વુત્તં, તં પરિયાયેન વુત્તં. અયઞ્હિ સુત્તન્તિકકથા નામ પરિયાયદેસના . યો ચ ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો સો તેસુ એકેકસ્સાપિ દ્વિન્નં દ્વિન્નમ્પિ પસાદોયેવાતિ ઇમિના પરિયાયેન તત્થ દેસના આગતા. અભિધમ્મો પન નિપ્પરિયાયદેસના નામ. તસ્મા ઇધ ‘ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાય પસાદો’તિ વુત્તં.

‘અયં મે અત્તા’તિ બાલજનેન પરિગ્ગહિતત્તા અત્તભાવો વુચ્ચતિ સરીરમ્પિ ખન્ધપઞ્ચકમ્પિ. તસ્મિં પરિયાપન્નો તન્નિસ્સિતોતિ **અત્તભાવપરિયાપન્નો** ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન પસ્સિતું ન સક્કાતિ **અનિદસ્સનો**. પટિઘટ્ટનાનિઘંસો એત્થ જાયતીતિ **સપ્પટિઘો**.

યેનાતિઆદીસુ અયં સઙ્ખેપત્થો – યેન કરણભૂતેન ચક્ખુના અયં સત્તો ઇદં વુત્તપ્પકારં રૂપં અતીતે પસ્સિ વા, વત્તમાને પસ્સતિ વા, અનાગતે પસ્સિસ્સતિ વા, સચસ્સ અપરિભિન્નં ચક્ખુ ભવેય્ય, અથાનેન આપાથગતં રૂપં પસ્સે વા, અતીતં વા રૂપં અતીતેન ચક્ખુના પસ્સિ, પચ્ચુપ્પન્નં પચ્ચુપ્પન્નેન પસ્સતિ, અનાગતં અનાગતેન પસ્સિસ્સતિ, સચે તં રૂપં ચક્ખુસ્સ આપાથં આગચ્છેય્ય ચક્ખુના તં રૂપં પસ્સેય્યાતિ ઇદમેત્થ પરિકપ્પવચનં. દસ્સનપરિણાયકટ્ઠેન **ચક્ખુંપેતં**, સઞ્જાતિસમોસરણટ્ઠેન **ચક્ખાયતનંપેતં**, સુઞ્ઞતભાવનિસ્સત્તટ્ઠેન **ચક્ખુધાતુપેસા**. દસ્સનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **ચક્ખુન્દ્રિયંપેતં**. લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન **લોકોપેસો**. વળઞ્જનટ્ઠેન **દ્વારાપેસા**. અપૂરણીયટ્ઠેન **સમુદ્દોપેસો**. પરિસુદ્ધટ્ઠેન **પણ્ડરંપેતં**. ફસ્સાદીનં અભિજાયનટ્ઠેન **ખેત્તંપેતં**. તેસંયેવ પતિટ્ઠાનટ્ઠેન **વત્થુંપેતં**. સમવિસમં દસ્સેન્તં અત્તભાવં નેતીતિ **નેત્તંપેતં**. તેનેવટ્ઠેન **નયનંપેતં** . સક્કાયપરિયાપન્નટ્ઠેન **ઓરિમં તીરંપેતં**. બહુસાધારણટ્ઠેન અસ્સામિકટ્ઠેન ચ **સુઞ્ઞો ગામોપેસો**તિ.

એત્તાવતા ‘પસ્સિ વા’તિઆદીહિ ચતૂહિ પદેહિ ચક્ખુંપેતન્તિઆદીનિ ચુદ્દસ નામાનિ યોજેત્વા ચક્ખાયતનસ્સ ચત્તારો વવત્થાપનનયા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. કથં? એત્થ હિ યેન ચક્ખુના અનિદસ્સનેન સપ્પટિઘેન રૂપં

સનિદસ્સનં સપ્પટિઘં પસ્સિ વા ચક્ખુંપેતં…પે॰… સુઞ્ઞો ગામોપેસો, ઇદં તં રૂપં ચક્ખાયતનન્તિ અયમેકો નયો. એવં સેસાપિ વેદિતબ્બા.

૫૯૭. ઇદાનિ યસ્મા વિજ્જુનિચ્છરણાદિકાલેસુ અનોલોકેતુકામસ્સાપિ રૂપં ચક્ખુપસાદં ઘટ્ટેતિ, તસ્મા તં આકારં દસ્સેતું દુતિયો નિદ્દેસવારો આરદ્ધો. તત્થ **યમ્હિ ચક્ખુમ્હી**તિ યમ્હિ અધિકરણભૂતે ચક્ખુમ્હિ. **રૂપન્તિ** પચ્ચત્તવચનમેતં. તત્થ **પટિહઞ્ઞિ વા**તિ અતીતત્થો. **પટિહઞ્ઞતિ વા**તિ પચ્ચુપ્પન્નત્થો. **પટિહઞ્ઞિસ્સતિ વા**તિ અનાગતત્થો. **પટિહઞ્ઞે વા**તિ વિકપ્પનત્થો. અતીતઞ્હિ રૂપં અતીતે ચક્ખુસ્મિં પટિહઞ્ઞિ નામ. પચ્ચુપ્પન્નં પચ્ચુપ્પન્ને પટિહઞ્ઞતિ નામ. અનાગતં અનાગતે પટિહઞ્ઞિસ્સતિ નામ. સચે તં રૂપં ચક્ખુસ્સ આપાથં આગચ્છેય્ય, ચક્ખુમ્હિ પટિહઞ્ઞેય્ય તં રૂપન્તિ અયમેત્થ પરિકપ્પો. અત્થતો પન પસાદં ઘટ્ટયમાનમેવ રૂપં પટિહઞ્ઞતિ નામ. ઇધાપિ પુરિમનયેનેવ ચત્તારો વવત્થાપનનયા વેદિતબ્બા.

૫૯૮. ઇદાનિ યસ્મા અત્તનો ઇચ્છાય ઓલોકેતુકામસ્સ રૂપે ચક્ખું ઉપસંહરતો ચક્ખુ રૂપસ્મિં પટિહઞ્ઞતિ, તસ્મા તં આકારં દસ્સેતું તતિયો નિદ્દેસવારો આરદ્ધો. સો અત્થતો પાકટોયેવ. એત્થ પન ચક્ખુ આરમ્મણં સમ્પટિચ્છમાનમેવ રૂપમ્હિ પટિહઞ્ઞતિ નામ. ઇધાપિ પુરિમનયેનેવ ચત્તારો વવત્થાપનનયા વેદિતબ્બા.

૫૯૯. ઇતો પરં ફસ્સપઞ્ચમકાનં ઉપ્પત્તિદસ્સનવસેન પઞ્ચ, તેસંયેવ આરમ્મણપટિબદ્ધઉપ્પત્તિદસ્સનવસેન પઞ્ચાતિ, દસ વારા દસ્સિતા. તત્થ **ચક્ખું નિસ્સાયા**તિ ચક્ખું નિસ્સાય, પચ્ચયં કત્વા. **રૂપં આરબ્ભા**તિ રૂપારમ્મણં આગમ્મ, સન્ધાય, પટિચ્ચ. ઇમિના ચક્ખુપસાદવત્થુકાનં ફસ્સાદીનં પુરેજાતપચ્ચયેન ચક્ખુદ્વારજવનવીથિપરિયાપન્નાનં આરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ રૂપસ્સ પચ્ચયભાવો દસ્સિતો. ઇતરેસુ પઞ્ચસુ વારેસુ રૂપં આરમ્મણમસ્સાતિ રૂપારમ્મણોતિ એવં આરમ્મણપચ્ચયમત્તેનેવ પચ્ચયભાવો દસ્સિતો. યથા પન પુરિમેસુ તીસુ, એવં ઇમેસુપિ દસસુ વારેસુ ચત્તારો ચત્તારો વવત્થાપનનયા વેદિતબ્બા. એવં કતમં તં રૂપં ચક્ખાયતનન્તિ પુચ્છાય ઉદ્ધટં ચક્ખું 'ઇદં ત'ન્તિ નાનપ્પકારતો દસ્સેતું, પુરિમા તયો, ઇમે દસાતિ, તેરસ નિદ્દેસવારા દસ્સિતા. એકેકસ્મિઞ્ચેત્થ ચતુન્નં ચતુન્નં વવત્થાપનનયાનં આગતત્તા દ્વિપઞ્ઞાસાય નયેહિ પટિમણ્ડેત્વાવ દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બા.

૬૦૦. ઇતો પરેસુ સોતાયતનાદિનિદ્દેસેસુપિ એસેવ નયો. વિસેસમત્તં પનેત્થ એવં વેદિતબ્બં – સુણાતીતિ **સોતં**. તં સસમ્ભારસોતબિલસ્સ અન્તો તનુતમ્બલોમાચિતે અઙ્ગુલિવેધકસણ્ઠાને પદેસે વુત્તપ્પકારાહિ ધાતૂહિ કતૂપકારં, ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનં, આયુના અનુપાલિયમાનં, વણ્ણાદીહિ પરિવુતં સોતવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ.

ઘાયતીતિ **ઘાનં**. તં સસમ્ભારઘાનબિલસ્સ અન્તો અજપ્પદસણ્ઠાને પદેસે યથાવુત્તપ્પકારઉપકારુપત્થમ્ભનાનુપાલનપરિવારં હુત્વા ઘાનવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ.

સાયનટ્ઠેન **જિવ્હા**. સા સસમ્ભારજિવ્હામજ્ઝસ્સ ઉપરિ ઉપ્પલદલગ્ગસણ્ઠાને પદેસે યથાવુત્તપ્પકારઉપકારુપત્થમ્ભનાનુપાલનપરિવારા હુત્વા જિવ્હાવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાના તિટ્ઠતિ.

યાવતા પન ઇમસ્મિં કાયે ઉપાદિણ્ણકરૂપં નામ અત્થિ, સબ્બત્થ કાયાયતનં, કપ્પાસપટલે સ્નેહો વિય, યથાવુત્તપ્પકારઉપકારુપત્થમ્ભનાનુપાલનપરિવારમેવ હુત્વા કાયવિઞ્ઞાણાદીનં યથારહં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં તિટ્ઠતિ. અયમેત્થ વિસેસો. સેસો પાળિપ્પભેદો ચ અત્થો ચ ચક્ખુનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. કેવલઞ્હિ ઇધ ચક્ખુપદસ્સ ઠાને સોતપદાદીનિ, રૂપપદસ્સ ઠાને સદ્દપદાદીનિ, પસ્સીતિ આદીનં ઠાને સુણીતિઆદિપદાનિ ચ આગતાનિ. 'નેત્તંપેતં , નયનંપેત'ન્તિ ઇમસ્સ ચ પદદ્વયસ્સ અભાવા દ્વાદસ દ્વાદસ નામાનિ હોન્તિ. સેસં સબ્બત્થ વુત્તસદિસમેવ.

તત્થ સિયા – યદિ યાવતા ઇમસ્મિં કાયે ઉપાદિણ્ણકરૂપં નામ અત્થિ, સબ્બત્થ કાયાયતનં, કપ્પાસપટલે સ્નેહો વિય. 'એવં સન્તે લક્ખણસમ્મિસ્સતા આપજ્જતી'તિ. 'નાપજ્જતી'તિ. 'કસ્મા'? 'અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞત્થ અભાવતો'. 'યદિ એવં, ન સબ્બત્થ કાયાયતન'ન્તિ? 'નેવ પરમત્થતો સબ્બત્થ. વિનિબ્ભુજિત્વા પનસ્સ નાનાકરણં પઞ્ઞાપેતું ન સક્કા, તસ્મા એવં વુત્તં. યથા હિ રૂપરસાદયો, વાલિકાચુણ્ણાનિ વિય, વિવેચેતું અસક્કુણેય્યતાય અઞ્ઞમઞ્ઞબ્યાપિનોતિ વુચ્ચન્તિ, ન ચ પરમત્થતો રૂપે રસો અત્થિ. યદિ સિયા રૂપગ્ગહણેનેવ રસગ્ગહણં ગચ્છેય્ય. એવં કાયાયતનમ્પિ પરમત્થતો નેવ સબ્બત્થ અત્થિ, ન ચ સબ્બત્થ નત્થિ, વિવેચેતું અસક્કુણેય્યતાયાતિ. એવમેત્થ ન લક્ખણસમ્મિસ્સતા આપજ્જતીતિ વેદિતબ્બા'.

અપિચ લક્ખણાદિવવત્થાપનતોપેતેસં અસમ્મિસ્સતા વેદિતબ્બા – એતેસુ હિ રૂપાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણં દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણં વા **ચક્ખુ**, રૂપેસુ આવિઞ્છનરસં, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનં.

સદ્દાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણં સોતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણં વા **સોતં**, સદ્દેસુ આવિઞ્છનરસં, સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, સોતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનં.

ગન્ધાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણં ઘાયિતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણં વા **ઘાનં**, ગન્ધેસુ આવિઞ્છનરસં, ઘાનવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં ઘાયિતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનં.

રસાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણા સાયિતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણા વા **જિવ્હા**, રસેસુ આવિઞ્છનરસા, જિવ્હાવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, સાયિતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાના.

ફોટ્ઠબ્બાભિઘાતારહભૂતપ્પસાદલક્ખણો ફુસિતુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપ્પસાદલક્ખણો વા **કાયો**, ફોટ્ઠબ્બેસુ આવિઞ્છનરસો, કાયવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો, ફુસિતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતપદટ્ઠાનો.

કેચિ પન 'તેજાધિકાનં ભૂતાનં પસાદો ચક્ખુ, વાયુપથવીઆપાધિકાનં ભૂતાનં પસાદા સોતઘાનજિવ્હા, કાયો સબ્બેસ'ન્તિ વદન્તિ. અપરે 'તેજાધિકાનં પસાદો ચક્ખુ, વિવરવાયુઆપપથવાધિકાનં પસાદા સોતઘાનજિવ્હાકાયા'તિ વદન્તિ. તે વત્તબ્બા – 'સુત્તં આહરથા'તિ. અદ્ધા સુત્તમેવ ન દક્ખિસ્સન્તિ. કેચિ પનેત્થ 'તેજાદીનં ગુણેહિ રૂપાદીહિ અનુગ્ગય્હભાવતો'તિ કારણં વદન્તિ. તે ચ વત્તબ્બા – 'કો પનેવમાહ – રૂપાદયો તેજાદીનં ગુણા'તિ? અવિનિબ્ભોગેસુ હિ રૂપેસુ 'અયં ઇમસ્સ ગુણો, અયં ઇમસ્સ ગુણો'તિ ન લબ્ભા વત્તું. અથાપિ વદેય્યું – 'યથા તેસુ તેસુ સમ્ભારેસુ તસ્સ તસ્સ ભૂતસ્સ અધિકતાય પથવીઆદીનં સન્ધારણાદીનિ કિચ્ચાનિ ઇચ્છથ, એવં તેજાદિઅધિકેસુ સમ્ભારેસુ રૂપાદીનં અધિકભાવદસ્સનતો ઇચ્છિતબ્બમેતં રૂપાદયો તેસં ગુણા'તિ. તે

વત્તબ્બા – ઇચ્છેય્યામ , યદિ આપાધિકસ્સ આસવસ્સ ગન્ધતો પથવીઅધિકે કપ્પાસે ગન્ધો અધિકતરો સિયા, તેજાધિકસ્સ ચ ઉણ્હોદકસ્સ વણ્ણતોપિ સીતૂદકસ્સ વણ્ણો પરિહાયેથ. યસ્મા પનેતં ઉભયમ્પિ નત્થિ, તસ્મા પહાયેથેતં એતેસં નિસ્સયભૂતાનં વિસેસકપ્પનં, યથા અવિસેસેપિ એકકલાપે ભૂતાનં રૂપરસાદયો અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસદિસા હોન્તિ, એવં ચક્ખુપસાદાદયો, અવિજ્જમાનેપિ અઞ્ઞસ્મિં વિસેસકારણેતિ ગહેતબ્બમેતં.

કિં પન તં યં અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અસાધારણં? કમ્મમેવ નેસં વિસેસકારણં. તસ્મા કમ્મવિસેસતો એતેસં વિસેસો, ન ભૂતવિસેસતો. ભૂતવિસેસે હિ સતિ પસાદોવ નુપ્પજ્જતિ. સમાનાનઞ્હિ પસાદો, ન વિસમાનાનન્તિ પોરાણા. એવં કમ્મેવિસસતો વિસેસવન્તેસુ ચ એતેસુ ચક્ખુસોતાનિ અસમ્પત્તવિસયગ્ગાહકાનિ અત્તનો નિસ્સયં અનલ્લીનનિસ્સયે એવ વિસયે વિઞ્ઞાણહેતુત્તા. ઘાનજિવ્હાકાયા સમ્પત્તવિસયગ્ગાહકા, નિસ્સયવસેન ચેવ સયઞ્ચ અત્તનો નિસ્સયં અલ્લીનેયેવ વિસયે વિઞ્ઞાણહેતુત્તા.

અટ્ઠકથાયં પન ''આપાથગતત્તાવ આરમ્મણં સમ્પત્તં નામ. ચન્દમણ્ડલસૂરિયમણ્ડલાનઞ્હિ દ્વાચત્તાલીસયોજનસહસ્સમત્થકે ઠિતાનં વણ્ણો ચક્ખુપસાદં ઘટ્ટેતિ. સો દૂરે ઠત્વા પઞ્ઞાયમાનોપિ સમ્પત્તોયેવ નામ. તંગોચરત્તા ચક્ખુ સમ્પત્તગોચરમેવ નામ. દૂરે રુક્ખં છિન્દન્તાનમ્પિ, રજકાનઞ્ચ વત્થં ધોવન્તાનં દૂરતોવ કાયવિકારો પઞ્ઞાયતિ. સદ્દો પન ધાતુપરમ્પરાય આગન્ત્વા સોતં ઘટ્ટેત્વા સણિકં વવત્થાનં ગચ્છતી''તિ વુત્તં.

તત્થ કિઞ્ચાપિ આપાથગતત્તા આરમ્મણં સમ્પત્તન્તિ વુત્તં, ચન્દમણ્ડલાદિવણ્ણો પન ચક્ખું અસમ્પત્તો દૂરે ઠિતોવ પઞ્ઞાયતિ. સદ્દોપિ સચે સણિકં આગચ્છેય્ય, દૂરે ઉપ્પન્નો ચિરેન સુય્યેય્ય, પરમ્પરઘટ્ટનાય ચ આગન્ત્વા સોતં ઘટ્ટેન્તો અસુકદિસાય નામાતિ ન પઞ્ઞાયેય્ય. તસ્મા અસમ્પત્તગોચરાનેવ તાનિ.

અહિઆદિસમાનાનિ ચેતાનિ. યથા હિ અહિ નામ બહિ સિત્તસમ્મટ્ઠટ્ઠાને નાભિરમતિ, સઙ્કારટ્ઠાનતિણપણ્ણગહનવમ્મિકાનિયેવ પન પવિસિત્વા નિપન્નકાલે અભિરમતિ, એકગ્ગતં આપજ્જતિ, એવમેવ ચક્ખુપેતં વિસમજ્ઝાસયં મટ્ઠેસુ સુવણ્ણભિત્તિઆદીસુ નાભિરમતિ, ઓલોકેતુમ્પિ ન ઇચ્છતિ, રૂપચિત્તપુપ્ફલતાદિચિત્તેસુયેવ પન અભિરમતિ. તાદિસેસુ હિ ઠાનેસુ ચક્ખુમ્હિ અપ્પહોન્તે મુખમ્પિ વિવરિત્વા ઓલોકેતુકામા હોન્તિ.

સુસુમારોપિ બહિ નિક્ખન્તો ગહેતબ્બં ન પસ્સતિ, અક્ખીનિ નિમ્મીલેત્વાવ ચરતિ. યદા પન બ્યામસતમત્તં ઉદકં ઓગાહિત્વા બિલં પવિસિત્વા નિપન્નો હોતિ, તદા તસ્સ ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ સુખં સુપતિ, એવમેવ સોતં તમ્પે બિલજ્ઝાસયં આકાસસન્નિસ્સિતં કણ્ણચ્છિદ્દકૂપકેયેવ અજ્ઝાસયં કરોતિ. કણ્ણચ્છિદ્દાકાસોયેવ તસ્સ સદ્દસવને પચ્ચયો હોતિ. અજટાકાસોપિ વટ્ટતિયેવ. અન્તોલેણસ્મિઞ્હિ સજ્ઝાયે કરિયમાને ન લેણચ્છદનં ભિન્દિત્વા સદ્દો બહિ નિક્ખમતિ, દ્વારવાતપાનચ્છિદ્દેહિ પન નિક્ખમિત્વા ધાતુપરમ્પરાયેવ ઘટ્ટેન્તો ગન્ત્વા સોતપસાદં ઘટ્ટેતિ. અથ તસ્મિં કાલે 'અસુકો નામ સજ્ઝાયતી'તિ લેણપિટ્ઠે નિસિન્ના જાનન્તિ.

એવં સન્તે સમ્પત્તગોચરતા હોતિ. 'કિં પનેતં સમ્પત્તગોચર'ન્તિ? 'આમ, સમ્પત્તગોચરં'. 'યદિ એવં, દૂરે ભેરીઆદીસુ વજ્જમાનેસુ દૂરે સદ્દોતિ જાનનં ન ભવેય્યા'તિ? 'નો ન ભવતિ. સોતપસાદસ્મિઞ્હિ ઘટ્ટિતે દૂરે સદ્દો આસન્ને સદ્દો, પરતીરે ઓરિમતીરેતિ તથા તથા જાનનાકારો હોતિ. ધમ્મતા એસા'તિ. 'કિં એતાય ધમ્મતાય? યતો યતો છિદ્દં તતો તતો સવનં હોતિ, ચન્દિમસૂરિયાદીનં દસ્સનં વિયાતિ અસમ્પત્તગોચરમેવેતં'.

પક્ખીપિ રુક્ખે વા ભૂમિયં વા ન રમતિ. યદા પન એકં વા દ્વે વા લેડ્ડુપાતે અતિક્કમ્મ અજટાકાસં પક્ખન્દો હોતિ, તદા એકગ્ગચિત્તતં આપજ્જતિ, એવમેવ ઘાનમ્પિ આકાસજ્ઝાસયં વાતૂપનિસ્સયગન્ધગોચરં. તથા હિ ગાવો નવવુટ્ઠે દેવે ભૂમિયં ઘાયિત્વા ઘાયિત્વા આકાસાભિમુખા હુત્વા વાતં આકડ્ઢન્તિ. અઙ્ગુલીહિ ગન્ધપિણ્ડં ગહેત્વાપિ ચ ઉપસિઙ્ઘનકાલે વાતં અનાકડ્ઢન્તો નેવ તસ્સ ગન્ધં જાનાતિ.

કુક્કુરોપિ બહિ વિચરન્તો ખેમટ્ઠાનં ન પસ્સતિ લેડ્ડુપહારાદીહિ ઉપદ્દુતો હોતિ. અન્તોગામં પવિસિત્વા ઉદ્ધનટ્ઠાને છારિકં બ્યૂહિત્વા નિપન્નસ્સ પન ફાસુકં હોતિ, એવમેવ જિવ્હાપિ ગામજ્ઝાસયા આપોસન્નિસ્સિતરસારમ્મણા. તથા હિ તિયામરત્તિં સમણધમ્મં કત્વાપિ પાતોવ પત્તચીવરમાદાય ગામો પવિસિતબ્બો હોતિ. સુક્ખખાદનીયસ્સ ચ ન સક્કા ખેળેન અતેમિતસ્સ રસં જાનિતું.

સિઙ્ગાલોપિ બહિ ચરન્તો રતિં ન વિન્દતિ, આમકસુસાને મનુસ્સમંસં ખાદિત્વા નિપન્નસ્સેવ પનસ્સ ફાસુકં હોતિ, એવમેવ કાયોપિ ઉપાદિણ્ણકજ્ઝાસયો પથવીનિસ્સિતફોટ્ઠબ્બારમ્મણો. તથા હિ અઞ્ઞં ઉપાદિણ્ણકં અલભમાના સત્તા અત્તનોવ હત્થતલે સીસં કત્વા નિપજ્જન્તિ. અજ્ઝત્તિકબાહિરા ચસ્સ પથવી આરમ્મણગ્ગહણે પચ્ચયો હોતિ. સુસન્થતસ્સપિ હિ સયનસ્સ, હત્થે ઠપિતાનમ્પિ વા ફલાનં, ન સક્કા અનિસીદન્તેન વા અનિપ્પીળેન્તેન વા થદ્ધમુદુભાવો જાનિતુન્તિ. અજ્ઝત્તિકબાહિરાપથવી એતસ્સ કાયપસાદસ્સ ફોટ્ઠબ્બજાનને પચ્ચયો હોતિ. એવં લક્ખણાદિવવત્થાનતોપેતેસં અસમ્મિસ્સતા વેદિતબ્બા. અઞ્ઞેયેવ હિ ચક્ખુપસાદસ્સ લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનગોચરજ્ઝાસયનિસ્સયા અઞ્ઞે સોતપસાદાદીનન્તિ અસમ્મિસ્સાનેવ ચક્ખાયતનાદીનિ.

અપિચ નેસં અસમ્મિસ્સતાય અયં ઉપમાપિ વેદિતબ્બા – યથા હિ પઞ્ચવણ્ણાનં ધજાનં ઉસ્સાપિતાનં કિઞ્ચાપિ છાયા એકાબદ્ધા વિય હોતિ, તસ્સ તસ્સ પન અઞ્ઞમઞ્ઞં અસમ્મિસ્સાવ યથા ચ પઞ્ચવણ્ણેન કપ્પાસેન વટ્ટિં કત્વા દીપે જાલિતે કિઞ્ચાપિ જાલા એકાબદ્ધા વિય હોતિ, તસ્સ તસ્સ પન અંસુનો પાટિયેક્કા પાટિયેક્કા જાલા અસમ્મિસ્સા એવ, એવમેવ કિઞ્ચાપિ ઇમાનિ પઞ્ચાયતનાનિ એકસ્મિં અત્તભાવે સમોસટાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞં પન અસમ્મિસ્સાનેવ. ન કેવલઞ્ચ ઇમાનેવ પઞ્ચ, સેસરૂપાનિપિ અસમ્મિસ્સાનેવ. ઇમસ્મિઞ્હિ સરીરે હેટ્ઠિમકાયો મજ્ઝિમકાયો ઉપરિમકાયોતિ તયો કોટ્ઠાસા. તત્થ નાભિતો પટ્ઠાય હેટ્ઠા હેટ્ઠિમકાયો નામ. તસ્મિં કાયદસકં, ભાવદસકં, આહારસમુટ્ઠાનાનિ અટ્ઠ, ઉતુસમુટ્ઠાનાનિ અટ્ઠ, ચિત્તસમુટ્ઠાનાનિ અટ્ઠાતિ ચતુચત્તાલીસ રૂપાનિ. નાભિતો ઉદ્ધં યાવ ગલવાટકા મજ્ઝિમકાયો નામ. તત્થ ચ કાયદસકં, ભાવદસકં, વત્થુદસકં, આહારસમુટ્ઠાનાદીનિ તીણિ અટ્ઠકાનીતિ ચતુપઞ્ઞાસ રૂપાનિ. ગલવાટકતો ઉદ્ધં ઉપરિમકાયો નામ. તત્થ ચક્ખુદસકં, સોતદસકં, ઘાનદસકં, જિવ્હાદસકં, કાયદસકં, ભાવદસકં, આહારસમુટ્ઠાનાદીનિ તીણિ અટ્ઠકાનીતિ ચતુરાસીતિ રૂપાનિ.

તત્થ ચક્ખુપસાદસ્સ પચ્ચયાનિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ, વણ્ણો ગન્ધો રસો ઓજા, જીવિતિન્દ્રિયં ચક્ખુપસાદોતિ ઇદં એકન્તતો અવિનિભુત્તાનં દસન્નં નિપ્ફન્નરૂપાનં વસેન ચક્ખુદસકં નામ. ઇમિના નયેન સેસાનિપિ વેદિતબ્બાનિ. તેસુ હેટ્ઠિમકાયે રૂપં મજ્ઝિમકાયઉપરિમકાયરૂપેહિ સદ્ધિં અસમ્મિસ્સં. સેસકાયદ્વયેપિ રૂપં ઇતરેહિ સદ્ધિં અસમ્મિસ્સમેવ. યથા હિ સાયન્હસમયે પબ્બતચ્છાયા ચ રુક્ખચ્છાયા ચ કિઞ્ચાપિ એકાબદ્ધા વિય હોન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં પન અસમ્મિસ્સાવ એવં ઇમેસુપિ કાયેસુ ચતુચત્તાલીસ ચતુપઞ્ઞાસ ચતુરાસીતિ રૂપાનિ ચ કિઞ્ચાપિ એકાબદ્ધાનિ વિય હોન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં પન અસમ્મિસ્સાનેવાતિ.

૬૧૬. રૂપાયતનનિદ્દેસે વણ્ણોવ **વણ્ણનિભા**; નિભાતીતિ વા નિભા. ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પાકટા હોતીતિ અત્થો. વણ્ણોવ નિભા **વણ્ણનિભા**. સહ નિદસ્સનેન **સનિદસ્સનં**, ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન પસ્સિતબ્બન્તિ અત્થો. સહ પટિઘેન **સપ્પટિઘં**, પટિઘટ્ટનનિઘંસજનકન્તિ અત્થો. નીલાદીસુ ઉમાપુપ્ફસમાનં **નીલં**, કણિકારપુપ્ફસમાનં **પીતકં**, બન્ધુજીવકપુપ્ફસમાનં **લોહિતકં**, ઓસધિતારકસમાનં **ઓદાતં**. ઝામઙ્ગારસમાનં **કાળકં**, મન્દરત્તં સિન્દુવારકરવીરમકુળસમાનં **મઞ્જિટ્ઠકં**. ''હરિત્તચહેમવણ્ણકામંસુમુખપક્કમા''તિ (જા॰ ૧.૧૫.૧૩૩) એત્થ પન કિઞ્ચાપિ 'હરી'તિ સુવણ્ણં વુત્તં, પરતો પનસ્સ જાતરૂપગ્ગહણેન ગહિતત્તા ઇધ સામં **હરિ** નામ. ઇમાનિ સત્ત વત્થું અનામસિત્વા સભાવેનેવ દસ્સિતાનિ.

હરિવણ્ણન્તિ હરિતસદ્દલવણ્ણં. **અમ્બઙ્કુરવણ્ણ**ન્તિ અમ્બઙ્કુરેન સમાનવણ્ણં. ઇમાનિ દ્વે વત્થું આમસિત્વા દસ્સિતાનિ. **દીઘાદીનિ** દ્વાદસ વોહારતો દસ્સિતાનિ. સો ચ નેસં વોહારો ઉપનિધાયસિદ્ધો ચેવ સન્નિવેસસિદ્ધો ચ. દીઘાદીનિ હિ અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપનિધાયસિદ્ધાનિ, વટ્ટાદીનિ સન્નિવેસવિસેસેન. તત્થ રસ્સં ઉપનિધાય તતો ઉચ્ચતરં **દીઘં**, તં ઉપનિધાય તતો નીચતરં **રસ્સં**. થૂલં ઉપનિધાય તતો ખુદ્દકતરં **અણું**, તં ઉપનિધાય તતો મહન્તતરં **થૂલં**. ચક્કસણ્ઠાનં **વટ્ટં**, કુક્કુટણ્ડસણ્ઠાનં **પરિમણ્ડલં**. ચતૂહિ અંસેહિ યુત્તં **ચતુરંસં**. **છળંસાદીસુ**પિ એસેવ નયો. **નિન્ન**ન્તિ ઓનતં, **થલ**ન્તિ ઉન્નતં.

તત્થ યસ્મા દીઘાદીનિ ફુસિત્વા સક્કા જાનિતું, નીલાદીનિ પનેવં ન સક્કા, તસ્મા ન નિપ્પરિયાયેન દીઘં રૂપાયતનં; તથા રસ્સાદીનિ. તં તં નિસ્સાય પન તથા તથા ઠિતં દીઘં રસ્સન્તિ તેન તેન વોહારેન રૂપાયતનમેવેત્થ ભાસિતન્તિ વેદિતબ્બં. **છાયા આતપો**તિ ઇદં અઞ્ઞમઞ્ઞપરિચ્છિન્નં; તથા **આલોકો અન્ધકારો ચ**. **અબ્ભા મહિકા**તિઆદીનિ ચત્તારિ વત્થુનાવ દસ્સિતાનિ. તત્થ '**અબ્ભા**'તિ વલાહકો. '**મહિકા**'તિ હિમં. ઇમેહિ ચતૂહિ અબ્ભાદીનં વણ્ણા દસ્સિતા. **ચન્દમણ્ડલસ્સ વણ્ણનિભા**તિઆદીહિ તેસં તેસં પભાવણ્ણા દસ્સિતા.

તત્થ ચન્દમણ્ડલાદીનં વત્થૂનં એવં વિસેસો વેદિતબ્બો – મણિમયં રજતપટિચ્છન્નં એકૂનપઞ્ઞાસયોજનાયામવિત્થારં ચન્દસ્સ દેવપુત્તસ્સ વિમાનં **ચન્દમણ્ડલં** નામ. સોવણ્ણમયં ફલિકપટિચ્છન્નં સમપણ્ણાસયોજનાયામવિત્થારં સૂરિયસ્સ દેવપુત્તસ્સ વિમાનં **સૂરિયમણ્ડલં** નામ. સત્તરતનમયાનિ સત્તટ્ઠદસદ્વાદસયોજનાયામવિત્થારાનિ તેસં તેસં દેવપુત્તાનં વિમાનાનિ **તારકરૂપાનિ** નામ.

તત્થ હેટ્ઠા ચન્દો, સૂરિયો ઉપરિ, ઉભિન્નમન્તરં યોજનં હોતિ. ચન્દસ્સ હેટ્ઠિમન્તતો સૂરિયસ્સ ઉપરિમન્તો યોજનસતં હોતિ. દ્વીસુ પસ્સેસુ નક્ખત્તતારકા ગચ્છન્તિ. એતેસુ પન તીસુ ચન્દો દન્ધગમનો, સૂરિયો સીઘગમનો, નક્ખત્તતારકા સબ્બસીઘગમના. કાલેન ચન્દિમસૂરિયાનં પુરતો હોન્તિ કાલેન પચ્છા.

આદાસમણ્ડલન્તિ કંસમયં. **મણી**તિ ઠપેત્વા વેળુરિયં સેસો જોતિરસાદિઅનેકપ્પભેદો. **સઙ્ખો**તિ સામુદ્દિકો; **મુત્તા** સામુદ્દિકાપિ, સેસાપિ. **વેળુરિયો**તિ વેળુવણ્ણમણિ. **જાતરૂપં** વુચ્ચતિ સત્થુવણ્ણો. સત્થા હિ સુવણ્ણવણ્ણો, સુવણ્ણમ્પિ સત્થુવણ્ણં. **રજતં** વુચ્ચતિ કહાપણો – લોહમાસકો દારુમાસકો જતુમાસકો, યે 'વોહારં ગચ્છન્તી'તિ (પારા॰ ૫૮૪) વુત્તં તં સબ્બમ્પિ ઇધ ગહિતં.

યં વા પનઞ્ઞમ્પીતિ ઇમિના પાળિઆગતં ઠપેત્વા સેસં તટ્ટિકપિલોતિકકણિકવણ્ણાદિભેદં રૂપં ગહિતં. તઞ્હિ સબ્બં યેવાપનકેસુ પવિટ્ઠં.

એવમેતં નીલાદિના ભેદેન ભિન્નમ્પિ રૂપં સબ્બં લક્ખણાદીહિ અભિન્નમેવ. સબ્બઞ્હેતં ચક્ખુપટિહનનલક્ખણં **રૂપં**, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસં, તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનં, ચતુમહાભૂતપદટ્ઠાનં. યથા ચેતં તથા સબ્બાનિપિ ઉપાદારૂપાનિ. યત્થ પન વિસેસો અત્થિ તત્થ વક્ખામ. સેસમેત્થ ચક્ખાયતનનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. કેવલઞ્હિ તત્થ ચક્ખુપુબ્બઙ્ગમો નિદ્દેસો ઇધ રૂપપુબ્બઙ્ગમો. તત્થ 'ચક્ખું પેત'ન્તિઆદીનિ ચુદ્દસ નામાનિ, ઇધ 'રૂપંપેત'ન્તિઆદીનિ તીણિ. સેસં તાદિસમેવ. યથા હિ ચતૂહિ ચતૂહિ નયેહિ પટિમણ્ડેત્વા ચક્ખું વવત્થાપેતું તેરસ વારા વુત્તા, ઇધાપિ તે તથેવ વુત્તાતિ.

૬૨૦. સદ્દાયતનનિદ્દેસે **ભેરિસદ્દો**તિ મહાભેરીપહટભેરીનં સદ્દો. **મુદિઙ્ગસઙ્ખપણવસદ્દા**પિ મુદિઙ્ગાદિપચ્ચયા સદ્દા. ગીતસઙ્ખાતો સદ્દો **ગીતસદ્દો** . વુત્તાવસેસાનં વીણાદીનં તન્તિબદ્ધાનં સદ્દો **વાદિતસદ્દો**. **સમ્મસદ્દો**તિ કંસતાલકટ્ઠતાલસદ્દો. **પાણિસદ્દો**તિ પાણિપ્પહારસદ્દો. **સત્તાનં નિગ્ઘોસસદ્દો**તિ બહૂનં સન્નિપતિતાનં અપઞ્ઞાયમાનપદબ્યઞ્જનનિગ્ઘોસસદ્દો. **ધાતૂનં સન્નિઘાતસદ્દો**તિ રુક્ખાનં અઞ્ઞમઞ્ઞનિઘંસનઘણ્ટિકાકોટનાદિસદ્દો. વાતસ્સ વાયતો સદ્દો **વાતસદ્દો**. ઉદકસ્સ સન્દમાનસ્સ વા પટિહતસ્સ વા સદ્દો **ઉદકસદ્દો**. મનુસ્સાનં સલ્લાપાદિસદ્દો **મનુસ્સસદ્દો**. તં ઠપેત્વા સેસો સબ્બોપિ **અમનુસ્સસદ્દો**. ઇમિના પદદ્વયેન સબ્બોપિ સદ્દો પરિયાદિન્નો. એવં સન્તેપિ વંસફાલનપિલોતિકફાલનાદીસુ પવત્તો પાળિયં અનાગતસદ્દો યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો.

એવમયં ભેરીસદ્દાદિના ભેદેન ભિન્નોપિ સદ્દો લક્ખણાદીહિ અભિન્નોયેવ. સબ્બોપિ હેસ સોતપટિહનનલક્ખણો **સદ્દો** સોતવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસો, તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનો. સેસં ચક્ખાયતનનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇધાપિ હિ ચતૂહિ ચતૂહિ નયેહિ પટિમણ્ડિતા તેરસ વારા વુત્તા. તેસં અત્થો સક્કા વુત્તનયેનેવ જાનિતુન્તિ ન વિત્થારિતો.

૬૨૪. ગન્ધાયતનનિદ્દેસે **મૂલગન્ધો**તિ યં કિઞ્ચિ મૂલં પટિચ્ચ નિબ્બત્તો ગન્ધો. **સારગન્ધા**દીસુપિ એસેવ નયો. અસિદ્ધદુસિદ્ધાનં ડાકાદીનં ગન્ધો **આમકગન્ધો**. મચ્છસકલિકાપૂતિમંસસંકિલિટ્ઠસપ્પિઆદીનં ગન્ધો **વિસ્સગન્ધો**. **સુગન્ધો**તિ ઇટ્ઠગન્ધો. **દુગ્ગન્ધો**તિ અનિટ્ઠગન્ધો. ઇમિના પદદ્વયેન સબ્બોપિ ગન્ધો પરિયાદિન્નો. એવં સન્તેપિ કણ્ણકગન્ધપિલોતિકગન્ધાદયો પાળિયં અનાગતા સબ્બેપિ ગન્ધા યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠાતિ વેદિતબ્બા.

એવમયં મૂલગન્ધાદિના ભેદેન ભિન્નોપિ ગન્ધો લક્ખણાદીહિ અભિન્નોયેવ. સબ્બોપિ હેસ ઘાનપટિહનનલક્ખણો **ગન્ધો**, ઘાનવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસો, તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનો. સેસં ચક્ખાયતનનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇધાપિ હિ તથેવ દ્વિપઞ્ઞાસનયપટિમણ્ડિતા તેરસ વારા વુત્તા. તે અત્થતો પાકટાયેવ.

૬૨૮. રસાયતનનિદ્દેસે **મૂલરસો**તિ યંકિઞ્ચિ મૂલં પટિચ્ચ નિબ્બત્તરસો. **ખન્ધરસા**દીસુપિ એસેવ નયો. **અમ્બિલ**ન્તિ તક્કમ્બિલાદિ. **મધુર**ન્તિ એકન્તતો ગોસપ્પિઆદિ. મધુ પન કસાવયુત્તં ચિરનિક્ખિત્તં કસાવં હોતિ. ફાણિતં ખારિયુત્તં ચિરનિક્ખિત્તં ખારિયં હોતિ. સપ્પિ પન ચિરનિક્ખિત્તં વણ્ણગન્ધે જહન્તમ્પિ રસં ન જહતીતિ તદેવ એકન્તમધુરં. **તિત્તક**ન્તિ નિમ્બપણ્ણાદિ. **કટુક**ન્તિ સિઙ્ગિવેરમરિચાદિ. **લોણિક**ન્તિ સામુદ્દિકલોણાદિ. **ખારિક**ન્તિ વાતિઙ્ગણકળીરાદિ. **લમ્બિલ**ન્તિ બદરામલકકપિટ્ઠસાલવાદિ. **કસાવ**ન્તિ હરિતકાદિ. ઇમે સબ્બેપિ રસા વત્થુવસેન વુત્તા. તંતંવત્થુતો પનેત્થ રસોવ અમ્બિલાદીહિ નામેહિ વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. **સાદૂ**તિ ઇટ્ઠરસો, **અસાદૂ**તિ અનિટ્ઠરસો.

ઇમિના પદદ્વયેન સબ્બોપિ રસો પરિયાદિન્નો. એવં સન્તેપિ લેડ્ડુરસભિત્તિરસપિલોતિકરસાદયો પાળિયં અનાગતા સબ્બેપિ રસા યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠાતિ વેદિતબ્બા.

એવમયં મૂલરસાદિનાભેદેન ભિન્નોપિ રસો લક્ખણાદીહિ અભિન્નોયેવ. સબ્બોપિ હેસ જિવ્હાપટિહનનલક્ખણો **રસો**, જિવ્હાવિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવરસો, તસ્સેવ ગોચરપચ્ચુપટ્ઠાનો. સેસં ચક્ખાયતનનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ઇધાપિ હિ તથેવ દ્વિપઞ્ઞાસનયપટિમણ્ડિતા તેરસ વારા વુત્તા.

૬૩૨. ઇત્થિન્દ્રિયનિદ્દેસે **યન્તિ** કરણવચનં. યેન કારણેન ઇત્થિયા ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ હોન્તીતિ અયમેત્થ અત્થો. તત્થ ‘**લિઙ્ગ**’ન્તિ સણ્ઠાનં. ઇત્થિયા હિ હત્થપાદગીવાઉરાદીનં સણ્ઠાનં ન પુરિસસ્સ વિય હોતિ. ઇત્થીનઞ્હિ હેટ્ઠિમકાયો વિસદો હોતિ, ઉપરિમકાયો અવિસદો. હત્થપાદા ખુદ્દકા, મુખં ખુદ્દકં. **નિમિત્ત**ન્તિ સઞ્જાનનં. ઇત્થીનઞ્હિ ઉરમંસં અવિસદં હોતિ, મુખં નિમ્મસ્સુદાઠિકં. કેસબન્ધવત્થગ્ગહણમ્પિ ન પુરિસાનં વિય હોતિ. **કુત્ત**ન્તિ કિરિયા. ઇત્થિયો હિ દહરકાલે સુપ્પકમુસલકેહિ કીળન્તિ, ચિત્તધીતલિકાય કીળન્તિ, મત્તિકવાકેન સુત્તકં નામ કન્તન્તિ. **આકપ્પો**તિ ગમનાદિઆકારો. ઇત્થિયો હિ ગચ્છમાના અવિસદા ગચ્છન્તિ, તિટ્ઠમાના નિપજ્જમાના નિસીદમાના ખાદમાના ભુઞ્જમાના અવિસદા ભુઞ્જન્તિ. પુરિસમ્પિ હિ અવિસદં દિસ્વા માતુગામો વિય ગચ્છતિ તિટ્ઠતિ નિપજ્જતિ નિસીદતિ ખાદતિ ભુઞ્જતીતિ વદન્તિ.

ઇત્થત્તં ઇત્થિભાવોતિ ઉભયમ્પિ એકત્થં; ઇત્થિસભાવોતિ અત્થો. અયં કમ્મજો પટિસન્ધિસમુટ્ઠિતો. ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ પન ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચ પવત્તે સમુટ્ઠિતાનિ. યથા હિ બીજે સતિ, બીજં પટિચ્ચ, બીજપચ્ચયા રુક્ખો વડ્ઢિત્વા સાખાવિટપસમ્પન્નો હુત્વા આકાસં પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ, એવમેવ ઇત્થિભાવસઙ્ખાતે ઇત્થિન્દ્રિયે સતિ ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ હોન્તિ. બીજં વિય હિ ઇત્થિન્દ્રિયં, બીજં પટિચ્ચ વડ્ઢિત્વા આકાસં પૂરેત્વા ઠિતરુક્ખો વિય ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચ ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ પવત્તે સમુટ્ઠહન્તિ. તત્થ ઇત્થિન્દ્રિયં ન ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યં, મનોવિઞ્ઞેય્યમેવ. ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાનિપિ મનોવિઞ્ઞેય્યાનિપિ.

ઇદં તં રૂપં ઇત્થિન્દ્રિયન્તિ ઇદં તં રૂપં, યથા ચક્ખુન્દ્રિયાદીનિ પુરિસસ્સાપિ હોન્તિ, ન એવં; નિયમતો પન ઇત્થિયા એવ ઇન્દ્રિયં ‘ઇત્થિન્દ્રિયં’.

૬૩૩. પુરિસિન્દ્રિયેપિ એસેવ નયો. પુરિસલિઙ્ગાદીનિ પન ઇત્થિલિઙ્ગાદીનં પટિપક્ખતો વેદિતબ્બાનિ. પુરિસસ્સ હિ હત્થપાદગીવાઉરાદીનં સણ્ઠાનં ન ઇત્થિયા વિય હોતિ. પુરિસાનઞ્હિ ઉપરિમકાયો વિસદો હોતિ હેટ્ઠિમકાયો અવિસદો, હત્થપાદા મહન્તા, મુખં મહન્તં, ઉરમંસં વિસદં, મસ્સુદાઠિકા ઉપ્પજ્જન્તિ. કેસબન્ધનવત્થગ્ગહણં ન ઇત્થીનં વિય હોતિ. દહરકાલે રથનઙ્ગલાદીહિ કીળન્તિ, વાલિકપાળિં કત્વા વાપિં નામ ખનન્તિ, ગમનાદીનિ વિસદાનિ હોન્તિ. ઇત્થિમ્પિ ગમનાદીનિ વિસદાનિ કુરુમાનં દિસ્વા ‘પુરિસો વિય ગચ્છતી’તિઆદીનિ વદન્તિ. સેસં ઇત્થિન્દ્રિયે વુત્તસદિસમેવ.

તત્થ ઇત્થિભાવલક્ખણં **ઇત્થિન્દ્રિયં**, ઇત્થીતિ પકાસનરસં, ઇત્થિલિઙ્ગનિમિત્તકુત્તાકપ્પાનં કારણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં. પુરિસભાવલક્ખણં **પુરિસિન્દ્રિયં**, પુરિસોતિ પકાસનરસં, પુરિસલિઙ્ગનિમિત્તકુત્તાકપ્પાનં કારણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં. ઉભયમ્પેતં પઠમકપ્પિકાનં પવત્તે સમુટ્ઠાતિ. અપરભાગે પટિસન્ધિયં. પટિસન્ધિસમુટ્ઠિતમ્પિ પવત્તે ચલતિ પરિવત્તતિ.

યથાહ –

‘‘તેન ખો પન સમયેન અઞ્ઞતરસ્સ ભિક્ખુનો ઇત્થિલિઙ્ગં પાતુભૂતં હોતિ. તેન ખો પન સમયેન અઞ્ઞતરિસ્સા ભિક્ખુનિયા પુરિસલિઙ્ગં પાતુભૂતં હોતી’’તિ (પારા॰ ૬૯).

ઇમેસુ પન દ્વીસુ પુરિસલિઙ્ગં ઉત્તમં, ઇત્થિલિઙ્ગં હીનં. તસ્મા પુરિસલિઙ્ગં બલવઅકુસલેન અન્તરધાયતિ, ઇત્થિલિઙ્ગં દુબ્બલકુસલેન પતિટ્ઠાતિ. ઇત્થિલિઙ્ગં પન અન્તરધાયન્તં દુબ્બલઅકુસલેન અન્તરધાયતિ, પુરિસલિઙ્ગં બલવકુસલેન પતિટ્ઠાતિ. એવં ઉભયમ્પિ અકુસલેન અન્તરધાયતિ, કુસલેન પતિટ્ઠાતીતિ વેદિતબ્બં.

ઉભતોબ્યઞ્જનકસ્સ પન કિં એકં ઇન્દ્રિયં ઉદાહુ દ્વેતિ? એકં. તઞ્ચ ખો ઇત્થિઉભતોબ્યઞ્જનકસ્સ ઇત્થિન્દ્રિયં, પુરિસઉભતોબ્યઞ્જનકસ્સ પુરિસિન્દ્રિયં. ‘એવં સન્તે દુતિયબ્યઞ્જનકસ્સ અભાવો આપજ્જતિ. ઇન્દ્રિયઞ્હિ બ્યઞ્જનકારણં વુત્તં. તઞ્ચસ્સ નત્થી’તિ? ‘ન તસ્સ ઇન્દ્રિયં બ્યઞ્જનકારણં’. ‘કસ્મા’? ‘સદા અભાવતો. ઇત્થિઉભતોબ્યઞ્જનકસ્સ હિ યદા ઇત્થિયા રાગચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તદાવ પુરિસબ્યઞ્જનં પાકટં હોતિ, ઇત્થિબ્યઞ્જનં પટિચ્છન્નં ગુળ્હં હોતિ. તથા ઇતરસ્સ ઇતરં.

યદિ ચ તેસં ઇન્દ્રિયં દુતિયબ્યઞ્જનકારણં ભવેય્ય, સદાપિ બ્યઞ્જનદ્વયં તિટ્ઠેય્ય. ન પન તિટ્ઠતિ. તસ્મા વેદિતબ્બમેતં ન તસ્સ તં બ્યઞ્જનકારણં. કમ્મસહાયં પન રાગચિત્તમેવેત્થ કારણં. યસ્મા ચસ્સ એકમેવ ઇન્દ્રિયં હોતિ, તસ્મા ઇત્થિઉભતોબ્યઞ્જનકો સયમ્પિ ગબ્ભં ગણ્હાતિ, પરમ્પિ ગણ્હાપેતિ. પુરિસઉભતોબ્યઞ્જનકો પરં ગબ્ભં ગણ્હાપેતિ, સયં પન ન ગણ્હાતીતિ.

૬૩૪. જીવિતિન્દ્રિયનિદ્દેસે યં વત્તબ્બં તં હેટ્ઠા અરૂપજીવિતિન્દ્રિયે વુત્તમેવ. કેવલઞ્હિ તત્થ **યો તેસં અરૂપીનં ધમ્માનન્તિ** વુત્તં, ઇધ રૂપજીવિતિન્દ્રિયત્તા **યો તેસં રૂપીનં ધમ્માનન્તિ** અયમેવ વિસેસો. લક્ખણાદીનિ પનસ્સ એવં વેદિતબ્બાનિ – સહજાતરૂપાનુપાલનલક્ખણં **જીવિતિન્દ્રિયં**, તેસં પવત્તનરસં, તેસં યેવ ઠપનપચ્ચુપટ્ઠાનં, યાપયિતબ્બભૂતપદટ્ઠાનન્તિ.

૬૩૫. કાયવિઞ્ઞત્તિનિદ્દેસે **કાયવિઞ્ઞત્તીતિ** એત્થ તાવ કાયેન અત્તનો ભાવં વિઞ્ઞાપેન્તાનં તિરચ્છાનેહિપિ પુરિસાનં, પુરિસેહિ વા તિરચ્છાનાનમ્પિ કાયગહણાનુસારેન ગહિતાય એતાય ભાવો વિઞ્ઞાયતીતિ ‘**વિઞ્ઞત્તિ**’. સયં કાયગહણાનુસારેન વિઞ્ઞાયતીતિપિ ‘વિઞ્ઞત્તિ’. ‘‘કાયેન સંવરો સાધૂ’’તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૩૬૧) આગતો ચોપનસઙ્ખાતો કાયોવ વિઞ્ઞત્તિ ‘**કાયવિઞ્ઞત્તિ**’. કાયવિપ્ફન્દનેન અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુત્તા, સયઞ્ચ તથા વિઞ્ઞેય્યત્તા કાયેન વિઞ્ઞત્તીતિપિ ‘**કાયવિઞ્ઞત્તિ**’.

કુસલચિત્તસ્સ વાતિઆદીસુ અટ્ઠહિ કામાવચરેહિ અભિઞ્ઞાચિત્તેન ચાતિ નવહિ કુસલચિત્તેહિ **કુસલચિત્તસ્સ વા**, દ્વાદસહિપિ અકુસલચિત્તેહિ **અકુસલચિત્તસ્સ વા**, અટ્ઠહિ મહાકિરિયેહિ દ્વીહિ અહેતુકકિરિયેહિ અભિઞ્ઞાપ્પત્તેન એકેન રૂપાવચરકિરિયેનાતિ એકાદસહિ કિરિયચિત્તેહિ **અબ્યાકતચિત્તસ્સ વા**. ઇતો અઞ્ઞાનિ હિ ચિત્તાનિ વિઞ્ઞત્તિં ન જનેન્તિ. સેક્ખાસેક્ખપુથુજ્જનાનં પન એત્તકેહેવ ચિત્તેહિ વિઞ્ઞત્તિ હોતીતિ એતેસં કુસલાદીનં વસેન તીહિ પદેહિ ‘હેતુતો’ દસ્સિતા.

ઇદાનિ છહિ પદેહિ 'ફલતો' દસ્સેતું **અભિક્કમન્તસ્સ વા**તિઆદિ વુત્તં. અભિક્કમાદયો હિ વિઞ્ઞત્તિવસેન પવત્તત્તા વિઞ્ઞત્તિફલં નામ. તત્થ '**અભિક્કમન્તસ્સા**'તિ પુરતો કાયં અભિહરન્તસ્સ. **પટિક્કમન્તસ્સા**તિ પચ્છતો પચ્ચાહરન્તસ્સ. **આલોકેન્તસ્સા**તિ ઉજુકં પેક્ખન્તસ્સ. **વિલોકેન્તસ્સા**તિ ઇતો ચિતો ચ પેક્ખન્તસ્સ. **સમિઞ્જેન્તસ્સા**તિ સન્ધયો સઙ્કોચેન્તસ્સ. **પસારેન્તસ્સા**તિ સન્ધયો પટિપણામેન્તસ્સ.

ઇદાનિ છહિ પદેહિ 'સભાવતો' દસ્સેતું **કાયસ્સ થમ્ભના**તિ આદિ વુત્તં. તત્થ '**કાયસ્સા**'તિ સરીરસ્સ. કાયં થમ્ભેત્વા થદ્ધં કરોતીતિ **થમ્ભના**. તમેવ ઉપસગ્ગેન વડ્ઢેત્વા **સન્થમ્ભના**તિ આહ. બલવતરા વા થમ્ભના '**સન્થમ્ભના**'. **સન્થમ્ભિતત્ત**ન્તિ સન્થમ્ભિતભાવો. વિઞ્ઞાપનવસેન **વિઞ્ઞત્તિ**. **વિઞ્ઞાપના**તિ વિઞ્ઞાપનાકારો. વિઞ્ઞાપિતભાવો **વિઞ્ઞાપિતત્તં**. સેસમેત્થ યં વત્તબ્બં તં હેટ્ઠા દ્વારકથાયં વુત્તમેવ. તથા વચીવિઞ્ઞત્તિયં.

૬૩૬. વચીવિઞ્ઞત્તીતિપદસ્સ પન નિદ્દેસપદાનઞ્ચ અત્થો તત્થ ન વુત્તો, સો એવં વેદિતબ્બો – વાચાય અત્તનો ભાવં વિઞ્ઞાપેન્તાનં તિરચ્છાનેહિપિ પુરિસાનં, પુરિસેહિ વા તિરચ્છાનાનમ્પિ , વચીગહણાનુસારેન ગહિતાય એતાય ભાવો વિઞ્ઞાયતીતિ **વિઞ્ઞત્તિ**. સયઞ્ચ વચીગહણાનુસારેન વિઞ્ઞાયતીતિપિ **વિઞ્ઞત્તિ**. ''સાધુ વાચાય સંવરો''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૩૬૧) આગતા ચોપનસઙ્ખાતા વચી એવ વિઞ્ઞત્તિ '**વચીવિઞ્ઞત્તિ**'. વચીઘોસેન અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુત્તા સયઞ્ચ તથાવિઞ્ઞેય્યત્તા વાચાય વિઞ્ઞત્તીતિપિ '**વચીવિઞ્ઞત્તિ**'. **વાચા ગિરા**તિઆદીસુ વુચ્ચતીતિ '**વાચા**'. ગિરિયતીતિ '**ગિરા**'. બ્યપ્પથોતિ વાક્યભેદો. વાક્યઞ્ચ તં પથો ચ અત્થં ઞાતુકામાનં ઞાપેતુકામાનઞ્ચાતિપિ '**બ્યપ્પથો**'. ઉદીરિયતીતિ **ઉદીરણં**. ઘુસ્સતીતિ **ઘોસો**. કરિયતીતિ **કમ્મં**. ઘોસોવ કમ્મં **ઘોસકમ્મં**. નાનપ્પકારેહિ કતો ઘોસોતિ અત્થો. વચિયા ભેદો **વચીભેદો**. સો પન 'ન ભઙ્ગો, પભેદગતા વાચા એવા'તિ ઞાપનત્થં **વાચા વચીભેદો**તિ વુત્તં. ઇમેહિ સબ્બેહિપિ પદેહિ 'સદ્દવાચાવ' દસ્સિતા. ઇદાનિ તાય વાચાય સદ્ધિં યોજેત્વા હેટ્ઠા વુત્તત્થાનં વિઞ્ઞત્તિઆદીનં પદાનં વસેન તીહાકારેહિ સભાવતો તં દસ્સેતું **યા તાય વાચાય વિઞ્ઞત્તી**તિઆદિ વુત્તં. તં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા ઉત્તાનત્થમેવ.

ઇદાનિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકચિત્તેસુ અસમ્મોહત્થં દ્વત્તિંસ છબ્બીસ એકૂનવીસતિ સોળસ પચ્છિમાનીતિ ઇદં પકિણ્ણકં વેદિતબ્બં – **દ્વત્તિંસ** ચિત્તાનિ હિ રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇરિયાપથમ્પિ ઉપત્થમ્ભેન્તિ, દુવિધમ્પિ વિઞ્ઞત્તિં જનેન્તિ. છબ્બીસતિ વિઞ્ઞત્તિમેવ ન જનેન્તિ, ઇતરદ્વયં કરોન્તિ. **એકૂનવીસતિ** રૂપમેવ સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇતરદ્વયં ન કરોન્તિ. **સોળસ** ઇમેસુ તીસુ એકમ્પિ ન કરોન્તિ.

તત્થ **દ્વત્તિંસા**તિ હેટ્ઠા વુત્તાનેવ કામાવચરતો અટ્ઠ કુસલાનિ, દ્વાદસ અકુસલાનિ, કિરિયતો દસ ચિત્તાનિ, સેક્ખપુથુજ્જનાનં અભિઞ્ઞાચિત્તં, ખીણાસવાનં અભિઞ્ઞાચિત્તન્તિ. **છબ્બીસા**તિ રૂપાવચરતો પઞ્ચ કુસલાનિ, પઞ્ચ કિરિયાનિ, અરૂપાવચરતો ચત્તારિ કુસલાનિ, ચત્તારિ કિરિયાનિ, ચત્તારિ મગ્ગચિત્તાનિ, ચત્તારિ ફલચિત્તાનીતિ. **એકૂનવીસતી**તિ કામાવચરકુસલવિપાકતો એકાદસ, અકુસલવિપાકતો દ્વે , કિરિયતો કિરિયમનોધાતુ, રૂપાવચરતો પઞ્ચ વિપાકચિત્તાનીતિ. **સોળસા**તિ દ્વે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, સબ્બસત્તાનં પટિસન્ધિચિત્તં, ખીણાસવાનં ચુતિચિત્તં, અરૂપે ચત્તારિ વિપાકચિત્તાનીતિ. ઇમાનિ સોળસ રૂપિરિયાપથવિઞ્ઞત્તીસુ એકમ્પિ ન કરોન્તિ. અઞ્ઞાનિપિ બહૂનિ અરૂપે ઉપ્પન્નાનિ અનોકાસગતત્તા રૂપં ન સમુટ્ઠાપેન્તિ. ન તાનેવ, કાયવચીવિઞ્ઞત્તિયોપિ.

૬૩૭. આકાસધાતુનિદ્દેસે ન કસ્સતિ, ન નિકસ્સતિ, કસિતું વા છિન્દિતું વા ભિન્દિતું વા ન સક્કાતિ **આકાસો**. આકાસોવ **આકાસગતં** , ખેળગતાદિ વિય. આકાસોતિ વા ગતન્તિ '**આકાસગતં**'. ન હઞ્ઞતીતિ **અઘં**,

અઘટ્ટનીયન્તિ અત્થો. અઘમેવ **અઘગતં**. છિદ્દટ્ઠેન **વિવરો**. વિવરોવ **વિવરગતં**. **અસમ્ફુટ્ઠં ચતૂહિ મહાભૂતેહી**તિ એતેહિ અસમ્ફુટ્ઠં નિજ્જટાકાસંવ કથિતં. લક્ખણાદિતો પન રૂપપરિચ્છેદલક્ખણા **આકાસધાતુ**, રૂપપરિયન્તપ્પકાસનરસા, રૂપમરિયાદપચ્ચુપટ્ઠાના અસમ્ફુટ્ઠભાવછિદ્દવિવરભાવપચ્ચુપટ્ઠાના વા, પરિચ્છિન્નરૂપપદટ્ઠાના, યાય પરિચ્છિન્નેસુ રૂપેસુ ‘ઇદમિતો ઉદ્ધં અધો તિરિય’ન્તિ ચ હોતિ.

૬૩૮. ઇતો પરે **રૂપસ્સલહુતાદીનં** નિદ્દેસા ચિત્તસ્સલહુતાદીસુ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. લક્ખણાદિતો પનેત્થ અદન્ધતાલક્ખણા **રૂપસ્સ લહુતા**, રૂપાનં ગરુભાવવિનોદનરસા, લહુપરિવત્તિતાપચ્ચુપટ્ઠાના, લહુરૂપપદટ્ઠાના. અથદ્ધતાલક્ખણા **રૂપસ્સ મુદુતા**, રૂપાનં થદ્ધભાવવિનોદનરસા, સબ્બકિરિયાસુ અવિરોધિતાપચ્ચુપટ્ઠાના, મુદુરૂપપદટ્ઠાના. સરીરકિરિયાનુકૂલકમ્મઞ્ઞભાવલક્ખણા **રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞતા**, અકમ્મઞ્ઞતાવિનોદનરસા, અદુબ્બલભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, કમ્મઞ્ઞરૂપપદટ્ઠાના.

એતા પન તિસ્સો ન અઞ્ઞમઞ્ઞં વિજહન્તિ. એવં સન્તેપિ યો અરોગિનો વિય રૂપાનં લહુભાવો, અદન્ધતાલહુપરિવત્તિપ્પકારો, રૂપદન્ધત્તકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનો, સો રૂપવિકારો ‘રૂપસ્સલહુતા’. યો સુપરિમદ્દિતચમ્મસ્સેવ રૂપાનં મુદુભાવો સબ્બકિરિયાવિસેસેસુ સરસવત્તનભાવો વસવત્તનભાવમદ્દવપ્પકારો રૂપથદ્ધત્તકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનો , સો રૂપવિકારો ‘રૂપસ્સ મુદુતા’. યો પન સુધન્તસુવણ્ણસ્સેવ રૂપાનં કમ્મઞ્ઞભાવો સરીરકિરિયાનુકૂલભાવપ્પકારો સરીરકિરિયાનં અનનુકૂલકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનો, સો રૂપવિકારો ‘**રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞતા**’તિ. એવમેતાસં વિસેસો વેદિતબ્બો.

એતા પન તિસ્સોપિ કમ્મં કાતું ન સક્કોતિ, આહારાદયોવ કરોન્તિ. તથા હિ યોગિનો ‘અજ્જ અમ્હેહિ ભોજનસપ્પાયં લદ્ધં, કાયો નો લહુ મુદુ કમ્મઞ્ઞો’તિ વદન્તિ. ‘અજ્જ ઉતુસપ્પાયં લદ્ધં, અજ્જ અમ્હાકં ચિત્તં એકગ્ગં, કાયો નો લહુ મુદુ કમ્મઞ્ઞો’તિ વદન્તીતિ.

૬૪૧. ઉપચયસન્તતિનિદ્દેસેસુ **આયતનાનન્તિ** અટ્ઠેકાદસન્નં રૂપાયતનાનં. **આચયો**તિ નિબ્બત્તિ. **સો રૂપસ્સ ઉપચયો**તિ યો આયતનાનં આચયો પુનપ્પુનં નિબ્બત્તમાનાનં, સોવ રૂપસ્સ ઉપચયો નામ હોતિ; વડ્ઢીતિ અત્થો. **યો રૂપસ્સ ઉપચયો સા રૂપસ્સ સન્તતી**તિ યા એવં ઉપચિતાનં રૂપાનં વડ્ઢિ, તતો ઉત્તરિતરં પવત્તિકાલે સા રૂપસ્સ સન્તતિ નામ હોતિ; પવત્તીતિ અત્થો. નદિતીરે ખતકૂપસ્મિઞ્હિ ઉદકુગ્ગમનકાલો વિય આચયો, નિબ્બત્તિ; પરિપુણ્ણકાલો વિય ઉપચયો, વડ્ઢિ; અજ્ઝોત્થરિત્વા ગમનકાલો વિય સન્તતિ, પવત્તીતિ વેદિતબ્બા.

એવં કિં કથિતં હોતીતિ? આયતનેન હિ આચયો કથિતો, આચયેન આયતનં કથિતં. આચયોવ કથિતો આયતનમેવ કથિતં. એવમ્પિ કિં કથિતં હોતીતિ? ચતુસન્તતિરૂપાનં આચયો ઉપચયો નિબ્બત્તિ વડ્ઢિ કથિતા. અત્થતો હિ ઉભયમ્પેતં જાતિરૂપસ્સેવ અધિવચનં. આકારનાનત્તેન પન વેનેય્યવસેન ચ ઉપચયો સન્તતીતિ ઉદ્દેસદેસનં કત્વા યસ્મા એત્થ અત્થતો નાનત્તં નત્થિ, તસ્મા નિદ્દેસે ‘‘યો આયતનાનં આચયો સો રૂપસ્સ ઉપચયો, યો રૂપસ્સ ઉપચયો સા રૂપસ્સ સન્તતી’’તિ વુત્તં.

યસ્મા ચ ઉભયમ્પેતં જાતિરૂપસ્સેવ અધિવચનં તસ્મા એત્થ આચયલક્ખણો **રૂપસ્સ ઉપચયો**, પુબ્બન્તતો રૂપાનં ઉમ્મુજ્જાપનરસો, નિય્યાતનપચ્ચુપટ્ઠાનો પરિપુણ્ણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો વા, ઉપચિતરૂપપદટ્ઠાનો.

પવત્તિલક્ખણા **રૂપસ્સ સન્તતિ**, અનુપ્પબન્ધરસા, અનુપચ્છેદપચ્ચુપટ્ઠાના, અનુપ્પબન્ધરૂપપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા.

૬૪૩. જરતાનિદ્દેસે જીરણકવસેન **જરા**; અયમેત્થ સભાવનિદ્દેસો . જીરણાકારો **જીરણતા**. ખણ્ડિચ્ચન્તિ આદયો તયો કાલાતિક્કમે કિચ્ચનિદ્દેસા. પચ્છિમા દ્વે પકતિનિદ્દેસા. અયઞ્હિ ‘જરા’તિ ઇમિના પદેન સભાવતો દીપિતા; તેનસ્સાયં સભાવનિદ્દેસો. ‘જીરણતા’તિ ઇમિના આકારતો; તેનસ્સાયં આકારનિદ્દેસો. **ખણ્ડિચ્ચન્તિ** ઇમિના કાલાતિક્કમે દન્તનખાનં ખણ્ડિતભાવકરણકિચ્ચતો. **પાલિચ્ચન્તિ** ઇમિના કેસલોમાનં પલિતભાવકરણકિચ્ચતો. **વલિત્તચતા**તિ ઇમિના મંસં મિલાપેત્વા તચે વલિભાવકરણકિચ્ચતો દીપિતા. તેનસ્સા ઇમે ‘ખણ્ડિચ્ચ’ન્તિઆદયો તયો કાલાતિક્કમે કિચ્ચનિદ્દેસા. તેહિ ઇમેસં વિકારાનં દસ્સનવસેન પાકટીભૂતા પાકટજરા દસ્સિતા. યથેવ હિ ઉદકસ્સ વા અગ્ગિનો વા તિણરુક્ખાદીનં સંભગ્ગપલિભગ્ગતાય વા ઝામતાય વા ગતમગ્ગો પાકટો હોતિ, ન ચ સો ગતમગ્ગો તાનેવ ઉદકાદીનિ, એવમેવ જરાય દન્તાદીસુ ખણ્ડિચ્ચાદિવસેન ગતમગ્ગો પાકટો, ચક્ખું ઉમ્મીલેત્વાપિ ગય્હતિ, ન ચ ખણ્ડિચ્ચાદીનેવ જરા. ન હિ જરા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા હોતિ.

આયુનો સંહાનિ ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકોતિ ઇમેહિ પન પદેહિ કાલાતિક્કમેયેવ અભિબ્યત્તાય આયુક્ખયચક્ખાદિઇન્દ્રિયપરિપાકસઞ્ઞિતાય પકતિયા દીપિતા. તેનસ્સિમે પચ્છિમા દ્વે પકતિનિદ્દેસાતિ વેદિતબ્બા. તત્થ યસ્મા જરં પત્તસ્સ આયુ હાયતિ, તસ્મા જરા ‘**આયુનો સંહાની**’તિ ફલૂપચારેન વુત્તા. યસ્મા ચ દહરકાલે સુપ્પસન્નાનિ, સુખુમમ્પિ અત્તનો વિસયં સુખેનેવ ગણ્હનસમત્થાનિ ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ જરં પત્તસ્સ પરિપક્કાનિ આલુળિતાનિ અવિસદાનિ, ઓળારિકમ્પિ અત્તનો વિસયં ગહેતું અસમત્થાનિ હોન્તિ, તસ્મા ‘**ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકો**’તિપિ ફલૂપચારેનેવ વુત્તા.

સા પનાયં એવં નિદ્દિટ્ઠા સબ્બાપિ જરા પાકટા પટિચ્છન્નાતિ દુવિધા હોતિ. તત્થ દન્તાદીસુ ખણ્ડભાવાદિદસ્સનતો રૂપધમ્મેસુ જરા **પાકટજરા** નામ . અરૂપધમ્મેસુ પન જરા તાદિસસ્સ વિકારસ્સ અદસ્સનતો **પટિચ્છન્નજરા** નામ. પુન અવીચિ સવીચીતિ એવમ્પિ દુવિધા હોતિ. તત્થ મણિકનકરજતપવાળચન્દિમસૂરિયાદીનં વિય, મન્દદસકાદીસુ પાણીનં વિય ચ, પુપ્ફફલપલ્લવાદીસુ ચ અપાણીનં વિય, અન્તરન્તરા વણ્ણવિસેસાદીનં દુવિઞ્ઞેય્યત્તા જરા **અવીચિજરા** નામ; નિરન્તરજરાતિ અત્થો. તતો અઞ્ઞેસુ પન યથાવુત્તેસુ અન્તરન્તરા વણ્ણવિસેસાદીનં સુવિઞ્ઞેય્યત્તા જરા **સવીચિજરા** નામાતિ વેદિતબ્બા.

લક્ખણાદિતોપિ રૂપપરિપાકલક્ખણા **રૂપસ્સ જરતા**, ઉપનયનરસા, સભાવાનપગમેપિ નવભાવાપગમપચ્ચુપટ્ઠાના, વીહિપુરાણભાવો વિય પરિપચ્ચમાનરૂપપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા.

૬૪૪. અનિચ્ચતાનિદ્દેસે ખયગમનવસેન **ખયો**, વયગમનવસેન **વયો**, ભિજ્જનવસેન **ભેદો**. અથ વા, યસ્મા તં પત્વા રૂપં ખીયતિ, વેતિ, ભિજ્જતિ ચ, તસ્મા ખીયતિ એતસ્મિન્તિ ‘**ખયો**’, વેતિ એતસ્મિન્તિ ‘**વયો**’, ભિજ્જતિ એતસ્મિન્તિ ‘**ભેદો**’. ઉપસગ્ગવસેન પદં વડ્ઢેત્વા ભેદોવ **પરિભેદો**. હુત્વા અભાવટ્ઠેન, ન નિચ્ચન્તિ અનિચ્ચં. તસ્સ ભાવો **અનિચ્ચતા** . અન્તરધાયતિ એત્થાતિ **અન્તરધાનં**. મરણઞ્હિ પત્વા રૂપં અન્તરધાયતિ, અદસ્સનં ગચ્છતિ. ન કેવલઞ્ચ રૂપમેવ, સબ્બેપિ પઞ્ચક્ખન્ધા. તસ્મા પઞ્ચન્નમ્પિ ખન્ધાનં અનિચ્ચતાય ઇદમેવ લક્ખણન્તિ વેદિતબ્બં. લક્ખણાદિતો પન પરિભેદલક્ખણા **રૂપસ્સ અનિચ્ચતા**, સંસીદનરસા, ખયવયપચ્ચુપટ્ઠાના, પરિભિજ્જમાનરૂપપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા.

હેટ્ઠા જાતિ ગહિતા જરા ગહિતા, ઇમસ્મિં ઠાને મરણં ગહિતં. ઇમે તયો ધમ્મા ઇમેસં સત્તાનં ઉક્ખિત્તાસિકપચ્ચામિત્તસદિસા. યથા હિ પુરિસસ્સ તયો પચ્ચામિત્તા ઓતારં ગવેસમાના વિચરેય્યું. તેસુ એકો એવં વદેય્ય – 'એતં નીહરિત્વા અટવિપવેસનં મય્હં ભારો હોતૂ'તિ. દુતિયો 'અટવિગતકાલે પોથેત્વા પથવિયં પાતનં મય્હં ભારો'તિ. તતિયો 'પથવિગતકાલતો પટ્ઠાય અસિના સીસચ્છેદનં મય્હં ભારો'તિ. એવરૂપા ઇમે જાતિ આદયો. નીહરિત્વા અટવિપવેસનપચ્ચામિત્તસદિસા હેત્થ જાતિ, તસ્મિં તસ્મિં ઠાને નિબ્બત્તાપનતો. અટવિગતં પોથેત્વા પથવિયં પાતનપચ્ચામિત્તસદિસા જરા , નિબ્બત્તક્ખન્ધાનં દુબ્બલપરાધીનમઞ્ચપરાયણભાવકરણતો. પથવિગતસ્સ અસિના સીસચ્છેદકપચ્ચામિત્તસદિસં મરણં, જરાપ્પત્તાનં ખન્ધાનં જીવિતક્ખયપાપનતોતિ.

૬૪૫. કબળીકારાહારનિદ્દેસે કબળં કરીયતીતિ **કબળીકારો**. આહરીયતીતિ **આહારો**. કબળં કત્વા અજ્ઝોહરીયતીતિ અત્થો. રૂપં વા આહરતીતિપિ 'આહારો'. એવં વત્થુવસેન નામં ઉદ્ધરિત્વા પુન વત્થુવસેનેવેતં પભેદતો દસ્સેતું **ઓદનો કુમ્માસો**તિઆદિ વુત્તં. ઓદનાદીનિ હિ ફાણિતપરિયન્તાનિ દ્વાદસ ઇધાધિપ્પેતસ્સ આહારસ્સ વત્થૂનિ. પાળિયં અનાગતાનિ મૂલફલાદીનિ યેવાપનકં પવિટ્ઠાનિ.

ઇદાનિ તાનિ મૂલફલાદીનિ કત્તબ્બતો દસ્સેતું **યમ્હિ યમ્હિ જનપદે**તિઆદિમાહ. તત્થ મુખેન અસિતબ્બં ભુઞ્જિતબ્બન્તિ **મુખાસિયં**. દન્તેહિ વિખાદિતબ્બન્તિ **દન્તવિખાદનં**. ગલેન અજ્ઝોહરિતબ્બન્તિ **ગલજ્ઝોહરણીયં**. ઇદાનિ તં કિચ્ચવસેન દસ્સેતું **કુચ્છિવિત્થમ્ભન**ન્તિ આહ. તઞ્હિ મૂલફલાદિ ઓદનકુમ્માસાદિ વા અજ્ઝોહટં કુચ્છિં વિત્થમ્ભેતિ. ઇદમસ્સ કિચ્ચં. **યાય ઓજાય સત્તા યાપેન્તી**તિ હેટ્ઠા સબ્બપદેહિ સવત્થુકં આહારં દસ્સેત્વા ઇદાનિ નિબ્બટ્ટિતઓજમેવ દસ્સેતું ઇદં વુત્તં.

કિં પનેત્થ વત્થુસ્સ કિચ્ચં? કિં ઓજાય? પરિસ્સયહરણપાલનાનિ. વત્થુહિ પરિસ્સયં હરતિ પાલેતું ન સક્કોતિ, ઓજા પાલેતિ પરિસ્સયં હરિતું ન સક્કોતિ. દ્વેપિ એકતો હુત્વા પાલેતુમ્પિ સક્કોન્તિ પરિસ્સયમ્પિ હરિતું. કો પનેસ પરિસ્સયો નામ? કમ્મજતેજો. અન્તોકુચ્છિયઞ્હિ ઓદનાદિવત્થુસ્મિં અસતિ, કમ્મજતેજો ઉટ્ઠહિત્વા ઉદરપટલં ગણ્હાતિ, 'છાતોમ્હિ, આહારં મે દેથા'તિ વદાપેતિ. ભુત્તકાલે ઉદરપટલં મુઞ્ચિત્વા વત્થું ગણ્હાતિ. અથ સત્તો એકગ્ગો હોતિ.

યથા હિ છાયારક્ખસો છાયં પવિટ્ઠં ગહેત્વા દેવસઙ્ખલિકાય બન્ધિત્વા અત્તનો ભવને મોદન્તો છાતકાલે આગન્ત્વા સીસે ડંસતિ. સો ડટ્ઠત્તા વિરવતિ. તં વિરવં સુત્વા 'દુક્ખપ્પત્તો એત્થ અત્થી'તિ તતો તતો મનુસ્સા આગચ્છન્તિ. સો આગતાગતે ગહેત્વા ખાદિત્વા ભવને મોદતિ. એવંસમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. છાયારક્ખસો વિય હિ કમ્મજતેજો, દેવસઙ્ખલિકાય બન્ધિત્વા ઠપિતસત્તો વિય ઉદરપટલં, પુન આગતમનુસ્સા વિય ઓદનાદિવત્થુ, ઓતરિત્વા સીસે ડંસનં વિય કમ્મજતેજસ્સ વત્થુતો મુત્તસ્સ ઉદરપટલગ્ગહણં, ડટ્ઠસ્સ વિરવનકાલો વિય 'આહારં દેથા'તિ વચનકાલો, તાય સઞ્ઞાય આગતાગતે ગહેત્વા ખાદિત્વા ભવને મોદનકાલો વિય કમ્મજતેજેન ઉદરપટલં મુઞ્ચિત્વા વત્થુસ્મિં ગહિતે એકગ્ગચિત્તતા.

તત્થ ઓળારિકે વત્થુસ્મિં ઓજા મન્દા હોતિ. સુખુમે બલવતી. કુદ્રૂસકભત્તાદીનિ હિ ભુઞ્જિત્વા મુહુત્તેનેવ છાતો હોતિ. સપ્પિઆદીનિ પિવિત્વા ઠિતસ્સ દિવસમ્પિ ભત્તં ન રુચ્ચતિ. એત્થ ચ ઉપાદાયુપાદાય ઓળારિકસુખુમતા વેદિતબ્બા. કુમ્ભીલાનઞ્હિ આહારં ઉપાદાય મોરાનં આહારો સુખુમો. કુમ્ભીલા કિર પાસાણે ગિલન્તિ. તે ચ નેસં કુચ્છિપ્પત્તા વિલીયન્તિ. મોરા સપ્પવિચ્છિકાદિપાણે ખાદન્તિ. મોરાનં પન આહારં ઉપાદાય તરચ્છાનં આહારો

સુખુમો. તે કિર તિવસ્સછડ્ડિતાનિ વિસાણાનિ ચેવ અટ્ઠીનિ ચ ખાદન્તિ. તાનિ ચ નેસં ખેળેન તેમિતમત્તાનેવ કન્દમૂલં વિય મુદુકાનિ હોન્તિ. તરચ્છાનમ્પિ આહારમુપાદાય હત્થીનં આહારો સુખુમો. તે હિ નાનારુક્ખસાખાદયો ખાદન્તિ. હત્થીનં આહારતો ગવયગોકણ્ણમિગાદીનં આહારો સુખુમો. તે કિર નિસ્સારાનિ નાનારુક્ખપણ્ણાદીનિ ખાદન્તિ. તેસમ્પિ આહારતો ગુન્નં આહારો સુખુમો. તે અલ્લસુક્ખતિણાનિ ખાદન્તિ. તેસમ્પિ આહારતો સસાનં આહારો સુખુમો. સસાનં આહારતો સકુણાનં આહારો સુખુમો. સકુણાનં આહારતો પચ્ચન્તવાસીનં આહારો સુખુમો. પચ્ચન્તવાસીનં આહારતો ગામભોજકાનં આહારો સુખુમો. ગામભોજકાનં આહારતો રાજરાજમહામત્તાનં આહારો સુખુમો. તેસમ્પિ આહારતો ચક્કવત્તિનો આહારો સુખુમો. ચક્કવત્તિનો આહારતો ભુમ્મદેવાનં આહારો સુખુમો. ભુમ્મદેવાનં આહારતો ચાતુમહારાજિકાનં આહારો સુખુમો. એવં યાવ પરનિમ્મિતવસવત્તીનં આહારો વિત્થારેતબ્બો. તેસં પનાહારો સુખુમોત્વેવ નિટ્ઠં પત્તો.

લક્ખણાદિતોપિ ઓજાલક્ખણો **કબળીકારો આહારો**, રૂપાહરણરસો, ઉપત્થમ્ભનપચ્ચુપટ્ઠાનો, કબળં કત્વા આહરિતબ્બવત્થુપદટ્ઠાનોતિ વેદિતબ્બો.

૬૪૬. નોઉપાદાનિદ્દેસે યથા ઉપાદારૂપં ઉપાદિયતેવ, ન અઞ્ઞેન ઉપાદિયતિ, એવમેતં ન ઉપાદિયતેવાતિ **નોઉપાદા**.

૬૪૭. ફુસિતબ્બન્તિ ફોટ્ઠબ્બં. ફુસિત્વા જાનિતબ્બન્તિ અત્થો. ફોટ્ઠબ્બઞ્ચ તં આયતનઞ્ચાતિ **ફોટ્ઠબ્બાયતનં**. આપો ચ તં નિસ્સત્તસુઞ્ઞતસભાવટ્ઠેન ધાતુ ચાતિ **આપોધાતુ**. ઇદાનિ યસ્મા તીણિ રૂપાનિ ફુસિત્વા જાનિતબ્બાનિ તસ્મા તાનિ ભાજેત્વા દસ્સેતું **કતમં તં રૂપં ફોટ્ઠબ્બાયતનં? પથવીધાતૂ**તિઆદિમાહ. તત્થ કક્ખળત્તલક્ખણા **પથવીધાતુ**, પતિટ્ઠાનરસા, સમ્પટિચ્છનપચ્ચુપટ્ઠાના. **તેજોધાતુ** ઉણ્હત્તલક્ખણા, પરિપાચનરસા, મદ્દવાનુપ્પદાનપચ્ચુપટ્ઠાના. **વાયોધાતુ** વિત્થમ્ભનલક્ખણા, સમુદીરણરસા, અભિનીહારપચ્ચુપટ્ઠાના. પુરિમા પન **‘આપોધાતુ’** પગ્ઘરણલક્ખણા, બ્રૂહનરસા, સઙ્ગહપચ્ચુપટ્ઠાના. એકેકા ચેત્થ સેસત્તયપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા.

કક્ખળન્તિ થદ્ધં. **મુદુક**ન્તિ અથદ્ધં. **સણ્હ**ન્તિ મટ્ઠં. **ફરુસ**ન્તિ ખરં. **સુખસમ્ફસ્સ**ન્તિ સુખવેદનાપચ્ચયં ઇટ્ઠફોટ્ઠબ્બં. **દુક્ખસમ્ફસ્સ**ન્તિ દુક્ખવેદનાપચ્ચયં અનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બં. **ગરુક**ન્તિ ભારિયં. **લહુક**ન્તિ અભારિયં, સલ્લહુકન્તિ અત્થો. એત્થ ચ ‘કક્ખળં મુદુકં સણ્હં ફરુસં ગરુકં લહુક’ન્તિ પદેહિ પથવીધાતુ એવ ભાજિતા. ‘‘યદાયં કાયો આયુસહગતો ચ હોતિ ઉસ્માસહગતો ચ વિઞ્ઞાણસહગતો ચ તદા લહુતરો ચ હોતિ મુદુતરો ચ કમ્મઞ્ઞતરો ચા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૨૪) સુત્તેપિ લહુમુદુભૂતં પથવીધાતુમેવ સન્ધાય વુત્તં.

‘સુખસમ્ફસ્સં દુક્ખસમ્ફસ્સ’ન્તિ પદદ્વયેન પન તીણિપિ મહાભૂતાનિ ભાજિતાનિ. પથવીધાતુ હિ સુખસમ્ફસ્સાપિ અત્થિ દુક્ખસમ્ફસ્સાપિ. તથા તેજોધાતુવાયોધાતુયો. તત્થ સુખસમ્ફસ્સા પથવીધાતુ મુદુતલુણહત્થે દહરે પાદે સમ્બાહન્તે અસ્સાદેત્વા અસ્સાદેત્વા ‘સમ્બાહ તાત, સમ્બાહ તાતા’તિ વદાપનાકારં કરોતિ. સુખસમ્ફસ્સા તેજોધાતુ સીતસમયે અઙ્ગારકપલ્લં આહરિત્વા ગત્તં સેદેન્તે અસ્સાદેત્વા અસ્સાદેત્વા ‘સેદેહિ તાત, સેદેહિ તાતા’તિ વદાપનાકારં કરોતિ. સુખસમ્ફસ્સા વાયોધાતુ ઉણ્હસમયે વત્તસમ્પન્ને દહરે બીજનેન બીજન્તે અસ્સાદેત્વા અસ્સાદેત્વા ‘બીજ તાત, બીજ તાતા’તિ વદાપનાકારં કરોતિ. થદ્ધહત્થે પન દહરે પાદે સમ્બાહન્તે અટ્ઠીનં ભિજ્જનકાલો વિય હોતિ. સોપિ ‘અપેહી’તિ વત્તબ્બતં આપજ્જતિ. ઉણ્હસમયે અઙ્ગારકપલ્લે

આભતે ‘અપનેહિ ન’ન્તિ વત્તબ્બં હોતિ. સીતસમયે બીજનેન બીજન્તે ‘અપેહિ, મા બીજા’તિ વત્તબ્બં હોતિ. એવમેતાસં સુખસમ્ફસ્સતા દુક્ખસમ્ફસ્સતા ચ વેદિતબ્બા.

યં ફોટ્ઠબ્બં અનિદસ્સનં સપ્પટિઘન્તિઆદિના નયેન વુત્તા પન ચતૂહિ ચતૂહિ નયેહિ પટિમણ્ડિતા તેરસ વારા હેટ્ઠા રૂપાયતનાદીસુ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

કિં પનેતાનિ તીણિ મહાભૂતાનિ એકપ્પહારેનેવ આપાથં આગચ્છન્તિ ઉદાહુ નોતિ? આગચ્છન્તિ. એવં આગતાનિ કાયપસાદં ઘટ્ટેન્તિ ન ઘટ્ટેન્તીતિ? ઘટ્ટેન્તિ. એકપ્પહારેનેવ તાનિ આરમ્મણં કત્વા કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ નુપ્પજ્જતીતિ? નુપ્પજ્જતિ. આભુજિતવસેન વા હિ ઉસ્સદવસેન વા આરમ્મણકરણં હોતિ.

તત્થ આભુજિતવસેન તાવ, પત્તસ્મિઞ્હિ ઓદનેન પૂરેત્વા આભતે એકં સિત્થં ગહેત્વા થદ્ધં વા મુદુકં વાતિ વીમંસન્તો કિઞ્ચાપિ તત્થ તેજોપિ અત્થિ વાયોપિ અત્થિ, પથવીધાતુમેવ પન આભુજતિ. ઉણ્હોદકે હત્થં ઓતારેત્વા વીમંસન્તો કિઞ્ચાપિ તત્થ પથવીપિ અત્થિ વાયોપિ અત્થિ, તેજોધાતુમેવ પન આભુજતિ. ઉણ્હસમયે વાતપાનં વિવરિત્વા વાતેન સરીરં પહરાપેન્તો ઠિતો મન્દમન્દે વાતે પહરન્તે કિઞ્ચાપિ તત્થ પથવીપિ અત્થિ તેજોપિ અત્થિ, વાયોધાતુમેવ પન આભુજતિ. એવં આભુજિતવસેન આરમ્મણં કરોતિ નામ.

યો પન ઉપક્ખલતિ વા સીસેન વા રુક્ખં પહરતિ ભુઞ્જન્તો વા સક્ખરં ડંસતિ, સો કિઞ્ચાપિ તત્થ તેજોપિ અત્થિ વાયોપિ અત્થિ, ઉસ્સદવસેન પન પથવીધાતુમેવ આરમ્મણં કરોતિ. અગ્ગિં અક્કમન્તોપિ કિઞ્ચાપિ તત્થ પથવીપિ અત્થિ વાયોપિ અત્થિ, ઉસ્સદવસેન પન તેજોધાતુમેવ આરમ્મણં કરોતિ. બલવવાતે કણ્ણસક્ખલિં પહરિત્વા બધિરભાવં કરોન્તે. કિઞ્ચાપિ તત્થ પથવીપિ અત્થિ તેજોપિ અત્થિ, ઉસ્સદવસેન પન વાયોધાતુમેવ આરમ્મણં કરોતિ.

યંકિઞ્ચિ ધાતું આરમ્મણં કરોન્તસ્સ કાયવિઞ્ઞાણમ્પિ એકપ્પહારેન નુપ્પજ્જતિ. સૂચિકલાપેન વિદ્ધસ્સ એકપ્પહારેન કાયો ઘટ્ટિયતિ. યસ્મિં યસ્મિં પન ઠાને કાયપસાદો ઉસ્સન્નો હોતિ, તત્થ તત્થ કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. યત્થ યત્થાપિ પટિઘટ્ટનનિઘંસો બલવા હોતિ તત્થ તત્થ પઠમં ઉપ્પજ્જતિ. કુક્કુટપત્તેન વણે ધોવિયમાને અંસુઅંસુ કાયપસાદં ઘટ્ટેતિ. યત્થ યત્થ પન પસાદો ઉસ્સન્નો હોતિ, તત્થ તત્થેવ કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉસ્સદવસેન આરમ્મણં કરોતિ. ઉસ્સદવસેનેવ ચ કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ નામ.

કથં પન ચિત્તસ્સ આરમ્મણતો સઙ્કન્તિ હોતીતિ? દ્વીહાકારેહિ હોતિ – અજ્ઝાસયતો વા વિસયાધિમત્તતો વા. વિહારપૂજાદીસુ હિ ‘તાનિ તાનિ ચેતિયાનિ ચેવ પટિમાયો ચ વન્દિસ્સામિ, પોત્થકમ્મચિત્તકમ્માનિ ચ ઓલોકેસ્સામી’તિ અજ્ઝાસયેન ગતો એકં વન્દિત્વા વા પસ્સિત્વા વા ઇતરસ્સ વન્દનત્થાય વા દસ્સનત્થાય વા મનં કત્વા વન્દિતુમ્પિ પસ્સિતુમ્પિ ગચ્છતિયેવ, એવં અજ્ઝાસયતો સઙ્કમતિ નામ.

કેલાસકૂટપટિભાગં પન મહાચેતિયં ઓલોકેન્તો ઠિતોપિ અપરભાગે સબ્બતૂરિયેસુ પગ્ગહિતેસુ રૂપારમ્મણં વિસ્સજ્જેત્વા સદ્દારમ્મણં સઙ્કમતિ. મનુઞ્ઞગન્ધેસુ પુપ્ફેસુ વા ગન્ધેસુ વા આભતેસુ સદ્દારમ્મણં વિસ્સજ્જેત્વા ગન્ધારમ્મણં સઙ્કમતિ. એવં વિસયાધિમત્તતો સઙ્કમતિ નામ.

૬૫૧. આપોધાતુનિદ્દેસે **આપો**તિ સભાવનિદ્દેસો. આપોવ **આપોગતં**. સિનેહવસેન **સિનેહો**, સિનેહોવ **સિનેહગતં**. **બન્ધનત્તં રૂપસ્સા**તિ પથવીધાતુઆદિકસ્સ ભૂતરૂપસ્સ બન્ધનભાવો. અયોપિણ્ડિઆદીનિ હિ આપોધાતુ આબન્ધિત્વા બદ્ધાનિ કરોતિ. તાય આબદ્ધત્તા તાનિ બદ્ધાનિ નામ હોન્તિ. પાસાણપબ્બતતાલટ્ઠિહત્થિદન્તગોસિઙ્ગાદીસુપિ એસેવ નયો . સબ્બાનિ હેતાનિ આપોધાતુ એવ આબન્ધિત્વા બદ્ધાનિ કરોતિ. આપોધાતુયા આબદ્ધત્તાવ બદ્ધાનિ હોન્તિ.

કિં પન પથવીધાતુ સેસધાતૂનં પતિટ્ઠા હોતિ ન હોતીતિ હોતિ ફુસિત્વા હોતિ ઉદાહુ અફુસિત્વા? આપોધાતુ વા સેસા આબન્ધમાના ફુસિત્વા આબન્ધતિ ઉદાહુ અફુસિત્વાતિ? પથવીધાતુ તાવ આપોધાતુયા અફુસિત્વાવ પતિટ્ઠા હોતિ, તેજોધાતુયા ચ વાયોધાતુયા ચ ફુસિત્વા. આપોધાતુ પન પથવીધાતુમ્પિ તેજોવાયોધાતુયોપિ અફુસિત્વાવ આબન્ધતિ. યદિ ફુસિત્વા આબન્ધેય્ય ફોટ્ઠબ્બાયતનં નામ ભવેય્ય.

તેજોધાતુવાયોધાતૂનમ્પિ સેસધાતૂસુ સકસકકિચ્ચકરણે એસેવ નયો. તેજોધાતુ હિ પથવીધાતું ફુસિત્વા ઝાપેતિ. સા પન ન ઉણ્હા હુત્વા ઝાયતિ. યદિ ઉણ્હા હુત્વા ઝાયેય્ય ઉણ્હત્તલક્ખણા નામ ભવેય્ય. આપોધાતું પન અફુસિત્વાવ તાપેતિ. સાપિ તપમાના ન ઉણ્હા હુત્વા તપતિ. યદિ ઉણ્હા હુત્વા તપેય્ય ઉણ્હત્તલક્ખણા નામ ભવેય્ય. વાયોધાતું પન ફુસિત્વાવ તાપેતિ. સાપિ તપમાના ન ઉણ્હા હુત્વા તપતિ. યદિ ઉણ્હા હુત્વા તપેય્ય ઉણ્હત્તલક્ખણા નામ ભવેય્ય. વાયોધાતુ પથવીધાતું ફુસિત્વા વિત્થમ્ભેતિ, તથા તેજોધાતું આપોધાતું પન અફુસિત્વાવ વિત્થમ્ભેતિ.

ઉચ્છુરસં પચિત્વા ફાણિતપિણ્ડે કરિયમાને આપોધાતુ થદ્ધા હોતિ ન હોતીતિ? ન હોતિ. સા હિ પગ્ઘરણલક્ખણા. પથવીધાતુ કક્ખળલક્ખણા. ઓમત્તં પન આપો અધિમત્તપથવીગતિકં જાતં. સા હિ રસાકારેન ઠિતભાવં વિજહતિ, લક્ખણં ન વિજહતિ. ફાણિતપિણ્ડે વિલીયમાનેપિ પથવીધાતુ ન વિલીયતિ. કક્ખળલક્ખણા હિ પથવીધાતુ પગ્ઘરણલક્ખણા આપોધાતુ. ઓમત્તા પન પથવી અધિમત્તઆપગતિકા હોતિ. સા પિણ્ડાકારેન ઠિતભાવં વિજહતિ, લક્ખણં ન વિજહતિ. ચતુન્નઞ્હિ મહાભૂતાનં ભાવઞ્ઞથત્તમેવ હોતિ, લક્ખણઞ્ઞથત્તં નામ નત્થિ. તસ્સ અભાવો અટ્ઠાનપરિકપ્પસુત્તેન દીપિતો. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘સિયા, આનન્દ, ચતુન્નં મહાભૂતાનં અઞ્ઞથત્તં, પથવીધાતુયા…પે॰… વાયોધાતુયા ; ન ત્વેવ બુદ્ધે અવેચ્ચપ્પસાદેન સમન્નાગતસ્સ અરિયસાવકસ્સ સિયા અઞ્ઞથત્ત’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૭૬).

અયઞ્હેત્થ અત્થો – આનન્દ, કક્ખળત્તલક્ખણા પથવીધાતુ પરિવત્તિત્વા પગ્ઘરણલક્ખણા આપોધાતુ નામ ભવેય્ય, અરિયસાવકસ્સ પન અઞ્ઞથત્તં નામ નત્થીતિ. એવમેત્થ અટ્ઠાનપરિકપ્પો આગતો.

૬૫૨. ઇતો પરેસુ ઉપાદિણ્ણરૂપાદિનિદ્દેસેસુ ઉપાદિણ્ણપદાદીનં અત્થો માતિકાકથાયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. ચક્ખાયતનાદીનિ હેટ્ઠા વિત્થારિતાનેવ. તત્થ તત્થ પન વિસેસમત્તમેવ વક્ખામ.

ઉપાદિણ્ણનિદ્દેસે તાવ ચક્ખાયતનાદીનિ એકન્તઉપાદિણ્ણત્તા વુત્તાનિ. યસ્મા પન રૂપાયતનાદીનિ ઉપાદિણ્ણાનિપિ અત્થિ અનુપાદિણ્ણાનિપિ, તસ્મા તાનિ યં વા પનાતિ સઙ્ખેપતો દસ્સેત્વા પુન કમ્મસ્સ કતત્તા રૂપાયતનન્તિઆદિના નયેન વિત્થારિતાનિ. ઇમિના ઉપાયેન સબ્બયેવાપનકેસુ અત્થો વેદિતબ્બો.

કસ્મા પન ‘કમ્મસ્સ કતત્તા’તિ ચ ‘ન કમ્મસ્સ કતત્તા’તિ ચ ઉભિન્નમ્પિ નિદ્દેસે ‘જરતા ચ અનિચ્ચતા ચ’ ન ગહિતા, અનુપાદિણ્ણાદીનંયેવ નિદ્દેસેસુ ગહિતાતિ? ન કમ્મસ્સ કતત્તાતિ એત્થ તાવ કમ્મતો અઞ્ઞપચ્ચયસમુટ્ઠાનં સઙ્ગહિતં. ‘કમ્મસ્સ કતત્તા’તિ એત્થ કમ્મસમુટ્ઠાનમેવ. ઇમાનિ ચ દ્વે રૂપાનિ નેવ કમ્મતો ન અઞ્ઞસ્મા રૂપજનકપચ્ચયા ઉપ્પજ્જન્તિ, તસ્મા ન ગહિતાનિ. સા ચ નેસં અનુપ્પત્તિ પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. અનુપાદિણ્ણન્તિઆદીસુ પન કેવલં અનુપાદિણ્ણાદિગ્ગહણેન કમ્માદિસમુટ્ઠાનતા પટિક્ખિત્તા, નઅઞ્ઞપચ્ચયસમુટ્ઠાનતા અનુઞ્ઞાતા. તસ્મા તત્થ ગહિતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

૬૬૬. ચિત્તસમુટ્ઠાનનિદ્દેસે કાયવિઞ્ઞત્તિ વચીવિઞ્ઞત્તીતિ ઇદં દ્વયં યસ્મા એકન્તચિત્તસમુટ્ઠાનાનિ ભૂતાનિ ઉપાદાય પઞ્ઞાયતિ, તસ્મા વુત્તં. પરમત્થતો પન તસ્સ નિસ્સયભૂતાનિ ભૂતાનેવ ચિત્તસમુટ્ઠાનાનિ, તંનિસ્સિતત્તા. યથા અનિચ્ચસ્સ રૂપસ્સ જરામરણં અનિચ્ચં નામ હોતિ, એવમિદમ્પિ ચિત્તસમુટ્ઠાનં નામ જાતં.

૬૬૮. ચિત્તસહભુનિદ્દેસેપિ એસેવ નયો. યાવ ચિત્તં તાવ પઞ્ઞાયનતો ઇદમેવ દ્વયં વુત્તં. ન પનેતં ચિત્તેન સહ ભૂતાનિ વિય, ચેતનાદયો વિય ચ ઉપ્પજ્જતિ.

૬૭૦. ચિત્તાનુપરિવત્તિતાયપિ એસેવ નયો. યાવ ચિત્તં તાવ પઞ્ઞાયનતો એવ હેતં દ્વયં **ચિત્તાનુપરિવત્તી**તિ વુત્તં.

૬૭૪. **ઓળારિક**ન્તિ વત્થારમ્મણભૂતત્તા સંઘટ્ટનવસેન ગહેતબ્બતો થૂલં. વુત્તવિપલ્લાસતો **સુખુમં** વેદિતબ્બં.

૬૭૬. **દૂરે**તિ ઘટ્ટનવસેન અગ્ગહેતબ્બત્તા દુબ્બિઞ્ઞેય્યભાવેન સમીપે ઠિતમ્પિ દૂરે. ઇતરં પન ઘટ્ટનવસેન ગહેતબ્બત્તા સુવિઞ્ઞેય્યભાવેન દૂરે ઠિતમ્પિ **સન્તિકે**. ચક્ખાયતનાદિનિદ્દેસા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વિત્થારતો વેદિતબ્બા. ઇદં તાવ દુવિધેન રૂપસઙ્ગહે વિસેસમત્તં. તિવિધસઙ્ગહો ઉત્તાનત્થોવ.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૬. ચતુબ્બિધસઙ્ગહવસાને દિટ્ઠાદીનં પચ્છિમપદસ્સ ભેદાભાવેન આદિતો પટ્ઠાય પુચ્છં અકત્વાવ **રૂપાયતનં દિટ્ઠં સદ્દાયતનં સુત**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **રૂપાયતનં** ચક્ખુના ઓલોકેત્વા દક્ખિતું સક્કાતિ ‘**દિટ્ઠં**’ નામ જાતં. **સદ્દાયતનં** સોતેન સુત્વા જાનિતું સક્કાતિ ‘**સુતં**’ નામ જાતં. ગન્ધાયતનાદિત્તયં ઘાનજિવ્હાકાયેહિ પત્વા ગહેતબ્બતો મુનિત્વા જાનિતબ્બટ્ઠેન **મુતં** નામ જાતં. ફુસિત્વા વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિકારણતો ‘**મુતં**’ નામાતિપિ વુત્તં. સબ્બમેવ પન રૂપં મનોવિઞ્ઞાણેન જાનિતબ્બન્તિ **મનસા વિઞ્ઞાતં** નામ જાતં.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૭. પઞ્ચવિધસઙ્ગહનિદ્દેસે **કક્ખળ**ન્તિ થદ્ધં. ખરમેવ **ખરગતં**, ફરુસન્તિ અત્થો. ઇતરે દ્વેપિ સભાવનિદ્દેસા એવ. **અજ્ઝત્ત**ન્તિ નિયકજ્ઝત્તં. **બહિદ્ધા**તિ બાહિરં. **ઉપાદિણ્ણ**ન્તિ ન કમ્મસમુટ્ઠાનમેવ. અવિસેસેન પન સરીરટ્ઠકસ્સેતં ગહણં. સરીરટ્ઠકઞ્હિ ઉપાદિણ્ણં વા હોતુ અનુપાદિણ્ણં વા, આદિન્નગહિતપરામટ્ઠવસેન સબ્બં ઉપાદિણ્ણમેવ નામ.

૯૬૯. **તેજોગત**ન્તિ સબ્બતેજેસુ ગતં ઉણ્હત્તલક્ખણં, તેજો એવ વા તેજોભાવં ગતન્તિ '**તેજોગતં**'. **ઉસ્મા**તિ ઉસ્માકારો. **ઉસ્માગત**ન્તિ ઉસ્માભાવં ગતં. ઉસ્માકારસ્સેવેતં નામં. **ઉસુમ**ન્તિ બલવઉસ્મા. ઉસુમમેવ ઉસુમભાવં ગતન્તિ **ઉસુમગતં**.

૯૭૦. વાયનકવસેન **વાયો**. વાયોવ વાયોભાવં ગતત્તા **વાયોગતં**. **થમ્ભિતત્ત**ન્તિ ઉપ્પલનાળતચાદીનં વિય વાતપુણ્ણાનં થમ્ભિતભાવો રૂપસ્સ.

છક્કાદિનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૨-૪. છબ્બિધાદિસઙ્ગહાનં તિણ્ણં ઓસાનપદસ્સ ભેદાભાવતો આદિતો પટ્ઠાય અપુચ્છિત્વાવ નિદ્દેસો કતો. તત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન જાનિતું સક્કાતિ **ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યં**...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણેન જાનિતું સક્કાતિ **મનોવિઞ્ઞેય્યં**. તિવિધાય મનોધાતુયા જાનિતું સક્કાતિ **મનોધાતુવિઞ્ઞેય્યં સબ્બં રૂપ**ન્તિ એત્થ યસ્મા એકં રૂપમ્પિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા અજાનિતબ્બં નામ નત્થિ, તસ્મા 'સબ્બં રૂપ'ન્તિ વુત્તં. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ અભિધમ્મં પત્વા નયં કાતું યુત્તટ્ઠાને નયો અકતો નામ નત્થિ. ઇદઞ્ચ એકરૂપસ્સાપિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા અજાનિતબ્બસ્સ અભાવેન નયં કાતું યુત્તટ્ઠાનં નામ, તસ્મા નયં કરોન્તો 'સબ્બં રૂપ'ન્તિ આહ.

૯૭૪. **સુખસમ્ફસ્સો**તિ સુખવેદનાપટિલાભપચ્ચયો. **દુક્ખસમ્ફસ્સો**તિ દુક્ખવેદનાપટિલાભપચ્ચયો. ઇધાપિ ફોટ્ઠબ્બારમ્મણસ્સ સુખદુક્ખસ્સ સબ્ભાવતો અયં નયો દિન્નો.

નવકાદિનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૫. નવકે પન ઇન્દ્રિયરૂપસ્સ નામ અત્થિતાય નયો દિન્નો. તસ્સેવ સપ્પટિઘઅપ્પટિઘતાય દસકે નયો દિન્નો. એકાદસકે અટ્ઠેકાદસ આયતનાનિ વિભત્તાનિ. તેસં નિદ્દેસવારા હેટ્ઠા વુત્તનયેન વિત્થારતો વેદિતબ્બા. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવ.

પકિણ્ણકકથા

ઇમેસુ પન રૂપેસુ અસમ્મોહત્થં સમોધાનં સમુટ્ઠાનં પરિનિપ્ફન્નઞ્ચ સઙ્ખતન્તિ ઇદં 'પકિણ્ણકં' વેદિતબ્બં.

તત્થ '**સમોધાન**'ન્તિ સબ્બમેવ હિદં રૂપં સમોધાનતો ચક્ખાયતનં...પે॰... કબળીકારો આહારો, ફોટ્ઠબ્બાયતનં આપોધાતૂતિ પઞ્ચવીસતિસઙ્ખ્યં હોતિ. તં વત્થુરૂપેન સદ્ધિં છબ્બીસતિસઙ્ખ્યં વેદિતબ્બં. ઇતો અઞ્ઞં રૂપં નામ નત્થિ. કેચિ પન 'મિદ્ધરૂપં નામ અત્થી'તિ વદન્તિ. તે ''અદ્ધા મુનીસિ સમ્બુદ્ધો, નત્થિ નીવરણા તવા''તિઆદીનિ (સુ॰ નિ॰ ૫૪૬) વત્વા મિદ્ધરૂપં નામ નત્થીતિ પટિસેધેતબ્બા. અપરે બલરૂપેન સદ્ધિં સત્તવીસતિ, સમ્ભવરૂપેન સદ્ધિં અટ્ઠવીસતિ, જાતિરૂપેન સદ્ધિં એકૂનતિંસતિ, રોગરૂપેન સદ્ધિં સમતિંસતિ રૂપાનીતિ વદન્તિ. તેપિ તેસં વિસું અભાવં દસ્સેત્વા પટિક્ખિપિતબ્બા. વાયોધાતુયા હિ ગહિતાય બલરૂપં ગહિતમેવ, અઞ્ઞં બલરૂપં નામ નત્થિ. આપોધાતુયા સમ્ભવરૂપં, ઉપચયસન્તતીહિ જાતિરૂપં, જરતાઅનિચ્ચતાહિ ગહિતાહિ રોગરૂપં ગહિતમેવ. અઞ્ઞં રોગરૂપં નામ નત્થિ. યોપિ કણ્ણરોગાદિ આબાધો સો વિસમપચ્ચયસમુટ્ઠિતધાતુમત્તમેવ. ન અઞ્ઞો તત્થ રોગો નામ અત્થીતિ સમોધાનતો છબ્બીસતિમેવ રૂપાનિ.

‘સમુટ્ઠાન’ન્તિ કતિ રૂપાનિ કતિસમુટ્ઠાનાનિ? દસ એકસમુટ્ઠાનાનિ, એકં દ્વિસમુટ્ઠાનં, તીણિ તિસમુટ્ઠાનાનિ, નવ ચતુસમુટ્ઠાનાનિ, દ્વે ન કેનચિ સમુટ્ઠહન્તિ.

તત્થ ચક્ખુપસાદો...પે॰... જીવિતિન્દ્રિયન્તિ ઇમાનિ અટ્ઠ એકન્તં કમ્મતોવ સમુટ્ઠહન્તિ. કાયવિઞ્ઞત્તિવચીવિઞ્ઞત્તિદ્વયં એકન્તેન ચિત્તતો સમુટ્ઠાતીતિ **દસ ‘એકસમુટ્ઠાનાનિ’** નામ. સદ્દો ઉતુતો ચ ચિત્તતો ચ સમુટ્ઠાતીતિ **એકો ‘દ્વિસમુટ્ઠાનો’** નામ. તત્થ અવિઞ્ઞાણકસદ્દો ઉતુતો સમુટ્ઠાતિ, સવિઞ્ઞાણકસદ્દો ચિત્તતો. લહુતાદિત્તયં પન ઉતુચિત્તાહારેહિ સમુટ્ઠાતીતિ **તીણિ ‘તિસમુટ્ઠાનાનિ’** નામ. અવસેસાનિ નવ રૂપાનિ તેહિ કમ્મેન ચાતિ ચતૂહિ સમુટ્ઠહન્તીતિ **નવ ‘ચતુસમુટ્ઠાનાનિ’** નામ. જરતા અનિચ્ચતા પન એતેસુ એકતોપિ ન સમુટ્ઠહન્તીતિ **દ્વે ‘ન કેનચિ સમુટ્ઠહન્તિ’** નામ. કસ્મા? અજાયનતો. ન હિ એતાનિ જાયન્તિ. કસ્મા? જાતસ્સ પાકભેદત્તા. ઉપ્પન્નઞ્હિ રૂપં જીરતિ ભિજ્જતીતિ અવસ્સં પનેતં સમ્પટિચ્છિતબ્બં. ન હિ ઉપ્પન્નં રૂપં અરૂપં વા અક્ખયં નામ દિસ્સતિ. યાવ પન ન ભિજ્જતિ તાવસ્સ પરિપાકોતિ સિદ્ધમેતં. ‘જાતસ્સ પાકભેદત્તા’તિ યદિ ચ તાનિ જાયેય્યું તેસમ્પિ પાકભેદા ભવેય્યું. ન ચ પાકો પચ્ચતિ, ભેદો વા ભિજ્જતીતિ જાતસ્સ પાકભેદત્તા નેતં દ્વયં જાયતિ.

તત્થ સિયા – યથા ‘કમ્મસ્સ કતત્તા’તિ આદિનિદ્દેસેસુ ‘રૂપસ્સ ઉપચયો રૂપસ્સ સન્તતી’તિ વચનેન ‘જાતિ’ જાયતીતિ સમ્પટિચ્છિતં હોતિ, એવં ‘પાકો’પિ પચ્ચતુ ‘ભેદો’પિ ભિજ્જતૂતિ. ‘‘ન તત્થ ‘જાતિ જાયતી’તિ સમ્પટિચ્છિતં. યે પન ધમ્મા કમ્માદીહિ નિબ્બત્તન્તિ તેસં અભિનિબ્બત્તિભાવતો જાતિયા તપ્પચ્ચયભાવવોહારો અનુમતો. ન પન પરમત્થતો જાતિ જાયતિ. જાયમાનસ્સ હિ અભિનિબ્બત્તિમત્તં જાતી’’તિ.

તત્થ સિયા – ‘યથેવ જાતિ યેસં ધમ્માનં અભિનિબ્બત્તિ તપ્પચ્ચયભાવવોહારં અભિનિબ્બત્તિવોહારઞ્ચ લભતિ, તથા પાકભેદાપિ યેસં ધમ્માનં પાકભેદા તપ્પચ્ચયભાવવોહારં અભિનિબ્બત્તિવોહારઞ્ચ લભન્તુ. એવં ઇદમ્પિ દ્વયં કમ્માદિસમુટ્ઠાનમેવાતિ વત્તબ્બં ભવિસ્સતી’તિ. ‘ન પાકભેદા તં વોહારં લભન્તિ. કસ્મા? જનકપચ્ચયાનુભાવક્ખણે અભાવતો. જનકપચ્ચયાનઞ્હિ ઉપ્પાદેતબ્બધમ્મસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ આનુભાવો, ન તતો ઉત્તરિ. તેહિ અભિનિબ્બત્તિતધમ્મક્ખણસ્મિઞ્ચ જાતિ પઞ્ઞાયમાના તપ્પચ્ચયભાવવોહારં અભિનિબ્બત્તિવોહારઞ્ચ લભતિ, તસ્મિં ખણે સબ્ભાવતો; ન ઇતરદ્વયં, તસ્મિં ખણે અભાવતોતિ નેવેતં જાયતી’તિ વત્તબ્બં. ‘‘જરામરણં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) આગતત્તા ઇદમ્પિ દ્વયં જાયતીતિ ચે – ‘ન, પરિયાયદેસિતત્તા. તત્થ હિ પટિચ્ચસમુપ્પન્નાનં ધમ્માનં જરામરણત્તા પરિયાયેન તં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન’ન્તિ વુત્તં.

‘યદિ એવં, તયમ્પેતં અજાતત્તા સસવિસાણં વિય નત્થિ; નિબ્બાનં વિય વા નિચ્ચ’ન્તિ ચે – ન, નિસ્સયપટિબદ્ધવુત્તિતો; પથવીઆદીનઞ્હિ નિસ્સયાનં ભાવે જાતિઆદિત્તયં પઞ્ઞાયતિ, તસ્મા ન નત્થિ. તેસઞ્ચ અભાવે ન પઞ્ઞાયતિ, તસ્મા ન નિચ્ચં. એતમ્પિ ચ અભિનિવેસં પટિસેધેતું એવ ઇદં વુત્તં – ‘‘જરામરણં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦). એવમાદીહિ નયેહિ તાનિ દ્વે રૂપાનિ ન કેહિચિ સમુટ્ઠહન્તીતિ વેદિતબ્બં.

અપિચ ‘સમુટ્ઠાન’ન્તિ એત્થ અયમઞ્ઞોપિ અત્થો. તસ્સાયં માતિકા – ‘કમ્મજં કમ્મપચ્ચયં કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં, આહારસમુટ્ઠાનં આહારપચ્ચયં આહારપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં, ઉતુસમુટ્ઠાનં ઉતુપચ્ચયં ઉતુપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં, ચિત્તસમુટ્ઠાનં ચિત્તપચ્ચયં ચિત્તપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાન’ન્તિ.

તત્થ ચક્ખુપસાદાદિ અટ્ઠવિધં રૂપં સદ્ધિં હદયવત્થુના ‘**કમ્મજં**’ નામ. કેસમસ્સુ હત્થિદન્તા અસ્સવાલા ચમરવાલાતિ એવમાદિ ‘**કમ્મપચ્ચયં**’ નામ. ચક્કરતનં દેવતાનં ઉય્યાનવિમાનાદીનીતિ એવમાદિ ‘**કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં**’ નામ.

આહારતો સમુટ્ઠિતં સુદ્ધટ્ઠકં ‘**આહારસમુટ્ઠાનં**’ નામ. કબળીકારો આહારો દ્વિન્નમ્પિ રૂપસન્તતીનં પચ્ચયો હોતિ આહારસમુટ્ઠાનસ્સ ચ ઉપાદિન્નસ્સ ચ. આહારસમુટ્ઠાનસ્સ જનકો હુત્વા પચ્ચયો હોતિ, કમ્મજસ્સ અનુપાલકો હુત્વાતિ ઇદં આહારાનુપાલિતં કમ્મજરૂપં ‘**આહારપચ્ચયં**’ નામ. વિસભાગાહારં સેવિત્વા આતપે ગચ્છન્તસ્સ તિલકકાળકુટ્ઠાદીનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, ઇદં ‘**આહારપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં**’ નામ.

ઉતુતો સમુટ્ઠિતં સુદ્ધટ્ઠકં ‘**ઉતુસમુટ્ઠાનં**’ નામ. તસ્મિં ઉતુ અઞ્ઞં અટ્ઠકં સમુટ્ઠાપેતિ, ઇદં ‘**ઉતુપચ્ચયં**’ નામ. તસ્મિમ્પિ ઉતુ અઞ્ઞં અટ્ઠકં સમુટ્ઠાપેતિ, ઇદં ‘**ઉતુપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં**’ નામ. એવં તિસ્સોયેવ સન્તતિયો ઘટ્ટેતું સક્કોતિ. ન તતો પરં. ઇમમત્થં અનુપાદિન્નકેનાપિ દીપેતું વટ્ટતિ. ઉતુસમુટ્ઠાનો નામ વલાહકો. ઉતુપચ્ચયા નામ વુટ્ઠિધારા. દેવે પન વુટ્ઠે બીજાનિ વિરૂહન્તિ, પથવી ગન્ધં મુઞ્ચતિ, પબ્બતા નીલા ખાયન્તિ, સમુદ્દો વડ્ઢતિ, એતં **ઉતુપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં** નામ.

ચિત્તતો સમુટ્ઠિતં સુદ્ધટ્ઠકં ‘**ચિત્તસમુટ્ઠાનં**’ નામ. ‘‘પચ્છાજાતા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સ પચ્છાજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૧) ઇદં ‘ચિત્તપચ્ચયં’ નામ. આકાસે અન્તલિક્ખે હત્થિમ્પિ દસ્સેતિ, અસ્સમ્પિ દસ્સેતિ, રથમ્પિ દસ્સેતિ , વિવિધમ્પિ સેનાબ્યૂહં દસ્સેતિતી (પટિ॰ મ॰ ૩.૧૮) ઇદં ‘**ચિત્તપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનં**’ નામ.

‘**પરિનિપ્ફન્ન**’ન્તિ પન્નરસ રૂપાનિ પરિનિપ્ફન્નાનિ નામ, દસ અપરિનિપ્ફન્નાનિ નામ. ‘યદિ અપરિનિપ્ફન્ના, અસઙ્ખતા નામ ભવેય્યું’. ‘‘તેસંયેવ પન રૂપાનં કાયવિકારો ‘કાયવિઞ્ઞત્તિ’ નામ, વચીવિકારો ‘વચીવિઞ્ઞત્તિ’ નામ, છિદ્દં વિવરં ‘આકાસધાતુ’ નામ, લહુભાવો ‘લહુતા’ નામ, મુદુભાવો ‘મુદુતા’ નામ, કમ્મઞ્ઞભાવો ‘કમ્મઞ્ઞતા’ નામ, નિબ્બત્તિ ‘ઉપચયો’ નામ, પવત્તિ ‘સન્તતિ’ નામ, જીરણાકારો ‘જરતા’ નામ, હુત્વા અભાવાકારો ‘અનિચ્ચતા’ નામાતિ. સબ્બં પરિનિપ્ફન્નં સઙ્ખતમેવ હોતી’’તિ.

અટ્ઠસાલિનિયા ધમ્મસઙ્ગહઅટ્ઠકથાય

રૂપકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. નિક્ખેપકણ્ડો

તિકનિક્ખેપકથા

૯૮૫. એત્તાવતા કુસલત્તિકો સબ્બેસં કુસલાદિધમ્માનં પદભાજનનયેન વિત્થારિતો હોતિ. યસ્મા પન ય્વાયં કુસલત્તિકસ્સ વિભજનનયો વુત્તો, સેસતિકદુકાનમ્પિ એસેવ વિભજનનયો હોતિ – યથા હિ એત્થ, એવં 'કતમે ધમ્મા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા? યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં રૂપારમ્મણં વા…પે॰… યે વા પન તસ્મિં સમયે અઞ્ઞેપિ અત્થિ પટિચ્ચસમુપ્પન્ના અરૂપિનો ધમ્મા ઠપેત્વા વેદનાખન્ધં, ઇમે ધમ્મા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા'તિઆદિના અનુક્કમેન સબ્બતિકદુકેસુ સક્કા પણ્ડિતેહિ વિભાજનનયં સલ્લક્ખેતું – તસ્મા તં વિત્થારદેસનં નિક્ખિપિત્વા, અઞ્ઞેન નાતિસઙ્ખેપનાતિવિત્થારનયેન સબ્બતિકદુકધમ્મવિભાગં દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિ નિક્ખેપકણ્ડં આરદ્ધં. ચિત્તુપ્પાદકણ્ડઞ્હિ વિત્થારદેસના, અટ્ઠકથાકણ્ડં સઙ્ખેપદેસના. ઇદં પન નિક્ખેપકણ્ડં ચિત્તુપ્પાદકણ્ડં ઉપાદાય સઙ્ખેપો, અટ્ઠકથાકણ્ડં ઉપાદાય વિત્થારોતિ સઙ્ખિત્તવિત્થારધાતુકં હોતિ. તયિદં, વિત્થારદેસનં નિક્ખિપિત્વા દેસિતત્તાપિ, હેટ્ઠા વુત્તકારણવસેનાપિ, નિક્ખેપકણ્ડં નામાતિ વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્હેતં –

> મૂલતો ખન્ધતો ચાપિ, દ્વારતો ચાપિ ભૂમિતો;
> અત્થતો ધમ્મતો ચાપિ, નામતો ચાપિ લિઙ્ગતો;
> નિક્ખિપિત્વા દેસિતત્તા, નિક્ખેપોતિ પવુચ્ચતીતિ.

ઇદઞ્હિ **તીણિ કુસલમૂલાની**તિઆદિના નયેન મૂલતો નિક્ખિપિત્વા દેસિતં. તંસમ્પયુત્તો વેદનાક્ખન્ધોતિ ખન્ધતો. તંસમુટ્ઠાનં કાયકમ્મન્તિ દ્વારતો. કાયદ્વારપ્પવત્તઞ્હિ કમ્મં કાયકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ. સુખભૂમિયં, કામાવચરેતિ ભૂમિતો નિક્ખિપિત્વા દેસિતં. તત્થ તત્થ અત્થધમ્મનામલિઙ્ગાનં વસેન દેસિતત્તા અત્થાદીહિ નિક્ખિપિત્વા દેસિતં નામાતિ વેદિતબ્બં.

તત્થ કુસલપદનિદ્દેસે તાવ **તીણી**તિ ગણનપરિચ્છેદો. કુસલાનિ ચ તાનિ મૂલાનિ ચ, કુસલાનં વા ધમ્માનં હેતુપચ્ચયપભવજનકસમુટ્ઠાનનિબ્બત્તકટ્ઠેન મૂલાનીતિ **કુસલમૂલાનિ**. એવં અત્થવસેન દસ્સેત્વા ઇદાનિ નામવસેન દસ્સેતું **અલોભો અદોસો અમોહો**તિ આહ. એત્તાવતા યસ્મા મૂલેન મુત્તં કુસલં નામ નત્થિ, તસ્મા ચતુભૂમકકુસલં તીહિ મૂલેહિ પરિયાદિયિત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા. **તંસમ્પયુત્તો**તિ તેહિ અલોભાદીહિ સમ્પયુત્તો. તત્થ અલોભેન સમ્પયુત્તે સઙ્ખારક્ખન્ધે, અદોસામોહાપિ અલોભેન સમ્પયુત્તસઙ્ખારક્ખન્ધગણનંયેવ ગચ્છન્તિ. સેસદ્વયવસેન સમ્પયોગેપિ એસેવ નયો. ઇતિ ચતુભૂમકકુસલં પુન તંસમ્પયુત્તકચતુક્ખન્ધવસેન પરિયાદિયિત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા. **તંસમુટ્ઠાન**ન્તિ તેહિ અલોભાદીહિ સમુટ્ઠિતં. ઇમિનાપિ નયેન તદેવ ચતુભૂમિકકુસલં તિણ્ણં કમ્મદ્વારાનં વસેન પરિયાદિયિત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા. એવં તાવ કુસલં તીસુ ઠાનેસુ પરિયાદિયિત્વા દસ્સિતં.

૯૮૬. અકુસલેપિ એસેવ નયો. દ્વાદસન્નઞ્હિ અકુસલચિત્તાનં એકમ્પિ મૂલેન મુત્તં નામ નત્થીતિ મૂલેન પરિયાદિયિત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા. તંસમ્પયુત્તચતુક્ખન્ધતો ચ ઉદ્ધં અકુસલં નામ નત્થીતિ તાનેવ દ્વાદસ અકુસલચિત્તાનિ ચતુક્ખન્ધવસેન પરિયાદિયિત્વા દસ્સેસિ. ધમ્મરાજા કાયકમ્માદિવસેન પન નેસં પવત્તિસબ્ભાવતો કમ્મદ્વારવસેન પરિયાદિયિત્વા દસ્સેસિ ધમ્મરાજા. યં પનેત્થ **તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા**તિઆદિ વુત્તં,

તત્થ એકસ્મિં ચિત્તે પુગ્ગલે વા ઠિતન્તિ '**એકટ્ઠં**'. તત્થ એકસ્મિં ચિત્તે ઠિતં સહજેકટ્ઠં નામ હોતિ. એકસ્મિં પુગ્ગલે ઠિતં પહાનેકટ્ઠં નામ. તેન લોભાદિના અઞ્ઞેન વા તત્થ તત્થ નિદ્દિટ્ઠેન સહ એકસ્મિં ઠિતન્તિ **તદેકટ્ઠં**. તત્થ 'કતમે ધમ્મા સંકિલિટ્ઠસંકિલેસિકા? તીણિ અકુસલમૂલાનિ – લોભો દોસો મોહો, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા'તિ સંકિલિટ્ઠત્તિકે; 'કતમે ધમ્મા હીના? તીણિ અકુસલમૂલાનિ – લોભો દોસો મોહો, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા'તિ હીનત્તિકે 'કતમે ધમ્મા અકુસલા? તીણિ અકુસલમૂલાનિ – લોભો દોસો મોહો, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા'તિ ઇમસ્મિં કુસલત્તિકે; 'કતમે ધમ્મા સંકિલિટ્ઠા? તીણિ અકુસલમૂલાનિ – લોભો દોસો મોહો, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા'તિ કિલેસગોચ્છકે 'કતમે ધમ્મા સરણા? તીણિ અકુસલમૂલાનિ – લોભો દોસો મોહો, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસાતિ સરણદુકે'તિ – ઇમેસુ એત્તકેસુ ઠાનેસુ '**સહજેકટ્ઠં**' આગતં.

દસ્સનેનપહાતબ્બત્તિકે પન 'ઇમાનિ તીણિ સંયોજનાનિ, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા'તિ, દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકત્તિકેપિ 'ઇમાનિ તીણિ સંયોજનાનિ, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા'તિ, પુન તત્થેવ તીણિ સંયોજનાનિ – સક્કાયદિટ્ઠિ વિચિકિચ્છા સીલબ્બતપરામાસો, ઇમે ધમ્મા દસ્સનેનપહાતબ્બા; તદેકટ્ઠો લોભો દોસો મોહો, ઇમે ધમ્મા દસ્સનેનપહાતબ્બહેતૂ; તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા તંસમ્પયુત્તો વેદનાખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો, તંસમુટ્ઠાનં કાયકમ્મં વચીકમ્મં મનોકમ્મં, ઇમે ધમ્મા દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકાતિ; સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગે ''તત્થ કતમે પાપકા અકુસલા ધમ્મા? તીણિ અકુસલમૂલાનિ – લોભો દોસો મોહો, તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા''તિ (વિભ॰ ૩૯૧) – ઇમેસુ પન એત્તકેસુ ઠાનેસુ '**પહાનેકટ્ઠં**' આગતન્તિ વેદિતબ્બં.

૯૮૭. અબ્યાકતપદનિદ્દેસો ઉત્તાનત્થોયેવાતિ. ઇમસ્મિં તિકે તીણિ લક્ખણાનિ તિસ્સો પઞ્ઞત્તિયો કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં અજટાકાસં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ આરમ્મણં નિરોધસમાપત્તિ ચ ન લબ્ભતીતિ વુત્તં.

૯૮૮. **વેદનાત્તિક**નિદ્દેસે **સુખભૂમિય**ન્તિ એત્થ યથા તમ્બભૂમિ કણ્હભૂમીતિ તમ્બકણ્હભૂમિયોવ વુચ્ચન્તિ, એવં સુખમ્પિ સુખભૂમિ નામ. યથા ઉચ્છુભૂમિ સાલિભૂમીતિ ઉચ્છુસાલીનં ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનાનિ વુચ્ચન્તિ, એવં સુખસ્સ ઉપ્પજ્જનટ્ઠાનં ચિત્તમ્પિ સુખભૂમિ નામ. તં ઇધ અધિપ્પેતં. યસ્મા પન સા કામાવચરે વા હોતિ, રૂપાવચરાદીસુ વા, તસ્માસ્સા તં પભેદં દસ્સેતું **કામાવચરે**તિઆદિ વુત્તં. **સુખવેદનં ઠપેત્વા**તિ યા સા સુખભૂમિયં સુખવેદના, તં ઠપેત્વા. **તંસમ્પયુત્તો**તિ તાય ઠપિતાય સુખવેદનાય સમ્પયુત્તો. સેસપદદ્વયેપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બોતિ.

ઇમસ્મિં તિકે તિસ્સો વેદના, સબ્બં રૂપં, નિબ્બાનન્તિ ઇદમ્પિ ન લબ્ભતિ. અયઞ્હિ તિકો કુસલત્તિકે ચ અલબ્ભમાનેહિ ઇમેહિ ચ તીહિ કોટ્ઠાસેહિ મુત્તકો નામ. ઇતો પરેસુ પન તિકદુકેસુ પાળિતો ચ અત્થતો ચ યં વત્તબ્બં સિયા તં સબ્બં પદાનુક્કમેન માતિકાકથાયઞ્ચેવ કુસલાદીનં નિદ્દેસે ચ વુત્તમેવ. યં પન યત્થ વિસેસમત્તં તદેવ વક્ખામ.

૯૯૧. તત્થ **વિપાકત્તિકે** તાવ કિઞ્ચાપિ અરૂપધમ્મા વિય રૂપધમ્માપિ કમ્મસમુટ્ઠાના અત્થિ, અનારમ્મણત્તા પન તે કમ્મસરિક્ખકા ન હોન્તીતિ સારમ્મણા અરૂપધમ્માવ કમ્મસરિક્ખકત્તા વિપાકાતિ વુત્તા, બીજસરિક્ખકં ફલં વિય. સાલિબીજસ્મિઞ્હિ વપિતે અઙ્કુરપત્તાદીસુ નિક્ખન્તેસુપિ સાલિફલન્તિ ન વુચ્ચતિ. યદા પન સાલિસીસં પક્કં હોતિ પરિણતં, તદા બીજસરિક્ખકો સાલિ એવ સાલિફલન્તિ વુચ્ચતિ. અઙ્કુરપત્તાદીનિ પન બીજજાતાનિ બીજતો નિબ્બત્તાનીતિ વુચ્ચન્તિ, એવમેવ રૂપમ્પિ કમ્મજન્તિ વા ઉપાદિણ્ણન્તિ વા વત્તું વટ્ટતિ.

૯૯૪. ઉપાદિણ્ણત્તિકે કિઞ્ચાપિ ખીણાસવસ્સ ખન્ધા 'અમ્હાકં માતુલત્થેરો અમ્હાકં ચૂળપિતુત્થેરો'તિ વદન્તાનં પરેસં ઉપાદાનસ્સ પચ્ચયા હોન્તિ, મગ્ગફલનિબ્બાનાનિ પન અગ્ગહિતાનિ અપરામટ્ઠાનિ અનુપાદિણ્ણાનેવ. તાનિ હિ, યથા દિવસં સન્તત્તો અયોગુળો મક્ખિકાનં અભિનિસીદનસ્સ પચ્ચયો ન હોતિ, એવમેવ તેજુસ્સદત્તા તણ્હામાનદિટ્ઠિવસેન ગહણસ્સ પચ્ચયા ન હોન્તિ. તેન વુત્તં – ઇમે ધમ્મા અનુપાદિણ્ણઅનુપાદાનિયાતિ.

૯૯૮. અસંકિલિટ્ઠઅસંકિલેસિકેસુપિ એસેવ નયો.

૧૦૦૦. વિતક્કત્તિકે વિતક્કસહજાતેન વિચારેન સદ્ધિં કુસલત્તિકે અલબ્ભમાનાવ ન લબ્ભન્તિ.

૧૦૦૩. પીતિસહગતત્તિકે પીતિઆદયો અત્તના સહજાતધમ્માનં પીતિસહગતાદિભાવં દત્વા સયં પિટ્ઠિવટ્ટકા જાતા. ઇમસ્મિઞ્હિ તિકે દ્વે દોમનસ્સસહગતચિત્તુપ્પાદા દુક્ખસહગતં કાયવિઞ્ઞાણં ઉપેક્ખાવેદના રૂપં નિબ્બાનન્તિ – ઇદમ્પિ ન લબ્ભતિ. અયઞ્હિ તિકો કુસલત્તિકે ચ અલબ્ભમાનેહિ ઇમેહિ ચ પઞ્ચહિ કોટ્ઠાસેહિ મુત્તકો નામ.

૧૦૦૬. દસ્સનેનપહાતબ્બત્તિકે સઞ્ઞોજનાનીતિ બન્ધનાનિ. **સક્કાયદિટ્ઠી**તિ વિજ્જમાનટ્ઠેન સતિ ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતે કાયે; સયં વા સતી તસ્મિં કાયે દિટ્ઠીતિ '**સક્કાયદિટ્ઠિ**'. સીલેન સુજ્ઝિતું સક્કા, વતેન સુજ્ઝિતું સક્કા, સીલવતેહિ સુજ્ઝિતું સક્કાતિ ગહિતસમાદાનં પન **સીલબ્બતપરામાસો** નામ.

૧૦૦૭. ઇધાતિ દેસાપદેસે નિપાતો. સ્વાયં કત્થચિ લોકં ઉપાદાય વુચ્ચતિ. યથાહ – ''ઇધ તથાગતો લોકે ઉપ્પજ્જતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૮૯). કત્થચિ સાસનં. યથાહ – ''ઇધેવ, ભિક્ખવે, સમણો ઇધ દુતિયો સમણો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૯; અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧). કત્થચિ ઓકાસં. યથાહ –

''ઇધેવ તિટ્ઠમાનસ્સ, દેવભૂતસ્સ મે સતો;
પુનરાયુ ચ મે લદ્ધો, એવં જાનાહિ મારિસા''તિ. (દી॰ નિ॰ ૨.૩૬૯);

કત્થચિ પદપૂરણમત્તમેવ. યથાહ – ''ઇધાહં, ભિક્ખવે, ભુત્તાવી અસ્સં પવારિતો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦). ઇધ પન લોકં ઉપાદાય વુત્તોતિ વેદિતબ્બો.

અસ્સુતવા પુથુજ્જનોતિ એત્થ પન 'આગમાધિગમાભાવા ઞેય્યો અસ્સુતવા ઇતિ'. યસ્સ હિ ખન્ધધાતુઆયતનપચ્ચયાકારસતિપટ્ઠાનાદીસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવિનિચ્છયરહિતત્તા દિટ્ઠિપટિસેધકો નેવ 'આગમો', પટિપત્તિયા અધિગન્તબ્બસ્સ અનધિગતત્તા નેવ 'અધિગમો' અત્થિ, સો 'આગમાધિગમાભાવા ઞેય્યો અસ્સુતવા ઇતિ'. સ્વાયં –

પુથૂનં જનનાદીહિ, કારણેહિ પુથુજ્જનો;
પુથુજ્જનન્તોગધત્તા, પુથુવાયં જનો ઇતિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૭; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૫૧; પટિ॰ મ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧.૧૩૦; ચૂળનિ॰ અટ્ઠ॰ ૮૮; નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૫૬);

સો હિ પુથૂનં નાનપ્પકારાનં કિલેસાદીનં જનનાદીહિ કારણેહિ **પુથુજ્જનો**. યથાહ – ''પુથુ કિલેસે જનેન્તીતિ પુથુજ્જના. પુથુ અવિહતસક્કાયદિટ્ઠિકાતિ પુથુજ્જના. પુથુ સત્થારાનં મુખુલ્લોકિકાતિ પુથુજ્જના. પુથુ સબ્બગતીહિ અવુટ્ઠિતાતિ પુથુજ્જના. પુથુ નાનાભિસઙ્ખારે અભિસઙ્ખરોન્તીતિ પુથુજ્જના. પુથુ નાનાઓઘેહિ વુય્હન્તીતિ પુથુજ્જના.

પુથુ નાનાસન્તાપેહિ સન્તપ્પન્તીતિ પુથુજ્જના. પુથુ નાનાપરિળાહેહિ પરિડય્હન્તીતિ પુથુજ્જના. પુથુ પઞ્ચસુ કામગુણેસુ રત્તા ગિદ્ધા ગધિતા મુચ્છિતા અજ્ઝોસન્ના લગ્ગા લગ્ગિતા પલિબુદ્ધાતિ પુથુજ્જના. પુથુ પઞ્ચહિ નીવરણેહિ આવુતા નિવુતા ઓવુતા પિહિતા પટિચ્છન્ના પટિકુજ્જિતાતિ પુથુજ્જના''તિ (મહાનિ॰ ૯૪). પુથૂનં વા ગણનપથમતીતાનં અરિયધમ્મપરમ્મુખાનં નીચધમ્મસમાચારાનં જનાનં અન્તોગધત્તાપિ પુથુજ્જના. પુથુ વા અયં – વિસુંયેવ સઙ્ખ્યં ગતો, વિસંસટ્ઠો સીલસુતાદિગુણયુત્તેહિ અરિયેહિ – જનોતિપિ પુથુજ્જનો. એવમેતેહિ 'અસ્સુતવા પુથુજ્જનો'તિ દ્વીહિ પદેહિ યે તે –

''દુવે પુથુજ્જના વુત્તા, બુદ્ધેનાદિચ્ચબન્ધુના;
અન્ધો પુથુજ્જનો એકો, કલ્યાણેકો પુથુજ્જનો''તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૭; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૫૧; પટિ॰ મ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧.૧૩૦; ચૂળનિ॰ અટ્ઠ॰ ૮૮);

દ્વે પુથુજ્જના વુત્તા, તેસુ અન્ધપુથુજ્જનો વુત્તો હોતીતિ વેદિતબ્બો.

અરિયાનં અદસ્સાવીતિઆદીસુ **અરિયા**તિ આરકત્તા કિલેસેહિ, અનયે ન ઇરિયનતો, અયે ઇરિયનતો, સદેવકેન લોકેન ચ અરણીયતો બુદ્ધા ચ પચ્ચેકબુદ્ધા ચ બુદ્ધસાવકા ચ વુચ્ચન્તિ. બુદ્ધા એવ વા ઇધ અરિયા. યથાહ – ''સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે...પે॰... તથાગતો અરિયોતિ વુચ્ચતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૮).

સપ્પુરિસાતિ એત્થ પન પચ્ચેકબુદ્ધા તથાગતસાવકા ચ સપ્પુરિસાતિ વેદિતબ્બા. તે હિ લોકુત્તરગુણયોગેન સોભના પુરિસાતિ **સપ્પુરિસા**. સબ્બેવ વા એતે દ્વેધાપિ વુત્તા. બુદ્ધાપિ હિ અરિયા ચ સપ્પુરિસા ચ પચ્ચેકબુદ્ધા બુદ્ધસાવકાપિ. યથાહ –

''યો વે કતઞ્ઞૂ કતવેદિ ધીરો,
કલ્યાણમિત્તો દળ્હભત્તિ ચ હોતિ;
દુખિતસ્સ સક્કચ્ચ કરોતિ કિચ્ચં,
તથાવિધં સપ્પુરિસં વદન્તી''તિ. (જા॰ ૨.૧૭.૭૮);

'કલ્યાણમિત્તો દળ્હભત્તિ ચ હોતી'તિ એત્તાવતા હિ બુદ્ધસાવકો વુત્તો. કતઞ્ઞુતાદીહિ પચ્ચેકબુદ્ધા બુદ્ધાતિ. ઇદાનિ યો તેસં અરિયાનં અદસ્સનસીલો, ન ચ દસ્સને સાધુકારી, સો **અરિયાનં અદસ્સાવી**તિ વેદિતબ્બો. સો ચક્ખુના અદસ્સાવી ઞાણેન અદસ્સાવીતિ દુવિધો. તેસુ ઞાણેન અદસ્સાવી ઇધ અધિપ્પેતો. મંસચક્ખુના હિ દિબ્બચક્ખુના વા અરિયા દિટ્ઠાપિ અદિટ્ઠાવ હોન્તિ, તેસં ચક્ખૂનં વણ્ણમત્તગ્ગહણતો, ન અરિયભાવગોચરતો. સોણસિઙ્ગાલાદયોપિ ચક્ખુના અરિયે પસ્સન્તિ, ન ચ તે અરિયાનં દસ્સાવિનો.

તત્રિદં વત્થુ – ચિત્તલપબ્બતવાસિનો કિર ખીણાસવત્થેરસ્સ ઉપટ્ઠાકો વુડ્ઢપબ્બજિતો એકદિવસં થેરેન સદ્ધિં પિણ્ડાય ચરિત્વા થેરસ્સ પત્તચીવરં ગહેત્વા પિટ્ઠિતો આગચ્છન્તો થેરં પુચ્છિ – 'અરિયા નામ ભન્તે કીદિસા'તિ? થેરો આહ – 'ઇધેકચ્ચો મહલ્લકો અરિયાનં પત્તચીવરં ગહેત્વા વત્તપટિપત્તિં કત્વા સહ ચરન્તોપિ નેવ અરિયે જાનાતિ, એવંદુજ્જાનાવુસો, અરિયા'તિ. એવં વુત્તેપિ સો નેવ અઞ્ઞાસિ. તસ્મા ન ચક્ખુના દસ્સનં 'દસ્સનં', ઞાણદસ્સનમેવ 'દસ્સનં'. યથાહ – ''કિં તે વક્કલિ ઇમિના પૂતિકાયેન દિટ્ઠેન? યો ખો, વક્કલિ, ધમ્મં પસ્સતિ, સો મં પસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૮૭). તસ્મા ચક્ખુના પસ્સન્તોપિ, ઞાણેન અરિયેહિ દિટ્ઠં અનિચ્ચાદિલક્ખણં

અપસ્સન્તો, અરિયાધિગતઞ્ચ ધમ્મં અનધિગચ્છન્તો, અરિયકરધમ્માનં અરિયભાવસ્સ ચ અદિટ્ઠત્તા, 'અરિયાનં અદસ્સાવી'તિ વેદિતબ્બો.

અરિયધમ્મસ્સ અકોવિદોતિ સતિપટ્ઠાનાદિભેદે અરિયધમ્મે અકુસલો. **અરિયધમ્મે અવિનીતો**તિ, એત્થ પન

દુવિધો વિનયો નામ, એકમેકેત્થ પઞ્ચધા;
અભાવતો તસ્સ અયં, અવિનીતોતિ વુચ્ચતિ.

અયઞ્હિ સંવરવિનયો પહાનવિનયોતિ દુવિધો વિનયો. એત્થ ચ દુવિધેપિ વિનયે એકમેકો વિનયો પઞ્ચધા ભિજ્જતિ. **સંવરવિનયો**પિ હિ સીલસંવરો સતિસંવરો ઞાણસંવરો ખન્તિસંવરો વીરિયસંવરોતિ પઞ્ચવિધો. **પહાનવિનયો**પિ તદઙ્ગપહાનં વિક્ખમ્ભનપહાનં સમુચ્છેદપહાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિપહાનં નિસ્સરણપહાનન્તિ પઞ્ચવિધો.

તત્થ ''ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરેન ઉપેતો હોતિ સમુપેતો''તિ (વિભ॰ ૫૧૧) અયં **સીલસંવરો**. ''રક્ખતિ ચક્ખુન્દ્રિયં, ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરં આપજ્જતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૩; મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૫; સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૯; અ॰ નિ॰ ૩.૧૬) અયં **સતિસંવરો**.

''યાનિ સોતાનિ લોકસ્મિં, (અજિતાતિ ભગવા)
સતિ તેસં નિવારણં;
સોતાનં સંવરં બ્રૂમિ,
પઞ્ઞાયેતે પિધીયરે''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૧૦૪૧) –

અયં **ઞાણસંવરો** નામ. ''ખમો હોતિ સીતસ્સ ઉણ્હસ્સા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) અયં **ખન્તિસંવરો**. ''ઉપ્પન્નં કામવિતક્કં નાધિવાસેતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૬; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૪; ૬.૫૮) અયં **વીરિયસંવરો**. સબ્બોપિ ચાયં સંવરો યથાસકં સંવરિતબ્બાનં વિનેતબ્બાનઞ્ચ કાયદુચ્ચરિતાદીનં સંવરણતો સંવરો, વિનયનતો વિનયોતિ વુચ્ચતિ. એવં તાવ 'સંવરવિનયો' પઞ્ચધા ભિજ્જતીતિ વેદિતબ્બો.

તથા યં નામરૂપપરિચ્છેદાદીસુ વિપસ્સનાઞાણેસુ પટિપક્ખભાવતો, દીપાલોકેનેવ તમસ્સ, તેન તેન વિપસ્સનાઞાણેન તસ્સ તસ્સ અનત્થસ્સ પહાનં, સેય્યથિદં – નામરૂપવવત્થાનેન સક્કાયદિટ્ઠિયા, પચ્ચયપરિગ્ગહેન અહેતુવિસમહેતુદિટ્ઠીનં, તસ્સેવ અપરભાગેન કઙ્ખાવિતરણેન કથંકથિભાવસ્સ, કલાપસમ્મસનેન 'અહં મમા'તિ ગાહસ્સ, મગ્ગામગ્ગવવત્થાનેન અમગ્ગે મગ્ગસઞ્ઞાય, ઉદયદસ્સનેન ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા, વયદસ્સનેન સસ્સતદિટ્ઠિયા, ભયદસ્સનેન સભયે અભયસઞ્ઞાય, આદીનવદસ્સનેન અસ્સાદસઞ્ઞાય, નિબ્બિદાનુપસ્સનાય અભિરતિસઞ્ઞાય, મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણેન અમુઞ્ચિતુકામતાય, ઉપેક્ખાઞાણેન અનુપેક્ખાય, અનુલોમેન ધમ્મટ્ઠિતિયં નિબ્બાને ચ પટિલોમભાવસ્સ, ગોત્રભુના સઙ્ખારનિમિત્તગ્ગાહસ્સ પહાનં, એતં 'તદઙ્ગપહાનં' નામ.

યં પન ઉપચારપ્પનાભેદેન સમાધિના પવત્તિભાવનિવારણતો, ઘટપ્પહારેનેવ ઉદકપિટ્ઠે સેવાલસ્સ, તેસં તેસં નીવરણાદિધમ્માનં પહાનં, એતં '**વિક્ખમ્ભનપહાનં**' નામ. ''યં ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનં ભાવિતત્તા તંતંમગ્ગવતો અત્તનો અત્તનો સન્તાને દિટ્ઠિગતાનં પહાનાયા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૨૭૭) નયેન વુત્તસ્સ સમુદયપક્ખિકસ્સ કિલેસગણસ્સ અચ્ચન્તં અપ્પવત્તિભાવેન પહાનં, ઇદં '**સમુચ્છેદપહાનં**' નામ. યં પન ફલક્ખણે પટિપ્પસ્સદ્ધત્તં

કિલેસાનં, એતં ‘**પટિપ્પસ્સદ્ધિપહાનં**’ નામ. યં સબ્બસઙ્ખતનિસ્સટત્તા પહીનસબ્બસઙ્ખતં નિબ્બાનં, એતં ‘**નિસ્સરણપહાનં**’ નામ. સબ્બમ્પિ ચેતં પહાનં યસ્મા ચાગટ્ઠેન પહાનં, વિનયનટ્ઠેન વિનયો, તસ્મા ‘પહાનવિનયો’તિ વુચ્ચતિ. તંતંપહાનવતો વા તસ્સ તસ્સ વિનયસ્સ સમ્ભવતોપેતં પહાનવિનયોતિ વુચ્ચતિ. એવં પહાનવિનયોપિ પઞ્ચધા ભિજ્જતીતિ વેદિતબ્બો.

એવમયં સઙ્ખેપતો દુવિધો, ભેદતો ચ દસવિધો વિનયો, ભિન્નસંવરત્તા, પહાતબ્બસ્સ ચ અપ્પહીનત્તા, યસ્મા એતસ્સ અસ્સુતવતો પુથુજ્જનસ્સ નત્થિ, તસ્મા અભાવતો તસ્સ, અયં ‘અવિનીતો’તિ વુચ્ચતીતિ. એસ નયો **સપ્પુરિસાનં અદસ્સાવી સપ્પુરિસધમ્મસ્સ અકોવિદો સપ્પુરિસધમ્મે અવિનીતો**તિ એત્થાપિ. નિન્નાનાકરણઞ્હેતં અત્થતો. યથાહ – ‘‘યેવ તે અરિયા તેવ તે સપ્પુરિસા, યેવ તે સપ્પુરિસા તેવ તે અરિયા. યો એવ સો અરિયાનં ધમ્મો સો એવ સો સપ્પુરિસાનં ધમ્મો, યો એવ સો સપ્પુરિસાનં ધમ્મો સો એવ સો અરિયાનં ધમ્મો. યેવ તે અરિયવિનયા તેવ તે સપ્પુરિસવિનયા, યેવ તે સપ્પુરિસવિનયા તેવ તે અરિયવિનયા. અરિયેતિ વા સપ્પુરિસેતિ વા, અરિયધમ્મેતિ વા સપ્પુરિસધમ્મેતિ વા, અરિયવિનયેતિ વા સપ્પુરિસવિનયેતિ વા, એસેસે એકે એકટ્ઠે સમે સમભાગે તજ્જાતે તઞ્ઞેવા’’તિ.

રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતીતિ ઇધેકચ્ચો રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતિ – ‘યં રૂપં સો અહં, યો અહં તં રૂપ’ન્તિ રૂપઞ્ચ અત્તાનઞ્ચ અદ્વયં સમનુપસ્સતિ. ‘‘સેય્યથાપિ નામ તેલપ્પદીપસ્સ ઝાયતો યા અચ્ચિ સો વણ્ણો, યો વણ્ણો સા અચ્ચીતિ અચ્ચિઞ્ચ વણ્ણઞ્ચ અદ્વયં સમનુપસ્સતિ,’’ એવમેવ ઇધેકચ્ચો રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતીતિ એવં રૂપં અત્તાતિ દિટ્ઠિપસ્સનાય પસ્સતિ. **રૂપવન્તં વા અત્તાન**ન્તિ ‘અરૂપં અત્તા’તિ ગહેત્વા, છાયાવન્તં રુક્ખં વિય, તં રૂપવન્તં સમનુપસ્સતિ. **અત્તનિ વા રૂપ**ન્તિ ‘અરૂપમેવ અત્તા’તિ ગહેત્વા, પુપ્ફમ્હિ ગન્ધં વિય, અત્તનિ રૂપં સમનુપસ્સતિ. **રૂપસ્મિં વા અત્તાન**ન્તિ ‘અરૂપમેવ અત્તા’તિ ગહેત્વા, કરણ્ડકે મણિં વિય, અત્તાનં રૂપસ્મિં સમનુપસ્સતિ. વેદનાદીસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ ‘રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતી’તિ સુદ્ધરૂપમેવ અત્તાતિ કથિતં. ‘રૂપવન્તં વા અત્તાનં, અત્તનિ વા રૂપં, રૂપસ્મિં વા અત્તાનં; વેદનં અત્તતો સમનુપસ્સતિ... સઞ્ઞં... સઙ્ખારે... વિઞ્ઞાણં અત્તતો સમનુપસ્સતી’તિ ઇમેસુ સત્તસુ ઠાનેસુ ‘અરૂપં અત્તા’તિ કથિતં. વેદનાવન્તં વા અત્તાનં, અત્તનિ વા વેદનં, વેદનાય વા અત્તાનન્તિ એવં ચતૂસુ ખન્ધેસુ તિણ્ણં તિણ્ણં વસેન દ્વાદસસુ ઠાનેસુ ‘રૂપારૂપમિસ્સકો અત્તા’ કથિતો. તત્થ ‘રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતિ વેદનં... સઞ્ઞં... સઙ્ખારે... વિઞ્ઞાણં અત્તતો સમનુપસ્સતી’તિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ ઠાનેસુ ઉચ્છેદદિટ્ઠિ કથિતા. અવસેસેસુ સસ્સતદિટ્ઠિ. એવમેત્થ પન્નરસ ભવદિટ્ઠિયો પઞ્ચ વિભવદિટ્ઠિયો હોન્તિ. તા સબ્બાપિ મગ્ગાવરણા, ન સગ્ગાવરણા, પઠમમગ્ગવજ્ઝાતિ વેદિતબ્બા.

૧૦૦૮. સત્થરિ કઙ્ખતીતિ સત્થુ સરીરે વા ગુણે વા ઉભયત્થ વા કઙ્ખતિ. સરીરે કઙ્ખમાનો ‘દ્વત્તિંસવરલક્ખણપટિમણ્ડિતં નામ સરીરં અત્થિ નુ ખો નત્થી’તિ કઙ્ખતિ. ગુણે કઙ્ખમાનો ‘અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નજાનનસમત્થં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં અત્થિ નુ ખો નત્થી’તિ કઙ્ખતિ. ઉભયત્થ કઙ્ખમાનો ‘અસીતિઅનુબ્યઞ્જનબ્યામપ્પભાનુરઞ્જિતાય સરીરનિપ્ફત્તિયા સમન્નાગતો સબ્બઞેય્યજાનનસમત્થં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પટિવિજ્ઝિત્વા ઠિતો લોકતારકો બુદ્ધો નામ અત્થિ નુ ખો નત્થી’તિ કઙ્ખતિ. અયઞ્હિસ્સ અત્તભાવે ગુણે વા કઙ્ખનતો ઉભયત્થ કઙ્ખતિ નામ. **વિચિકિચ્છતી**તિ આરમ્મણં નિચ્છેતું અસક્કોન્તો કિચ્છતિ કિલમતિ.

નાધિમુચ્ચતીતિ તત્થેવ અધિમોક્ખં ન લભતિ. **ન સમ્પસીદતી**તિ ચિત્તં અનાવિલં કત્વા પસીદિતું ન સક્કોતિ, ગુણેસુ નપ્પસીદતિ.

ધમ્મે કઙ્ખતીતિઆદીસુ પન 'કિલેસે પજહન્તા ચત્તારો અરિયમગ્ગા, પટિપ્પસ્સદ્ધકિલેસાનિ ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાનિ, મગ્ગફલાનં આરમ્મણપચ્ચયભૂતં અમતં મહાનિબ્બાનં નામ અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખન્તોપિ 'અયં ધમ્મો નિય્યાનિકો નુ ખો અનિય્યાનિકો'તિ કઙ્ખન્તોપિ **ધમ્મે કઙ્ખતિ** નામ. 'ચત્તારો મગ્ગટ્ઠકા ચત્તારો ફલટ્ઠકાતિ ઇદં સઙ્ઘરતનં અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખન્તોપિ, 'અયં સઙ્ઘો સુપ્પટિપન્નો નુ ખો દુપ્પટિપન્નો'તિ કઙ્ખન્તોપિ, 'એતસ્મિં સઙ્ઘરતને દિન્નસ્સ વિપાકફલં અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખન્તોપિ **સઙ્ઘે કઙ્ખતિ** નામ. 'તિસ્સો પન સિક્ખા અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખન્તોપિ, 'તિસ્સો સિક્ખા સિક્ખિતપચ્ચયેન આનિસંસો અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખન્તોપિ **સિક્ખાય કઙ્ખતિ** નામ.

પુબ્બન્તો વુચ્ચતિ અતીતાનિ ખન્ધધાતાયતનાનિ. અપરન્તો અનાગતાનિ. તત્થ અતીતેસુ ખન્ધાદીસુ 'અતીતાનિ નુ ખો, ન નુ ખો'તિ કઙ્ખન્તો **પુબ્બન્તે કઙ્ખ**તિ નામ. અનાગતેસુ 'અનાગતાનિ નુ ખો, ન નુ ખો'તિ કઙ્ખન્તો **અપરન્તે કઙ્ખતિ** નામ. ઉભયત્થ કઙ્ખન્તો **પુબ્બન્તાપરન્તે કઙ્ખતિ** નામ. 'દ્વાદસપદિકં પચ્ચયવટ્ટં અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખન્તો **ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ કઙ્ખતિ** નામ. તત્રાયં વચનત્થો – ઇમેસં જરામરણાદીનં પચ્ચયા 'ઇદપ્પચ્ચયા'. ઇદપ્પચ્ચયાનં ભાવો 'ઇદપ્પચ્ચયતા'. ઇદપ્પચ્ચયા એવ વા 'ઇદપ્પચ્ચયતા'; જાતિઆદીનમેતં અધિવચનં. જાતિઆદીસુ તં તં પટિચ્ચ આગમ્મ સમુપ્પન્નાતિ 'પટિચ્ચસમુપ્પન્ના'. ઇદં વુત્તં હોતિ – ઇદપ્પચ્ચયતાય ચ પટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ચ ધમ્મેસુ કઙ્ખતીતિ.

૧૦૦૯. સીલેનાતિ ગોસીલાદિના. **વતેના**તિ ગોવતાદિનાવ. **સીલબ્બતેના**તિ તદુભયેન. **સુદ્ધી**તિ કિલેસસુદ્ધિ; પરમત્થસુદ્ધિભૂતં વા નિબ્બાનમેવ. **તદેકટ્ઠા**તિ ઇધ પહાનેકટ્ઠં ધુરં. ઇમિસ્સા ચ પાળિયા દિટ્ઠિકિલેસો વિચિકિચ્છાકિલેસોતિ દ્વેયેવ આગતા. લોભો દોસો મોહો માનો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે પન અટ્ઠ અનાગતા. આહરિત્વા પન દીપેતબ્બા. એત્થ હિ દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસુ પહીયમાનાસુ અપાયગમનીયો લોભો દોસો મોહો માનો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ સબ્બેપિમે પહાનેકટ્ઠા હુત્વા પહીયન્તિ. સહજેકટ્ઠં પન આહરિત્વા દીપેતબ્બં. સોતાપત્તિમગ્ગેન હિ ચત્તારિ દિટ્ઠિસહગતાનિ વિચિકિચ્છાસહગતઞ્ચાતિ પઞ્ચ ચિત્તાનિ પહીયન્તિ. તત્થ દ્વીસુ અસઙ્ખારિકદિટ્ઠિચિત્તેસુ પહીયન્તેસુ તેહિ સહજાતો લોભો મોહો ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે કિલેસા સહજેકટ્ઠવસેન પહીયન્તિ. સેસદિટ્ઠિકિલેસો ચ વિચિકિચ્છાકિલેસો ચ પહાનેકટ્ઠવસેન પહીયન્તિ. દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તસસઙ્ખારિકચિત્તેસુપિ પહીયન્તેસુ તેહિ સહજાતો લોભો મોહો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ ઇમે કિલેસા સહજેકટ્ઠવસેન પહીયન્તિ. સેસદિટ્ઠિકિલેસો ચ વિચિકિચ્છાકિલેસો ચ પહાનેકટ્ઠવસેન પહીયન્તિ. એવં પહાનેકટ્ઠસ્મિંયેવ સહજેકટ્ઠં લબ્ભતીતિ ઇદં સહજેકટ્ઠં આહરિત્વા દીપયિંસુ.

તંસમ્પયુત્તોતિ તેહિ તદેકટ્ઠેહિ અટ્ઠહિ કિલેસેહિ સમ્પયુત્તો. વિનિબ્ભોગં વા કત્વા તેન લોભેન તેન દોસેનાતિ એવં એકેકેન સમ્પયુત્તતા દીપેતબ્બા. તત્થ લોભે ગહિતે, મોહો માનો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ અયં સઙ્ખારક્ખન્ધે કિલેસગણો લોભસમ્પયુત્તો નામ. દોસે ગહિતે, મોહો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ અયં કિલેસગણો દોસસમ્પયુત્તો નામ. મોહે ગહિતે, લોભો દોસો માનો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ અયં કિલેસગણો મોહસમ્પયુત્તો નામ. માને ગહિતે, તેન સહુપ્પન્નો લોભો મોહો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પન્તિ અયં કિલેસગણો માનસમ્પયુત્તો નામ. ઇમિના ઉપાયેન તેન થિનેન તેન ઉદ્ધચ્ચેન તેન અહિરિકેન તેન

અનોત્તપ્પેન સમ્પયુત્તો તંસમ્પયુત્તોતિ યોજના કાતબ્બા. **તંસમુટ્ઠાનન્તિ** તેન લોભેન...પે॰... તેન અનોત્તપ્પેન સમુટ્ઠિતન્તિ અત્થો.

ઇમે ધમ્મા દસ્સનેન પહાતબ્બાતિ એત્થ દસ્સનં નામ સોતાપત્તિમગ્ગો; તેન પહાતબ્બાતિ અત્થો. ‘કસ્મા પન સોતાપત્તિમગ્ગો દસ્સનં નામ જાતો’તિ? ‘પઠમં નિબ્બાનદસ્સનતો’. ‘નનુ ગોત્રભુ પઠમતરં પસ્સતી’તિ ? ‘નો ન પસ્સતિ; દિસ્વાપિ કત્તબ્બકિચ્ચં પન ન કરોતિ, સંયોજનાનં અપ્પહાનતો. તસ્મા પસ્સતી’તિ ન વત્તબ્બો. યત્થ કત્થચિ રાજાનં દિસ્વાપિ પણ્ણાકારં દત્વા કિચ્ચનિપ્ફત્તિયા અદિટ્ઠત્તા ‘અજ્જાપિ રાજાનં ન પસ્સામી’તિ વદન્તો ચેત્થ જાનપદપુરિસો નિદસ્સનં.

૧૦૧૧. અવસેસો લોભોતિ દસ્સનેન પહીનાવસેસો. લોભો દોસમોહેસુપિ એસેવ નયો. દસ્સનેન હિ અપાયગમનીયાવ પહીના. તેહિ પન અઞ્ઞે દસ્સેતું ઇદં વુત્તં. ‘**તદેકટ્ઠા**’તિ તેહિ પાળિયં આગતેહિ તીહિ કિલેસેહિ સમ્પયોગતોપિ પહાનતોપિ એકટ્ઠા પઞ્ચ કિલેસા. **નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાયા**તિ ઇદં સંયોજનાદીનં વિય તેહિ મગ્ગેહિ અપ્પહાતબ્બતં સન્ધાય વુત્તં. યં પન ‘‘સોતાપત્તિમગ્ગઞાણેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન સત્ત ભવે ઠપેત્વા અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે યે ઉપ્પજ્જેય્યું, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ એત્થેતે નિરુજ્ઝન્તી’’તિઆદિના નયેન કુસલાદીનમ્પિ પહાનં અનુઞ્ઞાતં, તં તેસં મગ્ગાનં અભાવિતત્તા યે ઉપ્પજ્જેય્યું, તે ઉપનિસ્સયપચ્ચયાનં કિલેસાનં પહીનત્તા પહીનાતિ ઇમં પરિયાયં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

૧૦૧૩. દસ્સનેનપહાતબ્બહેતુકત્તિકે ઇમે ધમ્મા દસ્સનેન પહાતબ્બહેતુકાતિ નિક્ખિપેત્વા, પુન ‘**તીણિ સંયોજનાની**’તિઆદિ પહાતબ્બે દસ્સેત્વા, તદેકટ્ઠભાવેન હેતૂ ચેવ સહેતુકે ચ દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ ‘કિઞ્ચાપિ દસ્સનેન પહાતબ્બેસુ હેતૂસુ લોભસહગતો મોહો લોભેન સહેતુકો હોતિ, દોસસહગતો મોહો દોસેન, લોભદોસા ચ મોહેનાતિ પહાતબ્બહેતુકપદેપેતે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ, વિચિકિચ્છાસહગતો પન મોહો અઞ્ઞસ્સ સમ્પયુત્તહેતુનો અભાવેન હેતુયેવ, ન સહેતુકોતિ તસ્સ પહાનં દસ્સેતું ઇમે ધમ્મા દસ્સનેન પહાતબ્બહેતૂ’તિ વુત્તં.

૧૦૧૮. દુતિયપદે ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ મોહસ્સ પહાનં દસ્સેતું **ઇમે ધમ્મા ભાવનાય પહાતબ્બહેતૂ**તિ વુત્તં. સો હિ અત્તના સમ્પયુત્તધમ્મે સહેતુકે કત્વા પિટ્ઠિવટ્ટકો જાતો, વિચિકિચ્છાસહગતો વિય અઞ્ઞસ્સ સમ્પયુત્તહેતુનો અભાવા પહાતબ્બહેતુકપદં ન ભજતિ. તતિયપદે **અવસેસા અકુસલા**તિ પુન અકુસલગ્ગહણં વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતાનં મોહાનં સઙ્ગહત્થં કતં. તે હિ સમ્પયુત્તહેતુનો અભાવા પહાતબ્બહેતુકા નામ ન હોન્તિ.

૧૦૨૯. પરિત્તારમ્મણત્તિકે **આરબ્ભા**તિ આરમ્મણં કત્વા. સચજ્હિ પરિત્તા વા હોન્તુ મહગ્ગતા વા, પરિત્તધમ્મે આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્ના **પરિત્તારમ્મણા**, મહગ્ગતે આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્ના **મહગ્ગતારમ્મણા**, અપ્પમાણે આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્ના **અપ્પમાણારમ્મણા**. તે પન પરિત્તાપિ હોન્તિ મહગ્ગતાપિ અપ્પમાણાપિ.

૧૦૩૫. મિચ્છત્તત્તિકે **આનન્તરિકાની**તિ અનન્તરાયેન ફલદાયકાનિ; માતુઘાતકકમ્માદીનમેતં અધિવચનં. તેસુ હિ એકસ્મિમ્પિ કમ્મે કતે તં પટિબાહિત્વા અઞ્ઞં કમ્મં અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કાતું ન સક્કોતિ. સિનેરુપ્પમાણેપિ હિ સુવણ્ણથૂપે કત્વા ચક્કવાળમત્તં વા રતનમયપાકારં વિહારં કારેત્વા તં પૂરેત્વા નિસિન્નસ્સ બુદ્ધપ્પમુખસ્સ સઙ્ઘસ્સ યાવજીવં ચત્તારો પચ્ચયે દદતોપિ તં કમ્મં એતેસં કમ્માનં વિપાકં પટિબાહેતું ન સક્કોતિ એવ. **યા ચ મિચ્છાદિટ્ઠિ નિયતા**તિ અહેતુકવાદઅકિરિયવાદનત્થિકવાદેસુ અઞ્ઞતરા. તઞ્હિ ગહેત્વા ઠિતં પુગ્ગલં બુદ્ધસતમ્પિ બુદ્ધસહસ્સમ્પિ બોધેતું ન સક્કોતિ.

૧૦૩૮. મગ્ગારમ્મણત્તિકે **અરિયમગ્ગં આરબ્ભા**તિ લોકુત્તરમગ્ગં આરમ્મણં કત્વા. તે પન પરિત્તાપિ હોન્તિ મહગ્ગતાપિ.

૧૦૩૯. મગ્ગહેતુકનિદ્દેસે પઠમનયેન પચ્ચયટ્ઠેન હેતુના મગ્ગસમ્પયુત્તાનં ખન્ધાનં સહેતુકભાવો દસ્સિતો. દુતિયનયેન મગ્ગભૂતેન સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતેન હેતુના સેસમગ્ગઙ્ગાનં સહેતુકભાવો દસ્સિતો. તતિયનયેન મગ્ગે ઉપ્પન્નહેતૂહિ સમ્માદિટ્ઠિયા સહેતુકભાવો દસ્સિતોતિ વેદિતબ્બો.

૧૦૪૦. **અધિપતિં કરિત્વા**તિ આરમ્મણાધિપતિં કત્વા. તે ચ ખો પરિત્તધમ્માવ હોન્તિ. અરિયસાવકાનઞ્હિ અત્તનો મગ્ગં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખણકાલે આરમ્મણાધિપતિ લબ્ભતિ. ચેતોપરિયઞાણેન પન અરિયસાવકો પરસ્સ મગ્ગં પચ્ચવેક્ખમાનો ગરું કરોન્તોપિ અત્તના પટિવિદ્ધમગ્ગં વિય ગરું ન કરોતિ. 'યમકપાટિહારિયં કરોન્તં તથાગતં દિસ્વા તસ્સ મગ્ગં ગરું કરોતિ ન કરોતી'તિ? કરોતિ, ન પન અત્તનો મગ્ગં વિય. અરહા ન કિઞ્ચિ ધમ્મં ગરું કરોતિ ઠપેત્વા મગ્ગં ફલં નિબ્બાનન્તિ. એત્થાપિ અયમેવત્થો. **વીમંસાધિપતેય્ય**ન્તિ ઇદં સહજાતાધિપતિં દસ્સેતું વુત્તં. છન્દઞ્હિ જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગં ભાવેન્તસ્સ છન્દો અધિપતિ નામ હોતિ, ન મગ્ગો. સેસધમ્માપિ છન્દાધિપતિનો નામ હોન્તિ, ન મગ્ગાધિપતિનો. ચિત્તેપિ એસેવ નયો. વીમંસં પન જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગં ભાવેન્તસ્સ વીમંસાધિપતિ ચેવ હોતિ મગ્ગો ચાતિ. સેસધમ્મા મગ્ગાધિપતિનો નામ હોન્તિ. વીરિયેપિ એસેવ નયો.

૧૦૪૧. ઉપ્પન્નત્તિકનિદ્દેસે **જાતા**તિ નિબ્બત્તા, પટિલદ્ધત્તભાવા. **ભૂતા**તિઆદીનિ તેસંયેવ વેવચનાનિ. જાતા એવ હિ ભાવપ્પત્તિયા ભૂતા. પચ્ચયસંયોગે જાતત્તા **સઞ્જાતા**. નિબ્બત્તિલક્ખણપ્પત્તત્તા **નિબ્બત્તા**. ઉપસગ્ગેન પન પદં વડ્ઢેત્વા **અભિનિબ્બત્તા**તિ વુત્તા. પાકટીભૂતાતિ પાતુભૂતા. પુબ્બન્તતો ઉદ્ધં પન્નાતિ **ઉપ્પન્ના**. ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢેત્વા **સમુપ્પન્ના**તિ વુત્તા. નિબ્બત્તટ્ઠેનેવ ઉદ્ધં ઠિતાતિ **ઉટ્ઠિતા**. પચ્ચયસંયોગે ઉટ્ઠિતાતિ **સમુટ્ઠિતા**. પુન **ઉપ્પન્ના**તિવચને કારણં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **ઉપ્પન્નંસેન સઙ્ગહિતા**તિ ઉપ્પન્નકોટ્ઠાસેન ગણનં ગતા. **રૂપં વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા વિઞ્ઞાણ**ન્તિ ઇદં નેસં સભાવદસ્સનં. દુતિયપદનિદ્દેસો વુત્તપટિસેધનયેન વેદિતબ્બો. તતિયપદનિદ્દેસો ઉત્તાનત્થોયેવ.

અયં પન તિકો દ્વિન્નં અદ્ધાનં વસેન પૂરેત્વા દસ્સિતો. લદ્ધોકાસસ્સ હિ કમ્મસ્સ વિપાકો દુવિધો – ખણપ્પત્તો, ચ અપ્પત્તો ચ. તત્થ 'ખણપ્પત્તો' ઉપ્પન્નો નામ. 'અપ્પત્તો' ચિત્તાનન્તરે વા ઉપ્પજ્જતુ, કપ્પસતસહસ્સાતિક્કમે વા. ધુવપચ્ચયટ્ઠેન નત્થિ નામ ન હોતિ, ઉપ્પાદિનો ધમ્મા નામ જાતો. યથા હિ – ''તિટ્ઠતેવ સાયં, પોટ્ઠપાદ, અરૂપી અત્તા સઞ્ઞામયો . અથ ઇમસ્સ પુરિસસ્સ અઞ્ઞા ચ સઞ્ઞા ઉપ્પજ્જન્તિ અઞ્ઞા ચ સઞ્ઞા નિરુજ્ઝન્તી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૪૧૯). એત્થ આરુપ્પે કામાવચરસઞ્ઞાપવત્તિકાલે કિઞ્ચાપિ મૂલભવઙ્ગસઞ્ઞા નિરુદ્ધા કામાવચરસઞ્ઞાય પન નિરુદ્ધકાલે અવસ્સં સા ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ અરૂપસઞ્ઞાતો અત્તા નત્થીતિ સઙ્ખ્યં અગન્ત્વા 'તિટ્ઠતેવ' નામાતિ જાતો. એવમેવ લદ્ધોકાસસ્સ કમ્મસ્સ વિપાકો દુવિધો...પે॰... ધુવપચ્ચયટ્ઠેન નત્થિ નામ ન હોતિ, ઉપ્પાદિનો ધમ્મા નામ જાતો.

યદિ પન આયૂહિતં કુસલાકુસલકમ્મં સબ્બં વિપાકં દદેય્ય, અઞ્ઞસ્સ ઓકાસો ન ભવેય્ય. તં પન દુવિધં હોતિ – ધુવવિપાકં, અધુવવિપાકઞ્ચ. તત્થ પઞ્ચ આનન્તરિયકમ્માનિ, અટ્ઠ સમાપત્તિયો, ચત્તારો અરિયમગ્ગાતિ એતં 'ધુવવિપાકં' નામ. તં પન ખણપ્પત્તમ્પિ અત્થિ, અપ્પત્તમ્પિ. તત્થ 'ખણપ્પત્તં' ઉપ્પન્નં નામ. 'અપ્પત્તં'

અનુપ્પન્નં નામ. તસ્સ વિપાકો ચિત્તાનન્તરે વા ઉપ્પજ્જતુ કપ્પસતસહસ્સાતિક્કમે વા. ધુવપચ્ચયટ્ઠેન અનુપ્પન્નં નામ ન હોતિ, ઉપ્પાદિનો ધમ્મા નામ જાતં. મેત્તેય્યબોધિસત્તસ્સ મગ્ગો અનુપ્પન્નો નામ, ફલં ઉપ્પાદિનો ધમ્માયેવ નામ જાતં.

૧૦૪૪. અતીતત્તિકનિદ્દેસે **અતીતા**તિ ખણત્તયં અતિક્કન્તા. **નિરુદ્ધા**તિ નિરોધપ્પત્તા. **વિગતા**તિ વિભવં ગતા, વિગચ્છિતા વા. **વિપરિણતા**તિ પકતિવિજહનેન વિપરિણામં ગતા. નિરોધસઙ્ખાતં અત્થં ગતાતિ **અત્થઙ્ગતા. અબ્ભત્થઙ્ગતા**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. **ઉપ્પજ્જિત્વા વિગતા**તિ નિબ્બત્તિત્વા વિગચ્છિતા. પુન અતીતવચને કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. પરતો **અનાગતાદીસુ**પિ એસેવ નયો. **અતીતંસેન સઙ્ગહિતા**તિ અતીતકોટ્ઠાસેન ગણનં ગતા. કતમે તેતિ? રૂપં વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા વિઞ્ઞાણં. પરતો અનાગતાદીસુપિ એસેવ નયો.

૧૦૪૭. અતીતારમ્મણત્તિકનિદ્દેસે **અતીતે ધમ્મે આરબ્ભા**તિઆદીસુ પરિત્તમહગ્ગતાવ ધમ્મા વેદિતબ્બા. તે હિ અતીતાદીનિ આરબ્ભ ઉપ્પજ્જન્તિ.

૧૦૫૦. અજ્ઝત્તત્તિકનિદ્દેસે **તેસં તેસ**ન્તિ પદદ્વયેન સબ્બસત્તે પરિયાદિયતિ. **અજ્ઝત્તં પચ્ચત્ત**ન્તિ ઉભયં નિયકજ્ઝત્તાધિવચનં. **નિયતા**તિ અત્તનિ જાતા. **પાટિપુગ્ગલિકા**તિ પાટિયેક્કસ્સ પાટિયેક્કસ્સ પુગ્ગલસ્સ સન્તકા. **ઉપાદિણ્ણા**તિ સરીરટ્ઠકા. તે હિ કમ્મનિબ્બત્તા વા હોન્તુ મા વા, આદિન્નગહિતપરામટ્ઠવસેન પન ઇધ ઉપાદિણ્ણાતિ વુત્તા.

૧૦૫૧. **પરસત્તાન**ન્તિ અત્તાનં ઠપેત્વા અવસેસસત્તાનં. **પરપુગ્ગલાન**ન્તિ તસ્સેવ વેવચનં. સેસં હેટ્ઠા વુત્તસદિસમેવ. **તદુભય**ન્તિ તં ઉભયં.

૧૦૫૩. અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકસ્સ પઠમપદે પરિત્તમહગ્ગતા ધમ્મા વેદિતબ્બા. દુતિયે અપ્પમાણાપિ. તતિયે પરિત્તમહગ્ગતાવ. અપ્પમાણા પન કાલેન બહિદ્ધા કાલેન અજ્ઝત્તં આરમ્મણં ન કરોન્તિ. સનિદસ્સનત્તિકનિદ્દેસો ઉત્તાનોયેવાતિ.

દુકનિક્ખેપકથા

૧૦૬૨. દુકેસુ અદોસનિદ્દેસે મેત્તાયનવસેન **મેત્તિ**. મેત્તાકારો **મેત્તાયના**. મેત્તાય અયિતસ્સ મેત્તાસમઙ્ગિનો ચિત્તસ્સ ભાવો **મેત્તાયિતત્તં**. અનુદયતીતિ **અનુદ્દા**, રક્ખતીતિ અત્થો. અનુદ્દાકારો **અનુદ્દાયના**. અનુદ્દાયિતસ્સ ભાવો **અનુદ્દાયિતત્તં**. હિતસ્સ એસનવસેન **હિતેસિતા**. અનુકમ્પનવસેન **અનુકમ્પા**. સબ્બેહિપિ ઇમેહિ પદેહિ ઉપચારપ્પનાપ્પત્તા મેત્તાવ વુત્તા. સેસપદેહિ લોકિયલોકુત્તરો અદોસો કથિતો.

૧૦૬૩. અમોહનિદ્દેસે **દુક્ખે ઞાણ**ન્તિ દુક્ખસચ્ચે પઞ્ઞા. **દુક્ખસમુદયે**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. એત્થ ચ દુક્ખે ઞાણં સવનસમ્મસનપટિવેધપચ્ચવેક્ખણાસુ વત્તતિ. તથા દુક્ખસમુદયે. નિરોધે પન સવનપટિવેધપચ્ચવેક્ખણાસુ એવ. તથા પટિપદાય. **પુબ્બન્તે**તિ અતીતકોટ્ઠાસે. **અપરન્તે**તિ અનાગતકોટ્ઠાસે. **પુબ્બન્તાપરન્તે**તિ તદુભયે. **ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ ઞાણ**ન્તિ અયં પચ્ચયો, ઇદં પચ્ચયુપ્પન્નં, ઇદં પટિચ્ચ ઇદં નિબ્બત્તન્તિ, એવં પચ્ચયેસુ ચ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મેસુ ચ ઞાણં.

૧૦૬૫. લોભનિદ્દેસેપિ હેટ્ઠા અનાગતાનં પદાનં અયમત્થો – રઞ્જનવસેન **રાગો**. બલવરઞ્જનટ્ઠેન **સારાગો**. વિસયેસુ સત્તાનં અનુનયનતો **અનુનયો**. અનુરુજ્ઝતીતિ **અનુરોધો**, કામેતીતિ અત્થો. યત્થ કત્થચિ ભવે સત્તા એતાય નન્દન્તિ, સયં વા નન્દતીતિ **નન્દી**. નન્દી ચ સા રઞ્જનટ્ઠેન રાગો ચાતિ **નન્દીરાગો**. તત્થ એકસ્મિં આરમ્મણે સકિં ઉપ્પન્ના તણ્હા 'નન્દી'. પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જમાના 'નન્દીરાગો'તિ વુચ્ચતિ. **ચિત્તસ્સ સારાગો**તિ યો હેટ્ઠા બલવરઞ્જનટ્ઠેન સારાગોતિ વુત્તો, સો ન સત્તસ્સ, ચિત્તસ્સેવ સારાગોતિ અત્થો.

ઇચ્છન્તિ એતાય આરમ્મણાનીતિ **ઇચ્છા**. બહલકિલેસભાવેન મુચ્છન્તિ એતાય પાણિનોતિ **મુચ્છા**. ગિલિત્વા પરિનિટ્ઠપેત્વા ગહણવસેન **અજ્ઝોસાનં**. ઇમિના સત્તા ગિજ્ઝન્તિ, ગેધં આપજ્જન્તીતિ **ગેધો**; બહલટ્ઠેન વા ગેધો. ''ગેધં વા પવનસણ્ડ''ન્તિ હિ બહલટ્ઠેનેવ વુત્તં. અનન્તરપદં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં. સબ્બતોભાગેન વા ગેધોતિ **પલિગેધો**. સઞ્જન્તિ એતેનાતિ **સઙ્ગો**; લગ્ગનટ્ઠેન વા સઙ્ગો. ઓસીદનટ્ઠેન **પઙ્કો**. આકડ્ઢનવસેન **એજા**. ''એજા ઇમં પુરિસં પરિકડ્ઢતિ તસ્સ તસ્સેવ ભવસ્સ અભિનિબ્બત્તિયા''તિ હિ વુત્તં. વઞ્ચનટ્ઠેન **માયા**. વટ્ટસ્મિં સત્તાનં જનનટ્ઠેન **જનિકા**. ''તણ્હા જનેતિ પુરિસં ચિત્તમસ્સ વિધાવતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૫૫-૫૭) હિ વુત્તં. વટ્ટસ્મિં સત્તે દુક્ખેન સંયોજયમાના જનેતીતિ **સઞ્જનની**. ઘટનટ્ઠેન **સિબ્બિની**. અયઞ્હિ વટ્ટસ્મિં સત્તે ચુતિપટિસન્ધિવસેન સિબ્બતિ ઘટેતિ, તુન્નકારો વિય પિલોતિકાય પિલોતિકં; તસ્મા ઘટનટ્ઠેન સિબ્બિનીતિ વુત્તા. અનેકપ્પકારં વિસયજાલં તણ્હાવિપ્ફન્દિતનિવેસસઙ્ખાતં વા જાલમસ્સા અત્થીતિ **જાલિની**.

આકડ્ઢનટ્ઠેન સીઘસોતા સરિતા વિયાતિ **સરિતા**. અલ્લટ્ઠેન વા સરિતા. વુત્તઞ્હેતં – ''સરિતાનિ સિનેહિતાનિ ચ સોમનસ્સાનિ ભવન્તિ જન્તુનો''તિ (ધ॰ પ॰ ૩૪૧). અલ્લાનિ ચેવ સિનિદ્ધાનિ ચાતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. વિસતાતિ **વિસત્તિકા**. વિસટાતિ વિસત્તિકા. વિસાલાતિ વિસત્તિકા. વિસક્કતીતિ વિસત્તિકા. વિસંવાદિકાતિ વિસત્તિકા. વિસંહરતીતિ વિસત્તિકા. વિસમૂલાતિ વિસત્તિકા. વિસફલાતિ વિસત્તિકા. વિસપરિભોગાતિ વિસત્તિકા. વિસતા વા પન સા તણ્હા રૂપે સદ્દે ગન્ધે રસે ફોટ્ઠબ્બે ધમ્મે કુલે ગણે વિત્થતાતિ વિસત્તિકા (મહાનિ॰ ૩). અનયબ્યસનપાપનટ્ઠેન કુમ્માનુબન્ધસુત્તકં વિયાતિ **સુત્તં**. વુત્તઞ્હેતં – ''સુત્તકન્તિ ખો, ભિક્ખવે, નન્દીરાગસ્સેતં અધિવચન''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫૯). રૂપાદીસુ વિત્થતટ્ઠેન **વિસટા**. તસ્સ તસ્સ પટિલાભત્થાય સત્તે આયૂહાપેતીતિ **આયૂહિની**. ઉક્કણ્ઠિતું અપ્પદાનતો સહાયટ્ઠેન **દુતિયા**. અયઞ્હિ સત્તાનં વટ્ટસ્મિં ઉક્કણ્ઠિતું ન દેતિ, ગતગતટ્ઠાને પિયસહાયો વિય અભિરમાપેતિ. તેન વુત્તં –

> ''તણ્હાદુતિયો પુરિસો, દીઘમદ્ધાન સંસરં;
> ઇત્થભાવઞ્ઞથાભાવં, સંસારં નાતિવત્તતી''તિ. (અ॰ નિ॰ ૪.૯; ઇતિવુ॰ ૧૫; મહાનિ॰ ૧૯૧; ચૂળનિ॰ પારાયનાનુગીતિગાથાનિદ્દેસ ૧૦૭);

પણિધાનકવસેન **પણિધિ**. **ભવનેત્તી**તિ ભવરજ્જુ. એતાય હિ સત્તા, રજ્જુયા ગીવાય બદ્ધા ગોણા વિય, ઇચ્છિતિચ્છિતટ્ઠાનં નિય્યન્તિ. તં તં આરમ્મણં વનતિ ભજતિ અલ્લીયતીતિ **વનં**. વનતિ યાચતીતિ વા વનં. **વનથો**તિ બ્યઞ્જનેન પદં વડ્ઢિતં. અનત્થદુક્ખાનં વા સમુટ્ઠાપનટ્ઠેન ગહનટ્ઠેન ચ વનં વિયાતિ 'વનં'; બલવતણ્હાયેતં નામં. ગહનતરટ્ઠેન પન તતો બલવતરો 'વનથો' નામ. તેન વુત્તં –

> ''વનં છિન્દથ મા રુક્ખં, વનતો જાયતે ભયં;
> છેત્વા વનઞ્ચ વનથઞ્ચ, નિબ્બના હોથ ભિક્ખવો''તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૮૩);

સન્થવનવસેન **સન્થવો**; સંસગ્ગોતિ અત્થો. સો દુવિધો – તણ્હાસન્થવો મિત્તસન્થવો ચ. તેસુ ઇધ તણ્હાસન્થવો અધિપ્પેતો. સિનેહવસેન **સિનેહો**. આલયકરણવસેન અપેક્ખતીતિ **અપેક્ખા**. વુત્તમ્પિ ચેતં – ''ઇમાનિ તે દેવ ચતુરાસીતિનગરસહસ્સાનિ કુસાવતીરાજધાનીપમુખાનિ. એત્થ દેવ છન્દં જનેહિ, જીવિતે અપેક્ખં કરોહી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૬૬). આલયં કરોહીતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. પાટિયેક્કે પાટિયેક્કે આરમ્મણે બન્ધતીતિ **પટિબન્ધુ**. ઞાતકટ્ઠેન વા પાટિયેક્કો બન્ધૂતિપિ પટિબન્ધુ. નિચ્ચસન્નિસ્સિતટ્ઠેન હિ સત્તાનં તણ્હાસમો બન્ધુ નામ નત્થિ.

આરમ્મણાનં અસનતો **આસા**. અજ્ઝોત્થરણતો ચેવ તિત્તિં અનુપગન્ત્વાવ પરિભુઞ્જનતો ચાતિ અત્થો. આસિસનવસેન **આસિસના**. આસિસિતસ્સ ભાવો **આસિસિતત્તં**. ઇદાનિ તસ્સા પવત્તિટ્ઠાનં દસ્સેતું **રૂપાસા**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ આસિસનવસેન આસાતિ આસાય અત્થં ગહેત્વા રૂપે આસા **રૂપાસા**તિ એવં નવપિ પદાનિ વેદિતબ્બાનિ. એત્થ ચ પુરિમાનિ પઞ્ચ પઞ્ચકામગુણવસેન વુત્તાનિ. પરિક્ખારલોભવસેન છટ્ઠં. તં વિસેસતો પબ્બજિતાનં. તતો પરાનિ તીણિ અતિત્તિયવત્થુવસેન ગહટ્ઠાનં. ન હિ તેસં ધનપુત્તજીવિતેહિ અઞ્ઞં પિયતરં અત્થિ. 'એતં મય્હં એતં મય્હ'ન્તિ વા 'અસુકેન મે ઇદં દિન્નં ઇદં દિન્ન'ન્તિ વા એવં સત્તે જપ્પાપેતીતિ **જપ્પા**. પરતો દ્વે પદાનિ ઉપસગ્ગેન વડ્ઢિતાનિ. તતો પરં અઞ્ઞેનાકારેન વિભજિતું આરદ્ધત્તા પુન **જપ્પા**તિ વુત્તં. જપ્પનાકારો **જપ્પના**. જપ્પિતસ્સ ભાવો **જપ્પિતત્તં**. પુનપ્પુનં વિસયે લુમ્પતિ આકડ્ઢતીતિ લોલુપો. લોલુપસ્સ ભાવો **લોલુપ્પં**. લોલુપ્પાકારો **લોલુપ્પાયના**. લોલુપ્પસમઙ્ગિનો ભાવો **લોલુપ્પાયિતત્તં**.

પુચ્છઞ્જિકતાતિ યાય તણ્હાય લાભટ્ઠાનેસુ, પુચ્છં ચાલયમાના સુનખા વિય, કમ્પમાના વિચરન્તિ, તં તસ્સા કમ્પનતણ્હાય નામં. સાધુ મનાપમનાપે વિસયે કામેતીતિ સાધુકામો. તસ્સ ભાવો **સાધુકમ્યતા**. માતા માતુચ્છાતિઆદિકે અયુત્તટ્ઠાને રાગોતિ **અધમ્મરાગો**. યુત્તટ્ઠાનેપિ બલવા હુત્વા ઉપ્પન્નલોભો **વિસમલોભો**. ''રાગો વિસમ''ન્તિઆદિવચનતો (વિભ॰ ૯૨૪) વા યુત્તટ્ઠાને વા અયુત્તટ્ઠાને વા ઉપ્પન્નો છન્દરાગો અધમ્મટ્ઠેન '**અધમ્મરાગો**', વિસમટ્ઠેન '**વિસમલોભો**'તિ વેદિતબ્બો.

આરમ્મણાનં નિકામનવસેન **નિકન્તિ**. નિકામનાકારો **નિકામના**. પત્થનાવસેન **પત્થના**. પિહાયનવસેન **પિહના**. સુટ્ઠુ પત્થના **સમ્પત્થના**. પઞ્ચસુ કામગુણેસુ તણ્હા **કામતણ્હા**. રૂપારૂપભવે તણ્હા **ભવતણ્હા**. ઉચ્છેદસઙ્ખાતે વિભવે તણ્હા **વિભવતણ્હા**. સુદ્ધે રૂપભવસ્મિંયેવ તણ્હા **રૂપતણ્હા**. અરૂપભવે તણ્હા **અરૂપતણ્હા**. ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો રાગો દિટ્ઠિરાગો. નિરોધે તણ્હા **નિરોધતણ્હા**. રૂપે તણ્હા **રૂપતણ્હા**. સદ્દે તણ્હા **સદ્દતણ્હા**. ગન્ધતણ્હાદીસુપિ એસેવ નયો. ઓઘાદયો વુત્તત્થાવ.

કુસલધમ્મે આવરતીતિ **આવરણં**. છાદનવસેન **છાદનં**. સત્તે વટ્ટસ્મિં બન્ધતીતિ **બન્ધનં**. ચિત્તં ઉપગન્ત્વા કિલિસ્સતિ સંકિલિટ્ઠં કરોતીતિ **ઉપક્કિલેસો**. થામગતટ્ઠેન અનુસેતીતિ **અનુસયો**. ઉપ્પજ્જમાના ચિત્તં પરિયુટ્ઠાતીતિ **પરિયુટ્ઠાનં**; ઉપ્પજ્જિતું અપ્પદાનેન કુસલચારં ગણ્હાતીતિ અત્થો. ''ચોરા મગ્ગે પરિયુટ્ઠિંસુ ધુત્તા મગ્ગે પરિયુટ્ઠિંસૂ''તિઆદીસુ (ચૂળવ॰ ૪૩૦) હિ મગ્ગં ગણ્હિંસૂતિ અત્થો. એવમિધાપિ ગહણટ્ઠેન પરિયુટ્ઠાનં વેદિતબ્બં. પલિવેઠનટ્ઠેન લતા વિયાતિ **લતા**. ''લતા ઉબ્ભિજ્જ તિટ્ઠતી''તિ (ધ॰ પ॰ ૩૪૦) આગતટ્ઠાનેપિ અયં તણ્હા લતાતિ વુત્તા. વિવિધાનિ વત્થૂનિ ઇચ્છતીતિ **વેવિચ્છં**. વટ્ટદુક્ખસ્સ મૂલન્તિ **દુક્ખમૂલં**. તસ્સેવ દુક્ખસ્સ નિદાનન્તિ **દુક્ખનિદાનં**. તં દુક્ખં ઇતો પભવતીતિ **દુક્ખપ્પભવો**. બન્ધનટ્ઠેન પાસો વિયાતિ પાસો. મારસ્સ પાસો **મારપાસો**. દુરુગ્ગિલનટ્ઠેન બળિસં વિયાતિ બળિસં. મારસ્સ બળિસં **મારબળિસં**. તણ્હાભિભૂતા મારસ્સ વિસયં નાતિક્કમન્તિ,

તેસં ઉપરિ મારો વસં વત્તેતીતિ ઇમિના પરિયાયેન મારસ્સ વિસયોતિ **મારવિસયો** . સન્દનટ્ઠેન તણ્હાવ નદી **તણ્હાનદી**. અજ્ઝોત્થરણટ્ઠેન તણ્હાવ જાલં **તણ્હાજાલં**. યથા સુનખા ગદ્દુલબદ્ધા યદિચ્છકં નીયન્તિ, એવં તણ્હાબદ્ધા સત્તાપીતિ દળ્હબન્ધનટ્ઠેન ગદ્દુલં વિયાતિ ગદ્દુલં. તણ્હાવ ગદ્દુલં **તણ્હાગદ્દુલં**. દુપ્પૂરણટ્ઠેન તણ્હાવ સમુદ્દો **તણ્હાસમુદ્દો**.

૧૦૬૬. દોસનિદ્દેસે **અનત્થં મે અચરી**તિ અવુડ્ઢિં મે અકાસિ. ઇમિના ઉપાયેન સબ્બપદેસુ અત્થો વેદિતબ્બો. **અટ્ઠાને વા પન આઘાતો**તિ અકારણે કોપો – એકચ્ચો હિ ‘દેવો અતિવસ્સતી’તિ કુપ્પતિ, ‘ન વસ્સતી’તિ કુપ્પતિ, ‘સૂરિયો તપ્પતી’તિ કુપ્પતિ, ‘ન તપ્પતી’તિ કુપ્પતિ, વાતે વાયન્તેપિ કુપ્પતિ, અવાયન્તેપિ કુપ્પતિ, સમ્મજ્જિતું અસક્કોન્તો બોધિપણ્ણાનં કુપ્પતિ, ચીવરં પારુપિતું અસક્કોન્તો વાતસ્સ કુપ્પતિ, ઉપક્ખલિત્વા ખાણુકસ્સ કુપ્પતિ ઇદં સન્ધાય વુત્તં – અટ્ઠાને વા પન આઘાતો જાયતીતિ. તત્થ હેટ્ઠા નવસુ ઠાનેસુ સત્તે આરબ્ભ ઉપ્પન્નત્તા કમ્મપથભેદો હોતિ. અટ્ઠાનાઘાતો પન સઙ્ખારેસુ ઉપ્પન્નો કમ્મપથભેદં ન કરોતિ. ચિત્તં આઘાતેન્તો ઉપ્પન્નોતિ **ચિત્તસ્સ આઘાતો**. તતો બલવતરો **પટિઘાતો**. પટિહઞ્ઞનવસેન **પટિઘં**. પટિવિરુજ્ઝતીતિ **પટિવિરોધો**. કુપ્પનવસેન **કોપો**. **પકોપો સમ્પકોપો**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. દુસ્સનવસેન **દોસો**. **પદોસો સમ્પદોસો**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. **ચિત્તસ્સ બ્યાપત્તી**તિ ચિત્તસ્સ વિપન્નતા, વિપરિવત્તનાકારો. મનં પદૂસયમાનો ઉપ્પજ્જતીતિ **મનોપદોસો**. કુજ્ઝનવસેન **કોધો**. કુજ્ઝનાકારો **કુજ્ઝના**. કુજ્ઝિતસ્સ ભાવો **કુજ્ઝિતત્તં**.

ઇદાનિ અકુસલનિદ્દેસે વુત્તનયં દસ્સેતું **દોસો દુસ્સના**તિઆદિ વુત્તં. તસ્મા ‘‘યો એવરૂપો ચિત્તસ્સ આઘાતો... પે॰... કુજ્ઝિતત્ત’’ન્તિ ચ ઇધ વુત્તો, ‘‘દોસો દુસ્સના’’તિઆદિના નયેન હેટ્ઠા વુત્તો, અયં વુચ્ચતિ દોસોતિ. એવમેત્થ યોજના કાતબ્બા. એવઞ્હિ સતિ પુનરુત્તિદોસો પટિસેધિતો હોતિ. મોહનિદ્દેસો અમોહનિદ્દેસે વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બો. સબ્બાકારેન પનેસ **વિભઙ્ગટ્ઠકથાયં** આવિ ભવિસ્સતિ.

૧૦૭૯. **તેહિ ધમ્મેહિ યે ધમ્મા સહેતુકા**તિ તેહિ હેતુધમ્મેહિ યે અઞ્ઞે હેતુધમ્મા વા નહેતુધમ્મા વા તે સહેતુકા. અહેતુકપદેપિ એસેવ નયો. એત્થ ચ હેતુ હેતુયેવ ચ હોતિ, તિણ્ણં વા દ્વિન્નં વા એકતો ઉપ્પત્તિયં સહેતુકો ચ. વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતો પન મોહો હેતુ અહેતુકો. હેતુસમ્પયુત્તદુકનિદ્દેસેપિ એસેવ નયો.

૧૦૯૧. સઙ્ખતદુકનિદ્દેસે પુરિમદુકે વુત્તં અસઙ્ખતધાતું સન્ધાય **યો એવ સો ધમ્મો**તિ એકવચનનિદ્દેસો કતો. પુરિમદુકે પન બહુવચનવસેન પુચ્છાય ઉદ્ધટત્તા ઇમે ધમ્મા અપ્પચ્ચયાતિ પુચ્છાનુસન્ધિનયેન બહુવચનં કતં. **ઇમે ધમ્મા સનિદસ્સના**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

૧૧૦૧. કેનચિ વિઞ્ઞેય્યદુકનિદ્દેસે **ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન વિજાનિતબ્બા. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. એત્થ ચ **કેનચિ વિઞ્ઞેય્યા**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ કેનચિ એકેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન વા સોતવિઞ્ઞાણેન વા વિજાનિતબ્બા. **કેનચિ ન વિઞ્ઞેય્યા**તિ તેનેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન વા સોતવિઞ્ઞાણેન વા ન વિજાનિતબ્બા. ‘એવં સન્તે દ્વિન્નમ્પિ પદાનં અત્થનાનત્તતો દુકો હોતી’તિ હેટ્ઠા વુત્તત્તા ‘યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા ન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા’તિ અયં દુકો ન હોતિ. રૂપં પન ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યં સદ્દો ન ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યોતિ ઇમમત્થં ગહેત્વા ‘યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા ન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા, યે વા પન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા ન તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા’તિ અયમેકો દુકોતિ વેદિતબ્બો. એવં એકેકઇન્દ્રિયમૂલકે ચત્તારો ચત્તારો કત્વા વીસતિ દુકા વિભત્તાતિ વેદિતબ્બા.

કિં પન ‘મનોવિઞ્ઞાણેન કેનચિ વિઞ્ઞેય્યા કેનચિ ન વિઞ્ઞેય્યા’ નત્થિ? તેનેત્થ દુકા ન વુત્તાતિ? નો નત્થિ, વવત્થાનાભાવતો પન ન વુત્તા. ન હિ, યથા ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન અવિઞ્ઞેય્યા એવાતિ વવત્થાનં અત્થિ, એવં મનોવિઞ્ઞાણેનાપીતિ વવત્થાનાભાવતો એત્થ દુકા ન વુત્તા. મનોવિઞ્ઞાણેન પન કેનચિ વિઞ્ઞેય્યા ચેવ અવિઞ્ઞેય્યા ચાતિ અયમત્થો અત્થિ. તસ્મા સો અવુત્તોપિ યથાલાભવસેન વેદિતબ્બો. મનોવિઞ્ઞાણન્તિ હિ સઙ્ખ્યં ગતેહિ કામાવચરધમ્મેહિ કામાવચરધમ્મા એવ તાવ કેહિચિ વિઞ્ઞેય્યા કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા. તેહિયેવ રૂપાવચરાદિધમ્માપિ કેહિચિ વિઞ્ઞેય્યા કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા. રૂપાવચરેહિપિ કામાવચરા કેહિચિ વિઞ્ઞેય્યા કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા. તેહેવ રૂપાવચરાદયોપિ કેહિચિ વિઞ્ઞેય્યા કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા. અરૂપાવચરેહિ પન કામાવચરા રૂપાવચરા અપરિયાપન્ના ચ નેવ વિઞ્ઞેય્યા. અરૂપાવચરા પન કેહિચિ વિઞ્ઞેય્યા કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા. તેપિ ચ કેચિદેવ વિઞ્ઞેય્યા કેચિ અવિઞ્ઞેય્યા. અપરિયાપન્નેહિ કામાવચરાદયો નેવ વિઞ્ઞેય્યા. અપરિયાપન્ના પન નિબ્બાનેન અવિઞ્ઞેય્યત્તા કેહિચિ વિઞ્ઞેય્યા કેહિચિ અવિઞ્ઞેય્યા. તેપિ ચ મગ્ગફલાનં અવિઞ્ઞેય્યત્તા કેચિદેવ વિઞ્ઞેય્યા કેચિ અવિઞ્ઞેય્યાતિ.

૧૧૦૨. આસવનિદ્દેસે પઞ્ચકામગુણિકો રાગો **કામાસવો** નામ. રૂપારૂપભવેસુ છન્દરાગો ઝાનનિકન્તિ સસ્સતદિટ્ઠિસહજાતો રાગો ભવવસેન પત્થના **ભવાસવો** નામ. દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો **દિટ્ઠાસવો** નામ. અટ્ઠસુ ઠાનેસુ અઞ્ઞાણં **અવિજ્જાસવો** નામ. તત્થ તત્થ આગતેસુ પન આસવેસુ અસમ્મોહત્થં એકવિધાદિભેદો વેદિતબ્બો. અત્થતો હેતે ચિરપારિવાસિયટ્ઠેન આસવાતિ એવં એકવિધાવ હોન્તિ. વિનયે પન ‘‘દિટ્ઠધમ્મિકાનં આસવાનં સંવરાય સમ્પરાયિકાનં આસવાનં પટિઘાતાયા’’તિ (પારા॰ ૩૯) દુવિધેન આગતા. સુત્તન્તે **સળાયતને** તાવ ‘‘તયોમે, આવુસો, આસવા – કામાસવો ભવાસવો અવિજ્જાસવો’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૨૧) તિવિધેન આગતા. નિબ્બેધિકપરિયાયે ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, આસવા નિરયગમનીયા , અત્થિ આસવા તિરચ્છાનયોનિગમનીયા, અત્થિ આસવા પેત્તિવિસયગમનીયા, અત્થિ આસવા મનુસ્સલોકગમનીયા, અત્થિ આસવા દેવલોકગમનીયા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૬૩) પઞ્ચવિધેન આગતા. છક્કનિપાતે **આહુનેય્યસુત્તે** – ‘‘અત્થિ આસવા સંવરા પહાતબ્બા, અત્થિ આસવા પટિસેવના પહાતબ્બા, અત્થિ આસવા અધિવાસના પહાતબ્બા, અત્થિ આસવા પરિવજ્જના પહાતબ્બા, અત્થિ આસવા વિનોદના પહાતબ્બા, અત્થિ આસવા ભાવના પહાતબ્બા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૫૮) છબ્બિધેન આગતા. **સબ્બાસવપરિયાયે** (મ॰ નિ॰ ૧.૧૪ આદયો) ‘દસ્સનપહાતબ્બેહિ’ સદ્ધિં સત્તવિધેન આગતા. ઇધ પનેતે કામાસવાદિભેદતો ચતુબ્બિધેન આગતા. તત્રાયં વચનત્થો – પઞ્ચકામગુણસઙ્ખાતે કામે આસવો ‘**કામાસવો**’. રૂપારૂપસઙ્ખાતે કમ્મતો ચ ઉપપત્તિતો ચ દુવિધેપિ ભવે આસવો ‘**ભવાસવો**’. દિટ્ઠિ એવ આસવો ‘**દિટ્ઠાસવો**’. અવિજ્જાવ આસવો ‘**અવિજ્જાસવો**’.

૧૧૦૩. કામેસૂતિ પઞ્ચસુ કામગુણેસુ. **કામચ્છન્દો**તિ કામસઙ્ખાતો છન્દો, ન કત્તુકમ્યતાછન્દો, ન ધમ્મચ્છન્દો. કામનવસેન રજ્જનવસેન ચ કામોયેવ રાગો **કામરાગો**. કામનવસેન નન્દનવસેન ચ કામોવ નન્દીતિ **કામનન્દી**. એવં સબ્બત્થ કામત્થં વિદિત્વા તણ્હાયનટ્ઠેન **કામતણ્હા**, સિનેહનટ્ઠેન **કામસિનેહો**, પરિડય્હનટ્ઠેન **કામપરિળાહો**, મુચ્છનટ્ઠેન **કામમુચ્છા**, ગિલિત્વા પરિનિટ્ઠાપનટ્ઠેન **કામજ્ઝોસાન**ન્તિ વેદિતબ્બં. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં અટ્ઠહિ પદેહિ વિભત્તો કામાસવો નામ વુચ્ચતિ.

૧૧૦૪. ભવેસુ ભવછન્દોતિ રૂપારૂપભવેસુ ભવપત્થનાવસેનેવ પવત્તો છન્દો ‘**ભવછન્દો**’. સેસપદાનિપિ ઇમિનાવ નયેન વેદિતબ્બાનિ.

૧૧૦૫. સસ્સતો લોકોતિ વાતિઆદીહિ દસહાકારેહિ દિટ્ઠિપ્પભેદોવ વુત્તો. તત્થ **સસ્સતો લોકો**તિ એત્થ ખન્ધપઞ્ચકં લોકોતિ ગહેત્વા 'અયં લોકો નિચ્ચો ધુવો સબ્બકાલિકો'તિ ગણ્હન્તસ્સ 'સસ્સત'ન્તિ ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. **અસસ્સતો**તિ તમેવ લોકં 'ઉચ્છિજ્જતિ વિનસ્સતી'તિ ગણ્હન્તસ્સ ઉચ્છેદગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. **અન્તવા**તિ પરિત્તકસિણલાભિનો 'સુપ્પમત્તે વા સરાવમત્તે વા' કસિણે સમાપન્નસ્સ અન્તોસમાપત્તિયં પવત્તિતરૂપારૂપધમ્મે લોકોતિ ચ કસિણપરિચ્છેદન્તેન ચ 'અન્તવા'તિ ગણ્હન્તસ્સ 'અન્તવા લોકો'તિ ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. સા સસ્સતદિટ્ઠિપિ હોતિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિપિ. વિપુલકસિણલાભિનો પન તસ્મિં કસિણે સમાપન્નસ્સ અન્તોસમાપત્તિયં પવત્તિતરૂપારૂપધમ્મે લોકોતિ ચ કસિણપરિચ્છેદન્તેન ચ 'અનન્તો'તિ ગણ્હન્તસ્સ 'અનન્તવા લોકો'તિ ગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. સા સસ્સતદિટ્ઠિપિ હોતિ, ઉચ્છેદદિટ્ઠિપિ.

તં જીવં તં સરીરન્તિ ભેદનધમ્મસ્સ સરીરસ્સેવ 'જીવ'ન્તિ ગહિતત્તા સરીરે ઉચ્છિજ્જમાને 'જીવમ્પિ ઉચ્છિજ્જતી'તિ ઉચ્છેદગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. દુતિયપદે સરીરતો અઞ્ઞસ્સ જીવસ્સ ગહિતત્તા સરીરે ઉચ્છિજ્જમાનેપિ 'જીવં ન ઉચ્છિજ્જતી'તિ સસ્સતગહણાકારપ્પવત્તા દિટ્ઠિ. **હોતિ તથાગતો પરં મરણા**તિઆદીસુ સત્તો તથાગતો નામ. સો પરં મરણા હોતીતિ ગણ્હતો પઠમા સસ્સતદિટ્ઠિ. ન હોતીતિ ગણ્હતો દુતિયા ઉચ્છેદદિટ્ઠિ. હોતિ ચ ન ચ હોતીતિ ગણ્હતો તતિયા એકચ્ચસસ્સતદિટ્ઠિ. **નેવ હોતિ ન નહોતી**તિ ગણ્હતો ચતુત્થા અમરાવિક્ખેપદિટ્ઠિ. **ઇમે ધમ્મા આસવા**તિ ઇમે કામાસવઞ્ચ ભવાસવઞ્ચ રાગવસેન એકતો કત્વા, સઙ્ખેપતો તયો, વિત્થારતો ચત્તારો ધમ્મા આસવા નામ.

યો પન બ્રહ્માનં વિમાનકપ્પરુક્ખઆભરણેસુ છન્દરાગો ઉપ્પજ્જતિ, સો કામાસવો હોતિ ન હોતીતિ? ન હોતિ. કસ્મા? પઞ્ચકામગુણિકસ્સ રાગસ્સ ઇધેવ પહીનત્તા. હેતુગોચ્છકં પન પત્વા લોભો હેતુ નામ હોતિ. ગન્થગોચ્છકં પત્વા અભિજ્ઝાકાયગન્થો નામ. કિલેસગોચ્છકં પત્વા લોભો કિલેસો નામ હોતિ. દિટ્ઠિસહજાતો પન રાગો કામાસવો હોતિ ન હોતીતિ? ન હોતિ; દિટ્ઠિરાગો નામ હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ''દિટ્ઠિરાગરત્તે પુરિસપુગ્ગલે દિન્નદાનં ન મહપ્ફલં હોતિ, ન મહાનિસંસ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૨૯).

ઇમે પન આસવે કિલેસપટિપાટિયાપિ આહરિતું વટ્ટતિ, મગ્ગપટિપાટિયાપિ. કિલેસપટિપાટિયા કામાસવો અનાગામિમગ્ગેન પહીયતિ, ભવાસવો અરહત્તમગ્ગેન, દિટ્ઠાસવો સોતાપત્તિમગ્ગેન, અવિજ્જાસવો અરહત્તમગ્ગેન. મગ્ગપટિપાટિયા સોતાપત્તિમગ્ગેન દિટ્ઠાસવો પહીયતિ, અનાગામિમગ્ગેન કામાસવો, અરહત્તમગ્ગેન ભવાસવો અવિજ્જાસવો ચાતિ.

૧૧૨૧. સંયોજનેસુ માનનિદ્દેસે **સેય્યોહમસ્મીતિ માનો**તિ ઉત્તમટ્ઠેન 'અહં સેય્યો'તિ એવં ઉપ્પન્નમાનો. **સદિસોહમસ્મીતિ માનો**તિ સમસમટ્ઠેન 'અહં સદિસો'તિ એવં ઉપ્પન્નમાનો. **હીનોહમસ્મીતિ માનો**તિ લામકટ્ઠેન 'અહં હીનો'તિ એવં ઉપ્પન્નમાનો. એવં સેય્યમાનો સદિસમાનો હીનમાનોતિ ઇમે તયો માના તિણ્ણં જનાનં ઉપ્પજ્જન્તિ. સેય્યસ્સાપિ હિ 'અહં સેય્યો સદિસો હીનો'તિ તયો માના ઉપ્પજ્જન્તિ. સદિસસ્સાપિ, હીનસ્સાપિ. તત્થ સેય્યસ્સ સેય્યમાનોવ યાથાવમાનો, ઇતરે દ્વે અયાથાવમાના. સદિસસ્સ સદિસમાનોવ...પે॰... હીનસ્સ હીનમાનોવ યાથાવમાનો, ઇતરે દ્વે અયાથાવમાના. ઇમિના કિં કથિતં? એકસ્સ તયો માના ઉપ્પજ્જન્તીતિ કથિતં. ખુદ્દકવત્થુકે પન પઠમકમાનભાજનીયે એકો માનો તિણ્ણં જનાનં ઉપ્પજ્જતીતિ કથિતો.

માનકરણવસેન **માનો**. **મઞ્ઞના મઞ્ઞિતત્ત**ન્તિ આકારભાવનિદ્દેસા. ઉસ્સિતટ્ઠેન **ઉન્નતિ**. યસ્સુપ્પજ્જતિ તં પુગ્ગલં ઉન્નામેતિ, ઉક્ખિપિત્વા ઠપેતીતિ **ઉન્નમો**. સમુસ્સિતટ્ઠેન **ધજો**. ઉક્ખિપનટ્ઠેન ચિત્તં સમ્પગ્ગણ્હાતીતિ **સમ્પગ્ગાહો**. કેતુ વુચ્ચતિ બહૂસુ ધજેસુ અચ્ચુગ્ગતધજો. માનોપિ પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જમાનો અપરાપરે ઉપાદાય અચ્ચુગ્ગતટ્ઠેન કેતુ વિયાતિ 'કેતુ'. કેતું ઇચ્છતીતિ કેતુકમ્યં, તસ્સ ભાવો **કેતુકમ્યતા**. સા પન ચિત્તસ્સ, ન અત્તનો. તેન વુત્તં – 'કેતુકમ્યતા ચિત્તસ્સા'તિ. માનસમ્પયુત્તઞ્હિ ચિત્તં કેતું ઇચ્છતિ. તસ્સ ચ ભાવો કેતુકમ્યતા; કેતુસઙ્ખાતો માનોતિ.

૧૧૨૬. ઇસ્સાનિદ્દેસે **યા પરલાભસક્કારગરુકારમાનનવન્દનપૂજનાસુ ઇસ્સા**તિ યા એતેસુ પરેસં લાભાદીસુ 'કિં ઇમિના ઇમેસ'ન્તિ પરસમ્પત્તિખિય્યનલક્ખણા ઇસ્સા. તત્થ **લાભો**તિ ચીવરાદીનં ચતુન્નં પચ્ચયાનં પટિલાભો. ઇસ્સુકી હિ પુગ્ગલો પરસ્સ તં લાભં ખિય્યતિ, 'કિં ઇમસ્સ ઇમિના'તિ ન ઇચ્છતિ. **સક્કારો**તિ તેસંયેવ પચ્ચયાનં સુકતાનં સુન્દરાનં પટિલાભો. **ગરુકારો**તિ ગરુકિરિયા, ભારિયકરણં. **માનન**ન્તિ મનેન પિયકરણં. **વન્દન**ન્તિ પઞ્ચપતિટ્ઠિતેન વન્દનં. **પૂજના**તિ ગન્ધમાલાદીહિ પૂજના. ઇસ્સાયનવસેન **ઇસ્સા**. ઇસ્સાકારો **ઇસ્સાયના**. ઇસ્સાયિતભાવો **ઇસ્સાયિતત્તં**. **ઉસૂયા**દીનિ ઇસ્સાદિવેવચનાનિ.

ઇમિસ્સા પન ઇસ્સાય ખિય્યનલક્ખણં આગારિકેનાપિ અનાગારિકેનાપિ દીપેતબ્બં. આગારિકો હિ એકચ્ચો કસિવણિજ્જાદીસુ અઞ્ઞતરેન આજીવેન અત્તનો પુરિસકારં નિસ્સાય ભદ્દકં યાનં વા વાહનં વા રતનં વા લભતિ. અપરો તસ્સ અલાભત્થિકો તેન લાભેન ન તુસ્સતિ. 'કદા નુ ખો એસ ઇમાય સમ્પત્તિયા પરિહાયિત્વા કપણો હુત્વા ચરિસ્સતી'તિ ચિન્તેત્વા એકેન કારણેન તસ્મિં તાય સમ્પત્તિયા પરિહીને અત્તમનો હોતિ. અનાગારિકોપિ એકો ઇસ્સામનકો અઞ્ઞં અત્તનો સુતપરિયત્તિઆદીનિ નિસ્સાય ઉપ્પન્નલાભાદિસમ્પત્તિં દિસ્વા 'કદા નુ ખો એસો ઇમેહિ લાભાદીહિ પરિહાયિસ્સતી'તિ ચિન્તેત્વા, યદા તં એકેન કારણેન પરિહીનં પસ્સતિ, તદા અત્તમનો હોતિ. એવં પરસમ્પત્તિખિય્યનલક્ખણા 'ઇસ્સા'તિ વેદિતબ્બા.

૧૧૨૭. મચ્છરિયનિદ્દેસે વત્થુતો મચ્છરિયદસ્સનત્થં '**પઞ્ચ મચ્છરિયાનિ આવાસમચ્છરિય**'ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ આવાસે મચ્છરિયં **આવાસમચ્છરિયં**. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો.

આવાસો નામ સકલારામોપિ પરિવેણમ્પિ એકોવરકોપિ રત્તિટ્ઠાનદિવાટ્ઠાનાદીનિપિ. તેસુ વસન્તા સુખં વસન્તિ પચ્ચયે લભન્તિ. એકો ભિક્ખુ વત્તસમ્પન્નસ્સેવ પેસલસ્સ ભિક્ખુનો તત્થ આગમનં ન ઇચ્છતિ. આગતોપિ 'ખિપ્પં ગચ્છતૂ'તિ ચિન્તેતિ. ઇદં '**આવાસમચ્છરિયં**' નામ. ભણ્ડનકારકાદીનં પન તત્થ વાસં અનિચ્છતો આવાસમચ્છરિયં નામ ન હોતિ.

કુલન્તિ ઉપટ્ઠાકકુલમ્પિ ઞાતિકુલમ્પિ. તત્થ અઞ્ઞસ્સ ઉપસઙ્કમનં અનિચ્છતો કુલમચ્છરિયં હોતિ. પાપપુગ્ગલસ્સ પન ઉપસઙ્કમનં અનિચ્છન્તોપિ મચ્છરી નામ ન હોતિ. સો હિ તેસં પસાદભેદાય પટિપજ્જતિ. પસાદં રક્ખિતું સમત્થસ્સેવ પન ભિક્ખુનો તત્થ ઉપસઙ્કમનં અનિચ્છન્તો મચ્છરી નામ હોતિ.

લાભોતિ ચતુપચ્ચયલાભોવ. તં અઞ્ઞસ્મિં સીલવન્તેયેવ લભન્તે 'મા લભતૂ'તિ ચિન્તેન્તસ્સ લાભમચ્છરિયં હોતિ. યો પન સદ્ધાદેય્યં વિનિપાતેતિ, અપરિભોગદુપ્પરિભોગાદિવસેન વિનાસેતિ, પૂતિભાવં ગચ્છન્તમ્પિ અઞ્ઞસ્સ ન દેતિ, તં દિસ્વા 'સચે ઇમં એસ ન લભેય્ય , અઞ્ઞો સીલવા લભેય્ય, પરિભોગં ગચ્છેય્યા'તિ ચિન્તેન્તસ્સ મચ્છરિયં નામ નત્થિ.

વણ્ણો નામ સરીરવણ્ણોપિ ગુણવણ્ણોપિ. તત્થ સરીરવણ્ણે મચ્છરિપુગ્ગલો ‘પરો પાસાદિકો રૂપવા’તિ વુત્તે તં ન કથેતુકામો હોતિ. ગુણવણ્ણમચ્છરી સીલેન ધુતઙ્ગેન પટિપદાય આચારેન વણ્ણં ન કથેતુકામો હોતિ.

ધમ્મોતિ પરિયત્તિધમ્મો ચ પટિવેધધમ્મો ચ. તત્થ અરિયસાવકા પટિવેધધમ્મં ન મચ્છરાયન્તિ, અત્તના પટિવિદ્ધધમ્મે સદેવકસ્સ લોકસ્સ પટિવેધં ઇચ્છન્તિ. તં પન પટિવેધં ‘પરે જાનન્તૂ’તિ ઇચ્છન્તિ. તન્તિધમ્મેયેવ પન ધમ્મમચ્છરિયં નામ હોતિ. તેન સમન્નાગતો પુગ્ગલો યં ગુળ્હં ગન્થં વા કથામગ્ગં વા જાનાતિ તં અઞ્ઞં ન જાનાપેતુકામો હોતિ. યો પન પુગ્ગલં ઉપપરિક્ખિત્વા ધમ્માનુગ્ગહેન, ધમ્મં વા ઉપપરિક્ખિત્વા પુગ્ગલાનુગ્ગહેન ન દેતિ, અયં ધમ્મમચ્છરી નામ ન હોતિ.

તત્થ એકચ્ચો પુગ્ગલો લોલો હોતિ, કાલેન સમણો હોતિ, કાલેન બ્રાહ્મણો, કાલેન નિગણ્ઠો. યો હિ ભિક્ખુ ‘અયં પુગ્ગલો પવેણિઆગતં તન્તિં સણ્હં સુખુમં ધમ્મન્તરં ભિન્દિત્વા આલુળિસ્સતી’તિ ન દેતિ, અયં પુગ્ગલં ઉપપરિક્ખિત્વા ધમ્માનુગ્ગહેન ન દેતિ નામ . યો પન ‘અયં ધમ્મો સણ્હો સુખુમો, સચાયં પુગ્ગલો ગણ્હિસ્સતિ અઞ્ઞં બ્યાકરિત્વા અત્તાનં આવિકત્વા નસ્સિસ્સતી’તિ ન દેતિ, અયં ધમ્મં ઉપપરિક્ખિત્વા પુગ્ગલાનુગ્ગહેન ન દેતિ નામ. યો પન ‘સચાયં ઇમં ધમ્મં ગણ્હિસ્સતિ, અમ્હાકં સમયં ભિન્દિતું સમત્થો ભવિસ્સતી’તિ ન દેતિ, અયં ધમ્મમચ્છરી નામ હોતિ.

ઇમેસુ પઞ્ચસુ મચ્છરિયેસુ આવાસમચ્છરિયેન તાવ યક્ખો વા પેતો વા હુત્વા તસ્સેવ આવાસસ્સ સઙ્કારં સીસેન ઉક્ખિપિત્વા વિચરતિ. કુલમચ્છરિયેન તસ્મિં કુલે અઞ્ઞેસં દાનમાનનાદીનિ કરોન્તે દિસ્વા ‘ભિન્નં વતિદં કુલં મમા’તિ ચિન્તયતો લોહિતમ્પિ મુખતો ઉગ્ગચ્છતિ, કુચ્છિવિરેચનમ્પિ હોતિ, અન્તાનિપિ ખણ્ડાખણ્ડાનિ હુત્વા નિક્ખમન્તિ. લાભમચ્છરિયેન સઙ્ઘસ્સ વા ગણસ્સ વા સન્તકે લાભે મચ્છરાયિત્વા પુગ્ગલિકપરિભોગં વિય પરિભુઞ્જિત્વા યક્ખો વા પેતો વા મહાઅજગરો વા હુત્વા નિબ્બત્તતિ. સરીરવણ્ણગુણવણ્ણમચ્છરેન પરિયત્તિધમ્મમચ્છરિયેન ચ અત્તનોવ વણ્ણં વણ્ણેતિ, પરેસં વણ્ણે ‘કિં વણ્ણો એસો’તિ તં તં દોસં વદન્તો પરિયત્તિધમ્મઞ્ચ કસ્સચિ કિઞ્ચિ અદેન્તો દુબ્બણ્ણો ચેવ એળમૂગો ચ હોતિ.

અપિચ આવાસમચ્છરિયેન લોહગેહે પચ્ચતિ. કુલમચ્છરિયેન અપ્પલાભો હોતિ. લાભમચ્છરિયેન ગૂથનિરયે નિબ્બત્તતિ. વણ્ણમચ્છરિયેન ભવે ભવે નિબ્બત્તસ્સ વણ્ણો નામ ન હોતિ. ધમ્મમચ્છરિયેન કુક્કુળનિરયે નિબ્બત્તતીતિ.

મચ્છરાયનવસેન **મચ્છેરં**. મચ્છરાયનાકારો **મચ્છરાયના**. મચ્છરેન અયિતસ્સ મચ્છેરસમઙ્ગિનો ભાવો **મચ્છરાયિતત્તં**. ‘મય્હમેવ હોન્તુ મા અઞ્ઞસ્સા’તિ સબ્બાપિ અત્તનો સમ્પત્તિયો બ્યાપેતું ન ઇચ્છતીતિ **વિવિચ્છો**. વિવિચ્છસ્સ ભાવો **વેવિચ્છં**, મુદુમચ્છરિયસ્સેતં નામં. કદરિયો વુચ્ચતિ અનાદરો. તસ્સ ભાવો **કદરિયં**. થદ્ધમચ્છરિયસ્સેતં નામં. તેન હિ સમન્નાગતો પુગ્ગલો પરમ્પિ પરેસં દદમાનં નિવારેતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> કદરિયો પાપસઙ્કપ્પો, મિચ્છાદિટ્ઠિ અનાદરો;
> દદમાનં નિવારેતિ, યાચમાનાન ભોજનન્તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૨);

યાચકે દિસ્વા કટુકભાવેન ચિત્તં અઞ્ચતિ સઙ્કોચેતીતિ કટુકઞ્ચુકો. તસ્સ ભાવો **કટુકઞ્ચુકતા**. અપરો નયો – **કટુકઞ્ચુકતા** વુચ્ચતિ કટચ્છુગ્ગાહો. સમતિત્તિકપુણ્ણાય હિ ઉક્ખલિયા ભત્તં ગણ્હન્તો સબ્બતોભાગેન સઙ્કુટિતેન

અગ્ગકટચ્છુના ગણ્હાતિ, પૂરેત્વા ગહેતું ન સક્કોતિ; એવં મચ્છરિપુગ્ગલસ્સ ચિત્તં સઙ્કુચતિ. તસ્મિં સઙ્કુચિતે કાયોપિ તથેવ સઙ્કુચતિ, પટિકુટતિ, પટિનિવત્તતિ, ન સમ્પસારિયતીતિ મચ્છેરં 'કટુકઞ્ચુકતા'તિ વુત્તં.

અગ્ગહિતત્તં ચિત્તસ્સાતિ પરેસં ઉપકારકરણે દાનાદિના આકારેન યથા ન સમ્પસારિયતિ, એવં આવરિત્વા ગહિતભાવો ચિત્તસ્સ. યસ્મા પન મચ્છરિપુગ્ગલો અત્તનો સન્તકં પરેસં અદાતુકામો હોતિ પરસન્તકં ગણ્હિતુકામો, તસ્મા 'ઇદં અચ્છરિયં મય્હમેવ હોતુ, મા અઞ્ઞસ્સા'તિ પવત્તિવસેનસ્સ અત્તસમ્પત્તિનિગૂહનલક્ખણતા અત્તસમ્પત્તિગ્ગહણલક્ખણતા વા વેદિતબ્બા. સેસં ઇમસ્મિં ગોચ્છકે ઉત્તાનત્થમેવ.

ઇમાનિ પન સંયોજનાનિ કિલેસપટિપાટિયાપિ આહરિતું વટ્ટતિ મગ્ગપટિપાટિયાપિ. કિલેસપટિપાટિયા કામરાગપટિઘસંયોજનાનિ અનાગામિમગ્ગેન પહીયન્તિ, માનસંયોજનં અરહત્તમગ્ગેન, દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસા સોતાપત્તિમગ્ગેન, ભવરાગસંયોજનં અરહત્તમગ્ગેન, ઇસ્સામચ્છરિયાનિ સોતાપત્તિમગ્ગેન, અવિજ્જા અરહત્તમગ્ગેન. મગ્ગપટિપાટિયા દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસઇસ્સામચ્છરિયાનિ સોતાપત્તિમગ્ગેન પહીયન્તિ, કામરાગપટિઘા અનાગામિમગ્ગેન, માનભવરાગઅવિજ્જા અરહત્તમગ્ગેનાતિ.

૧૧૪૦. ગન્થગોચ્છકે નામકાયં ગન્થેતિ, ચુતિપટિસન્ધિવસેન વટ્ટસ્મિં ઘટેતીતિ **કાયગન્થો**. સબ્બઞ્ઞુભાસિતમ્પિ પટિક્ખિપિત્વા સસ્સતો લોકો ઇદમેવ સચ્ચં મોઘમઞ્ઞન્તિ ઇમિના આકારેન અભિનિવિસતીતિ **ઇદંસચ્ચાભિનિવેસો**. યસ્મા પન અભિજ્ઝાકામરાગાનં વિસેસો અત્થિ, તસ્મા અભિજ્ઝાકાયગન્થસ્સ પદભાજને ''યો કામેસુ કામચ્છન્દો કામરાગો''તિ અવત્વા યો રાગો સારાગોતિઆદિ વુત્તં. ઇમિના યં હેટ્ઠા વુત્તં 'બ્રહ્માનં વિમાનાદીસુ છન્દરાગો કામાસવો ન હોતિ, ગન્થગોચ્છકં પત્વા અભિજ્ઝાકાયગન્થો હોતી'તિ તં સુવુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. પરતો કિલેસગોચ્છકેપિ એસેવ નયો. **ઠપેત્વા સીલબ્બતપરામાસ**ન્તિ ઇદં યસ્મા સીલબ્બતપરામાસો 'ઇદમેવ સચ્ચ'ન્તિઆદિના આકારેન નાભિનિવિસતિ, 'સીલેન સુદ્ધી'તિઆદિના એવ પન અભિનિવિસતિ, તસ્મા મિચ્છાદિટ્ઠિભૂતમ્પિ તં પટિક્ખિપન્તો 'ઠપેત્વા'તિ આહ.

૧૧૬૨. નીવરણગોચ્છકસ્સ થિનમિદ્ધનિદ્દેસે **ચિત્તસ્સ અકલ્લતા**તિ ચિત્તસ્સ ગિલાનભાવો. ગિલાનો હિ અકલ્લકોતિ વુચ્ચતિ. વિનયેપિ વુત્તં – ''નાહં, ભન્તે, અકલ્લકો''તિ (પારા॰ ૧૫૧). **અકમ્મઞ્ઞતા**તિ ચિત્તગેલઞ્ઞસઙ્ખાતોવ અકમ્મઞ્ઞતાકારો. **ઓલીયના**તિ ઓલીયનાકારો. ઇરિયાપથિકચિત્તઞ્હિ ઇરિયાપથં સન્ધારેતું અસક્કોન્તં, રુક્ખે વગ્ગુલિ વિય, ખીલે લગ્ગિતફાણિતવારકો વિય ચ, ઓલીયતિ. તસ્સ તં આકારં સન્ધાય ઓલીયનાતિ વુત્તં. દુતિયપદં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં. **લીન**ન્તિ અવિપ્ફારિકતાય પટિકુટિતં. ઇતરે દ્વે આકારભાવનિદ્દેસા. **થિન**ન્તિ સપ્પિપિણ્ડો વિય અવિપ્ફારિકતાય ઘનભાવેન ઠિતં. **થિયના**તિ આકારનિદ્દેસો. થિયિતભાવો **થિયિતત્તં**, અવિપ્ફારવસેનેવ થદ્ધતાતિ અત્થો.

૧૧૬૩. **કાયસ્સા**તિ ખન્ધત્તયસઙ્ખાતસ્સ નામકાયસ્સ. **અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા**તિ હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ. મેઘો વિય આકાસં કાયં ઓનય્હતીતિ **ઓનાહો**. સબ્બતોભાગેન ઓનાહો **પરિયોનાહો**. અબ્ભન્તરે સમોરુન્ધતીતિ **અન્તોસમોરોધો**. યથા હિ નગરે રુન્ધિત્વા ગહિતે મનુસ્સા બહિ નિક્ખમિતું ન લભન્તિ, એવમ્પિ મિદ્ધેન સમોરુદ્ધા ધમ્મા વિપ્ફારવસેન નિક્ખમિતું ન લભન્તિ. તસ્મા અન્તોસમોરોધોતિ વુત્તં. મેધતીતિ **મિદ્ધં**; અકમ્મઞ્ઞભાવેન વિહિંસતીતિ અત્થો. સુપન્તિ તેનાતિ **સોપ્પં**. અક્ખિદલાદીનં પચલભાવં કરોતીતિ **પચલાયિકા**. **સુપના**

સુપિતત્તન્તિ આકારભાવનિદ્દેસા. યં પન તેસં પુરતો સોપ્પપદં તસ્સ પુનવચને કારણં વુત્તમેવ. **ઇદં વુચ્ચતિ થિનમિદ્ધનીવરણન્તિ** ઇદં થિનઞ્ચ મિદ્ધઞ્ચ એકતો કત્વા આવરણટ્ઠેન થિનમિદ્ધનીવરણન્તિ વુચ્ચતિ. યં યેભુય્યેન સેક્ખપુથુજ્જનાનં નિદ્દાય પુબ્બભાગઅપરભાગેસુ ઉપ્પજ્જતિ તં અરહત્તમગ્ગેન સમુચ્છિજ્જતિ. ખીણાસવાનં પન કરજકાયસ્સ દુબ્બલભાવેન ભવઙ્ગોતરણં હોતિ, તસ્મિં અસમ્મિસ્સે વત્તમાને તે સુપન્તિ, સા નેસં નિદ્દા નામ હોતિ. તેનાહ ભગવા – ''અભિજાનામિ ખો પનાહં, અગ્ગિવેસ્સન, ગિમ્હાનં પચ્છિમે માસે ચતુગ્ગુણં સઙ્ઘાટિં પઞ્ઞપેત્વા દક્ખિણેન પસ્સેન સતો સમ્પજાનો નિદ્દં ઓક્કમિતા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૭). એવરૂપો પનાયં કરજકાયસ્સ દુબ્બલભાવો ન મગ્ગવજ્ઝો, ઉપાદિન્નકેપિ અનુપાદિન્નકેપિ લબ્ભતિ. ઉપાદિન્નકે લબ્ભમાનો યદા ખીણાસવો દીઘમગ્ગં ગતો હોતિ, અઞ્ઞતરં વા પન કમ્મં કત્વા કિલન્તો, એવરૂપે કાલે લબ્ભતિ. અનુપાદિન્નકે લબ્ભમાનો પણ્ણપુપ્ફેસુ લબ્ભતિ. એકચ્ચાનઞ્હિ રુક્ખાનં પણ્ણાનિ સૂરિયાતપેન પસારિયન્તિ રત્તિં પટિકુટન્તિ, પદુમપુપ્ફાદીનિ સૂરિયાતપેન પુપ્ફન્તિ, રત્તિં પુન પટિકુટન્તિ . ઇદં પન મિદ્ધં અકુસલત્તા ખીણાસવાનં ન હોતીતિ.

તત્થ સિયા – ''ન મિદ્ધં અકુસલં. કસ્મા? રૂપત્તા. રૂપઞ્હિ અબ્યાકતં. ઇદઞ્ચ રૂપં. તેનેવેત્થ 'કાયસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા'તિ કાયગ્ગહણં કત''ન્તિ. યદિ 'કાયસ્સા'તિ વુત્તમત્તેનેવેતં રૂપં, કાયપસ્સદ્ધાદયોપિ ધમ્મા રૂપમેવ ભવેય્યું. 'સુખઞ્ચ કાયેન પટિસંવેદેતિ' (ધ॰ સ॰ ૧૬૩; દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૦) 'કાયેન ચેવ પરમસચ્ચં સચ્છિકરોતી'તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૩; અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૩) સુખપટિસંવેદનપરમત્થસચ્ચસચ્છિકરણાનિપિ રૂપકાયેનેવ સિયું. તસ્મા ન વત્તબ્બમેતં 'રૂપં મિદ્ધ'ન્તિ. નામકાયો હેત્થ કાયો નામ. યદિ નામકાયો, અથ કસ્મા 'સોપ્પં પચલાયિકા'તિ વુત્તં? ન હિ નામકાયો સુપતિ, ન ચ પચલાયતીતિ. 'લિઙ્ગાદીનિ વિય ઇન્દ્રિયસ્સ, તસ્સ ફલત્તા. યથા હિ 'ઇત્થિલિઙ્ગં ઇત્થિનિમિત્તં ઇત્થિકુત્તં ઇત્થાકપ્પો'તિ ઇમાનિ લિઙ્ગાદીનિ ઇત્થિન્દ્રિયસ્સ ફલત્તા વુત્તાનિ, એવં ઇમસ્સાપિ નામકાયગેલઞ્ઞસઙ્ખાતસ્સ મિદ્ધસ્સ ફલત્તા સોપ્પાદીનિ વુત્તાનિ. મિદ્ધે હિ સતિ તાનિ હોન્તીતિ. ફલૂપચારેન, મિદ્ધં અરૂપમ્પિ સમાનં 'સોપ્પં પચલાયિકા સુપના સુપિતત્ત'ન્તિ વુત્તં.

'અક્ખિદલાદીનં પચલભાવં કરોતીતિ પચલાયિકા'તિ વચનત્થેનાપિ ચાયમત્થો સાધિતોયેવાતિ ન રૂપં મિદ્ધં. ઓનાહાદીહિપિ ચસ્સ અરૂપભાવો દીપિતોયેવ. ન હિ રૂપં નામકાયસ્સ 'ઓનાહો પરિયોનાહો અન્તોસમોરોધો' હોતીતિ. 'નનુ ચ ઇમિનાવ કારણેનેતં રૂપં? ન હિ અરૂપં કસ્સચિ ઓનાહો, ન પરિયોનાહો, ન અન્તોસમોરોધો હોતી'તિ. યદિ એવં, આવરણમ્પિ ન ભવેય્ય. તસ્મા. યથા કામચ્છન્દાદયો અરૂપધમ્મા આવરણટ્ઠેન નીવરણા, એવં ઇમસ્સાપિ ઓનાહનાદિઅત્થેન ઓનાહાદિતા વેદિતબ્બા. અપિચ ''પઞ્ચ નીવરણે પહાય ચેતસો ઉપક્કિલેસે પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણે''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૪૬; સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૩) વચનતોપેતં અરૂપં. ન હિ રૂપં ચિત્તુપક્કિલેસો, ન પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણં હોતીતિ.

કસ્મા ન હોતિ? નનુ વુત્તં –

> ''સન્તિ, ભિક્ખવે, એકે સમણબ્રાહ્મણા સુરં પિવન્તિ મેરયં, સુરામેરયપાના અપ્પટિવિરતા, અયં, ભિક્ખવે, પઠમો સમણબ્રાહ્મણાનં ઉપક્કિલેસો''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૫૦).

અપરમ્પિ વુત્તં ''છ ખોમે, ગહપતિપુત્ત, આદીનવા સુરામેરયમજ્જપમાદટ્ઠાનાનુયોગે – સન્દિટ્ઠિકા ધનજાનિ, કલહપ્પવડ્ઢની, રોગાનં આયતનં, અકિત્તિસઞ્જનની, કોપીનનિદંસની, પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણીત્વેવ છટ્ઠં પદં ભવતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૨૪૮). પચ્ચક્ખતોપિ ચેતં સિદ્ધમેવ. યથા મજ્જે ઉદરગતે, ચિત્તં સંકિલિસ્સતિ, પઞ્ઞા

દુબ્બલા હોતિ, તસ્મા મજ્જં વિય મિદ્ધમ્પિ ચિત્તસંકિલેસો ચેવ પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણઞ્ચ સિયાતિ. ન, પચ્ચયનિદ્દેસતો. યદિ હિ મજ્જં સંકિલેસો ભવેય્ય, સો ''ઇમે પઞ્ચ નીવરણે પહાય ચેતસો ઉપક્કિલેસે''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૯૭) વા, ''એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, પઞ્ચિમે ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસા, યેહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠં ચિત્તં ન ચેવ મુદુ હોતિ, ન ચ કમ્મનિયં, ન ચ પભસ્સરં, પભઙ્ગુ ચ, ન ચ સમ્મા સમાધિયતિ આસવાનં ખયાય. કતમે પઞ્ચ? કામચ્છન્દો, ભિક્ખવે, ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસો''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૧૪) વા, ''કતમે ચ, ભિક્ખવે, ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસા? અભિજ્ઝા વિસમલોભો ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસો''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૭૧) વા – એવમાદીસુ ઉપક્કિલેસનિદ્દેસેસુ નિદ્દેસં આગચ્છેય્ય. યસ્મા પન તસ્મિં પીતે ઉપક્કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ યે ચિત્તસંકિલેસા ચેવ પઞ્ઞાય ચ દુબ્બલીકરણા હોન્તિ, તસ્મા તં તેસં પચ્ચયત્તા પચ્ચયનિદ્દેસતો એવં વુત્તં. મિદ્ધં પન સયમેવ ચિત્તસ્સ સંકિલેસો ચેવ પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણઞ્ચાતિ અરૂપમેવ મિદ્ધં.

કિઞ્ચ ભિય્યો? સમ્પયોગવચનતો. ''થિનમિદ્ધનીવરણં અવિજ્જાનીવરણેન નીવરણઞ્ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તઞ્ચા''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૭૬) હિ વુત્તં. તસ્મા સમ્પયોગવચનતો નયિદં રૂપં. ન હિ રૂપં સમ્પયુત્તસઙ્ખ્યં લભતીતિ. અથાપિ સિયા – 'યથાલાભવસેનેતં વુત્તં. યથા હિ ''સિપ્પિસમ્બુકમ્પિ સક્ખરકથલમ્પિ મચ્છગુમ્બમ્પિ ચરન્તમ્પિ તિટ્ઠન્તમ્પી''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૯; મ॰ નિ॰ ૧.૪૩૩) એવં એકતો કત્વા યથાલાભવસેન વુત્તં. સક્ખરકથલઞ્હિ તિટ્ઠતિ યેવ ન ચરતિ, ઇતરદ્વયં તિટ્ઠતિપિ ચરતિપિ. એવમિધાપિ મિદ્ધં નીવરણમેવ, ન સમ્પયુત્તં , થિનં નીવરણમ્પિ સમ્પયુત્તમ્પીતિ સબ્બં એકતો કત્વા યથાલાભવસેન ''નીવરણઞ્ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તઞ્ચા''તિ વુત્તં. મિદ્ધં પન યથા સક્ખરકથલં તિટ્ઠતેવ ન ચરતિ, એવં નીવરણમેવ, ન સમ્પયુત્તં. તસ્મા રૂપમેવ મિદ્ધન્તિ. ન, રૂપભાવાસિદ્ધિતો. સક્ખરકથલઞ્હિ ન ચરતીતિ વિનાપિ સુત્તેન સિદ્ધં. તસ્મા તત્થ યથાલાભવસેનત્થો હોતુ . મિદ્ધં પન રૂપન્તિ અસિદ્ધમેતં. ન સક્કા તસ્સ ઇમિના સુત્તેન રૂપભાવો સાધેતુન્તિ મિદ્ધસ્સ રૂપભાવાસિદ્ધિતો ન ઇદં યથાલાભવસેન વુત્તન્તિ અરૂપમેવ મિદ્ધં.

કિઞ્ચ ભિય્યો? 'ચત્તત્તા'તિઆદિવચનતો. વિભઙ્ગસ્મિઞ્હિ ''વિગતથિનમિદ્ધોતિ તસ્સ થિનમિદ્ધસ્સ ચત્તત્તા વન્તત્તા મુત્તત્તા પહીનત્તા પટિનિસ્સટ્ઠત્તા, તેન વુચ્ચતિ વિગતથિનમિદ્ધો''તિ (વિભ॰ ૫૪૭) ચ, ''ઇદં ચિત્તં ઇમમ્હા થિનમિદ્ધા સોધેતિ વિસોધેતિ પરિસોધેતિ મોચેતિ વિમોચેતિ પરિમોચેતિ, તેન વુચ્ચતિ થિનમિદ્ધા ચિત્તં પરિસોધેતિ'' ચાતિ (વિભ॰ ૫૫૧) – એવં 'ચત્તત્તા'તિઆદિ વુત્તં. ન ચ 'રૂપં' એવં વુચ્ચતિ, તસ્માપિ અરૂપમેવ મિદ્ધન્તિ. ન, ચિત્તજસ્સાસમ્ભવવચનતો. તિવિધઞ્હિ મિદ્ધં – ચિત્તજં ઉતુજં આહારજઞ્ચ. તસ્મા યં તત્થ ચિત્તજં તસ્સ વિભઙ્ગે ઝાનચિત્તેહિ અસમ્ભવો વુત્તો, ન અરૂપભાવો સાધિતોતિ રૂપમેવ મિદ્ધન્તિ. ન, રૂપભાવાસિદ્ધિતોવ. મિદ્ધસ્સ હિ રૂપભાવે સિદ્ધે સક્કા એતં લદ્ધું. તત્થ ચિત્તજસ્સાસમ્ભવો વુત્તો. સો એવ ચ ન સિજ્ઝતીતિ અરૂપમેવ મિદ્ધં.

કિઞ્ચ ભિય્યો? પહાનવચનતો. ભગવતા હિ ''છ, ભિક્ખવે, ધમ્મે પહાય ભબ્બો પઠમજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરિતું; કતમે છ? કામચ્છન્દં, બ્યાપાદં, થિનમિદ્ધં, ઉદ્ધચ્ચં, કક્કુચ્ચં, વિચિકિચ્છં; કામેસુ ખો પનસ્સ આદીનવો સમ્મપઞ્ઞાય સુદિટ્ઠો હોતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૭૩) ચ, ''ઇમે પઞ્ચ નીવરણે પહાય બલવતિયા પઞ્ઞાય અત્તત્થં વા પરત્થં વા ઞસ્સતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૫૧) ચ આદીસુ મિદ્ધસ્સાપિ પહાનં વુત્તં. ન ચ રૂપં પહાતબ્બં. યથાહ – ''રૂપક્ખન્ધો અભિઞ્ઞેય્યો, પરિઞ્ઞેય્યો, ન પહાતબ્બો, ન ભાવેતબ્બો ન સચ્છિકાતબ્બો''તિ (વિભ॰ ૧૦૩૧) ઇમસ્સાપિ પહાનવચનતો અરૂપમેવ મિદ્ધન્તિ. ન, રૂપસ્સાપિ પહાનવચનતો. ''રૂપં, ભિક્ખવે, ન તુમ્હાકં, તં પજહથા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૭; સં॰ નિ॰ ૩.૩૩). એત્થ હિ રૂપસ્સાપિ પહાનં વુત્તમેવ. તસ્મા અકારણમેતન્તિ. ન,

અઞ્ઞથા વુત્તત્તા. તસ્મિઞ્હિ સુત્તે ''યો, ભિક્ખવે, રૂપે છન્દરાગવિનયો તં તત્થ પહાન''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૨૫) એવં છન્દરાગપ્પહાનવસેન રૂપસ્સ પહાનં વુત્તં, ન યથા ''છ ધમ્મે પહાય પઞ્ચ નીવરણે પહાયા''તિ એવં પહાતબ્બમેવ વુત્તન્તિ, અઞ્ઞથા વુત્તત્તા, ન રૂપં મિદ્ધં. તસ્મા યાનેતાનિ ''સો ઇમે પઞ્ચ નીવરણે પહાય ચેતસો ઉપક્કિલેસે''તિઆદીનિ સુત્તાનિ વુત્તાનિ, એતેહિ ચેવ અઞ્ઞેહિ ચ સુત્તેહિ અરૂપમેવ મિદ્ધન્તિ વેદિતબ્બં. તથા હિ –

''પઞ્ચિમે, ભિક્ખવે, આવરણા નીવરણા ચેતસો અજ્ઝારુહા પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણા. કતમે પઞ્ચ? કામચ્છન્દો, ભિક્ખવે, આવરણો નીવરણો...પે॰... થિનમિદ્ધં, ભિક્ખવે, આવરણં નીવરણં ચેતસો અજ્ઝારુહં પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૨૦) ચ, ''થિનમિદ્ધનીવરણં, ભિક્ખવે, અન્ધકરણં અચક્ખુકરણં અઞ્ઞાણકરણં પઞ્ઞાનિરોધિકં વિઘાતપક્ખિકં અનિબ્બાનસંવત્તનિક''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૨૧) ચ, ''એવમેવ ખો, બ્રાહ્મણ, યસ્મિં સમયે થિનમિદ્ધપરિયુટ્ઠિતેન ચેતસા વિહરતિ થિનમિદ્ધપરેતેના''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૬) ચ, ''અયોનિસો, ભિક્ખવે, મનસિકરોતો અનુપ્પન્નો ચેવ કામચ્છન્દો ઉપ્પજ્જતિ...પે॰... અનુપ્પન્નઞ્ચેવ થિનમિદ્ધં ઉપ્પજ્જતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૧૬) ચ, ''કેવલોહાયં, ભિક્ખવે, અકુસલરાસિ યદિદં પઞ્ચ નીવરણા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૧) ચ –

એવમાદીનિ ચ અનેકાનિ એતસ્સ અરૂપભાવજોતકાનેવ સુત્તાનિ વુત્તાનિ. યસ્મા ચેતં અરૂપં તસ્મા આરુપ્પેપિ ઉપ્પજ્જતિ. વુત્તઞ્હેતં મહાપકરણે **પટ્ઠાને** – ''નીવરણં ધમ્મં પટિચ્ચ નીવરણો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ, ન પુરેજાતપચ્ચયા''તિ એતસ્સ વિભઙ્ગે ''આરુપ્પે કામચ્છન્દનીવરણં પટિચ્ચ થિનમિદ્ધં... ઉદ્ધચ્ચં અવિજ્જાનીવરણ''ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૮) સબ્બં વિત્થારેતબ્બં. તસ્મા સન્નિટ્ઠાનમેત્થ ગન્તબ્બં અરૂપમેવ મિદ્ધન્તિ.

૧૧૬૬. કુક્કુચ્ચનિદ્દેસે **અકપ્પિયે કપ્પિયસઞ્ઞિતા**તિઆદીનિ મૂલતો કુક્કુચ્ચદસ્સનત્થં વુત્તાનિ. એવંસઞ્ઞિતાય હિ કતે વીતિકમ્મે, નિટ્ઠિતે વત્થુજ્ઝાચારે, પુન સઞ્જાતસતિનોપિ 'દુટ્ઠુ મયા કત'ન્તિ એવં અનુતપ્પમાનસ્સ પચ્છાનુતાપવસેનેતં ઉપ્પજ્જતિ. તેન તં મૂલતો દસ્સેતું 'અકપ્પિયે કપ્પિયસઞ્ઞિતા'તિઆદિ વુત્તં. તત્થ અકપ્પિયભોજનં કપ્પિયસઞ્ઞી હુત્વા પરિભુઞ્જતિ, અકપ્પિયમંસં કપ્પિયમંસસઞ્ઞી હુત્વા, અચ્છમંસં સૂકરમંસન્તિ, દીપિમંસં વા મિગમંસન્તિ ખાદતિ; કાલે વીતિવત્તે કાલસઞ્ઞાય, પવારેત્વા અપ્પવારિતસઞ્ઞાય, પત્તસ્મિં રજે પતિતે પટિગ્ગહિતસઞ્ઞાય ભુઞ્જતિ – એવં 'અકપ્પિયે કપ્પિયસઞ્ઞાય' વીતિક્કમં કરોતિ નામ. સૂકરમંસં પન અચ્છમંસસઞ્ઞાય ખાદમાનો, કાલે ચ વિકાલસઞ્ઞાય ભુઞ્જમાનો 'કપ્પિયે અકપ્પિયસઞ્ઞિતાય' વીતિક્કમં કરોતિ નામ. અનવજ્જં પન કિઞ્ચિદેવ વજ્જસઞ્ઞિતાય, વજ્જઞ્ચ અનવજ્જસઞ્ઞિતાય કરોન્તો 'અનવજ્જે વજ્જસઞ્ઞાય વજ્જે ચ અનવજ્જસઞ્ઞાય' વીતિક્કમં કરોતિ નામ. યસ્મા પનેતં ''અકતં વત મે કલ્યાણં, અકતં કુસલં, અકતં ભીરુત્તાણં, કતં પાપં, કતં લુદ્દં, કતં કિબ્બિસ''ન્તિ એવં અનવજ્જે વજ્જસઞ્ઞિતાયપિ કતે વીતિક્કમે ઉપ્પજ્જતિ, તસ્માસ્સ અઞ્ઞમ્પિ વત્થું અનુજાનન્તો **યં એવરૂપ**ન્તિઆદિમાહ.

તત્થ કુક્કુચ્ચપદં વુત્તત્થમેવ. કુક્કુચ્ચાયનાકારો **કુક્કુચ્ચાયના**. કુક્કુચ્ચેન અયિતસ્સ ભાવો **કુક્કુચ્ચાયિતત્તં**. **ચેતસો વિપ્પટિસારો**તિ એત્થ કતાકતસ્સ સાવજ્જાનવજ્જસ્સ વા અભિમુખગમનં 'વિપ્પટિસારો' નામ. યસ્મા પન સો કતં વા પાપં અકતં ન કરોતિ, અકતં વા કલ્યાણં કતં ન કરોતિ, તસ્મા વિરૂપો કુચ્છિતો વા પટિસારોતિ 'વિપ્પટિસારો'. સો પન ચેતસો, ન સત્તસ્સાતિ ઞાપનત્થં 'ચેતસો' વિપ્પટિસારોતિ વુત્તં. અયમસ્સ સભાવનિદ્દેસો. ઉપ્પજ્જમાનં પન કુક્કુચ્ચં આરગ્ગમિવ કંસપત્તં મનં વિલિખમાનમેવ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા **મનોવિલેખો**તિ વુત્તં. અયમસ્સ કિચ્ચનિદ્દેસો. યં પન વિનયે ''અથ ખો આયસ્મા સારિપુત્તો ભગવતા પટિક્ખિત્તં અનુવસિત્વા

અનુવસિત્વા આવસથપિણ્ડં પરિભુઞ્જિતુ’’ન્તિ કુક્કુચ્ચાયન્તો ન પટિગ્ગહેસીતિ (પાચિ॰ ૨૦૪) કુક્કુચ્ચં આગતં, ન તં નીવરણં. ન હિ અરહતો ‘દુટ્ઠુ મયા ઇદં કત’ન્તિ એવં અનુતાપો અત્થિ. નીવરણપતિરૂપકં પનેતં ‘કપ્પતિ ન કપ્પતી’તિ વીમંસનસઙ્ખાતં વિનયકુક્કુચ્ચં નામ.

૧૧૭૬. ‘‘**કતમે ધમ્મા નીવરણા ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તા ચા**’’તિ પદસ્સ નિદ્દેસે યસ્મા થિનમિદ્ધં અઞ્ઞમઞ્ઞં ન વિજહતિ, તસ્મા **થિનમિદ્ધનીવરણં અવિજ્જાનીવરણેન નીવરણઞ્ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તઞ્ચા**તિ અભિન્દિત્વા વુત્તં. યસ્મા પન ઉદ્ધચ્ચે સતિપિ કુક્કુચ્ચસ્સ અભાવા કુક્કુચ્ચેન વિનાપિ ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા તં ભિન્દિત્વા વુત્તં. યઞ્ચ યેન સમ્પયોગં ન ગચ્છતિ, તં ન યોજિતન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇમે પન નીવરણે કિલેસપટિપાટિયાપિ આહરિતું વટ્ટતિ મગ્ગપટિપાટિયાપિ. કિલેસપટિપાટિયા કામચ્છન્દબ્યાપાદા અનાગામિમગ્ગેન પહીયન્તિ, થિનમિદ્ધુદ્ધચ્ચાનિ અરહત્તમગ્ગેન, કુક્કુચ્ચવિચિકિચ્છા સોતાપત્તિમગ્ગેન, અવિજ્જા અરહત્તમગ્ગેન. મગ્ગપટિપાટિયા સોતાપત્તિમગ્ગેન કુક્કુચ્ચવિચિકિચ્છા પહીયન્તિ, અનાગામિમગ્ગેન કામચ્છન્દબ્યાપાદા, અરહત્તમગ્ગેન થિનમિદ્ધુદ્ધચ્ચાવિજ્જાતિ.

૧૧૮૨. પરામાસગોચ્છકે **તે ધમ્મે ઠપેત્વા**તિ પુચ્છાસભાગેન બહુવચનં કતં.

૧૨૧૯. ઉપાદાનનિદ્દેસે વત્થુસઙ્ખાતં કામં ઉપાદિયતીતિ **કામુપાદાનં** કામો ચ સો ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ કામુપાદાનં. **ઉપાદાન**ન્તિ દળ્હગ્ગહણં. દળ્હત્થો હિ એત્થ ઉપસદ્દો ઉપાયાસઉપકટ્ઠાદીસુ વિય. તથા દિટ્ઠિ ચ સા ઉપાદાનઞ્ચાતિ **દિટ્ઠુપાદાનં**. દિટ્ઠિં ઉપાદિયતીતિ દિટ્ઠુપાદાનં. ‘સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચા’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૧) હિ પુરિમદિટ્ઠિં ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપાદિયહિ. તથા સીલબ્બતં ઉપાદિયતીતિ **સીલબ્બતુપાદાનં**. સીલબ્બતઞ્ચ તં ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ સીલબ્બતુપાદાનં. ગોસીલગોવતાદીનિ હિ ‘એવં સુદ્ધી’તિ અભિનિવેસતો સયમેવ ઉપાદાનાનિ. તથા, વદન્તિ એતેનાતિ ‘વાદો’; ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ ‘ઉપાદાનં’. કિં વદન્તિ, ઉપાદિયન્તિ વા? અત્તાનં. અત્તનો વાદુપાદાનં **અત્તવાદુપાદાનં**; ‘અત્તવાદમત્તમેવ વા અત્તા’તિ ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ અત્તવાદુપાદાનં.

૧૨૨૦. યો કામેસુ કામચ્છન્દોતિ એત્થાપિ વત્થુકામાવ અનવસેસતો કામાતિ અધિપ્પેતા. તસ્મા વત્થુકામેસુ કામચ્છન્દો ઇધ કામુપાદાનન્તિ અનાગામિનોપિ તં સિદ્ધં હોતિ. પઞ્ચકામગુણવત્થુકો પનસ્સ કામરાગોવ નત્થીતિ.

૧૨૨૧. દિટ્ઠુપાદાનનિદ્દેસે **નત્થિ દિન્ન**ન્તિ. દિન્નં નામ અત્થિ, સક્કા કસ્સચિ કિઞ્ચિ દાતુન્તિ જાનાતિ; દિન્નસ્સ પન ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ યિટ્ઠ**ન્તિ. યિટ્ઠં વુચ્ચતિ મહાયાગો. તં યજિતું સક્કાતિ જાનાતિ; યિટ્ઠસ્સ પન ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ હુત**ન્તિ આહુનપાહુનમઙ્ગલકિરિયા. તં કાતું સક્કાતિ જાનાતિ; તસ્સ પન ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ, સુકતદુક્કટાન**ન્તિ એત્થ દસ કુસલકમ્મપથા સુકતકમ્માનિ નામ. દસ અકુસલકમ્મપથા દુક્કટકમ્માનિ નામ. તેસં અત્થિભાવં જાનાતિ ફલં વિપાકો પન નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ અયં લોકો**તિ પરલોકે ઠિતો ઇમં લોકં નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ પરલોકો**તિ ઇધ લોકે ઠિતો પરલોકં નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ માતા નત્થિ પિતા**તિ માતાપિતૂનં અત્થિભાવં જાનાતિ, તેસુ કતપચ્ચયેન કોચિ ફલં વિપાકો નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **નત્થિ સત્તા ઓપપાતિકા**તિ ચવનકઉપપજ્જનકા સત્તા નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **સમ્મગ્ગતા સમ્મા પટિપન્ના**તિ અનુલોમપટિપદં પટિપન્ના ધમ્મિકસમણબ્રાહ્મણા લોકસ્મિં નત્થીતિ ગણ્હાતિ. **યે ઇમઞ્ચ લોકં પરઞ્ચ લોકં સયં અભિઞ્ઞા સચ્છિકત્વા પવેદેન્તી**તિ ઇમઞ્ચ લોકં પરઞ્ચ લોકં અત્તનાવ અભિવિસિટ્ઠેન ઞાણેન ઞત્વા પવેદનસમત્થો સબ્બઞ્ઞૂ બુદ્ધો નામ નત્થીતિ ગણ્હાતિ.

ઇમાનિ પન ઉપાદાનાનિ કિલેસપટિપાટિયાપિ આહરિતું વટ્ટતિ મગ્ગપટિપાટિયાપિ. કિલેસપટિપાટિયા કામુપાદાનં ચતૂહિ મગ્ગેહિ પહીયતિ, સેસાનિ તીણિ સોતાપત્તિમગ્ગેન. મગ્ગપટિપાટિયા સોતાપત્તિમગ્ગેન દિટ્ઠુપાદાનાદીનિ પહીયન્તિ, ચતૂહિ મગ્ગેહિ કામુપાદાનન્તિ.

૧૨૩૫. કિલેસગોચ્છકે કિલેસા એવ **કિલેસવત્થૂનિ**. વસન્તિ વા એત્થ અખીણાસવા સત્તા લોભાદીસુ પતિટ્ઠિતત્તાતિ '**વત્થૂનિ**'. કિલેસા ચ તે તપ્પતિટ્ઠાનં સત્તાનં વત્થૂનિ ચાતિ '**કિલેસવત્થૂનિ**'. યસ્મા ચેત્થ અનન્તરપચ્ચયાદિભાવેન ઉપ્પજ્જમાના કિલેસાપિ વસન્તિ એવ નામ, તસ્મા કિલેસાનં વત્થૂનીતિપિ 'કિલેસવત્થૂનિ'.

૧૨૩૬. **તત્થ કતમો લોભો? યો રાગો સારાગો**તિ અયં પન લોભો હેતુગોચ્છકે ગન્થગોચ્છકે ઇમસ્મિં કિલેસગોચ્છકેતિ તીસુ ઠાનેસુ અતિરેકપદસતેન નિદ્દિટ્ઠો. આસવસંયોજનઓઘયોગનીવરણઉપાદાનગોચ્છકેસુ અટ્ઠહિ અટ્ઠહિ પદેહિ નિદ્દિટ્ઠો. સ્વાયં અતિરેકપદસતેન નિદ્દિટ્ઠટ્ઠાનેપિ અટ્ઠહિ અટ્ઠહિ પદેહિ નિદ્દિટ્ઠટ્ઠાનેપિ નિપ્પદેસતોવ ગહિતોતિ વેદિતબ્બો. તેસુ હેતુગન્થનીવરણઉપાદાનકિલેસગોચ્છકેસુ ચતુમગ્ગવજ્ઝા તણ્હા એકેનેવ કોટ્ઠાસેન ઠિતા. આસવસંયોજનઓઘયોગેસુ ચતુમગ્ગવજ્ઝાપિ દ્વે કોટ્ઠાસા હુત્વા ઠિતા. કથં? આસવેસુ કામાસવો ભવાસવોતિ, સંયોજનેસુ કામરાગસંયોજનં ભવરાગસંયોજનન્તિ, ઓઘેસુ કામોઘો ભવોઘોતિ, યોગેસુ કામયોગો ભવયોગોતિ.

ઇમાનિ પન કિલેસવત્થૂનિ કિલેસપટિપાટિયાપિ આહરિતું વટ્ટતિ મગ્ગપટિપાટિયાપિ. કિલેસપટિપાટિયા લોભો ચતૂહિ મગ્ગેહિ પહીયતિ, દોસો અનાગામિમગ્ગેન, મોહમાના અરહત્તમગ્ગેન, દિટ્ઠિવિચિકિચ્છા સોતાપત્તિમગ્ગેન, થિનાદીનિ અરહત્તમગ્ગેન. મગ્ગપટિપાટિયા સોતાપત્તિમગ્ગેન દિટ્ઠિવિચિકિચ્છા પહીયન્તિ, અનાગામિમગ્ગેન દોસો, અરહત્તમગ્ગેન સેસા સત્તાતિ.

૧૨૮૭. કામાવચરનિદ્દેસે **હેટ્ઠતો**તિ હેટ્ઠાભાગેન. **અવીચિનિરયન્તિ** વા અગ્ગિજાલાનં વા સત્તાનં વા દુક્ખવેદનાય વીચિ, અન્તરં, છિદ્દં એત્થ નત્થીતિ અવીચિ. સુખસઙ્ખાતો અયો એત્થ નત્થીતિ નિરયો. નિરતિઅત્થેનપિ નિરસ્સાદત્થેનપિ નિરયો. **પરિયન્તં કરિત્વા**તિ તં અવીચિસઙ્ખાતં નિરયં અન્તં કત્વા. **ઉપરિતો**તિ ઉપરિભાગેન. **પરનિમ્મિતવસવત્તિદેવે**તિ પરનિમ્મિતેસુ કામેસુ વસં વત્તનતો એવંલદ્ધવોહારે દેવે. **અન્તો કરિત્વા**તિ અન્તો પક્ખિપિત્વા. **યં એતસ્મિં અન્તરે**તિ યે એતસ્મિં ઓકાસે. **એત્થાવચરા**તિ ઇમિના યસ્મા એતસ્મિં અન્તરે અઞ્ઞેપિ ચરન્તિ કદાચિ કત્થચિ સમ્ભવતો, તસ્મા તેસં અસઙ્ગણ્હનત્થં 'અવચરા'તિ વુત્તં. તેન યે એતસ્મિં અન્તરે ઓગાળ્હા હુત્વા ચરન્તિ સબ્બત્થ સદા ચ સમ્ભવતો, અધોભાગે ચરન્તિ અવીચિનિરયસ્સ હેટ્ઠા ભૂતુપાદાયપવત્તિભાવેન, તેસં સઙ્ગહો કતો હોતિ. તે હિ અવગાળ્હાવ ચરન્તિ, અધોભાગેવ ચરન્તીતિ **અવચરા. એત્થ પરિયાપન્ના**તિ ઇમિના પન યસ્મા એતે એત્થાવચરા અઞ્ઞત્થાપિ અવચરન્તિ, ન પન તત્થ પરિયાપન્ના હોન્તિ, તસ્મા તેસં અઞ્ઞત્થાપિ અવચરન્તાનં પરિગ્ગહો કતો હોતિ. ઇદાનિ તે એત્થ પરિયાપન્નધમ્મે રાસિસુઞ્ઞતપચ્ચયભાવતો ચેવ સભાવતો ચ દસ્સેન્તો **ખન્ધા**તિઆદિમાહ.

૧૨૮૯. રૂપાવચરનિદ્દેસે **બ્રહ્મલોક**ન્તિ પઠમજ્ઝાનભૂમિસઙ્ખાતં બ્રહ્મટ્ઠાનં. સેસમેત્થ કામાવચરનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **સમાપન્નસ્સ વા**તિઆદીસુ પઠમપદેન કુસલજ્ઝાનં વુત્તં, દુતિયેન વિપાકજ્ઝાનં, વુત્તં તતિયેન કિરિયજ્ઝાનં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

૧૨૯૧. અરૂપાવચરનિદ્દેસે **આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગે**તિ આકાસાનઞ્ચાયતનસઙ્ખાતં ભવં ઉપગતે. દુતિયપદેપિ એસેવ નયો. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૧૩૦૧. સરણદુકનિદ્દેસે ય્વાયં તીસુ અકુસલમૂલેસુ મોહો, સો લોભસમ્પયુત્તો ચ લોભેન **સરણો**, દોસસમ્પયુત્તો ચ દોસેન સરણો. વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તો પન મોહો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેન ચેવ રૂપરાગઅરૂપરાગસઙ્ખાતેન ચ રાગરણેન પહાનેકટ્ઠભાવતો સરણો સરજોતિ વેદિતબ્બો.

સુત્તન્તિકદુકનિક્ખેપકથા

૧૩૦૩. સુત્તન્તિકદુકેસુ માતિકાકથાયં અત્થતો વિવેચિતત્તા યાનિ ચ નેસં નિદ્દેસપદાનિ તેસમ્પિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ સુવિઞ્ઞેય્યત્તા યેભુય્યેન ઉત્તાનત્થાનિ એવ. ઇદં પનેત્થ વિસેસમત્તં – **વિજ્જૂપમદુકે** તાવ ચક્ખુમા કિર પુરિસો મેઘન્ધકારે રત્તિં મગ્ગં પટિપજ્જિ. તસ્સ અન્ધકારતાય મગ્ગો ન પઞ્ઞાયિ. વિજ્જુ નિચ્છરિત્વા અન્ધકારં વિદ્ધંસેસિ. અથસ્સ અન્ધકારવિગમા મગ્ગો પાકટો અહોસિ. સો દુતિયમ્પિ ગમનં અભિનીહરિ. દુતિયમ્પિ અન્ધકારો ઓત્થરિ. મગ્ગો ન પઞ્ઞાયિ. વિજ્જુ નિચ્છરિત્વા તં વિદ્ધંસેસિ. વિગતે અન્ધકારે મગ્ગો પાકટો અહોસિ. તતિયમ્પિ ગમનં અભિનીહરિ. અન્ધકારો ઓત્થરિ. મગ્ગો ન પઞ્ઞાયિ. વિજ્જુ નિચ્છરિત્વા અન્ધકારં વિદ્ધંસેસિ.

તત્થ ચક્ખુમતો પુરિસસ્સ અન્ધકારે મગ્ગપટિપજ્જનં વિય અરિયસાવકસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગત્થાય વિપસ્સનારમ્ભો. અન્ધકારે મગ્ગસ્સ અપઞ્ઞાયનકાલો વિય સચ્ચચ્છાદકતમં. વિજ્જુયા નિચ્છરિત્વા અન્ધકારસ્સ વિદ્ધંસિતકાલો વિય સોતાપત્તિમગ્ગોભાસેન ઉપ્પજ્જિત્વા સચ્ચચ્છાદકતમસ્સ વિનોદિતકાલો. વિગતે અન્ધકારે મગ્ગસ્સ પાકટકાલો વિય સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ ચતુન્નં સચ્ચાનં પાકટકાલો. મગ્ગસ્સ પાકટં પન મગ્ગસમઙ્ગિપુગ્ગલસ્સ પાકટમેવ. દુતિયગમનાભિનીહારો વિય સકદાગામિમગ્ગત્થાય વિપસ્સનારમ્ભો. અન્ધકારે મગ્ગસ્સ અપઞ્ઞાયનકાલો વિય સચ્ચચ્છાદકતમં. દુતિયં વિજ્જુયા નિચ્છરિત્વા અન્ધકારસ્સ વિદ્ધંસિતકાલો વિય સકદાગામિમગ્ગોભાસેન ઉપ્પજ્જિત્વા સચ્ચચ્છાદકતમસ્સ વિનોદિતકાલો. વિગતે અન્ધકારે મગ્ગસ્સ પાકટકાલો વિય સકદાગામિમગ્ગસ્સ ચતુન્નં સચ્ચાનં પાકટકાલો. મગ્ગસ્સ પાકટં પન મગ્ગસમઙ્ગિપુગ્ગલસ્સ પાકટમેવ. તતિયગમનાભિનીહારો વિય અનાગામિમગ્ગત્થાય વિપસ્સનારમ્ભો. અન્ધકારે મગ્ગસ્સ અપઞ્ઞાયનકાલો વિય સચ્ચચ્છાદકતમં. તતિયં વિજ્જુયા નિચ્છરિત્વા અન્ધકારસ્સ વિદ્ધંસિતકાલો વિય અનાગામિમગ્ગોભાસેન ઉપ્પજ્જિત્વા સચ્ચચ્છાદકતમસ્સ વિનોદિતકાલો. વિગતે અન્ધકારે મગ્ગસ્સ પાકટકાલો વિય અનાગામિમગ્ગસ્સ ચતુન્નં સચ્ચાનં પાકટકાલો. મગ્ગસ્સ પાકટં પન મગ્ગસમઙ્ગિપુગ્ગલસ્સ પાકટમેવ.

વજિરસ્સ પન પાસાણો વા મણિ વા અભેજ્જો નામ નત્થિ. યત્થ પતતિ તં વિનિવિદ્ધમેવ હોતિ. વજિરં ખેપેન્તં અસેસેત્વા ખેપેતિ. વજિરેન ગતમગ્ગો નામ પુન પાકતિકો ન હોતિ. એવમેવ અરહત્તમગ્ગસ્સ અવજ્ઝકિલેસો નામ નત્થિ. સબ્બકિલેસે વિનિવિજ્ઝતિ વજિરં વિય. અરહત્તમગ્ગોપિ કિલેસે ખેપેન્તો અસેસેત્વા ખેપેતિ. વજિરેન ગતમગ્ગસ્સ પુન પાકતિકત્તાભાવો વિય અરહત્તમગ્ગેન પહીનકિલેસાનં પુન પચ્ચુદાવત્તનં નામ નત્થીતિ.

૧૩૦૭. **બાલદુક**નિદ્દેસે બાલેસુ અહિરિકાનોત્તપ્પાનિ પાકટાનિ, મૂલાનિ ચ સેસાનં બાલધમ્માનં. અહિરિકો હિ અનોત્તપ્પી ચ ન કિઞ્ચિ અકુસલં ન કરોતિ નામાતિ. એતાનિ દ્વે પઠમંયેવ વિસું વુત્તાનિ. સુક્કપક્ખેપિ અયમેવ નયો. તથા કણ્હદુકે.

૧૩૧૧. તપનીયદુકનિદ્દેસે કતત્તા ચ અકતત્તા ચ તપનં વેદિતબ્બં. **કાયદુચ્ચરિતાદીનિ** હિ કતત્તા તપન્તિ, કાયસુચરિતાદીનિ અકતત્તા. તથા હિ પુગ્ગલો 'કતં મે કાયદુચ્ચરિત'ન્તિ તપ્પતિ, 'અકતં મે કાયસુચરિત'ન્તિ તપ્પતિ. 'કતં મે વચીદુચ્ચરિત'ન્તિ તપ્પતિ...પે॰... 'અકતં મે મનોસુચરિત'ન્તિ તપ્પતિ. અતપનીયેપિ એસેવ નયો. કલ્યાણકારી હિ પુગ્ગલો 'કતં મે કાયસુચરિત'ન્તિ ન તપ્પતિ, 'અકતં મે કાયદુચ્ચરિત'ન્તિ ન તપ્પતિ... પે॰... 'અકતં મે મનોદુચ્ચરિત'ન્તિ ન તપ્પતીતિ (અ॰ નિ॰ ૨.૩).

૧૩૧૩. અધિવચનદુકનિદ્દેસે યા તેસં તેસં ધમ્માનન્તિ સબ્બધમ્મગ્ગહણં. સઙ્ખાયતીતિ **સઙ્ખા**, સંકથિયતીતિ અત્થો. કિન્તિ સંકથિયતિ? અહન્તિ મમન્તિ પરોતિ પરસ્સાતિ સત્તોતિ ભાવોતિ પોસોતિ પુગ્ગલોતિ નરોતિ માણવોતિ તિસ્સોતિ દત્તોતિ, 'મઞ્ચો પીઠં ભિસિ બિમ્બોહનં' 'વિહારો પરિવેણં દ્વારં વાતપાન'ન્તિ એવં અનેકેહિ આકારેહિ સંકથિયતીતિ '**સઙ્ખા**'. સમઞ્ઞાયતીતિ **સમઞ્ઞા**. કિન્તિ સમઞ્ઞાયતિ? 'અહન્તિ...પે॰... વાતપાન'ન્તિ સમઞ્ઞાયતીતિ 'સમઞ્ઞા'. પઞ્ઞાપિયતીતિ **પઞ્ઞત્તિ**. વોહરિયતીતિ **વોહારો**. કિન્તિ વોહરિયતિ? 'અહ'ન્તિ...પે॰... 'વાતપાન'ન્તિ વોહરિયતીતિ વોહારો.

નામન્તિ ચતુબ્બિધં નામં – સામઞ્ઞનામં ગુણનામં કિત્તિમનામં ઓપપાતિકનામન્તિ. તત્થ પઠમકપ્પિકેસુ મહાજનેન સમ્મન્નિત્વા ઠપિતત્તા મહાસમ્મતોતિ રઞ્ઞો નામં 'સામઞ્ઞનામં' નામ. યં સન્ધાય વુત્તં – ''મહાજનસમ્મતોતિ ખો, વાસેટ્ઠ, મહાસમ્મતો ત્વેવ પઠમં અક્ખરં ઉપનિબ્બત્ત''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૩૧). ધમ્મકથિકો પંસુકૂલિકો વિનયધરો તેપિટકો સદ્ધો પસન્નોતિ એવરૂપં ગુણતો આગતનામં 'ગુણનામં' નામ. ભગવા અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધોતિઆદીનિપિ તથાગતસ્સ અનેકાનિ નામસતાનિ ગુણનામાનેવ. તેન વુત્તં –

''અસઙ્ખ્યેય્યાનિ નામાનિ, સગુણેન મહેસિનો;
ગુણેન નામમુદ્ધેય્યં, અપિ નામસહસ્સતો''તિ.

યં પન જાતસ્સ કુમારકસ્સ નામગ્ગહણદિવસે દક્ખિણેય્યાનં સક્કારં કત્વા સમીપે ઠિતા ઞાતકા કપ્પેત્વા પકપ્પેત્વા 'અયં અસુકોનામા'તિ નામં કરોન્તિ, ઇદં 'કિત્તિમનામ' નામ. યા પન પુરિમપઞ્ઞત્તિ પચ્છિમપઞ્ઞત્તિયં પતતિ, પુરિમવોહારો પચ્છિમવોહારે પતતિ, સેય્યથિદં – પુરિમકપ્પેપિ ચન્દો ચન્દોયેવ નામ, એતરહિપિ ચન્દોવ. અતીતે સૂરિયો... સમુદ્દો... પથવી... પબ્બતો પબ્બતોયેવ, નામ, એતરહિપિ પબ્બતોયેવાતિ ઇદં 'ઓપપાતિકનામં' નામ. ઇદં ચતુબ્બિધમ્પિ નામં એત્થ નામમેવ હોતિ.

નામકમ્મન્તિ નામકરણં. **નામધેય્ય**ન્તિ નામઠપનં. **નિરુત્તી**તિ નામનિરુત્તિ. **બ્યઞ્જન**ન્તિ નામબ્યઞ્જનં. યસ્મા પનેતં અત્થં બ્યઞ્જેતિ તસ્મા એવં વુત્તં. **અભિલાપો**તિ નામાભિલાપોવ. **સબ્બેવ ધમ્મા અધિવચનપથા**તિ અધિવચનસ્સ નોપથધમ્મો નામ નત્થિ. એકધમ્મો સબ્બધમ્મેસુ નિપતતિ, સબ્બધમ્મા એકધમ્મસ્મિં નિપતન્તિ. કથં? અયઞ્હિ નામપઞ્ઞત્તિ એકધમ્મો, સો સબ્બેસુ ચતુભૂમકધમ્મેસુ નિપતતિ. સત્તોપિ સઙ્ખારોપિ નામતો મુત્તકો નામ નત્થિ.

અટવીપબ્બતાદીસુ રુક્ખોપિ જાનપદાનં ભારો. તે હિ 'અયં કિં રુક્ખો નામા'તિ પુટ્ઠા 'ખદિરો' 'પલાસો'તિ અત્તના જાનનકનામં કથેન્તિ. યસ્સ નામં ન જાનન્તિ તમ્પિ 'અનામકો' નામાતિ વદન્તિ. તમ્પિ તસ્સ નામધેય્યમેવ હુત્વા તિટ્ઠતિ. સમુદ્દે મચ્છકચ્છપાદીસુપિ એસેવ નયો. ઇતરે દ્વે દુકા ઇમિના સમાનત્થા એવ.

૧૩૧૬. નામરૂપદુકે નામકરણટ્ઠેન ચ નમનટ્ઠેન ચ નામનટ્ઠેન ચ **નામં**. તત્થ ચત્તારો ખન્ધા તાવ **નામકરણટ્ઠેન** 'નામં'. યથા હિ મહાજનસમ્મતત્તા મહાસમ્મતસ્સ મહાસમ્મતોતિ નામં અહોસિ, યથા વા માતાપિતરો 'અયં તિસ્સો નામ હોતુ, ફુસ્સો નામ હોતૂ'તિ એવં પુત્તસ્સ કિત્તિમનામં કરોન્તિ, યથા વા 'ધમ્મકથિકો' 'વિનયધરો'તિ ગુણતો નામં આગચ્છતિ, ન એવં વેદનાદીનં. વેદનાદયો હિ મહાપથવીઆદયો વિય અત્તનો નામં કરોન્તાવ ઉપ્પજ્જન્તિ. તેસુ ઉપ્પન્નેસુ તેસં નામં ઉપ્પન્નમેવ હોતિ. ન હિ વેદનં ઉપ્પન્નં 'ત્વં વેદના નામ હોહી'તિ કોચિ ભણતિ. ન ચ તસ્સા નામગ્ગહણકિચ્ચં અત્થિ. યથા પથવિયા ઉપ્પન્નાય 'ત્વં પથવી નામ હોહી'તિ નામગ્ગહણકિચ્ચં નત્થિ, ચક્કવાળસિનેરુચન્દિમસૂરિયનક્ખત્તેસુ ઉપ્પન્નેસુ 'ત્વં ચક્કવાળં નામ હોહિ ત્વં નક્ખત્તં નામ હોહી'તિ નામગ્ગહણકિચ્ચં નત્થિ, નામં ઉપ્પન્નમેવ હોતિ, ઓપપાતિકપઞ્ઞત્તિયં નિપતતિ, એવં વેદનાય ઉપ્પન્નાય 'ત્વં વેદના નામ હોહી'તિ નામગ્ગહણકિચ્ચં નત્થિ. તાય ઉપ્પન્નાય વેદનાતિ નામં ઉપ્પન્નમેવ હોતિ. ઓપપાતિકપઞ્ઞત્તિયં નિપતતિ. સઞ્ઞાદીસુપિ એસેવ નયો. અતીતેપિ હિ વેદના વેદનાયેવ, સઞ્ઞા... સઙ્ખારા... વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણમેવ. અનાગતેપિ, પચ્ચુપ્પન્નેપિ. નિબ્બાનં પન સદાપિ નિબ્બાનમેવાતિ. 'નામકરણટ્ઠેન' નામં.

'**નમનટ્ઠેના'પિ** ચેત્થ ચત્તારો ખન્ધા નામં. તે હિ આરમ્મણાભિમુખા નમન્તિ. '**નામનટ્ઠેન**' સબ્બમ્પિ નામં. ચત્તારો હિ ખન્ધા આરમ્મણે અઞ્ઞમઞ્ઞં નામેન્તિ. નિબ્બાનં આરમ્મણાધિપતિપચ્ચયતાય અત્તનિ અનવજ્જધમ્મે નામેતિ.

૧૩૧૮. અવિજ્જાભવતણ્હા વટ્ટમૂલસમુદાચારદસ્સનત્થં ગહિતા.

૧૩૨૦. ભવિસ્સતિ અત્તા ચ લોકો ચાતિ ખન્ધપઞ્ચકં અત્તા ચ લોકો ચાતિ ગહેત્વા 'તં ભવિસ્સતી'તિ ગહણાકારેન નિવિટ્ઠા **સસ્સતદિટ્ઠિ**. દુતિયા '**ન ભવિસ્સતી**'તિ આકારેન નિવિટ્ઠા ઉચ્છેદદિટ્ઠિ.

૧૩૨૬. પુબ્બન્તં આરબ્ભાતિ અતીતકોટ્ઠાસં આરમ્મણં કરિત્વા. ઇમિના બ્રહ્મજાલે આગતા અટ્ઠારસ પુબ્બન્તાનુદિટ્ઠિયો ગહિતા. **અપરન્તં આરબ્ભા**તિ અનાગતકોટ્ઠાસં આરમ્મણં કરિત્વા. ઇમિના તત્થેવ આગતા ચતુચત્તાલીસ અપરન્તાનુદિટ્ઠિયો ગહિતા.

૧૩૩૨. દોવચસ્સતાનિદ્દેસે **સહધમ્મિકે વુચ્ચમાને**તિ સહધમ્મિકં નામ યં ભગવતા પઞ્ઞત્તં સિક્ખાપદં, તસ્મિં વત્થું દસ્સેત્વા આપત્તિં આરોપેત્વા 'ઇદં નામ ત્વં આપત્તિં આપન્નો, ઇઙ્ઘ દેસેહિ વુટ્ઠાહિ પટિકરોહી'તિ વુચ્ચમાને. **દોવચસ્સાયન્તિ**આદીસુ એવં ચોદિયમાનસ્સ પટિચોદનાય વા અપ્પદક્ખિણગાહિતાય વા દુબ્બચસ્સ કમ્મં દોવચસ્સાયં. તદેવ દોવચસ્સન્તિપિ વુચ્ચતિ. તસ્સ ભાવો **દોવચસ્સિયં**. ઇતરં તસ્સેવ વેવચનં. **વિપ્પટિકૂલગાહિતા**તિ વિલોમગાહિતા. વિલોમગહણસઙ્ખાતેન વિપચ્ચનીકેન સાતં અસ્સાતિ વિપચ્ચનીકસાતો. 'પટાણિકગહણં ગહેત્વા એકપદેનેવ તં નિસ્સદ્દમકાસિ'ન્તિ સુખં પટિલભન્તસ્સેતં અધિવચનં. તસ્સ ભાવો **વિપચ્ચનીકસાતતા**. ઓવાદં અનાદિયનવસેન અનાદરસ્સ ભાવો **અનાદરિયં**. ઇતરં તસ્સેવ વેવચનં. અનાદિયનાકારો વા **અનાદરતા**. ગરુવાસં અવસનવસેન ઉપ્પન્નો અગારવભાવો **અગારવતા**. સજેટ્ઠકવાસં અવસનવસેન ઉપ્પન્નો અપ્પટિસ્સવભાવો **અપ્પટિસ્સવતા**. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં એવરૂપા દોવચસ્સતા નામ વુચ્ચતિ. અત્થતો પનેસા તેનાકારેન પવત્તા ચત્તારો ખન્ધા, સઙ્ખારક્ખન્ધોયેવ વાતિ. **પાપમિત્તતાદીસુ**પિ એસેવ નયો. દોવચસ્સતા પાપમિત્તતાદયો હિ વિસું ચેતસિકધમ્મા નામ નત્થિ.

૧૩૩૩. નત્થિ એતેસં સદ્ધાતિ **અસ્સદ્ધા**; બુદ્ધાદીનિ વત્થૂનિ ન સદ્દહન્તીતિ અત્થો. **દુસ્સીલા**તિ સીલસ્સ દુન્નામં નત્થિ, નિસ્સીલાતિ અત્થો. **અપ્પસ્સુતા**તિ સુતરહિતા. પઞ્ચ મચ્છરિયાનિ એતેસં અત્થીતિ **મચ્છરિનો**. **દુપ્પઞ્ઞા**તિ નિપ્પઞ્ઞા. સેવનકવસેન **સેવના**. બલવસેવના **નિસેવના**. સબ્બતોભાગેન સેવના **સંસેવના**. ઉપસગ્ગવસેન વા પદં વડ્ઢિતં. તીહિપિ સેવનાવ કથિતા. **ભજના**તિ ઉપસઙ્કમના. **સમ્ભજના**તિ સબ્બતોભાગેન ભજના. ઉપસગ્ગવસેન વા પદં વડ્ઢિતં. **ભત્તી**તિ દળ્હભત્તિ. **સમ્ભત્તી**તિ સબ્બતોભાગેન ભત્તિ. ઉપસગ્ગવસેન વા પદં વડ્ઢિતં. દ્વીહિપિ દળ્હભત્તિ એવ કથિતા. **તંસમ્પવઙ્કતા**તિ તેસુ પુગ્ગલેસુ કાયેન ચેવ ચિત્તેન ચ સમ્પવઙ્કભાવો; તન્નિન્નતા તપ્પોણતા તપ્પબ્ભારતાતિ અત્થો.

૧૩૩૪. સોવચસ્સતાદુકનિદ્દેસોપિ વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બો.

૧૩૩૬. **પઞ્ચપિ આપત્તિક્ખન્ધા**તિ માતિકાનિદ્દેસેન ‘પારાજિકં સઙ્ઘાદિસેસં પાચિત્તિયં પાટિદેસનીયં દુક્કટ’ન્તિ ઇમા પઞ્ચ આપત્તિયો. **સત્તપિ આપત્તિક્ખન્ધા**તિ વિનયનિદ્દેસેન ‘પારાજિકં સઙ્ઘાદિસેસં થુલ્લચ્ચયં પાચિત્તિયં પાટિદેસનીયં દુક્કટં દુબ્ભાસિત’ન્તિ ઇમા સત્ત આપત્તિયો. તત્થ સહ વત્થુના તાસં આપત્તીનં પરિચ્છેદજાનનકપઞ્ઞા **આપત્તિકુસલતા** નામ. સહ કમ્મવાચાય આપત્તિવુટ્ઠાનપરિચ્છેદજાનનકપઞ્ઞા પન **આપત્તિવુટ્ઠાનકુસલતા** નામ.

૧૩૩૮. સમાપજ્જિતબ્બતો સમાપત્તિ. સહ પરિકમ્મેન અપ્પનાપરિચ્છેદજાનનકપઞ્ઞા પન **સમાપત્તિકુસલતા** નામ. ‘ચન્દે વા સૂરિયે વા નક્ખત્તે વા એત્તકં ઠાનં ગતે વુટ્ઠહિસ્સામી’તિ અવિરજ્ઝિત્વા તસ્મિંયેવ સમયે વુટ્ઠાનકપઞ્ઞાય અત્થિતાય **સમાપત્તિવુટ્ઠાનકુસલતા** નામ.

૧૩૪૦. અટ્ઠારસન્નં ધાતૂનં ઉગ્ગહમનસિકારસવનધારણપરિચ્છેદજાનનકપઞ્ઞા **ધાતુકુસલતા** નામ. તાસંયેવ ઉગ્ગહમનસિકારજાનનકપઞ્ઞા **મનસિકારકુસલતા** નામ.

૧૩૪૨. દ્વાદસન્નં આયતનાનં ઉગ્ગહમનસિકારસવનધારણપરિચ્છેદજાનનકપઞ્ઞા લતા નામ. તીસુપિ વા એતાસુ કુસલતાસુ ઉગ્ગહો મનસિકારો સવનં સમ્મસનં પટિવેધો પચ્ચવેક્ખણાતિ સબ્બં વટ્ટતિ. તત્થ સવનઉગ્ગહપચ્ચવેક્ખણા લોકિયા, પટિવેધો લોકુત્તરો. સમ્મસનમનસિકારા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા. ‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’તિઆદીનિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૫) પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગે આવિભવિસ્સન્તિ. ‘ઇમિના પન પચ્ચયેન ઇદં હોતી’તિ જાનનકપઞ્ઞા **પટિચ્ચસમુપ્પાદકુસલતા** નામ.

૧૩૪૪. ઠાનાટ્ઠાનકુસલતાદુકનિદ્દેસે **હેતૂ પચ્ચયા**તિ ઉભયમ્પેતં અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનં. ચક્ખુપસાદો હિ રૂપં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જનકસ્સ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ હેતુ ચેવ પચ્ચયો ચ. તથા સોતપસાદાદયો સોતવિઞ્ઞાણાદીનં, અમ્બબીજાદીનિ ચ અમ્બફલાદીનં. દુતિયનયે **યે યે ધમ્મા**તિ વિસભાગપચ્ચયધમ્માનં નિદસ્સનં. **યેસં યેસ**ન્તિ વિસભાગપચ્ચયસમુપ્પન્નધમ્મનિદસ્સનં. **ન હેતૂ ન પચ્ચયા**તિ ચક્ખુપસાદો સદ્દં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જનકસ્સ સોતવિઞ્ઞાણસ્સ ન હેતુ ન પચ્ચયો. તથા સોતપસાદાદયો અવસેસવિઞ્ઞાણાદીનં. અમ્બાદયો ચ તાલાદીનં ઉપ્પત્તિયાતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો.

૧૩૪૬. અજ્જવમદ્દવનિદ્દેસે **નીચચિત્તતા**તિ પદમત્તમેવ વિસેસો. તસ્સત્થો – માનાભાવેન નીચં ચિત્તં અસ્સાતિ નીચચિત્તો. નીચચિત્તસ્સ ભાવો નીચચિત્તતા. સેસં ચિત્તુજુકતાચિત્તમુદુતાનં પદભાજનીયે આગતમેવ.

૧૩૪૮. ખન્તિનિદ્દેસે ખમનકવસેન **ખન્તિ**. ખમનાકારો **ખમનતા**. અધિવાસેન્તિ એતાય, અત્તનો ઉપરિ આરોપેત્વા વાસેન્તિ, ન પટિબાહન્તિ, ન પચ્ચનીકતાય તિટ્ઠન્તીતિ **અધિવાસનતા** . અચણ્ડિકસ્સ ભાવો **અચણ્ડિક્કં**. **અનસુરોપો**તિ અસુરોપો વુચ્ચતિ ન સમ્મારોપિતત્તા દુરુત્તવચનં. તપ્પટિપક્ખતો અનસુરોપો સુરુત્તવાચાતિ અત્થો. એવમેત્થ ફલૂપચારેન કારણં નિદ્દિટ્ઠં. **અત્તમનતા ચિત્તસ્સા**તિ સોમનસ્સવસેન ચિત્તસ્સ સકમનતા, અત્તનો ચિત્તસભાવોયેવ, ન બ્યાપન્નચિત્તતાતિ અત્થો.

૧૩૪૯. સોરચ્ચનિદ્દેસે **કાયિકો અવીતિક્કમો**તિ તિવિધં કાયસુચરિતં. **વાચસિકો અવીતિક્કમો**તિ ચતુબ્બિધં વચીસુચરિતં. કાયિકવાચસિકોતિ ઇમિના કાયવચીદ્વારસમુટ્ઠિતં આજીવટ્ઠમકસીલં પરિયાદિયતિ. **ઇદં વુચ્ચતિ સોરચ્ચન્તિ** ઇદં પાપતો સુટ્ઠુ ઓરતત્તા સોરચ્ચં નામ વુચ્ચતિ. **સબ્બોપિ સીલસંવરો**તિ ઇદં યસ્મા ન કેવલં કાયવાચાહેવ અનાચારં આચરતિ મનસાપિ આચરતિ એવ, તસ્મા માનસિકસીલં પરિયાદાય દસ્સેતું વુત્તં.

૧૩૫૦. સાખલ્યનિદ્દેસે **અણ્ડકા**તિ યથા સદોસે રુક્ખે અણ્ડકાનિ ઉટ્ઠહન્તિ, એવં સદોસતાય ખુંસનવમ્ભનાદિવચનેહિ અણ્ડકા જાતા. **કક્કસા**તિ પૂતિકા સા યથા નામ પૂતિરુક્ખો કક્કસો હોતિ પગ્ઘરિતચુણ્ણો એવં કક્કસા હોતિ. સોતં ઘંસયમાના વિય પવિસતિ. તેન વુત્તં ‘કક્કસા’તિ. **પરકટુકા**તિ પરેસં કટુકા અમનાપા દોસજનની. **પરાભિસજ્જની**તિ કુટિલકણ્ટકસાખા વિય ચમ્મેસુ વિજ્ઝિત્વા પરેસં અભિસજ્જની, ગન્તુકામાનમ્પિ ગન્તું અદત્વા લગ્ગનકારી. **કોધસામન્તા**તિ કોધસ્સ આસન્ના. **અસમાધિસંવત્તનિકા**તિ અપ્પનાસમાધિસ્સ વા ઉપચારસમાધિસ્સ વા અસંવત્તનિકા. ઇતિ સબ્બાનેવેતાનિ સદોસવાચાય વેવચનાનિ. **તથારૂપિં વાચં પહાયા**તિ ઇદં ફરુસવાચં અપ્પજહિત્વા ઠિતસ્સ અન્તરન્તરે પવત્તાપિ સણ્હવાચા અસણ્હવાચા એવ નામાતિ દીપનત્થં વુત્તં.

નેળાતિ એળં વુચ્ચતિ દોસો. નાસ્સા એળન્તિ નેળા; નિદ્દોસાતિ અત્થો. ‘‘નેળઙ્ગો સેતપચ્છાદો’’તિ (ઉદા॰ ૬૫; સં॰ નિ॰ ૪.૩૪૭; પેટકો॰ ૨૫) એત્થ વુત્તનેળં વિય. **કણ્ણસુખા**તિ બ્યઞ્જનમધુરતાય કણ્ણાનં સુખા, સૂચિવિજ્ઝનં વિય કણ્ણસૂલં ન જનેતિ. અત્થમધુરતાય સરીરે કોપં અજનેત્વા પેમં જનેતીતિ **પેમનીયા**. હદયં ગચ્છતિ, અપ્પટિહઞ્ઞમાના સુખેન ચિત્તં પવિસતીતિ **હદયઙ્ગમા**. ગુણપરિપુણ્ણતાય પુરે ભવાતિ **પોરી**. પુરે સંવડ્ઢનારી વિય સુકુમારાતિપિ પોરી. પુરસ્સ એસાતિપિ પોરી; નગરવાસીનં કથાતિ અત્થો. નગરવાસિનો હિ યુત્તકથા હોન્તિ. પિતિમત્તં પિતાતિ ભાતિમત્તં ભાતાતિ વદન્તિ. એવરૂપી કથા બહુનો જનસ્સ કન્તા હોતીતિ **બહુજનકન્તા**. કન્તભાવેનેવ બહુનો જનસ્સ મનાપા ચિત્તવુદ્ધિકરાતિ **બહુજનમનાપા. યા તત્થા**તિ યા તસ્મિં પુગ્ગલે. **સણ્હવાચતા**તિ મટ્ઠવાચતા. **સખિલવાચતા**તિ મુદુવાચતા. **અફરુસવાચતા**તિ અકક્ખળવાચતા.

૧૩૫૧. પટિસન્થારનિદ્દેસે **આમિસપટિસન્થારો**તિ આમિસઅલાભેન અત્તના સહ પરેસં છિદ્દં યથા પિહિતં હોતિ પટિચ્છન્નં એવં આમિસેન પટિસન્થરણં. **ધમ્મપટિસન્થારો**તિ ધમ્મસ્સ અપ્પટિલાભેન અત્તના સહ પરેસં છિદ્દં યથા પિહિતં હોતિ પટિચ્છન્નં, એવં ધમ્મેન પટિસન્થરણં. **પટિસન્થારકો હોતી**તિ દ્વેયેવ હિ લોકસન્નિવાસસ્સ છિદ્દાનિ, તેસં પટિસન્થારકો હોતિ. આમિસપટિસન્થારેન વા ધમ્મપટિસન્થારેન વાતિ ઇમિના દુવિધેન પટિસન્થારેન પટિસન્થારકો હોતિ, પટિસન્થરતિ, નિરન્તરં કરોતિ.

તત્રાયં આદિતો પટ્ઠાય કથા – પટિસન્થારકેન હિ ભિક્ખુના આગન્તુકં આગચ્છન્તં દિસ્વાવ પચ્ચુગ્ગન્ત્વા પત્તચીવરં ગહેતબ્બં, આસનં દાતબ્બં, તાલવણ્ટેન બીજિતબ્બં, પાદા ધોવિત્વા મક્ખેતબ્બા, સપ્પિફાણિતે સતિ

ભેસજ્જં દાતબ્બં, પાનીયેન પુચ્છિતબ્બો, આવાસો પટિજગ્ગિતબ્બો. એવં એકદેસેન આમિસપટિસન્થારો કતો નામ હોતિ.

સાયં પન નવકતરેપિ અત્તનો ઉપટ્ઠાનં અનાગતેયેવ, તસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા નિસીદિત્વા અવિસયે અપુચ્છિત્વા તસ્સ વિસયે પઞ્હો પુચ્છિતબ્બો. 'તુમ્હે કતરભાણકા'તિ અપુચ્છિત્વા તુમ્હાકં 'આચરિયુપજ્ઝાયા કતરં ગન્થં વળઞ્જેન્તી'તિ પુચ્છિત્વા પહોનકટ્ઠાને પઞ્હો પુચ્છિતબ્બો. સચે કથેતું સક્કોતિ ઇચ્ચેતં કુસલં. નો ચે સક્કોતિ સયં કથેત્વા દાતબ્બં. એવં એકદેસેન ધમ્મપટિસન્થારો કતો નામ હોતિ.

સચે અત્તનો સન્તિકે વસતિ તં આદાય નિબદ્ધં પિણ્ડાય ચરિતબ્બં. સચે ગન્તુકામો હોતિ પુનદિવસે ગમનસભાગેન તં આદાય એકસ્મિં ગામે પિણ્ડાય ચરિત્વા ઉય્યોજેતબ્બો. સચે અઞ્ઞસ્મિં દિસાભાગે ભિક્ખૂ નિમન્તિતા હોન્તિ તં ભિક્ખું ઇચ્છમાનં આદાય ગન્તબ્બં. 'ન મય્હં એસા દિસા સભાગા'તિ ગન્તું અનિચ્છન્તે સેસભિક્ખૂ પેસેત્વા તં આદાય પિણ્ડાય ચરિતબ્બં. અત્તના લદ્ધામિસં તસ્સ દાતબ્બં. એવં 'આમિસપટિસન્થારો' કતો નામ હોતિ.

આમિસપટિસન્થારકેન પન અત્તના લદ્ધં કસ્સ દાતબ્બન્તિ? આગન્તુકસ્સ તાવ દાતબ્બં. સચે ગિલાનો વા અવસ્સિકો વા અત્થિ, તેસમ્પિ દાતબ્બં. આચરિયુપજ્ઝાયાનં દાતબ્બં. ભણ્ડગાહકસ્સ દાતબ્બં. સારાણીયધમ્મપૂરકેન પન સતવારમ્પિ સહસ્સવારમ્પિ આગતાગતાનં થેરાસનતો પટ્ઠાય દાતબ્બં. પટિસન્થારકેન પન યેન યેન ન લદ્ધં, તસ્સ તસ્સ દાતબ્બં. બહિગામં નિક્ખમિત્વા જિણ્ણકં વા અનાથં ભિક્ખું વા ભિક્ખુનિં વા દિસ્વા તેસમ્પિ દાતબ્બં.

તત્રિદં વત્થુ – ચોરેહિ કિર ગુત્તસાલગામે પહતે તઙ્ખણઞ્ઞેવ એકા નિરોધતો વુટ્ઠિતા ખીણાસવત્થેરી દહરભિક્ખુનિયા ભણ્ડકં ગાહાપેત્વા મહાજનેન સદ્ધિં મગ્ગં પટિપજ્જિત્વા ઠિતમજ્ઝન્હિકે નકુલનગરગામદ્વારં પત્વા રુક્ખમૂલે નિસીદિ. તસ્મિં સમયે કાળવલ્લિમણ્ડપવાસી મહાનાગત્થેરો નકુલનગરગામે પિણ્ડાય ચરિત્વા નિક્ખન્તો થેરિં દિસ્વા ભત્તેન આપુચ્છિ. સા 'પત્તો મે નત્થી'તિ આહ. થેરો 'ઇમિનાવ ભુઞ્જથા'તિ સહ પત્તેન અદાસિ. થેરી ભત્તકિચ્ચં કત્વા પત્તં ધોવિત્વા થેરસ્સ દત્વા આહ – 'અજ્જ તાવ ભિક્ખાચારેન કિલમિસ્સથ, ઇતો પટ્ઠાય પન વો ભિક્ખાચારપરિત્તાસો નામ ન ભવિસ્સતિ, તાતા'તિ. તતો પટ્ઠાય થેરસ્સ ઊનકહાપણગ્ઘનકો પિણ્ડપાતો નામ ન ઉપ્પન્નપુબ્બો. અયં 'આમિસપટિસન્થારો' નામ.

ઇમં પટિસન્થારં કત્વા ભિક્ખુના સઙ્ગહપક્ખે ઠત્વા તસ્સ ભિક્ખુનો કમ્મટ્ઠાનં કથેતબ્બં, ધમ્મો વાચેતબ્બો, કુક્કુચ્ચં વિનોદેતબ્બં, ઉપ્પન્નં કિચ્ચં કરણીયં કાતબ્બં, અબ્ભાનવુટ્ઠાનમાનત્તપરિવાસા દાતબ્બા. પબ્બજ્જારહો પબ્બાજેતબ્બો ઉપસમ્પદારહો ઉપસમ્પાદેતબ્બો. ભિક્ખુનિયાપિ અત્તનો સન્તિકે ઉપસમ્પદં આકઙ્ખમાનાય કમ્મવાચં કાતું વટ્ટતિ. અયં 'ધમ્મપટિસન્થારો' નામ.

ઇમેહિ દ્વીહિ પટિસન્થારેહિ પટિસન્થારકો ભિક્ખુ અનુપ્પન્નં લાભં ઉપ્પાદેતિ, ઉપ્પન્નં થાવરં કરોતિ, સભયટ્ઠાને અત્તનો જીવિતં રક્ખતિ ચોરનાગરઞ્ઞો પત્તગ્ગહણહત્થેનેવ અગ્ગં ગહેત્વા પત્તેનેવ ભત્તં આકિરન્તો થેરો વિય. અલદ્ધલાભુપ્પાદને પન ઇતો પલાયિત્વા પરતીરં ગતેન મહાનાગરઞ્ઞા એકસ્સ થેરસ્સ સન્તિકે સઙ્ગહં લભિત્વા પુન આગન્ત્વા રજ્જે પતિટ્ઠિતેન સેતમ્બઙ્ગણે યાવજીવં પવત્તિતં મહાભેસજ્જદાનવત્થુ કથેતબ્બં.

ઉપ્પન્નલાભથાવરકરણે દીઘભાણકઅભયત્થેરસ્સ હત્થતો પટિસન્થારં લભિત્વા ચેતિયપબ્બતે ચોરેહિ ભણ્ડકસ્સ અવિલુત્તભાવે વત્થુ કથેતબ્બં.

૧૩૫૨. ઇન્દ્રિયેસુ અગુત્તદ્વારતાનિદ્દેસે **ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા**તિ કારણવસેન ચક્ખૂતિ લદ્ધવોહારેન રૂપદસ્સનસમત્થેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન રૂપં દિસ્વા. પોરાણા પનાહુ – ''ચક્ખુ રૂપં ન પસ્સતિ, અચિત્તકત્તા; ચિત્તં ન પસ્સતિ, અચક્ખુકત્તા; દ્વારારમ્મણસઙ્ઘટ્ટનેન પન પસાદવત્થુકેન ચિત્તેન પસ્સતિ. ઈદિસી પનેસા 'ધનુના વિજ્ઝતી'તિઆદીસુ વિય સસમ્ભારકથા નામ હોતિ. તસ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન રૂપં દિસ્વા''તિ અયમેવેત્થ અત્થોતિ. **નિમિત્તગ્ગાહી**તિ ઇત્થિપુરિસનિમિત્તં વા સુભનિમિત્તાદિકં વા કિલેસવત્થુભૂતં નિમિત્તં છન્દરાગવસેન ગણ્હાતિ, દિટ્ઠમત્તેયેવ ન સણ્ઠાતિ. **અનુબ્યઞ્જનગ્ગાહી**તિ કિલેસાનં અનુબ્યઞ્જનતો પાકટભાવકરણતો અનુબ્યઞ્જનન્તિ લદ્ધવોહારં હત્થપાદસિતહસિતકથિતઆલોકિતવિલોકિતાદિભેદં આકારં ગણ્હાતિ. **યત્વાધિકરણમેનન્તિ**આદિમ્હિ યંકારણા યસ્સ ચક્ખુન્દ્રિયાસંવરસ્સ હેતુ, એતં પુગ્ગલં સતિકવાટેન ચક્ખુન્દ્રિયં અસંવુતં અપિહિતચક્ખુદ્વારં હુત્વા વિહરન્તં એતે અભિજ્ઝાદયો ધમ્મા અન્વાસ્સવેય્યું અનુબન્ધેય્યું અજ્ઝોત્થરેય્યું. **તસ્સ સંવરાય ન પટિપજ્જતી**તિ તસ્સ ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ સતિકવાટેન પિદહનત્થાય ન પટિપજ્જતિ. એવંભૂતોયેવ ચ ન રક્ખતિ ચક્ખુન્દ્રિયં, ન ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરં આપજ્જતીતિ વુચ્ચતિ.

તત્થ કિઞ્ચાપિ ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરો વા અસંવરો વા નત્થિ, ન હિ ચક્ખુપસાદં નિસ્સાય સતિ વા મુટ્ઠસ્સચ્ચં વા ઉપ્પજ્જતિ. અપિચ યદા રૂપારમ્મણં ચક્ખુસ્સ આપાથમાગચ્છતિ તદા ભવઙ્ગે દ્વિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધે કિરિયમનોધાતુ આવજ્જનકિચ્ચં સાધયમાના ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ. તતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સનકિચ્ચં, તતો વિપાકમનોધાતુ સમ્પટિચ્છનકિચ્ચં, તતો વિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ સન્તીરણકિચ્ચં, તતો કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચં સાધયમાના ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ. તદનન્તરં જવનં જવતિ. તત્રાપિ નેવ ભવઙ્ગસમયે ન આવજ્જનાદીનં અઞ્ઞતરસમયે સંવરો વા અસંવરો વા અત્થિ. જવનક્ખણે પન દુસ્સીલ્યં વા મુટ્ઠસ્સચ્ચં વા અઞ્ઞાણં વા અક્ખન્તિ વા કોસજ્જં વા ઉપ્પજ્જતિ, અસંવરો હોતિ.

એવં હોન્તો પન સો 'ચક્ખુન્દ્રિયે અસંવરો'તિ વુચ્ચતિ. કસ્મા? યસ્મા તસ્મિં અસંવરે સતિ દ્વારમ્પિ અગુત્તં હોતિ, ભવઙ્ગમ્પિ, આવજ્જનાદીનિપિ વીથિચિત્તાનિ. યથા કિં? યથા નગરે ચતૂસુ દ્વારેસુ અસંવુતેસુ કિઞ્ચાપિ અન્તોઘરદ્વારકોટ્ઠકગબ્ભાદયો સુસંવુતા, તથાપિ અન્તોનગરે સબ્બં ભણ્ડં અરક્ખિતં અગોપિતમેવ હોતિ. નગરદ્વારેન હિ પવિસિત્વા ચોરા યદિચ્છકં કરેય્યું. એવમેવ જવને દુસ્સીલ્યાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ તસ્મિં અસંવરે સતિ દ્વારમ્પિ અગુત્તં હોતિ, ભવઙ્ગમ્પિ, આવજ્જનાદીનિપિ વીથિચિત્તાનીતિ.

સોતેન સદ્દં સુત્વાતિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **યા ઇમેસન્તિ** એવં સંવરં અનાપજ્જન્તસ્સ ઇમેસં છન્નં ઇન્દ્રિયાનં યા અગુત્તિ યા અગોપના યો અનારક્ખો યો અસંવરો, અથકનં, અપિદહનન્તિ અત્થો.

૧૩૫૩. ભોજને અમત્તઞ્ઞુતાનિદ્દેસે **ઇધેકચ્ચો**તિ ઇમસ્મિં સત્તલોકે એકચ્ચો. **અપ્પટિસઙ્ખા**તિ પટિસઙ્ખાનપઞ્ઞાય અજાનિત્વા અનુપધારેત્વા. **અયોનિસો**તિ અનુપાયેન. **આહારન્તિ** અસિતપીતાદિઅજ્ઝોહરણીયં. **આહારેતી**તિ પરિભુઞ્જતિ અજ્ઝોહરતિ. **દવાયા**તિઆદિ અનુપાયદસ્સનત્થં વુત્તં. અનુપાયેન હિ આહારેન્તો દવત્થાય મદત્થાય મણ્ડનત્થાય વિભૂસનત્થાય વા આહારેતિ, નો ઇદમત્થિતં પટિચ્ચ. યા તત્થ **અસન્તુટ્ઠિતા**તિ યા તસ્મિં અયોનિસો

આહારપરિભોગે અસન્તુસ્સના અસન્તુટ્ઠિભાવો. **અમત્તઞ્ઞુતા**તિ અમત્તઞ્ઞુભાવો, પમાણસઙ્ખાતાય મત્તાય અજાનનં. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં અપચ્ચવેક્ખિતપરિભોગવસેન પવત્તા ભોજને અમત્તઞ્ઞુતા નામ વુચ્ચતિ.

૧૩૫૪. ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારતાનિદ્દેસે **ચક્ખુના**તિઆદિ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **ન નિમિત્તગ્ગાહી હોતી**તિ છન્દરાગવસેન વુત્તપ્પકારં નિમિત્તં ન ગણ્હાતિ. એવં સેસપદાનિપિ વુત્તપટિપક્ખનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. યથા ચ હેટ્ઠા ‘જવને દુસ્સીલ્યાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ તસ્મિં અસંવરે સતિ, દ્વારમ્પિ અગુત્તં હોતિ, ભવઙ્ગમ્પિ, આવજ્જનાદીનિપિ વીથિચિત્તાની’તિ વુત્તં, એવમિધ તસ્મિં સીલાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ દ્વારમ્પિ ગુત્તં હોતિ, ભવઙ્ગમ્પિ, આવજ્જનાદીનિપિ વીથિચિત્તાનિ. યથા કિં? યથા નગરદ્વારેસુ સુસંવુતેસુ, કિઞ્ચાપિ અન્તોઘરાદયો અસંવુતા હોન્તિ, તથાપિ અન્તોનગરે સબ્બં ભણ્ડં સુરક્ખિતં સુગોપિતમેવ હોતિ – નગરદ્વારેસુ પિહિતેસુ ચોરાનં પવેસો નત્થિ – એવમેવ જવને સીલાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ દ્વારમ્પિ ગુત્તં હોતિ, ભવઙ્ગમ્પિ, આવજ્જનાદીનિપિ વીથિચિત્તાનિ. તસ્મા જવનક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનોપિ ‘ચક્ખુન્દ્રિયે સંવરો’તિ વુત્તો. **સોતેન સદ્દં સુત્વા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

૧૩૫૫. ભોજને મત્તઞ્ઞુતાનિદ્દેસે **પટિસઙ્ખા યોનિસો આહારં આહારેતી**તિ પટિસઙ્ખાનપઞ્ઞાય જાનિત્વા ઉપાયેન આહારં પરિભુઞ્જતિ. ઇદાનિ તં ઉપાયં દસ્સેતું **નેવ દવાયા**તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ ‘**નેવ દવાયા**’તિ દવત્થાય ન આહારેતિ. તત્થ નટલઙ્ઘકાદયો દવત્થાય આહારેન્તિ નામ. યઞ્હિ ભોજનં ભુત્તસ્સ નચ્ચગીતકબ્યસિલોકસઙ્ખાતો દવો અતિરેકતરેન પટિભાતિ, તં ભોજનં અધમ્મેન વિસમેન પરિયેસિત્વા તે આહારેન્તિ. અયં પન ભિક્ખુ એવં ન આહારેતિ.

ન મદાયાતિ માનમદપુરિસમદાનં વડ્ઢનત્થાય ન આહારેતિ. તત્થ રાજરાજમહામત્તા મદત્થાય આહારેન્તિ નામ. તે હિ અત્તનો માનમદપુરિસમદાનં વડ્ઢનત્થાય પિણ્ડરસભોજનાદીનિ પણીતભોજનાનિ ભુઞ્જન્તિ. અયં પન ભિક્ખુ એવં ન આહારેતિ.

ન મણ્ડનાયાતિ સરીરમણ્ડનત્થાય ન આહારેતિ. તત્થ રૂપૂપજીવિનિયો માતુગામા અન્તેપુરિકાદયો ચ સપ્પિફાણિતં નામ પિવન્તિ, તે હિ સિનિદ્ધં મુદું મન્દં ભોજનં આહારેન્તિ ‘એવં નો અઙ્ગલટ્ઠિ સુસણ્ઠિતા ભવિસ્સતિ, સરીરે છવિવણ્ણો પસન્નો ભવિસ્સતી’તિ. અયં પન ભિક્ખુ એવં ન આહારેતિ.

ન વિભૂસનાયાતિ સરીરે મંસવિભૂસનત્થાય ન આહારેતિ. તત્થ નિબ્બુદ્ધમલ્લમુટ્ઠિકમલ્લાદયો સુસિનિદ્ધેહિ મચ્છમંસાદીહિ સરીરમંસં પીણેન્તિ ‘એવં નો મંસં ઉસ્સદં ભવિસ્સતિ પહારસહનત્થાયા’તિ. અયં પન ભિક્ખુ એવં સરીરે મંસવિભૂસનત્થાય ન આહારેતિ.

યાવદેવાતિ આહારાહરણે પયોજનસ્સ પરિચ્છેદનિયમદસ્સનં. **ઇમસ્સ કાયસ્સ ઠિતિયા**તિ ઇમસ્સ ચતુમહાભૂતિકકરજકાયસ્સ ઠપનત્થાય આહારેતિ. ઇદમસ્સ આહારાહરણે પયોજનન્તિ અત્થો. **યાપનાયા**તિ જીવિતિન્દ્રિયયાપનત્થાય આહારેતિ. **વિહિંસૂપરતિયા**તિ વિહિંસા નામ અભુત્તપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકા ખુદા. તસ્સા ઉપરતિયા વૂપસમનત્થાય આહારેતિ. **બ્રહ્મચરિયાનુગ્ગહાયા**તિ બ્રહ્મચરિયં નામ તિસ્સો સિક્ખા, સકલં સાસનં, તસ્સ અનુગ્ગણ્હનત્થાય આહારેતિ.

ઇતીતિ ઉપાયનિદસ્સનં; ઇમિના ઉપાયેનાતિ અત્થો. **પુરાણઞ્ચ વેદનં પટિહઙ્ખામી**તિ પુરાણવેદના નામ અભુત્તપ્પચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકવેદના. તં પટિહનિસ્સામીતિ આહારેતિ. **નવઞ્ચ વેદનં ન ઉપ્પાદેસ્સામી**તિ નવવેદના નામ અતિભુત્તપ્પચ્ચયેન ઉપ્પજ્જનકવેદના. તં ન ઉપ્પાદેસ્સામીતિ આહારેતિ. અથ વા, 'નવવેદના' નામ ભુત્તપ્પચ્ચયા નઉપ્પજ્જનકવેદના. તસ્સા અનુપ્પન્નાય અનુપ્પજ્જનત્થમેવ આહારેતિ. **યાત્રા ચ મે ભવિસ્સતી**તિ યાપના ચ મે ભવિસ્સતિ. **અનવજ્જતા ચા**તિ એત્થ અત્થિ સાવજ્જં અત્થિ અનવજ્જં. તત્થ અધમ્મિકપરિયેસના અધમ્મિકપટિગ્ગહણં અધમ્મેન પરિભોગોતિ ઇદં 'સાવજ્જં' નામ. ધમ્મેન પરિયેસિત્વા ધમ્મેન પટિગ્ગહેત્વા પચ્ચવેક્ખિત્વા પરિભુઞ્જનં 'અનવજ્જં' નામ. એકચ્ચો અનવજ્જેયેવ સાવજ્જં કરોતિ, 'લદ્ધં મે'તિ કત્વા પમાણાતિક્કન્તં ભુઞ્જતિ. તં જીરાપેતું અસક્કોન્તો ઉદ્ધંવિરેચનઅધોવિરેચનાદીહિ કિલમતિ. સકલવિહારે ભિક્ખૂ તસ્સ સરીરપટિજગ્ગનભેસજ્જપરિયેસનાદીસુ ઉસ્સુક્કં આપજ્જન્તિ. 'કિં ઇદ'ન્તિ વુત્તે 'અસુકસ્સ નામ ઉદરં ઉદ્ધુમાત'ન્તિઆદીનિ વદન્તિ. 'એસ નિચ્ચકાલમ્પિ એવંપકતિકોયેવ, અત્તનો કુચ્છિપમાણં નામ ન જાનાતી'તિ નિન્દન્તિ ગરહન્તિ. અયં અનવજ્જેયેવ સાવજ્જં કરોતિ નામ. એવં અકત્વા 'અનવજ્જતા ચ ભવિસ્સતી'તિ આહારેતિ.

ફાસુવિહારો ચાતિ એત્થાપિ અત્થિ ફાસુવિહારો અત્થિ ન ફાસુવિહારો. તત્થ 'આહરહત્થકો અલંસાટકો તત્થવટ્ટકો કાકમાસકો ભુત્તવમિતકો'તિ ઇમેસં પઞ્ચન્નં બ્રાહ્મણાનં ભોજનં ન ફાસુવિહારો નામ. એતેસુ હિ '**આહરહત્થકો**' નામ બહું ભુઞ્જિત્વા અત્તનો ધમ્મતાય ઉટ્ઠાતું અસક્કોન્તો 'આહર હત્થ'ન્તિ વદતિ. '**અલંસાટકો**' નામ અચ્ચુદ્ધુમાતકુચ્છિતાય ઉટ્ઠિતોપિ સાટકં નિવાસેતું ન સક્કોતિ. '**તત્થવટ્ટકો**' નામ ઉટ્ઠાતું અસક્કોન્તો તત્થેવ પરિવટ્ટતિ. '**કાકમાસકો**' નામ યથા કાકેહિ આમસિતું સક્કા હોતિ, એવં યાવ મુખદ્વારા આહારેતિ. '**ભુત્તવમિતકો**' નામ મુખેન સન્ધારેતું અસક્કોન્તો તત્થેવ વમતિ. એવં અકત્વા 'ફાસુવિહારો ચ મે ભવિસ્સતી'તિ આહારેતિ. ફાસુવિહારો નામ ચતૂહિ પઞ્ચહિ આલોપેહિ ઊનૂદરતા. એત્તકઞ્હિ ભુઞ્જિત્વા પાનીયં પિવતો ચત્તારો ઇરિયાપથા સુખેન પવત્તન્તિ. તસ્મા ધમ્મસેનાપતિ એવમાહ –

> ''ચત્તારો પઞ્ચ આલોપે, અભુત્વા ઉદકં પિવે;
> અલં ફાસુવિહારાય, પહિતત્તસ્સ ભિક્ખુનો''તિ. (થેરગા॰ ૯૮૩);

ઇમસ્મિં પન ઠાને અઙ્ગાનિ સમોધાનેતબ્બાનિ. 'નેવ દવાયા'તિહિ એકં અઙ્ગં, 'ન મદાયા'તિ એકં, 'ન મણ્ડનાયા'તિ એકં, 'ન વિભૂસનાયા'તિ એકં, 'યાવદેવ ઇમસ્સ કાયસ્સ ઠિતિયા યાપનાયા'તિ એકં, 'વિહિંસૂપરતિયા બ્રહ્મચરિયાનુગ્ગહાયા'તિ એકં, 'ઇતિ પુરાણઞ્ચ વેદનં પટિહઙ્ખામિ નવઞ્ચ વેદનં ન ઉપ્પાદેસ્સામી'તિ એકં, 'યાત્રા ચ મે ભવિસ્સતી'તિ એકં અઙ્ગં. અનવજ્જતા ચ ફાસુવિહારો ચાતિ અયમેત્થ ભોજનાનિસંસો. મહાસીવત્થેરો પનાહ – હેટ્ઠા ચત્તારિ અઙ્ગાનિ પટિક્ખેપો નામ. ઉપરિ પન અટ્ઠઙ્ગાનિ સમોધાનેતબ્બાનીતિ – તત્થ 'યાવદેવ ઇમસ્સ કાયસ્સ ઠિતિયા'તિ એકં અઙ્ગં, 'યાપનાયા'તિ એકં, 'વિહિંસૂપરતિયાતિ' એકં, 'બ્રહ્મચરિયાનુગ્ગહાયા'તિ એકં, 'ઇતિ પુરાણઞ્ચ વેદનં પટિહઙ્ખામી'તિ એકં, 'નવઞ્ચ વેદનં ન ઉપ્પાદેસ્સામી'તિ એકં, 'યાત્રા ચ મે ભવિસ્સતી'તિ એકં, 'અનવજ્જતા' ચાતિ એકં. ફાસુવિહારો પન ભોજનાનિસંસોતિ. એવં અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં આહારં આહારેન્તો ભોજને મત્તઞ્ઞૂ નામ હોતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં પરિયેસનપટિગ્ગહણપરિભોગેસુ યુત્તપ્પમાણજાનનવસેન પવત્તો પચ્ચવેક્ખિતપરિભોગો ભોજને મત્તઞ્ઞુતા નામ વુચ્ચતિ.

૧૩૫૯. મુટ્ઠસ્સચ્ચનિદ્દેસે **અસતી**તિ સતિવિરહિતા ચત્તારો ખન્ધા. **અનનુસ્સતિ અપ્પટિસ્સતી**તિ ઉપસગ્ગવસેન પદં વડ્ઢિતં. **અસરણતા**તિ અસરણાકારો. **અધારણતા**તિ ધારેતું અસમત્થતા. તાય હિ સમન્નાગતો પુગ્ગલો આધાનપ્પત્તો નિધાનક્ખમો ન હોતિ. ઉદકે અલાબુકટાહં વિય આરમ્મણે પિલવતીતિ **પિલાપનતા**. **સંમુસનતા**તિ નટ્ઠમુટ્ઠસ્સતિતા. તાય હિ સમન્નાગતો પુગ્ગલો નિક્ખિત્તભત્તો વિય કાકો, નિક્ખિત્તમંસો વિય ચ સિઙ્ગાલો હોતિ.

૧૩૬૧. ભાવનાબલનિદ્દેસે **કુસલાનં ધમ્માન**ન્તિ બોધિપક્ખિયધમ્માનં **આસેવના**તિ આદિસેવના. **ભાવના**તિ વડ્ઢના. **બહુલીકમ્મ**ન્તિ પુનપ્પુનં કરણં.

૧૩૬૮. સીલવિપત્તિનિદ્દેસો સીલસમ્પદાનિદ્દેસપટિપક્ખતો વેદિતબ્બો. દિટ્ઠિવિપત્તિનિદ્દેસો ચ દિટ્ઠિસમ્પદાનિદ્દેસપટિપક્ખતો દિટ્ઠિસમ્પદાનિદ્દેસો ચ દિટ્ઠુપાદાનનિદ્દેસપટિપક્ખતો. સીલવિસુદ્ધિનિદ્દેસો કિઞ્ચાપિ સીલસમ્પદાનિદ્દેસેન સમાનો, તત્થ પન વિસુદ્ધિસમ્પાપકં પાતિમોક્ખસંવરસીલં કથિતં, ઇધ વિસુદ્ધિપ્પત્તં સીલં. સતિ ચ સમ્પજઞ્ઞઞ્ચ, પટિસઙ્ખાનબલઞ્ચ ભાવનાબલઞ્ચ, સમથો ચ વિપસ્સના ચ, સમથનિમિત્તઞ્ચ પગ્ગહનિમિત્તઞ્ચ, પગ્ગાહો ચ અવિક્ખેપો ચ, સીલસમ્પદા ચ દિટ્ઠિસમ્પદા ચાતિ ઇમેહિ પન છહિ દુકેહિ ચતુભૂમકાપિ લોકિયલોકુત્તરધમ્માવ કથિતા.

૧૩૭૩. દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસે **કમ્મસ્સકતઞ્ઞાણ**ન્તિ 'ઇદં કમ્મં સકં, ઇદં નો સક'ન્તિ જાનનપઞ્ઞા. તત્થ અત્તના વા કતં હોતુ પરેન વા સબ્બમ્પિ અકુસલકમ્મં નો સકં. કસ્મા? અત્થભઞ્જનતો અનત્થજનનતો ચ. કુસલકમ્મં પન અનત્થભઞ્જનતો અત્થજનનતો ચ 'સકં' નામ. તત્થ યથા નામ સધનો સભોગો પુરિસો અદ્ધાનમગ્ગં પટિપજ્જિત્વા અન્તરામગ્ગે ગામનિગમાદીસુ નક્ખત્તે સઙ્ઘુટ્ઠે 'અહં આગન્તુકો, કં નુ ખો નિસ્સાય નક્ખત્તં કીળેય્ય'ન્તિ અચિન્તેત્વા યથા યથા ઇચ્છતિ તેન તેન નીહારેન નક્ખત્તં કીળન્તો સુખેન કન્તારં અતિક્કમતિ, એવમેવ ઇમસ્મિં કમ્મસ્સકતઞ્ઞાણે ઠત્વા ઇમે સત્તા બહું વટ્ટગામિકમ્મં આયૂહિત્વા સુખેન સુખં અનુભવન્તા અરહત્તં પત્તા ગણનપથં વીતિવત્તા. **સચ્ચાનુલોમિકઞાણ**ન્તિ ચતુન્નં સચ્ચાનં અનુલોમં વિપસ્સનાઞાણં. **મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ઞાણં ફલસમઙ્ગિસ્સ ઞાણ**ન્તિ મગ્ગઞાણફલઞાણાનિયેવ.

૧૩૭૪. 'દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ ખો પના'તિપદસ્સ નિદ્દેસે **યા પઞ્ઞા પજાનના**તિઆદીહિ પદેહિ હેટ્ઠા વુત્તાનિ કમ્મસ્સકતઞ્ઞાણાદીનેવ ચત્તારિ ઞાણાનિ વિભત્તાનિ.

૧૩૭૫. **'યથાદિટ્ઠિસ્સ ચ પધાન'**ન્તિ પદસ્સ નિદ્દેસે **યો ચેતસિકો વીરિયારમ્ભો**તિઆદીહિ પદેહિ નિદ્દિટ્ઠં વીરિયં પઞ્ઞાગતિકમેવ; પઞ્ઞાય હિ લોકિયટ્ઠાને લોકિયં લોકુત્તરટ્ઠાને લોકુત્તરન્તિ વેદિતબ્બં.

૧૩૭૬. સંવેગદુકનિદ્દેસે **જાતિભય**ન્તિ જાતિં ભયતો દિસ્વા ઠિતઞાણં. જરામરણભયાદીસુપિ એસેવ નયો.

૧૩૭૭. **અનુપ્પન્નાનં પાપકાન**ન્તિઆદીહિ જાતિઆદીનિ ભયતો દિસ્વા જાતિજરાબ્યાધિમરણેહિ મુચ્ચિતુકામસ્સ ઉપાયપધાનં કથિતં. પદભાજનીયસ્સ પનત્થો **વિભઙ્ગટ્ઠકથાયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૩૬૭ બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના) આવિ ભવિસ્સતિ.

૧૩૭૮. 'અસન્તુટ્ઠિતા ચ કુસલેસુ ધમ્મેસૂ'તિ પદનિદ્દેસે **ભિય્યોકમ્યતા**તિ વિસેસકામતા. ઇધેકચ્ચો હિ આદિતોવ પક્ખિકભત્તં વા સલાકભત્તં વા ઉપોસથિકં વા પાટિપદિકં વા દેતિ, સો તેન અસન્તુટ્ઠો હુત્વા પુન ધુરભત્તં સઙ્ઘભત્તં વસ્સાવાસિકં દેતિ, આવાસં કારેતિ, ચત્તારોપિ પચ્ચયે દેતિ. તત્રાપિ અસન્તુટ્ઠો હુત્વા સરણાનિ ગણ્હાતિ, પઞ્ચ સીલાનિ સમાદિયતિ. તત્રાપિ અસન્તુટ્ઠો હુત્વા પબ્બજતિ. પબ્બજિત્વા એકં નિકાયં દ્વે નિકાયેતિ તેપિટકં બુદ્ધવચનં ગણ્હાતિ, અટ્ઠ સમાપત્તિયો ભાવેતિ, વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અરહત્તં ગણ્હાતિ . અરહત્તપ્પત્તિતો પટ્ઠાય મહાસન્તુટ્ઠો નામ હોતિ. એવં યાવ અરહત્તા વિસેસકામતા 'ભિય્યોકમ્યતા' નામ.

૧૩૭૯. 'અપ્પટિવાનિતા ચ પધાનસ્મિ'ન્તિ પદસ્સ નિદ્દેસે યસ્મા પન્તસેનાસનેસુ અધિકુસલાનં ધમ્માનં ભાવનાય ઉક્કણ્ઠમાનો પધાનં પટિવાસેતિ નામ , અનુક્કણ્ઠમાનો નો પટિવાસેતિ નામ, તસ્મા તં નયં દસ્સેતું **યા કુસલાનં ધમ્માન**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સક્કચ્ચકિરિયતા**તિ કુસલાનં કરણે સક્કચ્ચકારિતા. **સાતચ્ચકિરિયતા**તિ સતતમેવ કરણં. **અટ્ઠિતકિરિયતા**તિ ખણ્ડં અકત્વા અટ્ઠપેત્વા કરણં. **અનોલીનવુત્તિતા**તિ અલીનજીવિતા, અલીનપવત્તિતા વા. **અનિક્ખિત્તછન્દતા**તિ કુસલચ્છન્દસ્સ અનિક્ખિપનં. **અનિક્ખિત્તધુરતા**તિ કુસલકરણે વીરિયધુરસ્સ અનિક્ખિપનં.

૧૩૮૦. 'પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં વિજ્જા'તિ એત્થ **પુબ્બેનિવાસો**તિ પુબ્બે નિવુત્થક્ખન્ધા ચ ખન્ધપટિબદ્ધઞ્ચ. પુબ્બેનિવાસસ્સ અનુસ્સતિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિ. તાય સમ્પયુત્તં ઞાણં **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં**. તયિદં પુબ્બે નિવુત્થક્ખન્ધપટિચ્છાદકં તમં વિજ્ઝતીતિ **વિજ્જા**. તં તમં વિજ્ઝિત્વા તે ખન્ધે વિદિતે પાકટે કરોતીતિ વિદિતકરણટ્ઠેનાપિ **વિજ્જા**.

ચુતૂપપાતે ઞાણન્તિ ચુતિયઞ્ચ ઉપપાતે ચ ઞાણં. ઇદમ્પિ સત્તાનં ચુતિપટિસન્ધિચ્છાદકં તમં વિજ્ઝતીતિ વિજ્જા. તં તમં વિજ્ઝિત્વા સત્તાનં ચુતિપટિસન્ધિયો વિદિતા પાકટા કરોતીતિ વિદિતકરણટ્ઠેનાપિ વિજ્જા. **આસવાનં ખયે ઞાણ**ન્તિ સબ્બકિલેસાનં ખયસમયે ઞાણં. તયિદં ચતુસચ્ચચ્છાદકતમં વિજ્ઝતીતિ **વિજ્જા**. તં તમં વિજ્ઝિત્વા ચત્તારિ સચ્ચાનિ વિદિતાનિ પાકટાનિ કરોતીતિ વિદિતકરણટ્ઠેનાપિ **વિજ્જા**.

૧૩૮૧. 'ચિત્તસ્સ ચ અધિમુત્તિ નિબ્બાનઞ્ચા'તિ એત્થ આરમ્મણે અધિમુચ્ચનટ્ઠેન, પચ્ચનીકધમ્મેહિ ચ સુટ્ઠુમુત્તટ્ઠેન અટ્ઠ સમાપત્તિયો **ચિત્તસ્સ અધિમુત્તિ** નામ. ઇતરં પન 'નત્થિ એત્થ તણ્હાસઙ્ખાતં વાનં', 'નિગ્ગતં વા તસ્મા વાના'તિ **નિબ્બાનં**. તત્થ અટ્ઠ સમાપત્તિયો સયં વિક્ખમ્ભિતકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમુત્તીતિ વુત્તા, નિબ્બાનં પન સબ્બકિલેસેહિ અચ્ચન્તં વિમુત્તત્તા વિમુત્તીતિ.

૧૩૮૨. મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ઞાણન્તિ ચત્તારિ મગ્ગઞાણાનિ. **ફલસમઙ્ગિસ્સ ઞાણ**ન્તિ ચત્તારિ ફલઞાણાનિ. તત્થ પઠમમગ્ગઞાણં પઞ્ચ કિલેસે ખેપેન્તં નિરોધેન્તં વૂપસમેન્તં પટિપ્પસ્સમ્ભેન્તં ઉપ્પજ્જતીતિ ખયે ઞાણં નામ જાતં. દુતિયમગ્ગઞાણં ચત્તારો કિલેસે. તથા તતિયમગ્ગઞાણં. ચતુત્થમગ્ગઞાણં પન અટ્ઠ કિલેસે ખેપેન્તં નિરોધેન્તં વૂપસમેન્તં પટિપ્પસ્સમ્ભેન્તં ઉપ્પજ્જતીતિ 'ખયે ઞાણં' નામ જાતં. તં તં મગ્ગફલઞાણં પન તેસં તેસં કિલેસાનં ખીણન્તે નિરુદ્ધન્તે વૂપસમન્તે પટિપ્પસ્સમ્ભન્તે અનુપ્પાદન્તે અપ્પવત્તન્તે ઉપ્પન્નન્તિ અનુપ્પાદે ઞાણં નામ જાતન્તિ.

નિક્ખેપકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અટ્ઠકથાકણ્ડો

તિકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના

૧૩૮૪. ઇદાનિ નિક્ખેપકણ્ડાનન્તરં ઠપિતસ્સ અટ્ઠકથાકણ્ડસ્સ વણ્ણનાક્કમો અનુપ્પત્તો. કસ્મા પનેતં અટ્ઠકથાકણ્ડં નામ જાતન્તિ? તેપિટકસ્સ બુદ્ધવચનસ્સ અત્થં ઉદ્ધરિત્વા ઠપિતત્તા. તીસુપિ હિ પિટકેસુ ધમ્મન્તરં આગતં અટ્ઠકથાકણ્ડેનેવ પરિચ્છિન્દિત્વા વિનિચ્છિતં સુવિનિચ્છિતં નામ હોતિ. સકલે અભિધમ્મપિટકે નયમગ્ગં મહાપકરણે પઞ્હુદ્ધારં ગણનચારં અસલ્લક્ખેન્તેનાપિ અટ્ઠકથાકણ્ડતોયેવ સમાનેતું વટ્ટતિ.

કુતો પભવં પન એતન્તિ? સારિપુત્તત્થેરપ્પભવં. સારિપુત્તત્થેરો હિ એકસ્સ અત્તનો સદ્ધિવિહારિકસ્સ નિક્ખેપકણ્ડે અત્થુદ્ધારં સલ્લક્ખેતું અસક્કોન્તસ્સ અટ્ઠકથાકણ્ડં કથેત્વા અદાસિ. ઇદં પન મહાઅટ્ઠકથાયં પટિક્ખિપિત્વા ઇદં વુત્તં – અભિધમ્મો નામ ન સાવકવિસયો, ન સાવકગોચરો; બુદ્ધવિસયો એસ, બુદ્ધગોચરો. ધમ્મસેનાપતિ પન સદ્ધિવિહારિકેન પુચ્છિતો તં આદાય સત્થુ સન્તિકં ગન્ત્વા સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ કથેસિ. સમ્માસમ્બુદ્ધો તસ્સ ભિક્ખુનો અટ્ઠકથાકણ્ડં કથેત્વા અદાસિ. કથં? ભગવા હિ ‘કતમે ધમ્મા કુસલા’તિ પુચ્છિ. ‘કુસલા ધમ્મા નામ કતમે’તિ સલ્લક્ખેસીતિ અત્થો. અથસ્સ તુણ્હીભૂતસ્સ ‘નનુ યં મયા કતમે ધમ્મા કુસલા? યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતીતિઆદિના નયેન ભૂમિભેદતો કુસલં દસ્સિતં, સબ્બમ્પિ તં ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલં, ઇમે ધમ્મા કુસલા’તિ ઇમિના નયેન કણ્ણિકં કણ્ણિકં ઘટં ઘટં ગોચ્છકં ગોચ્છકં કત્વા અત્થુદ્ધારવસેન કુસલાદિધમ્મે દસ્સેન્તો કથેત્વા અદાસિ.

તત્થ **ચતૂસૂ**તિ કામાવચરરૂપાવચરારૂપાવચરઅપરિયાપન્નાસુ. **કુસલ**ન્તિ ફસ્સાદિભેદં કુસલં. **ઇમે ધમ્મા કુસલા**તિ ઇમે સબ્બેપિ તાસુ તાસુ ભૂમીસુ વુત્તા ફસ્સાદયો ધમ્મા કુસલા નામ.

૧૩૮૫. અકુસલાનં પન ભૂમિવસેન ભેદાભાવતો **દ્વાદસ અકુસલચિત્તુપ્પાદા**તિ આહ. તત્થ ઉપ્પજ્જતીતિ ઉપ્પાદો. ચિત્તમેવ ઉપ્પાદો **ચિત્તુપ્પાદો**. દેસનાસીસમેવ ચેતં. યથા પન ‘રાજા આગતો’તિ વુત્તે અમચ્ચાદીનમ્પિ આગમનં વુત્તમેવ હોતિ, એવં ‘ચિત્તુપ્પાદા’તિ વુત્તે તેહિ સમ્પયુત્તધમ્માપિ વુત્તાવ હોન્તીતિ. સબ્બત્થ ચિત્તુપ્પાદગ્ગહણેન સસમ્પયુત્તધમ્મં ચિત્તં ગહિતન્તિ વેદિતબ્બં. ઇતો પરં **ચતૂસુ ભૂમીસુ વિપાકો**તિઆદીનં સબ્બેસમ્પિ તિકદુકભાજનીયપદાનં અત્થો, વેદનાત્તિકાદીસુ ચ સુખાદીનં નવત્તબ્બતા હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ પાળિયત્થં વીમંસિત્વા વેદિતબ્બા. વિસેસમત્તમેવ પન વક્ખામ.

૧૪૨૦. તત્થ પરિત્તારમ્મણત્તિકે તાવ **સબ્બો કામાવચરસ્સ વિપાકો**તિ એત્થ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ ચક્ખુપસાદાદયો નિસ્સાય નિયમેનેવ ઇટ્ઠાનિટ્ઠાદિભેદે રૂપસદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બધમ્મે આરબ્ભ પવત્તન્તીતિ પરિત્તારમ્મણાનિ. કુસલાકુસલવિપાકા પન દ્વે મનોધાતુયો હદયવત્થું નિસ્સાય ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અનન્તરા નિયમતો રૂપાદીનેવ આરબ્ભ પવત્તન્તીતિ પરિત્તારમ્મણા. કુસલવિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ સોમનસ્સસહગતા પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણવસેન છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણવસેનાતિ નિયમતો રૂપાદીનિ છ પરિત્તારમ્મણાનેવ આરબ્ભ પવત્તતીતિ પરિત્તારમ્મણા. કુસલાકુસલવિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયં પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણવસેન છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણવસેન નિયમતો રૂપાદીનિ છ પરિત્તારમ્મણાનેવ આરબ્ભ પવત્તતિ. પટિસન્ધિવસેન પવત્તમાનમ્પિ પરિત્તં કમ્મં કમ્મનિમિત્તં ગતિનિમિત્તં વા આરમ્મણં કરોતિ, પવત્તિયં ભવઙ્ગવસેન, પરિયોસાને ચુતિવસેન

પવત્તમાનમ્પિ તદેવ આરમ્મણં કરોતીતિ પરિત્તારમ્મણં. અટ્ઠ પન સહેતુકવિપાકચિત્તુપ્પાદા એત્થ વુત્તનયેનેવ તદારમ્મણવસેન પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન ચ પરિત્તધમ્મેયેવ આરબ્ભ પવત્તન્તિ. કિરિયમનોધાતુ પઞ્ચદ્વારે રૂપાદીનિ આરબ્ભ પવત્તતિ. સોમનસ્સસહગતાહેતુકકિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુ છસુ દ્વારેસુ પચ્ચુપ્પન્ને મનોદ્વારે અતીતાનાગતેપિ પરિત્તે રૂપાદિધમ્મેયેવ આરબ્ભ ખીણાસવાનં પહટ્ઠાકારં કુરુમાના પવત્તતીતિ પરિત્તારમ્મણા. એવમિમે પઞ્ચવીસતિ ચિત્તુપ્પાદા એકન્તેનેવ **પરિત્તારમ્મણા**તિ વેદિતબ્બા.

૧૪૨૧. વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનધમ્મા અત્તનો અત્તનો હેટ્ઠિમં સમાપત્તિં આરબ્ભ પવત્તનતો **મહગ્ગતારમ્મણા**. એવ મગ્ગફલધમ્મા નિબ્બાનારમ્મણત્તા **અપ્પમાણારમ્મણા**.

કુસલતો ચત્તારો કિરિયતો ચત્તારોતિ અટ્ઠ ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા સેક્ખપુથુજ્જનખીણાસવાનં અસક્કચ્ચદાનપચ્ચવેક્ખણધમ્મસવનાદીસુ કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તિકાલે પરિત્તારમ્મણા. અતિપગુણાનં પઠમજ્ઝાનાદીનં પચ્ચવેક્ખણકાલે મહગ્ગતારમ્મણા. કસિણનિમિત્તાદિપઞ્ઞત્તિપચ્ચવેક્ખણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણા. અકુસલતો ચત્તારો દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા પઞ્ચપણ્ણાસાય કામાવચરધમ્માનં 'સત્તો સત્તો'તિ પરામસનઅસ્સાદનાભિનન્દનકાલે પરિત્તારમ્મણા. તેનેવાકારેન સત્તવીસતિ મહગ્ગતધમ્મે આરબ્ભ પવત્તિકાલે મહગ્ગતારમ્મણા. પણ્ણત્તિધમ્મે આરબ્ભ પવત્તનકાલે સિયા નવત્તબ્બારમ્મણા. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તાનં તેયેવ ધમ્મે આરબ્ભ કેવલં અસ્સાદનાભિનન્દનવસેન, પવત્તિયં પટિઘસમ્પયુત્તાનં દોમનસ્સવસેન, વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદસ્સ અનિટ્ઠઙ્ગતવસેન, ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ વિક્ખેપવસેન અવૂપસમવસેન ચ પવત્તિયં પરિત્તમહગ્ગતનવત્તબ્બારમ્મણતા વેદિતબ્બા. એતેસુ પન એકધમ્મોપિ અપ્પમાણે આરબ્ભ પવત્તિતું ન સક્કોતિ, તસ્મા ન અપ્પમાણારમ્મણા.

કુસલતો ચત્તારો કિરિયતો ચત્તારોતિ અટ્ઠ ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા સેક્ખપુથુજ્જનખીણાસવાનં સક્કચ્ચદાનપચ્ચવેક્ખણધમ્મસવનાદીસુ યથાવુત્તપ્પકારે ધમ્મે આરબ્ભ પવત્તિકાલે પરિત્તમહગ્ગતનવત્તબ્બારમ્મણા હોન્તિ. ગોત્રભુકાલે લોકુત્તરધમ્મે પચ્ચવેક્ખણકાલે ચ નેસં **અપ્પમાણારમ્મણતા** વેદિતબ્બા.

યં પનેતં રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનં તં સબ્બત્થપાદકચતુત્થં આકાસકસિણચતુત્થં આલોકકસિણચતુત્થં બ્રહ્મવિહારચતુત્થં આનાપાનચતુત્થં ઇદ્ધિવિધચતુત્થં દિબ્બસોતચતુત્થં ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં યથાકમ્મુપગઞાણચતુત્થં દિબ્બચક્ખુઞાણચતુત્થં પુબ્બેનિવાસઞાણચતુત્થં અનાગતંસઞાણચતુત્થન્તિ કુસલતોપિ કિરિયતોપિ દ્વાદસવિધં હોતિ.

તત્થ 'સબ્બત્થપાદકચતુત્થં' નામ અટ્ઠસુ કસિણેસુ ચતુત્થજ્ઝાનં. તઞ્હિ વિપસ્સનાયપિ પાદકં હોતિ, અભિઞ્ઞાનમ્પિ, નિરોધસ્સાપિ, વટ્ટસ્સાપિ પાદકં હોતિયેવાતિ સબ્બત્થપાદકન્તિ વુત્તં. 'આકાસકસિણઆલોકકસિણચતુત્થાનિ' પન વિપસ્સનાયપિ અભિઞ્ઞાનમ્પિ વટ્ટસ્સાપિ પાદકાનિ હોન્તિ, નિરોધપાદકાનેવ ન હોન્તિ. 'બ્રહ્મવિહારઆનાપાનચતુત્થાનિ' વિપસ્સનાય ચેવ વટ્ટસ્સ ચ પાદકાનિ હોન્તિ, અભિઞ્ઞાનં પન નિરોધસ્સ ચ પાદકાનિ ન હોન્તિ. તત્થ દસવિધમ્પિ કસિણજ્ઝાનં કસિણપણ્ણત્તિં આરબ્ભ પવત્તત્તા, બ્રહ્મવિહારચતુત્થં સત્તપણ્ણત્તિં આરબ્ભ પવત્તત્તા, આનાપાનચતુત્થં નિમિત્તં આરબ્ભ પવત્તત્તા પરિત્તાદિવસેન નવત્તબ્બધમ્મારમ્મણતો **નવત્તબ્બારમ્મણં** નામ હોતિ.

‘ઇદ્ધિવિધચતુત્થં’ પરિત્તમહગ્ગતારમ્મણં હોતિ. કથં? તઞ્હિ યદા કાયં ચિત્તસન્નિસ્સિતં કત્વા અદિસ્સમાનેન કાયેન ગન્તુકામો ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેતિ, મહગ્ગતચિત્તે સમોદહતિ, સમારોપેતિ, તદા ઉપયોગલદ્ધં આરમ્મણં હોતીતિ કત્વા રૂપકાયારમ્મણતો પરિત્તારમ્મણં હોતિ. યદા ચિત્તં કાયસન્નિસ્સિતં કત્વા દિસ્સમાનેન કાયેન ગન્તુકામો કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેતિ, પાદકજ્ઝાનચિત્તં રૂપકાયે સમોદહતિ, સમારોપેતિ, તદા ઉપયોગલદ્ધં આરમ્મણં હોતીતિ કત્વા મહગ્ગતચિત્તારમ્મણતો મહગ્ગતારમ્મણં હોતિ.

‘દિબ્બસોતચતુત્થં’ સદ્દં આરબ્ભ પવત્તત્તા એકન્તપરિત્તારમ્મણમેવ. ‘ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં’ પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણારમ્મણં હોતિ. કથં? તઞ્હિ પરેસં કામાવચરચિત્તજાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ, રૂપાવચરારૂપાવચરચિત્તજાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં, મગ્ગફલજાનનકાલે અપ્પમાણારમ્મણં હોતિ. એત્થ ચ પુથુજ્જનો સોતાપન્નસ્સ ચિત્તં ન જાનાતિ, સોતાપન્નો વા સકદાગામિસ્સાતિ એવં યાવ અરહતો નેતબ્બં. અરહા પન સબ્બેસં ચિત્તં જાનાતિ. અઞ્ઞોપિ ચ ઉપરિમો હેટ્ઠિમસ્સાતિ અયં વિસેસો વેદિતબ્બો. ‘યથાકમ્મુપગઞાણચતુત્થં’ કામાવચરકમ્મજાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ, રૂપાવચરારૂપાવચરકમ્મજાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં.

‘દિબ્બચક્ખુઞાણચતુત્થં’ રૂપારમ્મણત્તા એકન્તપરિત્તારમ્મણમેવ. ‘પુબ્બેનિવાસઞાણચતુત્થં’ પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણનવત્તબ્બારમ્મણં હોતિ. કથં? તઞ્હિ કામાવચરક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ. રૂપાવચરારૂપાવચરક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે મહગ્ગતારમ્મણં. અતીતે અત્તના વા પરેહિ વા ભાવિતમગ્ગં સચ્છિકતફલઞ્ચ અનુસ્સરણકાલે અપ્પમાણારમ્મણં. અતીતે બુદ્ધા મગ્ગં ભાવયિંસુ, ફલં સચ્છાકંસુ, નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયિંસૂતિ છિન્નવટુમકાનુસ્સરણવસેન મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણતોપિ અપ્પમાણારમ્મણં. અતીતે ‘વિપસ્સી નામ ભગવા’ અહોસિ . તસ્સ ‘બન્ધુમતી નામ નગરં અહોસિ, બન્ધુમા નામ રાજા પિતા, બન્ધુમતી નામ માતા’તિઆદિના નયેન નામગોત્તપથવીનિમિત્તાદિઅનુસ્સરણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં હોતિ.

‘અનાગતંસઞાણચતુત્થે’પિ એસેવ નયો. તમ્પિ અયં અનાગતે ‘કામાવચરે નિબ્બત્તિસ્સતી’તિ જાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ. ‘રૂપાવચરે વા અરૂપાવચરે વા નિબ્બત્તિસ્સતી’તિ જાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં. ‘મગ્ગં ભાવેસ્સતિ ફલં સચ્છિકરિસ્સતિ’ ‘નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયિસ્સતી’તિ જાનનકાલે અપ્પમાણારમ્મણં. અનાગતે ‘‘મેત્તેય્યો નામ ભગવા ઉપ્પજ્જિસ્સતિ, સુબ્રહ્મા નામસ્સ બ્રાહ્મણો પિતા ભવિસ્સતિ, બ્રહ્મવતી નામ બ્રાહ્મણી માતા ભવિસ્સતી’’તિઆદિના નયેન નામગોત્તજાનનકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં હોતિ.

અરૂપાવચરચતુત્થં પન આસવાનં ખયચતુત્થઞ્ચ પાળિયં આગતટ્ઠાનેયેવ કથેસ્સામિ. કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપેક્ખાસહગતા સબ્બેસમ્પિ એતેસં કુસલાકુસલકિરિયચિત્તાનં પુરેચારિકા. તસ્સા તેસુ વુત્તનયેનેવ આરમ્મણભેદો વેદિતબ્બો. પઞ્ચદ્વારે પન વોટ્ઠબ્બનવસેન પવત્તિયં એકન્તપરિત્તારમ્મણાવ હોતિ. રૂપાવચરતિકચતુક્કજ્ઝાનાદીનિ પરિત્તાદિભાવેન નવત્તબ્બધમ્મં આરબ્ભ પવત્તિતો નવત્તબ્બારમ્મણાનિ. એત્થ હિ રૂપાવચરાનિ પથવીકસિણાદીસુ પવત્તન્તિ, આકાસાનઞ્ચાયતનં ઉગ્ઘાટિમાકાસે, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં વિઞ્ઞાણાપગમેતિ.

૧૪૨૯. મગ્ગારમ્મણત્તિકે આદિમ્હિ વુત્તા અટ્ઠ ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા સેક્ખાસેક્ખાનં અત્તના પટિવિદ્ધમગ્ગાનં પચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગારમ્મણા, મગ્ગેન પન અસહજાતત્તા ન મગ્ગહેતુકા, અત્તના પટિવિદ્ધમગ્ગં

ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખણકાલે આરમ્મણાધિપતિવસેન મગ્ગાધિપતિનો, અઞ્ઞધમ્મારમ્મણકાલે ન વત્તબ્બા મગ્ગારમ્મણાતિપિ મગ્ગાધિપતિનોતિપિ. ચત્તારો અરિયમગ્ગા મગ્ગસઙ્ખાતસ્સ મગ્ગસમ્પયુત્તસ્સ વા હેતુનો અત્થિતાય એકન્તતો મગ્ગહેતુકાવ. વીરિયં પન વીમંસં વા જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગભાવનાકાલે સહજાતાધિપતિના સિયા મગ્ગાધિપતિનો, છન્દચિત્તાનં અઞ્ઞતરજેટ્ઠકકાલે સિયા ન વત્તબ્બા મગ્ગાધિપતિનોતિ.

દ્વાદસવિધે રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાને સબ્બત્થપાદકચતુત્થાદીનિ નવ ઞાનાનિ નેવ મગ્ગારમ્મણાનિ ન મગ્ગહેતુકાનિ ન મગ્ગાધિપતીનિ. ચેતોપરિયઞાણપુબ્બેનિવાસઞાણઅનાગતંસઞાણચતુત્થાનિ પન અરિયાનં મગ્ગચિત્તજાનનકાલે મગ્ગારમ્મણાનિ હોન્તિ, મગ્ગેન પન અસહજાતત્તા ન મગ્ગહેતુકાનિ, મગ્ગં ગરું કત્વા અપ્પવત્તિતો ન મગ્ગાધિપતીનિ. કસ્મા પનેતાનિ ન મગ્ગં ગરું કરોન્તીતિ? અત્તનો મહગ્ગતતાય. યથા હિ રાજાનં સબ્બો લોકો ગરું કરોતિ, માતાપિતરો પન ન કરોન્તિ. ન હિ તે રાજાનં દિસ્વા આસના વુટ્ઠહન્તિ, ન અઞ્જલિકમ્માદીનિ કરોન્તિ, દહરકાલે વોહરિતનયેનેવ વોહરન્તિ. એવમેતાનિપિ અત્તનો મહગ્ગતતાય ન મગ્ગં ગરું કરોન્તિ.

કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુપિ અરિયાનં મગ્ગપચ્ચવેક્ખણકાલે પચ્ચવેક્ખણપુરેચારિકત્તા મગ્ગારમ્મણા હોતિ, મગ્ગેન અસહજાતત્તા પન ન મગ્ગહેતુકા, મગ્ગં ગરું કત્વા અપ્પવત્તિતો ન મગ્ગાધિપતિ. કસ્મા ગરું ન કરોતીતિ? અત્તનો અહેતુકતાય હીનતાય જળતાય. યથા હિ રાજાનં સબ્બો લોકો ગરું કરોતિ, અત્તનો પરિજના પન ખુજ્જવામનકચેટકાદયો અત્તનો અઞ્ઞાણતાય પણ્ડિતમનુસ્સા વિય નાતિગરું કરોન્તિ, એવમેવ ઇદમ્પિ ચિત્તં અત્તનો અહેતુકતાય હીનતાય જળતાય મગ્ગં ગરું ન કરોતિ.

ઞાણવિપ્પયુત્તકુસલાદીનિ ઞાણાભાવેન ચેવ લોકિયધમ્મારમ્મણતાય ચ મગ્ગારમ્મણાદિભાવં ન લભન્તિ, નવત્તબ્બારમ્મણાનેવ હોન્તીતિ વેદિતબ્બાનીતિ.

૧૪૩૨. અતીતારમ્મણત્તિકે વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનધમ્મા હેટ્ઠા અતીતસમાપત્તિં આરબ્ભ પવત્તિતા એકન્તેન **અતીતારમ્મણાવ**.

૧૪૩૩. નિયોગા અનાગતારમ્મણા નત્થીતિ નિયમેન પાટિયેક્કં ચિત્તં અનાગતારમ્મણં નામ નત્થિ. નનુ ચ અનાગતંસઞાણં એકન્તેન અનાગતારમ્મણં, ચેતોપરિયઞાણમ્પિ અનાગતં આરબ્ભ પવત્તતીતિ? નો ન પવત્તતિ. પાટિયેક્કં પન એતં એકં ચિત્તં નામ નત્થિ. રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનેન સઙ્ગહિતત્તા અઞ્ઞેહિ મહગ્ગતચિત્તેહિ મિસ્સકં હોતિ. તેન વુત્તં 'નિયોગા અનાગતારમ્મણા નત્થી'તિ.

૧૪૩૪. દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ , તિસ્સો મનોધાતુયો ચ પચ્ચુપ્પન્નેસુ રૂપાદીસુ પવત્તિતો **પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા** નામ. **દસ ચિત્તુપ્પાદા**તિ એત્થ અટ્ઠ તાવ સહેતુકા દેવમનુસ્સાનં પટિસન્ધિગ્ગહણકાલે કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આરબ્ભ પવત્તિયં અતીતારમ્મણા. ભવઙ્ગચુતિકાલેસુપિ એસેવ નયો. ગતિનિમિત્તં પન આરબ્ભ પટિસન્ધિગ્ગહણકાલે તતો પરં ભવઙ્ગકાલે ચ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા. તથા પઞ્ચદ્વારે તદારમ્મણવસેન પવત્તિયં. મનોદ્વારે પન અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનં જવનાનં આરમ્મણં ગહેત્વા પવત્તિતો અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા. 'કુસલવિપાકાહેતુકઉપેક્ખાસહગતમનોવિઞ્ઞાણધાતુય'મ્પિ એસેવ નયો. કેવલઞ્હિ સા મનુસ્સેસુ જચ્ચન્ધાદીનં પટિસન્ધિ હોતિ. પઞ્ચદ્વારે ચ સન્તીરણવસેનાપિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા હોતીતિ

અયમેત્થ વિસેસો. 'સોમનસ્સસહગતા' પન પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણવસેન તદારમ્મણવસેન ચ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા હોતિ. મનોદ્વારે તદારમ્મણવસેન સહેતુકવિપાકા વિય અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાતિ વેદિતબ્બા.

'અકુસલવિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ' પન કુસલવિપાકાય ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકાય સમાનગતિકા એવ. કેવલઞ્હિ સા આપાયિકાનં પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન પવત્તતીતિ અયમેત્થ વિસેસો. 'કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ' સોમનસ્સસહગતા ખીણાસવાનં પઞ્ચદ્વારે પહટ્ઠાકારં કુરુમાના પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા હોતિ. મનોદ્વારે અતીતાદિભેદે ધમ્મે આરબ્ભ હસિતુપ્પાદવસેન પવત્તિયં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા હોતિ.

કામાવચરકુસલન્તિઆદીસુ કુસલતો તાવ ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા. સેક્ખપુથુજ્જનાનં અતીતાદિભેદાનિ ખન્ધધાતુઆયતનાનિ સમ્મસન્તાનં પચ્ચવેક્ખન્તાનં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા હોન્તિ. પણ્ણત્તિનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણે નવત્તબ્બારમ્મણા. ઞાણવિપ્પયુત્તેસુપિ એસેવ નયો . કેવલઞ્હિ તેહિ મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણા નત્થિ. અયમેવેત્થ વિસેસો.

અકુસલતો ચત્તારો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા અતીતાદિભેદાનં ખન્ધધાતુઆયતનાનં અસ્સાદનાભિનન્દનપરામાસકાલે અતીતાદિઆરમ્મણા હોન્તિ. પણ્ણત્તિં આરબ્ભ અસ્સાદેન્તસ્સ અભિનન્દન્તસ્સ 'સત્તો સત્તો'તિ પરામસિત્વા ગણ્હન્તસ્સ નવત્તબ્બારમ્મણા હોન્તિ. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તેસુપિ એસેવ નયો. કેવલઞ્હિ તેહિ પરામાસગ્ગહણં નત્થિ. દ્વે પટિઘસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા અતીતાદિભેદે ધમ્મે આરબ્ભ દોમનસ્સિતાનં અતીતાદિઆરમ્મણા, પણ્ણત્તિં આરબ્ભ દોમનસ્સિતાનં નવત્તબ્બારમ્મણા. વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તા તેસુ એવ ધમ્મેસુ અનિટ્ઠઙ્ગતભાવેન ચેવ ઉદ્ધતભાવેન ચ પવત્તિયં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નનવત્તબ્બારમ્મણા. કિરિયતો અટ્ઠ સહેતુકચિત્તુપ્પાદા કુસલચિત્તુપ્પાદગતિકા એવ. કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપેક્ખાસહગતા પઞ્ચદ્વારે વોટ્ઠબ્બનવસેન પવત્તિયં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાવ . મનોદ્વારે અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનઞ્ચેવ પણ્ણત્તિનિબ્બાનારમ્મણાનઞ્ચ જવનાનં પુરેચારિકકાલે અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નનવત્તબ્બારમ્મણા.

યથાવુત્તપ્પભેદે રૂપાવચરજ્ઝાને સબ્બત્થપાદકચતુત્થં આકાસકસિણચતુત્થં આલોકકસિણચતુત્થં બ્રહ્મવિહારચતુત્થં આનાપાનચતુત્થન્તિ ઇમાનિ પઞ્ચ નવત્તબ્બારમ્મણાનેવ. 'ઇદ્ધિવિધચતુત્થં' કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેન્તસ્સ અતીતપાદકજ્ઝાનચિત્તં આરબ્ભ પવત્તનતો અતીતારમ્મણં. મહાધાતુનિધાને મહાકસ્સપત્થેરાદીનં વિય અનાગતં અધિટ્ઠહન્તાનં અનાગતારમ્મણં હોતિ. **મહાકસ્સપત્થેરો** કિર મહાધાતુનિધાનં કરોન્તો અનાગતે અટ્ઠારસવસ્સાધિકાનિ દ્વે વસ્સસતાનિ ઇમે ગન્ધા મા સુસ્સિંસુ, પુપ્ફાનિ મા મિલાયિંસુ, દીપા મા નિબ્બાયિંસૂતિ અધિટ્ઠહિ. સબ્બં તથેવ અહોસિ. **અસ્સગુત્તત્થેરો** વત્તનિયસેનાસને ભિક્ખુસઙ્ઘં સુક્ખભત્તં ભુઞ્જમાનં દિસ્વા 'ઉદકસોણ્ડિ દિવસે દિવસે, પુરેભત્તં દધિરસા હોતૂ'તિ અધિટ્ઠહિ. પુરેભત્તં ગહિતં દધિરસં હોતિ પચ્છાભત્તે પાકતિકમેવ. કાયં પન ચિત્તસન્નિસ્સિતં કત્વા અદિસ્સમાનેન કાયેન ગમનકાલે, અઞ્ઞસ્સ વા પાટિહારિયસ્સ કરણકાલે, કાયં આરબ્ભ પવત્તત્તા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ.

'દિબ્બસોતચતુત્થં' વિજ્જમાનસદ્દમેવ આરબ્ભ પવત્તિતો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ. ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં અતીતે સત્તદિવસબ્ભન્તરે અનાગતે સત્તદિવસબ્ભન્તરે પરેસં ચિત્તં જાનન્તસ્સ અતીતારમ્મણં અનાગતારમ્મણઞ્ચ હોતિ. સત્તદિવસાતિક્કમે પન તં જાનિતું ન સક્કોતિ. અતીતાનાગતંસઞાણાનઞ્હિ એસ વિસયો. ન એતસ્સ પચ્ચુપ્પન્નજાનનકાલે પન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ.

પચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ નામેતં તિવિધં – ખણપચ્ચુપ્પન્નં સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ. તત્થ ઉપ્પાદટ્ઠિતિભઙ્ગપ્પત્તં '**ખણપચ્ચુપ્પન્નં**'. એકદ્વિસન્તતિવારપરિયાપન્નં '**સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં**'. તત્થ અન્ધકારે નિસીદિત્વા આલોકટ્ઠાનં ગતસ્સ ન તાવ આરમ્મણં પાકટં હોતિ; યાવ પન તં પાકટં હોતિ, એત્થન્તરે એકદ્વિસન્તતિવારા વેદિતબ્બા. આલોકટ્ઠાને વિચરિત્વા ઓવરકં પવિટ્ઠસ્સાપિ ન તાવ સહસા રૂપં પાકટં હોતિ; યાવ તં પાકટં હોતિ, એત્થન્તરે એકદ્વિસન્તતિવારા વેદિતબ્બા. દૂરે ઠત્વા પન રજકાનં હત્થવિકારં ઘણ્ડિભેરીઆદિઆકોટનવિકારઞ્ચ દિસ્વાપિ ન તાવ સદ્દં સુણાતિ; યાવ પન તં સુણાતિ, એતસ્મિમ્પિ અન્તરે એકદ્વિસન્તતિવારા વેદિતબ્બા. એવં તાવ મજ્ઝિમભાણકા. સંયુત્તભાણકા પન 'રૂપસન્તતિ અરૂપસન્તતી'તિ દ્વે સન્તતિયો વત્વા, 'ઉદકં અક્કમિત્વા ગતસ્સ યાવ તીરે અક્કન્તઉદકલેખા ન વિપ્પસીદતિ, અદ્ધાનતો આગતસ્સ યાવ કાયે ઉસુમભાવો ન વૂપસમ્મતિ, આતપા આગન્ત્વા ગબ્ભં પવિટ્ઠસ્સ યાવ અન્ધકારભાવો ન વિગચ્છતિ, અન્તોગબ્ભે કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરિત્વા દિવા વાતપાનં વિવરિત્વા ઓલોકેન્તસ્સ યાવ અક્ખીનં ફન્દનભાવો ન વૂપસમ્મતિ, અયં રૂપસન્તતિ નામ; દ્વે તયો જવનવારા અરૂપસન્તતિ નામા'તિ વત્વા 'તદુભયમ્પિ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં નામા'તિ વદન્તિ.

એકભવપરિચ્છિન્નં પન **અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં** નામ. યં સન્ધાય **ભદ્દેકરત્તસુત્તે** ''યો ચાવુસો, મનો યે ચ ધમ્મા ઉભયમેતં પચ્ચુપ્પન્નં. તસ્મિં ચે પચ્ચુપ્પન્ને છન્દરાગપટિબદ્ધં હોતિ વિઞ્ઞાણં, છન્દરાગપટિબદ્ધત્તા વિઞ્ઞાણસ્સ તદભિનન્દતિ, તદભિનન્દન્તો પચ્ચુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ સંહીરતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૪) વુત્તં. સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નઞ્ચેત્થ અટ્ઠકથાસુ આગતં. અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં સુત્તે.

તત્થ કેચિ 'ખણપચ્ચુપ્પન્નં ચિત્તં ચેતોપરિયઞાણસ્સ આરમ્મણં હોતી'તિ વદન્તિ. કિંકારણા? યસ્મા ઇદ્ધિમસ્સ ચ પરસ્સ ચ એકક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પજ્જતીતિ. ઇદઞ્ચ નેસં ઓપમ્મં – યથા આકાસે ખિત્તે પુપ્ફમુટ્ઠિમ્હિ અવસ્સં એકં પુપ્ફં એકસ્સ વણ્ટં પટિવિજ્ઝતિ વણ્ટેન વણ્ટં પટિવિજ્ઝતિ, એવં પરસ્સ ચિત્તં જાનિસ્સામીતિ રાસિવસેન મહાજનસ્સ ચિત્તે આવજ્જિતે અવસ્સં એકસ્સ ચિત્તં એકેન ચિત્તેન ઉપ્પાદક્ખણે વા ઠિતિક્ખણે વા ભઙ્ગક્ખણે વા પટિવિજ્ઝતીતિ. તં પન વસ્સસતમ્પિ વસ્સસહસ્સમ્પિ આવજ્જન્તો યેન ચિત્તેન આવજ્જેતિ, યેન ચ જાનાતિ તેસં દ્વિન્નં સહટ્ઠાનાભાવતો આવજ્જનજવનાનઞ્ચ અનિટ્ઠે ઠાને નાનારમ્મણભાવપ્પત્તિદોસતો અયુત્તન્તિ અટ્ઠકથાસુ પટિક્ખિત્તં. સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં પન અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ આરમ્મણં હોતીતિ વેદિતબ્બં.

તત્થ યં વત્તમાનજવનવીથિતો અતીતાનાગતવસેન દ્વિતિજવનવીથિપરિમાણકાલે પરસ્સ ચિત્તં, તં સબ્બમ્પિ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં નામ. અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં પન જવનવારેન દીપેતબ્બન્તિ યં અટ્ઠકથાયં વુત્તં તં સુવુત્તં. તત્રાયં દીપના – ઇદ્ધિમા પરસ્સ ચિત્તં જાનિતુકામો આવજ્જેતિ. આવજ્જનં ખણપચ્ચુપ્પન્નં આરમ્મણં કત્વા તેનેવ સહ નિરુજ્ઝતિ. તતો ચત્તારિ પઞ્ચ જવનાનિ યેસં પચ્છિમં ઇદ્ધિચિત્તં, સેસાનિ કામાવચરાનિ. તેસં સબ્બેસમ્પિ તદેવ નિરુદ્ધં ચિત્તમારમ્મણં હોતિ. ન ચ તાનિ નાનારમ્મણાનિ હોન્તિ. અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા એકારમ્મણાનિ. એકારમ્મણત્તેપિ ચ ઇદ્ધિચિત્તમેવ પરસ્સ ચિત્તં પજાનાતિ, ન ઇતરાનિ; યથા ચક્ખુદ્વારે ચક્ખુવિઞ્ઞાણમેવ રૂપં પસ્સતિ, ન ઇતરાનીતિ. ઇતિ ઇદં સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નસ્સ ચેવ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નસ્સ ચ વસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ. યસ્મા વા સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નમ્પિ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નેયેવ પતતિ, તસ્મા અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નવસેનેતં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણન્તિ વેદિતબ્બં.

‘પુબ્બેનિવાસઞાણચતુત્થં’ નામગોત્તાનુસ્સરણે નિબ્બાનનિમિત્તપચ્ચવેક્ખણે ચ નવત્તબ્બારમ્મણં, સેસકાલે અતીતારમ્મણમેવ. યથાકમ્મુપગઞાણચતુત્થમ્પિ અતીતારમ્મણમેવ. તત્થ કિઞ્ચાપિ પુબ્બેનિવાસચેતોપરિયઞાણાનિપિ અતીતારમ્મણાનિ હોન્તિ, અથ ખો તેસં પુબ્બેનિવાસઞાણસ્સ અતીતક્ખન્ધા ખન્ધપટિબદ્ધઞ્ચ કિઞ્ચિ અનારમ્મણં નામ નત્થિ. તઞ્હિ અતીતક્ખન્ધખન્ધપટિબદ્ધેસુ ધમ્મેસુ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસમગતિકં હોતિ. ચેતોપરિયઞાણસ્સ ચ સત્તદિવસબ્ભન્તરાતીતં ચિત્તમેવ આરમ્મણં. તઞ્હિ અઞ્ઞં ખન્ધં વા ખન્ધપટિબદ્ધં વા ન જાનાતિ, મગ્ગસમ્પયુત્તચિત્તારમ્મણત્તા પન પરિયાયતો મગ્ગારમ્મણન્તિ વુત્તં. યથાકમ્મુપગઞાણસ્સ ચ અતીતચેતનામત્તમેવારમ્મણન્તિ. અયં વિસેસો વેદિતબ્બો. અયમેત્થ અટ્ઠકથાનયો. યસ્મા પન ‘‘કુસલા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મુપગઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૪) **પટ્ઠાને** વુત્તં, તસ્મા ચત્તારોપિ ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણયથાકમ્મુપગઞાણાનં આરમ્મણં હોન્તિ. તત્રાપિ યથાકમ્મુપગઞાણસ્સ કુસલાકુસલા એવાતિ.

‘દિબ્બચક્ખુઞાણચતુત્થં’ વિજ્જમાનવણ્ણારમ્મણત્તા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણમેવ. અનાગતંસઞાણચતુત્થં અનાગતારમ્મણમેવ. તઞ્હિ અનાગતક્ખન્ધખન્ધપટિબદ્ધેસુ ધમ્મેસુ પુબ્બેનિવાસઞાણં વિય સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસમગતિકં હોતિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ ચેતોપરિયઞાણમ્પિ અનાગતારમ્મણં હોતિ, તં પન સત્તદિવસબ્ભન્તરે ઉપ્પજ્જનકચિત્તમેવ આરમ્મણં કરોતિ. ઇદં અનાગતે કપ્પસતસહસ્સે ઉપ્પજ્જનકચિત્તમ્પિ ખન્ધેપિ ખન્ધપટિબદ્ધમ્પિ. રૂપાવચરતિકચતુક્કજ્ઝાનાદીનિ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નેસુ એકધમ્મમ્પિ આરબ્ભ અપ્પવત્તિતો એકન્તનવત્તબ્બારમ્મણાનેવાતિ વેદિતબ્બાનિ.

૧૪૩૫. અજ્ઝત્તત્તિકે **અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપઞ્ચ નિબ્બાનઞ્ચ બહિદ્ધા**તિ ઇદં યથા ઇન્દ્રિયબદ્ધં પરપુગ્ગલસન્તાને બહિદ્ધાતિ વુચ્ચમાનમ્પિ તસ્સ અત્તનો સન્તાનપરિયાપન્નત્તા નિયકજ્ઝત્તં હોતિ, એવં ન કેનચિ પરિયાયેન અજ્ઝત્તં હોતીતિ નિયકજ્ઝત્તપરિયાયસ્સ અભાવેન બહિદ્ધાતિ વુત્તં, ન નિયકજ્ઝત્તમત્તસ્સ અસમ્ભવતો. નિયકજ્ઝત્તમત્તસ્સ પન અસમ્ભવમત્તં સન્ધાય અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકે બહિદ્ધારમ્મણતા વુત્તા. અજ્ઝત્તધમ્માપગમમત્તતોવ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનારમ્મણસ્સ અજ્ઝત્તભાવમ્પિ બહિદ્ધાભાવમ્પિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભાવમ્પિ અનનુજાનિત્વા **આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં ન વત્તબ્બં અજ્ઝત્તારમ્મણન્તિપી**તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ ન કેવલં તદેવ નવત્તબ્બારમ્મણં, તસ્સ પન આવજ્જનમ્પિ, ઉપચારચિત્તાનિપિ, તસ્સારમ્મણસ્સ પચ્ચવેક્ખણચિત્તાનિપિ, તસ્સેવ અસ્સાદનાદિવસેન પવત્તાનિ અકુસલચિત્તાનિપિ નવત્તબ્બારમ્મણાનેવાતિ. તાનિ પન તસ્મિં વુત્તે વુત્તાનેવ હોન્તીતિ વિસું ન વુત્તાનિ. કથં વુત્તાનેવ હોન્તીતિ? એતઞ્હિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં, યઞ્ચ તસ્સ પુરેચારિકં આવજ્જનઉપચારાદિવસેન પવત્તં, તેન સહ એકારમ્મણં ભવેય્ય. તં સબ્બં અતીતારમ્મણત્તિકે ‘કામાવચરકુસલં, અકુસલં, કિરિયતો નવ ચિત્તુપ્પાદા, રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાન’ન્તિ એવં વુત્તાનં એતેસં ચિત્તુપ્પાદાનં ‘સિયા ન વત્તબ્બા અતીતારમ્મણાતિપી’તિઆદિના નયેન નવત્તબ્બારમ્મણભાવસ્સ અનુઞ્ઞાતત્તા, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ ચ ‘આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં, ચત્તારો મગ્ગા અપરિયાપન્ના, ચત્તારિ ચ સામઞ્ઞફલાનિ, ઇમે ધમ્મા ન વત્તબ્બા અતીતારમ્મણાતિપી’તિ એવં એકન્તેન નવત્તબ્બારમ્મણત્તવચનતો નવત્તબ્બારમ્મણન્તિ વુત્તં. ઇદાનિ તં અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકે એકમ્પિ વુચ્ચમાનં યસ્મા હેટ્ઠા તેન સહ એકારમ્મણભાવમ્પિ સન્ધાય કામાવચરકુસલાદીનં નવત્તબ્બારમ્મણતા વુત્તા, તસ્મા ઇધાપિ તેસં નવત્તબ્બારમ્મણભાવં દીપેતિ. કો હિ તેન સહ એકારમ્મણાનં

નવત્તબ્બારમ્મણભાવે અન્તરાયોતિ ? એવં તસ્મિં વુત્તે ‘વુત્તાનેવ હોન્તી’તિ વેદિતબ્બાનિ. સેસમેત્થ અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકે પાળિતો ઉત્તાનમેવ.

આરમ્મણવિભાગે પન વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ ઇમેસં તાવ કુસલવિપાકકિરિયવસેન છન્નં ચિત્તુપ્પાદાનં અત્તનો સન્તાનસમ્બન્ધં હેટ્ઠિમસમાપત્તિં આરબ્ભ પવત્તિતો અજ્ઝત્તારમ્મણતા વેદિતબ્બા. એત્થ ચ કિરિયઆકાસાનઞ્ચાયતનં કિરિયવિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસ્સેવ આરમ્મણં હોતિ, ન ઇતરસ્સ. કસ્મા? આકાસાનઞ્ચાયતનકિરિયસમઙ્ગિનો કુસલસ્સ વા વિપાકસ્સ વા વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસ્સ અભાવતો. કુસલં પન કુસલવિપાકકિરિયાનં તિણ્ણમ્પિ આરમ્મણં હોતિ. કસ્મા? આકાસાનઞ્ચાયતનકુસલં નિબ્બત્તેત્વા ઠિતસ્સ તતો ઉદ્ધં તિવિધસ્સપિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસ્સ ઉપ્પત્તિસમ્ભવતો. વિપાકં પન ન કસ્સચિ આરમ્મણં હોતિ. કસ્મા? વિપાકતો વુટ્ઠહિત્વા ચિત્તસ્સ અભિનીહારાસમ્ભવતો. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ આરમ્મણકરણેપિ એસેવ નયો. રૂપાવચરત્તિકચતુક્કજ્ઝાનાદીનં સબ્બેસમ્પિ નિયકજ્ઝત્તતો બહિદ્ધાભાવેન બહિદ્ધાભૂતાનિ પથવીકસિણાદીનિ આરબ્ભ પવત્તિતો બહિદ્ધારમ્મણતા વેદિતબ્બા.

સબ્બેવ કામાવચરા કુસલાકુસલાબ્યાકતા ધમ્મા, રૂપાવચરં ચતુત્થં ઝાનન્તિ એત્થ કુસલતો તાવ ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા અત્તનો ખન્ધાદીનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અજ્ઝત્તારમ્મણા. પરેસં ખન્ધાદિપચ્ચવેક્ખણે પણ્ણત્તિનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણે ચ બહિદ્ધારમ્મણા. તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. ઞાણવિપ્પયુત્તેસુપિ એસેવ નયો. કેવલઞ્હિ તેસં નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણં નત્થિ. અકુસલતો ચત્તારો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા અત્તનો ખન્ધાદીનં અસ્સાદનાભિનન્દનપરામાસગહણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરસ્સ ખન્ધાદીસુ ચેવ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપકસિણાદીસુ ચ તથેવ પવત્તિકાલે બહિદ્ધારમ્મણા, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તેસુપિ એસેવ નયો. કેવલઞ્હિ તેસં પરામાસગહણં નત્થિ. દ્વેપિ પટિઘસમ્પયુત્તા અત્તનો ખન્ધાદીસુ દોમનસ્સિતસ્સ અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરસ્સ ખન્ધાદીસુ ચેવ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપપણ્ણત્તીસુ ચ બહિદ્ધારમ્મણા, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તાનમ્પિ વુત્તપકારેસુ ધમ્મેસુ વિચિકિચ્છનફન્દનભાવવસેન પવત્તિયં અજ્ઝત્તાદિઆરમ્મણતા વેદિતબ્બા.

દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ , તિસ્સો ચ મનોધાતુયોતિ, ઇમે તેરસ ચિત્તુપ્પાદા અત્તનો રૂપાદીનિ આરબ્ભ પવત્તિયં અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરસ્સ રૂપાદીસુ પવત્તા બહિદ્ધારમ્મણા, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. સોમનસ્સસહગતઅહેતુકવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણતદારમ્મણવસેન અત્તનો પઞ્ચ રૂપાદિધમ્મે, મનોદ્વારે તદારમ્મણવસેનેવ અઞ્ઞેપિ અજ્ઝત્તિકે કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તિયં અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરેસં ધમ્મેસુ પવત્તમાના બહિદ્ધારમ્મણા, ઉભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. ઉપેક્ખાસહગતવિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયેપિ એસેવ નયો. કેવલં પનેતા સુગતિયં દુગ્ગતિયઞ્ચ પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેનાપિ અજ્ઝત્તાદિભેદેસુ કમ્માદીસુ પવત્તન્તિ.

અટ્ઠ મહાવિપાકચિત્તાનિપિ તાસંયેવ દ્વિન્નં સમાનગતિકાનિ. કેવલં પનેતાનિ સન્તીરણવસેન ન પવત્તન્તિ. પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેનેવ એતાનિ સુગતિયંયેવ પવત્તન્તિ. સોમનસ્સસહગતાહેતુકકિરિયા પઞ્ચદ્વારે અત્તનો રૂપાદીનિ આરબ્ભ પહટ્ઠાકારકરણવસેન પવત્તિયં અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરસ્સ રૂપાદીસુ પવત્તા બહિદ્ધારમ્મણા. મનોદ્વારે તથાગતસ્સ જોતિપાલમાણવમઘદેવરાજકણ્હતાપસાદિકાલેસુ અત્તના કતકિરિયં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ હસિતુપ્પાદવસેન પવત્તા અજ્ઝત્તારમ્મણા .

મલ્લિકાય દેવિયા સન્તતિમહામત્તસ્સ સુમનમાલાકારસ્સાતિ એવમાદીનં કિરિયાકરણં આરબ્ભ પવત્તિકાલે બહિદ્ધારમ્મણા. ઉભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. ઉપેક્ખાસહગતકિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ પઞ્ચદ્વારે વોટ્ઠબ્બનવસેન મનોદ્વારે ચ આવજ્જનવસેન પવત્તિયં અજ્ઝત્તાદિઆરમ્મણા. અટ્ઠ મહાકિરિયા કુસલચિત્તગતિકા એવ. કેવલઞ્હિ તા ખીણાસવાનં ઉપ્પજ્જન્તિ, કુસલાનિ સેક્ખપુથુજ્જનાનન્તિ એત્તકમેવેત્થ નાનાકરણં.

વુત્તપ્પકારે રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાને સબ્બત્થપાદકચતુત્થાદીનિ પઞ્ચ ઝાનાનિ ઇમસ્મિં તિકે ઓકાસં લભન્તિ. એતાનિ હિ કસિણપણ્ણત્તિનિમિત્તારમ્મણત્તા બહિદ્ધારમ્મણાનિ.

‘ઇદ્ધિવિધચતુત્થં’ કાયવસેન ચિત્તં, ચિત્તવસેન વા કાયં પરિણામનકાલે અત્તનો કુમારકવણ્ણાદિનિમ્માનકાલે ચ સકાયચિત્તાનં આરમ્મણકરણતો અજ્ઝત્તારમ્મણં, બહિદ્ધા હત્થિઅસ્સાદિદસ્સનકાલે બહિદ્ધારમ્મણં, કાલેન અજ્ઝત્તં કાલેન બહિદ્ધા, પવત્તિયં અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં.

‘દિબ્બસોતચતુત્થં’ અત્તનો કુચ્છિસદ્દસવનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરેસં સદ્દસવનકાલે બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં. ‘ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં’ પરેસં ચિત્તારમ્મણતો બહિદ્ધારમ્મણમેવ. અત્તનો ચિત્તજાનને પન તેન પયોજનં નત્થિ. ‘પુબ્બેનિવાસચતુત્થં’ અત્તનો ખન્ધાનુસ્સરણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ ખન્ધે, અનિદ્રિયબદ્ધરૂપં, તિસ્સો ચ પણ્ણત્તિયો અનુસ્સરણતો બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં.

‘દિબ્બચક્ખુચતુત્થં’ અત્તનો કુચ્છિગતાદિરૂપદસ્સનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, અવસેસરૂપદસ્સનકાલે બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં. ‘અનાગતંસઞાણચતુત્થં’ અત્તનો અનાગતક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ અનાગતક્ખન્ધાનં વા અનિન્દ્રિયબદ્ધસ્સ વા રૂપસ્સ અનુસ્સરણકાલે બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં. આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ નવત્તબ્બારમ્મણતાય કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

દુકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના

૧૪૪૧. હેતુગોચ્છકનિદ્દેસે **તયો કુસલહેતૂ**તિઆદિના નયેન હેતૂ દસ્સેત્વા પુન તેયેવ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતો દસ્સેતું **ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલેસુ ઉપ્પજ્જન્તી**તિઆદિ વુત્તં. ઇમિના ઉપાયેન સેસગોચ્છકેસુપિ દેસનાનયો વેદિતબ્બો.

૧૪૭૩. યત્થ દ્વે તયો આસવા એકતો ઉપ્પજ્જન્તીતિ એત્થ તિવિધેન આસવાનં એકતો ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. તત્થ ચતૂસુ દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તેસુ અવિજ્જાસવેન, દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેસુ દિટ્ઠાસવઅવિજ્જાસવેહિ સદ્ધિન્તિ કામાસવો દુવિધેન એકતો ઉપ્પજ્જતિ. ભવાસવો ચતૂસુ દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તેસુ અવિજ્જાસવેન સદ્ધિન્તિ એકધાવ એકતો ઉપ્પજ્જતિ. યથા ચેત્થ એવં યત્થ દ્વે તીણિ સંયોજનાનિ એકતો ઉપ્પજ્જન્તીતિ એત્થાપિ સંયોજનાનં ઉપ્પત્તિ એકતો દસધા ભવે. તત્થ કામરાગો ચતુધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ, પટિઘો તિધા, માનો એકધા. તથા વિચિકિચ્છા ચેવ ભવરાગો ચ. કથં? કામરાગો તાવ માનસંયોજનઅવિજ્જાસંયોજનેહિ ચેવ, દિટ્ઠિસંયોજનઅવિજ્જાસંયોજનેહિ ચ, સીલબ્બતપરામાસઅવિજ્જાસંયોજનેહિ ચ, અવિજ્જાસંયોજનમત્તેનેવ ચ સદ્ધિન્તિ એવં ચતુધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ. પટિઘો પન ઇસ્સાસંયોજનઅવિજ્જાસંયોજનેહિ ચેવ, મચ્છરિયસંયોજનઅવિજ્જાસંયોજનેહિ ચ, અવિજ્જાસંયોજનમત્તેનેવ ચ સદ્ધિન્તિ એવં તિધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ. માનો ભવરાગાવિજ્જાસંયોજનેહિ સદ્ધિં એકધાવ એકતો ઉપ્પજ્જતિ . તથા વિચિકિચ્છા. સા હિ અવિજ્જાસંયોજનેન સદ્ધિં એકધા ઉપ્પજ્જતિ. ભવરાગેપિ એસેવ નયોતિ. એવમેત્થ દ્વે તીણિ સંયોજનાનિ એકતો ઉપ્પજ્જન્તિ.

૧૫૧૧. યં પનેતં નીવરણગોચ્છકે યત્થ દ્વે તીણિ નીવરણાનિ એકતો ઉપ્પજ્જન્તીતિ વુત્તં, તત્થાપિ અટ્ઠધા નીવરણાનં એકતો ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. એતેસુ હિ કામચ્છન્દો દુવિધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ, બ્યાપાદો ચતુધા, ઉદ્ધચ્ચં એકધા. તથા વિચિકિચ્છા. કથં? કામચ્છન્દો તાવ અસઙ્ખારિકચિત્તેસુ ઉદ્ધચ્ચનીવરણઅવિજ્જાનીવરણેહિ, સસઙ્ખારિકેસુ થિનમિદ્ધઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાનીવરણેહિ સદ્ધિં દુવિધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ. યં પનેતં દ્વે તીણીતિ વુત્તં, તં હેટ્ઠિમપરિચ્છેદવસેન વુત્તં. તસ્મા ચતુન્નમ્પિ એકતો ઉપ્પજ્જતીતિ વચનં યુજ્જતિ એવ. બ્યાપાદો પન અસઙ્ખારિકચિત્તે ઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાનીવરણેહિ, સસઙ્ખારિકે થિનમિદ્ધઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાનીવરણેહિ, અસઙ્ખારિકેયેવ ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચઅવિજ્જાનીવરણેહિ, સસઙ્ખારિકેયેવ થિનમિદ્ધઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચઅવિજ્જાનીવરણેહિ સદ્ધિન્તિ ચતુધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ. ઉદ્ધચ્ચં પન અવિજ્જાનીવરણમત્તેન સદ્ધિં એકધાવ એકતો ઉપ્પજ્જતિ. વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચઅવિજ્જાનીવરણેહિ સદ્ધિં એકધાવ એકતો ઉપ્પજ્જતિ.

૧૫૭૭. યમ્પિદં કિલેસગોચ્છકે યત્થ દ્વે તયો કિલેસા એકતો ઉપ્પજ્જન્તીતિ વુત્તં, તત્થ ‘દ્વે કિલેસા અઞ્ઞેહિ, તયો વા કિલેસા અઞ્ઞેહિ કિલેસેહિ સદ્ધિં ઉપ્પજ્જન્તી’તિ એવમત્થો વેદિતબ્બો. કસ્મા? દ્વિન્નં તિણ્ણંયેવ વા એકતો ઉપ્પત્તિયા અસમ્ભવતો.

તત્થ દસધા કિલેસાનં એકતો ઉપ્પત્તિ હોતિ. એત્થ હિ લોભો છધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ. પટિઘો દ્વિધા. તથા મોહોતિ વેદિતબ્બો. કથં? લોભો તાવ અસઙ્ખારિકે દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તે મોહઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, સસઙ્ખારિકે મોહથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, અસઙ્ખારિકેયેવ મોહમાનુદ્ધચ્ચાહિરિકાનોત્તપ્પેહિ , સસઙ્ખારિકેયેવ મોહમાનથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, દિટ્ઠિસમ્પયુત્તે પન અસઙ્ખારિકે મોહઉદ્ધચ્ચદિટ્ઠિઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, સસઙ્ખારિકે મોહદિટ્ઠિથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ સદ્ધિન્તિ છધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ.

પટિઘો પન અસઙ્ખારિકે મોહઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, સસઙ્ખારિકે મોહથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ સદ્ધિન્તિ એવં દ્વિધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ. મોહો પન વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તે વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તે ઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ સદ્ધિન્તિ એવં દ્વિધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

અટ્ઠસાલિનિયા ધમ્મસઙ્ગહઅટ્ઠકથાય

અટ્ઠકથાકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિગમનકથા

એત્તાવતા ચ –

ચિત્તં રૂપઞ્ચ નિક્ખેપં, અત્થુદ્ધારં મનોરમં;
યં લોકનાથો ભાજેન્તો, દેસેસિ ધમ્મસઙ્ગણિં.

અભિધમ્મસ્સ સઙ્ગય્હ, ધમ્મે અનવસેસતો;
ઠિતાય તસ્સા આરદ્ધા, યા મયા અત્થવણ્ણના.

અનાકુલાનમત્થાનં, સમ્ભવા અટ્ઠસાલિની;
ઇતિ નામેન સા એસા, સન્નિટ્ઠાનમુપાગતા.

એકૂનચત્તાલીસાય, પાળિયા ભાણવારતો;
ચિરટ્ઠિતત્થં ધમ્મસ્સ, નિટ્ઠાપેન્તેન તં મયા.

યં પત્તં કુસલં તસ્સ, આનુભાવેન પાણિનો;
સબ્બે સદ્ધમ્મરાજસ્સ, ઞત્વા ધમ્મં સુખાવહં.

પાપુણન્તુ વિસુદ્ધાય, સુખાય પટિપત્તિયા;
અસોકમનુપાયાસં, નિબ્બાનસુખમુત્તમં.

ચિરં તિટ્ઠતુ સદ્ધમ્મો, ધમ્મે હોન્તુ સગારવા;
સબ્બેપિ સત્તા કાલેન, સમ્મા દેવો પવસ્સતુ.

યથા રક્ખિંસુ પોરાણા, સુરાજાનો તથેવિમં;
રાજા રક્ખતુ ધમ્મેન, અત્તનોવ પજં પજન્તિ.

પરમવિસુદ્ધસદ્ધાબુદ્ધિવીરિયપટિમણ્ડિતેન સીલાચારજ્જવમદ્દવાદિગુણસમુદયસમુદિતેન સકસમયસમયન્તરગહનજ્ઝોગાહણસમત્થેન પઞ્ઞાવેય્યત્તિયસમન્નાગતેન તિપિટકપરિયત્તિપ્પભેદે સાટ્ઠકથે સત્થુસાસને અપ્પટિહતઞાણપ્પભાવેન મહાવેય્યાકરણેન કરણસમ્પત્તિજનિતસુખવિનિગ્ગતમધુરોદારવચનલાવણ્ણયુત્તેન યુત્તમુત્તવાદિના વાદીવરેન મહાકવિના પભિન્નપટિસમ્ભિદાપરિવારે છળભિઞ્ઞાદિપ્પભેદગુણપટિમણ્ડિતે ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મે સુપ્પતિટ્ઠિતબુદ્ધીનં થેરવંસપ્પદીપાનં થેરાનં મહાવિહારવાસીનં વંસાલઙ્કારભૂતેન વિપુલવિસુદ્ધબુદ્ધિના બુદ્ધઘોસોતિ ગરૂહિ ગહિતનામધેય્યેન થેરેન કતા અયં અટ્ઠસાલિની નામ ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથા.

તાવ તિટ્ઠતુ લોકસ્મિં, લોકનિત્થરણેસિનં;
દસ્સેન્તી કુલપુત્તાનં, નયં પઞ્ઞાવિસુદ્ધિયા.

યાવ ‘બુદ્ધો’તિ નામમ્પિ, સુદ્ધચિત્તસ્સ તાદિનો;
લોકમ્હિ લોકજેટ્ઠસ્સ, પવત્તતિ મહેસિનોતિ.

અટ્ઠસાલિની નામ

ધમ્મસઙ્ગહ-અટ્ઠકથા નિટ્ઠિતા.